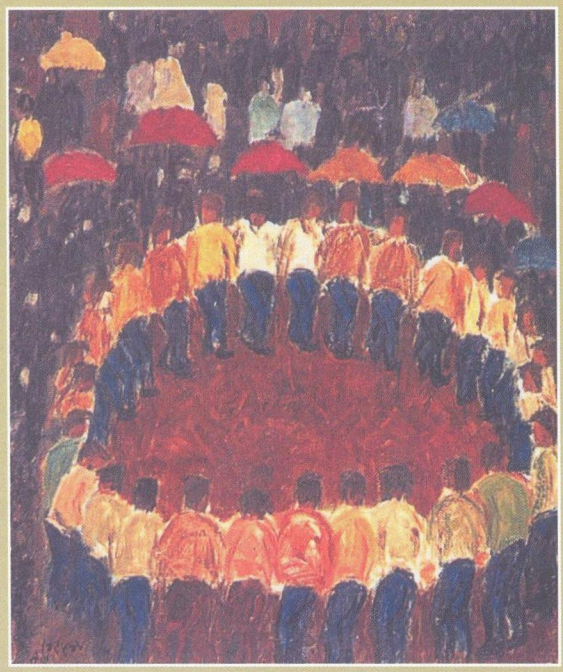
Prof.Dr. Aydın KÖKSAL

DİL İLE EKİN

TOROSLU kitaplığı

DİL İLE EKİN

Prof.Dr. Aydın KÖKSAL

DİL
İLE
EKİN

Günlenmiş İkinci Yayım 2003

Prof. Dr. Aydın KÖKSAL

Toroslu Kitaplığı

© **Toroslu Kitaplığı – Kasım 2003**
İnönü Cad. Hacıhanım Sok. 10/6, 80090, Gümüşsuyu/İstanbul

Tel : (212) 251 30 95
Faks : (212) 245 37 41
Internet/Web: www.toroslu.com

Dil ile Ekin Günlenmiş İkinci Yayım 2003– Aydın KÖKSAL

1. Basım Kasım 2003

Yayın Danışmanı : Yusuf ÇOTUKSÖKEN
Yayına Hazırlayan : Dr.Rifat ÇÖLKESEN
Sayfa Düzenleme : Papatya & Kelebek Tasarım
Kapak Tasarım : Papatya & Kelebek Tasarım
Basım ve Ciltleme: Altan Matbaacılık

© Bu kitabın her türlü yayın hakkı yayınevine aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, kısmen veya tamamen hiçbir şekil ve teknikle ÇOĞALTILAMAZ, BASILAMAZ, YAYIMLANAMAZ. Kitabın, tamamı veya bir kısmının fotokopi makinesi, ofset gibi teknikle çoğaltılması, hem çoğaltan hem de bulunduranlar için yasadışı bir davranıştır. Yayınevi, bu gibi yasadışı davranışlarda bulunan kurum ve kişilere karşı, her türlü haklarını korumakta kararlıdır.

Daha nitelikli ve kaliteli kitapların hazırlanmasına ve basılması sürecinde en büyük engeli oluşturan bu gibi yasadışı davranışlar, bilimsel çalışmaları da olumsuz yönde etkilemektedir. Emeğe saygı hepimizin ortak tutumu olmalıdır.

Köksal, Aydın.
Dil ile Ekin Günlenmiş İkinci Yayım 2003 – İstanbul: Toroslu Kitaplığı, 2003
xxii, 376 s. ; 23 cm.
Kaynakça ve dizin var.
ISBN 975-6342-00-5
1. Erdem. 2.Teknik. 3. Toplum. 4.Toprak. 5. Title.

İÇİNDEKİLER

Günlenmiş İkinci Yayım'a Önsöz 7
Gönül Borcu 15
Önsöz 17
Ekin Dedi ki 23
Giriş 25
Deyi, Dil, Söz 26.

Bölüm 1. DİL 29
1. Yaklaşım 31
Dilin Doğallığı ya da Uzlaşımsallığı 31, Dilbilim 33.
2. İletişimde Sözcükler ve Sözdizim 41
Üretici Dilbilim 43, Sözdizimi Destekleyen Dilbilgisel İpuçları 44, Sözcüklerin Üretimselliği 45, "Bir Sözcük, Bir Anlam" Yanılgısı 47, Terimler 51.
3. Soyutlama 61
Soyutlama Basamakları 61, Soyutlamanın Sonuçları 63, Dil ile Büyü 66, Şiir, Buluş ve Dil 68.

Bölüm 2. ERDEM 471
4. Ekin Yumağı İçinde İnsan 73
İnsanda İçgüdü, İçtepi 73, Ekinsel İnsan 74, Ekinsel İnsanın Erdemi 77.
5. Ekin Yumağının Bebeği Sarışı 81
6. Ekinsel Kurumlar 85
Aile 85, Gelenekler 89, Yönetim: Devlet ile Din 93, Sanat 99, Yaşayış Biçimi 105, Yiyecek İçecek 105, Giyim Kuşam 112, Barınak 118, Ethos 119, Çevre 120, Bilim ile Teknikbilim 133, Eğitim 139, Ekonomi ile İletişim 145, Ekinsel Kurumlararası İlişkiler 147.

Bölüm 3. TEKNİK **151**

7. İletişim Kuramı ve Bilgi 153
İletişimin Öğeleri 153, Bilgi 157, İletişimin Koşulları 160.
8. Yazı ve Düğümleme Yöntemi 163
Yazılı Dil 167.
9. Makinelerin Dili 171
Bilişim Devrimini Yaratan Özdevin 172,
Yapma Dil ile İzlenceleme: Yazın'dan Yazılım'a 174.
10. Özdevimli Çeviri 181
11. Toplumun Güdümü 185
12. Toplumsal Entropi 189
13. Bilim Dili 197
Bilim Dillerinin Oluşması 199.

Bölüm 4. TOPLUM **205**

14. Toplumsal İnsanbilim Kuramları ve Hısımlık Adları 207
15. Toplumsal Kişilik 215
16. Dilde Ulusçuluk 223
17. Toplumun Kavramlar Dizgesi 233
18. Bilişim Toplumu 239
Nesnel Bir Tanım için Yaklaşımlar 240, Bilişim Toplumu Tanımı 241, Bilişim Devrimiyle Yaşanan Değişim ve Gelecek 244, Küreselleşme 256.

Bölüm 5. TOPRAK **261**

19. Avrupa'yı Doğuran Asya 263
20. Ekinler Diller Kavuşağı 273
21. Us Çağına İlk Adım 281
22. Ortaçağda İnsancılık 293
23. Anadolu'nun Dili 299

SONSÖZ **317**

EKLER

Çizelge 1. Türkiye'de 1974 ve 1983-1999 Dönemlerinde Karşılaştırmalı Erkek Adları Kullanım Sıklığı **323**

Çizelge 2. Türkiye'de 1974 ve 1983-1999 Dönemlerinde Karşılaştırmalı Kadın Adları Kullanım Sıklığı **329**

Yaşamöyküm **335**
Kaynaklar **339**
Sözlük **357**
Dizin **365**

ÇİZİMLER

1.1. Türkçe ünlülerin sınıflandırılması 39
1.2. İzlenimlerin seçilmesi 62
1.3. Soyutlama basamakları 64
2.1. Ekinsel insan 76
3.1. Elektronikçi gözüyle iletişim 154
3.2. Kavramçiziden sesçil simgeye geçiş 165
3.3. Japonca kavramçizi örnekleri 166
3.4. Yönetim bilişim dizgesinde geribildirim kavramı 186
3.5. Toplumsal entropi ile dış iletişim arasındaki bağlantı 191
3.6. Toplumun dış iletişim yolları 193
3.7. Toplumların dış ilişkilerine birkaç örnek 194
4.1. Hısımlık ilişkilerine birkaç örnek 212

Günlenmiş İkinci Yayım'a Önsöz

Dil ile Ekin'in "Atatürk'ün" Türk Dil Kurumu yayınları arasında basılmasından bu yana yaklaşık yirmi üç yıl geçti. Aradan geçen süre içinde yeryüzünde ve Türkiye'de neler oldu neler... Değişme, gelişme bir gün durmadı. Kazak ozanı Abay Kunanbay'ın dediği gibi:

Kün artınan kün tuvar
Oy artınan oy kuvar
Bir kün damıl etkisbez
Jelge minsen jetkisbez[1]

Gençliğimizden beri gördük ki ekinler, diller, teknikbilimler gerçekten bir gün durup dinlenmeksizin değişti, gelişti. Oylar, düşünceler, buluşlar, çözümler de öyle.

Bizden önceki kuşaklar gibi bizim kuşağımızın bireyleri de yalnızca birer gözlemci olarak kalmadık, bütün bu değişim ve gelişmelerin yaratıcı birer etmeni de olduk.

Özellikle *bilişim teknikbilimi* bu dönemde inanılmaz biçimde gelişti. Çalışma ortamlarını, kişilerin birbirleriyle ilişkilerini, ekinsel, tecimsel, bilimsel etkileşimlerini, iletişimlerini etkileyen bu gelişme, XXI. yüzyıla girerken insanlığı, dokuz bin beş yüz yıl öncesinin *tarım devrimi*'nden, son iki yüzyılın *yapım devrimi*'nden sonra şimdi üçüncü bir devrimle karşı karşıya getirdi; mikroelektroniğin ve iletişim olanaklarının artan gelişme hızıyla ivme kazanan, bilgisayar gücünün evlerimizde gündelik yaşamımıza değin girmesiyle, "yeni bir yaşam biçimi", "yeni bir toplum düzeni" ortaya çıktı: *bilişim toplumu.*

*

Dil ile Ekin'in Birinci Baskısına 1972'de yazdığım "Önsöz"ün giriş bölümünde Atatürk devrimlerinin bir ürünü olarak aydın

[1] *Gün ardından gün doğar / Düşünce düşünceyi kovalar / İlerleme bir gün durmaz / Yele binsen yetişmez.* Abay Kunanbay, Kazak yazınının kurucusu sayılan ünlü ozan (1845-1904). Türkçede kullandığımız *oy* sözcüğü Kazakçada *düşünce* demek. Türkçede sözcük başındaki *y* sesi Kazakçada *j*'ye dönüşüyor. Benzer biçimde *g/k, d/t, ş/s, b/m, m/b* dönüşümleri de söz konusu.

bireylerin ortaya çıkışını bir umut ışığı gibi yorumlamış, "Türkiye'de devrim başladı, bitmedi" demişim. "Önsöz"ün altı yıl sonra 1978'de eklediğim son bölümünde ise "Toplumumuzda bugün olağanüstü bir devingenlik de var... süregen [bir] durgunluk da... Devingenliğin gittikçe artan ivmesi, birkaç onyılda, geleneksel tarım toplumundan devrimci bir yapım toplumuna geçişi kaçınılmaz biçimde sağlayacak. Ekinimizin değer yargıları usçu çizgiye kayacak, dilimiz bilim ve teknik dili çizgisinde gelişecek. Bugün bu sürecin başlamış olduğunun bilinci içindeyiz" demişim.

Şimdi bakın şu işe ki, bu yorumun hemen ardından Türkiye'de siyasal şiddet başgösterdi, giderek kan gövdeyi götürdü; 12 Eylül 1980'de ordu yönetime el koydu. Siyasal deneyimli üyelerden yoksun bir kurucu meclis eliyle Anayasa değiştirildi. Atatürk'ün kalıtı Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu devletleştirildi; dil ve tarih konusunda çalışmak isteyen gönüllü yurttaşlardan oluşan bağımsız bu iki dernek kapatıldı; varlıklarına, ve Atatürk'ün ölümünde bıraktığı isteğiyle kişisel varlığını bağışlamasından doğan gelirlerine el kondu. Öğretim birliği temel ilke olmaktan çıktı; üniversite özerkliği ağır yara aldı. Ortaöğretime zorunlu din dersleri kondu; kızlarımızdan kimileri, bunu siyasal seçimlerinin bir göstergesi biçiminde kullanırcasına başlarını örttü. Yabancı dille öğretim yaygınlaştırıldı; Türkçe devletin resmi öğretim dili olmaktan neredeyse çıkarıldı. Yaklaşık 20 yıl sonra uygarlık yolundaki demokratik gelişmemizi engelleyen bu kesintinin etkilerini hâlâ giderebilmiş değiliz.

Öte yandan yine şu işe bakın ki, aradan geçen 25 yıl içinde Türk toplumu bütün olumsuzluklara, kötü yönetime karşın, bugün gerçek bir yapım toplumu olarak yeryüzünün bütün ülkelerine çağdaş teknikbilim ürünlerini satıyor, bunun için gerekli bilişim dizgeleri altyapısını kendi teknik insangücüyle kurmuş, özetle "bilişim toplumu"na dönüşmenin çabası içinde. Teknikbilimin ileri ucundaki bilişim kavramlarının adları olarak binlerce terim çoktan günlük dilimize yerleşti.

*

Bugün dilimizin yaşam çevriminde yerleşmiş biçimde sözlü ve yazılı olarak kullanıldığını görmekten büyük sevinç ve onur duyduğum Türkçe bilişim terimlerinin üretimine 1966 yılında, genç bir mühendis olarak kişisel çalışmamı yürütebilmek üzere duyduğum gereksemeyle başladım.[2, 3] Sonuçta *bilgi işlem, bilgisayar, donanım, yazılım, bilişim, bellek,*

[2] *Bilişim Terimleri Sözlüğü*, Aydın Köksal, TDK Yayınları 476, yıl 1981.

imleç, işletmen, yazıcı vb. 2.500'ün üzerinde yeni sözcük türettim; bu temel sözcükleri kullanarak da 1990'da örneğin *IBM Bilgi İşlem Sözlüğü*'ndeki[4] 12.000 kavramı türkçeleştirmeyi başardım; Türkçenin yepyeni bir sözcükte bile anlamı hemen gösteren olağanüstü kökleri, işlek ekleri ve yapısallığı beni bir kez daha büyüledi.

Türkçe bilişim terimlerini geliştirme işine 1966'da başlarken "ben kimi temel kavramların Türkçe adlarını araştırıp önereyim, yalnızca bir kaçı tutsa, bu bile bana yeter" diyordum, oysa bu yeni sözcüklerin birkaçı değil, hepsi, binlercesi tutundu; hem de nice engellemelere, yasaklara karşın!

Yirminci yüzyılın son üçte birine yayılan dönemde, Türkçe bilişim terimlerini geliştirip gündelik yaşamımızda kullanarak başardığımız, "Türkiye'yi çağdaş bir bilişim toplumuna dönüştürme" amacı güden çalışmaların, Türkçenin en yetkin bir bilim dili olarak gelişme gizilgücünü kanıtlayan bir örnek oluşturduğunu düşünüyorum. Gelecekte, başka alanların Türkçe bilim terimlerinin de benzer çabaların sürdürülmesiyle geliştirileceğinden kuşku duymuyorum. Her konunun Türkçeye inanan meslek önderleri, düşün işçileri, ilkin birer ikişer, sonra artan bir ivmeyle bütün alanları kapsayacak biçimde, Türk toplumunu uygarlığın en ileri ucundaki çağdaş bir toplum durumuna, Türkçeyi de en yetkin bir bilim dili durumuna yükselteceklerdir. Çünkü kendi kişisel deneyimim bana açıkça şunu gösterdi: Türkçe gibi, kökleri sözcük başlarında birer değerli taş gibi hiç değişmeden parıldayan, çok büyük sayıda işlek ekleriyle olağanüstü ince anlam ayrımlarını, çok karmaşık yeni bir sözcüğü ilk kez duyana bile açık seçik biçimde iletebilen, kurallarında ve işleyişinde hiçbir aykırı/ayrıksı durumla karşılaşılmayan, böylesine düzenli, saydam ve diri bir iletişim aracını geçmişin derinliklerinden bugüne taşıyan Türk ulusunun, "yurtta barış, dünyada barış" sağlanabildiğinde, bilimde, teknikte ve sanatta olağanüstü başarılardan uzun süre yoksun kalabileceğine inanmak olanaklı değil!

*

1968'de *Dil ile Ekin*'in ilk taslağını yazarken Türkçe bilişim terimleri üretme çalışmasının en coşkulu dönemini yaşıyordum. Bilgi

---

[3] "Türkçe Bilim Sözleri: Bir Deneyim", Aydın Köksal, *Bilim ve Ütopya*, Sayı: 80, İstanbul, Şubat 2001, s. 14-21.

[4] *IBM Dictionary of Computing, Information Processing, Personal Computing, Telecommunications, Office Systems, IBM-specific Terms*; Eighth Edition, IBM Corporation, Poughkeepsie, New York, 1987.

işlem çalışmalarının kendi ülkemizde anadilimizle yapılmasının gerekliliğini, bilgisayar gücünü ve bunun ulusal geleceğimizdeki önemini kavramanın, "dil ile ekin" ilişkisini inceleme isteğimi büsbütün kamçıladığını söyleyebilirim. Buna karşılık denememi, bir incelemenin sınırları içerisinde tutmaya özenmiştim. Örneğin o yıllarda en çok emek verdiğim ve uzmanlaştığım "terimler" konusunu, kişisel deneylerime ve umutlarıma yer vermeksizin, olabilecek en kısa ve nesnel bir biçimde (yalnızca yarım sayfada, uzunca bir dipnotla birlikte bir sayfada) işlemeyi yeğlemiştim. Oysa terimler konusunun yalnız başına bir yapıt oluşturulabilecek geniş kapsamlı bir biçimde işlenmesi gerektiği açıktır. 2. Yayım'da, yaptığım eklemelerden biri, "Terimler" başlığı altında yer alan bölümdür. Böylece ilgi duyanlar için bilim dili, yabancı dille öğretimin sorunları ve yanlışlığı, Türkçe'nin bilim dili olarak geleceği gibi konularda 1978 sonrasında yaptığım yayınlara erişme olanağını da, kimi alıntılar ve göndermelerle okurlarıma sunmuş oldum.

Yapıta, *"Bilim Dillerinin Oluşması"* ve *"Bir Sözcük, Bir Anlam" Yanılgısı* başlıklı birer kesim ekledim. Bir de son yirmi yılda güncellik kazanan *Bilişim Toplumu* kavramını, ayrı bir başlık altında işledim. Bugün yaşamakta olduğumuz bilişim devriminin, bu bağlamda geleceğe bakışın, ekin kavramına tutucu bir yorumla yaklaşmanın yanlışlığını bir kez daha açık seçik gözler önüne serdiğini, bu değişimin, güncel olmakla birlikte, kalıcı bir olgu olduğunu düşünüyorum. "Anadolu'nun Dili" başlığı altında, 1974'te Türkiye'de en sık kullanılan erkek ve kadın adlarında 25 yılda gözlenen değişimi de "Günlenmiş 2. Yayım"ın Ekler'inde olsun vermekten kendimi alamadım. Sonuç olarak yapıtın oylumu bütün bu ekleme ve günlemelerle biraz kabardı. Bunun için, *Dil ile Ekin*'in bu "Günlenmiş 2. Yayım"ında *Dil ile Ekin, 2. Yayım 2003* adını kullanmanın, yapıtın bir solukta okunan Birinci Yayım'ına saygı göstermek anlamına geleceğini düşündüm.

Bununla birlikte daha büyük ölçüde eklemeler yapmanın, eldeki biçimiyle yapıtın kendi başına taşıdığı birtakım özgün değerlerin yitirilmesine yol açacağını da gördüm. Dil, diller, dilcilik, eğitim, anadiliyle eğitim, bilim dili Türkçe vb. konularda yazmam gereken pek çok gözlem, düşünce, deneyim ve kişisel anıyla bu yapıtın bütünlüğünü bozmak yazık olurdu.

Bunu düşünürken yapıtın benim için önem taşıyan aşağıdaki özelliklerini gözden kaçırmamaya çalıştım:

1. *Dil ile Ekin* 1968'de tasarlandığı, 1972'de yazıldığı tarihlerde kullanılan yazı dili Türkçesi ile değil, o zamanki düşünceme göre 20 yıl, 40 yıl sonra kolay okunmasını umduğum daha gelişkin bir halk Türkçesi ile yazılmış bir "deneme" idi. Türkçenin gizilgücünü ortaya çıkaran bir "deneme". Atatürk'ün dil devrimine karşı, tutucu bir köşe yazarı, yapıtı, dilimizi ekinimizi bozan, o zaman için yeni "uyduruk" (!) sözcükler ve zorlanmış bir sözdizimle okunması neredeyse olanaksız (!) bir yapıt olarak niteleyip, öfkeli sözlerle suçlamıştı. Oysa bu yapıtta kullanılan yeni sözcüklerin hemen hemen tümü şimdi artık genel dile yerleşmiş durumda. Belki bir tek *yapın* sözcüğü bugün de Türkçemizde pek kullanılmamakta. Yapıtta bu sözcüğü yer yer yumuşatarak *yapım devrimi*, *yapım toplumu* biçimlerinde de kullanmışım. 2. Yayım'da bu *yapın* sözcüğünü bile değiştirmeye kıyamıyorum. Böylece, yapıtın bence çok özenilmiş Türkçesini hiç bozmamış oldum. Bu Türkçe, yazıldığı döneme göre şimdiki yaşayan Türkçe'ye çok daha yakın; giderek genel çizgide bugünün yaşayan Türkçesi'nin ta kendisi gibi geliyor bana. Yasakçılar değil, anadilini severek her alanda kullanabilmek amacıyla Atatürkçü çizgide bilinç ve sabırla araştırma-geliştirme ve denemeler yapmaktan kaçınmayan bizler kazandık. Türkçe bugün yeryüzünün en gelişmiş yetkin dillerinden biri. Yer yer Osmanlıca artıklarını kullanan eskimiş yetersiz bir okumuşlar diliyle konuşmayı nice yıllar benimsemiş eski Cumhurbaşkanımız yaşlı Demirel bile ister istemez bugün artık yaşayan gelişen çağdaş Türkçemizi kullanıyor. Sonuç olarak denemenin 1972'de yazıldığı dönemde kullandığım dilini, bugün yapabileceğim eklentilerle bozmaksızın bir anı olarak saklamanın, dilimizin gelişme sürecini belgelemek bakımından daha yararlı buluyorum.

2. *Dil ile Ekin*, ekin kavramını, Batılı insanbilimcilerin, toplumbilimcilerin genellikle benimsedikleri *tutucu* çizgide değil, uygarlık çizgisine koşut olarak *değişen, devingen* bir çizgide yorumlamak üzere, bu amaçla tasarlanmış bir yapıttır. Bir ulusun benliğini, kimliğini, onun yüzlerce yıllık geleneklerinde, geçmişinden bugüne değişmeden süregelen toplumsal kurumlarında, *donuk* biçimde algılanması gereken *ekin*'inde değil, kendi özünü yitirmeden çağdaş uygarlığı yaşayan bugünün her bakımdan en ileri toplumlarından biri olma doğrultusunda hızla gelişen, yeni çağdaş değer yargıları geliştirebilen, bunu yaparken her türlü kimlik bunalımı sorununu uygarlık çizgisinde aşabilen, özetle *devingen* bir biçimde algılanması

gereken *ekin*'inde araştırmaya, incelemeye çalıştım. Dolayısıyla, deneme boyutunu aşan eklentilerle, yapıtın özündeki bu yaklaşımın okur için daha güç kavranır duruma gelmesinden korkarım. Sonuç olarak bölümleri tek tek bir solukta okunabilecek boyutta olmakla birlikte geniş kapsamlı bir içeriği bulunan bu denemeyi, ayrıntıya boğmaktan çekindim. Deneme'nin genel çatısını koruyarak, günleme niteliğinde eklemelerle yetinmek gerektiğini düşündüm.

3. *Dil ile Ekin*, bu iki kavram arasındaki ilişkileri, etkileşimleri *genel* ve *evrensel* anlamda inceleyen bir *deneme* olarak tasarlanmıştır. Doğal olarak yapıtta Türk diline, Türk toplumunun ekinine ilişkin birçok gözleme de, yazarın kimliği dolayısıyla yer verilmiş olmakla birlikte, konu ne Türkçe'dir ne Türk Dil Devrimi, ne de Türk toplumunun ekinsel kimliği. Bu bakımdan da, 2. Yayım'da Türk toplumunun sağladığı değişim laboratuvarından edindiğimiz gözlemleri yapıta eklemek, kuşkusuz, öğretici olurdu ama bir "deneme" olarak yapıtın bütünlüğünü bozardı. "Toprak" başlığını taşıyan Beşinci Bölüm'de ilk dört bölümde evrensel çizgide araştırılan dil ile ekin kavramlarıyla bunlar arasındaki ilişkiler somutlaştırılıp ekinin önemli bir öğesi olan *toprak* ya da *yurt* incelenirken Türkiye toprağında yaşanmış ekinsel oluşumun ana çizgilerinin konuşkan ve somut bir *örnek* olarak seçilmiş olmasının, yapıtın bütünlüğünü bozmadığını düşünüyorum. Buna koşut olarak, Anadolu'da başlayan *Tarım Ekini*'nin, Hititçeyle birlikte, 1.500-2.000 yıl süren barışçı bir teknikbilimsel yaygınlaşma süreciyle bütün Avrupa'ya yayıldığını belgeleyen, böylece Hint-Avrupa dillerinin kökenini de *Anadolu Beşiği*'nde 9.500 yıllık *Çatalhöyük Ekini*'ne bağlayan yeni bilimsel yayınlara Günlenmiş 2. Yayım'da gönderme yapmakta da bir sakınca görmedim.

4. Aradan geçen zaman içinde Türkler bakımından önemli gelişmelerden biri de 1989'da Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine Orta Asya ve Kafkasya'da beş Türk Devleti'nin bağımsızlıklarını kazanmalarıdır. Bu gelişme Türk insanının anadili bilincini uyaran, içinde bulunduğu yabancı dille öğretim çıkmazında, ona kendi anadilinin uluslararası düzeydeki önemini anımsatan bir ilgi yaratmıştır. Çağdaş Türkçenin yabancı kökenli sözcükler yerine kendi kök ve eklerini kullanarak gelişmesinin, XXI. yüzyılın merkez ülkelerinden biri olacak Türkiye için önemi bu bağlamda da somut bir biçimde ortaya çıkmıştır. Burada iki konuya değinmek isterim. Bunlardan biri Türk Dilleri Ortak Abecesi'ni oluşturmak üzere Türkiye'deki birkaç toplantısına katıldığım uzmanlar kurulu çalışmalarıdır. Bu kurul çalışmalarına Dördüncü Bölüm'de "Dilde Ulusçuluk" başlığı

altında, dipnotta da olsa, değinme gereği duydum. İkincisi Kazakistan'ın *Türkistan* (eski *Yesi*) kentinde kurulan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nde, Türk Dilleri'nde ortak bilim terimlerinin geliştirilmesini desteklemek üzere oluşturulan kurulun çağrılısı olarak bu çalışmada benimsenen ilkeler üzerinde danışmanlık yapmak ve "Türk Dilleri Bilişim Terimleri Sözlüğü"nün hazırlanmasına katkı vermek amacıyla orada yaptığım bir haftalık çalışmadır. Bu konuya da Birinci Bölümde, "Terimler" başlığı altında yine dipnotta yer verdim.

5. Son olarak, Atatürk'ün Türk Dil Kurumu'nca *"1980 İnceleme Ödülü"*'nün, yayınlandığı yıl *Dil ile Ekin*'e verilmesi onurunu taşıyorum. Bu özelliği ile de, yapıtın çatısının 2. Yayım'da büyük çapta eklentilerle bozulmadan yayınlanmasının uygun olduğunu düşünüyorum.

*

Çağdaş uygarlığın bilişim toplumunda, yeryuvar ölçeğinde karmaşıklaşan ilişkiler, bütün ulusal ekinleri etkilemekte. Uygarlığın beşiğinde, diller-ekinler kavuşağında oluşan Türk ekininin, bu Türkiye topraklarından süzülen özsuyun karmaşıklığını özünde taşıması kaçınılmaz. Gelişen küreselleşme ortamının karmaşık etkileşimleri karşısında, "karmaşık" Türk kimliği, bizim ekinsel, siyasal gücümüzün de kaynağı olacaktır. Ancak, günümüz koşullarında büyük bir ivme ile ekonomik, tecimsel, siyasal, ekinsel bakımdan bir merkez ülke olarak gelişen ve değişen Türk toplumu kendi diline ve ekinine sahip çıkmak, anadilini, bilimsel teknik gelişmeler dolayısıyla yapılan alıntılar dolayısıyla yabancı dillerin gittikçe artan olumsuz etkilerinden korumak, eğitim düzenini yabancı dille öğretim çıkmazından kurtararak bütün çağdaş uygar ülkeler gibi, çocuklarına yaşamı, bilimi, sanatı kendi anadilleriyle öğretmek, böylece onları insan haklarının en önemlilerinden biri olan *anadiliyle eğitim görme hakkı*'ndan yoksun bırakmamak zorundadır.[5]

"Karmaşıklık", genel dizgeler kuramı'nda, *özdevinirler kuramı*'nda, *elektronik*'te, bir dizgenin daha çok durumları olan, daha büyük bellekli, daha güç kavranan, daha güç denetlenen, güdümbilimci Ashby'nin deyimiyle daha büyük *"gerekir değişkenliği"*[6] olan, özetle *daha üstün* bir dizge olduğunu gösteren *olumlu* bir niteliktir. Cansız öğelerden *yaşam*'ın nasıl olup da başlayabildiğini New

[5] Bu konuda bkz. *Yabancı Dille Öğretim: Türkiye'nin Büyük Yanılgısı*, Aydın Köksal, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara, Mayıs 2000.

[6] *An Introduction to Cybernetics,* W. Ross Ashby, Science Editions, John Wiley & Sons, Inc., New York, 1956, Third Printing 1966, s. 202-216.

Mexico/ABD'nin Santa Fe kentinde bilimlerarası bir yaklaşımla 1980'lerden beri *benzetim* yazılımları da kullanarak araştıran bilim adamlarının bu uğraşlarına verdikleri ad da *"karmaşıklık bilimi"*.[7]

İmdi *"Türk olmanın dayanılmaz karmaşıklığı"* karşısında yüzyıllar süren bir *kimlik bunalımı*'ndan Atatürk'le devrimci, uygar, barışçı ve insancıl bir ulusçu çizgide *uygar bir Türk kimliği*'yle kurtulmaya çalışıyoruz. Ancak Türk olmanın karmaşıklığı gerçekten *dayanılmaz*: "alkolün damlası haram", ama "su gibi rakı içmeyen"e erkek gözüyle bakılmaz. Biz katıyız, hem de hoşgörülü. Biz çok sevecen, insancıl, barışsever bir ulusuz, hem de çok sert, bencil ve savaşçı. Biz hem Hititliyiz hem Orta Asyalı... Romalı, Selçuklu, Bizanslıyız ve de Osmanlı... Doğuluyuz ama Batılıyız da. Biz hem Kafkasyalıyız, hem Balkanlı, hem Orta Doğulu. Biz Avrasyalıyız: Avrupalı ve Asyalı. Üstelik hem geçmişi sürdürmek istiyoruz, hem bugünü iyi yaşamak, hem de yarına güvenle bakmak!

"Türk olmanın dayanılmaz karmaşıklığı"na karşın ekinsel kimlik bunalımımızı, hangi düşüncede olursak olalım, giderek etnik kökenimiz, evimizde konuştuğumuz dil ayrı bile olsa, *Türk yurttaşı* olmanın bilinciyle ve uygar kimliğiyle aşabileceğimizde kuşku yoktur. Hem de o *dayanılmaz* karmaşıklığa dayanıp, bu olumlu özelliği kullanarak, bütün bu ekinsel gelişmelerden, ekonomik, tecimsel, bilimsel didişmelerden, *Bilişim Çağı*'nda yeryüzü ölçeğinde güçlü bir *merkez ülke* olarak çıkarak. Çünkü "karmaşıklık bilimi", bilgisayar ortamında uygulanan benzetim yazılımlarıyla, *"bir toplumun ekonomik uçuşa geçmesi"*'nin de "cansız öğelerden *yaşam*'ın kendiliğinden başlaması"na benzer bir süreç olduğunu göstermiş bulunuyor.[8]

Dil ile Ekin'i *Türkiye'nin parlak geleceği*'ni düşünerek 68 güzünde tasarlamış, 72'de yazmıştım. XXI. yüzyılın başında konunun öneminin azalmadığını, tersine arttığını düşünerek Günlenmiş 2. Yayım'a bu Önsöz'ü, bütün olan bitenlere karşın "Türkiye'nin parlak geleceği"ne olan güvenimi koruyarak, yeni binyılın genç kuşaklarına sunuyorum. Biliyorum ki onlar geleceğe bizden çok daha güvenle bakıyorlar ve bu kez beş anakarada birden hazırlanıyorlar.

Ankara, 23 Nisan 2003 A.K.

---

[7] *Karmaşıklık, Düzen ve Kaosun Eşiğinde Bilim*, M. Mitchell Waldrop, Çeviren: Zülfü Dicleli, Türk Henkel Dergisi Yayınları, Aralık 1997, İstanbul. Yapıtın Özgün adı: *Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos, Touchstone/Simon & Schuster, Penguin, 1994.*

[8] A.g.y., s. 39-40, s. 44-45, s. 303-31, s. 335 vb.

Gönül Borcu

Başta bu denemenin yazılmasında beni yüreklendiren Prof. Dr. Bozkurt Güvenç olmak üzere, çalışmayı okuyarak eleştiren Prof. Dr. Doğan Aksan'a, Prof. Dr. Özcan Başkan'a, Prof. Dr. Berke Vardar'a, Prof. Dr. Doğan Cüceloğlu'na, Çağpar Fıkırkoca'ya, Prof. Dr. Ali Gitmez'e, Prof. Dr. Talat Tekin'e, Prof. Dr. Ekrem Gülmezoğlu'na ve yapıtı kendilerine adadığım annem Semahat Köksal ile babam Enver Köksal'a olan gönül borçlarımı yapıtın birinci baskısı için yazdığım Önsöz'de belirtmiştim. Burada onları yeniden anıyorum.

Bu yapıtın düşünce olarak ortaya çıkışında, yazılmasında, birinci ve 2. Yayım'a hazırlanmasında, aradan geçen uzun süre içinde kendileriyle iletişim içinde bulunmaktan dolayı yaşam sevinci ve kıvanç duyduğum çevrelere, bu çevrelerde bulunan bütün dostlarıma olan gönül borcumu burada belirtmek isterim. Atatürk'ün Türk Dil Kurumu, Kurum'a Devlet'in 1983'te elkoymasından sonra 1987'de kurduğumuz Dil Derneği; benim iki düşünsel mayalanma kurumum Hacettepe Üniversitesi ve Türkiye Bilişim Derneği (TBD); bilgi işlem dersleri verdiğim HÜ, ODTÜ, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, GÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi; Galatasaraylı okul çevrem, spor, sanat çevrem, evlilik çevrem, üyesi olduğum Türk-Fransız Mühendisleri Dostluk Derneği, Türk-Japon Dostluk Derneği, Türkiye Bilgi İşlem Sanayicileri Derneği (TÜBİSAD), Türkiye Bilişim Vakfı (TBV) vb. gibi sivil toplum örgütleri, DPT, TÜBİTAK vb. kamu örgütleri, ya da iş ilişkisi içinde olduğum kamusal ya da özel kuruluşlar, hepsi bu gönül borcumun yöneldiği değerli dostlarımla dolu. Onların özendirmeleri, çok yönlü katkıları olmadan kuşkusuz bu çalışma gerçekleştirilemezdi.

Düşünsel verimlilik bakımından nasıl mutlu bir çevre içinde yaşadığımı ve bu düşünsel çevreye ne denli borçlu olduğumu okurumla paylaşmak üzere bir anımı anlatmak isterim.

İnsan olma koşulunun onun konuşma ve iletişim yeteneğinde gizli olduğu doğrultusundaki düşüncemi, Hacettepe Üniversitesi'nde öğretim üyeliği görevim sürerken, 1982'de Beytepe'de bir öğle yemeği sırasında kendisine söylediğim Prof. Dr. Ali

Demirsoy, bu düşüncemi doğrulamak için bana, *Cro-Magnon* adamının ses telleri öyküsünü anlatmıştı. Türkiye'de yaratmaya çalıştığımız *bilişim toplumu*'nun gerçekleşmesi için gereksinme duyduğumuz *iletişimsellik* yeteneğinin önemini vurgulayan bu bilimsel olguyu *Bilişim* dergisi için yazmasını kendisinden istedim. Evrim kuramı'nın değerli öğretmeni, isteğimi ikiletmeden, yazısını hemen ertesi gün yazıp getirdi. Böylece Günlenmiş 2. Yayım'a eklediğim paragraflardan biri de, okurumun "Erdem" başlıklı İkinci Bölüm'de bulacağı, "insanı insan yapan onun sözlü iletişim yeteneğidir" düşüncesine getirilen bu çok değerli yaşambilimsel kanıt oldu.

Bu katkısından dolayı Prof. Dr. Ali Demirsoy'a, Hint-Avrupa dillerinin yayılması konusundaki bilimsel dosyayı bana sağlayan Paris Galatasaraylılar Derneği Başkanı Y. Müh. Atila Darmar'a, bilimsel çalışmalarımı sürdürmem ve yayın yapmam doğrultusunda beni her zaman yüreklendiren Prof. Dr. Ahmet Dervişoğlu'na, Prof. Dr. İonna Kuçuradi'ye, Prof. Dr. Şerafettin Turan'a, Prof. Dr. Tahir Hatiboğlu'na, Prof. Dr. Ahmet Abdik'e, Sami Karaören'e, Şemsettin Ünlü'ye, Emin Özdemir'e, Adnan Binyazar'a, Prof. Dr. Cevat Geray'a, meslektaşım Doç. Dr. Ersay Gürsoy'a, ve hepsinin toprakları bol olsun Prof. Dr. Macit Gökberk'e, Prof. Dr. Freytag von Löringhof'a, Ömer Asım Aksoy'a, Cahit Külebi'ye, Tahsin Saraç'a; 2. Yayım için yapıtın Bilişim Ltd'de tarayıcıyla bilgisayar ortamına aktarılmasında, düzeltilerde, dizinlerin hazırlanmasında emeği geçen çalışma arkadaşlarım Süleyman Sütlaş'a, Arzu Ural'a ve bütün öteki çalışma arkadaşlarıma, düzelti amacıyla yapıtı okuyan arkadaşlarım Çağpar Fıkırkoca'ya, Prof. Dr. Erdoğan Soral'a, Doç. Dr. Mehmet Ali Şuğle'ye, Ersin Üner'e, Halis Ulusoy'a, Mustafa Kuran'a, Sevinç Koçak'a özellikle 30 yıldan bu yana yazılarımı sabırla temize çeken, bilgisayar ortamına aktaran, düzelten sekreterim Ayşe Tuncer'e teşekkür borçluyum.

Son, ama en önemli koşul olarak, 34 yıla varan ortak yaşamımız boyunca beni bütün çalışmalarımda yüreklendiren, her türlü desteği veren ve bana mutlu bir aile ortamında yaşam sevinci sağlayan eşim Prof. Dr. Gülden Köksal'ın "eylemli sevgi"si ve çok yönlü desteği olmasa, kuşkusuz bu çalışmayı gerçekleştiremezdim,

Datça, 8 Ağustos 1999 A.K.

Önsöz

Anadolu insanının yaşantısı bir bakıma yüzyıllardan beri değişmeden sürüp gitmiş, eskiliği içinde donup kalmış bir yaşantı. Ressam Balaban, resimlerindeki kozalar içinde yaşayan insanları, iskelete dönmüş öküzleri, karasapanları Anadolu insanının değişmeyen, durgun alınyazısı gibi görmüyor mu? Bu görüntü her şeyden önce üretim ilişkileriyle ilgili olan ve adına teknikbilim denilen ekinsel kurumun Anadolu'da sürüp giden durgunluğuyla ilişkili olmalı. Teknikbilimin yanı sıra Anadolu ekinini oluşturan öteki kurumlar da mı değişmiyor? Bu kurumlar kendi aralarında nasıl etkileştiler? Niçin teknikbilim durgun? Teknikbilim de öteki kurumlarla etkileşmedi mi? Bu soruların araştırılması, yanıtlarının açık seçik tutarlı bir dizge biçiminde bütünleştirilmesi bugünün Türk insanına düşen bir görev.

Balaban'ın görmediği ya da resimlerine yerleştiremediği büyük değişiklik, kendinin varlığı, aydının ortaya çıkışı. Gerçi bu henüz büyük insan yığınını tümüyle kavrayan bir değişim değil ama toplumu durgunluktan kurtarmaya istekli bir güç doğdu, koşullar bu gücü yaşattı, geliştirdi. Türkiye'de devrim başladı, bitmedi. Aydın Atatürk devrimcileri Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma savaşımını sürdürüyorlar. Savaşımın kazanılması büyük halk yığınlarının yaşamındaki durgunluğun sonu olacak. Ancak ekinimizin vardığı durağın kendiliğinden, evrimle aşılmasını bekleyemiyor Türk insanı. Devrimse ancak ekinsel örüntüyü oluşturan kurumların hepsinde birden yapılan, istenilen yeni örüntüyü yaratacak biçimde bütünleşen bir dizi devrimle gerçekleşebilir. Bütün toplumsal kurumlarla birlikte dilin de devrimde bir yeri yok mu? Türkçe-Osmanlıca savaşımının toplumumuzda büyük sürtüşmelere yol açması dildeki değişmenin ekinimizde ne denli büyük bir değişmeye ortam hazırladığının tutucu çevrelerce bilinmesinden ya da sezilmesinden olmalı. Benzer bir bilinç ya da sezgiyle devrimci de dil sorunuyla ilgileniyor.

Dilde devrimle, dilin ekin örüntüsündeki yeri arasındaki ayrım, birinin zaman içinde bir değişkenin zorlanmış değişimine, ötekinin daha çok, belli bir çağdaki ekinsel bütüne ilişkin olması. Eşzamanlı

dizgeyi kavrayabilmek için artzamanlı değişmeleri de incelemek gerekir. Bununla birlikte, evrim içindeki bir dizgenin anlaşılması da ancak eşzamanlı kesitlerin belirlenmesiyle olanaklı. İncelemede bu bakımdan dilin ekin örüntüsündeki yerini belirlemeye çalışırken sık sık ekinleşme, ekinlendirme, ekinlenme gibi toplumsal değişim süreçlerine de değindim. Yalnız bunu yaparken dilde devrim kavramına ya da zorlanmış değişimlere ilişkin olaylara gereğinden çok yer vermemeye, böylece konuyu öngördüğüm belli bir çerçeve dışına taşırmamaya çalıştım. Çünkü zaman içindeki değişimler arasında dilin toplumsal insanbilim bakımından incelenmesinde, zorlanmış olanlardan çok, doğal değişimler bütünü kavramamıza yardımcı olur. Devrim üzerinde düşünceler bu kavrayıştan sonra sürdürülebilir. Kaldı ki Türk Dil Devrimi'ni, Sarayda yapay bir seçkinler dili olarak gelişen Osmanlıcanın yerine, halkın konuştuğu Türkçenin devlet dili olarak benimsenmesi olarak yorumlamak gerekir. Yüzyıllarca tüze, bilim ve yönetim sözcüklerinin yabancı köklerden türetildiği bir toplumun anadili birden devlet dili olunca, bu dilde çok hızlı bir gelişme görülmesi bir zorlama değil doğal bir gelişme sayılmalıdır.

Dilin ekin örüntüsündeki yerini belirlemek için bir kuram ileri sürmeye çalışmadığımı da belirtmek isterim. Zaten dilin, bütün ekin yapısını kökünden etkileyen bir değişken olduğunu, öteki değişkenlerin ikincil önemde olduklarını da düşünmediğime göre, salt bu konuda bir kuram ileri sürmem beklenmez. Bu çalışma, bir ekinsel kurum olarak dili ele alıp inceleme amacı güden, dil ile ekin üzerine bir *deneme*'dir. Çağdaş uygarlığımızın birey ve toplum olarak bizi saran karmaşıklığında, her şeyden önce, elektronik bilgisayar çağının adamı olmanın bilinciyle, dil ile ekin üzerinde düşünmeye çalıştım. Kullandığım dil, düşüncelerimi açıklıkla anlatabilmek üzere yararlandığım birçok yeni terimle yüklü bir Türkçe. Yeni kavramlarla birlikte Türkçede yeni sözcüklerin de ortaya çıkması kaçınılmaz. Bunun getirdiği okuma güçlüğünü azaltabileceği düşüncesiyle, denemenin sonuna bir sözlük koyma yolunu tuttum. Düşüncede olduğu gibi dilde de tutarlılık sağlamak amacıyla denemede Türkçenin düzenli yapısından, Türkçenin anlatım kolaylıklarından yararlanmak istedim. Türkçeme özendim. Dile özenmeyen, dil bilinci olmayan biri olsaydım, zaten dil üzerine bir deneme yazmaya kalkışmaz, konuyla ilgilenmezdim.

*

Önsöz'ün buraya değin olan kesimi Eylül 1972'de yazılmıştı. Gerçekte bu çalışmanın çatısı 1968 gününde ortaya çıktı. Daha

sonra bu konuyu bir deneme biçiminde işlemeye giriştim. 1972 yılı akşamlarının önemli bir bölümünü bu konuya verdim. Aradan geçen süre içinde konudan uzaklaşmadım, denemeyle bütünleşecek yeni gözlemler edinmek istedim. Ancak, Beşinci Bölüm olarak eklediğim *Toprak* bölümü dışında, denemeyi yeniden düzenlemeye de girişmedim. Önceki biçimiyle Anadolu'nun Dili başlıklı kesim Dördüncü Bölüm'ün sonunda yer alıyordu. Ekinlerin ancak belli bir toprak üzerinde yeşerdiği ve ekinsel değişim süreçlerinin belli bir toprağın geçmişini oluşturduğu yolunda gözlemler Beşinci Bölüm'ün eklenmesine yol açtı.

Önsöz'e başlarken sözünü ettiğim "toplumun durgunluğu"na gelince: Bugün birçok bakımlardan toplumumuzun olağanüstü devingenliğinden de söz edebiliriz. Balaban'ın bir döneminde koza içinde yorumladığı insanlar bugünün kentleşen toplumunda devingen gecekondu insanına dönüşmekte. Özde bunlar toplumun birlikte var olan ayrı ayrı kesitleri. Toplumumuzda bugün olağanüstü bir devingenlik de var, özellikle kırsal kesimin önemli bir bölümünde süreğen durgunluk da, Doğallıkla, devingenliğin gittikçe artan ivmesi, birkaç onyılda, geleneksel tarım toplumundan devrimci bir yapım toplumuna geçişi kaçınılmaz biçimde sağlayacak. Ekinimizin değer yargıları usçu çizgiye kayacak, dilimiz bilim ve teknik dili çizgisinde gelişecek. Bugün bu sürecin başlamış olduğunun bilinci içindeyiz. Halkımızın önemli bir kesimi bugün de okulsuz ama çoğunluğu "düzen değişikliği" isteminde artık bilinçli. Aydınlarımız pek azınlıkta değil, halkımız git gide aydınlanmakta.

Dil ile ekin'in Birinci Bölüm'ünde konu *dil.* İlkin üç bin yıl sürmüş "dilin doğallığı / uzlaşımsallığı" tartışmasından yapısal dilbilime ulaşan çizgide, dili incelemede insanoğlunun benimsediği türlü yaklaşımlar gözden geçirilerek sözcüklerin üretimselliği üzerinde duruluyor. Sonra dilin sağladığı soyutlama olanakları ile birlikte dil ile düşünce arasındaki ilişki inceleniyor, dilin doğaya egemen olmak isteyen insanın elinde ister büyü, ister şiir, isterse teknik buluşlar için ne gibi bir araç olduğu araştırılıyor.

Erdem başlığını taşıyan İkinci Bölüm'de konu *ekin* kavramı. Başlık *erdem*, çünkü bu belirsiz anlamlı sözcük, ekin'in değer yargılarıyla ilgili özünü iyi simgeliyor. Ekince tanımlanmış değer yargıları dizgesi genellikle toplum düzenini olduğu gibi sürdürmeyi amaçlar. Bu niteliğiyle ekini oluşturan birçok toplumsal kurum tutucu özellikler taşır. Böylece Ortaçağda erdem Tanrı'nın istemine boyun eğmektir, yapın toplumunda çalışkanlıktır. Savaşta erdem sayılan

insan öldürmek barışta en büyük suçtur. İslamda erdem sayılan çokkarılılık çağımız yapın toplumunda onaylanmaz. Ekinin değer yargıları dizgesinin biz Türkler için bir birleşkesi olan Türkçedeki *namus* sözcüğü Hint-Avrupa dillerindeki *norm* (Fr. *norme*, İng. *standard*: bayrak; standart) sözcüğüyle hısım. Bu sözcük Yunanca *nomos* sözcüğünün arapçalaşarak Türkçeye girmiş biçimi. Tıpkı Hint-Avrupa kökenli dillerdeki *erdem* sözcüğünün (İng. *virtue*, İt. *virtù*) erkek anlamına gelen *wir* ya da *vir* kökünden türetilmesi gibi Türkçede de *erdem* sözcüğü *er*'in damgasını taşımakta. Erkek egemenliği altındaki bir toplum düzeninde *namus*'un erkeklerce tanımlanmasına, *erdem*'in *er*'den üremesine şaşmamak gerekir. Ancak ekinin tutucu öğelerinin yanı sıra, kişinin toplum düzenine başkaldırmasına olanak sağlayan öğeleri de var. Örneğin sanat bu tür kurumlardan biri. Dil, kişilerin bağımsız istemlerince gerçekleşen sözleri dolayısıyla bu tür bir kurum. Bu denemede geleneksel düzeni sürdürmeyi amaçlayan bir erdem anlayışına karşı, ekin kavramının devingenliğini araştıran toplumsal değişime dönük bir erdem anlayışıyla dilin ekinsel kurumlarla ilişkileri tartışılıyor.

Teknik başlığını taşıyan Üçüncü Bölüm'de ekinsel kurumlardan biri olan tekniğin dil ve iletişimle ilgili öğeleri araştırılıyor. Yazıdan makinelerin diline, oradan toplu iletişimin bireyleri yönlendirme olanaklarına, toplumsal değişimle toplumun iletişim olanakları arasındaki ilişkilere değin uzanan çizgide teknik öğeler üzerinde duruluyor. Burada da amaç ekin kavramının kapsam genişliğini göstermek, teknikbilim boyutunda, dil ile iletişim kurumlarının ekinsel değişim süreçlerindeki yerini araştırmak.

Toplum başlığını taşıyan Dördüncü Bölüm'de toplumsal insanbilim ya da ekin kavramına kuramsal yaklaşımlar tanıtılmakta, hısımlık adlarıyla toplumsal yapı ilişkileri üzerinde durulmakta. Kuramsal yaklaşımlarda da dil ile ekin ilişkisinin öncelik kazandığı görülüyor. Toplumsal kişilik özellikleri dile yansıyor. Dilde ulusçuluk ile anadilinin ayrıcalığı kavramları üzerinde de bu bölümde duruluyor.

Son olarak *Toprak* başlığını taşıyan bölümde, ilk dört bölümde genel çizgide araştırılan dil ile ekin kavramlarıyla bunlar arasındaki ilişkiler somutlaştırılıp ekinin önemli bir öğesi olan toprak ya da yurt inceleniyor. Bu inceleme, önceki bölümler gibi evrensel boyutlarda değil, somut bir örnek üzerinde yapılıyor. Türkiye toprağının ekinsel oluşumunun ana çizgileri araştırılıyor. Anadolu'da özgün bir ekinin hangi tarihsel süreçlerde geliştiği, türlü ekinlerin,

türlü dillerin nasıl birbirleriyle bütünleştikleri, bundan doğan devingenlikle insanlığın us çağına ne denli büyük bir adım atabildiği, insancı düşüncenin daha Ortaçağda Anadolu'da nasıl yükseldiği, dil ile ekin kavramları üzerinde bir bireşime varmak isteyen bir çizgide araştırılıyor.

İşte bu kısa özet de gösteriyor ki *Dil ile Ekin* bir bilim yapıtı değil bir deneme. Bir deneme için bile aşırı geniş bulunabilecek kapsamını gözden geçirince, denemenin bir bilim yapıtıymış gibi okunmasından çekiniyorum. Arayışımı okuyucumun deneme olarak değerlendirmesini dilerim. *Denemeler* adlı ünlü yapıtının önsözünü 1580'de Montaigne şöyle bitirir: "Hâlâ ilk doğa yasalarının tatlı özgürlüğü içinde yaşadıkları söylenen uluslar arasında bulunsaydım, inan ki (yapıtımda) kendimi bütün bütüne ve çırılçıplak gösterirdim. Böylece, (ey) okuyucu, kitabın gereci ben kendimim: Zamanını bunca boş, bunca uçarı bir konu için kullanmanı doğrulayabilecek hiçbir neden yok; öyleyse allahaısmarladık."

Deneme TDK Yeni Yazım Kılavuzu'nun Dokuzuncu Baskısı'nda yer alan yazım kurallarına göre gözden geçirilmiştir. Latin abecesiyle yazılan yabancı kökenli özel adlar oldukları gibi korunmuş, öteki abeceleri kullanan dillerden alınan özel adlarda ise Türkçe sesçil yazım kullanılmıştır. Böylece Yunan abecesiyle yazılmakla birlikte Fransızca/İngilizce çevriyazımdaki biçimiyle *Thales* denemede *Tales* olarak, *Lykia* ise *Likya* olarak yazılmıştır. Sesçil yazımın benimsendiği birçok dilde, örneğin İtalyancada, İspanyolcada sayıları pek çok olan Yunanca kökenli sözcükler, okundukları biçimde yazılır. Üstelik biz bu özel adların birçoğunu bizim ekinimizin birer değeri olarak benimsiyoruz bu deneme sonunda. Yazım ayrıcalığıyla bunları yabancılaştırmak çelişkili olurdu. Bunun gibi bugün dilimizde iyice yerleşmiş söylenişleri dolayısıyla *Miletos, Ephesos* yerine de *Milet*'i, *Efes*'i yeğledik. Bununla birlikte, sık kullanılması olasılığı bulunmayan *Kratylos* adını, *Kratilos* mu *Kratülos* mu biçiminde yazmanın daha doğru olacağını konunun uzmanlarına bırakıp çevriyazı olarak şimdilik *Kratylos* biçiminde yazdık. Bu çelişkinin bağışlanmasını dilerim.

Başta bu denemenin yazılmasında beni yüreklendiren Bozkurt Güvenç olmak üzere, çalışmayı okuyarak eleştiren Doğan Aksan'a, Özcan Başkan'a, Berke Vardar'a, Doğan Cüceloğlu'na, Çağpar Fıkırkoca'ya, Ali Gitmez'e, Talat Tekin'e, Ekrem Gülmezoğlu'na karşı borçluyum. Çalışmanın Türk Dil Kurumu Yayınları arasında genişletilmeden, olduğu gibi basılması yolunda Doğan Aksan'ın

son önerisi söz konusu olmasaydı sanırım yayın birkaç yıl daha gecikecekti. Öte yandan, el yazımı temize çeken Ayşe Tuncer ile Rafiye Şahin'e borçluyum. Denemeyi yazdığım 1972 yılında taşıdığım ağır işyüküne karşın çalışmanın yapılabilmesi, ancak eşim Gülden'in anlayışı, sabrı ve özendirmesi ile olanak kazanmıştır. Bu yüzden ona karşı ayrıca borçluyum.

Dil ile Ekin'i bana anadilimi öğreten ve artık yalnızca anılarda var olan annem Semahat Köksal ile beni okutan ve bana mühendisliği, dilciliği gösteren babam Enver Köksal'a adıyorum.

Ankara, 26 Şubat 1978 A. K.

Ekin Dedi ki

Ben bir ağacım bu toprakta biten
Kökleri yerin tüm topraklarında
Tohumu ilk elin ektiği tohum
Gübresi geçmiş tüm ekinlerin tortusu

Ben ulu bir ağacım kim bilir kaç yaşında
Her dalında başka bir aşının değişik yemişi
Her yemişte hep o insancıl tadı
Bu topraktan süzülen özsuyun

Dile gelirim sen dalımdan tadınca
Dilim ekin dili sözüm sevgi sözü
Her kim olursan ol kopar ye
Öpüş tadı kalsın dudaklarında

Ankara, 25 Şubat 1978

GİRİŞ

Toplumsal insanbilim başlıca iki sorunla uğraşır: (a) Toplumlar niçin benzeşiyor ya da benzeşmiyor? (b) Toplumlar niçin, nasıl değişiyor?[1]

Bu sorunlar incelendiğinde, bütün toplumlarda belirli görevler yüklenen benzer kurumlar görülür. Her bir toplumsal dizge bu benzer kurumların oluşturduğu değişik bir örüntüyle tanımlanır. Toplumsal dizgeyi tanımlayan bu örüntüye *ekin*, bütün toplumlarda benzer görevler yüklenen bu kurumlara da *ekinsel kurumlar* ya da *ekinsel değişkenler* denir.

Toplumsal insanbilimciler "toplumlar benzeşirler, çünkü ekinleri benzeşir; benzeşmezler, çünkü ekinleri benzeşmez" derler. Böylece sorunların çözümü *ekin* kavramının incelenmesine indirgenmiş olur.

Gündelik yaşamda dilin yeri besbellidir. İnsanın sürekli olarak kullanmak durumunda bulunduğu bu araç eksiksiz bütün insanlığın yararlandığı bir temel yetidir. Ne denli ilkel olursa olsun, hiçbir toplum yoktur ki bu aracı henüz geliştirmemiş olsun. *Dil* denilen araçtan yoksun bir ekin bulunmadığına göre, toplumsal insanbilimin özellikle birinci temel sorunuyla dilin yakın ilişkisi bulunmalıdır. İşte bu yakın ilişki bizi, bir araç olarak düşünmekten öteye, dili bir ekinsel kurum olarak ele almaya iter.

Gündelik yaşamda karşılaştığımız bir başka durum da, bizim toplumumuz gibi toplumsal değişim süreci içindeki bir toplumda *dil devrimi* kavramının ortaya çıkışı. Bu konudaki sürtüşmeler, dilin bir araç olmaktan daha büyük bir anlam taşıdığına, ekin bütününü ören öteki kurumlar arasında gerçekten önemli bir yeri olduğuna kanıttır. Bu gözlemimizle, toplumsal insanbilimin ikinci temel sorunu arasındaki ilişki açıklık kazanır. Bu durumda şu iki soruya yanıt arayabiliriz: (a) Bir toplumsal kurum olan dildeki değişiklik *toplum*

[1] *Kültür Kuramında Bütüncülük Sorunu Üzerine Bir Deneme*, Bozkurt Güvenç. Hacettepe Basımevi, 1970, s. 7. Güvenç ayrıca üçüncü bir soruna da değiniyor: "Çoğunlukla küçük-ilkel toplumlarda yapılan alan çalışmalarında geliştirilen yöntem ve kuramlar, büyük-karmaşık toplumlar için de geçerli mi?"

dizgesi'nde (*ekinsel örüntü*'de) ne tür bir değişim yaratır? (b) Öteki ekinsel kurumlardaki ya da toplumsal dizgedeki bir değişiklik dilde ne tür bir değişim yaratır?

Bu denemede ekinsel kurum ya da değişken olarak dilin, öteki ekinsel kurumlarla etkileşimini açıklamaya, dildeki değişimlerin, değişkenlerarası etkileşim bakımından, nedenleriyle sonuçlarını incelemeye çalışacağız.

Deyi, Dil, Söz

Türk Dilcisi Agop Dilâçar, Türkçe'de "dil" sözcüğünün birbirinden ayrı üç dilbilimsel kavram için kullanıldığını açıklıyor.[2] Bunlardan birincisi genel olarak insanın konuşma yeteneğini, konuşma yetisini, ikincisi bir ulusun ya da insan topluluğunun konuşma aracını anlatır. Üçüncüsü ise belli bir bireyin konuştuğu dili anlatmak için kullanılır. "Dil, insanlığın en eski çağlardan beri yararlandığı bir yetidir" derken birinci kavramı; "Türkçe yanaşık bir dildir" derken ikinci kavramı; "Bu adamın dili yabancıya çalıyor" derken üçüncü kavramı anlatmak isteriz.

Bu anlam ayrımını adlandırmanın, denemede kullandığım *dil* sözcüğünün açık seçik olmayan anlamlardan arınması bakımından önemli olduğunu sanıyorum. Bu bakımdan dili *konuşma yetisi* olarak düşündüğümüzde bu kavramı ya açıkça *konuşma yetisi* ya da *deyi* sözcüğüyle adlandıracağım. *Dil* sözcüğünüyse yalnız *Türkçe* gibi belli bir dilden söz ettiğimde kullanmaya çalışacağım. Bireyin konuştuğu dile ise *söz* demek uygun düşer kanısındayım. Bununla birlikte, burada *dil* sözcüğünün kullanılması bir yanılmaya yol açmaz, çünkü bireyin dili söz konusuysa, *Orhan'ın dili*, *Yaşar'ın dili* örneklerinde olduğu gibi, birey dilinin anlatıldığı açıkça belirtilir. *Söz* daha çok bir içerik niteliği taşır: *Hasan'ın sazı sözü dinlenir*, gibi.[3]

---

[2] *Dil, Diller, Dilcilik,* A. Dilâçar, Türk Dil Kurumu Yayınları, sayı 263, s. 26. Ayrım De Saussure'den beri bütün dilbilimcilerin benimsedikleri ayrımdır.

[3] Dil sözcüğünün birden çok anlamda kullanılışıyla Batı dillerinde de karşılaşıyoruz. İngilizce *language*, Almanca *Sprache* hem deyi, hem dil anlamına gelir. Bununla birlikte, anlam ayrımını belirtmek üzere *language-tongue-speech* ile *Sprachvermögen-Sprache-Individualsprache* sözcükleri kullanılabilir. Ayrım Fransızcada iyice oturmuştur: *langage-langue-parole*. Ruslar da *rec's* (söz), *yazık* (dil), *govornie* (konuşma) gibi bir ayrıma gitmişlerdir. Türkçe'de *deyi* (*duyu*'da olduğu gibi bir yeti), *dil*, *söz* üçlüsü kullanılabilir.

Deyi ne çağa, ne de yere bağlı. Soyut bir kavram deyi. Oysa soyut dil diye bir şey yoktur. İnsan nasıl beş duyusuyla belli duygular duyarsa, toplumdaki insanlar da deyi yetenekleriyle bir dili konuşurlar. Öte yandan, her insanın konuştuğu dilin yapısına, kurallarına uygun biçimde kullandığı bir *söz*'ü vardır. Genellikle sözdeki sözcükler bütünü, dilin sözcükler bütününü kapsamaz. Sözdeki kimi anlamlar ise dilde belirlenenlerden ayrılmıştır. Kurallarda bile birtakım değişiklikler olabilir; Veysel'in sözünde Türk dilinin kurallarından bir ikisi "uygunsuz" biçimde kullanılabilir.

Dil, deyinin topluma ilişkin somutlaşmasıdır; uluslara, çağlara göre değişir. Her ulusun genellikle bir dili olduğundan, dil sözcüğü ulusun adı ya da bunu niteleyen bir tümleyiciyle birlikte kullanılır.[4]

Yine de, diller ne denli değişik olursa olsun, ortak bir *yeti*'nin (deyi) biçimlenişi olarak insanın yapısında birleşirler. "Diller, deyinin geçirdiği tarihsel, toplumsal değişikliklerden oluşmuşlardır. Dil, toplumsal bir yapıttır, bu toplum bireylerden oluşan bir insan topluluğu olduğu için, insanın düşünüş biçimi, bu yapıtında da kendini gösterir. Dil, bireyler arasında deyinin kullanılmasını olanaklı kılmak için, toplumun benimsediği gerekli alışkanlıkların, düzenin bütünüdür... Birey yalnız başına ne dili yaratabilir, ne de onu geniş ölçüde değiştirebilir. Dil ancak, toplulukça benimsenmiş bir tür *uzlaşma* yoluyla var olabilir. (Bu bakımdan dil, onu konuşan bireyden bağımsızdır, onun dışında bulunur.) Öte yandan birey, dili kullanmayı öğrenmek üzere denemek zorundadır; çocuk, dili çıraklık ederek yavaş yavaş benimser; anadilini, bu tür çıraklıkla, çözümlemesiz olarak öğrenir."[5]

---

[4] Türkçede dil adları ad ya da sıfatlardan belirteç yapmada kullanılan -ce ekiyle söylenir: Arnavutça, Arapça... Bu, bir toplum ya da ulusun bir kavrama bakış biçimi gibi görülebilir. *İnsanca davranmak* gibi, *Türkçe davranmak* da anlamlı bir deyiş olabilir. Bu, "Türklere yakışır biçimde, onlar gibi davranmak" anlamına gelir. Türkçe konuşmak Türkler gibi konuşmaktır. Dilin bu toplumsallığını *Divanü Lûgat-it-Türk* çevirisinde *Türkçe* yerine Besim Atalay'ın yer yer kullandığı *Türklerce* sözcüğüyle yaklaştırıyorum. Türklerce bir nesnenin şöyle ya da böyle adlandırılması, o nesnenin Türklerce bir kavranış biçimidir. Dille davranış arasında da birtakım ilişkilerin olduğu düşüncesi geliştirilebilir. Dördüncü Bölüm'de "Toplumsal İnsanbilim Kuramları" başlığı altında bu konu da işlenecek.

[5] A.g.y., s. 27. Dilâçar'ın düşüncesini buraya yer yer kendi sözlerimizle uyarlayarak aktardık.

Bölüm 1

DİL

1. YAKLAŞIM

Dil üzerine yazılan yazıların en eskilerinden biri Platon'un *Kratylos* diyaloğudur.[1] Diyalog başlarken tartışma yapılmış bitmiştir; Kratylos ile Hermogenes dil üzerine ileri sürdükleri savlarını, az önce karşılaştıkları Sokrates'e anlatırlar. Birçok şakalarla süslü diyaloğun başında Hermogenes Kratylos'un sözlerini Sokrates'e özetlemektedir. Kratylos herkesin, her nesnenin doğal bir adı olduğunu savunmakta, kendi *gerçek* adının Kratylos, Sokrates'inkinin Sokrates olduğunu, bunun başka türlü olamayacağını ileri sürmektedir. Kratylos'a göre bu kural dışında kalan tek kişi Hermogenes olmalıdır; çünkü ona, "herkes sana Hermogenes dese de, herhalde senin gerçek adın bu değildir" demiştir. Hermogenes de Sokrates'ten, konuşması çelişkilerle dolu olan Kratylos'un sözlerini yorumlamasını ister. Aslında Platon bir sözcük oyunu yapmaktadır: Elence Hermogenes Hermes soyu demek, Hermes ise tecimle uğraşıp para kazananların babası. Oysa Hermogenes tecimde hep batmış, gerçek adı nasıl Hermogenes olur? Sokrates Kratylos'un şakalaştığını söylüyor. Hermogenes'e "bununla senin para kazanmada hep yaya kalışını anlatmak istiyor belki" diyor; dil konusunun öğrenilmesi güç konulardan olduğunu söyleyip kimin haklı kimin haksız olduğunu birlikte araştırabileceklerini belirtiyor.

Dilin Doğallığı ya da Uzlaşımsallığı

Hermogenes'in savı, "adların bir uzlaşmadan başka bir şey olmadığı". Ona göre, bir nesneye verilen ad, kendiliğinden doğru addır. "Eski ad bırakılarak, yerine yeni bir ad konsa, yenisi eskisinden daha az doğru değildir; kölelerimizin adlarını da böyle değiştirdiğimizde yeni verilen ad eskisi gibi doğru oluyor. Doğa hiçbir zaman bir nesneye özgü bir ad vermiyor: Ad koymayı kendilerine iş edinenler, töreye, kullanılışa göre yapıyorlar bu uğraşı."

Kratylos'un savı ise adların, belirttikleri nesneyle doğal ilişkileri olduğu yolunda. Adların doğruluğu bir uzlaşmadan ileri gelmiyor,

[1] *Küçük Diyaloglar*, Eflâtun, Remzi Kitabevi, Yunan ve Latin Klasikleri, No. 3, s. 274. Diyaloğu çeviren: Teoman Aktürel.

adların aşkın nitelikleri var; bunlar *gerçekten* adlandırılan nesnelerin adları. Değiştirilmeleri kesinlikle söz konusu değil.

Bu iki sav karşısında Sokrates ustaca sorularla her iki savı da sonuna değin götürüyor, türlü örneklerle çelişkileri dile getiriyor. İlk dil felsefesi yapıtı olan bu diyalogda irdeleme sırasında öne sürülen açık seçik kanıtlar pek düşündürücü. Platon'un verdiği örneklerde kendinden önceki sofistlerin düşüncelerinden yararlandığını söylemek gerekir. Dil konusu, ad-nesne ilişkisinin doğallığı ya da uzlaşımsallığı tartışmasıyla Platon'dan epeyce önce başlamış olmalı.

Diyalogda, adların doğal gerçekliğini kanıtlamak üzere öne sürülen örnekler pek ilginç. *Bios* Elence yaşam demek. Bu adın bir başka anlamı da *yay*. Yay, ok atmada kullanılan bir öldürme aracı olduğuna göre, *bios* adını taşıması olağandır, deniyor. Çünkü bir düşünceye göre ölümle yaşam özdeştir. Onun için *bios* adının, iki görüntülü tek bir gerçeğin doğal adı olduğu savunuluyor.

Dilin bir araç olduğuna ilk kez Kratylos diyaloğunda değinilmiştir. Nasıl *mekik* dokuma aracı; *burgu*, delme aracıysa, *ad* da nesneyi adlandırma aracıdır. Nasıl dokumada atkı, çözgü iplerini atmada mekik belli bir yönteme göre kullanılmalıysa, adın kullanılmasında da bir yöntem söz konusudur. Kopuzcunun yaptığı kopuzun değerini en iyi kopuz çalan bilir. Dokuma aracı olan mekiğin, delme aracı olan burgunun, amaçlarına uygun başarılı birer araç olarak yapılıp yapılmamış olduklarını da dokuma ustası ile marangoz bilirler. Bunun gibi nesneleri adlandırmak gereğini duyan kişilerin konuşurken kullanacakları adların başarısını da bu kişiler tartabilir. Nasıl mekik yapmanın bir yöntemi ve kuralları varsa, nasıl ipekli kumaş dokumak üzere yapılan mekikle çuval dokumak üzere yapılan mekik benzer biçimde değilse, ad yapmanın da yolu yordamı vardır. Mekiği usta tornacının, burguyu usta demircinin yaptığı gibi, adları da *ad yapıcı* önerir. Ad yapıcı, adların nasıl yapılacağını bilen, bu işin ustası kişidir.

Diyalogda uzun uzadıya işlenen ad-mekik benzetişi, *düşünce dokusunu* (ya da *sözcük dokusunu* ya da *yazı dokusunu*[2]) oluşturan sözcüklerin mekik gibi kullanıldığını düşündürmesi bakımından özellikle ilginç.

---

[2] *Metin* sözcüğünün İng. *text*, Fr. *texte* olan karşılığını, bu dillerde dokuma anlamındaki *textile (tekstil)* sözcüğüyle karşılaştırınız. *Yazı dokusu, söz dokusu* gibi düşünmüş eskiler, *metin* dediğimiz kavramı. Bundan esinlenerek *metin* kavramı karşılığında ben de yıllarca önce "*örü*" sözcüğünü önerdim ve

Oldukça uzun süren diyalogda, Sokrates adların doğruluğu kavramını dillerin doğruluğu kavramından ayırabilmek üzere türlü dillerden somut örnekler sıralıyor. Elence *theos* Tanrı demek. Çünkü diyor Sokrates, dili yapanlar o çağlarda yıldızlara inanırlardı. *Teondas*, gökte dolaşan yıldızları anlatmak üzere "koşanlar" anlamına gelir. Bundan da *theos* ortaya çıkmıştır. *Anathon* araştırarak bakan, düşünen, *a o popen* ise gördüklerine dikkatle bakan demektir. Bu adlardan *anthropos* (insan) adı yapılmıştır ki doğrudur. Aslında bu yakıştırmayı doğru sayıp "demek ki insan öyle olmalıdır" sonucu da çıkarılabilir. Sokrates böyle şakadan yapılmış kök araştırmalarını çoğaltıp bir ad için iki üç çelişik açıklama bile yapıyor. Çelişkiyi de bildiğinden, sözde kendini bağışlatmak için, bu işi bir deliden öğrendiğini öne sürüyor: Tartışmaya gelmeden önce bütün sabahını bu işe pek özenen bir deliyle birlikte geçirmiş, onun için bu saçmasapan düşünce ona da geçmiş. Delinin düşüncesinden arınmak için -alay edercesine- sofistlerle, rahiplerle düşüp kalkmak gerektiğini söylüyor. Diyaloğun pek ağırbaşlı olan konusu, savla karşısavın gelip dayandığı çelişik noktalarda, doğrular okuyucuya ince şakalarla sezdirilerek işleniyor. Kökbilgisi genellikle bir yandan Herakleitos'un her şeyi "sürekli değişim" olarak gören felsefesiyle, öte yandan Parmenides'in kalıcılığı temel sayan felsefesiyle sürdürülüyor. Belli bir ad için bu iki değişik felsefenin önerdiği açıklamalar ise doğallıkla birbirinin tam karşıtı sonuçlara varıyor. Platon diyaloğun sonunda bir sonuç çıkarmıyor. Felsefe zaten çoğu kez bir sonuç getirmez. Daha çok sorunu ortaya koymaya çalışır. O da öyle yapıyor.

Dilbilim

Dillerin uzlaşımsal ya da aşkın nitelik taşıdıklarına ilişkin bu ilginç yapıtta sözcük değil, yalnızca ad incelenmiştir. Oysa sözcükler bile dil demek değildir. Üstelik aşkınlık ya da uzlaşımsallık tartışması artık söz konusu olmadığı gibi, daha 1866'da kurulan Paris Dilbilim Kurumu bile, yönetmeliğinde dilin kökeni üzerine hiçbir bildiriyi benimsemeyeceğini belirtmişti.[3] Çünkü o çağa dek dillerin kökeni üzerine öylesine çelişkin, öylesine tutarsız yorumlar öne

---

yazılarımda kullandım. Kavramın, doğrusal ya da tek boyutlu yapısı dokumadan çok sanki bir iplikten örülen örgü gibidir. Söz ya da yazı, örgüdeki ilmikler gibi ses ses, damga damga dizilir, *sözdizim* tek boyutlu bir dizi gibi oluşur.

[3] *Dil ve Düşünce*, Joseph Vendryes, çeviren: Berke Vardar, Yeni İnsan Yayını, s. 13.

sürülmüştü ki aklı başında kimseler, Sokrates'in, etkisinden arınmak isteğiyle deliden kaçtığı gibi dilin kökeni sorunundan kaçar olmuşlardı.

Bugün dilbilim insan bilimleri ve toplumsal bilimler içinde öncü bilim durumunda. Bütün toplumsal olaylar içinde dil ölçüsünde bilimsel incelemeye yatkın başka bir olay yoktur denilebilir. Bilimsel incelemeye yatkınlık, dilin, birbiriyle iç içe olan şu iki özelliğinden dolayı söz konusu: (a) Konuşma, dil bakımından, bilinçsizce yürütülen bir eylemdir, (b) Anlamları kavrayış sürecimiz de çoğu zaman bilinç düzeyinde geçmez. Bu iki özellik yüzünden dilbilim üzerinde çalışan gözlemcinin gözlem konusu üzerindeki etkisi pek önemsizdir. Gözlemci olayın bilincine vardığında olay değişmez. Öte yandan Hint-Avrupa dillerine, Mısır, Mezopotamya, Çin, Tibet dillerine ilişkin elimizde dört beş binyıllık yazılı bilgi var. Bu durumda olmayan ilkel dillerde de zaman boyutundaki eksiklik, başka başka yerlere serpilmiş dillerin çokluğuyla giderilir. Türk Dil Kurumu yeryüzünde bugün konuşulan 2796 dilin varlığını bildiriyor. Bütün bu nedenlerle dillere ilişkin büyük çapta veriler bilimsel çözümlemeler için gözlemcilere açık.

Dilbilimin yararlandığı bütün bu koşullar genellikle öteki toplumsal bilimlerde söz konusu olmadığından, dilbilimde gelişen bilimsel yöntemler, öteki toplumsal bilimlerin kolayca erişemediği bir bilimsellik düzeyine erişmiştir. Doğallıkla, bu yöntemlerin sonradan öteki toplumsal bilimlere de uygulanması yolunda çabalar gösterilmiş, toplumsal bilimler, dilbilim yöntemlerinden büyük ölçüde yararlanmışlardır. Özellikle Claude Lévi-Strauss'un yapısalcılığı, hısımlık ilişkileriyle dil olayı arasında kurduğu koşutluk buna güzel bir örnektir.

Dilbilimin bütün öteki toplumsal bilimler içinde en yüksek düzeyde bilimsel niteliğe kavuşması her şeyden önce, yardımcı dallar olan felsefe, toplumbilim, insanbilim, davranışbilim gibi bilimlerin etkisinden kurtulmasıyla olmuştur. Bu yardımcı bilimlerin yöntemlerinden bağımsızca doğrudan dilin kullanışına özgü, bilimsel, deneysel yöntemlerin kullanıldığı çağdaş dilbilim, bu özelliğiyle toplumsal bilimlerde öncülük niteliği kazanmıştır. Bu yöntemin bağımsızlığına kavuşması için ilk dil çalışmalarından bu yana 2500 yıl geçmesi, insanoğlunun bu konuda bunca süre kafa yorması gerekmiştir.[4]

---

[4] *Lengüistik Metodu*, Prof. Dr. Özcan Başkan. Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 1.

Bu uzun sürede insanlar dile çoğunlukla, doğrudan dil çalışması yapmak üzere değil de, yararcı bir açıdan yönelmişler. Eski Yunan sofistleri dil sorunlarına daha çok, tüzel anlaşmazlıkları kazanmada dili iyi kullanma gereği için eğilmişler, konuşmacıların dinleyenleri daha iyi etkileyebilmeleri için gerekli incelemelere girişmişler. Sokrates sonrasında, *Poetika* adlı yapıtında Aristoteles sözcükleri sınıflara ayırmış, sonradan "dilbilgisi'nin babası" olarak anılmıştır. Stoacılar ise, nesnelerle sözcükler arasında doğal bir bağ olabileceğini yadsımakla birlikte, sözcüklerin *etimon* adını verdikleri çok eski köklerle bağları bulunduğunu düşünerek *kökbilgisi* dalını oluşturmuşlardır.[5] Elen çağında, İskenderiye okulu Homeros dilinin zamanla değiştiğini, bozulduğunu görerek dil kurallarını kesin bir düzen içinde tanımlama çalışmasına girişmiştir. Aristoteles'in dilbilgisinden daha yetkin bir dilbilgisini Dionysios hazırlamış, sözcükleri örneğin bugünün Fransızca dilbilgisinde süren ayrımlara sokmuştur. Biçimsel bir yol izleyen Dionysios, anlamsal özelliklere değil, doğrudan dilin kulağa gelen ses özelliklerine yönelmiştir. Beşinci yüzyılda yaşamış olan Hesikios ise sözlük çalışmaları yapmış, özellikle Mısırca, Akatça, Galatça gibi dillerin sözlüklerini hazırlamıştır.

Romalılar daha çok Yunanların çalışmalarına öykünmüşler, örneğin Priscianus, Dionysios'un dilbilgisini örnek alarak bir Latince Dilbilgisi hazırlamıştır. Ortaçağ boyunca binlerce elyazması biçiminde yayılan bu dilbilgisi, biçim ölçüsünden çok anlam ölçüsünü benimsemiştir.

Hintlilerde, İsa'dan önce üçüncü yüzyılda yaşamış olan Pânini, *Astâdhyâyî* (öğretiler) adlı başyapıtında Sanskrit dilbilgisini 4000 dolayında yalın tümce (kesin olarak 3.983 sûtra) ile anlatmayı başarabilmiştir.[6] Pânini bu yapıtını hazırlarken, kendinden önce yaşamış altmış dört Hintli dil bilgininin yapıtlarından yararlanmış olmalıdır.[7]

Sözcükleri	gel	miş	ti	m		gel	ecek	ti	m
	k	f	t	s		k	y	t	s

[5] Kökbilgisi'ne bundan dolayı Batı dillerinde *etimoloji* denmiştir.

[6] *The Cultural Heritage of India, Volume I, The Early Phases*, Introduction by Dr. Sarvepalli Radhakrishnan. The Ramakrishna Mission Institute of Culture, Calcutta, 1958, s. 304.

[7] A.g.y., s. 283.

örneğinde olduğu gibi yapıbirimlere ayırıp bu yapıbirimleri düğümleyerek Sanskrit dilini tanımlayan Pânini dilbilgisi, çağdaş dilbilimcilerce bütün diller için yazılmış gelmiş geçmiş en başarılı dilbilgisi sayılmaktadır. "Batı Avrupa dilbilgisi geleneği, felsefe tartışmalarına dayanan Yunan dilbilgisi yerine, doğrudan doğruya dilin tanıtılmasına dayanan Hint dilbilgisine bağlanabilseydi, dilbilim herhalde bugün çok daha gelişmiş olurdu".[8]

Eski dönemde daha çok dilbilgisi yazma yönünde gelişen bu çalışmalar, orta dönemde, *İncil*'in beşinci yüzyılda Ermeniceye, altıncı yüzyılda Gotçaya, dokuzuncu yüzyılda İslavcaya çevrilmesiyle, Yunanca ile Latince dışındaki diller de bilginlerin saygısını kazanmaya başladı. Ayrıca Avrupalıların yeni ülkeler bulmaları ve basımın gerçekleşmesiyle dilbilim çalışmaları kapsam bakımından genişledi. Macarca, Habeşçe, Türkçe, Ermenice, Fince, Bengalce dilbilgileri yapıldı. Onaltıncı yüzyıl başlarken Scaliger karşılaştırmalı dilbilimin ilk çalışmalarını yapmış, kutsal betiklerde anlatılan Babil kulesinde konuşulan tek dilin bütün dillerin kökü olduğu yolundaki inancı yalanlamış, dillerdeki benzerliğin alıntılarla oluştuğunu savunmuştur. Leibniz ise Türkçe, Moğolca, Mançuca, Fince, Estonca, Samoyedce, Macarca, Japonca gibi diller arasındaki benzerlikleri, ilintileri ortaya koymuştur. Hindistan'da görevli bulunan bir İngiliz olan Jones, 1786'da Avrupa dilleriyle Sanskrit dilinin Hint-Avrupa kökdilinden türediklerini savunmuştur. Buna göre Latince *noctis*, Sanskritçe *naktiş*, Almanca *nacht*, İtalyanca *notte*, Fransızca *nuit*, İspanyolca *noche* tek bir *nokts* kökünden gelmektedir. On dokuzuncu yüzyılda tarihsel karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları sürdürülmüş, diller *ayrışık* (Çince vb.), *yanaşık* (Türkçe, Japonca, Macarca vb.), *kaynaşık* (Arapça, İngilizce, Fransızca vb.) diller gibi öbeklerde toplanmıştır.

Bugün dilbilim, dili bir sözcükler yığını gibi görmekten çıkmış, *ses*, *yapı*, *anlam* özelliklerini inceleyen kavramlara birbirinden ayrı bilim dalları biçiminde yaklaşma yolunu tutmuştur. *Sesbilgisi* insanın çıkarabileceği bütün sesleri incelemekte, bunları sınıflandırmaktadır. Örneğin Türkçedeki ünlü sesler, ağızdaki çıkış yerleriyle dudakların biçimine göre üç boyutlu bir ortamda gösterilebilir. Bu boyutlar *ön-arka*, *geniş-dar*, *yuvarlak-düz* eksenleridir. (Çizim 1.1). Buna göre Türkçede, her bir eksen üzerinde birbirinden iyice ayrı iki değeri karşılayan sekiz ünlü vardır. Ünsüz sesler de oluştukları yer ile oluşma biçimleri olmak üzere iki boyutta sınıflandırılır.

[8] Ö. Başkan, a.g.y., s. 21, 25 sayılı not.

Belli bir dildeki sesleri inceleyen ve bunlar arasındaki ilişkileri saptamayı amaçlayan çalışmalara *sesbilim* adı verilir. Sesbilim, bir dilde, anlam ayrımlarını ortaya koyan en küçük ses öğelerini bulmaya çalışır. Bu öğelere *sesbirim* denir. Örneğin Türkçede *kal* | *kel* | *kil* | *kıl* | *kol* | *kul* | *kül* sözcüklerinde *k* ile *l* sesleri özdeş olduğu halde ortadaki ses değiştikçe birbirinden çok ayrı anlamlar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla buradaki anlam ayrımı *a* | *e* | *i* | *ı* | *o* | *u* | *ü* sesbirimlerinin birbirinden ayrılabilmesiyle sağlanmaktadır. Yeryüzündeki dillerde 15 ile 60 arasında sesbirim kullanılmaktadır.

Herhangi bir dili konuşabilmek için o dilin sesbirimlerinin tümünü eksiksiz ayırt edebilmek gerekir. Çünkü sesbirimlerinin tümünü eksiksiz biçimde ayırt edemeden bir yabancı dili konuşmak isteyenin durumu, örneğin abecenin birkaç yazacını bilmeyen birinin okuma yazmaya girişmesine benzer. Oysa sözcüklerinin, en sık kullanılanlardan başlayarak yalnızca bir bölümünü (örneğin yüzde on ya da yirmisini) ve dilbilgisi kuralları yerine, çok kullanılan tümce örneklerinden başlıcalarını bilmek, bir dili etkin bir biçimde kullanabilmek için çoğu zaman yeterli olabilir.[9]

Bir dilin *yapı*'sı, dilde söylenen sözlerin anlamlı en küçük parçaları olan *yapıbirim*'ler üzerinde çalışılarak incelenir. Dilbilimci bakımından *gelirlerimiz* sözcüğü bir birim değildir. Bu sözcük *gel-ir-ler-imiz* yapıbirimlerinden oluşmuştur.[10]

---

[9] Bir yabancı dilin, bizim anadilimizde bulunmayan sesbirimleri, işe doğru bir yaklaşım ve yöntemle başlanırsa, bir ya da iki haftada eksiksiz ve yetkin bir biçimde öğrenilebilir. *Sesbirimler*'in tümü doğru söylendiğinde, örneğin az bilinen bir yabancı dilde yalnızca birkaç tümce söylediğinizde bile, konuştuğunuz kişinin hemen "dilimizi çok iyi biliyorsunuz" dediğine birden çok kez tanık olmuşuzdur. Deneyimlerimiz, ne yazık ki bunun tersinin de doğru olduğunu gösteriyor: Yükseköğrenim ve doktora yapmak üzere yabancı bir ülkede yıllarca yaşamış ve dilbilgisi kurallarının tümünü, sözcük dağarcığının da büyük bir bölümünü iyice öğrenmiş sayılan bir kişinin bile, *yalnızca birkaç sesbirimi doğru söyleyemediği ve kimi vurguları yerinde kullanamadığı için*, o yabancı dili çok kötü konuştuğu düşünülür. İşte okullarımızda çocuklarımıza bir türlü yabancı dil öğretemeyişimizin nedenlerinden biri de budur. *Sesbilgisi*'ne gereken önem verilmeden bu işin başarılması olanaksız gibidir!

Bir de işin "dili oyunla öğrenme" yönü var: Dilin sesbirimlerinden kimilerinin güçlükle söylenebilecek bir biçimde dizildiği *tekerleme*'ler hemen her dilde var. Sesbirimleri doğru olarak ve hızla okuma alıştırması yapmaktan hoşlanabilecek okurlarım için, İngilizlerin *dilburan* (İng. *tongue twister*) adını verdikleri bu tekerleme örneklerinden birkaçını, çok eğlendirici bulduğum için veriyorum.

Bir dili oluşturan *anlam* öğesini göstermek için, *gelirlerimiz* sözcüğü anlam taşıdığı halde, özdeş sesbirimlerle özdeş yapıbirimler kullanılsa bile, *gel-ler-ir-imiz* sözcüğünün anlamsızlığı örnek olarak verilebilir. Dilbilimciler *kökbirimler / ekbirimler* olarak ikiye ayırdıkları yapıbirimlerin, sözcükleri tümceleri oluşturmak üzere dizilişini yöneten kuralları bulup çıkarırlar.

Yapısal dilbilim adı verilen, sesbirim, yapıbirim gibi dil öğelerini inceleyerek bir dili tanımlamaya çalışan bu yaklaşım dilbilimin gelişme çizgisinde *yeni dönem* denilen döneme girer. Bu dönemde bir de *üretici dilbilim* adıyla anılan yaklaşım var. Üretici dilbilimde dili tanımlamak üzere göz önüne alınan birimler, tümceler giderek tümce öbekleridir. Dil, birtakım temel tümcelerden yola çıkılarak kuralları belli dönüşümlerle üretilebilecek tümcelerin topu olarak görülebilir. Dilbilgisi bu dönüşüm kurallarından oluşur. Üretici dil kavramına "İletişimde Sözcükler ve Sözdizim" başlığı altında değineceğimiz için bu konuyu burada açmıyoruz.

Dil sorununa yaklaşım yolları yalnız dilbilimle de sınırlanmaz. Nitekim *dil felsefesi*, *dil davranışbilimi* gibi değişik dallar da dil olayına dilbilimsel olmayan açılardan yaklaşımlar getirirler. Bunun gibi

---

Türkçe: Üç tunç tas kayısı hoşafı.
Şu köşe kış köşesi, şu köşe yaz köşesi, ortada su şişesi.
Kartal kalkar dal sarkar, dal sarkar kartal kalkar.
Şu tesbihi imamelemeli mi, imamelememeli mi?
Bir berber bir berbere bre berber gel birader Berberistan'da beraber bir berber dükkânı açalım demiş.
Şu yoğurdu sarmısaklasak da mı saklasak, sarmısaklamasak da mı saklasak?

Fransızca: Si ces six cents soixante-six sangsues sont sur ses sourcils sans sucer son sang, ces six cents soixante-six sangsues sont sans succès.
Si six scies scient six cyprès, six cents six scient six cents six cyprès.

İngilizce: She sells sea shells at the sea shore.

İtalyanca: Tenta tre trentini vanno a Trento trottando.

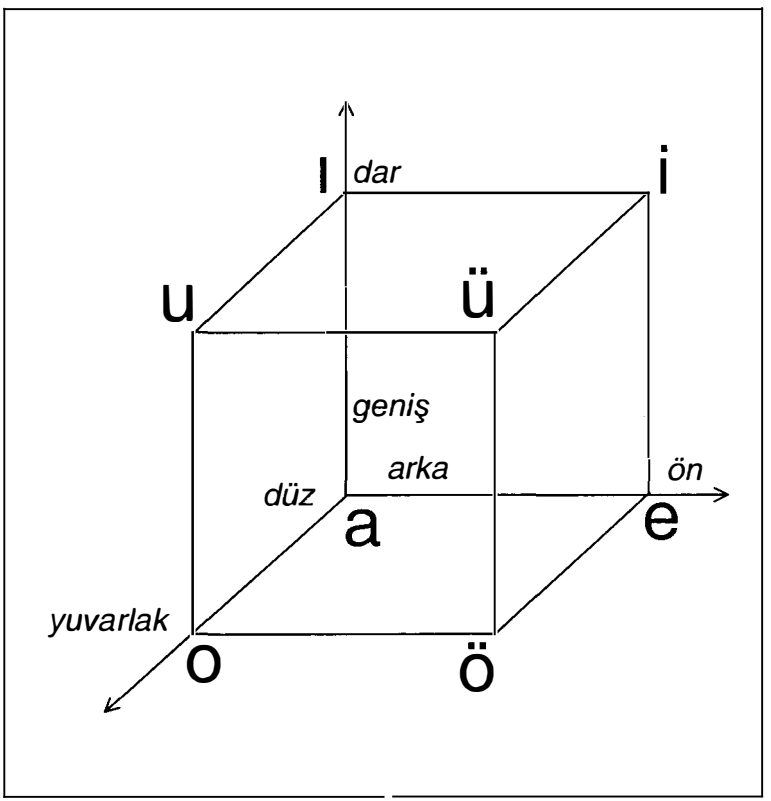
Almanca: In Ulm um Ulm und um Ulm herum.
Fischer Fritz fischte frische Fische.

Kazakça: Jügürüp bara jatıp ketip turup ketti.
(Yürüyüp vara yatıp gidip durup gitti, bkz. 2. Yayıma Önsöz, dipnot 1).

[10] Dilleri yapıbirimlerini inceleyerek ve bunlar arasındaki ilişkileri bularak tanımlamaya çalışan bilime *yapıbilim* denir. Türkçede *yapıbirim*'in yanı sıra *biçimbirim* ve buna koşut olarak *yapıbilim*'in yanı sıra *biçimbilim* sözcükleri de kullanılmaktadır.

üçüncü bölümde "İletişim kuramı ve Bilgi" başlığı altında dilin iletişim aracı olarak düşünülebilmesi dolayısıyla iletişim öğelerinden de dile yaklaşılabileceği gösterilmiştir.

Bütün bu yaklaşımlar ötesinde, bu denemenin bir amacı da dil-ekin ilişkisini aydınlatmak olduğuna göre denemede benimsenen yaklaşım, bir "toplumsal insanbilim yaklaşımı"dır. İkinci Bölüm'de ekin kavramı içinde dil ele alınmakta, sonraki bölümlerde de toplum bütünüyle dil arasındaki ilişkiler incelenmektedir.

Çizim 1. 1. Türkçe ünlülerin sınıflandırılması.

2. İLETİŞİMDE SÖZCÜKLER VE SÖZDİZİM

Bir dilin iletişim yeteneğinde, o dilin sözcük dağarcığı ile sözdizim özellikleri etkilerinin incelenmesi ilginç bir konudur. Platon'un Kratylos diyaloğunda sorun, sözcüklerin aşkın bir nitelik taşıyıp taşımadıklarıydı. Sözcükler nasıl olup da bir nesnenin adı oluyorlardı? Bu, sözcükten önce saptanmış bir ilişki miydi, yoksa bir uzlaşım mı ? Platon'un *mağara mitosu*'nda anlattığı *idea*'lar evreninde[11] var olup bize yalnız ses biçimindeki gölgeleri gözüken varlıklar mıydı sözcükler? Platon'dan önce sofistlerce başlatılıp Platon'dan sonra da yüzyıllar boyunca sürdürülen bu tartışmadan, bir dilin iletişim yeteneğinde, o dilin sözcük dağarcığına en önemli yerin verildiği anlaşılıyor. Bir nesneyle bunu anlatan ad arasındaki ilişki doğallıkla ya da uzlaşımla sağlanmışsa dil var olur, bu dili kullanan kişiler arasında iletişim olanak kazanır sanılıyor olmalıdır.

Daha sonraki çağlarda, sözcüklerde varsayılan *aşkın değer*, dinlerin de yardımıyla, bu sözcüklerden oluşan Latince, Arapça gibi dillere yansıtılmıştır. Bu yaklaşıma karşı çıkış, örneğin *İncil*'in Martin Luther'ce ilk kez Latinceden Almancaya çevrilişi bir devrim sayılmıştır. Benzer biçimde Arapça, *Kuran* dili olarak "Tanrı sözü" sayılmış, buna kanıt olarak da her şeyden önce, Tanrı'nın Arapça adlarıyla niteliklerine başka dillerde karşılık bulunmadığı öne sürülmüştür. Örneğin, dindışı Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk Dil Devrimi'nin kazandığı olağanüstü başarılara karşın, bu düşünceyi savunanlarla bugün bile karşı karşıya kalabiliyoruz. Oysa *Kuran*'da, "herkes anlasın diye dilin Arapça olduğu" yazılıdır.[12] Öte yandan Kaşgarlı Mahmut, Arapça konuşan Abbaslıların başkenti Bağdat'ta, ta 1072-73'te, yazdığı *Divanü Lûgat-it-Türk*'ün "Esirgeyen,

[11] Platon'a göre her varlığın *gök*'te bir *idea*'sı vardır, *gerçek* budur. Biz, bulunduğumuz bu *yer*'de (bir *mağara*'da) gerçek varlıkların, olsa olsa mağara duvarına yansıyan birer görüntüsünü görebiliriz. Bkz. Üçüncü Bölüm'de "Soyutlama Basamakları" başlığı.

[12] *Kuran*'da 42nci surenin (Zuhuf Suresi) 2nci ayeti Besim Atalay'ın çevirisinde şöyledir: "Aklınız ersin diye biz onu *Arapça Kuran* kılmışız". 12nci surenin 2nci ayeti de bu düşünceyi dille getirir: "Anlayasınız diye *Kuran*'ı Arapça indirdik."

Koruyan Tanrının Adıyla" başlığını taşıyan önsözünde "Türk dili ile Arap dilinin atbaşı beraber yürüdükleri"ni[13] savunmuş, bu dev yapıtıyla da bunu kanıtladığını düşünmüştür.

Yakın çağlarda, kol gücünün makineleşmesi deyimiyle özetlenebilen birinci yapın devriminden sonra beyin gücünün makineleşmesiyle girilen ikinci yapın devrimi ya da bilişim devrimi ile birlikte, iletişimin yeryüzündeki önemi olağanüstü ölçülere vardı. Binyıllar boyunca oluşmuş dillerin sözcük dağarcığına *bilim sözü* olarak binlerce, on binlerce yeni sözcük eklendi. Yüz binlerce bilimsel yayın, bu dillerde biriken teknik bilgiyi genişleterek doğayı denetim altına almada ya da -daha doğrusu- doğaya daha iyi uyum göstermede yeni olanaklar edinmek isteyen kişinin önünde yığıldı. *İletişim* belki de başlıbaşına bir amaç durumuna geldi. Bu süreç içinde sözcüklerin uzlaşımsal niteliği özellikle binlerce bilim sözünün herkesin gözleri önünde türetilerek *terim* niteliğiyle benimsenip kullanılmasıyla yadsınamaz biçimde ortaya çıktı. Sözcükler ile diller üzerindeki çalışmaların ağırlık noktası çoktan yeni alanlara kaymış, aşkınlık/uzlaşım tartışması artık ilginç olmaktan çıkmıştı.

Güdümbilim düşüncesinin gelişip yaygınlaştığı çağımızda *dilbilim*, *anlambilim* gibi yeni bilimler, artık dilin yalnız bir sözcük gömüsünden kurulu olmadığını anlayıp sözdizime, tümcelerin üreme süreçlerine yöneldiler. Bu yöneliş, *bilgisayar*'ların da gelişmesiyle *özdevimli çeviri*'ye değin uzanan sözdizimsel çözümlemeleri, bireşimleri bile olanaklı kıldı. Bu tür çalışmalarda açıkça ortaya çıkmıştır ki iletişimde sözlüğün yeri ne denli temelde olursa olsun, sözlük sorunu çözüldükten sonra iletişimin geçerli bir düzeye varabilmesi, ancak sözdizimsel, mantıksal çözümlemelerle, bireşimlerle gerçekleşir. Üstelik sözcüklerle sözdizim arasında öncelik/sonralık gibi bir ilişki de düşünülemez. Bir dilin sözcükleri, o dili tanımlayan dilbilgisi içinde, sözdizim öğeleriyle birlikte, ancak bağlam içinde anlam kazanır. Sözlüğünde on binlerce sözcük bulunan bir dili milyonlarca bireyin kendilerince, özgürce konuştuklarını düşünürsek, sözcük / sözdizim iç içeliği, bireysel sözler sayısınca görüntüsü olan bir dilin dilbilgisi kurallarında pek kolayca görülebilir. Üstelik iletişimi olanaklı kılan, destekleyen yan koşullar, dilbilgisine, karmaşıklığın yanı sıra oldukça esnek bir nitelik de veriyor. Yarım kalmış tümceler, birden çok anlamlı tümceler gibi öğelere karşın,

[13] *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi,* B. Atalay, TDK Yayınları, Ankara, 1939, Cilt 1, s. 6.

ortak bilgiden, bağlamdan, devinimden, mimiklerden yararlanmak da sözlü dilde iletişimi kolaylaştırıyor.

Sözlüğün kabarması bir yandan, sözdizim kurallarının karmaşıklığı öte yandan, dilin kişinin sözünde bireyselleşmesiyle birlikte, daha kolay anlayabilmek için, sözcük ile sözdizim kavramlarını birbirlerinden ayrı düşünmeye itiyor bizi. Konuyu ikiye ayırmakla tek tek üzerinde düşünebileceğimiz, birlikte ele alınabilecek dilbilgisi sorunundan daha kolay iki parçaya bölüyoruz sorunu. Yine de bir dilin dilbilgisinin, o dildeki bütün tümceleri elde etmeye yarayan bir kurallar takımı olarak tanımlanması sözcükler/sözdizim kavramlarının birbirinden bütünüyle bağımsızca ele alınamayacağını gösteriyor.

Üretici Dilbilim

Bir dilin incelenmesinde sesleri ya da sözcükleri temel öğe olarak almak yerine, tümceleri bağımsız temel birimler olarak görmek, giderek ancak tümce öbeklerinin açık seçik bir anlam taşıyabileceğini savunmak olanaklıdır.[14] Bir dilde söylenebilecek tümcelerin sayısı sonsuz olmakla birlikte, örnek tümce türleri sayılıdır. Sayısı belli bu örnek tümce türlerinden, belirli dönüşüm kurallarına uyularak dilin bütün tümceleri türetilebilmelidir. "Çekirdek tümceler" de diyebileceğimiz bu örnek tümcelerden temel öğeler olarak yola çıkıp *sözcük gömüsü*'nün sağladığı gereçlerden (sözcüklerden) yararlanarak dilde bulunabilecek bütün tümceleri yaratabilen *üretici dilbilgisi* ya da *üretici dönüşümsel dilbilgisi* kavramları Noam Chosmky'nin 1957 yılında yayınladığı *Sözdizimsel Yapılar* adlı betiğinde öne sürülmüştür.[15] Chomsky, bu çok önemli yapıtında öğesel bir dilbilim kuramı vermekte, sonra tümce yapısı ile tümceler birliği yapısı üzerinde durmaktadır. Amacı *dönüşümler* yöntemine varmaktır. İngilizcedeki birtakım dönüşümlerle düşüncelerini örneklendirdikten sonra da "Sözdizim ve Anlambilim" başlıklı sonuç bölümünde, dilin iletişim yeteneğindeki başlıca öğe olan anlam ile sözdizim arasındaki ilişkiler

[14] *Lengüistik Metodu*, Prof. Dr. Özcan Başkan, Çağlayan K.evi, s. 97-124.

[15] *Syntactic Structures*, Noam Chomsky, Mouton and Co's-Gravenhage, 1963. Chomsky'ye göre örneğin *öğrenci okula gidiyor* çekirdek tümcesini dönüştürerek *adam evine gidiyor, öğrenciler okula gidiyorlar, kuşlar güneye uçuyorlar* tümceleri elde edilir. Bu, İ.Ö. üçüncü yüzyılda Sanskritçeyi 3.983 çekirdek tümceyle pek kesin bir biçimde tanımlamayı başaran Hintli Pânini'nin yapıtının çağdaş bilim adamlarınca niçin olağanüstü bir ilgiyle karşılandığını da açıklar.

üzerinde durmaktadır. Çalışmada, üretici dönüşümsel dilbilim bakımından dilin iletişim yeteneğinde sözdizim yapısının önemi ortaya çıkmaktadır. Chomsky, dilbilimde çığır açan yapıtına boşuna "Sözdizimsel Yapılar" adını koymamıştır.

Bütün bu dilbilimsel yaklaşımların ötesinde konuya, birbirleriyle konuşan iki kişinin bunu yaparken gerçekleştirdikleri süreci inceleyerek de yaklaşabiliriz. Düşünce, yayıldığı bütün boyutlarda birden belirir. Oysa sözcüklerin sıralanışı, bir anda ancak bir ses çıkarabildiğimize göre, bir ip boyunca sıralanan düğümler gibi tek boyutludur. Her düğüm ya da sözcük kendince bir anlam taşımaktadır ama çok boyutlu düşünce yumağı önünde, bu tek tek düğümler tek bir boyut bile sağlayamazlar. Sözcükler boyutsuz noktalardır. Konuşan nasıl düşüncesini anlatmak için, yumakta ipin ucunu yakalayıp ipi çözülmez bir kördüğüm biçiminde dolaştırmadan, ip üzerindeki düğümleri sırayla teker teker söylemek zorundaysa, dinleyenin de düğüm-sözcükler'den ipe, ipten yumağa varması gerekir. Konuşan kişilerin her ikisi de, konuştukları dili bildikleri için (dilin çekirdek tümceleriyle dönüşüm-üretim kurallarını ya da dilbilgisini bildikleri için) yumak karmaşasını çözüp çözüp sarabiliyorlar, söyleşip anlaşabiliyorlar.

Burada bir dilin sözdizim özelliklerinin o dilin iletişim gücündeki yeri ağır basıyor. Bir dilin iletişim yeteneği, anlatım olanakları, varsıllığı dağarcığındaki sözcük sayısından çok, çekirdek tümcelerine, dönüşüm-üretim olanaklarına, daha alışılmış deyimle, sözdiziminin sağladığı çözümleme ve bireşim olanaklarına bağlıdır. Yumak çözümlenirken tek boyutlu sözdizimin sağlayabileceği *geri dönmeler, anmalar* ya da *ipuçları* düşünce bütününün anlaşılmasında önemli birer öğedir. Sözdizimin, dilbilgisi kurallarına göre sağlayabileceği geri dönüşler, bir noktadan saparak kendi üzerine kapanan döngülerle yeni bir boyuta açılmalar, ikilemeler, artıklıklar, yinelemeler, hep birkaç boyuta açılabilme çabasıdır. Bu olanaklar her dilin dilbilgisine göre değişir, dilin anlatım yeteneğini etkiler.

Sözdizimi Destekleyen Dilbilgisel İpuçları

Bir dil herşeyden önce sözcüklerin dilbilgisel sırası dolayısıyla anlatılmak isteneni en iyi biçimde anlattığı için beğenilir. Ayrıca sözcükleri art arda sıralama zorunluğunun ister istemez getirdiği tek boyutluluğu en az güçlükle geçiştirebilmek üzere her dil birtakım yöntemlerden yararlanır. Örneğin "ve", "ya da", "buna karşın", "yine de" gibi mantıksal bağlantılar ile bir tümceden ötekine toptan

bilgi aktaran *adıllar, bağlaçlar, ortaçlar* tek boyuta çok boyutluluk getirme olanaklarıdır. Bu ipuçlarına başka bir örnek de Hint-Avrupa dillerini anadili olarak konuşanların pek yararlandıkları *dişil / eril* ayrımıdır. Türkçede, bu ayrım bulunmadığı gibi, bağlama adılı "ki"nin kullanımı da pek sınırlıdır. "Ev ki bacasından duman tütüyor, pek güzeldir" tümcesi, bozuk olmasa da, yadırganan bir tümcedir. Bunun yerine "bacasından duman tüten ev pek güzeldir" denir. Seyrek kullanılan "gördüm ki adam geliyor" tümcesinin yanı sıra, daha çok "adamın geldiğini gördüm" denir. Türkçede seyrek olarak, ancak belli bir *anlamsal vurgu* sağlamak üzere kullanılan bu *ki*'nin kullanılışı, Hint-Avrupa dillerinde, Arapçada pek işlektir; uzun tümcelerin içinden çıkmakta dinleyene pek değerli ipuçları verir; önceki kocaman bir tümceyi tek sözcükte alıp yeni bir tümce içine yerleştirebilir. Bu olanakTürkçeye Hint-Avrupa dillerinden girmiştir. Ural-Altay dillerinden Macarca ile Fincede temel yapı Türkçeninkine benzer. Yalnız Fincede bu alıntı hemen hemen Fincenin sözdizimini değiştirerek dile, İsveç ekiniyle olan sıkı ilişkisi sonucunda, İsveççeye benzer bir sözdizim getirmiştir. Türkçeninkine benzeyen asıl sözdizim, biçim olarak artık yadırganmaktadır. Batı ile biraz daha az etkileşimde bulunan Macarcada her iki düzen de eşitçe geçerlidir. Türkçede ise "ki"li tümceler çok kullanılırsa yadırganır. Beri yandan, Balkanlarda bugünkü Moldova'da yaşayan Hıristiyan bir Türk toplumu olan Gagavuzlar, tıpkı Macarlar ile Finlilerde olduğu gibi Hint-Avrupa dillerinden çok etkilendiklerinden, Gagavuzcada bu tür tümceler ağır basmaktadır. Türkçede örneğin Batı dillerinden yapılan çevirilerde bu dillerin uzun tümceleri olduğu gibi korunduğunda, sözdizim bundan etkilenir, elde edilen Türkçe çeviri kokar. Buna karşılık Türkçenin de kendine özgü kısa tümcelerle ve gerektiğinde bir sözcüğün art arda yeniden kullanılmasıyla sağlanan anlatım kolaylığı vardır.

Sözcüklerin Üretimselliği

Sözdizimin sözcükler dağarcığı karşısındaki önemini ortaya koyduktan sonra, sözcükler üzerinde de durmak gerekir. Genellikle bir dildeki söylenebilir tümce sayısı sonsuz olarak düşünüldüğü halde, sözcükler, özellikle belli bir çağda, yazılı ya da sözlü dilde gerçekten kullanılmış olanlarla, çoğu zaman da o çağda yayınlanmış sözlüklerde yer alanlarla sınırlı sayılır. Sözcüklerin yaşarlığı bu bağlantı içinde uzun süreli bir olaydır. Bir dilin sözcükleri bakımından çağ *yüzyıl ölçeği*'yle düşünülür. Oysa, tıpkı üretici dilbilim

anlayışındaki çekirdek tümceler, türetilmiş tümceler gibi, sözcükler de pek önemli iki bölümde düşünülebilir: *kökler* ile *türevler*. Tümcelerdeki dönüşüm kurallarına, burada sözcüklerde *ekler* ile eklerin *işleyiş kuralları* karşılık gelir. Örneğin "çekingenlik" sözcüğü *çek* eylem köküne birbirinin ardı sıra eklenen *in/gen/lik* eklerinin işleyiş kurallarına göre eklenmeleriyle üretilmiş bir türevdir. Bir dilin köklerinden türetilebilecek sözcükler genellikle, sözcüklerden üretilebilecek tümceler gibi sonsuz sayıda olmadığı için bu dönüşümlerin yaratabileceği türevlerin çoğunu dilciler, ötedenberi, *sözlük* biçiminde derleyip kullanıcının yararlanması için *başvurma betiği* olarak sunmuşlardır. Sözlükler kimileyin yalnızca en sık kullanılan temel sözcüklerin dökümüyle yetinmiş, kimileyin de, o çağda ya da o çağa değin, köklerden türetme yoluyla elde edilip sözlü ve yazılı dilde kullanıldığı gözlenen bütün türevleri derlemek istemişlerdir. Bu bakımdan bir dilin üç bin, on bin, otuz bin ya da yüz bin sözcük sıralayan sözlükleri olabilmiştir. Oysa herhangi bir dilde söylenebilecek bütün tümcelerin eksiksiz bir dökümünü derlemeye kalkışan pek görülmemiştir. Kuşku yok, böyle bir derleme hiçbir sözlüğün boyutlarıyla karşılaştırılamayacak ölçüde büyük olurdu. Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyılın başlarından beri, belli bir yazarın yapıtlarında kullandığı tümcelerin tümünü derleyen "*söz bağlamları*", daha bilgisayarın bulunmadığı bir çağda, büyük emek ve zaman harcanarak hazırlanagelmiştir. Batı'da *concordance* adı verilen bu tür yapıtlarda, tümcelere, bunlarda geçen bütün sözcüklerin her geçiş için sıralandığı abece sırasında birden çok anahtarla erişme olanağı da sağlanır. Böylece, örneğin belli bir yazarın hangi sözcükleri, hangi biçimleriyle, hangi yapım, hangi çekim ekleriyle, kaçar kez, hangi sözdizimsel yapıları kullanarak, hangi bağlamlar içinde kullanmış olduğu ortaya çıkar.[16]

Üretimsel yöntemlerin getirdiği dil öğrenme kolaylığı, çekirdek tümcelerin sıralanması, bellenmesi ile bunlar üzerinde yapılan yeterli sayıda dönüşüm-üretim denemesiyle çalışmanın kolaylığıdır. Başka bir deyişle, gerçekte, sanki varsayılan bir "tümceler sözlüğü"

[16] İlk *söz bağlamı*'nı hazırlamaya Mrs. Cowden-Clarke 1829'da Shakespeare'in bütün yapıtlarını kapsayacak biçimde girişmiş, 12 yıl süren yazma ve 4 yıl süren birleştirme çalışması sonucunda bunu bitirmiştir. Yapıt *The Complete Concordance to Shakespeare, Being A Verbal Index to All the Passages in the Dramatic Works of thePoet* başlığıyla 1881'de Londra'da yayınlanmıştır. Bugün bu iş bilgisayarla yapılmakta. Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar, Elenler gibi eski dil anıtlarına önem veren uluslar, ünlü yazarlarının kullandıkları tümcelerin tümünü, sözcüklere göre sınıflandırılmış biçimde derlemektedirler.

kullanılmaktadır. Bu sözlüğünse bütün dili kapsaması gerekmez; temel çekirdek tümcelerin derlenmesi yeterli olacaktır. O dilden olmayan tümceleri zaten *aykırı tümce, anlamsız tümce, geçersiz tümce*[17] kavramları bulup ayıklayacaktır.

Sözcükler için, örneğin, çok düzenli bir dil olan Türkçede durum pek değişik değildir. *Kökler sözlüğü* ile yetinerek *ekler*'i, dönüşüm-üretim kuralları kavramında Chomsky'nin tümceler için yaptığı gibi, *işleyiş kuralları*'yla ele almak ilginç olur. Bu açıdan bakıldığı zaman dildeki sözcüklerin sayısı da sonsuz gibi düşünülebilir.[18] Chomsky'nin tümceler düzeyinde tanımladığı üretici-dönüşümsel dilbilgisi kavramının sözcükler düzeyinde de uygulanabileceği düşünülebilir. Sözcük türetme eklerinin kullanılışını örneklendiren temel "çekirdek sözcükler"in tanımlanmasından sonra, öteki türev sözcüklerin, dili konuşan bireylerce kolayca kullanılabileceği, uygun bir örnek ararsak, özellikle Türkçenin pek düzenli türetim kurallarıyla çok sayıdaki işlek eklerine baktığımızda besbelli biçimde ortaya çıkar. *Aykırı, anlamsız, geçersiz türev sözcük* kısıtlamaları doğallıkla burada da anlamsal ve mantıksal denetimin uygulanmasını sağlayacaktır. Beri yandan tıpkı deyimleşmiş sözler ve tümcelerde olduğu gibi köklerden türetilen sözcüklerde de ayrıcalıklar olacaktır. Bunlar için dillerin deyimler sözlüğü gibi, "ayrıcalıklı türev sözcükler" sözlüğü gerekecektir.

"Bir Sözcük, Bir Anlam" Yanılgısı

Herhangi bir sözlüğe baktığımızda bir sözcüğün birden çok anlamı olduğunu, bunların, en sık kullanılan birincil anlamdan başlayarak, ikincil, üçüncül anlamlara, oradan eğretilemeyle varılan anlamlara değin sayı verilerek sırayla gösterildiği bilinir. Japon asıllı Amerikalı anlambilimci Hayakawa, insanların sözcüklerin anlamlarıyla ilgili olarak çok sık sürüklendikleri bir yanılgıyı "bir sözcük, bir anlam

[17] *Lenguistik Metodu* adlı yapıtında Prof. Özcan Başkan şu örnekleri veriyor (s. 105):
uygun tümce: *Öğren ci yarın gece kitap oku yacak.*
aykırı tümce: *yacak gece öğren yarın oku ci kitap.*
anlamsız tümce: *Simsiyah güneş, kültürlü buz dolabına delicesine tutuldu.*
geçersiz tümce: *Türkiye, dünyanın güney yarım küresindedir.*

[18] Bu sonsuz sayı, tümcelerin sonsuz sayısından, kuşku yok, daha küçüktür. Gerçekte köklerle ekler değişmezse, çok büyük olmakla birlikte, bunun sonlu bir sayı olduğu da öne sürülebilir.

yanılgısı" diye adlandırıyor.[19] Kanımızca insanlar arasındaki pek çok tartışma, anlaşmazlık bu çelişkiden kaynaklanıyor. İki iyi insan karşılıklı olarak kullandıkları sözcüklerin yalnızca birer anlamı olduğunu sanıp başka başka anlamlara takılıp kalıyorlar. Hele anadilleri ayrı iki kişinin, karşı dildeki sözcüklerin anlamlarını doğru yorumlayıp aralarında iletişim kurabilmeleri iyice güçleşiyor. Düşünsel verimliliği destekleyen başarılı bir iletişim için yalnızca sözcüklerin değil, değer yargılarının, ekinlerin de karşılıklı olarak bilinmesi gerekiyor. İletişim gerçekten güç, çünkü, her kavram için genellikle eşanlamlı, yakın anlamlı sözcükler de var. Bir dilden başka bir dile çeviri yaparken kullandığımız sözcüklerle ilgili kavramlar çoğu zaman bire bir karşılık gelmez. Bir dilde tek bir sözcükle örtülen geniş bir kavramsal alan, öteki dilde, daha dar kapsamlı kavramları gösteren birden çok sözcükle adlandırılmış olabilir. Bütün iyi sözlüklerde, anlamı açıklanan her sözcük için örnek tümcelere yer verilmesi, sözcüklerin tanımlanan ya da başka dilde karşılığı verilen anlamlarının ancak kullanıldıkları *bağlam* içinde iyice anlaşılabilmesi gerçeğiyle ilişkilidir.

Doğal olarak belli bir kavram ya da nesnenin, bilimsel biçimde, hiçbir kuşkuya ya da belirsizliğe yer bırakmayacak açıklıkta göstergesi olması gereken bir bilim sözü ya da terim söz konusu olduğunda, "bir sözcük, bir anlam" yanılgısı bilim ve teknikbilimle uğraşmak isteyen insanları daha da büyük bir çelişkiye sürükleyebiliyor. Oysa bir nesne ya da kavramın adı olması, bir terimi, dilbilgisi ve sözdizim bakımından, genel dildeki herhangi bir sözcükten ayrı kılmaz. Örneğin Türkçe *kurşun* sözcüğü hem genel dilin bir sözcüğüdür, hem de bir bilim terimi. Bu sözcüğün halk dilinde bir renk adı olarak kullanılması, bir nesnenin ağırlığını belirtmede *kurşun gibi ağır* deyiminde, bir kişinin sağırlığını belirtmekde *kurşun gibi sağır* deyiminde ya da ozanın dilinde durumun önemini, koşulların güçlüğünü anlatmak üzere *hava kurşun gibi ağır* dizesinde kullanılması, bu sözcüğün bir fizik ve kimya terimi olmasına engel değildir. Tam tersine, anadilinin böylesine çok yönlü, derin çağrışımlar yaratabilen sözcüklerini bilim sözü olarak da kullanabilen bir ulus, bilimin inceliklerini de kuşkusuz derinlemesine anlar, iyice özümser. Böylesine bir anlayış olmadan bilimde yaratıcılık olmaz.

---

[19] Bkz. *Language in Thought and Action*, S.I. Hayakawa, Harcourt, Brace and Co., New York, 1949 (1939), s. 60-62.

Bilimin gereksiz yere yüceltilmesi ve herhangi bir ulusun sıradan insanlarının erişemeyecekleri, anlamayacakları bir biçimde bu insanların, bilimsel araştırmaya ve öğretim/öğrenim çabalarında, terim diye köklerini, anlamsal inceliklerini bilmedikleri ve kolayca öğrenemeyecekleri yabancı bir dilin sözcüklerini kullanmak durumunda bırakılmaları, işte bu nedenle, o insanlara, o ulusa yapılabilecek en büyük kötülüktür. Çünkü bilim ve teknikle çocuk daha ilkokul sıralarında karşı karşıyadır. Ona ya her sözcüğün apaçık anlamını ya da anlamlarını verir ve ona gözlem yapmayı, deney yapmayı, çevresiyle sözlü, yazılı iletişim kurmayı, düşünmeyi ve düşündüğünü özgürce, açıkça dile getirmeyi öğretirsiniz ya da sözcüklerin, onun için anlamsız tanımlarını, bilgi diye ona sunulan sonuçların özde ona hiçbir şey kazandırmayacak özetlerini ezberletirsiniz. Bu son yaklaşım sonuçta *dilsiz bir toplum* üretir, çünkü anadiline dayalı anlambilimsel kökleri, anlambilimsel bir altyapısı olmayan bir söyleme dil denilemez. Böylece çocuğun onu insan yapan başlıca yetisini köreltir, onu yeryüzünün ikinci sınıf insanı durumuna düşürürsünüz. Böylece onu uygarlığın kıyısında yaşamaya itelemiş olursunuz. Oysa bilim, teknik ve bilimsel düşünce, bilimselliğin yüceliğine erişmeyi başarmış ya da kendini öyle sanan birkaç seçkin kişinin değil, birtakım "sözde üstün insan"ların değil, bütün insanlığın ortak ürünü, ortak değeridir.[20]

Son olarak belli bir kavrama iki ayrı yaklaşımla verilebilecek adların ve anlamların insanları, toplumları nasıl başka başka yönlere götürdüğünü gösteren, bu satırların yazarını gençlik yıllarından beri derinden etkilemiş eski bir *anlambilimsel öykü*'yü burada okurlarıma kendi yorumumla, kısaca sunmak isterim.

Çok eski çağlarda, yerleşim bakımından olduğu ölçüde, çağdaşlık bakımından da biri birinden çok uzakta iki kent varmış; iki kentin de ortak bir sorunları: bir bunalım sonucu her birinde yüzer aile işsiz kalmış.

A kentinde yaşayan iyi yürekli aile babalarından işi olanlar, gerçekten çalışmak isteyen yetenekli biri için hep bir iş bulunabileceğini düşünmekle birlikte, işsiz ailelerin açlıktan ölmeleri karşısında duyarsız kalamamışlar, işsiz her aileye *yardım* olarak ayda 50 akçe ile bir de öğüt verme yolunu benimsemişler. Böylece çok gereksinme

[20] Bu ters yaklaşıma benzer bir biçimde, köleliğin egemen olduğu çağlarda, ABD'nin güneyindeki karaderililere okuma-yazma öğretmek, onların okuma-yazma yetenekleri olmadığı gerekçesiyle yasaklanmıştı.

duymayanların, öğüt dinlemek gibi sevimsiz ve aşağılayıcı bir konumda kalmamak üzere, başvuruda bulunmayacaklarını düşünmüşler. Giderek kimileri *yardım* alanların oy vermemeleri gerektiğini, kimileriyse adlarının belli aralıklarla kent gazetesinde yayınlanmasını önermiş. Böylece *yardım* alanların bu durumdan kısa sürede kurtulmak üzere çaba göstermekten geri durmayacaklarını umarlarmış. Bir süre sonra, işi olanlardan birkaçının "biz çalışıp kazandığımız ekmeğimizi sizin gibi işsiz güçsüzlerle bölüşüyoruz" diye konuşması, yardım alanlara acı vermekle kalmamış, eşlerinin ve çocuklarının yüzlerine bakamaz olmuşlar; giderek kendini aşağılanmış olarak duyumsayan bir ikisi canına bile kıymış; ötekiler de insan içine çıkamaz olmuşlar. Çocukları kendilerini aşağılık duygusuna kaptırmış; özsaygılarını yeniden kazanabilmek için çalıp çırpmak da içeride, sorunlarını kendi çabalarıyla çözmeye kalkışanlar da olmuş. Sonuç olarak kent, birbirlerine öfke ve kin duyan iki öbeğe bölünmüş; herkes mutsuz olmuş.

B kentinde yaşayan insanların soruna yaklaşımları ise değişikmiş. İçlerinden ekonomi bilen biri, sayrılık, kaza, yangın, ölüm gibi işsizliğin de insanı, yetenekleri ve çalışkanlığından bağımsız olarak, hiç beklemediği bir anda yakalayabileceğini, bunun çağdaş toplumun bir özelliği olduğunu dile getirmiş. Bugün işsiz kalan bu insanların kentin yollarının, parklarının yapımında katkıları olduğunu, içlerinden herhangi birinin de günün birinde bu sorunla karşılaşabileceğini söylemiş; böylece işi olan herkesin her ay bir akçeyi ödenti olarak kent sandığına yatırmasını, işsizlik sonucu açlıkla karşılaşıldığında da, sandıktan bu insanlara bir süre ödeme yapılmasını önermiş; böylece *toplumsal güvenlik* adını verdiği yeni bir kavramın ilkesini tanımlamış. Bu durumda *yardım* yerine *ödence* alanlar, özde bir iş sözleşmesini özgürce benimsemiş istemciler olarak, bu işi yürüten görevlilerden hep saygı görmüşler. Kent gazetesinde "B Kenti Geleceğe Güvenle Bakıyor" başlıklı bir yazı yayınlanmış, işsiz kalan bir kentliye ilk kez verilen *ödence* için kent bandosunun eşliğinde izciler bir geçit töreni yapmışlar, bütün kent halkı, dayanışma ve geleceğe güvenmenin verdiği övünçle çoluk çocuk mutlu olmuşlar.

İki uzmandan biri öyküden şu sonucu çıkarıyor: *Yardım*'ı değişik biçimde tanımlayıp, bu dayanışmaya *toplumsal güvenlik* adını verdiğimizde herkes mutlu oluyor, başarı süreklilik kazanıyor. Öteki uzman karşı çıkıyor: hayır, yanılıyorsunuz, burada önemli olan adlandırma değil, bu gerçekten "toplumsal güvenlik".

Onlar belki de yalnızca aynı şeyin değişik adlarını tartışıyorlar. Bu yorumu yapanlara öykünün anlatıcısı *anlambilimci* Hayakawa, öyküyü yeniden okumalarını ve (1) *yalnızca*, (2) *aynı şey* sözcüklerinin anlamlarını açıklamaya çalışmalarını öğütlüyor. Anlambilimsel anlaşmazlıkların, düşünsel düzeneklerimizi bozup düşüncemizi durdurduğunu söylüyor; anlambilimsel sorunları dişliler arasında bulunması gereken makine yağına karıştırılan bir tür zımpara tozuna benzetiyor.[21]

Terimler

Bir dilin iletişim yeteneğinde sözcüklerin ya da sözdizimin yeri tartışmasında bilim sözlerinin ya da terimlerin ağırlığı da sözcüklerden yanadır. *Terim*, dilbilgisi ve sözdizim bakımından, genel dildeki herhangi bir sözcükten ayrı sayılamazsa da, anlamsal bakımdan çoğunlukla karmaşık bir bilimsel ya da teknikbilimsel tanımı, hiçbir belirsizliğin söz konusu olmadığı bir kesinlikle, bütünüyle içinde taşıyan özel bir sözcüktür.

Çağdaş uygarlığın ve teknikbilimin pek karmaşık mekanik ya da bilimsel ortamında terimler, tıpkı *tümleşik elektronik çevrimler*[22] gibi

---

[21] *Language and Thought and Action*, S.I. Hayakawa, Harcourt, Brace and Co., New York, 1949 (1939), s. 1-7.

[22] *Tümleşik çevrimler* transistorlardan sonra elektronikte çığır açan bir yeniliktir. Eski elektronik aygıtlarda *yükselteç* görevi için *radyo lambası* birleşen olarak kullanılır, bunun işlevini yerine getirebilmesi için direnç, sığa gibi bir sürü birleşenden oluşan çevrim öğeleri tasarlamak ve kurmak gerekirdi. *Transistor*'ların 1950'den sonra yapında kullanılmaya başlamasıyla elektronik çevrimlerin boyları küçüldü, bunların çalışırken harcadıkları elektrik gücü azaldı ve elektronik çevrimler, dolayısıyla aygıtlar olağanüstü ölçeklerde ucuzladı. Transistorlu çevrimlerde her bir lambanın yerini bir transistor tutuyor, öteki birleşenler yine kullanılıyordu. *Tümleşik çevrimler* ise, ilkin onlarca, sonra binlerce, milyonlarca, şimdilerde yüz miyonlarca transistor vb. birleşeni, çok sayıdaki *giriş çıkış* ayaklarıyla bir böceğe, bir kırkayağa benzeyen tek bir birleşende, *çok büyük çapta tümleşik çevrim* adı verilen, "kendi başına çok karmaşık bir dizge" olan tek bir birleşende toplayıp bütünleştirebilmektedir. Böylece, çok karmaşık da olabilen herhangi bir *altdizge* için bir tümleşik çevrim'i hazır *yapıtaşı* (birleşen) olarak satın alıp çok daha karmaşık bir *dizge*'nin tasarımında kullanıvermek olanak kazanmıştır. Bu aşamada elektronik aygıtlarda bir kez daha olağanüstü ölçeklerde küçülme ve milyonlarca kez ucuzlama olanağı elde edilmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında elektroniğin, özellikle bilgisayarların gösterdiği eşi görülmemiş gelişmede, bu işlevsel bakımdan karmaşık *kapalı kutu*'ların yeri büyüktür.

dizge (tümce) içinde *birim* (sözcük) niteliklerine karşın, başlı başına birer dizge ya da tümce özelliğini, bunun gerektirdiği bütün görevlerle yüklemleri karşılayarak taşımaktadırlar. Yapım ve teknikbilimde ilerlemiş ülkelerin dilleri (*bilim dilleri*) sözlüklerinin büyük bir kesimini terimlere ayırmak zorundadırlar. Bu eğilim dilleri bugünden iyice etkilemiştir. Sürecek bir etkidir bu. Nitekim daha 1980'de, UNESCO'nun uluslararası ortamda derlediği *terimler gömüsü*'ndeki bilimsel kavram sayısının 900.000 dolayında olduğunu, açık adı "Birleşmiş Milletlerin Eğitim Bilim ve Ekin Örgütü" olan bu kuruluşun güvenilir yayınlarından öğreniyoruz.[23]

Ulusal kimliklerine, dolayısıyla anadillerine saygılı uluslar, bütün bilim alanlarındaki kavramların hepsine kendi anadillerinde karşılıklar üretmek üzere bilimsel çalışmalara girişmişlerdir. Fransızların, Arapların, Çeklerin, Macarların, İspanyolların, Türklerin, Japonların geçmişte ve bugün yaptıkları ulusal dilde terim üretme çalışmaları ve sonuçta kazandıkları başarılar ortadadır. Bu çalışmaların, kimileyin Birleşmiş Milletler örgütlerinin teknik ve akçalı desteğinden de yararlandığını gözlemek, bilimin her ulusun anadiliyle

---

İşte bilimsel düşünce için de terimler, iletişimi benzer biçimde kolaylaştıran, hızlandıran ve çok daha karmaşık bireşimlere yol açan *bütünleşik tümceler, tümleşik düşünsel yapıtaşları*'dır.

[23] UNESCO/UNDP yardımıyla desteklenen "Arapçalaştırma için Araştırma ve İnceleme Enstitüsü" (IERA: Institut d'Etudes et de Recherches pour l'Arabisation), Fas'ta, ikidilli, üçdilli sözlük ve gömülerden çeviri yoluyla 900.000 bilimsel ve teknik terimin tanımlarını bilgisayar ortamında tutanaklara geçirmiş, dizinlemiş bulunmaktadır (UNESCO, *Informatics: A Vital Factor in Development, UNESCO's Activities in the Field of Informatics and its Applications*, UNESCO, 1980, s. 26).

Kazakistan'ın *Türkistan* (eski *Yesi*) kentinde, Türkiye ile Kazakistan arasında 31.10.1992'de imzalanan anlaşma sonucunda kurulan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nde, Türk Dilleri'nde ortak bilim terimlerinin geliştirilmesini desteklemek üzere "Ortak Terminoloji Kurulu" oluşturulmuş, ilkin hukuk, ekonomi, tarih sözlükleri hazırlamıştır. Ortak terimler oluşturmada benimsenen ilkeler üzerinde danışmanlık yapmak ve Türkçe *Bilişim Terimleri Sözlüğü*'nü bu amaçla günlemek üzere, çağrılı olarak bu üniversitede yazar Mayıs 1997 sonunda bir haftalık bir çalışma yapma olanağı bulmuş, bu aşamada "Bilişim Terimleri Sözlüğü"nün de çokdilli olarak hazırlanması kararlaştırılmıştır.

Türk Dil Kurumu Terim Sözlüklerinin bütünleştirilmesi ile ilgili bir veri bankasının oluşturulması ve çokdilli gömü için gerekli bir bilişim dizgesinin oluşturulması doğrultusundaki iki çalışmayı ise, 1980'lerin ilk yıllarında, Hacettepe Üniversitesi Bilgisayar Bilimleri Mühendisliği Bölümü'nde yüksek lisans tezleri olarak tanımlamış ve gerçekleştirmiştik.

yapılması ilkesinin, bilimsel çalışma ürünlerinin bütün insanlığın yararlanmasına sunulabilmesi için ne denli önemli bir önkoşul olduğunu gözler önüne seriyor.

Yeryüzündeki toplam bilimsel *terim* sayısının, genel dillerdeki sözcük sayılarına göre (bu sayı, her bir dilin gelişkinlik düzeyine göre, 10.000-90.000 arasında olabilir) 10 ya da 100 kat daha büyük olması, gelişmekte olan ulusların dillerindeki köklerden yola çıkılarak bilim yapılıp yapılamayacağı konusundaki duraksamaların da kaynağını oluşturuyor. Oysa bu oran, çelişkili biçimde, bütün ulusal dillerde, "bilim dili olarak gelişebilme gizilgücü bulunabileceği"nin de bir göstergesidir.

Anadilinin köklerinden, terim niteliğinde olsun olmasın, yeni kavramlar için gereksenen yeni sözcükler üretirken yakın dillerden, yerel ağızlardan, eski betiklerde kalmış sözcüklerden *yeni kökler, yeni ekler* dile kazandırılabildiği ya da ödünç alınabildiği gibi, pek seyrek kullanılan birtakım ekler, çağdaş bir gereksemeyi karşılamak üzere benimsenip birden bire pek işlek bir biçimde kullanılmaya da başlanabilir. Türkçede inanılmayacak bir işleklik kazanan yeni *sel/sal* eki buna iyi bir örnektir. *Kumsal* örneğinden bildiğimiz bu ek, bilim dili olarak gelişme sürecindeki Türkçenin en işlek eklerinden biri durumuna gelmiştir. *Sel/sal*'lı sözcüklerimizin tümü sözlüklerimize geçmiş değil. Buna belki gerek de yok, çünkü bu ek gününüzde bütün Türkçe adlarla birlikte kullanılabiliyor. Şaşılacak biçimde, tek bir örnekte yaşayan tanığını bulduğumuz bir ek, Türkçenin olağan gelişme sürecinde gerekseme başgösterince, *tarihî* sözcüğündeki Arapça işlek *î* ekini savunanların bütün direnmelerine karşın, bir iki onyıl gibi kısa bir sürede Türkçenin en işlek eki olup çıkıverdi! Bugün *tarihsel* sözcüğünü çok daha sık kullanıyoruz. Türkçede başka örnekler de var: *Görev, ödev, sınav* sözcüklerinde bugün kullandığımız *ev/av* eki, Türkçede eylem adlarında kullandığımız *mek/mak* ekinin yanı sıra Kazakça, Kırgızca gibi Kıpçak ağızlarında daha sık kullanılan *ev/av* ekinden ödünç alınıp *bizim* olmuştur.

İngilizce, Fransızca gibi çağımızın önde giden bilim dillerinin geçmişteki gelişme aşamaları incelendiğinde, bilimsel terimlerin, Ortaçağın sonlarına değin Hıristiyan dünyasının bilim dili olan Latincenin köklerinden ve bilimin geliştiği Yakınçağda büyük bir ilgi ve beğeniyle yeniden değerlendirilen Eski Elen yapıtlarında kullanılan Elencenin köklerinden türetildiğini görüyoruz. Böylece on yedi, on sekiz, on dokuzuncu yüzyıllarda, ulusal diller bilim dili olarak kullanılmakla birlikte, bilim sözleri eğitim görmemiş halkın diline yabancı kalmıştır; dolayısıyla bilimsel düşünce sanki halktan saklanmış gibidir.

Bu konuda demokratikleşme, birçok konuda olduğu gibi yirminci yüzyılda ABD'de ortaya çıkmış, örneğin yüzyılın ikinci yarısında gelişen bilişim ve bilgisayar bilimleri terimlerinin hemen tümü Amerikan halk dilinin sözcüklerinden yola çıkılarak üretilmiş, bir bakıma, doğrudan gündelik genel dilin sözcüklerine, terim olarak yeni anlamlar yüklenmiştir. Türkçe bilişim terimleri tanımlanırken de bu çağdaş yolu benimsedik; örneğin, bilişim terimi olarak *"kütük"* sözcüğü, yüzyıllardan beri *nüfus kütüğü, erbaş kütüğü* gibi örneklerde kullanılan Türkçe sözcüktür. Nurullah Ataç'ın önerdiği *ilginç*, Melih Cevdet Anday'ın önerdiği *sözcük*, Ömer Asım Aksoy'un önerdiği *sıkıyönetim, tekel, gensoru* sözcükleri de, bizim önerdiğimiz *bilgisayar, yazılım, donanım, bilişim* gibi yeni sözcükler de Türkçenin kök ve ekleri işletilerek ve doğal sözdizimi kullanılarak, başka bir deyişle Türkçenin sözcük türetmedeki üreticiliği çalıştırılarak elde edilmiş yeni sözcüklerdir. Fr. *ordinateur* [24](bilgisayar) sözcüğü 1950'lere değin, daha çok *ordonateur* biçiminde, "kent ve kasabalarda şenlik, panayır, festival gibi etkinlikleri düzenleyen kişi" anlamında kullanılmaktaydı. İspanyollar da *ordenador* biçiminde bu sözcüğü kullanıyorlar. Benzer biçimde İng. *computer* (bilgisayar) sözcüğü de eskiden beri, "gemilerde bulunan araç-gereç ve paranın hesabını tutan kişi" anlamına geliyordu. Japonlar bilgisayara *denshi keisanki*[25] (elektronik sayıcı), Araplar *hâsib*[26] (sayan), İtalyanlar

[24] Fr. *ordre*, İt. *ordine*: düzen; Fr. *ordinateur*: düzenleyici; bilgisayar.

[25] Jap. *den* sözcüğü "şimşek", *denshi* sözcüğü ise "şimşekçik" anlamına geliyor. Kasım 1972'de bunu öğrenince "demek ki siz *şimşek* ile *elektrik* kavramları arasında bir ayrım yapmıyorsunuz" biçiminde yaptığım yorum üzerine, bana bilgi veren yaşlı bir profesör, gözlerini kapatıp parmağını düşünür gibi başına dayayarak bir süre beni anlamaya çalıştıktan sonra, "yoksa siz *şimşek* ve *elektrik* sözcüklerinin başka başka kavramlar olduğunu mu savunuyorsunuz?" demiş, ben de "kesinlikle hayır" deyip bir elektronik mühendisi olarak söylediğim yanlış sözü geri almak durumunda kalmıştım.

Burada Hayakawa'nın "bir sözcük, bir anlam" yanılgısı adını verdiği yanılgıyı yukarıda anmıştık (*Language in Thought and Action*, S.I. Hayakawa, Harcourt, Brace and Co., New York, 1949 (1939), s. 60-62). Türkçe bilimsel terimleri kullanmamakta direnen kimi bilim insanlarımız sık sık bu yanılgıya düşüyorlar. Ne gündelik dilde ne de bilim sözlerinde bir sözcük kolay kolay tek bir anlama gelmez. Bütün dillerdeki iyi sözlüklerde bir sözcüğün 3-5 giderek 15-20 değişik anlamını gündelik yaşamlarında sık sık sözlük kullananlarımız bilirler. Terimler de içeride hiçbir sözcüğün anlamı *bağlam*'dan bağımsız değildir. Böyle olmasa özdevimli çeviri çok kolayca gerçekleşebilirdi. Yabancı dillerde terim olarak kullanılan sözcüklerin tek bir anlama geldiğini düşünen kimi bilim insanlarımızdaki bu yanılgının, bilimsel uğraşları için sınırlı biçimde kullandıkları bir yabancı dili iyice bilmemelerinden kaynaklandığına birçok kez tanık olmuşuzdur.

calcolatore[27](hesaplayıcı), Yunanlılar *ilektroniki ipologistis* (elektronik işletici) diyorlar. Bilim terimlerini Fransızca ve İngilizceye göre daha yakın zamanlarda üretmiş olan Almanlar da bu yolu tutmuşlardır: onlar telefon'a kendi anadillerinde *uzak konuşan (Fernsprecher),* televizyon'a *uzak görme (Fernsehen, Fernsehegerät),* oksijen'e *ekşiözü (Sauerstoff),* hidrojen'e *suözü (Wasserstoff),*[28] asit'e *ekşi(ler) (Säure), metabolizma'ya özdekdeğişim* (*Stoffwechsel*) diyorlar. Almanlar ve Amerikalılar gibi yapıp Türkçede de bilimsel terimleri halk dilindeki sözcükleri kullanarak karşılamak, bilimi halka açmak anlamına gelir.

Başka bilim alanlarına da gelecekte iyi bir örnek oluşturabileceğini umduğum Türkçe bilişim terimleri üretme çalışmalarımızda biz de böyle yaptık. Türkçe bilişim terimlerinin toplumun bütün kesimlerince benimsenmesine ve yer yer İngilizce öğretimin yarattığı güçlüklere karşın, bilişim ve bilgisayar bilimlerinin ülkemizdeki hızlı gelişmesine bu doğru yaklaşımın katkısı büyüktür. Bilişim terimlerimizde başarı sağlayan bu doğru ilkeler gelecekte bir gün örneğin temel bilimlerden biri olan kimya alanına da uygulansa, "klorhidrik asit" yerine Türkçe sanırım "*sulu klor ekşisi*"[29] denir, bu

---

[26] Ar. *hesab* "saymak" anlamına gelir. Bizim bu sözcüğe verdiğimiz "hesaplamak" kavramı için onlar *muhasebe* (sayışım) biçimindeki türev sözcüğü kullanıyorlar. *Sayışım* sözcüğü 1932'den sonraki dönemde Osmanlıcadaki *muhasebe* sözcüğü yerine önerilmişti. Biz bugün bu sözcüğü, yönetim dilinde kullandığımız *Sayıştay* (Osm. *Divan-ı Muhasebat*) sözcüğünün yanı sıra bireysel sözümüzde kullanıyoruz. Fr. *compte* (hesap) sözcüğü de özgün anlamı "saymak" olan İt. *computare*'den gelir; onun için böyle yazılır . Fransızcada *kont* okunan bu sözcük, bugünkü İtalyancada *conto*, İspanyolcada *cuenta* biçiminde söylenir. Bu sözcüğün İngilizce söylenişi olan *count* sözcüğü ise bugün de "saymak" anlamına gelir; onlar "hesap" için *account* biçimindeki önekli türev sözcüğü kullanırlar.

[27] Fr. *calcul* çakıl taşı demektir (örn. *j'ai des calculs* "böbreğimde taş var" anlamına gelir). Eskiler sayma ve hesaplama için çakıl taşlarını kullandıklarından bu sözcük sonraları *hesap* anlamında da kullanılır olmuştur.

[28] Almanların *ekşiözü, suözü* biçiminde adlandırdıkları Fr. *oxygène, hydrogène* sözcükleri de Yunanca *ekşidoğuran, sudoğuran* anlamlarına gelir.

[29] *Sulu klor ekşisi* sözü, bilimsel düşünce ile anadili arasındaki ilişkiyi iyi kavramış olan babam İnş. Y. Müh. Enver Köksal'ın, 1950'lerin ilk yarısında, ortaokulda kimya öğrendiğim sırada, konuyu iyice anlayabilmem için bana verdiği örneklerden biriydi. Çok sonra, Türk Dil Kurumu eski başkanı değerli felsefeci Pof. Macit Gökberk'e, yaşlılığında yaptığımız bir söyleşide danıştığımda, bana "*asit* doğrudan *ekşi* demek olduğuna göre, bilimsel terimi halkın doğal dilindeki sözünden ayırmak, örneğin *ekşit* demek bile gerekmez; doğrudan *ekşi* sözcüğünü olduğu gibi kullanmak bilimsel düşünceye ve anadiline saygının gereğidir" demişti. "Biz de bilişim terimlerini üretirken böyle yaptık" dedim; gülümseyerek "ne güzel, işte bunun için başardınız" diye karşıladı.

saydam adlandırmayı da herkes hemen anlar. Burada önemli olan "herkesin hemen anlaması"dır. Çünkü "anlamadan öğrenme" ister istemez çoğunluğu ezberciliğe yöneltir ki, bu da gözlemci, araştırıcı, yaratıcı kişiliğin engellenmesiyle sonuçlanır. Böylece bilimsel düşünceyi benimseyen kuşaklar yerine bilimi sevmeyen, bilimden korkan, tutucu "başeğici inanç kuşakları"nın yetişmesi için elverişli ortam desteklenmiş olur.

Bu düşüncemi kendi yaşadığım bir örnekle desteklemek isterim. Ortaöğretim yıllarımda birçok arkadaşımın, bana çok ilginç gelen matematikten, özellikle trigonometriden neden hiç hoşlanmadıklarını anlamakta güçlük çekmişimdir. Oysa kendimin de *sinüs, kosinüs* sözcüklerini ilk kez öğrendiğimde birbirine karıştırdığımı, hemen sonra *sinüs*'ün tanımını *ezberleyip* işin içinden çıktığımı bugün bile anımsıyorum. 40 yıl sonra öğrendim ki Lat. *sinus* (Fr. *sinus*, İng. *sine*) göğüs demekmiş (Fr. *sein*, Fars. *sine*: göğüs) ve "açının göğüs açıklığı"nın ölçüsü söz konusuymuş! *Kosinüs* ise, *sinüs* ile *birlikte* (Lat./İt./İsp. *con*: ile), hesaplarda kullanılan *öteki ölçü* olarak adlandırılmış. Bunu biri çıkıp bize söyleseydi de ezberlemek durumunda kalmadan (ya da birçoklarımız trigonometriden soğumadan) kolayca öğreniverseydik ne olurdu! Üstelik şarkılarda *sine* sözcüğünün göğüs anlamına geldiğini de az Osmanlıcamızla hepimiz biliyorduk.

Anadilinin kök ve ekleriyle yapılmış saydam bir bilimsel terimle adlandırılan yeni bir kavramın eğitim yoluyla bir toplumun düşüncesini ne denli etkileyebildiğine örnek olarak elektrikteki "endüksiyon" olayının bulunuşu ve bu olayı anlatan İt. *induzione*, Fr./İng. *induction* sözcüğünün ortaya çıkışı gösterilebilir. Latince *ducere*, (İt. *durre*, Fr. *duire*, İng. *duct*, İsp. *ducir*) eylem adı *götürmek* anlamına gelir (Hint-Avrupaca: *deuk-, duk-* kökü[30]). Bu sözcük *viyadük, kondüktör* sözcüklerindeki köktür (Fr. *viaduc*, İng. *viaduct:* yol götüren, viyadük; Fr. *aqueduc*, İng. *aqueduct:* su götüren, suyolu; Fr. *conducteur:* (demiryolculukta) kondüktör, birlikte götüren, İng. *conductor:* (demiryolculukta) kondüktör, (müzikte) orkestra şefi)[31]. Bu kökten *in*

Çoktan yitirdiğimiz, ama düşünceleri ile hep yolumuzu aydınlatacak bu iki değerli kişiyi burada saygıyla anıyorum.

[30] *Dictionnaire des Racines des Langues Européennes (Grec, Latin, Ancien Français, Français, Espagnol, Italien, Anglais, Allemand)*, R. Grandsaignes d'Hauterive, Deuxième Edition, Librairie Larousse, Paris, 1949 (1948).

[31] Batı dillerinde "eğitmek" anlamına gelen sözcükler (Fr.; *éduquer*, İng. *educate*, İt.: *educare*, İsp.: *educar*) "bir yere doğru" anlamını veren *ad/ed* ö-

önekiyle türetilen *indurre, induct* sözcüğü (İt. *indurre, induzione*, Fr. *induire, induction*, İng. *induce, induction*) "içinden götürmek", "içinden götürme" gibi bir anlam verir. Bir elektrik çevriminden bir akımın geçmesi, buna yakın başka bir çevrimin içinde başka yönde, başka genlikte, birinci akımdan bağımsız başka bir akım *doğuşturur* diyebiliriz, Türkçe düşünmek istersek. İki ayrı öğenin birleşiminden yeni bir nesne *oluşabilir.* (Fr./İng. *composition*: oluşma, oluşum). Burada ise, var olmayan yepyeni bir akım, yakınlardaki başka bir akımdan, ona değmeden, uzaktan etkilenerek, sanki esinlenerek *doğuşmaktadır.* (Fr. *induit*, İng. *induced*). Bu yeni kavram için yabancı sözcüğü alıntılayıp *endüksiyon, indükleme, indükleç* (Fr. *inducteur,* İng. *inducer*) gibi bir biçimde söyleyip yazıvermek -kimileyin Türkçe eklerle sözcüğün yabancılığı giderilmek istense bile- anadili Türkçe olan öğrencinin bu doğal olayı derinlemesine kavramasını nasıl sağlasın? Oysa doğada böylesine bir *doğuşum* olayının ayrımına varan, bu olayı anadilinin sözcük yapısıyla iyice öğrenen bir kişi, örneğin bir başkasının düşüncesinden dolayı, hiçbir zorlama olmaksızın kendinde bambaşka bir düşüncenin *doğuşabileceğini* de kolayca düşünebilir. Düşünceleri, olduğu gibi *-ezbere-* alıp birbirlerine ekleyerek kendi düşüncesini *oluşturmak* (Fr. *composer*) yerine, kendi çevresindeki düşüncelerden esinlenerek birtakım başka düşüncelerin kendi özgür benliğinde doğuşmasını coşkuyla yaşayan, bunun doğal bir süreç olduğunun, bunun başkaları için de doğal olduğunun bilincine varan bireylerden oluşan bir toplumda demokrasinin gerektirdiği hoşgörü, çokseslilik, işbirliği, işbölümü, eşgüdüm gibi olumlu niteliklerin, doğadan esinlenen bu bilinçle birlikte *doğuşacağını* düşünüyorum.

Anadilinin köklerinden türetilmiş saydam bir bilimsel terimle adlandırılan yeni bir kavramın bilimin gelişmesinde ne denli önemli bir etki yaratabileceğine ilişkin bir başka örnek de, sayılar biliminde *sıfır* (Ar. *sifr*: boş) sözcüğünün bugünkü anlamında bilimsel bir terim olarak kullanılmaya başlamasıdır. Fr./İng./İt. *zero*; Fr. *chiffre:*

---

nekiyle, "bir yere doğru götürmek" biçiminde yine bu kökten türetilmiştir. Soyluluk sanı *dük, düşes* sözcüklerinin (Fr.: *duc, duchesse*, İng.: *duke, duchess*, ayrıca *doge*) kökeni de bu sözcüktür (Grandsaignes d'Hauterive, a. g. y., s. 39). Türkçede de kullanılan *duy, duş* (Fr. *douille, douche*) gibi sözcüklerin de bu kökten türevler olduğu anlaşılıyor.

"Çevirmek, çevirmen" anlamlarına gelen Fr. *traduire, traducteur*, İt. *tradurre, traduttore* (kşz. İng. *translate*, Alm. *übersetzen:* karşıya koymak) sözcükleri de "*karşıya* götürmek" anlamında *trans/tra* önekiyle bu kökten türetilmiş sözcüklerdir.

rakam, şifre, İng. *cipher*: şifre sözcükleri de bu Arapça kökten gelir. *Al-Harizmi*'nin (ya da Türkçe *Harezmli*'nin) 825'te Arapça yazdığı bir yapıtın başlığında geçen *al-cebr* sözcüğüyle birlikte, bugün *cebir* adı verilen *matematik* yöntemi ortaya konmuştur (Ar. *al-cebr*, Fr. *algèbre*, İng. *algebra*; Elence *mathema:* öğrence, ders). Bu yapıt yaklaşık üç yüzyıl sonra XII. yy'da Latinceye çevrilmiştir. Harezmli'nin eski Babil, Elen ve Hint kaynaklarından da yararlandığı yapıtın *Algoritmi de Numero Indorum* başlıklı bu Latince çevirisinde, *Al-Harizmi* ya da Batı'da benimsenen çevriyazımla *Al-Quarizmi* / *Al-Kwarizmi* adı, *Algoritmi* biçiminde kullanılmıştır. Bu sözcük, matematikte ve özellikle bilişim ve bilgisayar bilimleri mühendisliğinde bugün kullandığımız en önemli bir kavramın karşılığı olarak *algoritma* (Fr. *algorithme*, İng. *algorithm*, İt./İsp. *algoritma*) sözcüğünün ta kendisidir. Başka bir matematik terimi olan *logaritma* sözcüğünün de Harezmli'nin adından türediği bilinmektedir.[32]

Yapıtlarını Arapça yazdığı için Batılıların Arap saydığı Hive'li Türk bilgini Harezmli'yi İranlılar da kendilerinden saymakta, Tahran'da düzenledikleri Bilim Şenliklerine onun adını vermektedirler.[33] Tıpkı verimini Konya'da dile getiren Mevlana'nın *Mesnevi*'sini Farsça yazdığı için UNESCO'ca İran'ın ekinsel kalıtı sayılması gibi.

---

[32] *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Harizmi" başlığı, Ana Yayıncılık 1988 (1986). Bugünkü Özbekistan'ın Hive kentinde doğup Hindistan'a, oradan da Bağdat'a gidip yerleşen Türk bilgini Harezmli'nin (y. 780-y. 850) adı, ansiklopedilerimizde "Ebu Abdullah bin Musa el-Harizmi" olarak geçer. Harezmli, yine Arapça yazdığı *Kitabü'l-Amal bi'l Usturlab* adlı bir başka yapıtında da, Doğu'da *usturlab* adıyla anılan gökbilim gözlem ve ölçüm aracının yapılışını anlatmıştır. *Usturlab* Latin kökenli *astrolab* (yıldız laboratuarı) sözcüğünün Arapçalaşmış biçimidir. Daha sonra Halife Memun'un buyruğuyla yer'in ve gökyüzü'nün haritalarını içeren bir atlas'ın hazırlanmasına katılan Harezmli, Nil'in Cennet'ten değil, bir gölden çıktığını da bildiren ilk kişi olmuştur. Batılılarca yaklaşık bin yıl sonra İngiliz Kraliçesi Victoria'nın egemenliği döneminde bugünkü adı konan *Viktorya Gölü*'dür bu.

[33] 1992'de Tahran'da yapılan Beşinci Harezmli Bilim Şenliği'ne Türk bilişimcisi N. Kaya Kılan, "Harezmli'nin Bilgisayar Bilimine Katkısı" konulu bildirisiyle katılmıştı (*Contribution of Al-Khowarizmi to Computer Science*, 5th Kharazmi Science Festival, 8 Şubat 1992, Tahran; çoğaltma). 1960'ta Ankara'da Karayolları'nda kurulan ilk elektronik bilgisayarın çalışmaya başlamasından bu yana yaklaşık 40 yıldır bilgi işlem konusunda uğraş veren N. Kaya Kılan, Harezmli'yle ilgili olarak yirmi yıldır sürdürdüğü incelemeleri sonucunda, on betik ve yüzden çok yazı ya da bildiri bulduğunu bildirmektedir. Kılan'ın hazırladığı *Harezmli Mehmed'den Bilgisayar'a Algoritma* adlı incelemenin Kültür Bakanlığı Yayınları arasında basılması öngörülmektedir. Ayrıca bkz. "Bilgisayar Programlamanın Kökeni", N. Kaya Kılan, *Bildiriler*, TBD 8. Ulusal Bilişim Kurultayı, Ekim 1990, Ankara.

Bugün Türk üniversitelerindeki birçok bilim adamımızın, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) özendirmesine uygun biçimde, yapıtlarını İngilizce vb. yabancı dillerde yayınlamaları da, onların gelecekte kuşkusuz Türkiye'nin değil, Avrupa'nın ya da Amerika'nın bilginleri olarak anılmalarıyla sonuçlanacaktır.

Türkiye'de bilim dili olarak Türkçenin yer yer küçümsenmesi ve yabancı dille öğretimin yaygınlaşması eğilimine karşın,[34] yaşamlarının büyük bölümünü yurt dışında geçirmiş Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu (ABD, kuramsal kimya), Prof. Dr. Tuncer Ören (Kanada, benzetim) gibi bilimde yeryüzü ölçeğinde başarı kazanmış bilim adamlarımızın anadillerinde yaptıkları yayınlar ve Türkçe terim çalışmalarıyla, gerçek bilim adamının, yeryüzünün neresinde olursa olsun anadilini nasıl kullanabileceğine, ondan nasıl yararlanabileceğine ve onun gelişmesine nasıl yardımcı olabileceğine örnek oluşturduklarını burada belirtmek isterim.[35]

[34] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. *Yabancı Dille Öğretim: Türkiye'nin Büyük Yanılgısı*, Aydın Köksal, Öğretmen Dünyası, Ankara, Mayıs 2001.

[35] Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu kuramsal kimya alanındaki özgün araştırma ve buluşlarını ABD'nin Yale, M.I.T., Harvard gibi ünlü üniversitelerinde uluslararası bilim çevrelerine sunmakla birlikte, bu konudaki bütün kavramların karşılıklarını da Türkçe üretmiş ve anadiliyle bilim ve öğretimi, konuşmaları ve yapıtlarıyla etkin biçimde savunagelmiştir (Bkz. *Bir Nev-York Rüyası "Bye Bye" Türkçe*, Oktay Sinanoğlu, Otopsi Yayınevi: 9, İstanbul, Temmuz 2000). *Öğecik* (atom), *özdecik* (molekül), *yükün* (iyon), *eksin* (anyon), *ışıncık* (foton), *nicem* (kuantum), *ısıldevinge* (termodinamik), *dağı* (entropi) gibi terim önerileri bu konudaki yaklaşımını gösteren örneklerdir (a.g.y., s. 428-29). Prof. Dr. Tuncer Ören ise bilgisayar bilimleri mühendisliğinin *benzetim* konusundaki buluşlarını uzun yıllar Kanada'da İngilizce, Fransızca terimlerle uluslararası bilim çevrelerine sunarken, bunların Türkçe karşılıklarını da, Türkiye'deki neslek çevresiyle iletişim içinde, daha işin başından beri çalışmış, buluşlarını, bilim çevrelerine, Türkçe bildirileriyle de duyuragelmiştir.

3. SOYUTLAMA

İnsanın içinde bulunduğu doğayı algılaması ilkin, onun duyularında dış ortamın yarattığı karmaşık izlenimlerin bir seçime uğrayarak daha az karmaşık kavramlara indirgenmesiyle gerçekleşir. Böylece belli nesnelerdeki ortak nitelikler kavranır. Bu bir *soyutlama*'dır.

Düşüncemizi, Hayakawa'nın somut bir örneğiyle anlatalım.[36] Bir ineğin beş duyumuz üzerinde yarattığı izlenimleri düşünelim. Bir ineğin belli bir rengi, belli bir kokusu, tüylerinin belli bir sertliği vardır. Semiz ya da sıskadır... Sayabileceğimiz bir yığın izlenimi Çizim 1.2.a'da gösterdik. Duyulararası eşgüdüm sonucu o ineği görerek tanımaya başladığımızda, bu izlenimler içinden yalnız görmeye ilişkin olanları seçmekle, ineğimizle seçtiğimiz bu izlenimler arasında bir ilgi kurmuş durumdayız. Bu soyutlamada birinci adımdır (1.2.b). Görerek bildiğimiz ineğimize "Sarıkız" adını vermek onun bizde uyandırdığı izlenimlerden bir bölüğünü daha atmak demektir (1.2.c). Seçtiğimiz izlenimlerle *Sarıkız* adı arasındaki ilgi ikinci bir soyutlama adımıdır.

Sarıkız'ın iyice duyumsadığımız birtakım özelliklerinden vazgeçip de, onun yarattığı izlenimler arasından, yalnız öteki ineklerin yarattıklarıyla ortak olanları algılamaya kalktığımızdaysa yeni bir soyutlamaya gidiyoruz demektir: böylece Sarıkız da içinde, bütün öteki ineklerin ortak niteliklerini "inek" adıyla bağdaştırırız (1.2.d).

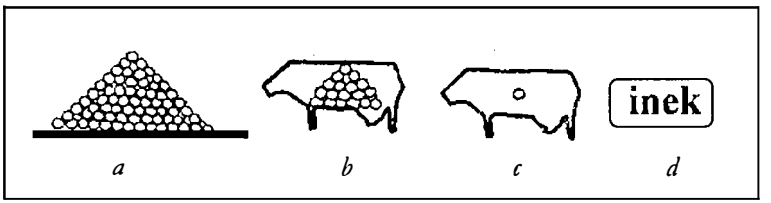
Soyutlama Basamakları

Soyutlamadaki bu adımlara Hayakawa *soyutlama basamakları* adını veriyor. Somut gerçek karmaşasını yer sayarsak, her adımda bir basamak çıktığımızı söylüyor.

Yerdeki somut gerçekten, gördüğümüz (ya da algıladığımız) varlığa geçerken soyutlama basamaklarından birini çıkmış oluyoruz. İkinci basamak algılanan varlığa *Sarıkız* adını vermemiz; üçüncü basamak Sarıkız'ın özelliklerinden birazını daha unutarak ona *inek*

[36] *Language in Thought and Action*, Hayakawa, Harcourt, Brace and Co., New York, 1949 (1939), s. 163.

dememizdir. Dördüncü basamakta ineklerin ayırıcı özelliklerinden de vazgeçiyor ve *sığır* soyutlamasını yapıyoruz. Daha yukarıdaki basamaklarda *hayvan* sözcüğüyle çiftlikteki bütün hayvanları anlatabiliriz. Hayvanlardan yukarıda Sarıkız'ımızı, "mal mülk" dediğimiz zaman kullandığımız *mal* soyutlamasına,[37] ondan da yukarıda *ulusal değer* soyutlamasına sokabiliriz (Çizim 1.3).

Çizim 1. 2. İzlenimlerin seçilmesi.

Görüyoruz ki soyutlama basamaklarını çıktıkça yerden ayağımızı kesiyoruz, *somut*'tan uzaklaşıyoruz. Git gide daha belirsiz anlamlar taşıyor sözcüklerimiz. Sanki somut yerden soyut göğe yükseliyoruz.[38]

Kimi toplumlarda soyutlama adımlarının çok ileri gidemediğini, onların dillerinden çıkarabiliyoruz. Örneğin soyutlama aracı olarak iyice gelişmemiş dillerde *ben, sen, siz* sözcükleri olduğu halde (bu

[37] Anadolu'nun birçok yerinde "mal" sözcüğü özellikle büyük baş hayvanlar için kullanılır.

[38] Soyutlama ile sanki, Platon'un *Mağara Mitosu*'ndan yola çıkarak anlattığı *idea*'lar dünyasına varıyoruz. Platonun bizim açıklamamıza uymayan yanı, onun gerçeği *yer*'de değil, *gök*'te araması. Platon'a göre her varlığın *gök*'te bir *idea*'sı vardır, gerçek budur. Biz bulunduğumuz bu *yer*'de (bir *mağara*'da) gerçek varlıkların, olsa olsa mağara duvarına yansıyan birer görüntüsünü algılayabiliriz. Bu da algılarımızın bizi nice aldatabileceklerini gösterir. Sarıkız'ın gökte bir *idea*'sı var, yerdeki Sarıkız onun gölgesi. Platon somuttan soyuta değil de, soyuttan somuta giderek, bir bakıma, soyutlamanın gerçeği algılama ve düşünme için gerekliliğini şiirsel bir soyut/somut geçişiyle yolun tersinden açıklıyor. Somut gerçeklerin *deneyim*'inden yola çıkarak *kuram*'a varmak yerine, kuramı baştan koyup gerçekleri bununla açıklama eğiliminde.

Mitos, içindeki şiirsellikle usdışına çıkar, ama ussal düşünce için de gereklidir. Nasıl ki, Platon'un idealar dünyası da ussal değildir. İnsanın henüz öğrenemediği doğal yasaları bulmasının yolları, filozofça düşünme ile soyutlamada bu tür bir şiir/gerçek karışımı olan mitoslarsız, insan usuna uzun süre kapalı kaldı. Öte yandan, gerçeği yerde değil, gökte arayan Platon'un, insanlığı *olumlu bilimin özdekçiliği*'ne değil de, Hıristiyanlık, Müslümanlık gibi tektanrılı dinlerin *ruhçuluk çizgisi*'ne sokmuş olmasının da şaşılacak bir yanı yoktur.

soyutlamada bir adımdır), *biz* sözcüğü (soyut kavramı) bulunmayabiliyor. Bir Cherokee kızılderilisi için *ben/sen, ben/siz ikiniz, ben/siz; ben /o, ben /onlar, ben /siz /o, ben /siz /onlar* ayrı ayrı adıllardır. Bütün bunlarla, yalnız bildirim kipinin şimdiki zamanı için yetmiş ayrı biçim vardır. Bir Ponka kızılderilisi, *adam tavşanı öldürdü* demek için bütün şu somut bilgiyi vermek zorundadır: *Adam, o, bir canlı, ayakta, isteyerek, bir ok atarak, tavşanı, canlı, oturmuş, bir, o tavşanı öldürdü.*[39]

Böyle bir dilin soyutlama olanaklarından ileri gidemeyen kızılderili için "o tavşan" bizim bildiğimiz soyut tavşan olamaz. Bu durumda *tavşan*'ı, gözün önünde gerçekten belirmedikçe, düşünmek de güçtür. Dil, soyutlamada pek önemli bir araçtır. Giderek, düşünce için temel koşullardan biridir soyutlama.[40]

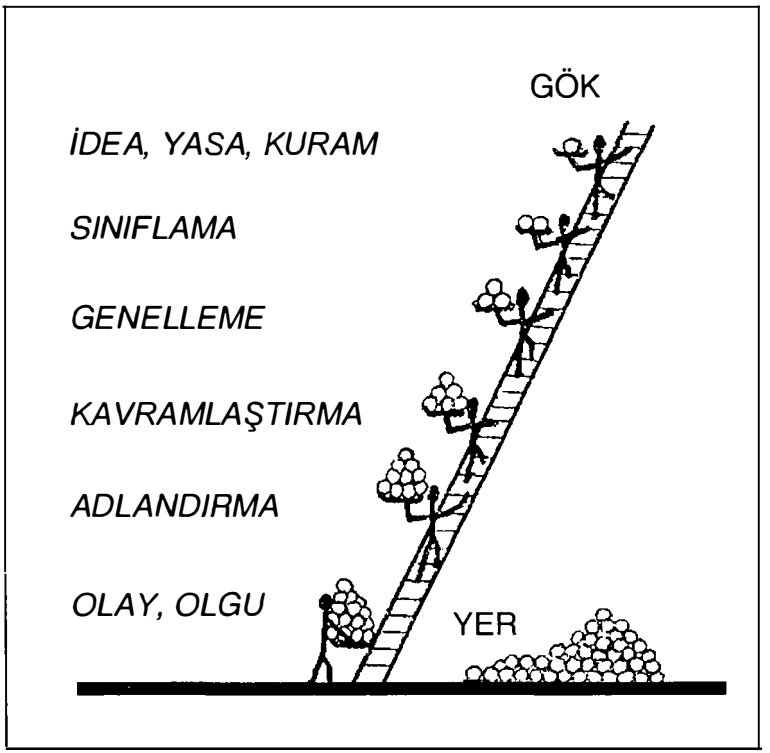
Soyutlamanın Sonuçları

Soyutlamanın, sağladığı düşünebilme gibi pek büyük bir olanağın yanı sıra, birtakım sakıncaları da vardır. Örneğin *Yaşar* adı, bu adı taşıyan kimsenin kişiliğinin ve bütün özelliklerinin bir simgesi olarak kullanılır. Dolayısıyla, "Yaşar ağırbaşlıdır" önermesi Yaşar gerçeğini pek yalın bir biçime indirgemektedir. "Yaşar" gerçeği, kişi olarak değişen, davranışları kendi bağımsız istemine bağlı, çokyanlı ve karmaşık bir gerçektir. Bu tür soyutlamalar yanılmalara yol açabilir. Çünkü *Yaşar-1*, *Yaşar-2* değildir. Örneğin kimi ünlü kişilerin yeni kişiliklerle ortaya çıkışlarını göstermek üzere de bu yöntem kullanılır: "*Türkân Şoray 1978*"den söz edilir. Bu Türkân Şoray soyutlamasını sınırlamak, 1978'deki Türkân Şoray'ı ayırmaktır. Türkân Şoray adı, Türkân Şoray 1978'den bir basamak daha soyuttur. 1978'deki Şoray gerçekte bu adın belirttiğinden daha somuttur. Başka bir örnek vermek istersek *İnönü-1, İnönü-2*'den ayrıdır. *İnönü-3* de onlardan ayrıdır; ya da *İnönü-1922, İnönü-1947, İnönü-1972* başka başka kişilerdir. *İnönü* adı ise, ayrı ayrı somut gerçeklikleri, davranışları olan bu *üç kişilik*'in ortak ve soyut göstergesidir. Durum herhangi bir Çetin, herhangi bir Mehmet için de böyledir.

---

[39] *Encyclopédie Française*, Arts et Littératures, Œuvres et Interprétations.

[40] Burada örnek verilen kızılderili dili eğer soyutlama olanakları sağlamasaydı, dilin soyutlama ile olan bağlantısından söz etmek ters bir sonuca varmak olurdu. Oysa kızılderili de konuşma yetisinden yararlanarak soyutlama yapıyor. Ekinsel kurum bu özelliği orada da taşıyor. Yalnız onun soyutlamada art arda atabileceği adımlar, bizim anadilimizin sağladığı soyutlama olanaklarının gerisinde kalıyor.

Çizim 1. 3. Soyutlama basamakları (Hayakawa'dan).

İnsanların özel adları, zamanla insanlar değiştiği halde, değişmediğinden bizi nasıl yanılgıya düşürürse, dil ile gerçekler de sürekli olarak değiştiklerinden, sözcüklere yüklediğimiz anlamlar da özdeş kalmaz. Oysa biz konuştuğumuz dilin değiştiğini algılamayız. "Nesnelerin değişmezliği, durgunluğu" yönünde bir yanılgıya düşürür bizi dil. Evren sürekli bir akış ve değişim içindeyse de, hep benzer tümceleri, benzer sözcükleri kullanırız. Yaşa, ıraya ve olaylara bağlı değişikliklere karşın her insanın, her varlığın kişiliği, onu belirten adla bütünlük ve süreklilik kazanır. Montaigne'nin dediği gibi, "aslında ne kendi varlığımızın de ne nesnelerin değişmez bir yaşamı var. Ama dile dayanarak evreni durdurmakla göğsümüz kabarır. (Çünkü) Sözcükler aynı kalmasa, ne düşünce, ne de toplum yaşantısı olabilir".[41]

[41] *Dil ve Düşünce*, Joseph Vendryes. Çeviren; Berke Vardar, Yeni İnsan Yayını VIII, s. 34.

Soyutlama, soyut düşünceler tasarlama olanağı, dilin insana sağladığı en büyük yarardır. Soyutlama olanağı yalnız düşünceyi olanaklı kılmamış, soyut bilimleri, töreyi, tüzeyi de yaratmıştır. Anatole France, *Epikuros'un Bahçesi*'nde şöyle diyor: "İnsan dilindeki bütün sözcükler başlangıçta özdeksel evrene ve gözle görülür, elle tutulur bir benzetiye dayanıyordu. Yola düz, doğru; keçiyoluna eğri büğrü denmesiyle ilk töresel düşünceler dile getirilmiştir... Birçok eylemlere özgü nitelikler "kötülük" ve "erdem" sözcüklerini, birçok varlıklara özgü nitelikler "çirkinlik" ve "güzellik" sözcüklerini ortaya çıkarmışlardır. Önce "bir insan", "bir at", "iki canlı" denmiş, sonra "bir", "iki", "üç" denmeye başlanmış ve böylece bütün bir sayı bilimi doğmuştur. Her nesnede üç boyut (uzunluk, genişlik, derinlik) görülmüş, bunların her biriyle ayrı ayrı ilgilenilmiş ve matematik bilimleri çıkmıştır ortaya."[42]

Beri yandan felsefeyi olanaklı kılan soyutlamalar, felsefedeki yanılgıların çoğunu da birlikte getirmiştir. Fizikötesi kavramlar bunun en güzel örneğidir. Voltaire'e göre "Eskiçağın bütün mutsuzluğu, sözleri somut varlıklarla karıştırması olmuştur".[43] Yaptığımız tartışmaların pek çoğunun altında soyutlama basamaklarını çıkarken bir sözcüğe değişik iki anlam yükünün tartışmacılarca ayrı ayrı verilmiş olması yatar. Tartışanlar belli bir düşüncelerini bir kez sözcüklerle soyutladılar mı, sözcükler artık bütün düşüncenin yanlışını da doğrusunu da içlerinde taşıyarak, onlara aldatıcı da olabilecek bir gerçeklik kazandırırlar. Denemeden, yaşamadan varlığını sözcükler aracılığıyla benimsediğimiz duygular, kavramlar da bu tür "uydurma gerçekliklerdir". Böylece on beş yaşında bir gencin, okuduğu romanlarla, özellikle dilindeki sözcüklerle "sevmek" konusunda "yaşamadan deney kazanmak" ya da yaşamadan yaşamışçasına etkilenmek durumunda kalması, bu sözcüğün getirdiği soyutlamadandır. Bu tür "soyut yaşantılar"la yitirebileceklerimiz ise sanıldığından büyüktür. Sevmeden sevmiş olmanın bütün tatlarını, coşkularını ve kırgınlıklarını yaşamadan "denemiş" bir gencin yitirebileceklerinin yanı sıra kazanabileceği de yok mudur? Her durumda insanoğlunu en kötü yanından yakalamaya çalışan, her erdemin ardında bir çıkarcılık, bir kötülük arayan Fransız La Rochefoucauld "ırmakların denizde yitişi gibi erdemler de çıkarlarda yiter" özdeyişinin yanı sıra, "öyle kimseler vardır ki sevgiden

[42] A.g.y., s. 29-30.

[43] A.g.y., s. 29-30.

söz edildiğini hiç işitmemiş olsaydılar hiçbir zaman kimseyi sevmezlerdi" diyor.

Dilin getirdiği soyutlama olanağında tutkularımız, düşüncelerimiz, yanılgılarımız, saplantılarımız, ülkülerimiz, öğretilerimiz de saklı. Ünlü dilci Vendryes'e göre düşüncemizin, varlığımızın dilden yararlanmayan bir kesimini bulmak güçtür. Giderek cinsel tutkularımızı, tenin isteklerini, canın en yüce özlemleri olarak "sevgi" ülküsünde "erdem"e bulaştırabilmişizdir. Vendryes şöyle bitiriyor *Dil ve Düşünce* adlı yapıtını: "Bütün iç dünyamız etkisi altında dilin, türlü türlü tatlar sunar bize dil, türlü türlü olanaklar sağlar. Aşk tutkusunun da, mistik çoşkunun da kaynağı o. Kimi zaman yaşamımıza yön veren gündelik bir öğrence, kimi zaman evrene ilişkin bir açıklama buluruz onda... Kısacası dil, insan ruhunun en yüce örneği olarak çıkar karşımıza. Bunca büyük bir değer kazanmasının nedeni bu. Güçsüz, aşırı, kursurlu yanlarıyla bile dil, olduğu gibi düşünsel yaşantımızı yansıtır. Başlangıçtan beri düşüncemizi yoğuran o".[44]

Dil ile Büyü

Doğayı henüz yeterince bilmeyen ve anlamaya çalışan insan için her şeyde bir anlam gizlidir, her ayrıntının doğaüstü, aşkın bir bildirisi vardır. Böyle olunca sözcükler de (konuşma da) uçucu olmakla birlikte çekinilesi bir tapınma aracı biçimine bürünürler. Mitosların ortaya çıkışı da sözlerin bu özelliğiyle açıklanabilir.

İlk çağlardan beri inançlarla dil arasında bir etkileşimin varlığı bilinmektedir.[45] Bu etkileşim birtakım yasaklar, kutsallıklar, çekinceler biçiminde görülür. Bir toplumda yasaklanan bir düşünceyle birlikte, ona ilişkin sözcükler de yasaklanır. Yasaklar yeni sözcükler yaratılmasına yol açar, yeni soyutlamalar, yeni çağrışımları, yeni düşünceleri doğurur (dil değişir, ekin değişir).

Bugünkü dilimizde kaba sayıldığı için yasaklanmış birtakım sözcüklerle karşılaşıyoruz. *Helâ* yasaklanınca *yüznumara*, yüznumara'nın da ünü kötüye çıkınca *tuvalet* sözcüklerini benimsiyoruz. Kısaltma olarak *WC*'yi (İng. *water closet)* kullanıyoruz. Bu arada konuşma dilinde *ayakyolu* sözcüğünü de kullanageliyoruz. Bunun gibi bugünkü seçkinler Türkçesinde *don*, utanılacak bir sözcükmüş gibi yasaklanmıştır. Bunun yerine *külot* demek kötü sözcüklerden sakınmaktır.

---

[44] A.g.y., s. 39.

[45] *The Story of Language*, Mario Pei. Mentor Books, 1960 (1949).

Oysa Fr. *cul* sözcüğü *kıç* anlamına gelirken, Türkçedeki *donanmak* eyleminin de kökü olan *don*'un ilk anlamı *giysi*'dir.

İtalyanların bugün Mussolini adını anmamaları ve ondan *Quell'uomino* (şu adamcağız) diye söz etmeleri de yasaklanmış adlara bir örnektir. Mussolini adının anılması sanki, adamın bütün kişiliğini canlandıracak, göçük diktatörün simgelediği düşünceyi bir salgın biçiminde diriltecektir.

Fransızlar ise, Napoléon Bonaparte komutasındaki ordularının 1815'te İngilizler karşısında uğradıkları Waterloo yenilgisi üzerine pek kaba bir biçimde "*merde!*" diye (Fr. *dışkı* anlamında en kaba sözcükle) söven generalleri *Cambrone*'un adını, söylenmesi sakıncalı bu kaba sözcük yerine, "*mot de Cambronne*" (Fr. *Cambronne* sözcüğü) deyimini kullanarak anarlar. Çağrışım yine kötü olsa da, kaba sövgü sözcüğü incelikle geçiştirilmiş, hem de Waterloo bozgunu, anılan generalin adıyla birlikte, bir kez daha yinelenmemesi dileğiyle yerilmiş olur.

Güney Denizi adalarında kadınlar, kayın ailesinin adlarını yasak bilirler. Canlı adları, kişi adı olarak kullanıldığından kadınlar boğa, aslan gibi canlılara yeni adlar uydururlar. Savaş, kadınların evreninden sözcüklerce de uzak olsun diye, Güney Amerika Karib'lerinde erkekler savaşa giderken kadınların bilmedikleri bir dille konuşurlar.[46]

Kişinin adına verdiği önem de, adını, tüm somut kişiliğinin bir simgesi olarak bellemesinden ileri gelir. Bunun için karşımızdakinin adımızı anlayamaması ya da öğrenememesi bizi yaralar. Bu bir bakıma kişiliğimizin soyutlanmaya değer olmadığı, belirgin bir kişiliğimiz olmadığı düşüncesini uyandırır.[47] Kişi adlarının, kimileyin, adı taşıyacak çocukta bulunması istenilen özellikleri arayış, isteyiş gibi bir duygu ile konduğunu da biliyoruz. *Dede Korkut Masalları*'nda, genç delikanlılara, önemli bir iş görmelerinden sonra Dede Korkut'un "boy boylayıp, soy soylayarak" *ad verme*'si, umuta bel bağlamaktan çok, elde edilenle yetinen bir gerçekçilik değil midir? *Yaşar, Durmuş, Dursun, Duran, Satılmış* gibi kişi adları da çocuk ölüm oranı yüksek olan bir toplumda, dil yoluyla yapılan bir *büyü*'dür.

---

[46] *The Story of Language*, Mario Pei. Mentor Books, 1960 (1949).

[47] Dale Carnegie "aman dostluğunu istediğiniz kimsenin adını unutmayın" diyor; *Nasıl Dost Kazanılır* adlı yapıtında bunun üzerinde büyük önemle duruyor (*Comment se Faire des Amis pour Réussir dans la Vie*, Dale Carnegie, traduit et adapté par Denise Geneix, Livre de Poche Encyclopédique, Hachette, Paris, 1962).

Kişi adlarının kişinin bir soyutlaması olduğuna başka bir örnek de manastıra kapanan ya da kilisede görev alan Hıristiyanlara yeni bir ad verilmesidir. Böylece değiştiği varsayılan eski kişilikle birlikte bunu karşılayan soyut ad da unutulmaktadır. Benzer biçimde Katoliklerin Papası ile Ortodoksların Patriği de bu görevleriyle birlikte yeni birer ad alırlar. Eski Mısırlılarda da Firavunlara *horus adı* denilen yeni bir ad verilirdi.

Şiir, Buluş ve Dil

Konuşma bir bakıma doğadan ayrılma, bir bakıma doğaya yaklaşabilme olanağıdır. Ayrılmaktır, çünkü, söylediğimiz söz ne denli gerçekdışı ve saçma olursa olsun doğa buna bir tepki göstermez. Yaklaşabilme olanağıdır, çünkü, çevresini denetlemede insanın tek gücü olan usu, belli bir mantık düzeninden çıkamaz ve de doğanın usdışı, deli, mantıksız varlığını sezemediği için doğayı kavramada başarısız olabilir.

Dil, usdışına çıkmada büyük bir olanaktır. Biz, dilin bu tür kullanılışına şiir diyoruz. Pek çok buluşun çıkış noktasında doğanın usdışı varlığıyla ussal insanın kucaklaşmasını görürüz. Bu insanın da usdışına çıktığı andır. O anda artık ozandır o. Coşkun doğanın ona uzanan varlığını duyar, sezer, yakalayabilirse o anda yakalar (sezi). Einstein ozanca bir an yaşadı. Yakalayabileceği doğal gerçeği o anda sezdi. İpin ucu yakalandıktan sonra onun gizler dolu yumağını açmak bilim işi, us işi idi; çalışma, direnme idi. Mitoslardan yararlanan Platon, Goethe, Tolstoy, Dosteyevski, Kafka ve bütün ötekiler de sezileriyle *doğal*'a yaklaştılar, gerçekten uzaklaşır gibi oldukları anda ozanlık adını verdiğimiz yetenekle gerçekleri dile getirdiler. Mitosların hepsi ussal değildir ama katkıları da açıktır.

İlk bakışta, bilim ilerledikçe insanın ussal niteliği de büsbütün kesinlik kazanır gibi gözüküyor. Sezi ise, ilkel insan dediğimiz insanın evrenini yine sarıyor. Bugünün bilim dünyasında yaşayan insan ancak ozan olarak sezisinden yararlanıyor. Çocuk da her şeyi usavurmaya alışmadan *sezerek* doğayla tanışıyor. Bundan ötürü çocuk kendiliğinden *ozan*.[48] Yine bunun için Gauguin, "ben yalnız iki şeyim, bir çocuk ve bir ilkel" diyor.[49]

---

[48] İdil Özerdem adlı beş yaşındaki kızın unutamadığım şiirlerini anımsıyorum. Bkz. *Güneşlerin Şarkıları*, Doğan Kardeş Yayınları.

[49] *Paul Gauguin*, Texte de Robert Goldwater, Traduction de Daphné Money-Vaudoyer. Nouvelles Editions Françaises, 1961, s. 9.

Şiir seziyle yürütülen, sınırlanmamış bir çözümleme; çözümleme için yine dil gerek. Şiirin içinde bulunduğu *mantıkberisi evren* ile, *bilimin mantıksal evreni* dilin her yerde bir olan yapısında birleşiyor, birbirlerini bütünlüyorlar.[50] Birinin açığını öteki kapatıyor, birinin aydınlığı ötekini aydınlatıyor. Meillet'nin dediği gibi "XVIII. yy'ın sözde ozanlarından sonra, Baudelaire, Verlaine, Mallarmé gibi Fransız romantikleri, İngiliz lirikleri sözlü ve lirik bir mayalanma yarattılar; XIX. yy'ın bilimdeki kesin ilerlemesi *bir parça da* bu mayanın tutmasındandır".[51]

Benzer durum eski Yunanda da görülmedi mi? Bilim alanındaki bilinmezliklere tutkuyla yönelen çağdaş insanı anlamak için, yıllarca önce okuduğum Arthur Rimbaud'nun "Sarhoş Gemi" adlı şiirinden daha iyi uyarıcı olur mu ?

Kafka, Dostoyevski, Tolstoy, Hugo, Gide, Goethe, Schiller, daha eskiden Yunus, Dante, Bocaccio, daha eskiden Platon, Homeros ve ötekiler hep böyle sözlü mayalardı. Hepsi tuttu.[52]

---

[50] Mantık ve mantıkberisi (logique, paralogique). Dillerin bu bütünleşmeleri *Encyclopédie Française*'in "Arts et Littératures. Œuvres et Interprétations" başlıklı XVI'ıncı cildinde sayfa 50-10'u izleyen kesimde ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

[51] Yazarın eklediği sözcüklerin altı çizili.

[52] Burada mayanın tutması, Dante'nin bireysel sözünün bugünün İtalyancasını, Cervantes'in bireysel sözünün bugünün İspanyolcasını, Platon'un *idea*'larının, bugün süren tinsel dinleri etkilemiş olmasıdır. Homeros yapıtlarının "Batı Ekini"ni ne denli etkilediği, Elenlere, Anadolululara, Romalılara ve bu yolla bölgedeki hemen bütün toplumlara nasıl maya olduğu bilinir. Eğer Homeros'ta abartı, yanılgı, gerçekdışı varsa, bütün bunlar, Homeros'un anlattığı dönemin gerçeklerinden daha gerçektir bugünün Batı Toplumu için. Çünkü bu toplumun ekini o sözlü tohumlara, o mayaya çok şey borçludur.

Bölüm 2

ERDEM

4. EKİN YUMAĞI İÇİNDE İNSAN

İnsanların ya da toplumların niçin benzeşip benzeşmediklerini, niçin değiştiklerini, nasıl değiştiklerini inceleyen *toplumsal insanbilim* bu sorulara karşılık ararken *ekin* adını verdiği bir kavram öne sürer. Ana sorunlarının çözümlerini bu kavramı temel kavram bilerek bulmaya çalışır. Biz de bu bölümde insanın yaşambilimsel özelliklerinden, insanların ya da toplumların yaşantılarıyla ilgili birtakım gözlemlerden yola çıkarak, ilkin *içgüdü, içtepi, anlak* gibi yaşambilimsel kavramlardan söz edecek, bunların arasındaki ilişkiler yolundan geçerek *ekin* kavramına varmaya çalışacağız. Konuşma yetimizin, vardığımız insan modeli için taşıdığı anlamı çözümleyebilmek için de, gözlemlerimizi, tanımladığımız *ekin yumağı*'nın yeni doğmuş bebeği sarış süreci üzerinde yoğunlaştıracağız. Böylece dili ya da genellikle iletişimi niçin, nasıl önemli bir ekinsel kurum olarak görmek gerektiğini açıklamış olacağız.

İnsanda İçgüdü, İçtepi

İnsan dışındaki canlılarda anlak itisiyle doğan davranışlar ancak yer değiştirme ve koşullandırılmış tepiler gibi durumlarda görülür. Bu tür davranışlar konusunda canlıların edindikleri alışkanlıklar ise kalıtımla yavrulara geçmez. Canlının yaşaması için gerekli davranışlar genellikle *içgüdü*'lerin sonucudur.

İnsanda durum değişiktir. *Anlak* gelişmiştir. Doğuştan, babadan oğula kalıtımla geçen içgüdüsel davranışlar pek azdır. Belki insan yavrusu karşısında duyulan acıma ve koruma duygusu içgüdüyle ilgili sayılabilir. Yüz anlatımının anlaşılması da içgüdüsel bir yetenek olabilir. Fakat hemen ardından buradaki bütün davranışın bir duyguya indirgenmiş olduğunu da belirtmeliyiz. Örneğin acımazlık öğrenilebilmektedir. Öfkeli bir yüz gördüğümüz zaman, tatsız bir duygu duysak da, hemen oradan kaçmayız. Ayrıca insanda sayısı pek az olan içgüdüsel nitelik taşıyan duygular öteki canlılarda olduğu gibi belirli bir davranışa da yol açmaz. Bu ise içgüdüleri boşandırılmış davranışlar olarak gören davranışçı tanıma uymaz. Bu bakımdan insandaki bu itiye içgüdü değil, *içtepi* ya da *dürtü* adını vermek daha doğru olur.

İnsanda içgüdülerin yokluğu onun, belirli koşullar altında yaşayabilecek özelleşmiş bir tür olarak gelişmemiş olmasındandır. "Özelleşmiş tür" derken anlatılmak istenen, insan dışındaki canlılarda görülen, canlının "ayıklanma süreci" ile çevre koşullarına uyarlanması, dolayısıyla o koşullara özgü nitelikler kazanmasıdır. Örneğin yeryüzünün soğuk bölgelerinde yaşayan canlıların hepsinin bol tüylü kürkleri vardır. Başlangıçta türde daha az tüylü bireylerin bulunduğunu düşünelim. Bunlar içinde yaşama olasılığı en yüksek olanlar kuşkusuz ortalamanın üzerinde tüylü olanlardır. En az tüylüler genellikle yaşama savaşını yitirip yavrulayamadan ölürken, az sayıdaki daha tüylüler çoğalabilmektedir. Bunların yavrularının ise kalıtım yoluyla tür ortalamasından biraz daha tüylü olmaları beklenir. İkinci kuşak da yaşama olasılığı bakımından benzer bir ayıklanmaya uğrayacağından, türün gittikçe daha tüylü bir türe dönüşmesi, başka bir deyişle içinde yaşadığı ortamın koşullarına göre özelleşmesi doğaldır. Bu kez de, Laponya'ya göre özelleşmiş bir köpek türünü alıp Kongo'da yaşatmak olanaksızdır. İnsan ise, tüylenmek üzere kuşaklar boyu işleyen ayıklanma kuralını, benzer koşullarda fok derisinden yaptığı giysilere bürünerek geçersiz kılabilmiş, çevre koşulları karşısında tür olarak özelleşmemiştir.

Özelleşmemiş bir canlı olan, başka bir deyişle içinde yaşayabileceği koşullar diye kesin birtakım çevresel sınırlar tanımayan insan için davranışlarının doğuştan belirlenmesi olanaksızdır.

Ekinsel İnsan

Bir türün içgüdüleri biliniyorsa, o türden bireylerin türe özgü birtakım davranışları öngörülebilir. İnsanda ise öteki canlılarda yavruya kalıtımla geçen içgüdülerin yerini, benzer biçimde kuşaklar boyunca yaşayan ve bireyin davranışlarını düzenleyen ekin kavramı alır. Ekinin değişmesi, evrimi ise insanın özelleşmemişlik niteliğine uygun düşen bir ayrımdır. İçgüdülerin bulunmayışı, dürtü ya da içtepilerin bunlardan çok daha yeğni oluşu, öğrenilmiş ya da anlakla bulunup uygulanmış davranışların önemini arttırmış, insan, dürtülerini denetim altına almasını bilmiştir. Nitekim insan, davranışlarını, kimileyin, kişi olarak kendi bağımsız istemine, özgün bulgularına dayandırsa da, belli bir toplumu oluşturan bireylerin belli koşullar karşısındaki tepkileri, davranışları genellikle benzeşir. Başka bir deyişle, içgüdüye benzer biçimde, zaman içinde gelip geçen bireylerin bütününde belli davranışların yaratılması biçiminde ortaya çıkan ve insanı, bir örtü gibi bürüyen birtakım *bilgiler*'in (teknik, bilim), *insanlararası davranışlar*'ın (aile, iyelik, gelenekler), *inançlar*'ın,

öğretiler'in, *kuramlar*'ın (din, sanat, töre) topundan örülü bir yumak düşünebiliriz. Bu yumağa *ekin yumağı* diyebiliriz. İnsan türü yaşambilimsel bakımdan tektir, yeryüzünün her yanına özelleşmeksizin yayılmıştır. Fakat yaşaması için bir ekin yumağının içine konmadan büyümesini sağlarsak (kurt çocuk örneğinde olduğu gibi), içgüdüleri ya da doğuştan davranış yetenekleri onu gerçek bir insan yapmaya yetmez. Böyle bir çocuk sonradan insanlar arasına alınsa da konuşma yetisini bile kazanamaz.

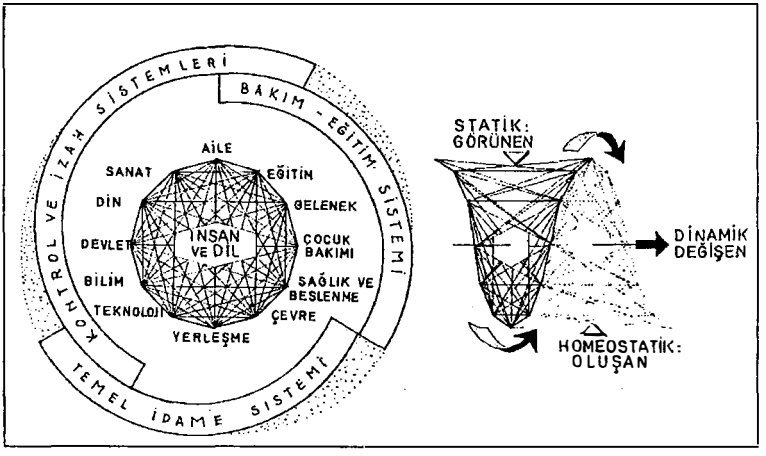
Çizim 2.1.a'da görülen ekin yumağı içinde yaşambilimsel insan, doğduğu andaki en yalın varlığıyla toplumsal kurumların birbirleriyle olan ilişkileri, çelişkileri, tek sözcükle etkileşimleriyle sarılır.[1] Bu karmaşık etkileşimler ağı yaşambilimsel anlamda çıplak insanı, üzerine yapışan bir örtü gibi sarmaya başlar. Toplum içinde gerek bireysel davranışları, gerekse toplumsal davranışları bakımından insanı bütün yetenekleriyle yetileriyle kişi yapan işte bu örtüdür. Toplumsal kurumlar yumağına nasıl ekin yumağı diyorsak, bu yumağın, ortasındaki insanın "üzerine sinmiş" özüne de *ekin örtüsü* adını verebiliriz (Çizim 2.1.c). İşte *ekin örtüsü içindeki* bu insana *kişi* ya da *yaşambilimsel-ekinsel insan*[2] diyoruz.

Balaban'ın bir dönemdeki resimlerinde insanları yarısaydam kozalar içinde görüyoruz. Balaban'a göre bu kozalar insanımızın özgürlüğünü bağımsızlığını engelleyen, devingenliğini durduran geleneksel toplumsal etmenlerden oluşan birer *ağ*'dır. Kurumlararası ilişkiler çizime bir yumak görüntüsü verdiği için *ekin yumağı* adını taşıyan Bozkurt Güvenç'in çizimi ise Balaban'ın kozaları gibi insanı dört bir yandan saran, onu durağan kılan gerçek bir yumak gibi görülmemek gerekir. *İlişkiler ağı*'nın, çağ boyutundaki bir başka bakış açısından görünüşü bir "*helis*" biçimindedir. Ekinin çağ ilerledikçe ortaya çıkan devingenliği, kurumlar

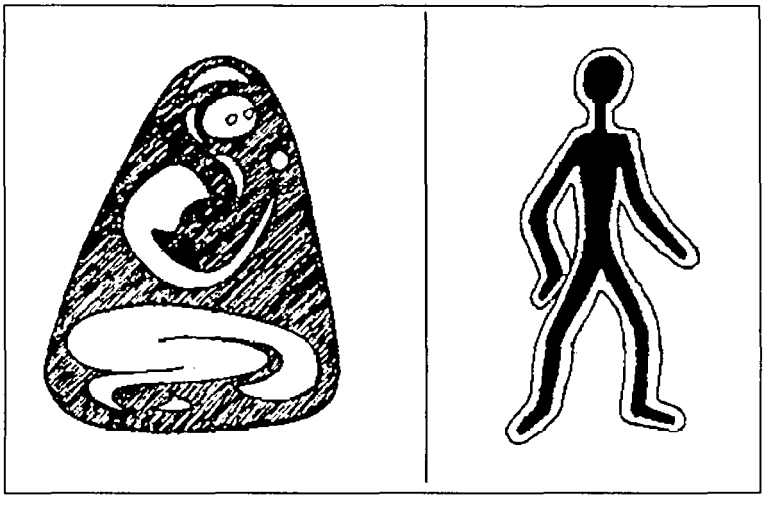
[1] *Kültür Kuramında Bütüncülük Sorunu Üzerine Bir Deneme*, Bozkurt Güvenç. Hacettepe Basımevi, 1970, sayfa 107.

[2] *Yaşambilimsel* sözünü Fransızca *biologique* karşılığı olarak kullandım. Fr. *bio-culturel* karşılığı olarak da *yaşambilimsel-ekinsel* nitelemesi uygundur sanırım. Bu kavram için daha yeğnice, *yaşam-ekinsel insan* sözü de kullanılabilir. Yaşam-ekinsel insan için *kişi* sözcüğü de uygun düşüyor. Ancak kişioğlu doğar doğmaz kendini ister istemez bir toplum içinde bulduğundan *ekindışı* insan zaten düşünülemez. Bu bakımdan, "*çıplak yaşambilimsel insan*" nitelemesinin dışında, *kişi* de desek, *insan* da desek, hep *yaşambilimsel-ekinsel insan*'ı anlıyoruz.

çemberinin kendi üzerine kapanmamasından, çağ ekseni boyunca ilerleyen bir vida gibi bir helisi izleyerek evrilmesindendir.[3]

a. Toplumsal insanbilimci gözüyle insan (Prof. Dr. Bozkurt Güvenç)

b. Ressam gözüyle koza içinde insan (İbrahim Balaban)

c. Ekin örtüsü içinde insan

Çizim 2.1. Ekinsel İnsan

[3] Bozkurt Güvenç, a. g. y., s. 136.

Bozkurt Güvenç'in yumak-helis çiziminde insanla birlikte dili de ortaya yerleştirmiş olması, öteki ekinsel kurumlara göre dilin ortada, önemli bir yer tuttuğunu göstermek içindir. "Dil'e ya da daha geniş olarak iletişim sürecine gelince, *dil*, ekinsel değişkenler arasındaki etkileşimi ve bağımlılığı sağlayan, insanın bu görevi yapmak için kullandığı *araç* ve *ortam*'dır... Eğer "insan"dan başka tek bir değişkenle bu dizge incelenmek gerekse idi, bu değişkenin *dil* olması yeterli görülebilirdi. İnsanı içine alan ya da almayan bütün yaklaşımlarda dilden daha çok kullanılan bir başka değişken göstermek zordur".[4]

Yaşambilimsel-ekinsel insanın, ekinsel varlığı bir bakıma ona belli koşullar altında nasıl davranacağını bildiren bir tür özelleşmedir. Tür olarak insan her koşulda yaşayabilir, ama kendi ekininin öngörmediği toplumsal koşullar içinde *yabancalaşır*. Ekin, insanın yaşambilimsel bakımdan özelleşmemişliğine karşılık, bunun yerini tutan *bağlayıcı* öğedir. Bu öğe öteki canlılardaki içgüdüden ayrı olarak, doğuştan kazanılmaz, sonradan edinilir (*ekinlendirme, eğitim*). Sonradan edinilince de bir kuşağın ekini, bunu kendisine veren bir önceki kuşağınkinden biraz ayrı olduğu gibi, yabancı ekinlerle etkileşim de olanaklıdır (*ekinlenme*). Belli bir ekini oluşturan altekinlerin bir araya gelip yarattıkları *ekinleşme*'yi de bu *değişim süreçleri*'ne eklersek, canlılarda içgüdüyle birlikte düşünülmesi gereken özelleşmenin getirdiği davranış kısıtlılığına karşı, ekinin insanda bireylerle (kuşaklarla) birlikte zamanla değişen türden güdüsel davranışlar yarattığı söylenebilir.

Ekinsel İnsanın Erdemi

Ekin kavramı, bireysel özgürlüğü sınırlayan birtakım davranış biçimlerini kurumsallaştırdığı için durgun, *tutucu* bir kavram sayılabilir. Gerçekten ekinsel kurumların birçoğu toplumun bilgilerini, davranışlarını, inançlarını bir kuşaktan ötekine aktarmaya yönelik

[4] Bozkurt Güvenç, a. g. y., s. 138. Kimi sözcüklerin altını biz çizdik. Bozkurt Güvenç 1970'te yayınladığı ve "yumak modeli" olarak adlandırdığı bu çizimde, insan ve dilin etkileşimler yumağının ortasında yer alışını, 9 Temmuz 2003 günkü görüşmemizde, bakınız bana nasıl anlattı: "Yaşamda her şey her şeye bağlıdır deriz. Bu önermenin doğru, geçerli, evrensel olduğunu savunuruz. Oysa, *bilgi kuramı*'nın bu öncülü (Wittgenstein'in *Tractatus*'u dışında) sınanmamış bir denencedir. Soru: Her şey her şeye neyle bağlı? Telle, iple, İnternet vb. araçlarla mı? Kim bağlıyor? Yanıt: *İletişim* ile bağlı. Biz insanlar bağlıyoruz her şeyi her şeye; dilimizle bağlıyoruz. Onun için "ekin yumağı" modelinde insan ve dil, etkileşimler yumağının ortasında yer alır."

kurumlar olarak değerlendirilebilir. Aile, devlet, din, gelenekler, çocuk bakımı, eğitim, giderek bilim, dil özgür doğan insanı toplumun öngördüğü sınırlar içerisinde davranmaya zorlayan, onu koşullandıran, geçmiş kuşakların değer yargılarına bağımlı kılan kurumlardır. Bu kurumlardan oluşan *ekin örüntüsü* bir bakıma birey için erdemliliğin sınırlarını tanımlar. Değişmeyen, durgun bir ekin örüntüsünü ressam Balaban onun için "koza içine kapatılmış insan" biçiminde yorumluyor. Anadolu toplumunun binyıllardan beri değişmediğini gözlediği yaşamını simgelemek üzere karasabanları, iskelete dönmüş öküzleri onun için çiziyor. Batılı insanbilimcilerin, donup kalmış gibi gözüken birtakım uzak ekinleri, birer *taşıl* gibi, ürkütmeden gözlemek istemeleri, bunların değişime uğrayarak yok olmamaları için önlemler önermeleri de ekin kavramının bu durgun yanına kendi çıkarları açısından yaklaşmak istemelerinden. Bunun için, karşıdevrimcilerin sığındıkları belli başlı kavramlardan biri hep "ulusal ekin" olmuştur. "Geçmiş ekinimizle tüm bağlarımızı koparmış olmak", "benliğimizi yitirmek" devrimcinin tutucu çevreden sık sık işittiği bir uyarı.

Oysa ekin kavramıyla iç içe bir de *ekinsel değişim* kavramı var. Güvenç'in "Ekin Yumağı-Helis" modelindeki helis, bir *evrim* biçiminde yorumlanan bu değişimi gösterir. Ekinsel kurumlardan her birinde ortaya çıkan değişiklikler, kuşakların da değişmesiyle, ekinsel örüntünün değişmesine yol açar. Kaldı ki, *erdemli kişi* toplumca ekinsel örüntü ile tanımlansa bile, bütün bireyler toplumun buyruklarına baş eğmez. Ne denli ekinlendirilse, *bağımsız istem*'ini, *bireysel onur*'unu *en büyük erdem* sayan birtakım kişiler, sanatta, eğitimde, bilimde, teknikbilimde, ekonomide, iletişimde, dilde (kendi *söz*'lerinde) bireysel araştırıcılıkları ve yaratıcılıkları doğrultusunda, kimileyin değişik yabancı ekinlerle iletişimin de sağlayabildiği kazanımlarla, toplumca erdemsizlikle suçlanma pahasına da olsa, ekinin öngördüğünden değişik biçimde davranabilirler. İnsanlığın evrimi de, uygarlık da, devrimler de insanoğlunun bu soylu kişiliğiyle gerçekleşir. Bu bakımdan ekini yalnızca *eşzamanlı*, *durgun* yanı ile irdelemek yerine, *toplumsal değişimin devingenliğiyle birlikte* düşünmek gerekir.

Doğal olarak her türlü değişimi tasarlamak, öngörülen düzenin özlenen koşullarda işleyişini sağlayabilmek büyük *çekinceler* de içeren "ince ve uzun bir yol"dur. Daha iyisini düşlerken, yanlış bir hesap, işleyen yeni bir düzeni sağlayamadıktan başka, gerçekten eldekini de yitirmekle sonuçlanabilir. İşte *tutucunun erdemi* bu *korku*'da gizlidir. Üstelik, bir kez başlayan değişim süreci, değiştirmek

istemediklerimizi de elimizden alıp bizi büsbütün yok olmayla burun buruna getirirse, hep akan ve çağlar boyu hep akacak olan bu serüvenler çağlayanında yarın duruma nasıl egemen olacağız? Böyle bakarsanız değişim karşısında korkmakta tutucu kendince haklıdır.

İlericinin erdemi ise, *doğa*'nın genel kuralının *değişim* olduğunu kavrayabilmesinde, *daha iyi*'yi elde etmek isteğinde, buna kalkıştığında tasarladığı yeniliğe yenik düşmeyecek ölçüde *özgüven*'inin bulunmasındadır. Kendilerine sorarsanız, örneğin bir mühendis doğru ölçecek, hesap yanlışı yapmayacak, bir bilgisayar uzmanı ya da bilişimci, dizge çözümleme görevini gereğince doğru yapacak, verimli çalışmayacak bir yeni düzen tasarlamayacaktır.[5] İlericinin erdemi, yarının değişen dünyasında da (bilişim çağında da, Yeni Dünya Düzeni'nde de, küreselleşmede de) kesinlikle geride kalmayacak, yok olmayacak, yaşamını giderek daha iyi koşullarda sürdürecek olmasındadır. İlerici, *gelecekten korkmamakta, kendine ve gelişen uygarlığa güvenmekte*, çağdaşlığı, geleceği yakalamak için yanıp tutuşmaktadır. Onun doğaya, gerçeğe ve geleceğe dönük *merak*'ını dindiremez, değişim, gelişme doğrultusundaki *arayış*'ını durduramazsınız.

---

[5] Bilgisayar Bilimleri Mühendisi (Bs. Müh.) ya da *bilişimci*'nin görevi, bilişim dizgeleri tasarlamak ve gerçekleştirmektir. Bunu yaparken bilişimci, bugün yürürlükte olan düzeni ve işlevleri eleştirisel biçimde kavramak üzere bir "dizge çözümleme" çalışması ile işe başlar; böylece *dizgenin güçlü, güçsüz yanlarını*, dizgeyi iyileştirmek üzere kullanılabilecek *olanakları* ve dizgeyi iyileştirmek üzere öngörülen değişiklikler uygulanırken düşülebilecek *tuzakları, engelleri, karşıt güçleri* düzenli bir biçimde inceler. Sonuç olarak bugünkü düzen yerine, gelişen bilgisayar, iletişim, eğitimli insangücü vb. gibi olanaklardan da yararlanarak, daha üstün nitelikli, daha verimli, daha gelişkin *yeni bir düzen* tasarlar. Çalışmanın bunu izleyen bölümü var olmayan bu yeni düzenin adım adım gerçekleştirilmesidir. Doğal olarak gerçekleştirim sırasında, ayrıntılı tasarım geliştirilir, gerektikçe yeniden dizge çözümleme adımına dönülerek, özlenen yeni düzenin işlevselliği sağlanır.

Bu kısa tanım bile gösteriyor ki, dizge çözümleme çalışması bir kez başlatıldı mı, düzende öngörülen değişiklik gereksemelerinin nerede durulacağı kestirilemez. Hiçbir *düzen* (ya da *dizge*) aynı kalmaz, hep değişir, *hep akar* (*panta rhei*, Herakleitos, İ.Ö. 576-480). Hızla değişen, gelişen bilgisayar dizgelerini, iletişim ağlarını kullanan biz bilişimcilerin görevi, bugünün dizgelerini yeni araç-gereçlerimizle sürekli olarak değiştirmeye, daha verimli dizgeler biçiminde yeniden tasarlamaya çalışmaktır.

İşte bu yaşam koşulları içinde bir bilgisayar bilimleri mühendisinin ya da bir bilişimcinin bırakın *gerici*'liği, *tutucu* bir yaklaşımı benimsemesi bile düşünülemez! ("Merve Kavakçı Olayı", A. Köksal, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1999.)

Gericinin durumuna gelince: bu durum, bırakın geleceğin yepyeni dünyasına yönelip denemeler yapmayı, bugünün süren düzenine bile ayak uyduramayıp geçmişin denenmiş ve artık bırakılmış düzenine takılıp kalmış, bugünkü durumdan yakınıp kurtuluşunu, mutluluğunu geçmişin özlemlerinde yaşayan birisinin *tepkici*'liğini düşündüren, sayrı (ya da sağlıksız) bir kimliği çağrıştırmaktadır. Belki de bundan dolayı bireysel gericilik eylemleri için (örneğin 10 Kasım'larda Anıt Kabir'de) kendini ortaya atanlara genellikle "meczup" (*cezbe*'ye kapılmış, demek ki *usunu yitirmiş*) nitelemesi yakıştırılıyor. Mühendislikte "Genel Dizgeler Kuramı"na göre de önceki duruma gidiş-gelişler (geriye dönüşler) dizgeyi "*salınım*"a sokup dizgenin işlerliğini yitirmesiyle sonuçlanır. Gericinin erdemi belki ancak bize *geçmişin karanlığı*'nı ve *çıkmazı*'nı gösteren "müzelik" davranışıyla, bizi uyarmasıyla sınırlı olabilir.

Doğal olarak bu "erdemlilik" arayışımızı, "örgütlü gericilik odakları"nın çıkarcılığını bildiğimizden, "meczup"lukla falan karıştırmıyoruz; çünkü bunlar çok akıllı, gözleri fıldır fıldır üstün zekâlı, kurnaz çıkarcılar olup doğal olarak "takıyye" yapmaktadırlar... Fransız La Rochefoucauld'nun (1613-1680) dediği gibi "erdem, ırmakların denizlerde yittiği gibi çıkarlarda yitip gider". Gericinin erdemi yoktur.[6]

İletişim'in (dolayısıyla *dil*'in), toplumun devingenliği bakımından ne denli önemli olduğunu, "Toplumsal Entropi" başlığı altında Üçüncü Bölüm'de göreceğiz. Bu bölümde özellikle üzerinde duracağımız konu ekinsel kurumlarla dil arasındaki *etkileşimler* olacak. Bu etkileşimlerin incelenmesinden ortaya çıkan sonuç şu: Ekini olduğu gibi sürdürmeyi amaçlayan *tutucunun erdemi* gibi, kişinin yaratıcı, özgür, bağımsız isteminden doğan *devrimcinin erdemi* de *ekinsel insanın iletişimselliği*'nde gizli.

[6] "Merve Kavakçı Olayı", A. Köksal, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1999.

5. EKİN YUMAĞININ BEBEĞİ SARIŞI

İnsanı saran birtakım bilgilerin (bilim, teknik), insanlararası davranışların, tutumların (aile, gelenekler, iyelik), inançların, öğretilerin, kuramların (din, felsefe, sanat, töre) topundan örülü bir yumaktan söz ettik, bu yumağa *ekin* adını verdik. İleride, bu yumak içindeki insanla ekin yumağını bir bütün olarak düşünerek, bu bütünleşmede ortaya çıkan yaşambilimsel-ekinsel varlığı, *ekinsel insan*, *toplumsal insan*, *kişi* ya da kısaca *insan* olarak anacağız. Ekinsel insanı daha iyi anlayabilmek için de, bu bütünleşmenin oluşum sürecini, başka bir deyişle, ekin yumağının yeni doğmuş insan yavrusunu nasıl sardığını inceleyeceğiz.

İnsanın öteki memelilerden ayrıldığı önemli özelliklerden biri doğumdan sonra yaklaşık bir yıl süreyle "dölüt" özelliklerinden kurtulamamasıdır. Nitekim bu süre içinde ağırlığı, ancak dölütlerde görülen büyük bir hızla artar. Bütün canlılar birkaç gün ya da hafta içinde yetişkin duruma gelirken, insan yavrusunun yaşayabilmesi için uzun bir bakım gerekir.[7] Ayrıca içgüdülerden yoksun insan yavrusunun bunların yerini tutacak ekinsel örtüyü edinebilmesi de onun "erişkin" olarak yalnız başına yaşamını sürdürmeden önce uzun bir süre bakılmasını ve eğitilmesini gerektirir. Burada ortaya çıkan yeni kavramlar, ekin yumağının insanı sarabilmesi için gerekli iki ekinsel kurum ya da değişkendir: *aile* ile *eğitim*. Aile içinde eğitim, bir üçüncü ekin kurumunun, *iletişim*'in varlığını gerektirir. *İletişim*, birtakım simgeler üzerinde uzlaşıp bunları kullanarak bilgi aktarma demektir. Bedenimizle gerçekleştirebildiğimiz yaklaşık 700.000 ayrı devinimin *simge* olarak kullanılmasıyla iletişim sağlamak olanaklıysa da, gözlemlerimiz bize, sakatlık olmadıkça, insanların *sesli simgeler*'den yararlandığını gösteriyor. İnsanın bu simgeleri belli bir *yapı* (düzen) içerisinde iletişim amacı için kullanabilme yetisine *konuşma yetisi*, *deyi* ya da *dil* diyoruz.

Aile içinde eğitim için bir iletişim aracının varlığı yetmez. Çocuk bu aracı, öğrenmek için kullanacaktır; ancak aracın kendi de

---

[7] *Gecikme ve Eleme Kuramı* (Gehlen). İnsanı, yaşambilimsel açıdan, yan tutmadan inceleyen Desmond Morris'in *The Naked Ape* adlı yapıtına bakınız (Corgi Edition, 1972).

çocuğun bilmediği, öğrenmek zorunda olduğu bir şeydir. Çocuk dili öğrenirken, tıpkı buna benzeyen bir "oyun" süreci içinde algılamayı (soyutlamayı) da öğrenir. Dil, algı, soyutlama yetisi gibi kavramların nasıl birbirlerine bağlı olduklarını bebeğin algılarını denetim altına alış sürecini gözden geçirerek görmeye çalışalım.

Belli birtakım koşullarda yaşamak üzere özelleşmiş canlılarda içgüdüler, canlının yaşamını sürdürebilmesi için neleri algılayacağını, algıladığı boşandırıcılar dolayısıyla nasıl davranacağını belirler demiştik. Bu yüzden insan dışındaki canlıların algılama alanları pek dardır. Doğrudan doğruya yaşamları ile ilgili olmayan duyguları yoktur. Sıcak minderini pek iyi algılayan kedi duvardaki resimlerimizle hiç ilgilenmez. Onların varlıklarını duymaz, algılamaz.

İnsan için durum başkadır. Bütün dünya onun duyularına açıktır. O, yaşamı için gerekli algıları, kendisini çevreleyen duyular karmaşası içinden *us*'uyla ayıracaktır. İnsan bunu belli bir süreç içinde *öğrenerek* zamanla başarır. Dolayısıyla bunu henüz başaramayan yeni doğmuş bebek, içinde bulunduğu algılar yığınını yadırgar. Işık-gölge oyunları, sesler onu anlamsız, gürültülü bir karmaşa içinde bırakır.

İşte insanın ilk çabası bu izlenimler karmaşasından sıyrılmaktadır. Gehlen'e göre, bu çabanın somutlanışı olan etkin eylemler *oyun* ile *dil*'dir.[8] Bu iki eylem tek bir amaca doğru birbirlerini bütünler. Oyun ile dilin yapısal özellikleri özdeştir, ortak amaçları çocuğun kendini, içinde bulduğu duyusal uyarılar karmaşasından kurtarıp bunları yaşamı için gerekli anlamlı algılar biçimine sokabilmesidir.

Başlangıçta çocuk beş duyusunun uyarımlarını, bunlardan hiçbirine öncelik tanımadan algılar, çevresini görür, işitir, çevresine dokunur, nesneleri ağzına sokup tadına bakar, onları koklar. Böylece çevresindeki nesnelerin belirgin niteliklerini saptamaya çalışır. Bu bir *soyutlama* çabasıdır. Suyun başlıca niteliği artık ıslaklığıdır. Çocuk suyun öteki niteliklerini sanki artık algılamaz. Suyun yaratabileceği pek çok izlenim içinden onun için en kullanışlı olanı seçip onun üzerinde durur. Benzer biçimde, nesnelerin davranışlarına gösterdiği tepkileri de saptar. Tabak düşürülünce paramparça olurken, örneğin ayakkabıya bir şey olmaz.

Oyunda ortaya çıkan pek önemli bir sonuç da görme duyusunun öbür duyuların, özellikle dokunmanın görevlerini büyük ölçüde

[8] Bkz. *İnsan*, Prof. Arnold Gehlen. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Konferansları, No. 2, 1954.

üzerine almasıdır. Böylece çocuk nesneleri ağzına sokarak, dokunarak, koklayarak algılamak yerine, görme duyusundaki izlenimine göre algılamayı öğrenir. Bu, çocuğun karşı karşıya bulunduğu algılar karmaşasından bir ölçüde kurtulmasıdır. Örneğin yolu görerek algılayabilen insan böylece boş kalan elini bir aracı sürmek gibi bir işte kullanabilir. Duyular arasındaki bu tür işbirliğini ilk kez gerçekleştiren çocuk için bu da bir *oyun*'dur.

Çocuk oyuna benzer bir süreç içinde dili de öğrenir. Yeni doğmuş bebek duyusal uyarımlar karşısında kendiliğinden sesler çıkarır. Tıpkı soyutlama bilmeyen bebeğin algıladığı karmaşa için olduğu gibi, buna tepki olarak çıkardığı doğal sesler de çoğunlukla belirsiz anlamlar taşır, düzensiz ve karmaşıktır. Çocuğun dil olarak öğrendiği, seslerin karmaşıklıktan çıkarak boğumlanışıyla belli seslerin belli nesnelere bağlanışıdır.

Çocuktaki karmaşık seslerin adım adım bir dilin düzenli, anlamlı seslerine, sesbirimlerine dönüşmesi, çocuğun algılarını görerek soyutlamasından sonra, ikinci bir soyutlamadır. Artık ıslaklığını görüp algıladığı suya bir *ad* verir. Bu ad suyun kendisi olmadığı gibi, konuşma çocuk bakımından etkin bir eylem olsa da, çocuğun bu adı kullanarak suyu etkilemesi söz konusu değildir.

Algılarımızın bize getirdiği uyarımlar taşkınından kurtulmak için nesneleri teker teker, çözümsel bir biçimde tanımamız gerektiğine göre, insana uyarımları arasından seçme ve seçtiğini soyutlama yeteneği sağlayan dil, düşüncenin hiç olmazsa kabaca *çözümleme* diyebileceğimiz ilk adımıyla yakından bağıntılı olmak gerekir. Bir nesneyi tanımak onu daha iyi algılayabilmekse, bu, ayrıntılara inen bir çözümlemeyle olanak kazanır. Bunun için o nesnenin ayrıntı niteliğindeki özelliklerini soyutlamak, algımızı bu özelliklere yöneltmek gerekir. Algılarımızı yöneltmek için gerekli soyutlamayı *adlandırma* süreciyle dil sağlar.

Düşüncenin ikinci adımı olan *bireşim* de dille bağlantılıdır. Etkin bir eylem olduğu halde nesneyi etkilemeyen dildeki soyut varlıklar (*sözcükler*), soyut eylemler, insanın bütün düşselliğine açıktır. Gerçeğe ne denli uymazsa uymasın, dil yardımıyla herkes dilediği nesneyi dilediği eylemle ya da başka bir nesneyle birleştirebilir. Nesneyi etkilemeyen bu birleştirmeler dili kullanan için genellikle düzeltilemez bir kötü sonuç doğurmaz. Nesne, konuşan kişi gerçeğe uymadı ya da yanıldı diye ona hiçbir tepki göstermez. Böylece insan pek çok sayıda bireşime gitme, gerçek varlıklar katına inmeden, soyut bir

dünyada istediği bireşimleri kendince tartıp aralarından doğru sandığını deneye deneye seçme olanağına kavuşur.

Dil olmasaydı düşüncedeki çözümleme yalnızca *görme* düzeyinde yapılabilecek, bireşimler ise hemen gerçek eyleme dökülerek denenmek gerekecekti. Bu da bir tür, eylemle ya da elle düşünmek olurdu.

Buraya dek dilin düşünceyle bağıntısını incelerken çocuğu, giderek insanı, konuştuğu dille başbaşa bıraktık. Oysa genellikle, dilin onu kullanan kişiye *soyutlama*, dolayısıyla *düşünme* olanağı açmasından çok, onun bireylerarası iletişimdeki önemi üzerinde durulur.

Öte yandan bilgi gibi düşüncenin de toplum bakımından önemi, bir düşünceyi geliştiren kişinin bunu başkalarına *bildirme*'siyle ilişkilidir. Böylece başkalarının düşünce ve deneylerinden yararlanarak, bunları kendimiz yapmışız gibi davranmamız olanaklıdır. Kuşaklardan kuşaklara kalan *bilgi* de bu biçimde aktarılır, birikir.

Bir bakıma bir düşüncenin başka birine bildirilmesi de çoğu zaman düşünce eyleminin iki kişi ile sürdürülmesine yol açar. *Düşün çatışmaları, tartışmalar, toplu çalışmalar* birlikte düşünmek biçiminde değerlendirilebilir.

6. EKİNSEL KURUMLAR

Ekin kavramının bir bütün olarak dille etkileşimini incelemek yerine, başlıca ekinsel kurumların her biriyle olan etkileşimini incelemek daha kolay olur. Çünkü ekinin kendisi bu tür etkileşimlerin topundan oluşan bir bütündür. Bununla birlikte, ekin bütününü iyice gözden uzak tutarak tek tek kurumlar arasındaki ilişkilerin üzerinde durmak da doğru olmayabilir. Bu bakımdan, aile, gelenekler, sanat, yaşayış biçimi, bilim, teknikbilim, eğitim, ekonomi, iletişim kurumlarıyla dil arasındaki etkileşimler üzerinde durduktan sonra, ekinin bütünlüğünü anımsatmak üzere, aşağıdaki kesimlerde sözü, bu bütünlüğün bir simgesi gibi kullandığımız *erdem*'de bağladık. Sonuç olarak, ekinsel kuruluşlararası ilişkilerin topunda iletişimle dilin bütünleştirici işlevini göstermeye çalıştık.

Aile

Dilin aileyle ilişkisi her şeyden çok, ailedeki bireylere sağladığı iletişim olanağındadır. Bireyler birbirlerini dilleriyle tanırlar. İsteklerini, düşüncelerini, içsel yaşantılarını birbirlerine dil aracılığıyla açarlar.

Aile yapısıyla dil arasındaki ilişkinin en belirgin olduğu alan ise hısımlık ilişkileriyle bunlara verilen adlar arasındaki bağlantılardır. Bir toplum yeni bir dili benimseyip eski dilini unutsa bile, en yakın aile ilişkilerine öteden beri verdiği adları genellikle koruyor. Örneğin Anglosaksonlar üzerindeki Latince etkisi *amca, dayı, teyze, hala, yeğen, amcaoğlu* gibi ilişkilerde (*uncle, aunt, nephew, niece, cousin* sözcükleri Latince kökenlidir) kendini gösterdiği halde, daha yakın ilişkilerde Anglosakson kökenli adlar süregelmiştir: *baba, ana, oğul, kız, erkek kardeş, kız kardeş* ya da *bacı* (*father, mother, son, daughter, brother, sister* sözcükleri Anglosakson kökenlidir).

Türkiye Türkçesindeki *baba, çocuk* gibi sözcükler öteki Türk dillerindeki *ata, bala* gibi sözcüklerden ayrıdır. *Baba* sözcüğünün Latince kökenli dillerdeki *papa* sözcüğüyle ilişkisi ile birlikte, bunların Hint-Avrupa kökenli eski Anadolu dillerinden geldikleri de düşünülebilir.

Anadolu'da *baba* yerine *ata*'nın kullanılmamasına karşın, daha uzaktaki bir ilişki için *kayınbaba* ile birlikte *kaynata* da kullanılır.[9]

Aile ilişkileriyle dilin sözcükleri arasındaki bağlantıya örnek olarak Mario Pei, babanın kimliğinin önemli sayılmadığı bir ekinin bulunduğu Güney Denizi'ndeki *Ponape* adasında kullanılan dillerde "baba" sözcüğünün bulunmadığını bildiriyor.

Babaerkil aile düzenleriyle birlikte dillerdeki *dişil/eril* ilişkilerinde dişil'in eril'e başeğmesi de gözleniyor. Örneğin, Fransızcada (ve İtalyanca gibi Latin kökenli dillerde) biri dişil, biri eril iki adı birlikte anmak için eril adıl kullanılır, bunlara ilişkin sıfatlar eril olarak çekilir: *votre maison et votre jardin sont très beaux*, eviniz (dişil) ile bahçeniz (eril) çok güzel (eril, çünkü ev ile bahçe birlikte eril sayılır). Benzer biçimde İspanyolca *hermano* erkek kardeş demektir. Fakat bir kızla bir erkeğin kardeş olduklarını söylemek için *hermanos* (erkek kardeşler) denir. Anababa için babalar anlamına *padres* sözcüğü kullanılır, kız ve erkek çocuklar için oğullar anlamına *hijos*, erkek çocuklar anlamına *niños* kullanılır. İspanyolcadaki *hermanos* sözcüğüne karşıt bir biçimde, bir zamanlar anaerkil düzende yaşayan Germen ailesi kız-erkek kardeşliğini anlatmak için *kız kardeşler* kavramını göz önüne alırdı. Bugünkü Almancada bu ilişkiye verilen ad bu yüzden *Gebrüder* (erkek kardeşler) değil, *Geschwister*'dir (kız kardeşler).

Latince'de amca (*patrus*) ile dayı (*avunculus*) için ayrı ayrı sözcükler varken dayının ailedeki daha önemli yeri bakımından olacak, bugünün Latince kökenli dillerinde *patrus* sözcüğünün türevleri amcalık ilişkisi için kullanılmaz olmuş, Fr. *oncle,* Alm. *onkel,* İng. *uncle* gibi Lat. *avunculus* sözcüğünden çıkan sözcükler hem dayılık hem amcalık ilişkisini adlandırmak için kullanılır olmuştur.

Akdenizin yarattığı yakınlık dolayısıyla olmalı, İspanyollarla İtalyanlar da Elence *theios*'tan türeyen sırasıyla *tío* ve *zio* sözcüklerini, hem dayılık hem amcalık ilişkilerini adlandırmada kullanırlar.

---

[9] Son bölümde, "Anadolu'nun Dili" başlığı altında değineceğimiz gibi Türkiye birçok uygarlıkların beşiğidir. Bundan başka yakın ya da uzak çevrede yeşeren pek çok ekinsel öğenin de birbirleriyle kucaklaştığı bir *kavuşak*'tır. Anadolu'ya gelen Türk boyları kendilerinden önce bu topraklarda yaşayan insanların topunu öldürüp ya da başka topraklara sürüp yalnız kalmadılar; onlarla karıştılar. Bu karışımda *Türkçe* ağır bastı; yeni toplumun ortak dili olarak birçok etkiler altında gelişti. Bir yandan halk katında, başka dillerden ödünç alınan birçok sözcüğe karşın köklerini ve sözdizimsel yapısını (ya da sağlığını) koruyarak sürerken, öte yandan Saray'da, seçkinler arasında *Osmanlıca* biçiminde yozlaştı.

Kayınlık ilişkilerinde kullanılan adlarla bir toplumun bireyler-arası ilişkilerdeki tutumunu bağdaştırmak olanaklıdır. İngilizce'de kayınlık bağıntıları için *son-in-law, mother-in-law* gibi sözcükler kullanılır. Bu da karı-kocanın yasalarla saptanmış, toplumca onaylanmış bir birlik kurarak evlendiklerini ve birtakım hısımlık ilişkilerinin de bu yasal durumdan doğduğunu anımsatır.[10] Doğal ilişkiden çok yasal ilişki gözetilmektedir.

İspanyollar kayınbirader'e *hermano politico* (siyasal kardeş) derler. Bununla birlikte, sakınganlık gösteren bu sözcükten çok, daha içten ve dostça olan *cuñado* sözcüğü kullanılır. *Cuñado* kökbilgisine göre "kan bağı olan" demektir. Sözcük sanki arada kan bağı varmış gibi birbirlerine yakınlık duyabilecek insanların ağzında uğradığı anlam kaymasını unutturabilir; kökbilgisel çelişkiyi, ilişkilerde doğan yakınlık düzeltebilir. İtalyanlar da bu sözcüğü *cognato* biçiminde kullanırlar. Fransızlarsa *beau-père, belle-mère, belle-fille* gibi sözcüklerle kendilerine yakıştırılan "diplomatlık" özelliğini hak etmişe benzerler.[11]

Belli bir dildeki *hısımlık adları dizgesi* doğrudan doğruya o toplumda hısımlar arasındaki *tutumlar dizgesi*'ni yansıtan bir *model*'dir. Örneğin Türk toplumunda *karı, koca,*[12] *ana, baba, kız, oğul, kardeş,*

---

[10] *Mother-in-law, father-in-law* İngilizcede *yasal-ana, yasal-baba* gibi anlamlar taşıyan sözcüklerdir.

[11] Fransızcada kaynata, kaynana, gelin için *güzel-baba, güzel-ana, güzel-kız* gibi birleşik adlar kullanılır.

[12] Karı ile koca'nın birbirleriyle olan ilişkilerine Türkçede doğal olarak *karı-koca* ilişkisi denir; *kocakarı* sözcüğünün ise *çok yaşlı kadın* anlamına gelmesi, küçümseyici, kötüleyici, bir anlam yükü taşıması ilginçtir. Evlilik ilişkisini belirtmenin dışında kullanıldığında da *karı* sözcüğü, *kadın* sözcüğüne göre, yine küçümseyici, kötüleyici, giderek aşağılayıcı bir anlam yüküyle birlikte *yaşlı kadın* anlamında da kullanılır. Erkek için ise *koca* sözcüğü, "olgun yaşa gelmiş" anlamında olumlu biçimde kullanılır; yine de *kocamak* genel olarak yaşlanmak, ölüme yaklaşmaktır. Bütün bu ince anlam kaymaları karşısında, belki çağımızda *insan hakları, kadın-erkek eşitliği* gibi ilke ve özlemlere de uyma isteğiyle, daha çok okumuş kentsoylu çevrelerle sınırlı olmak koşuluyla, hem *karı, hem de koca* yerine *eş* sözcüğü kullanılmaktadır. Türkçe'nin sözcüklerde *eril/dişil* ayrımı bulunmayan yapısında, böylece eşeysellik (ya da cinsellik) ayrımı da ortadan kalkmaktadır. Derebeylik düzeninden ve islami şeriat aşamasından günümüze kalan ekinsel izlerle birlikte çokkarılılığın sürdüğü çevrelerde, Türkçe hısımlık adları arasında "biri dururken alınan ikinci eş, koca'nın önceki eşlerinin üstüne aldığı yeni bir eş" ya da "çokkarılı bir koca'nın eşleri arasındaki hısımlık ilişkisi" anlamında *kuma* sözcüğü bugün de kullanılmaktadır. Çağımızda *harem, cariye, odalık* sözcükleri artık kullanımdan düşmüş olmakla birlikte, Batıdan alınmış bir sözcük olarak *metres* (Fr.

*bacı, amca, hala, dayı, teyze, yeğen, gelin, güveyi (*ya da *damat), görümce, baldız, kayın (*ya da *kayınbirader), kaynana, kaynata (*ya da *kayınbaba), yenge, enişte, elti, bacanak, dünür, dede, nine (*ya da *büyük anne, büyük baba,* ya da daha ayrıntılı bilgi vererek *anneanne, babaanne), amcaoğlu / amcakızı, dayıoğlu / dayıkızı, halaoğlu / halakızı, teyzeoğlu / teyzekızı,* vb. gibi, hısımlık ilişkilerinde ortaya çıkabilecek bütün öğeler adlandırılırken, başka bir toplumda değişik ilişkiler tek bir adla anılarak özdeşleştirilmektedir. On beş, on altı ya da yirmi, otuz hısımlık ilişkisinin ayrı ayrı adlarının bulunduğu bir adlar dizgesiyle, yalnızca dört ilişki adının bulunduğu bir adlar dizgesi, bu adları kullanan toplumların aile yapısında başka başka özellikleri gösterir. Örneğin Türkçede ana ve babanın kız ve erkek kardeşleri için ayrı ayrı adlar bulunmasına, eşin kardeşleriyle olan ilişkilerde *görümce, baldız, enişte, yenge,* iki erkek kardeşin eşleri için *elti,* iki kız kardeşin eşleri için *bacanak* gibi adlar bulunmasına karşın, biri kız biri erkek iki kardeşin eşlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin adı yoktur. İki eltinin, ya da iki bacanağın karşılıklı *yakın* tutumlarına karşın, ayrı cinsten iki kardeşin eşleri birbirlerine *yabancı* gibi davranmak durumundadırlar. Bunun gibi, ana ya da baba kardeşlerinin çocukları için de, batılılaşma sürecinde dilimize ödünç alınan *kuzen* sözcüğünün öz Türkçe karşılığı yoktur. Buna karşılık Batı dillerinde ana-baba'nın kardeşlerine, Türkçedeki adlandırmadan daha az bilgi verir biçimde, ana ya da baba soyu gözetilmeden özdeş adlar verilir. Türkçede *dayı/amca, teyze/hala* ayrımları *dilde* olduğu gibi *ilişkilerde* de yaşarken onlarda bu ayrım yoktur. Öte yandan *amcaoğlu, dayıoğlu, halaoğlu, teyzeoğlu* anlamlarının hepsini dile getiren *"kuzen", amcakızı, dayıkızı* vb. için *"kuzin"* sözcüklerinin Türkçeye girmesi, aile ilişkilerimizde Batılı davranış biçimine doğru bir değişiklik belirtisi sayılabilir.[13]

Yeryüzündeki hısımlık dizgelerinin sınıflaması ve çözümlemeleri pek ilginç bir konudur.[14] Bu çözümlemelerde toplum yapısı, kişilerin birbirleriyle olan yakın, içten, saygılı, korkulu, ilgisiz vb. gibi ilişkileri, toplumda ana ya da baba soyunun izlenmesi gibi toplumbilimsel, ekinsel olaylar hep hısımlık adlarının incelenmesi, bunların oluşturdukları dizgelerin çözümlenmesiyle aydınlanabilir.

---

maîtresse) ya da halk arasında *kapatma* gibi sözcükler çağdaş Türkçenin yaşam çevriminde kimileyin işitilmektedir.

[13] Türkçede *dişil/eril* ayrımı bulunmadığından kızlar için de genellikle *kuzen* sözcüğünün kullanıldığını gözlüyoruz.

[14] Bu konuda şu kaynağa bakınız: Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür, Antropolojiye Giriş.* Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Gl, 1972.

Claude Lévi-Strauss'un öncülüğünü yaptığı *görevsel-yapısalcı okul*'un toplumsal insanbilimde dilbilimin ve özellikle sesbilimin yapısalcılığından esinlenerek hısımlık ilişkilerine eğilmesi bundandır. Bu okula göre dil bunun için *toplumun bilinçaltı* olarak düşünülebilecek bir kurumdur. Bu konuya "Toplumsal İnsanbilim Kuramları" başlığı altında Dördüncü Bölüm'de yer vereceğiz.

Burada şunu ekleyelim ki, aile kurma yalnızca insanın temel gereksinimlerinden biri olan üreme gereksiniminin bir sonucu değildir. Toplum içinde ana babası ve kardeşleri olan bir insanın *ensest yasağı*[15] gereğince yabancı bir insanla ilişki kurması, ona, güvenebileceği kendi yakınlarından başka, birtakım yeni kimseler kazandırıyor; bir karısı ya da kocası, kaynanası, kayınbabası, görümcesi, kaynı, yengesi, baldızı, bacanağı, eltisi de oluyor. Bu yoldan giderek *toplumsal birim* olan *aile*'ler, kendi kendilerine yeter durumdan çıkıp başka ailelerle ilişki kuruyorlar, böylece birimlerin bütünleşmesiyle *toplumsal yapı* oluşuyor.

Hısımlık adları dizgesinin taşıdığı önem, bir bakıma, toplumsal yapının örgüsünü gizlemesindendir. Adlar dizgesi, bu örgünün ya da *dizge*'nin bir *modeli*'dir. Toplumun bu örgü içindeki yerini doldurmak görevini verdiği birey için *erdem*, bu ilişkilere, tutumlar dizgesinin buyurduğu saygıyı göstermektir. *Tutumlar dizgesi*'nin yapısı ise *adlar dizgesi*'nde gizlidir.

Gelenekler

Temel gereksinimlerini karşılamak ve yaşamını sürdürmek üzere insan, türlü bilgileri beller ve bellediklerini, bilginin türüne ve kullanışlılığına göre kısa ya da uzun süre belleğinde saklar. Artık gereği kalmayan bilgiler, anılar ise unutulur gider. Bu belleyip unutma süreci içinde hiçbir zaman unutulmadan hep bellekte bulunan bilgilerin büyük çoğunluğu dile ilişkin olanlardır.

Gelenekler de bir dengeye ulaşmış ekin örüntüsünün korunması bakımından sürekli olarak bellekte bulundurulması ekin bütünlüğü bakımından istenen bilgilerdir. Dille geleneklerin ortak oldukları bu "hiçbir zaman unutulmama" gereği, iki kurum arasında bir bütünleşmeye yol açmıştır. *Atasözleri* ve *deyimler* gibi her dilde gözlenen dil olguları bu bütünleşmenin bir sonucudur. Eğer dili *toplu-*

[15] *Ensest yasağı* bireyin kendi kardeşi ya da kan bağı olan yakınıyla evlenmesini yasaklayan gelenektir. Kökbilgisi bakımından *ensest* "kötülük yapmak" anlamını taşır.

mun bilinçaltı gibi görmek olanaklıysa,[16] atasözleri bilinçle bilinçaltı arasında yer almalı, deyimlerse atasözlerine göre bilinçaltının daha da alt katmanlarında bulunmalıdır.

Geleneklerle dilin işbirliğini ortaya koymak üzere atasözlerinin, deyimlerin, masalların, tekerlemelerin özelliklerini incelemek yararlı olur. Ömer Asım Aksoy, atasözlerini *biçim özellikleri, kavram özellikleri* gibi iki bakımdan inceliyor.[17] Halkın gözünde atasözlerinin *kutsal* ve *inandırıcı* olduğunu belirttikten sonra, bunların, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca görüp geçirdikleri deneylerden, bunlara dayalı düşüncelerden doğduğuna değiniyor. "Bunlar, ulusun ortak düşüncesini, kanısını, tutumunu belirtir, bize yol gösterir" diyor. Bizce önemli olan, bir atasözüyle belgelendirilen tutumun doğruluğunun herkesçe benimsenmesidir.

Atasözlerinin biçim özellikleri Aksoy'a göre şunlardır:

1. Her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli sözcüklerle söylenmiş donmuş bir biçimdir;
2. Kısadır, özlüdür;
3. Geniş zaman ya da buyurma kipi kullanılır.

Bütün bu özellikler atasözlerinin gelenekler-dil ilişkisindeki yerini pekiştirir. Atasözünün içeriği olan *ileti*, geleneğin ne olduğunu bize taşırken, belli bir biçimden ayrılmama, atasözlerinin yapısını dilinkine yaklaştırır. Dildeki biçimler, insana atasözlerinin biçimlerini yadırgatmaz, bellemeyi kolaylaştırır. *Buyurma kipi*'nin kullanılışı, geleneklerin (ekinin) bireye "buyurduğunun" açık bir göstergesidir. *Geniş zaman*'ın kullanılması da, buyurmada olduğu gibi doğrudan olmasa bile, taşıdığı gerekirci anlam dolayısıyla geleneği bireye benimsetme kolaylığı sağlar.

Atasözlerinin kavram özellikleri ise, yine Aksoy'a göre şunlardır:

1. Toplumsal olayların nasıl olageldikleri;
2. Doğal olayların nasıl olageldikleri;
3. Toplumsal olaylarda "kıssadan hisse"ler;
4. Deneylere ya da mantığa dayanarak doğrudan töre öğrencesi;
5. Gerçekler, felsefeler, yol gösterici bilgece düşünceler;
6. Görenekleri, gelenekleri bildirenler;
7. Birtakım inanışları bildirenler.

---

[16] Dördüncü bölümde "Toplumsal İnsanbilim Kuramları"na bakınız.

[17] *Atasözleri ve Deyimler*, Ömer Asım Aksoy, TDK Yayınları, 1968.

Burada yapılan sıralamada görenekler, gelenekler ayrıca gösterilmekle birlikte, bütün öteki sayılanların da yine gelenekler görüş açısından değerlendirmeler olduğu gözden kaçmamaktadır.

Biçim özellikleri bakımından açıkça buyurucu nitelikte olan, kavram özellikleri bakımındansa pek geniş kapsamı bulunan atasözleri, bir ulusun varlığının, benliğinin aynasıdır. Atasözleri, ulusların anlayışlarındaki keskinliğin, imgelemlerindeki genişliğin, duyularındaki inceliğin en belirgin örnekleridir. Ulusların düşünceleri, yaşayışları, inanışları atasözlerinde yaşar. Bütün bu özelliklerdeki değişimler atasözlerinde de görülür. Tıpkı dillerin sözcükleri gibi atasözleri de sürekli bir oluş-unutuluş içindedir. Yine de yüzyıllarca eskimeyen geleneklerle birlikte, yüzyılların eskitemediği atasözleri de vardır. İşte bir örnek:

XI. yy'da: Böri konşısın yimes.

XV. yy'da: Kurt konşısın incitmez.

XX. yy'da: Kurt komşusunu yemez.

Bununla birlikte dildeki özellikler gibi atasözleri de bir ulusun bütününce kullanılmayabilir. Nasıl sözcükleri, ortak yazı dili sözcükleri, bölge ağızları sözcükleri, lehçeler sözcükleri, tarihsel sözcükler gibi bir sınıflamaya sokuyorsak, atasözlerini de, yurdun her yerinde kullanılanlar, yalnızca bir bölgede kullanılanlar, Türkiye dışında Türk ağızlarında kullanılanlar, eski çağlarda kullanılanlar gibi bir sınıflamaya sokabiliriz. Değişen zaman içinde olsun, bölgeden bölgeye ayrılıklar bakımından olsun atasözlerinin, bunları kullanan kişilerin oluşturduğu toplumların ekinsel yapılarını yansıttığını, toplumsal bilinçlerini elle tutulur bir biçimde ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Masallara, tekerlemelere gelince... Türk masal kahramanının (örneğin *Keloğlan*'ın, dağları delen *Ferhat*'ın, *Dede Korkut*'un ve onun *Deli Dumrul*'unun) başta *sabır, anlayış* (ya da *us*) ve *alçakgönüllülük* gibi özeliklerini ayırt etmemiz ve bu özellikleri *James Bond* vb. Batılı kahraman tipinin *yakışıklılık, güçlülük, savaşçılık, acımasızlık* ve *kurnazlık* gibi özellikleriyle karşılaştırdığımızda, iki ekin örüntüsü arasındaki ayrımlar da daha bir belirginlik kazanmıyor mu? *Kaf Dağı*'nın ardındaki *Peri Padişahı*'nın kızları, gerçekten de Doğu Anadolu'nun kuzeyinde aşılmaz bir duvar gibi karşımıza çıkan *Kafkas Dağları*'nın ardındaki uçsuz bucaksız Rusya'nın bugün de masalsı güzellikte bir ekinsel çevre içinde yaşayan o gizemli Rus kızları değil mi?[18] "*Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, pire berber,*

[18] *Kaf Dağı*'nın ardındaki *Peri Padişahı*'nın egemen olduğu o masal ülkesinin *Rusya* olduğunu, *Moskova Kremlin*'deki ve o yörelerdeki biçim biçim ve

deve tellal iken, ben babamın beşiğini tıngır mıngır sallar iken..." diye başlayan tekerlemelerimizde de yeryüzünü, çağı, insanlar arası ilişkileri kavrayış biçimimiz yansımaz mı? Giderek, dilimizin sesbirimlerinin güç söylenebilecek bir biçimde dizildiği *üç tunç tas kayısı hoşafı* gibi *dilburan* niteliğindeki tekerlemelerde bile anadilimizin zorlanmış söylenişlerini doğru söyleyebilmek üzere alıştırma yapmış olmuyor muyuz?[19]

Geleneklerin toplum düzenini ve onun sürekliliğini koruyucu doğrultudaki *tutucu* işlevi, Japonların *yasa* ve *gelenek* kavramlarını özdeş görmeleri, böylece bu iki kavram için tek bir sözcük kullanmalarında belirgilik kazanmaktadır. Bir Japon'a "geleneklerine göre et yiyip yemediklerini" sorsanız, size "evet, geleneğimize göre et yeriz" diye yanıt verir. Ona bu geleneğin ne zaman başladığını sorarsanız, et yemenin sağlık için yararlı olduğunu bildirerek bundan böyle herkesin et de yemesi gerektiğini falanca imparatorun filanca tarihte çıkardığı bir yasayla duyurduğundan söz eder. Bu örneğimiz, düzeni koruyucu, *tutucu* bir işlevi olan gelenek kavramının bile, örneğin 1869'da başa geçen Meiji gibi devrimci bir imparatorun elinde, dışa kapalı Japonların büyük bir değişimi 30 yıl gibi kısa bir sürede nasıl gerçekleştirebildiklerine bir ölçüde ışık tutar. Atatürk devrimleriyle Türkiye'de yaşadığımız değişimin de, bir ölüm kalım savaşının ardından bugünkü yaşayış biçimimizin (demek ki *yeni geleneklerimiz*'in) Atatürk'ün devrimci yönetiminde art arda çıkarılan yasalarla tanımlandığını yaşamadık mı?

Geleneklere bakılırsa *erdem* eski ya da yeni geleneklere uymaktır. Bunun nasıl sağlanacağı ise bütün toplumlarda dil aracılığıyla belirlenir. Bir dili öğretmek bunun için kendi başına bir *ekinlendirme*'dir. Dil, sözcükleri, deyimleri, atasözleriyle, masalları, tekerlemeleriyle o dili konuşan toplumun ekininden de erdeminden de pek çok öğeyi içinde taşır. Akdenizin sıcak güneşinde yaşayan İtalyan'ın *il dolce far niente*'sini[20] kuzeyin, sıcaklığı çalışmada bulan Alman'ı erdem saymaz.

---

bin bir renge boyalı sayısız masal kilisesini görünce 1975'te, özellikle de Moskova'ya 80 km uzaklıktaki, koyu lacivert boyalı bir kubbenin üzerinde parlayan altın yıldızlar karşısında birden anladım. Kaf Dağı'nın gizemini de, Peri Padişahı'nın adsız kızlarının kimliğini de bir anda anladım... Benzer biçimde Ruslar da, onlara göre Kaf Dağı'nın ardında olan ülkelere (Azerbaycan, Gürcistan vb.) coğrafya terimi olarak *Transkafkasya (Kafkasya ötesi)* diyorlar.

[19] Bikaç dilde çok bilinen *dilburan* tekerlemeyi Birinci Bolüm'de "Dilbilim" başlığı altında, *eğlencelik* olarak vermiştik.

[20] "*Hiçbir şey yapmamanın tadı*" anlamında İtalyanca deyim.

Yönetim: Devlet ile Din

Ekin yumağı ne denli bağlarsa bağlasın, insanın bağımsız isteminin kimi durumlarda onu değişik davranışlara itebildiğine değinmiştik. Sırasında ekinsel değişimlere bile yol açabilen bu sapma süreci "ekin içi" bir olaydır. Toplum ise kendi sürekliliğini sağlamak bakımından böyle ayrıcalıkları hoşgörmemek eğilimindedir. Dinle devlet -biri, öteki ya da her ikisi birden- işte bu birliği, düzeni sağlamak için bütün toplumlarda gözlenen tek bir kurum olarak birlikte düşünülebilir. Bu kurumun da *düzeni korumak* olan amacını gerçekleştirirken değişik yöntemlerden yararlanması öteki kurumlar göz önünde tutulduğunda kolayca anlaşılır.

Devletlerin değişik yönetim biçimleri bulunduğundan, her yönetim biçiminde de değişik ilkeler söz konusu olduğundan, bu kurumun düzeni koruma işlevi değişik biçimlerde gerçekleşir. Doğal olarak, soyluluğa dayalı bir kral eliyle yönetilen *monarşik* bir devlet yapısının işleyişiyle, "egemenliğin *ulus*'un (ya da *halk*'ın ya da Elence *laos*'un) elinde olduğu" *demokratik* bir devlet yapısının (örneğin bir *cumhuriyet* yönetiminin) işleyişi ayrılıklar gösterir. Bunun gibi, tek bir *buyurgan*'ın ya da *despot*'un yönettiği baskıcı devlet yapısının işleyişi de öncekilere göre büyük ayrılıklar gösterir. *Yasaların Ruhu*'nun yazarı Montesquieu'ye göre *despotik* devletin ilkesi *korku* iken, soyluluğa dayalı *monarşik* devletin ilkesi *onur*'dur, *demokratik* devletin ilkesi ise *erdem*.[21]

Çağdaş *dindışı devlet*[22] ilkesine karşı kimi Müslüman ülkelerdeki köktendincilerin ya da gericilerin "şeriat devleti"ni en iyi devlet

---

[21] *Esprit des Lois, Livre III*, Montesquieu, 1748'den aktaran: Fernand Flutre, *Montesquieu, Pages Choisies*, Librairie Hachette, Classiques Illustrés Vaubourdolle, Paris, 1935, s. 63-74.

[22] *Dindışı devlet* ya da *laik devlet,* bireysel özgürlüklerle ilgili olarak yurttaşların özel yaşamlarındaki dinsel inançlarına karışmamakla birlikte, kamu yönetimi, eğitim vb. devlet işlerini bütünüyle dindışı anayasa, dindışı yasalar ve dindışı yönetmeliklerle belirlenen yöntemlere göre yürüten, yurttaşlarının da eğitimde, yönetimde ve devletle olan bütün ilişkilerinde, dindışı yasalarla her yurttaş için tek biçimde tanımlanmış görev ve hakları dışında, kişisel inançlarına göre değişen davranışlarda bulunmamalarını öngören çağdaş demokratik devlet yönetim biçimidir. Türkiye'de kısaca, "din ile devlet işlerinin biribirinden ayrılması" biçiminde yapılan tanım, bu çok önemli kavramın doğru anlaşılması için yeterince açık değildir. Fransızcadaki *laïc/laïque* sözcüğü Elencede *halk* anlamına gelen *laos* sözcüğünden gelmektedir. Örneğin *Trapeza Laiki Eleniki* Yunanistan'da *Elen Halk Bankası* anlamına gelir. *Laik* sözcüğü genellikle, din adamları ve askerler dışında kalan her uğraştan yurttaşları kapsar. Latinlerde (İtalyancada) *militari* (askerler), *ecclesiastici* (din a-

düzeni olarak savunmaları, katolik ülkelerde ise, kilisenin boşanma vb. toplumsal sorunlardaki etkinliği, din ile devlet kurumunun *toplum düzenini tanımlayıcı* ortak işlevini gösterir. Çağdaş birtakım dındışı devletlerde, *düzen değişikliği* öngören *yenilikçi* ya da *devrimci* bir yönetim siyasal gücü ele geçirdiğinde, dinin toplum ilişkilerini düzenleyici etkisi azalsa da din kurumu, doğallıkla *tutucu* işlevini devlet'e karşı çıkarak da olsa sürdürmek durumundadır. Buradaki *tutuculuk* dinlerin temel düşüncelerinin her dinin kitabına bağlı tarihsel eskiliğinden ve dinsel inançların ister istemez *kitap*'a bağlı donmuşluğundan dolayı kaçınılmazdır. Böylece devlet'in *yenilikçi* ya da *devrimci* bir yaklaşımı benimsemesi durumunda, din kurumu, devletle bütünleşmiş tek bir toplumsal kurum olma niteliğini yitirerek, çağın akışı içinde giderek *tutucu* da değil, *tepkici* ya da *gerici* bir işlev üstlenmeye başlar. Başka bir deyişle, toplum düzenini sağlamada islami ya da katolik bir *şeriat devleti*'nde tek başına din kurumu, *dindışı devlet*'te tek başına devlet kurumu ya da ikisi arasında bocalayan ve Franco İspanya'sında olduğu gibi genellikle askerlerce de desteklenen bir *geçiş toplumu*'nda tek kurum olarak din/devlet kurumu, toplumun yönetim biçimini belirleyici konumdadır.

Devletin düzeni korumada kullandığı araçlardan biri de dildir. Düzenin korunması *toplumun denetimi*'ni gerektirir, bu da ancak *iletişim*'le sağlanır. Bu bakımdan devlet dilinin halkın konuştuğu dille olan ilişkisi çok önemlidir. Kimileyin devleti elinde tutan topluluklar özellikle halka yabancı bir dili, *devlet dili* ya da *saray dili* olarak benimsemek istemişlerdir. Böylece halkla kendileri arasında yükselttikleri bir dil duvarı arkasına sığınıp devlet hizmetlerini ancak bu dili konuşan kendi azınlık çevrelerinin tekelinde tutmayı başarmışlardır. Örneğin İngiliz Sarayı'nda uzun süre Fransızca konuşulmuş, Türkler de, Osmanlı İmparatorluğu döneminde *Osmanlıca* adını verdikleri Türkçe, Arapça, Farsça karışımı yapay bir dili, "kaba" saydıkları Türk halkının dilinden ayrılarak geliştirmişler, İmparatorluk toprakları üzerinde yaşayan hiçbir ulusun anadili olmayan bu uydurma dili, yüzyıllar boyunca devlet dili olarak kullanmışlardır.

İngiliz George Orwell'in 1948'de yazdığı *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* adlı bilimkurgu romanında,[23] her türlü özgürlüğün kısıtlandığı

---

damları) ve *popolo* (halk) sözcükleriyle dile getirilir bu üçlü ayrım. *Sivil* sözcüğü de bu anlama gelir (*civil*: yurttaş, *civilisation*: uygarlık). Anlosaksonlar ise *dindışılık* (ya da *laiklik*) kavramını, "yüzyıla ilişkin", "çağdaş" gibi düşünceler bağlamında, *secular* sözcüğüyle adlandırmışlardır.

[23] *Nineteen Eighty-Four*, Geoge Orwell, Penguin Books, 1973 (1949). İngiliz yazarı Orwell, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'ndeki

toplamcı bir devlet düzeninde, toplumu güdüm altında tutmada, giderek yurttaşların düşüncelerini bile belirlemede, dilin ne denli güçlü bir araç olabileceği anlatılmıştır. Devlet adına bir "Ağabey"in baskısının egemen olduğu düşsel bir ortamda, yazar dilin en önemli araç olduğunu inandırıcı biçimde göstermiştir. 1984'te yeryüzü üç *üstün-devlet*'in güdümündedir: *Avrasya, Okyanusya* ve *Doğu Asya*. Tanca-Brazzaville-Darwin-Hong Kong arasında kalan *azgelişmiş sıcak bölge* ise bu üç üstün-devlet arasında el değiştiren *sürekli bir savaş alanı*'dır. Üstün-devletlerin ana yurtları böylece sürekli bir barış içinde bulunmaktadır: *Savaş Barıştır(!)*. Romanın konusu Amerika ile Britanya Adalarını da kapsayan Okyanusya'da geçmektedir. Okyanusya, *Parti* güdümünde *dört* bakanlıkça yönetilmektedir: Savaşı yöneten "Barış Bakanlığı", kolluk güçleri ile düşünce polisini yöneten "Sevgi Bakanlığı", tüketimi kısıtlayan "Bolluk Bakanlığı" ve tarihsel olayları günün koşullarına göre değiştirerek yorumlayan "Gerçek Bakanlığı". Partinin üç *savsöz*'ü her yerde görülmektedir: *Savaş barıştır / Özgürlük köleliktir / Bilgisizlik güçlülüktür*. Böyle bir toplamcı devletin toplumu güdüm altında tutabilmesi için *Eskidil* yasaklanmış, Okyanusya devlet düzeninin gereksinimlerine göre yurttaşların dünya görüşlerini ve düşünüş alışkanlıklarını oluşturmak

---

Stalin yönetiminden kuşkuya düşerek ve esinlenerek, 48'deki 8'le 4'ün yer değiştireceği geleceğin 1984'ünde, bir "Ağabey"in egemen olacağı tekkutuplu *toplamcı* bir yönetim düzeninin işi nerelere vardırabileceğini anlatmak istemiştir. Olay üç *üstün-devlet*'ten biri olan sözde çok gelişkin *Okyanusya*'da (Amerika ve İngiltere) geçmekle birlikte, romanın başlangıcında anlatılan *çevre*'nin bana, gelişmekte olan kendi ülkemin olumsuz koşullarını anımsattığını, bundan duyduğum derin acıyı bugün bile anımsarım: toz burgaçlarının üstünüze bulaştığı sokaklar, bozuk asansörler, baskıcı ve ezberci eğitim, yurttaşlarına güvenmeyen acımasız bir bürokrasi...Yıllar sonra, 1984'te, Berlin Kenti, Federal (Batı) Almanya ve OECD'nin, George Orwell'in anısına ortaklaşa düzenledikleri ve OECD dışından Çin Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği'nin de katıldığı "*1984 ve Ötesi*" adlı, uluslararası bir toplantıya Türkiye adına katıldım. Savaş öncesinin "Ağabey"liğine özenen Hitler'in Almanya'da gücünü pekiştirirken gizlice yaktırdığı ulusal meclis yapısında, yeniden düzenlenmiş *Reichtag* salonunda, 1984'ün sorunu olarak, Federal Almanya, Fransa gibi -kendi deyimleriyle- *göreli olarak küçük ve siyasal-ekonomik bakımdan sınırlı olanaklara sahip* ülkelerin, şimdi yeryüzü ölçeğinde "Ağabey" konumundaki ABD'nin (ve bir ölçüde de Japonya'nın) gücü karşısında artık hiçbir çıkış yollarının kalmadığı konusu bir hafta boyunca tartışıldı. Ekonomi, eğitim, bilim, işbirliği, işbölümü vb. başlıklar altında konularını inceleyen çağrılı seçkin bilim adamlarının *karamsar* ve *iyimser* senaryoları tartışıldı. *En iyimser senaryolar* bile *umutsuz* görünüyordu. Ünlü ekonomist Galbraith'in "yine de içinde *tasarım* ustası *yaratıcı* İtalya'nın da yer aldığı bir Avrupa'nın umarsız kalacağına inanmak güçtür" doğrultusunda, *tasarım yapabilen yaratıcı bireyin gücü*'ne dayandırdığı iyimserliğini unutamam.

üzere *Yenidil* tasarlanmıştır. Eskidil'in tersine Yenidil'in sözcük dağarcığı adım adım gittikçe daraltılmakta, böylece bireylerin, *savsözler* dışında düşünce ayrımlarına yönelmeleri önlenmektedir. *Onur, tüze, bilim, din* gibi sözcükler Yenidil'de *yok*'tur. Bu kavramları örten, örneğin bir *İngsoc* (İngiliz toplumculuğu) sözcüğü yeterlidir. Gerçi *eşitlik* sözcüğü vardır ama siyasal ya da tüzel hiçbir anlam taşımamaktadır. "Bütün insanlar eşittir" gibi bir tümce, dilbilgisi bakımından doğru olmakla birlikte *gerçekdışı, geçersiz* bir tümcedir. Çünkü, doğallıkla, boyları, ağırlıkları, renkleri ve bütün ayrıntılarıyla insanların eşit olmadıkları besbellidir. Sözcükler ve sözcüklerin anlamlarıyla birlikte kavramlar ve özgür düşünce de yok edilebilmektedir.

Devlet ile uyrukları arasındaki bir dil ayrımının, yöneticilerin elinde pek güçlü bir baskı aracı olabileceği açıktır. Yasaların, kuralların, yeni kararların toplumca iyice anlaşılmadığı bir ortamda, kişilerin haklarını savunmaları ya da korkusuzca yaşamaları olanaklı değildir. Bireyin devlet katındaki işini yaptırabilmesi için bu katta geçerli olan dili iyice bilmesi gerekir. Abbaslılar döneminde Bağdat'ta Türklerin önemli devlet görevlerine yerleşmeleri dolayısıyla Türkçenin öneminin arttığı dönem buna bir örnek olarak gösterilebilir. Kaşgarlı Mahmut, Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazdığını bildirdiği *Divanü Lûgat-it-Türk* adlı yapıtının önsözünde bu konuda şöyle diyor: "Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı. Çağımızın hakanlarını onlardan çıkardı; yeryüzü uluslarının yönetim yularını onların ellerine verdi; onları herkese üstün eyledi; kendilerini hak üzere güçlendirdi. Onlarla birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine eriştirdi; bu kimseleri kötülerin kötülüklerinden korudu. Okları dokunmaktan korunabilmek için, aklı olana düşen şey, bu adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur. Bir kimse kendi takımından ayrılıp da onlara sığınacak olursa o takımın korkusundan kurtulur; bu adamla birlikte başkaları da sığınabilir."[24]

Bir dilin devlet dili olmasıyla birlikte, o dili konuşan toplulukların ekinsel özellikleri de devletin yasalarıyla devlet düzeni olarak belirme olanağı kazanır. Bu bakımdan devlet diliyle ekin kavramı arasında etkileşim vardır,

[24] *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Çeviren Besim Atalay, Türk Dil Kurumu, Ankara 1939. Cilt I, sayfa 3-4.

Dilleri devlet dili olmayan toplumların, kullanmak zorunda oldukları devlet dili dolayısıyla tüm ekinsel değişim süreçleriyle,[25] kendi ekinlerini çevreleyen ekinden büyük ölçüde etkilenmeleri doğaldır. Örneğin çağdaş Batılı toplumlarda aile, din kurumlarının yanı sıra, eğitim, bunlardan daha önemli ölçüde devletçe, ulusal eğitim düzeni içinde sağlanmaktadır. Devlet dilinin ortak eğitim dili olarak kullanıldığı bir ortamda, kuşkusuz, *ekinlendirme* süreci daha hızlı gerçekleşecektir. Buna bir örnek, Fransa'nın kuzey batısındaki Bretanya'dan verilebilir. Kendi dillerinde *Braïs* adıyla anılan bu ülkenin insanları kökenleri bakımından Kelt'tirler. Birkaç kuşak öncesine dek bunlar kapalı bir tarım toplumu düzeninde yaşıyorlardı. 1960'larda ailelerde seksen yaşın üzerindeki büyükbabalar kendi arkadaşlarıyla Bretonca konuşmakta, onların çocukları her iki dili bilmekte, otuz-kırk yaşlarındaki torunlarıysa yalnızca Fransızca konuşmaktaydılar. Bu son kuşak, eski tarım toplumunun bütün ekinsel özelliklerini de unutmuş, *Fransızlaşmış*'tı. *Özümlenen* Breton ekininin kalıntısı bugün ancak soyadlarında, yer adlarında yaşamaktadır.[26] Devlet dili olmayan *Şvapça*'nın (*Schwäbisch*) Almanya'da, *Provansça*'nın (*Provençal*) ve *Alsasça*'nın (*Alsäsisch*) Fransa'da, *Katalanca*'nın (*Cataluña*'da *Catalán*'nın) ve *Baskça*'nın (*País Vasco* ya da *Euskardi* ülkesinde *Euskaldunak* halkının -Basklar kendi dillerinde kendilerini böyle adlandırıyorlar- konuştuğu *Euskara*'nın) İspanya'da durumları benzerlik göstermektedir.[27] Katalanca'nın karşısında, bugün yaklaşık on milyon kişinin yaşadığı Portekiz'in İspanyol Birliği'ne katılmamasıyla Portekizce ayrı ulusal dil olma niteliğini sürdürmekte, üstelik ayrıca Brezilya'da da yüz altmış milyonluk bir

[25] Bunlar *ekinleşme, ekinlenme, ekinlendirme, sızma, yayılma, sapma, özümleme* gibi süreçlerdir.

[26] Soyadlarında örneğin *Guivarc'h* (*givark* okunur) gibi Fransızcaya benzemeyen adlar yaygındır. *Dolmen* (Tanrı taşı), *menhir* (koca taş), *mandarabat* (günaydın) gibi sözcükler de yitmekte olan bu *Kelt* dilinden sözcüklerdir. Bu dilde (Fr. *Bretagne* denen) kendi ülkelerine de onlar *Braïs* diyorlar.

[27] Baskların Fransada yaşadığı bölgeye *Gascogne* ya da *Gaskonya* denir (b, v, g eşdeğerliği). Bask ülkesinin adı İspanyolca'da *País Vasco* olduğu gibi ülke için *Vascongadas* sözcüğü de kullanılır. Fransızların *Cyrano de Bergerac*'ları nasıl bu onurlu insanların Edmond Rostand'ın yapıtında şiirleşen Gaskonyalı öykü kahramanı ise, İspanyolların Vasco de Gama'ları da korkusuz Bask insanının okyanusların bilinmezliğine yelken açan gerçek kahramanlarıdır. Gaskonya'daki yer adları *Bergerac* (*Cyrano*'nun kenti), *Cognac* (konyağın yapıldığı kent), *Armagnac* (başka bir *konyak* kenti), *Cadillac* (otomobil markası), *Aurillac* vb. gibi hep *ac* ekiyle bitiyor. Baskların *Euskara* adını verdikleri dilleri, Avrupa'daki hiçbir dille yakınlığı olmayan apayrı bir dil olarak ilgi çekmektedir.

devletin dili olarak yaşamaktadır. Yine de İspanyollar, son bölümde değindiğimiz *hispano* soyutlamasını geniş anlamda yorumlayıp Madrid'in ortasında Puerta del Sol alanındaki Cervantes Anıtı'nın bulunduğu yere İspanyolca konuşan ülke bayrakları arasında Portekiz ve Brezilya bayraklarını da çekerler.

Toplumun yönetim işlevi bakımdan devlet ile özdeş kurum olarak ele alınması gereken *din*'in dille olan ilişkisinde de benzerlik görülmektedir. Örneğin devlet dilinin halk dilinden ayrı tutulması eğilimi toplumun dizginlerini ellerinde tutan yönetici sınıflarda görüldüğü gibi, din adamlarında da görülmüştür. Hıristiyanlıkta *Latince*, halkın anlamamasına karşın, din adamlarına sağladığı ayrıcalık bakımından uzun süre kullanılmış, ulusal dillerin kullanılması bir *devrim* sayılmıştır. İslamda da *Arapça*, din adamlarının kendi ayrıcalıklarını sürdürebilmeleri kaygusuyla Tanrı dili olarak savundukları dil olmuştur.[28] Oysa Kuran'da Muhammet, "Kuran anlayasınız diye Arapça indirildi" buyurmuştur. Sabahattin Eyuboğlu "Bir kitabı anlamadan ezberlemek o kitaba yapılabilecek saygısızlığın en büyüğüdür" der.[29]

Yahudilerde ise, devlet'in yokluğunda din kurumu, toplumun uğradığı bütün değişim süreçlerine karşın ekinsel bütünlüğünü yitirmemesini sağlamış, yalnızca dinde yaşayan *İbranca,* topluma bu olanağı kazandıran başlıca etmenlerden biri olmuştur. İbranca'nın, binlerce yıl yalnızca *Tevrat dili* olarak sürmesinden sonra, Yahudilerin kurdukları ilk devletle birlikte İsrail'de devlet dili olarak *diriltilmesi* devlet/din kurumunun görevsel özdeşliğinin başka bir belirtisidir. Bu olayda, dilin bu kurumdaki yeri de gözlenebilmektedir.

Konfüçyüs, "bir ülkeyi yönetme görevini bana verseler, hiç kuşkusuz dili gözden geçirmekle işe başlarım", diyor. "Çünkü dil yetersizse sözcükler iletişimi sağlayamaz, düşünce anlatılamaz. Ödevler gereğince yapılamaz; töre, ekin bozulur. Töre, ekin bozulursa tüze yanlış yola sapar. Bu durumda şaşkınlığa kapılan halk,

---

[28] Din adamlarının yanı sıra, Endonezya, Pakistan, Bangladeş, İran vb. gibi islam devletlerini temsil eden *sivil* görünümlü üst yönetici ve bürokratların da, uluslararası toplantılarda bir araya geldiklerinde, başlıca söyleşi konularından birinin *Kuran*'da geçen bir sözcüğün gerçek, derin anlamı üzerinde tartışmak olduğunu, meslek yaşamımda birçok kez gözledim. Siyasal, ekonomik, bilimsel konulara bu söyleşilerde pek yer verilmediğinden üzüntü duyduğumu anımsarım.

[29] "Kitap Üstüne Aykırı Düşünceler", Sabahattin Eyuboğlu, 1966. *Sanat Üzerine Denemeler*, Cem Yayınevi, 1974.

ne yapacağını, işin nereye varacağını kestiremez. İşte bunun içindir ki, hiçbir şey dil denli önemli değildir".

İşte Konfüçyüs'ün erdemi. Eski Türklerin atasözlerinde de *"erdem başı dil"*.

Sanat

Sanatın toplumlarda ortaya çıkışı bir yandan dine bağlanırken öte yandan ekonomik eylemlerle ilişkilidir. Müzikle oyunların ilkin birer *tapınma* biçiminde ortaya çıktığı düşünülebilir. Bu yorumla, bu eylemler birer "dil" görünümündedir. Beri yandan bağbozumu, hasat gibi ekonomik olaylarla da folklorun, giyim-kuşamın, müziğin, oyunun ilişkisi bulunmak gerekir. Çömlekçilik, kilimcilik, halıcılık gibi ekonomik eylemlerin taşıdıkları sanat öğesi sanatın, öteki kurumlarla etkileşimleri olan önemli bir toplumsal kurum olduğunu göstermektedir.

Resim, müzik, yontu gibi, uluslararası, evrensel düzeyde anlaşılan, kendine özgü bir *insanlık dili* oluşturan sanatların uluslararası etkileşime, ulusların birbirlerini daha iyi anlamalarına katkısı çok büyüktür.

Böylece en eski atalarımızın mağara duvarlarına, belli bir biçem kaygusuyla doğayı betimleyerek işledikleri hayvan ve av resimlerinden, onların günlük yaşantılarına ilişkin iletileri yorumcusuz, çevirmensiz anlayabildiğimiz gibi, Picasso'nun kendinden önceki biçem ve görsel anlatım alışkanlıklarını yıkarak, yarattığı kübist anlatım biçemiyle, sanki doğayı yeniden yaratarak betimlediği *Guernica* resminden de savaşın acımasızlığına, yıkıcılığına ilişkin iletileri yine yorumcusuz, çevirmensiz anlayabiliyoruz.[30] Marshall McLuhan'a göre "sanatçı toplumun duyargasıdır... onun erken uyarı dizgesidir."[31]

Hititli toprak ana Kibele'den, Egeli güzellik anıtı *Milo Venüsü*'ne, İtalyan Michelangelo'nun *Musa*'sından, *Davut*'undan ya

[30] Hitler'in, İkinci Dünya Savaşı öncesinde, İspanya İç Savaşı sırasında havadan bombalayarak haritadan sildiği *Guernica* kasabası, Picasso'nun savaşa karşı çıkışının simgesi olarak yarattığı ve yalnızca ak-kara-boz renkleri kullandığı başyapıtıyla bütün insanlığın tanıdığı bir ad'a, ad'dan da öte yoğun iletili bir *söylem*'e, çağdaş bir *gösterge*'ye dönüştü (Paris, 1937, yağlıboya, 349,3x776,6 cm, Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofia, Madrid).

[31] *Understanding Media: The Extensions of Man*, Marshall McLuhan, The New American Library, New York, 1964, s. xi.

da *Acıma*'sından, eski Hint yontularındaki gizemli oldukları ölçüde dişi kadınlara, oradan Fransız Rodin'in *Düşünen Adam*'ına, Romen Brancusi'nin *Sonsuzluk* adını verdiği, o göğe yükselen yapıtına, Türk İlhan Koman'ın *Akdeniz* adını verdiği o insanı kucaklayan sevgi dolu yapıtına değin yontuların dili de evrensel.[32]

Müziğin sesleri, çalgıları, yapıtları da benzer biçimde evrensel: Bach'ın orgla çalınan o olağanüstü *dokunaklı* ve *araştırıcı* Re Minör *Toccata e Fuga*'sını,[33] Beethoven'in 9. Senfonisindeki[34] *Sevinç Türküsü*'nü ya da Mozart'ın *Allaturca*'sını, Brahms'ın *Macar Danslarını*, Rimskiy-Korsakov'un *Şehrazat*'ını, Haçaturyan'ın *Kılıç Dansı*'nı, Karl Orff'un *Carmina Burana*'sını, Verdi'nin Nabucco Operası'nda[35] koronun söylediği *Kölelerin Türküsü*'nü ya da Stravinski'nin

---

[32] Toplamcı, buyurgan bir yönetim anlayışının egemen olduğu Ortaçağda, örneğin Hıristiyan Avrupa'da, inancı köreltebileceği gerekçesiyle nasıl bilimsel düşünce yasaklanageldiyse (sayılar bilimi aritmetikle uğraştığı için 1600'de Roma'da yakılan Giordano Bruno, "dünya dönüyor" dediği için yakılarak ölümle yargılanan, sonra vazgeçtiğini açıklayıp bağışlanan Galileo Galilei örnekleri ve İspanyol Enkizisyonu herkesçe bilinir), İslam'da da, belli ki evrensel bir dil olduğu için genellikle resim ve yontu (yer yer de müzik ve dans) uzun süre yasaklanmıştır. Bu yasakların örneğin bugünkü Afganistan'daki Taliban Yönetimi'ne uzanıp, Birleşmiş Milletler UNESCO, Avrupa Birliği ve İslam Konferansı Örgütü'nce insanlığın ortak kalıtı sayılan 52,5 ve 36 metre boyuna varan 1500-2000 yıllık dev Buda yontularının Kâbil, Celalabad, Herat, Kandahar ve Gazne'de dağlara oyuldukları yerlerde, tanklar ve roketatarlarla devlet eliyle yıkılması, sanat denilen ortak insanlık dilinin gücünden, çağdaş uygarlığa ayak uyduramayan yönetimlerin hâlâ ne denli korktuklarını gösteriyor ("Taliban Heykelleri Roketlerle Kırıyor", *Hürriyet*, 2 Mart 2001; "Heykel Dediğin Çamur ve Taş", *Cumhuriyet*, 4 Mart 2001). Avrupa'da düşüncelerinden dolayı Kilise'ce yargılanarak yakılan son kişi olan Giordano Bruno'dan sonra bu uygulama bırakıldığı halde, bundan yaklaşık 10 yıl sonra 1610'larda İspanya'da bir "adam yakma" olayı daha yaşanması, Avrupalıların gözünde İspanya'nın Avrupa'nın dışında kalan "geri bir toplum" olarak algılanmasına yol açmış... Bu yorumu ve yaklaşık 400 yıl geçmişte kalmış bu "düşünce geriliği" damgasından duygusal düzlemde, İspanya'nın ancak çağımızda, Avrupa Birliği ile bütünleşme aşamasında kurtulabildiğini, bir İspanyoldan dinlemiş olmayı, bu saptama doğru da yanlış da olsa, çok ilginç ve öğretici bir deneyim olarak değerlendiriyorum.

[33] İt. *Toccata e Fuga*: dokunma ve araştırma; *Re Minör*: küçük re [ses düzeni].

[34] Fr. *symphonie*, İng. *symphony*, Elence *syn*: birlikte, *fone*: ses sözcüklerinden tüterilmiştir.

[35] İtalyanca *operare*: işlemek eylem adından gelen *opera* iş, yapıt demektir (krş. İt. *operazione*, Fr./İng. *operation*: işlem, İt. *operaio*: işçi). Bir bestecinin müzik yapıtlarına verilen sıra sayısı da, örn. Vivaldi opus 13, Vivaldi'nin 13 sayılı işi anlamında, Latince *opus* sözcüğüyle anılır. Mozart'ın yapıtları ise,

Ateş Kuşu'nu bütün ulusların insanları, ayrımsız bir duyarlıkla izleyebilirler.

Sanatın böylesine evrensel ve herhangi bir ulusal dilden ve ekinden bağımsızca bütün insanlığın malı olmuş ürünlerine ilişkin var oluşunda bile, bu evrenselleşmenin kökeninde yer alan toplumların dillerinden alıntılanan sözcükler bütün ulusal dillerde belli ya da belirsiz biçimde yer almaktadır. Böylece bütün müzik terimleri besbelli ki İtalyancadır: *allegro*: şen, *allegro ma non troppo*: şen ama çok da değil, *adagio*: yavaş, *crescendo*: yükselerek, *fortissiomo*: en güçlü, *scherzando*: şakalaşarak, *cantevole*: şarkı söyler gibi, *solo*: yalnız, *tutti*: hep birlikte, *allaturca*: Türk (müziği) gibi, *nota*: nota (Fr. *note*: not, nota).

Benzer biçimde birçok çalgının adı da ulusal dillere İtalyancadan geçmiştir. *Viola*: viyola, *violino*: keman[36] (Fr. *violon*, İng. *violin*), *violoncello* ya da yalnızca *cello*: viyolonsel ya da çello,[37] *pianoforte*[38] ya da yalnızca *piano*: piyano. Ancak bütün dillerde kullanılan *gong* Malezya kökenlidir. *Saksafon* ise ilk yapımcısı Adolphe Sax'ın soyadıyla anılmaktadır (Fr./İng. *saxophone*). *Obua*, *fagot*, *klarinet*, *trompet*, *flüt* gibi birçok çalgı adının Türkçede Fransızca söylendiği gibi seslendirilmesinden, çoksesli orkestra müziği geleneğinin Türkiye'ye, yabancı dil olarak Fransızcanın daha çok kullanıldığı XIX.

---

kendi herhangi bir sıra sayısı vermediğinden, alışılmış *opus* sözcüğü yerine, *Köchel 1 – Köchel 626* biçiminde, onun yapıtlarını 1862'de çağdizinsel ve izleksel olarak sıraya koyup yayınlayan Avusturyalı müzik yazarı Ludwig von Köchel'in (1800-1877) adıyla anılır. *Köchel chronologisch-thematisches Verzeichnis* yerine *K* ya da *KV* kısaltmaları da kullanılır (*AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Köchel" başlığı, Ana Yayıncılık, 1988 (1986) .

[36] Türkçe *keman* Farsça kökenlidir. Türk saray ya da sanat müziğinde ve Karadeniz halk müziğinde kullanılan *kemençe* ise yine Farsça küçültme eki olan *çe* ekiyle yapılmış bir sözcük olup "küçük keman" ya da "kemancık" demektir.

[37] Türkçe *viyolonsel* dediğimizde İtalyanca kökenli bu sözcüğün Fransızca söylenişini kullanıyoruz, kısaca *çello* dediğimizde ise doğrudan İtalyanca söylenişini.

[38] *Pianoforte* hem *piano* (güçsüz), hem de *forte* (güçlü) ses veren çalgı anlamına gelir, zamanla kısaca *piano* hemen bütün dillerde kullanılır olmuştur. Bununla birlikte Almancada *klavier* (Fr. *clavier*: klavye, "anahtar takımı, tuş takımı" demektir; İt. *chiave*, Fr. *clé*: anahtar), Dancada *klaver*, Çekçe/Sırpça/Hırvatçada *klavir*, Macarcada *zongora*, Arapçada *bayan*, İbrancada *psanter*, Doğu Afrika uluslarının dili Suahilide *kinanda* sözcükleri kullanılmaktadır. (*The Concise Dictionary of Twenty-six Languages in Simultaneous Translations*, compiled by Peter M. Bergman, Bergman Publishers, Avenel Books, New York, 1981 (1968)).

yy'ın ikinci yarısıyla XX. yy'ın ilk yarısında girdiğini anlıyoruz. *Majör*, *minör gam*'lar, *oktav* (İt. *ottavo*: sekizinci, Fr. *octave*), *soprano*, *mezzo soprano* (yarı soprano), *alto* (İt. yüksek), *tenor*, *bas* (İt. *basso*, Fr. *basse*: alçak) sözcükleri de böyle.

Janitschar Dancada, orkestradaki vurmalı çalgıları çalan kişiler için kullanılıyor. Bu, Türkçe *yeniçeri* sözcüğünün Danca yazılışı; çünkü onlar bu çalgılarla ilk kez Türklerin *yeniçeri* (ya da *mehter*) *müziği*'ni dinlediklerinde tanışmışlardı.[39]

Nota adları da, birçok müzik terimi gibi İtalyan geleneğinden alıntı olmakla birlikte, buradaki iz belirsizleşmiş, neredeyse unutulmuştur: *do* (önceleri *ut*), *re*, *mi*, *fa*, *sol*, *la*, *si*... İtalyan Guid'Arrezzo bu sözcükleri, *Aziz Johannes Battista* ilahisindeki dizilerin birinci hecelerinden alarak sırayla yükselen notaların adları olarak kullanmayı düşünmüştür (ut, re, mi, fa, sol, la, B). Ancak yedinci notanın adı, uzun süre B olarak kullanıldıktan sonra, XIII. yy'da, ilahinin Latince adı *Sancte İoannes*'in kısaltması olarak *si* olarak değiştirilmiştir. *Ut* sözcüğü ise, notalar sesli olarak okunurken tutukluk yaptığından XVII. yy'da *do*'ya dönüştürülmüştür (Almanya'nın kimi bölgelerinde bugün hâlâ *ut* kullanılır).[40]

Anglosaksonlar, İtalyan Guid'Arrezzo'nun koyduğu nota adları yerine Hucbald'ın A, B, C, D, E, F, G biçimindeki adlandırmasını benimsemişler, ancak A (ut, do), B (re) vb. yerine, bu adlandırmayı sonradan A (la), B (si), C (do), D (re) E (mi), F (fa), G (sol) biçiminde yeniden sıralayan Odon'un düzeni, kim bilir belki de si'nin B olan eski adının yine B olarak korunmasını sağladığı için, tutulup benimsenmiştir. Dil işte böylesine uçarı, içinde olağanüstü raslantılar, incelikler saklayan gizemli bir ilişkiler-göstergeler gömüsü.

Şimdi gelelim sanatın toplumsal kurumlar arasındaki özgün görevine... Din/devlet kurumu, geleneklerle birlikte, *toplum düzenini koruyucu* yönde görevler yüklenirlerken, sanat daha çok *bireyin gerçeği*'ni dile getirme görevini üstlenmiştir. Sanat, ekin yumağı içinde özgürlüğü kısıtlanan bireyin bir dolusavağıdır.[41] Başka bir deyişle,

---

[39] "Başıbozukluk ve Güven", Mümtaz Soysal, *Cumhuriyet*, 30 Ekim 2002. Yazar, Osmanlıcada "asker olmayan, sivil" anlamına gelen *başıbozuk* sözcüğünün, Fransızcaya XIX. yy'ın ortalarında Kırım Savaşı'nda *bachibouzouk* biçiminde girdiğini de anımsatıyor.

[40] Bkz. *Meydan-Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, "Nota" başlığı, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1971.

[41] Büğetlerde kullanılan bir terim olan *dolusavak*, suyun bol olduğu dönemde, büğet gölünün taşıp sele yol açmasını önlemek üzere, suyun düzenlice

ekinsel insanın tümüyle özgür özdeksel varlığı ile davranışlarını kısıtlayan ekin örtüsü arasında bir bağdaştırıcıdır. Bireysel insanın yarattığı sanat, ekinsel değişim süreçleriyle toplumda yaygınlık kazanmakta, toplumun malı olmaktadır. Toplum bireyin ekin örtüsüyle uyuşmamasını ancak sanatta hoşgörür. Bağımsız istemi olan insanın *düzen*'e (*ekin*'e) başkaldırması sanat eylemlerinde, devlet/din gibi düzeni koruyucu kurumlardan çok daha yumuşak bir tepkiyle karşılanır. Bu bakımdan sanat, devlet/din, gelenekler, eğitim gibi buyurucu öğeler ile özgür, bağımsız birey arasında düzenleyici, uzlaştırıcı bir kurum olarak görülür.[42, 43]

Bu niteliğiyle sanat, ekin bütününü oluşturan kurumları, kurumlar arasındaki ilişkileri, etkileşimleri, çatışmaları, bütün bunların ortasındaki insanın içinde bulunduğu ortamla olan ilişkilerini, onun evrene bakışını ele veren, açıklayan evrensel bir dildir. Dillerini anlamadığımız toplumların bile sanat yapıtlarını (dillerini) coşkuyla dinler, görür ve beğeniriz. Ekin yumağı içindeki bireyin dünya görüşünü, biçim bakımından sanatın dili etkileyişinde görmek olanaklıdır. Örneğin Osmanlılarda yüzyıllar boyunca gelişen "Divan Edebiyatı", sözcüklerinden dilbilgisi kurallarına, sözdiziminden koşuk ölçülerine, konularından benzetmelerine dek bütünleşen bir yazın türüyle birlikte bir de yazın dili yaratmıştı. Bu dille yöndeş

---

boşaltılmasını sağlayan su yoludur. Dolup taşma eğilimi gösteren suyun savıldığı güvenlik kapısıdır.

[42] Bunun için İtalyan "Yenidendoğuş Tiyatrosu" *Commedia dell'Arte*'de oyunlar genellikle üç kişiyle oynanır. Devletin kimliğini dile getiren *Papaz,* halkı dile getiren köylü/çoban *Pierro* ve *Sanatçı (Arlequino)*... Sanatçı (müzisyen, palyaço ya da canbaz), hem Papaz'ı eleştirebilir, hem de Pierro'yu. Demek ki ne kulluk ne de dalkavukluk etmeksizin *devlet*'e de *halk*'a da karşı çıkabilir; bu onun *görevi*'dir. Picasso'nun kübist başyapıtı *Üç Müzisyen*'de de toplum, bu üç kişilikten oluşan bir *orkestra* biçiminde yorumlanmıştır (1921, yağlıboya, 200,7x222,9 cm, The Museum of Modern Art, New York).

[43] Geleneksel Türk tiyatrosu olan *Ortaoyunu*'nda *Pişekâr* ile *Kavuklu*, tıpkı gölge oyunundaki *Hacivat* ile *Karagöz* gibi, *okumuş kişi* (devlet görevlisi ya da yönetici) karşısındaki *halktan kişi*'yi oynarlar; "Kavuklu arkası" diye bilinen *Cüce, Kambur*, mahallenin *Aptal*'ı *Denyo* (sanatçı gibi toplumun kıyısında kişiler) ve bütün ötekiler (Kayserili *Bakkal*, Eğinli *Kasap*, Rumelili *Arabacı*, Kürt *Bekçi*, Arnavut *Celep*, Arap *Tüccar* ve *Zenne* (Kadın), özetle bütün *halk* ya da *laos* (*laik*'ler) sahnedeki yerlerini alırlar. Bu sözcüğün *"arte oyunu"* deyiminden türediğini ileri sürenler de bulunduğuna göre, *Ortaoyunu*, İtalyan "Yenidendoğuş Tiyatrosu" *Commedia dell'Arte*'nin bir yansıması da olabilir. İstanbul'da ilk kez *Luna Park (*İt. *ay parkı)* kuran İtalyanların dilinde *carroce* (araba, *karroçe* okunur) ya da *"atlı karroçe"* sözünün *"atlı karınca"*ya dönüşmesi gibi, *"arte oyunu"* sözü de *"orta oyunu"*na dönüşmüş olabilir.

biçimde gelişen "Divan Musikisi" de bu dünya görüşünün deyimlenişi olarak Bizans'tan kalan çizgiyi bu yazınla bağdaşır biçimde sürdürmüştü.

Doğu Roma'nın "Şarki"liğinden gelen sözcükle "Divan Musikisi"nde gelişen *alaturka şarkı*'ların[44] yanı sıra Bizans'ın doğusunda ve batısında Türk kökenli bireylerin, toplumun iç yaşantısını *şarkı*'lar yerine *türkü*'ler dile getirmiştir. Padişahların, paşaların gazellerine, rubailerine karşı[45] Karacaoğlan'ların koşmaları insanımızı anlatmıştır. Ne koşukların ölçüleri, ne sözcükler, ne bunların anlamları, ne müziğin ezgileri, ne de çalgılar benzeşmektedir.

Osmanlıca, dile getirdiği Osmanlı dünya görüşünü öylesine güzel yansıtıyordu, bu dili bütünüyle bırakmadan bu dünya görüşünü silmek öylesine olanaksızdı ki, *dil devrimi* gibi şaşırtıcı bir eylemle Atatürk kendi konuştuğu sözü yadsıdı, köylüsünün dilinden bir *devlet dili*, bir *bilim dili* yapmaya girişmek yürekliliğini gösterdi. Özde, Atatürk'ün dil devrimi, dile yeni bir yön vermeye dönük bir *üstyapı* atılımı gibi düşünülmemelidir. Çünkü bu konuyu Atatürk dev-

---

[44] Prof. Dr. Güney Gönenç, *şarkı* sözcüğünün *çağırgı* sözcüğünden geldiğini belirleyen kaynaklara rasladığını bildiriyor. Bizim kullandığımız Oğuzcadaki *ç* sesbirimi Kazaklarda, Kırgızlarda *ş* sesbirimine dönüşür; böylece *şagırkı* sözcüğü de, *jigirmi*'nin *yirmi*'ye dönüştüğü gibi, *şarkı*'ya dönüşmüş olabilir. Yine de bu dönüşümün şarkıya *jır* (ya da *yır*) dendiği ve *ş*'nin *ç*'ye değil, *ç*'nin *ş*'ye dönüştüğü Kuzey Türklerinde değil de Anadolu'da görülmesi, bu yorumu kuşkulu kılmaktadır. *Türkü* sözcüğünün kökeninin *türkî* olması gibi, *şarkı* sözcüğünün kökeni *şarkî* de olabilir. Uzun okunan Arapça görecelik eki "î" Türkçede uzun hece bulunmaması yüzünden kısalmış ve ünlü uyumuna uğramıştır. *Turuncu, fıstıkı* (*fıstıkî* diye de söylenir), *filizi, nefti, yemeni* (*Yemen* işi başörtüsü ya da çarık), *çini* (Çin işi, örn. çini vazo, çini soba, çini mürekkebi), *acemi* (Ar. *acemî:* yabancı, *Acemistan:* İran) gibi sözcüklerle karşılaştırınız. Benzer yapıdaki *yabani* (Ar. *al Yaban:* Japonya; Arapçada bulunmayan *j* sesbirimi *y*'ye, *p* sesbirimi ise *b*'ye dönüşüyor) sözcüğü ise Arapça söyleyiş korunarak bugün de *yabânî* biçiminde uzun hecelerle söyleniyor. *Türkçedeki yabancı, acemi* (Ar. *acemî:* yabancı, *Acemistan:* İran) sözcükleriyle karşılaştırınız. On birinci yüzyılda *Divanü Lûgat-it-Türk*'te kullanılan *Kıtay* (Çin), *Caparka* ya da *Çaparka* (Japonya) gibi Türkçe adlar bugün unutulmuştur.

Alaturka sözcüğü ise, karşıtı *alafranga* gibi İtalyanca kökenlidir: *alla turca, alla franca.*

[45] *Paşa* sözcüğünün kökeni ile ilgili olarak, 1300'lerde Anadolu'da ortaya çıkan Aydınoğulları, Germiyanoğlları, Karamanoğulları, Osmanoğulları vb. beylikler döneminde, bu beylerden kimilerine *padişah* sözcüğünün kısaltılmış bir biçimi kullanılarak *paşa (pa-şa)* dendiğini öğreniyoruz (*Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları*, Bozkurt Güvenç, 3. Basım, Remzi Kitabevi, 1995, s. 147).

rimlerinin tümünden soyutlama olanağı yoktur. Atatürk hiçbir halkın anadili olmayan *uydurma* Osmanlıca'yı devlet dili olmaktan çıkarmış, onun yerine Türkçeyi devlet dili yapmıştır. Devlet dili durumuna gelen Türkçenin, Selçuklular'dan sonra Osmanlılar döneminde de yüzyıllar boyunca duraklayan gelişmesi, yirminci yüzyılın gereksemelerini karşılayacak biçimde, yeniden hızla sürmüştür. Ne denli hızlı olursa olsun, bu gelişme, devlet dili niteliğini yeniden kazanan bir dilin canlanışı, doğal süreçlerle işlenerek yetkinleşmesidir. Bu doğal süreçlerin başında da, toplumda öncü ve yaratıcı kişilikleriyle ortaya çıkan sanatçıların toplumu sürükleyen etkileri gelir. Bu yüzden Türk dil devrimini bir Türkçe-Öz Türkçe sorunu gibi görmek yanlış olur. Bu, bir yandan yapay Osmanlıcadan bir şeyler kurtarmak isteyen birtakım seçkinlerin işine gelir, öte yandan dilin bir *üstyapı* kurumu olarak gösterilmesini kolaylaştırır. Türk dil devrimi Osmanlıca-Türkçe sorunudur. Halk dilinin devlet dili olması Türk devriminin temel öğelerinden biridir. Türk diliyle ilgili sorunumuz da Türkçenin *özleşmesi* değil, *yetkinleşmesi*'dir. Sağlıklı bütün toplumlar kendi anadillerinin sözcük gömülerine dayalı sözcüklere doğallıkla eğilim duyarlar. Bu ileride de üzerinde duracağımız *anadili bilinci*'dir. Bunun için "Öz Türkçe" deyiminden çok, doğrudan "Türkçe" deyimini yeğ tutarız. Türkçe sözümüzde *ölü dil* Osmanlıcanın *uydurma* sözcüklerine yer yoktur.

Sanatın erdemi, aile, gelenek, devlet ile din gibi buyurucu kurumlara karşı bireyi, düşünceyi, özgürlüğü konuşabilen, her şeyi yeniden yaratabilen bir dil olmasıdır.

Yaşayış Biçimi

İnsanın yaşamı için gerekli temel gereksinimleri yiyecek-içecek, giyecek-kullanacak, barınak-korunak, savunma, üreme, çocuk yetiştirme gibi gereksinimlerdir.

Yiyecek İçecek

Yiyecek insanın hiçbir koşul altında vazgeçemediği başlıca gereksemesidir. Bilim ve tekniği geliştiren en büyük dürtü bu gereksemeden kaynaklanmıştır. Bu bakımdan eldeki en eski betiklerden kimisinin *yemek pişirme*'ye ilişkin oluşuna şaşmamak gerekir: 4700 yıl önce Çin'de yazılmış bir yemek betiği bilinmektedir. Hintlilerin de beşinci yüzyıldan kalma bir yemek betikleri vardır. Onlarda yemeklerin Tanrılar için yaratıldığı düşünülür, bunlar kutsal sayılırdı.

Mario Pei ulusal gelenekler ve yaşayış biçimleriyle yiyecekler ve onlara verilen adlar arasında bir ilişki olduğunu öne sürmekte, bunu kanıtlamak için de *cuisine française* (Fransız mutfağı), *cuisine canaille* (Fransızca: ayaktakımı mutfağı) gibi deyimleri göstermektedir. Fransızların pek öğündükleri Fransız mutfağının, Fransız yaşayışından bir çizgi olduğunu kimse yadsımaz. *Ayaktakımı mutfağı* gibi aşağılayıcı bir deyimin de Fransız toplumu içindeki sınıflar gerçeğiyle bağdaştırılması güç değildir.

Anadolu insanının başlıca yiyeceği *ekmek*'tir. Öteki yiyecekler ekmeğin yanına "katılan" ikincil önemde nesneler gibi düşünülür. *Katık* sözcüğünün, Türk ekininin bu özelliğini ortaya koyduğu açıktır. İtalyancada da bu düşünce çizgisi içinde *companatico* (ekmekle birlikte) sözcüğü kullanılır.

Türklerde, günlük dilde "ekmek parası", "ekmeğini taştan çıkarmak", "ekmeğiyle oynamak" gibi deyimler kullanılır. İtalyanlarda ise ekmeğin yanında *şarap* da vardır (Hıristiyanlıkta *İsa'nın kanı*). Onlar "ekmeğiyle şarabını kazanmak" deyimini kullanırlar. Eskimolar ise Tanrılarına yakarırken, ondan "günlük balıklarını vermesini" isterler. Arapçada *rızk* sözcüğü *rızk* ya da *rızık* biçimde Türkçede de kullanılır. Bu sözcüğün iş yaşamında ve bankacılıkta *riziko* biçimindeki kullanılışı ise Türkçeye olasılıkla XIX. yy'da Galata bankerleri aracılığıyle girmiştir. Bir girişimde başarısızlık ya da başka bir nedenle para ve kaynak yitirme olasılığının ölçüsünü gösteren bu sözcük aslında bütün Avrupa dillerinde de kullanılmaktadır. Fr. *risque*, İng. *risk*, Alm. *risiko*, İt. *rischio*, İsp. *riesgo*. Sözcüğün Türkçede *rızk/rızık/riziko* biçimlerinden başka *risk* biçiminde de kullanılıyor olması, bugün Türklerin bankacılık ve sigortacılıkta olduğu gibi bilim-teknikte ve genel olarak yaşamın her kesiminde Alman, İtalyan ve İspanyollardan daha çok İngilizler, Amerikalılar ve Fransızlarla işbirliği yaptıklarının bir göstergesidir.[46]

İngilizcede canlı hayvanların adları *ox, calf, pig* (sırasıyla sığır, dana, domuz) gibi Anglosakson kökenli sözcükler olmakla birlikte, bunların pişmiş etleri için *beef, veal, pork* gibi Latince kökenli sözcükler kullanılır. Acaba etleri pişirip yemeyi Anglosaksonlara, Roma ülkesi Avrupa'dan İngiltere'ye geçen Normanlar mı öğretti?

[46] *Banka* ile *sigorta* sözcükleri de Türkçeye, Latince kökenli dillerden girmiştir: İt./İsp. *bancalbanco*: tezgâh, bank ya da oturak; İsp. *seguridad*: güvenlik.

Yiyecek adları Türkçeye ve öteki dillere yiyecekle birlikte giriyor: İtalyancadan *spagetti, makarna, pizza, uskumru, tiramisu (spaghetti, maccheroni, pizza, sgombro, tiramisù – beni üstüne çek!),* Aztekçeden *çukulata, domates* gibi sözcükler bu yiyeceklerin ülkemizde yenmeye başlamasıyla birlikte dilimize girmiştir. Türkçedeki *şeker* sözcüğü bütün Hint-Avrupa ve Sami dillerinde hemen hemen olduğu gibi kullanılır (Ar.: *sukkar*, İng.: *sugar*, Alm: *zucker*, İt.: *zucchero*, Fr.: *sucre*, İsp. *azucar*, Rus.: *sahar,* Elence: *sakkharon,* Lat.: *saccharum*, Orta Hintçe: *sakkharâ,* Sanskritçe: *çarkarâ*).[47] *Kiraz* sözcüğü bu yemişin ana yurdu olan Giresun kentimizin eski adı *Kerasus* ya da *Keras* sözcüğünün ta kendisidir. Üstelik örneğin Fansızca *cerise* sözcüğü de bu sözcüğün Fransızca söylenişinden başka bir şey değildir. Biz de örneğin Rusça *vişne* sözcüğünü özgün biçimiyle kullanıyoruz.

Benzer biçimde, birçok yemişin adı hemen hemen bütün uluslarca, yetiştirildikleri özel iklimde yaşayan yerli halkın anadilindeki sözcüklerle bilinir: *kaki*[48] (Japonya), *kivi* (Yeni Zelanda, Çin), *mango*, *liçi*, *rambutan* (Tayland vb. tropikal Asya ülkeleri). İskoçların *viski*'leri (İng. *whisky*), Japonların pirinç rakısı *sake*'leri, Türklerin *rakı*'ları (Ar. *arak* ile benzeşiyor), Yunanlıların *uzo*'ları, Rusların *vodka*'ları Meksikalıların *tekila*'ları için de bu gözlem doğrulanıyor (İsp. *tequila*). Buna karşılık örn. *bira* için, çok eskiden beri birçok ülkede yaygın biçimde üretilmesinden olmalı, değişik sözcüklerin kullanıldığını görüyoruz: İt. *birra*, Fr. *bière*, İng. *beer*, Alm. *Bier*, İsp. *cerveza*, Port: *cerveja*, Sırp./Hırv./Çek.: *pivo*, Rus.: *pívo*, Pol.: *piwo*, İsveç: *öl*, Dan./Nor.: *øl*, Fin.: *olut*, Mac.: *sör*, suvahili: *pombe*.[49]

Diller pek çok konuda kendi özlüklerini korumak üzere yabancı kökenli sözcükleri atma eğiliminde olsalar da, yiyecek-içecek konusunda genellikle özgün yabancı adları olduğu gibi benimsiyorlar. Bütün dillerde kullanılan Türkçe *yoğurt* sözcüğü de bu gözlemimizi doğrular. (Fr. *yogourt* ya da *yaourt*, İng. *yogurt* vb.).

Bu süreç içinde kimi yiyecek içecekler yapıldıkları yerin adıyla anılır: *şampanya, tokay, konyak, hamburger, bordo, porto* bu konuda birkaç ör-

---

[47] *Dictionnaire des Racines des Langues Européennes (Grec, Latin, Ancien Français, Français, Espagnol, Italien, Anglais, Allemand)*, R. Grandsaignes d'Hauterive, Deuxième Edition, Librairie Larousse, Paris, 1949 (1948).

[48] Türkiye'de *Trabzon hurması* adı daha yaygın.

[49] *The Concise Dictionary of Twenty-six Languages in Simultaneous Translations*, compiled by Peter M. Bergman, Bergman Publishers, Avenel Books, New York, 1981 (1968).

nektir. *Champagne* Fransa'da Paris'in doğusunda, *Tokay* Macaristan'da birer bölge, *Cognac* ve *Bordeaux* Fransa'nın güney batısında, *Porto* Portekiz'in kuzeyinde birer kenttir. *Hamburger, Frankfurter* Almanya'nın kentlerinin adından *Hamburglu, Frankfurtlu* ya da *Hamburg işi (ekmek içi köfte), Frankfurt işi (sosis)* demektir; tıpkı Türklerin acılı/acısız *Adana*'ları, *Halep işi kebap*'ları ya da *Beyti kebap*'ları gibi. Böylece yabancı bir ekinden alınıp benimsenen bir yiyeceğin adında ekinlerarası alışverişin damgası bulunur. Türkiye'de yemeye alıştığımız *sandviç*, bu yiyeceği ilk kez hazırlayıp yiyen Mr. Sandwich adlı İngilizin buluşundan yararlandığımızı,[50] güney illerimizin severek benimsediğimiz ürünü *portakal*, bu yemişin ülkemize Portekiz'den geldiğini anımsatır. Nitekim *Portekiz*, Portekizli anlamına gelen *Portugues* sözcüğünün Türkçeleşmiş biçimidir. Portekiz için kendileri *Portugal* derler. Bu sözcük dilimize bir yemiş adı olarak *portakal* biçiminde girmiştir.[51] Portakal'ın da Türkiye'de Yafa Portakalı (İsrail'in *Yaffa* kendinden), *Finike* Portakalı Türkiye'de (Antalya'nın Finike ilçesinden), *Vaşington* portakalı (İngilizce *Washington* adından) gibi yetiştirildikleri yerlerin adıyla anılan türleri vardır. Benzer biçimde *mandalina* olarak bildiğimiz yemişin adı İngilizcede Kuzey Afrika'da Cebelitarık Boğazı'ndaki[52] *Tanca* (İng. *Tanger*) kentinin adından *tangerine*'dir. Türkiye'de çok sevilen bu yemişin çekirdeksiz bir türü ise *satsuma* olarak bilinir. *Satsuma* Japonya'nın güney illerinden birinin adıdır. Benzer biçimde kokulu *Amasya* elmalarımız da bu ilimizin adıyla anılır.

---

[50] Öz adı John Montagu olan 4th Earl of Sandwich 1792 de ölmüş bir İngiliz diplomatıdır. *Sandwich* sözcüğü bugünkü anlamıyla İngilizcede 1762'den beri kullanılmaktadır. 1764'ten beri de, duyuru ve tanıtma amacıyla, önünde ve arkasında iki pano omuzlarından asılmış olarak kalabalık yerlerde dolaştırılan kişiye İngilizcede *sandwich-man*: sandviç-adam adı verilmektedir (*Webster's Ninth New Collegiate Dictionary*, Merriam-Webster Inc., Publishers, Springfield, Massachussets, ABD, 1990).

[51] Osmanlıcada Hint Okyanusu'nda karşı karşıya gelinen Portekizliler de "Portakal Kâfiri" olarak anılmıştır. Öte yandan, Arapça *turunçgiller* anlamına *narenciye* sözcüğü İspanyolca portakal anlamına gelen *naranja* sözcüğü ile kökteştir. Biz, *domates* için yaptığımızdan ayrı olarak, adı almak yerine *portakal* olarak ülkenin (*Portugal*) adını ödünç almışız. Buna karşılık, sonradan, portakalgiller demeyip eskiden tanıdığımız, bizim *turunç*'tan *turunçgiller* demişiz. Bununla birlikte portakalın Arapça adından türetilmiş Osmanlıca *narenciye* sözcüğü bugün de kullanılıyor (krş. İsp. *naranja*: portakal).

[52] Yer adı olarak *Cebelitarık* (İsp. *Gibraltar*) sözcüğü de 711'de Afrika'dan İspanya'ya geçtikten sonra gemilerini yakmasıyla ünlü Arap komutanı *Tarık bin Ziyad*'ın adından gelir (Ar. *Cebel-i Tarık*: Tarık dağı demektir).

Portakal'ın, anayurdu Portekiz'in adıyla anılması ne denli doğalsa, onun hısımı olan ve yine ışık dolu sımsıcak güney ülkelerinden gelen *greypfrut* ya da Türkçeleşmeye yüz tutan biçimiyle *greyfurt*'un İngilizce bir sözcük olarak dilimize girmiş olması da o denli şaşırtıcıdır (İng. *grapefruit*, Fr. *pamplemousse*). Sözlüklerimizde bu yemişe *kızmemesi* ya da *altıntop* gibi pek güzel karşılıklar bulunmakla birlikte, gündelik yaşamda bunlar seyrek kullanılıyor. Türkçede adı bulunmayan bir yemişe, *greyfurt* sözcüğünü benimseyenlerce yakıştırma bulunabilecek *altıntop* adının konması, ister istemez insana İtalyancada *domates* anlamında kullanılan *pomodoro* (*pomo d'oro*: altın yemiş), Almancada pamuk anlamına kullanılan *baumwolle* (ağaçyünü) vb. gibi sözcükleri andırıyor[53].

Türkçeye yabancı bir ulusun adından giren bir başka sözcük de, herhangi bir özelliğin en iyi örneği için kullandığımız *daniska* sözcüğüdür. Bu sözcüğün Danimarkalı masal yazarı Hans Christian Andersen 1841'de İstanbul'a gelip gezisini ayrıntılı biçimde yazdığı dönemde gösteri yapmak üzere İstanbul'a gelen Danimarkalı kızların güzelliğini anlatmak üzere *güzelliğin daniskası* (Danca *Dansk*: Danimarkalı) biçiminde kullanılmaya başladığı söyleniyor.[54]

Yiyeceğin gündelik yaşantımızı sağlayan başlıca gereksinim olması nedeniyle, ekinlerarası etkileşimin en önemli belgelerini türlü ekinlerdeki yiyeceklerde, bunların adlarında bulmak olanaklı. Böylece güney illerimizin *lahmacun*'u, *kebap*'ları *demirhindi şerbeti*, bol yeşillikle

---

[53] *Altıntop* ya da *kızmemesi*'ni, tohumlarını yurt dışından getirterek Anadolu'da yetiştiren Halikarnas Balıkçısı'dır. Kendisi *Mavi Sürgün*'de "Memlekete sokmaya çalıştığım yurdumuzda olmayan bitkilerin Türkçe adları yoktur" diye yakınır (s.183). İngilizlerin çok sevdiği bu yemişin adının dilimize İngilizcedeki biçimiyle girişi, bu koca yurtseverin onu yurttaşlarına doğrudan *greypfrut* adıyla sunmasından olsa gerektir. Bu sunuş ile ilgili olarak Balıkçı şöyle yazıyor: "Asıl derdim greypfrutu memlekete sokmaktı. Çünkü C vitaminince en zengin yemişti. Gece rüyamda greypfrut ağaçlarının kökleri üzerine kalktığını görüyordum hepsinin, ellerinde -yani dallarında- can bombası güneş toparlağı yemişleri tutuyorlardı" (a.g.y., s. 194). Genel olarak yeni bitki türlerinin tohumunu yurdunun toprağına ilk kez koyarken duyduğu sevinci Balıkçı şöyle dile getiriyor: "Üzerine titrerdim, topraktan çıkma işini kolaylaştırırdım, Yirmi yıl sonra o pire kadar tohumdan cinsi Türkiye'de bulunmayan otuz beş metrelik bir ağaç çıkardı" (a.g.y., s. 190).

Bir çok yabancı dili yazınlarıyla, kökenleriyle bilen, Türkçeyi olağanüstü bir anlatım gücüyle kullanan, insanlarla ve doğayla sarmaş dolaş yaşayan Balıkçı, yurttaşlarına sunduğu yemişlerle, bitkilerle birlikte, yeni doğan bebeklere ad koyduğu gibi, bunların Türkçe adlarını da koysaydı, sanırım onun koyduğu adlar da çabucak halkın malı olurdu.

[54] "Kopenhag'ı Tanıyalım" Hüseyin Duygu, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 2000.

birlikte yenen acılı yiyecekleri güneyimizdeki Arap komşularımızla benzeşen ortak özelliklerimiz.[55] Lübnan'da, Beyrut'un iç savaş öncesindeki görkemli otellerinde, *şavarma* yemenizi öneriyorlar, bir de bakıyorsunuz ki bu, Türkçe *çevirme* sözcüğünün Arap ağzıyla söylenişi değil mi?[56] *Lahmacun* gibi yine Gaziantep'te ün kazanmış *baklava*'mızı güney komşularımızdan batı komşularımıza, giderek Orta Avrupa'daki komşularımıza dek buluyorsunuz. Yunanistan'da, Bulgaristan'da adıyla olduğu gibi karşılaştığınız nice yiyeceğin yanı sıra (Yunanlılar *köftedis*, *dolmadis* yiyiyorlar), bir de bakıyorsunuz Belgrad'ın ortasındaki tatlıcı dükkânında Kiril abecesiyle yazılmış *baklave, tulumbe* gibi sözcükleri hecelemektesiniz. *Biber dolmaları, etli kuru fasulyeler, musakkalar, pilavlar* lokantalarda yeniyor. O zaman insanın kendi ekinini daha büyük bir ekin bütününün parçası gibi duyumsaması işten değil.

Türkçedeki yiyecek adlarının kimisi *lahmacun* gibi Arapça kökenlidir, kimisi Elencedir, başka dillerden gelenler de vardır. *Lahmacun* etli pide (ya da *etli hamur*, Ar. *lahm:* et, *macun:* hamur) anlamına gelir. Örneğin *fındık* "Karadeniz cevizi" anlamına Elence *karüa pontiki* sözcüklerinden *karüa*'nın düşmesiyle kalan *pontiki*'den gelir. Lahana ise Eski Yunancada "sebze" anlamına *lahanon*, "sebze pazarı" anlamına *lakhano* sözcüklerinden kalmadır. Türçedeki *lahana*'nın bugünkü batı komşumuz Yunanistan'da Elence karşılığı da *lahanikon*'dur. Türkçede bugün "yeşillik" anlamında kullandığımız *sebze* sözcüğü ise doğu komşumuz İran'da Farsça *yeşil* demektir. Tek bir kavram çevresinde kullandığımız sözcükler için başvurduğumuz çok yönlü yabancı sözcük alışverişindeki karmaşıklığı bakın ki,

---

[55] Güneyimizde, Arap ülkelerinde etin acı biber vb. baharatla yenmesini, genel sağlık ve temizlik koşullarının çok gelişmiş olmadığı bu ülkelerin üstelik çok sıcak ortamında, etin bozulmasını önleme ve *trişin* vb. bağırsak kurtlarının üremesini engelleme gereğine bağlayarak, bunun yerel ekinlerin ürettiği usçu bir gelenek olduğunu düşünebiliriz. Et tüketiminde acı baharatın yanı sıra bol bol yenen yeşilliğin, özellikle *arsenik* gibi güçlü bir ağu içeren maydonoz'un, bu doğrultudaki yararı besbellidir.

Kanarya, serçe gibi küçük kuşların maydanoz yaprağı yiyince öldüklerini görmüşüzdür. İtalyanlarınsa, örneğin Sicilya'da, bizim uskumrumuz olan *lo sgombro* tabağına *süs* olsun diye koydukları maydanozu (*prezzemolo*), içindeki arsenik nedeniyle korkudan kesinlikle yemediklerine tanık olmuşuzdur. Tıpkı *roba*'nın *uruba* oluşu gibi, *sgombro*'nun *o*'ları da bizde *u*'lara dönüşmüştür, Türkçenin ses dizgesinde bulunmayan *skum* hecesini *us-kum-ru* biçiminde söyleyebilmek için başa koyduğumuz *u* ile birlikte.

[56] Arapça'da ç sesbirimi yoktur, *e* sesbirimi de çoğunlukla Türkçedeki *a*'ya yakın söylenir.

bugün Türkçede etli bir "lahana yemeği" olarak pişirdiğimiz *kapuska*'nın da kuzey komşumuzda Rusça "lahana" anlamına gelen *kapusta* sözcüğünden ödünç alındığı anlaşılmaktadır. Türlü *ıskara*'larımız da *ocak, mangal, kurban sunağı* anlamına gelen Eski Yunancanın *eshara* sözcüğünden başka bir şey değildir. Bu sözcük bugün Elencede "üzerinde öteberi kızartılan nesne" ve "yara kabuğu" anlamlarında kullanılmaktadır. Yiyeceklerimizi sakladığımız *kiler* ise Latin ekiniyle olan ilişkilerimizden arta kalan bir sözcüktür. Latince *cellarium* yemek odası, erzak odası demektir. Almancada *keller* bugün bordum anlamına gelir.

Komposto sözcüğü de İtalyancadan aldığımız bir sözcüktür. İlkin *elma kompostosu* biçiminde kullanılan eskinin *hoşaf*'ı (*hoş ab* Farsça *tatlı su* demektir), Batı ekiniyle ilişkilerimizin artmasıyla *elma kompos*to biçimine de girmiştir. Benzer biçimde Anglosaksonların *apple-pie*'ı, "elma tatlısı" ya da "elma pastası" yerine *elma-pay* biçiminde kullanılmaktadır. *Pasta* da İtalyanca "hamur" ya da "hamur işi" demektir. Bununla birlikte bizim hamur işlerimiz onlarınkinden değişiktir. Ülkemizdeki konuk Amerikalılarla Amerika'da bulunmuş Türkler aracılığıyla *barbecue* sözcüğü de Türkçe tümcelerde arada bir duyulmaktadır. *Piknik* (İng. *picnic*) zaten dilimize iyice yerleşmiştir. Iskara, şiş gibi kızartma türlerimiz arasında şimdi bir de *gril* (İng. *grill*) sözcüğünü görüyoruz. Eskiden İtalyanlarla olan sıkı ilişkilerimiz sırasında dilimize girmiş olan *lokanta* sözcüğünün yanı sıra bugün *restoran* ya da *restorant* (Fr. restaurant), *kafetarya* (İt. *caffetteria*) sözcükleri de kullanılıyor. Öz Türkçe *aşevi* en aşağı düzeyi gösterirken, dilimize eskiden girmiş *lokanta* bir basamak yukarıda sayılıyor, yeni ödünç alınan *restoran* sözcüğü ise en üstün nitelikleri dile getiriyor. Giderek şimdilerde daha da moda olan biçimiyle *restorant* deniyor, *restaurant* diye Fransızca biçimiyle de yazılabiliyor. Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu koşullarda toplumsal sınıflar arasındaki ayrımda göze çarpan büyüme eğiliminin bir belirtisidir bu çok düzeyli söyleyiş. Kafeterya ise yeni bir yaşayış düzeninin, çağdaş hızlı yaşantının ekinimize girişini gösteren bir sözcüktür. Bu sözcük, İtalyanca olarak, bizim Arapça *hane* sözcüğüyle yaptığımız *kahvehane* yapısındadır. Sonundaki *hane* ile belli bir anlama gelen sözcük, kafetarya biçiminde, ayrı yepyeni bir anlam taşımaktadır. Tıpkı bizim kafetarya'yı Batı ekininden almamız gibi Yugoslavlar da, bir zamanlar bizden *kahvehane*'yi almışlar. Yugoslav kentlerinde *kafana*'larda oturuluyor, söyleşiliyor, bir şeyler içiliyor. Sözcük bizim *kahvane* biçiminde söyleyişimize yakın, ama pek bizim tavlalı, iskambilli kahvehanelerimize benzemiyor, daha Avrupalı. Yine de

iki ekinin ilişkisine tanık olarak yaşıyor. Bizim kahvehanelerimiz de, yüzyıl biterken şimdilerde yavaş yavaş *İnternet Kafe*'lere dönüşüyor.

İlişki kurulan bir ekinle etkileşim ya da teknikbilimdeki bir gelişmenin benimsenmesi sonucunda ortaya çıkan bu tür alıntılar ekinsel değişim süreçlerinden biridir. Bu sürece *ekinlenme* diyoruz. Ekinlenme sürecinde ödünç alınan nesnelere de çoğu zaman adlar tanık oluyor. Ekinimizin bugünkü Batı'ya dönük değişimini bir üniversitemizin pek şık yeni yapılarından birinde, 1970'lerde bir kapı üzerine özene bezene yazılmış *sinek bar* sözcüklerinden daha güzel başka ne gösterir? Ekinlenme öylesine hız kazanmış ki İngilizce *snack* sözcüğünün bir raslantıyla dönüştüğü kırk yıllık *sinek*, bir şeyler yemek üzere eşiğine vardığımız kapının üzerinde kimseyi tiksindirmeyebiliyor.

Giyim Kuşam

Başlıca gereksinimlerden ikincisi olan giyim kuşam kimileyin bir korunmadan çok toplumsal gelenek dolayısıyla uyulan bir kurumdur. *Kostüm* sözcüğü İngilizcedeki *custom* (gelenek) sözcüğünü de türeten *consuetudo* (geleneksel olan) sözcüğünden bir türevdir. *Ceket* Fransızca *jaquette*'in Türkçe seslendirilmiş biçimidir. *Pantalon* sözcüğü, bu giysi Venediklilerce giyildiği için Venedikli usta *San Pantaleone*'nin adından gelir. Oysa, ilgisiz biçimde, *Pantaleone* Tanrının niteliklerinden biridir, *yarlığayıcı, bağışlayıcı* demektir. *Kravat* sözcüğü ise Mario Pei'nin bildirdiğine göre bütün dillere pek ilginç bir biçimde yayılmıştır. Fransızlar, Avusturya ordusunda boyunbağı takan Hırvatlara yönelttikleri parmaklarıyla, bu nedir diye sorduklarında, Fransızca bilmeyen askerler soruyu yanlış anladıklarından, Hırvat olduklarını bildirmek amacıyla *Hrvati* demişler, Fransızlar da bunu, sordukları nesnenin adı sanmışlardı. (Fr. *Croate*: Hırvat, *le cravate:* eskiden Fransız ordusunda özel birörnek giyimli hafif süvari alayı; *la cravate:* boyunbağı, kravat)[57]. Erkek giyiminde kullandığımız *gömlek*'le *yelek* ise eskiden bize kalan Türkçe sözcükler.

---

[57] Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nde *kravat* takma alışkanlığının bizde 1853 Kırım Savaş'ının ertesinde başladığını, tutucu kesimlerin uzun süre karşı çıktıkları *kravat*'a "medeniyet yuları" adını taktıklarını yazmış; Türkçede *boyunbağı* gibi güzel bir ad varken *kravat* sözcüğünü kullanmamızın "garipsenecek dil münasebetsizliklerimizden" olduğunu belirtmekten de kendini alamamıştır (aktaran: "Kravatlı Hayat", Hadi Uluengin, *Hürriyet*, 26 Şubat 2000). Gerçekten "medeniyet yuları" yakıştırmasını yakın geçmişte bizim kuşağımız da kullanagelmiştir. Bu deyim bize, uygarlık adına yeryüzünün gelişememiş uluslarını sömürgeleştiren Batı'nın çifte standartları-

Kuafför ya da *kuvaför*, Arapça mendil anlamına gelen *kufiyah*'tan Fransızca *coiffeur* biçimine dönüşmüştür. Kadınlarımız son yıllarda saçlarına *fön* yaptırıyorlar. *Foehn* İsviçre'de sıcak, kuru ve güçlü güneydoğu yelinin adıdır. Sıcak ve kuru yeli, kapalı yerde berberin kullandığı küçük bir saç kurutucu sağlıyor. *Fes*, Fas'ın Fes kentinde giyilen bir başlıktı. Daha sonra Osmanlıların *sarık, külah* vb. yerine benimsedikleri yeni ve çağdaş bir başlık olarak Türkiye'de yaygınlaştı. Daha sonra da yabancı bir ülkeden alınan bu yenilik zamanla *geleneğimiz* sayıldığından, tutucular Atatürk'ün şapka devrimine karşı *fes*'i savundular, yabancı bir başlık saydıkları *şapka*'ya karşı direndiler (*şapka* sözcüğü Rusçadan alıntıdır). Kuzey Afrika'daki bir yer adından aldığımız *fes* gibi, *damaskus* Şam'da (Ar. *Dimaşk:* Şam), *istanbulin* İstanbulda, dokunan birer kumaşa, *şilebezi* İstanbul'un Şile ilçesinde, *muslin* Irak'ın Musul kentinde, *şantug*, Çin'in Şandung ilinde yapılan dokumalara verilen adlardır. *Angora*, Ankara keçisinin tiftiği kullanılarak üretilen kazak, boyun atkısı vb. yün örgü giysilerin bu niteliğini belirten sözcüktür. (Osmanlı döneminde Ankara kentinin adı Batı dillerinde *Angora* olarak anılırdı). Ankara keçisi şimdilerde Türkiye'nin başkentinin bir simgesi gibi benimsemiş olup bu sevimli hayvanın yontuları kentin yeşil alanlarını süslemektedir. *Ekose* kumaş ise *iskoçyalı* (Fr. *écossais*) anlamına gelir. Tıpkı kolları geleneksel *Japon kimono*'su gibi biçilmiş kadın giysisinin biçemine *moda*'da *japone* (Fr. *japonais:* Japon, Japonyalı) dendiği gibi. Çan gibi aşağıya doğru açılan biçimde kesilen eteğe modada *kloş etek* (Fr. *cloche:* çan) deriz. Kırmalı eteğe de *plili* ya da *pliseli* etek (Fr. *pli:* kat, kırma, *plissé(e):* katlı, kırmalı) deriz. Bez üzerine renkli baskı uygulayarak yapılan kumaşa Türkçe *basma* deriz. Basma, geleneksel yöntemlerle sıradan *bez*'e değil de, nitelikli biçimde *ipekli* kumaşa uygulanarak elde edilmişse, bunu artık *basma* diye adlandırmaz, sanki kumaşın üstün niteliğini belli etmek istercesine Fransızca *emprime* (*imprimé*) deriz.

Türk toplumunun Batı ekiniyle sıkı etkileşime girmesinin en belirgin izlerinden biri giyim kuşam adlarında görülebilir. Örneğin Farsça *çarşaf*'tan çıkan kadınımızın giydiği *manto,* tıpkı erkeğimizin giydiği *palto* gibi Fransızcadan alıntıdır (*manteau*<Lat. *mantum, paletot*). Bunların incesi olan *pardösü* de Fransızcada *üstlük* anlamına gelir (*pardessus*). Ayrıca *yağmurluk* sözcüğünü ve yine bu anlamda İngilizce kökenli *trençkot* (*trenchcoat*) sözcüğünü de kullanıyoruz.

---

nı yermek üzere Mehmet Akif Ersoy'un İstiklal Marşımızda kullandığı "medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar" imgesini anımsatıyor.

Halkımız Rusça kökenli *şapka*'nın (Fr. *chapeau*<İt. *cappello*<*capo:* baş; *capello*<*capo*: saç) yanı sıra başlık olarak *kasket* (Fr. *casquette)* giyer, boyunbağı yerine *kravat* (Fr. *cravate*) takar. Fransızca sözcükler salgınıyla birlikte *kaşkol (cache-col) boyunatkısı*'nın ya da yalnızca *atkı*'nın yerini almış, *eşarp (écharpe)* da başörtüsü anlamında dilimize girmiştir. 1980'lerde ise İslam inancı doğrultusunda üniversitelere *tesettür* (örtünme) uygulayarak girmek üzere siyasi eylemde bulunan kızlarımıza ancak *modern türban*'la okula gelebilecekleri doğrultusunda yol gösterilince, Fransızca kökenli *eşarp* ve geleneksel *yemeni* (Arap yarımadasının güneyindeki *Yemen*'den), *yazma* ya da *başörtüsü*'nün yanı sıra *türban* sözcüğü de, çok sık kullanılan siyasal anlamlı bir *simge-sözcük* olarak dilimizdeki özel yerini almıştır.[58] Başları örtülü ya da açık kadınlarımız *döpiyes* (Fr. *deux-pièces:* iki parça) ya da *tayyör* giyerler (Fr. *tailleur:* terzi anlamına da gelir), Türkçe *giysi*'lerinin yanı sıra *elbise, entari, fistan* da giyerler.[59] Giysilerini kimileyin

---

[58] Siyasal gelişmeler çizgisinde daha sonra, *tesettür*'e uymak isteyen çağdaş kadınlarımıza kızlarımıza, *türban* üzerine takabilecekleri *peruk*'la (demek ki *takma saç*'la) saylav olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, öğrenci olarak okullarına, kamu görevlisi olarak kamu kuruluşlarındaki görevlerine "başları açık sayılacak biçimde" gelebileceklerini öneren *takıyye*'ciler de ortaya çıktı (bkz. "Merve Kavakçı Olayı", A. Köksal, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1999).

Çağdaş Türkçede giyim kuşam'la ilgili sözcüklerin, özellikle de burada yer verdiğimiz *başörtüsü* kavramıyla ilgili sözcüklerin, *ekinsel değişim* süreçlerini inceleyenler için çok öğretici bir "örnek olay" değeri taşıdığını düşünüyorum. Cumhuriyet devrimlerinin *başı açık* çağdaş Türk kadını geleneğiyle birlikte yaşayan geleneksel köylü *yazma*'sından, *yemeni*'sinden *başörtüsü*'ne, oradan Avrupalı *eşarp*'a, oradan yirminci yüzyılın son iki onyılında Ataürk'ün "dindışı Cumhuriyet"ine karşı bayrak açan *şeriat*'çıların siyasal eylemlerinde kullandıkları bir simge işlevi yüklenen ve Türkçe *sarık* anlamına gelen Farsça kökenli *tülbend*'den Fransızca yoluyla Türkçeye girmiş *türban*'a uzanan çizgide, ilk bakışta *eşanlamlı* ya da hiç olmazsa *yakın anlamlı* gibi görünen bu sözcüklerin arasında ne denli büyük anlam ayrımlarının kısa bir zaman dilimi içinde ortaya çıktığını gözlemek, dil ile ekin kavramları bağlamında *anlambilim*'in önemini de ortaya koymaktadır.

[59] Ar. *libas:* giysi, *elbise:* giysiler anlamına gelir, demek ki Arapça kökenli *elbiseler* sözcüğünü kullanırken bilmeden art arda iki kez çoğul eki kullanmış oluyoruz. Bu yanlışı *talebeler* (*tüllab:* öğrenci, *talebe:* öğrenciler) sözcüğünde olduğu gibi Arapça kökenli birçok başka sözcükte de yapıyoruz. Arapların kullandıkları tek parça bol giysi *entari* Arapça *anter*'den dilimize girmiştir. *Fistan*'ın ise İtalyanca *fustenella*'dan, ilkin *fustan* biçiminde İspanyolcaya, oradan da Türkçeye girdiği anlaşılmaktadır. Arnavut ve Yunanlılar gibi birtakım ulusların erkeklerinin giydiği kısa ve çok kırmalı geleneksel ak etekliğe de *fistan* ya da *fistanella* denir. (Bkz. *Okyanus 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük*, Pars Tuğlacı, Pars Yayınevi, 1971, İstanbul.)

rop diye adlandırırlar ve *rop*'larını ve her türlü giysilerini Türkçe saydığımız ama o da Osmanlıcaya Arapça *dûlab*'dan gelmiş *dolap*'ta ya da Fransızcadan gelme *gardırop*'ta saklarlar (Fr. *garde-robe:* giysi saklar). Pek Fransızca bilmeyenlerin ağzında bu *gardırop* sözcüğünün *gardolap* biçiminde sanki biraz daha Türkçeye benzer bir biçimde söylendiğini duymak da halkın sözcüklerde anadilini arayışını göstermesi bakımından ilginç ve öğretici.

Kadın giysisi anlamında kullandığımız *rop* sözcüğünün kökeni olan Fransızca *robe* sözcüğü *roba* biçimiyle, İtalyanca yoluyla dilimize giyim kuşam devriminden daha önceden de girmiş olmak gerekir. Özellikle beli kavrayan daralmanın kullanılmadığı ve eklentinin göğüs düzeyinde tutulduğu kesim biçimine çocukluk yıllarımda *robalı elbise* dendiğini anımsıyorum. Halk dilinde "asker *uruba*'sı" deyiminde de geçen de bu sözcüktür. Türkçe'de "r" sesi ile başlayan sözcük olmadığından başa bir ünlü gelmiş, "o" ise birçok örnekte olduğu gibi "u" ya dönüşmüş, sözcük tümüyle ünlü uyumuna uğramış, Türkçeye özümlenmiştir (*Roma Eli*'nin *Urumeli* oluşu gibi). Daha yeni alıntılar (örneğin bu sözcüğün *rop* biçimi) bu özümlemeye uğramadan genellikle oldukları gibi Türkçede kullanılmaktadır.

Giyim kuşamda bir de özgür, rahat giyim anlamında *spor giyim* söz konusudur. Türkçedeki *kazak* spor giysi anlamına gelir. Kuzey Türklerinde, Kıpçaklarda, Kazakçada *kazak* "özgür" demektir.[60] Buna yakın anlamda, önden ilikli bir tür kazak olan Arapça kökenli *hırka*'yı da kullanıyoruz. Spor'da *futbol, basketbol, hentbol* (İng. *football:* ayaktopu, *basketball:* sepettopu, *handball:* eltopu) vb. pek çok *oyun*'u ilk kez deneyip kurallarını koyan ulus İngilizler olduğundan, spor giyimi oluşturan giysilerin çoğunun adları da birçok dile İngilizcedeki biçimleriyle girmiştir. *Şort, blucin, tişört, süveter* vb. (*short:* kısa, *blue jean:* mavi *jean, T-shirt:* T-gömlek, *sweater:* terletici ya da ter gömleği). Batı dillerinde, yine *kazak, süveter* anlamına gelen ve örneğin Fransızcada bilinen *pull-over* gibi Türkçede bilmediğimiz çok sayıda İngilizce sözcük de kullanılır. Karlı ortamda, kayak yaparken ya da soğukta giyilen bir başka *özgür giysi*'nin adı da Eskimo dilinden bütün dillere yayılmış olan *anorak* sözcüğüdür. Giysi olarak bunun biraz değişiği olan *mont* sözcüğünün ise, bu özgür giysiyi seven ünlü İngiliz generali Montgomery'nin adının kısaltılmış biçimi

[60] *Tai* dilinde (Tayland) bu sözcüğün *özgür* anlamına gelmesi gibi, Kazaklar da kendilerini *özgür* olarak tanımlıyorlar. Türkçede *kazak* sözcüğüyle, karısına kul köle olmayan özgür erkek anlamına gelen *kazak erkek* deyiminde de karşılaşıyoruz.

olduğu söylenir. *Eşofman* sözcüğü ise Fransızcadan alıntıdır (*échauffement:* ısınma, ısınma giysisi). Bunun gibi *çalıştırıcı* anlamında *antrenör ve koç* (Fr. *entaîneur*, İng. *coach*) sözcükleri de, *ofsayt, rekor* (İng. *off-side:* oyun dışı, Fr./İng. *record:* tutanak, kayıt, rekor) vb. birçok spor terimi gibi, yeryüzündeki dillere bu iki dilden yayılmıştır.[61]

Giyim kuşamın bir de Farsça kökenli *çamaşır* sözcüğüyle adlandırdığımız *içgiyim* boyutu vardır. Türk dokumacılığının yüzyılın sonlarına doğru olağanüstü gelişmesiyle birlikte, içgiyim ürünlerinin tanıtım sorunuyla birlikte, Türkçe *içgiyim* sözcüğü de ortaya çıktı, eskiden başı örtülü, çarşaflı (Farsça *çader-i şeb*'den *çarşeb*), yüzü peçeli (Farsça *beççe*) güzel kızlarımız şimdi *manken*'lik (Fr. *mannequin*) uğraşını seçip *defile*'lerde (Fr. *défilé*) *sutyen* ya da *sütyen, külot, kombinezon* (Fr. *soutien-gorge, culotte, combinaison*) gibi içgiysileri, çıplak güzellikleriyle iç ve dış pazarlardaki tüketici yığınlarında bu ürünlere karşı ilgi, özlem, imrenme yaratarak sergilemekteler. Yatak odamızda hâlâ kullanmayı sürdürdüğümüz Türkçe *gecelik*'in yanı sıra, iki parçalı (pantalonlu) gecelik anlamında *pijama, sabahlık* anlamında *robdöşambr* (Fr. *pyjama,* İng. *pyjama* ya da *pajama,* Fr. *robe de chambre:* oda giysisi) gibi sözcükleri de kullanıyoruz.

Fransızca giyim-kuşam adlarının yerinden oynattığı başka bir Türkçe sözcük de *don*'dur. Bunun yerine "kıçlık" anlamına Fransızca *külot* daha "ince" sayılmaktadır. Oysa *don,* kökeni bakımından *giysi* anlamına gelir ve *donanmak, donatmak* türevleri bu anlama bağlıdır. 1945 sonrasında, Batı dünyasında yakın ilişki kurduğumuz ekin topluluğu Anglosaksonlar olduğundan yabancı sözcük akımı *külot*'ta durmamış, İngilizce *slip* sözcüğü de, "kolay giyilir paçasız küçük don" anlamında dilimize girmiştir.

Fransızca kökenli *sutyen* sözcüğünü kendi söyleyişine uydurup incelterek *sütyen*[62] yapan Türk halkı, *konfeksiyon, trikotaj, kreasyon*

---

[61] Ayaktopunun *tepük* adı altında Orta Asya'daki Türklerce en az bin yıl önce oynandığını, Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lûgat-it-Türk, Seyit Ali Ekber'in *Hıtayname* (Eski Türkçe *Hıtay*: Çin) ve *Tarih-i Timur* adlı yapıtlarına gönderme yaparak ileri süren Erciyes Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, bu oyunun kurallarını aktardıktan başka, Selçuklu ve Osmanlı döneminde oynandığını gösteren minyatürleri de derlemiş. Gülensoy'a göre Türklerin ayaktopu oyunu *tepük*, İngilizlerin Hindistan'ı ele geçirmelerinden sonra İng. *fotball* adı altında Avrupa'ya taşınmış, yeni biçimler alarak yeryüzüne yayılmış! ("Futbol, Biz Türklere Atalardan Emanet", *Milliyet*, 14 Mayıs 2001.)

[62] Fransızcada *"göğüs için destek"* ya da *"alttan tutan destek"* anlamına gelen *soutien-gorge* sözcüğü Türkçeye *sutyen* olarak girmiş olmakla birlikte,

(Fr. *confection:* hazır giyim, *tricotage:* örgü (giyim), *création:* yaratı) gibi Fransızca adların yanı sıra Fransızca *chemise* sözcüğünden "*şömizye gömlek*" gibi "*mehtaplı ayışığı*" ya da "*atlı süvari*" örneği *yakıştırma* tamlamalara da dilinde sık sık yer verebilmektedir (Fr. *chemise:* gömlek, Ar. *mehtap:* ayışığı, *süvari:* atlı demektir!).

Üst-başımızdan sonra ayağımıza bakarsak: Türkçe *ayakkabı* sözcüğünün yanı sıra, eskiden köylerde geleneksel *çarık* giyilirdi, *yemeni* ise eski Osmanlı ülkesi *Yemen*'de giyilen bir tür çarıktı (*Yemen işi* başörtüsü'ne de *yemeni* dendiğini yukarıda belirtmiştik). Osmanlıcadan arta kalan *pabuç*'un yanı sıra (Farsça *pa:* ayak, *puş:* örten), o ünlü İtalyan ayakkabı yapım ustalarının dilinden alıntıladığımız *iskarpin* (İt. *scarpe:* ayakkabı), Fransızca'dan *bot* ya da *potin* ya da *fotin* (*botte, bottine*), İlkçağ'da Yunanlıların ve Romalıların, şimdi de en güzel örneklerini yerli yabancı Bodrumluların giydikleri *sandal* (Fr.*sandale*) ya da Fransızca küçültme ekiyle *sandalet* (Fr. *sandalette*), Amerikan yerlilerinin bizim *çarık* örneği giydikleri geleneksel ayakabılarının adından gelen *mokasen,* yalnızca ayak tabanını koruyan ve ayağa başparmakla ikinci parmak arasından bir atkıyla bağlanan çok yalın bir *Japon terliği* olan *tokyo* (Japonya'nın başkenti *Tokyo*) sözcüklerini de, başka ulusların çoğu gibi Türkçede de kullanıyoruz. Fransızca'dan "kısa spor çorap" anlamında *şoset* (Fr. chaussette) sözcüğünü bile kullanıyoruz.

Deniz giysilerimize gelince: Yirminci yüzyılın başlarında *mayo*'nun (Fr. *maillot:* bebek zıbını, kundak) dilimize Fransızcadan girişi gibi, yüzyılın ortalarında da *bikini* (Büyük Okyanus'taki *Bikini* Adası yerlilerinin benzer giyimi dolayısıyla) dilimize, bunu ilk kez giyen Fransız güzeli Brigitte Bardot'nun dili Fransızca yoluyla girmiştir. Bikini ile dolaşmak isteyenler, bellerine yarı saydam bir İspanyol *pareo*'su dolayarak örtünmeyi yeğleyebiliyorlar. Yüzyılın sonlarına doğru ise, ülkemize dinlence için gelen doğasever, sağlıklı ve korkusuz Avrupalı gezgin bayanlar, bırakın yarısaydam bir *pareo* ile *örtünmeyi, bikini*'lerinin üstünü de çıkarıp çıplak göğüslerini Akdeniz güneşinden iyice yararlandırma eğilimi gösterince, bu kez

---

halkın çoğunluğu bu sözcüğü incelterek ya da sanki ses uyumunu şaşırtıcı biçimde geriye doğru uygulayarak *sütyen* biçiminde söyleyip yazmaktadır. *Destek*'lenip *örtü*'len memelerin yarattığı *anlambilimsel çağrışım*'la *süt* ve ön kolu örten *yen* kavramlarıyla ilgili Türkçe sözcükler birleştirilip, "*süt yen'i*" gibi Türkçe bir anlam yakıştırlıyor olmasın? Fransızların buluşu sert, sıkıcı *korse*'lerin yerine, iki mendili birbirine bağlamayı düşünen bir Amerikalı'nın buluşu olan (ilk düşünce 1909, patent 1914) bu ilginç içgiysiyi, halkımız pek eğlenceli bir biçimde "ikizlere başlık" diye de adlandırıyor.

İngilizce *topless* sözcüğü, bunun Türkçedeki karşılığı *üstsüz* sözcüğüyle birlikte kullanılmaya başladı. Bir yandan siyasal ortamda "başörtüsü sorunu" tartışıladursun, *bikini*'nin öteki parçasının da yakında çıkarılacağını düşünen ya da bunu ummak isteyen şakacı, hoşgörülü halk çocukları, kumsallarımızda sıkça görülen bu tür gittikçe küçülen *örtünme*'yle eğlenerek, *yok* ile *bikini*'yi birleştirip *yokini*'nin adını şimdiden koydular bile. Öte yandan, gelişen dokumacılık kesiminde, Türkiye'nin büyük kazanç sağladığı ürünlerden birinin de yeryüzü ölçeğinde beğeni kazanan deniz giyimlerimiz olduğunu gözlüyoruz. Güney Amerika'nın bizim kışımıza rastlayan yazında *Rio de Janeiro*'nun ünlü *Copacabana* kumsallarında günümüzde Türk yapımı *bikini*'ler, git gide küçülen *tanga*'lar kapışılıyor; bu koşullarda *tanga* sözcüğü de Brezilya'nın Portekizcesinden Türkçeye girmez olur mu?

Çağımızda en önemli ekinsel değişim süreçlerinin, bir yandan uluslararası gezin yoluyla, öte yandan uluslararası tecim yoluyla gerçekleştiği apaçık ortada.

Gelecekte, giyim kuşam sözcüklerinin tarihlendirilmesiyle ekinsel tecimsel dış ilişkilerimize ışık tutucu incelemelere girişildiğini görürsek şaşmayacağız.

Barınak

Barınakla ilgili sözcükler arasında İngilizce *house* ile *hall* "saklanmak" anlamına gelen sözcüklerden türemişlerdir. Fransızca *ev* anlamına gelen *maison*, Latince *manere*'den (kalmak), İtalyanca ve İspanyolcada *ev* anlamındaki *casa* sözcüğü ise çadır anlamında Latince bir sözcükten türemiştir. Mimarlık biçemleri için kullanılan *barok* ve *rokoko* gibi sözcükler de *barueko* (düzensiz bir biçimi olan inci) ve *rocaille* (küçük taşların sivri uçları) sözcüklerinden gelir.

Barınakla ilgili Türkçedeki sözcüklerimiz, tıpkı giyim kuşam sözcüklerimizde olduğu gibi köken bakımından türlülük gösterir. *Ev* deriz, *apartman* (Fr. *appartement*) deriz, *kat* deriz, *daire* deriz. Ayrıca *yalı, köşk, villa* gibi sözcükler de özel anlamlar taşıyor. Arapçadan gelen *mesken* karşılığında, genel anlamda *konut* sözcüğünü benimsedik. Eskiden beri genellikle bahçe içinde geniş bağımsız ev anlamında, *konut* ile aynı kökten gelen *konak* sözcüğü kullanılageliyor. Türkiye'de 1950 sonrasında hızlı kentleşmeyle birlikte ortaya çıkan, "genellikle kamunun ya da başka bir kişinin toprağı üzerinde bir gecede kaçak olarak yapılıvermiş küçük ev" anlamında *gecekondu,* sonradan bunun kısaltılmış biçimi olan *kondu*

sözcüklerinde de yine hep bu *kon* eylem köküyle karşılaşıyoruz. Kazakçada ise *konak* Türkçedeki *konuk* anlamında kullanılıyor.

Ev içinde Türkçe *oda*'nın yanı sıra günümüz Türkçesinde *salon, salamanje, hol* gibi sözcükler de kullanılır. *Salamanje* Fransızca *yemek odası* (*salle-à-manger*) demektir. *Hamam*'ın yanı sıra İtalyanca *banyo* (*bagno*), Fransızca *duş* (douche) da kullanırız. *Helâ*'nın yanı sıra *yüz-numara*'larımız, *tuvalet*'lerimiz de vardır, halk arasında Türkçe *ayak-yolu* sözcüğü de kullanılır. Banyo'da *yalak* değil *lavabo*'muz vardır (İt. *lavare*: yıkamak). Yerlerimiz *mozayik, marley, kalebodur* (son ikisi tecimsel marka), *parke* (Fr. *parquet*) ya da *wall-to-wall carpet* (İng. *duvardan duvara halı*) kaplı olabilir. *Halı, modern karpet* ya da *halıfleks* de (son ikisi marka) döşetebiliriz. Babadan kalma *masa*'mız (İsp. *mesa*), *iskemle*'lerimiz de *kiler*'imiz gibi Latin kökenlidir. Türkçedeki *mahzen* sözcüğü ise Arapçadan bir alıntı olup bu sözcüğün Batı dilleri (özellikle Fransızca) aracılığıyla sonradan dilimize giren *mağaza* (Fr. *magazin*), *magazin* (Fr. *magazine: eğlencelik bilgi dolu dergi*) gibi türevleri de kullanılmaktadır.

Aile kurmak kavramının Türkçe *evlenmek* biçiminde düşünülmesi ekinimizde barınağa verilen önemi gösteriyor. Öte yandan bu bir yere yerleşmenin önemini de çağrıştırıyor. Nitekim Orta Asya'daki Türk dillerinde ev olarak kullanılan çadırın adı *yurt*. Biz Türkiye Türkçesinde *yurt* sözcüğünü ülkemiz için kullanıyoruz, ülkemizin insanlarına da *yuttaş*'larımız diyoruz. Evliliğin hem erkek hem kadın için ev kavramını düşündürmesinin yanı sıra bir atasözümüz "evin direği"nin kadın olduğunu söylüyor. Buradaki *evin direği* deyimi, Türkçedeki *ev* sözcüğünün de *yurt* sözcüğü gibi ve İtalyancada İspanyolcada olduğu gibi, eskiden *çadır* anlamında kullanıldığını gösteriyor.

Ethos

Ethos, Aristoteles'çe ortaya atılan soyut bir kavramdır. İnsanın düşündüğünü ve yaptığını saptayan bir özellik damgası, davranış ve gelenekleri gerçekleştiren bir *öz*'dür.

Yiyecekte, giyecekte, barınakta *ethos*'un olabildiğince somut bir görünümüyle karşılaşıyoruz. *Ethos*, bir bakıma Claude Lévi-Strauss'un sözünü ettiği "*toplumun bilinçaltı*" kavramına yaklaşıyor. *Toplumun bilinçaltı* gibi bugünün bilimsel düşüncesine daha yakın bir deyim yerine Aristoteles, çağının *fizikötesi* eğilimlerine daha çok uyan, "davranışları, gelenekleri gerçekleştirici bir *öz*" deyimini kullanıyor. Adı ne olursa olsun, böyle bir özün dile yansımaması olanaksız, *ethos* yerine oturunca halkın dilinde bu özün etkisi görülür. Dil de

ethos'u etkiler. Böylece Galyalılarla İberlerin ethos'u, dilleriyle birlikte Romalılar gelince temelden değişti. Anadolu'ya gelen her yabancı topluluk da Anadolu'da kendilerinden önce yerleşmiş bulunan toplumların ethos'unu öyle etkiledi. Yeni dillerle birlikte yeni sözcüklerin taşıdığı yeni düşünceler, kavramlar geldi.

Burada, karşılığını araştırmadan sorup geçeceğimiz bir soru çıkıyor ortaya: Dilde değişiklikler yaparak gelecek kuşakların *ethos*'u ne ölçüde etkilenebilir.[63]

Çevre

Eğitimin amacı yeni doğmuş insana, bulunduğu koşullar içinde yaşamını sürdürebilmesi için gerekli davranışlara değgin bilgileri vermektir. Bu bilgiler kuşaktan kuşağa genişleyerek, değişerek akıp gelen denenmiş değer yargılarıyla birlikte (kaynaklar, gelenekler, görenekler), o toplumun içinde yaşadığı fiziksel *çevre* ile uyum sağlayabilmesi için, geçmiş kuşakların deneylerine dayanarak nasıl davranması gerektiğini kapsar. Başka bir deyişle bilim, teknik ile çevre özellikleri de ekin yumağının insanı sarışında birer kurum olarak düşünülür. Çünkü her toplum ister istemez bir *fiziksel çevre* içinde yaşar, bu çevreyi güdüm altına almak, daha doğrusu bu çevreyle uyum sağlayabilmek için de birtakım bilimleri, teknikleri geliştirmiş olmak gerekir.

Toplumun içinde yaşadığı çevreyle dil arasında gündelik yaşamın sorunlarına yönelik, görevsel bir ilişki vardır. Kışın çevremizde gördüğümüz olayları adlandırmak üzere dilimizde bulunan *yağmur, sulu sepken, kar, buz, dolu, don* gibi birkaç sözcüğe karşılık Eskimo dillerinde bu kavramları karşılayan sözcüklerin sayısı pek kabarıktır: *yavaş yavaş yağan kar, kuru yelle savrulan kar, toz gibi uçuşan kar, ıslak olarak buzlaşmış kar, üstü buz tutmuş kar, ev yapmakta kullanılan kalıp kalıp kesilebilen kuru kar* vb. Bolivya ile Peru'da yaşayan *Aymara* toplumu patates türlerini adlandırmak üzere iki yüz ayrı sözcük kullanmaktadır. Bizde kentlinin koyun olarak tek sözcükte soyutladığı canlıları köylü *şişek, toklu, marya, koç* gibi adlarla birbirlerinden ayırmaktadır. *Hopi* kızılderili dilindeyse "uçak, pilot, böcek" için bir tek sözcük kullanılmakta, yalnız "kuş" bunlardan ayrılmaktadır.[64] Vietnam'da ise pirinç'in (çeltik) yüze yakın adı (türü) var, orada *pirinç ekini* söz konusu.

---

[63] Aristoteles'in *Ethika* adlı kitabının başlığı *ethos* sözcüğünden gelir. Töre, aktöre anlamındaki *etik* sözcüğü de budur.

[64] *Lengüistik Metodu*, Prof. Dr. Özcan Başkan. Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1967. Sayfa 150-152.

Çevremizdeki varlıklar arasında bitkiler önemli bir yer tutar. Kimi bitkiler, *kiraz* gibi bitkinin doğal olarak yetiştiği bir bölgenin adını almıştır (*Kerasus*, bugünkü Giresun), kimi bitkiler ise, o bitkiyi uzak bir ülkede görüp seven, onu evcilleştirip yetiştiren bir kişinin adıyla anılır. Örneğin, Türkiye'de çok sevilen bir çiçek olan *begonya*'ya bu ad, San Domingo'daki Fransız valisi Michel Bégon'un adından dolayı 1690'da verilmiştir.[65] Fransa'ya dönüşünde, Kraliyet görevlisi Michel Bégon (1638-1710) anavatanı Fransa'da Rochefort'daki Kraliyet Tersanesi'nin bahçesinde, Fransızların bu çiçeği de ilk kez gördükleri bir *botanik bahçesi* yaptırmıştı. Çiçek yörede öylesine sevilmiş ve benimsenmiş ki bugün Rochefort'da bir "Begonya Konservatuarı" bile var.[66]

Çok sevilen ve Hollanda'da olduğu ölçüde Türkiye'de de ülkenin bir tür simgesi gibi görülen *lale*'nin Batı dillerindeki adı olan İng. *tulip*, İsp. *tulipan*, İt. *tulipana*, sözcükleri ise bir yanlış anlama sonucunda yayılıyor. İlk kez Kanuni Sultan Süleyman döneminde, I. Ferdinand'ın Viyana'dan İstanbul'a elçi olarak gönderdiği Ogier Ghiselin de Busbecq'çe 1554 yılında tutulan günlük notların arasında, birçok çiçek adının yanı sıra *tulıband* adına da rastlanıyor. Bu sözcük, o çağda erkeklerin başlarını örttükleri *sarık* için kullanılan *tülbend* sözcüğü olup Batı dilllerine bir yandan *türban*, öte yandan *tulipan*, *tulip* olarak giriyor. Fransız bahçe uzmanı ve bitki araştırmacısı Pierre Belon, *Observations de Plusieurs Singularités (Birçok Tuhaflıklar Üzerine Gözlemler)* adlı yapıtında Türklerin çiçek sevgisini anlatırken, sarıklarının (türbanlarının) üzerine tek bir lale takarak dolaştıklarından söz ediyor... *Tulip* adlı yapıtın yazarı Anna Povard ise, Belon'un bu gözlemine dayanarak, Busbecq'in, büyük bir olasılıklı sarığında lale bulunan birisine, parmağıyla laleyi göstererek bu çiçeğin adını sorduğunda, soruyu yanlış anlayan Türk'ün *tülbend (türban)* dediğini, böylece Busbecq'in çiçeğin adını *tülbend* olarak not etmiş olacağını varsayıyor.[67]

Toplumun yaşam biçimini en eski çağlardan beri koşullandıran etmenlerin en önemlilerinden birinin içinde yaşanılan çevre olduğunda kuşku yoktur. Nitekim ilk çağlarda insan, çevrenin doğal

---

[65] *Meydan-Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, "Begonya" başlığı, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1971.

[66] "Türkün Türk Olmayan Rochefort'lu Dostları", Uğur Hüküm, *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1999.

[67] "Türban'ın Öteki Adı", *Literary Review*'dan derleyen Yasemin Yazıcı, *Cumhuriyet Dergi*, sayı 715, 5 Aralık 1999, s. 20.

koşullarda ona sunduğu besinleri toplayarak, hayvanları avlayarak yaşamını sürdürebilmiştir. Tarım devriminin ortaya çıkması ve bir tarım ekonomisinin sürdürülebilmesi de kuşkusuz çevrede ekime elverişli toprakların bulunması ve bunların sulanabilmesiyle, yakacak gereksinmesini giderecek, araç-gereç ve barınak yapımında kullanılabilecek ağaçları karşılayan orman kaynaklarının bulunmasıyla gerçekleştirilebilmiştir. Yapım toplumuna geçişte de, çevrenin sağladığı bütün bu kaynaklara gereksinme sürdüğü gibi, madenler, petrol gibi yer altı kaynaklarının çıkarılıp işletilmesiyle insanoğlu yeni bir yaşam biçimini örgütleyebilmiştir. Yapım toplumunun yarattığı yeni koşullarda *kentler* iyice gelişmiş, işçilerin çalışma koşulları düzenlenmiş, aile yapısı, eğitim koşulları değişmiş, bu kez de kentsel çevrede ortaya çıkan ulaştırma sorunları, hava kirliliği, atıklardan doğan çevre kirlenmesiyle ilgili sorunlar önem kazanmıştır.

İnsanoğlunun *köy*, *kasaba*, *kent* gibi yerleşimler kurarak daha örgütlü bir biçimde yaşayabilmek üzere doğal çevresini yapılaştırması sonucunda ortaya çıkan yaşam biçimine Araplar *medeniyet* (*kentlilik*) adını vermişlerdir. Bu sözcük *uygarlık* anlamında Türkçede de kullanılagelmiştir (Ar. *medine*: kent). Bugünkü Türkçede bu anlamda kullanılan *uygarlık* sözcüğünün de Türk toplumları arasında ilk kez kentler kurup yerleşik bir ekin geliştiren Uygur'ların bu özelliğinden geldiğini sanıyoruz. Batı dillerinde kullanılan *civilisation* sözcüğünün kökeninin "yurttaş" anlamına gelen *civil* sözcüğünden geldiğini de biliyoruz. Bu sözcük, "askeri olmayan" anlamına da gelir ve Batı anlayışına göre *uygarlık* kavramının, askeri güce değil, dinsel kurallara göre örgütlenmeye de değil, *sivil* (*laik* ya da *dindışı*) *devletin tüzel varlığı*'na dayalı *yurttaşlık* kavramına dayanması gerektiğini düşündürür.

Bugün "bilişim toplumu"nun belirmesiyle birlikte uygarlık yeni bir devrim yaşarken, iletişim kurumu olağanüstü önem kazanmakta, bilim ve teknikte görülen başdöndürücü ilerleme ile birlikte "bilgi" bütün insanlığın erişebildiği en önemli değer olarak ortaya çıkmaktadır. Çevreyi hemen hemen hiç kirletmeyen ve tüketmeyen bir iş kesimi olan *bilişim kesimi*, yine "bacasız fabrika" olarak nitelendirilen turizm vb. çalışma alanlarını kapsayan geniş hizmet kesimi ile birlikte, ekonominin en önemli öğesi durumuna gelmiştir. Bilişim kesiminin çok az güç harcayarak, birçok işin, elektronik iletişim olanakları kullanılarak etkileşimli biçimde, çevrimiçi bilişim dizgeleri aracılığıyla "uzaktan" yapılmasını sağlaması, bütün öteki üretim ve hizmet alanlarının da gittikçe daha verimli bir biçimde çalışmasını olanaklı kılmaktadır. Bilişim çağının altyapısını oluşturan

makineler, bilgisayarlar, *donanım* ve *yazılım*'dan oluşuyor. Yazılım, özü bakımından yazı-çizi, yönerge, tasarım gibi yüklendiğinde ağırlığı pek düşük, çalıştırıldığında yaptığı işin değeri çok büyük bir düşünsel ürün. Yalnızca birkaç yüz gram ağırlığındaki bir *kapsar disk* üzerindeki mıknatıslı kütüklerde milyonlarca dolar değerindeki bir yazılım ürününüzü saklayabiliyor, isterseniz bunu çok küçük bir güç harcayarak ve çok düşük bir eder karşılığında, yeryüzünde herhangi bir yere, sayısal veri iletişim ağları üzerinden *elektronik posta* ile gönderebiliyorsunuz. Bilgisayarın ikinci öğesi donanım dizgeleri'nin önemli bir bölümü ise *çok büyük çapta tümleşik çevrimler*'den oluşan *mikroişleyici, bellek* gibi küçücük birimler. Bunların üretiminde kullanılan nesne ise, artık çevremizde tüketmeye başladığımız maden vb. yer altı kaynakları değil, yalnızca *silikon*, başka bir deyişle *kum*... Bilişim kesiminin yeryüzü ölçeğinde yüreği olan San Francisco yöresindeki bölgenin adını onun için Amerikalılar *Silikon Vadisi* koymuşlar (*Silicon Valley*, Kaliforniya).

Bilişim devrimi, yeryüzünde çevre kirlenmesinin olağanüstü boyutlara eriştiği, doğal kaynakların tükenmeye yüztuttuğu bir aşamada yeryüzünün en büyük iş kesimini, en büyük ekonomisini öylesine çevreye uyumlu bir nitelikte karşımıza çıkarmaktadır ki, *kum* demek olan *silikon*'un kullanıldığı bilgisayar donanım yapımı bile ekonomik büyüklük olarak kısa sürede aşılmış, yüzyılın sonunda, kişisel bilgisayar'lar için *yazılım* üreten bir ortaklığın kurucusu Bill Gates, yirminci yüzyılın son yirmi yılında, sıfırdan, açık ara ile yeryüzünün gelmiş geçmiş en zengin adamı olmuştur.

Bütün bu gelişmeler sürerken, *bilgi*'nin böylesine akışkanlık kazandığı *bilişim toplumu*'nda, doğal olarak dil, özellikle de ulusal diller gittikçe artan bir ölçüde önem kazanmakta. Yazılım ürünlerinin özü, her düşünsel ürün gibi onları tıpkı *yazın* gibi bir ürün kılmaktadır. Bir de yazılımın kullanıcıya sunduğu ve bilişim dizgeleri aracılığıyla veri iletişim ağları üzerinde akan *içerik* (ya da içerik niteliğinde yazılım) söz konusudur ki, burada ulusal dillerin gelişmesiyle sonuçlanan çeviri, uyarlama vb. uluslararası etkileşimler iyice yoğundur. Yine de genel olarak diyebiliriz ki toplumlar kendi doğal çevrelerinde karşı karşıya bulundukları kavramları adlandırmakta, gereksemedikleri ayrıntıları ayırmamaktadırlar. Bilim, teknik geliştikçe Batılıların deyimiyle "doğal çevreyi güdüm altına alma"nın ya da daha *çevreci*, daha *gerçekçi* Japonların yeğledikleri sözcükle "doğal

çevreyle uyum sağlama"nın[68] yolları çoğaldığından, insanlar bu yollarda daha ince çözümlemelere giriştiklerinden, bu uğurda *daha karmaşık, daha üstün dizgeler (düzenekler, makineler)* tasarladıklarından, çevrelerine, teknik bilgilerine ilişkin sözcükler de çoğalmaktadır. Günümüzde teknikbilim öyle ince ayrıntılara öyle karmaşık düşünsel yapılarla el atmıştır ki *terimler* yalın birer ad olmaktan çıkıp, uzun uzadıya tanımlanan çapraşık konu ya da ilişkileri adlandırmada kullanılır olmuşlardır. Bu nitelikleriyle terimlerin *tümleşik tümce öğeleri* durumuna geldiğine Birinci Bölüm'de değinmiştik.

Çevre ile dil/ekin arasındaki ilişkiyi gösteren bir başka konu da yer adlarıdır. Kimi bölgenin ya da yerin adı, o bölgeye yerleşmiş toplumların dilinde, yerin bellibaşlı bir özelliğini gösterir. Türkiye'de *Afyon* ilinin adı, doğrudan bu bölgede ekilen haşhaş ürününden elde edilen *afyon*'un (Batı dillerinde *opium*) adıyla özdeşdir. Batı dillerinde "adam öldüren" anlamına gelen Fr./İng. *assassin* sözcüğü de bu bitkiden üretilen uyuşturucuları kullanan anlamında *haşhaşî* sözcüğünden gelir.[69] *Extremadura* İspanya ve Portekiz'de bir bölgenin adı olup İspanyolca *aşırı sert [iklim]* demektir. İspanya'nın en büyük ırmağı *Gadalquivír* Arapça "Büyük Irmak" sözcüklerinin İspanyolca okunuşudur (Ar. *wadi al-kebir*). *İzlanda* (Danca: *Island*, İng. *Iceland*) "buz ülkesi, *Grönland* (Danca: Grønland: "Yeşil ülke demektir.[70]

---

[68] Batı için uygarlık insanın doğaya egemen olması, doğa güçlerini yenmesidir. Japonlar ise insanların doğaya karşı savaşım içinde olamayacaklarını, tersine, onların doğayla birlikte, uyum içinde yaşamaları gerektiğine inanırlar. Doğayla kavga ederseniz yenilirsiniz, egemen olmaya kalkarsanız doğa sizi cezalandırır, çünkü çok güçlüdür. Japon insanı, kendini doğanın bir parçası sayar. ("Bozkurt Güvenç: Japonlar depremle birlikte sallanma tekniği uyguluyor, Anadolu'da deprem geleneği yok", Faruk Bildirici, *Hürriyet Cumartesi*, 28 Ağustos 1999).

[69] *Haşhaşî Tarikatı* adı altında uyuşturucu bağımlısı gençlerden bir terör ordusu oluşturan Yemen kökenli Hasan Sabah, 1091'de İran'da Hazar Denizi yakınındaki Alamut Kalesi'ni ele geçirerek, Selçuklu veziri Nizamülmülk gibi birçok ünlü devlet adamı da içinde, binlerce kişiyi, eylemlerinin sonunda linç edilerek öldürülmekten korkmayan, çünkü doğrudan cennete gideceklerine "inanan" adamlarına hançerletterek öldürtmüş, 33 yıl boyunca bütün bölgede gerçek bir korku fırtınası estirmiştir. Marco Polo'nun da anılarında ayrıntılı bilgi verdiği Haşhaşî'lerin Alamut kalesi, 1256'da bölgeye egemen olan Moğollarca yıkılmıştır. Bkz. "Tarihin ilk Adnan'ı Alamutlu Hasan'dı", Murat Bardakçı, *Hürriyet*, 5 Aralık 1999, s. 16.

[70] Adlandırmadaki tersliğe bakınız ki üzerinde çok az insan yaşayan o koca buz ülkesi Grönland, uygun mevsimde güney kıyısında biraz yeşillik gören bir gemicinin verdiği adla *Yeşil Ülke* olarak adlandırılmış, yaşama çok daha

Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) birçoğunun adı, bölgeye ilk yerleşen İspanyolların dilinde o bölgenin özelliğini dile getirir: *Florida* (İsp. çicek açmış (ülke)), *Colorado* (İsp. renkli (ırmak)), *Nevada* (İsp. karlı (dağlar ülkesi)), *Arizona* (İsp. *ariz zona*: kurak bölge), *Montana* (İsp. dağlık (bölge), Kafkasya'daki Türkçe *Dağıstan* ile karşılaştırınız). ABD'de kimi yerlerin ise yerli (kızılderili) uluların adlarından (örn. *Delaware, Iowa, Massachussets, Miami, Missouri, Wichita*[71]), yerli önderlerin adlarından (örn. *Seattle*) ya da Avrupa'dan gelip yerleşenlerin soyundan gelen devlet adamlarının adlarından (*Louisiana*, Fransız kralı XVI. Louis'nin adından, *Washington*, ABD'nin ilk başkanı George Washington'un adından) birer anıdır.

Bergama Kralı Prusias'ın adının, Bitinya'nın görkemli Uludağ'ının (ya da Olympos dağının) yamaçlarında kurduğu *Bursa* kentinin adında; başka bir Bergama kralının, Atala'nın adınınsa, Güneybatı Anadolu'da Pamfilya'da kurduğu *Ataleia*, bugünkü Antalya[72]

---

elverişli İzlanda'nın adı ise *Buz Ülkesi* olarak kalmıştır. Buna benzer bir terslik de Amerika'nın, bu anakaraya ilk kez ayak basan Kristof Kolomb'un adıyla adlandırılmamış olmasındadır. *Amerika* adının (gemici Amerigo Vespucci'nin adından) yeni dünya'nın adı olarak kullanılmasını, ilk kez bu anakaranın haritasını Almanya'da yayınlayan coğrafyacı bir yayıncının yanlış bilgisine borçluyuz. Yanlışını anlayan yayıncı, bu haritayı yeniden basıp yeni dünyaya bu kez *Kolombiya* adını vermiş olsa da, konulan ilk ad yaygınlaşmıştır. Batılı'nın bir kez konulan ada, yanlış bile olsa ne denli saygı gösterdiğinin bir örneğidir bu ad. *Kolombiya* daha sonra bugünkü Kolombiya, Panama, Venezuela, Bolivya, Peru ve Ekvator'u kapsayan geniş topraklarda kurulan bir devletin adı olarak kullanılmıştır. *Venezuela* Venedik'in (İt. *Venezia*), *Bolivya* ise Büyük Kolombiya'nın kurucusu İspanyol önder Simon Bolivar'ın adını yaşatmaktadır. Buna karşılık Afrika'nın batısında *Liberya*'nın (*Liberia*: özgür ülke demektir) kuruluşuna yardımcı olan ABD başkanı Monroe'nin adı da bu ülkenin başkenti *Monrovia*'da yaşatılmaktadır.

[71] *Mohawk*, *Cherokee* gibi yerli ulus adları da endüstriyel marka ya da ürün adları olarak kullanılıyor. Öte yandan *Mississipi* Irmağının adının yerli dillerinden geldiğini de biliyoruz.

[72] Uzun süre *Atalya* ya da *Adalya* olarak söylenen bu kentin adının *Antalya* biçimine dönüşmesi, Eskiçağ'ın en büyük kentlerinden biri olan *Antakya* adının belleklerde yer etmiş biçimine yaklaşan bir yanlış söyleyişin yerleşmesiyle ortaya çıkmış olması ilginçtir. Bölgenin günümüzde yeryüzünün en beğenilen dinlence odaklarından biri olması, bu adın yeryüzü ölçeğinde öylesine tanınmasına yol açmıştır ki, bölgeye akın eden Rus gezginleri dolayısıyla, Rusya'da halkın bir bölümünün Antalya'yı Türkiye'nin bir kenti olarak değil, ayrı bir ülke olarak algıladıkları, basına yansıyan gezin haberlerinden anlaşılmaktadır.

Kent adlarında kimileyin de yönetimlerin yeğlemeleri doğrultusunda yapılan değişiklikler görülmektedir. Böylece Osmanlı döneminin *Diyarbekir*'i Cumhuriyet döneminde *Diyarbakır*'a, *Elaziz*'i (eski *Harput*'in aşağısındaki

kentinin adında yaşadığı biliniyor. Ege'nin ve bütün Anadolu'nun kentleri Eskiçağdaki adlarını korurken, Ege'de *Aydın*, *Selçuk*, *Bayındır*, Bitinya'da *Akçakoca*, *Konuralp*, *Osmaneli*, *Orhaneli*, *Orhangazi* gibi kentler bugün de Aydın Bey vb. gibi Türk komutanlarının adlarıyla anılmaktadır. Devlet kurucusu Selçuk Bey'in, Osman Bey'in, Timur'un adları da Selçuklular, Osmanlılar, Timurlular gibi devletlerin adları olarak kullanılagelmiştir. Örneğin *Osmanlı İmparatorluğu* adı, çok geniş bir coğrafyaya yayılmış bir ülkenin adı olarak altı yüz yıl boyunca kullanılmıştır.[73]

Gezmenin yaygınlaştığı yüzyılımızda, gezginler de kendi dillerinden izler bırakabiliyorlar: Datça yarımadasında, Gökova körfezinin en güzel koylarından biri *Bördübet* adıyla bilinir. Derler ki, çevrede yüzlerce kuş türünün bulunduğunu gözleyen İngiliz tekneciler, haritalarına bu koyu "kuş yatağı" anlamında *birdy bed* diye işlemişler, bu sözcüklerin Türkçenin ses uyum kurallarına göre seslendirilmesi, koyun adının *Bördübet* olarak yerleşmesine yol açmış.[74] Bu koyun biraz ilerisinde, eski Mısır kraliçesi Kleopatra gelip burada yüzdüğü için, bugün hâlâ *Kleopatra Kumsalı* olarak bilinen koy da ünlüdür. Günümüzde ise yurttaşlarımızın, yine bu yöredeki başka bir koya, ünlü şarkıcımızın güzelliğinden esinlenerek, *Emel Sayın Koyu* adını verdiklerini biliyoruz.

---

ovada bu kentin kuruluşunu destekleyen Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) adından dolayı *Mamuret-el-Aziz*'den kısaca *El-Aziz*) *Elazığ*'a dönüşmüş, bu dönüşümü halk benimsemiştir. Buna karşılık örneğin İzmir'in *Gümüldür*'ü yerine haritalarda ve karayollarında kullanılan *Gümüşsu* ya da Van'ın *Hoşab* Kalesi yerine kullanılan *Güzelsu* (Farsça *Hoşab* sözüğünün Türkçeye çevirisi) gibi adlar halkça benimsenmemiş, binyıldır kullanılan eski adlara dönülmüştür. (Türkçe *hoşaf* sözcüğü de Far. *hoşab*'dan gelir.)

[73] Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma amacıyla Birinci Dünya Savaşını umutsuzca yürüten Enver Paşa'nın adı da *Enveriye* (*kalpak*), *Enver yazısı* gibi kullanılmasının yanı sıra, savaş yıllarında, Alman haritalarında ve Türkiye'ye gönderilen savaş gereçlerinin konduğu sandıkların üzerine yazılan adreslerde, bana dokunaklı bir kara gülmece gibi gelen *Enverland* biçiminde de, batmakta olan *Osmanlı*'nın adının yerine bir süre kullanılmış. Bunu, bir subay olarak bu savaşa ve Kurtuluş Savaşı'na katılmış olan büyükbabam emekli albay Arif Köksal'ın güvenilir tanıklığıyla kendi ağzından dinledim. *Enver yazısı*, yalnızca ünsüz sesbirimleri gösteren Arapça yazaçların, Arapçada olduğu gibi, sözcükler içinde değişik örüntüler oluşturacak biçimde birbirlerine bağlanarak değil de, ayrı ayrı kullanılmasıyla ve araya Türkçe sesbirimlere uygun biçimde ünlüler de eklenmesiyle elde edilen yazı düzenidir.

[74] "Datça'da Bir Cennet: Bördübet", Mehmet Yaşin, *Hürriyet Pazar*, 3 Eylül 2000.

Geçmişte, sömürgeci ulusların koydukları benzer türden adlar ise, bağımsızlıklarını kazanan uluslarca sonradan değiştirilegelmiştir. Örneğin Eski Belçika Kongosu olan, bir dönem *Zaire* adıyla da anılan Kongo'nun (Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin) başkenti *Léopoldville* (Belçika Kralı Léopold II'nin adından) şimdi *Kinşasa*, bu ülkenin Katanga bölgesinin başkenti *Elizabethville* ise özgürlük savaşçısı Patrice Lumumba'nın adından şimdi *Lumumbaşi* olmuştur. Bu ülkenin hemen batısında Aşağı Kongo bölgesinde yer alan daha küçük bir devlet olan Kongo Cumhuriyeti'nin başkenti *Brazzaville* ise, bu bölgeyi gezip yerlilerin dilleri ve gelenekleri üzerinde araştırmalar yapan, bölgede Fransa'ya bağlı bir sömürge oluşturarak kendi adını taşıyacak bu kenti kuran, İtalyan asıllı Fransız gezgini Pierre Savorgnan de Brazza'nın (1852-1905) adını taşır (iki Kongoyu ayırmak için bu devlete genel olarak Kongo-Brazzaville denir).

İngiliz sömürgecisi Sir Rhodes'un adıyla anılan eski Kuzey Rodezya'nın adı şimdi *Zambezi Irmağı*'nın adından *Zambiya*, Güney Rodezya'nın adı ise şimdi *Zimbabuve*'dir.[75] Hindistan'da *Bombay* olarak tanıdığımız kente, eski çağlarda bölgenin yerli halkı Koli'ler, Anatanrıçaları *Mumbadevi*'nin adından dolayı, *Mumbai* adını vermişler. 1500'lerin başında bölgeyi sömürgeleştiren Portekizliler ise, ses benzerliğinden de yararlanarak kenti *Bombay* olarak adlandırmışlar (Port. *Bom Baia*: iyi/güzel körfez), günümüzde, sömürgeci dönemin izlerini silmek isteyen Hindistan yönetimi, bu ünlü kocakentin adını, yaklaşık 500 yıl sonra, yeniden *Mumbai* olarak değiştirmiştir.[76]

Kimi ülke adları ise *Tanganyika* ile *Zanzibar*'ın (Türkçede *Zengibar* deriz) birleşmesiyle oluşan *Tanzanya* örneğindeki gibi "kaynaştırılmış birleşik ad" olarak yapay biçimde üretilmiştir.

Geçmişte Bizans (şimdi İstanbul), yüzyıllar boyunca, bu kentte birçok bayındırlık işleri gerçekleştiren İmparator Konstantin'in adıyla anılmıştır: *Konstantinopolis*. Benzer biçimde Vietnam'ın en büyük kenti Saygon, önce Fransızları, sonra Japonları, sonra da Amerikalıları savaşarak ülkelerinden kovan bu ulusun unutulmaz önderi Ho-Şi-Minh'in adını taşımaktadır: *Ho-Chi-Minh-ville*.

---

[75] Zimbabuvelilerin dillerinde *imba buve* "ak ev" demek, baştaki *z* sesbirimi de çoğul öneki olarak kullanılmakta. Böylece *Zimbabuve* "Akevler" anlamına geliyor.

[76] "Karton Metropol Bombay", Metin Solmaz, *Atlas Macera*, sayı: 2, Ağustos 2000.

Eski Makedonya Kralı Büyük İskender'in adını ise Türkiye'deki *İskenderun*'dan, Mısır'daki *İskenderiye*'ye, oradan Türkmenistan'daki *İskenderiye*'ye (bugünkü Merv), oradan Pakistan ve Hindistan'a değin uzanan onlarca kent taşımaktadır. İskender'in ekinsel izi, kent ve ülke adları olarak, generallerinin adlarıyla da çağımıza değin ulaşmıştır.

İskender'in generallerinden *Badlis* Van Gölü'nün güneyinde, beğendiği yeşil bir vadide kendi adını yaşatacak bir kent kurdurmuştu: *Badlis* bugünkü *Bitlis*'tir. İskender'in başka bir generali olan *Atropates*'in adı ise, İ.Ö. 328 yılında Van Gölü'nün doğusundan Hazar Denizi'ne uzanan bölgenin adı olarak ilkin *Atropatene* biçiminde, III. yy'dan sonra *Azurbazagaan*, daha sonra da *Azerbaycan* biçiminde çağımıza değin bağımsız bir ülkenin ve İran'da geniş bir bölgenin adı olarak kullanılagelmiştir.[77] Anası yönünden Büyük İskender'in, babası yönünden ise Pers Kralı Darius'un soyundan geldiğinin bilinciyle, Tanrı-kral I. Antiokhos (İ.Ö. I. yy), Güneydoğu Anadolu'daki ülkesine "*Kommagene*" adını vermişti. Uzun süre bugünkü Adıyaman-Gaziantep bölgesinin adı olarak kullanılan *Kommagene* sözcüğü "*gen*'lerin ya da soyların birliği" anlamına geliyordu. Bugün Türkiye'nin Adıyaman ilindeki Nemrut Dağı'nın tepesinde güneşin doğuşunu ve batışını izleyen dev Tanrı yontularının ortasında yer alan Kral I. Antiokhos anıtı, bu bölgeye gelen gezginlerin başlıca uğrak yeridir. Bugünkü Antakya'nın adı da şimdi kentin birkaç kilometre kuzeyindeki ilk kenti İ.Ö. 307'de kuran Büyük İskender'in generallerinden Antigonos Monoftalmos'un adından gelmektedir. Kent Antiokhos II döneminde (İ.Ö. 280-261) Selefkos İmparatorluğunun başkenti yapıldı (Antiokheia).

Güney Amerika'da Kolombiya'daki *Antioquia* kentinin adı da XIX. yy'da Antakya'dan gelip buraya yerleşerek yeni bir kent kuran göçmenler nedeniyledir. Tıpkı İspanya'nın Santiago kentinden

---

[77] *Türklerin Dili*, Fuat Bozkurt, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 199. *Azerbaycan*'ın Eskiçağdaki adı olan *Atropatene*, bu adı, Arbela çarpışmasında (İ.Ö. 331) bir Pers tümeninin komutanı olan ve İskender'in Medya Satraplığı'na getirdiği Satrap *Atropates*'ten almıştır (*Meydan-Larouose*, "Atropatene" başlığı). Fuat Bozkurt'a göre, "geniş yığınlar, Azerbaycan adının Farsça 'ateş' anlamına gelen *azer* sözcüğünden çıktığına inanırlar. Bu düşünceye göre, *Azerbaycan* "ateş ülkesi" demektir. Adı yerel petrol kaynaklarının ateşlerini beslediği sayısız Zerdüşt tapınağından almıştır. Tarihçi Taberi, 'tapınım yapılan ateşin en büyüğü burada olduğu için, bu bölgeye *Azerbaycan* denilmiştir' biçiminde açıklar. Ancak bu bir halk köken araştırmasıdır" (Fuat Bozkurt, a.g.y., s. 199).

Küba'ya göçüp oradaki Santiago'yu ya da Şili'ye göçüp başkent Santiago'yu kuranlar gibi... Fransa'nın eski *Maine* ilinden Amerika'ya göçüp oradaki *Maine* Devletini (ABD) kuranlar; *Orléans* kentinden göçüp *Nouvelle-Orléans* (*Yeni Orléans* ya da şimdiki İngilizce adıyla *New Orleans*) kentini kuranlar gibi... *Santiago de Chile* nasıl İspanya'daki Santiago'dan çok daha büyük ve ünlü bir kent olmuşsa, bugün bile, Mississipi kıyısında *Fransız Mahallesi*'ndeki *Bourbon Sokağı*'nda eski bir Fransız sömürge kenti özelliğini yitirmemekle ve Louis Armstrong, Mahalia Jackson gibi büyük sanatçılar yetiştirmekle övünen yeryüzünün *caz* (İng. *jazz*) başkenti *New Orleans* da öyledir.[78] Benzer biçimde ilk adı *New Amsterdam* olan *New York*, Hollanda'nın en büyük kenti *Amsterdam*'dan 15-20 kat daha büyük olduktan öte, bugün adını taşıdığı İngiltere'deki York kentiyle karşılaştırılamaz bile. ABD'nin anakentlerinden *Atlanta* da bir *a* eksiğiyle adını aldığı Yunanistan'ın *Atalante* kentinden çok daha büyük ve önemli bir olimpiyat kentidir. Türkiye'de Manisa'nın bir ilçesi olan *Alaşehir*'in eski adının *Filadelfiya* olduğunu çok kişi bilmez, ama ABD'nin ekinsel başkentlerinden biri olan *Philadelphia*'yı ve onun ünlü senfoni orkestrası'nı herkes bilir.

---

[78] Bugün ABD'nin özgün bir karaderili güney kenti özelliği taşıyan bu ilginç kentte esen Fransız havasının yanı sıra, kentin ortasında, at üzerindeki tunç anıtıyla geçmişteki İspanyol yönetiminin valisi de, elinde trompeti, karaderili büyük caz ustası Louis Armstrong da varlıklarını sürdürüyorlar.

Böylece İspanyolların o kanlı boğa güreşlerinde *passo doble*'ler çalan trompetlerden, trombonlardan, bassolardan oluşan ve sömürüye, işkenceye ve ölüme eşlik eden o canlı bando müziğiyle, Fransızların klarinetlerle, akordeonlarla çalınan o uçarı ve şakacı Paris *chanson*'larının, insanın yürek atışlarını, teperini titreşime sokup hızlandırarak sürükleyen, insanı tutsak eden o Afrika tantamlarıyla, Mississipi pamuk tarlalarında yüzyıllarca inim inim inlemiş karaderili kölelerin hep birlikte ruhlarını döktükleri *spiritual*'ların, *blues*'ların hepsi birden orada yüzyılların *ekinsel bireşim* kazanında, *ekinleşme* kazanında eriyip *jazz* olmuş.

İnsanoğlunun bu *yeniden yaratılış*'ını, bakır boruların yırtıcı çığlıkları ve o koca kontrbas tellerinin soluk kesen titreşimleriyle birlikte, yürek atışlarında bir kez olsun duyumsamamış olanın, insan soyunu her çağda yeniden yaratan bu kucaklaşmayı, yalnızca sözcüklerle kavrayabileceğini düşünemiyorum. (İsp. *passo doble*: ikili adım, Fr. *chanson*: şarkı, İng. *spirit*: tin, ruh; İsp./İng. *negro sipiritual*: kara[derili] tinselliği, İng. *blue*: (argoda) acılı, hüzünlü).

Bir Türk büyükelçisinin New York'a yerleşen oğlu olan Ahmet Ertegün'ün *Atlantic Records* adlı plak yapım firmasıyla, bu yeniden yaratılışa kattığı *insancı* ilgi ve saygının, şimdi artık klasikleşen bu müziğin kazandığı tecimsel başarıdaki önemli yeri de, *ekinleşme*'nin ne denli çokboyutlu bir süreç olduğunu gösteren kendi başına ilginç bir öyküdür.

Avrupa dışındaki birçok yerin yaygın biçimde bilinen adı, orada yaşayanların kullandıkları ad yerine, Avrupalı bir yabancının ya da bir sömürgecinin yakıştırdığı bambaşka bir ad olarak yerleşmiştir. Örneğin Tayland'ın başkenti Bongkok'a bu adı, kente gelip yerleşen İngilizler vermişlerdir. Bugün yeryüzünün en büyük kentlerinden biri olan bu kentin öz adı *Krung Thep*'tir ve Tai dilinde *Melekler Kenti* anlamına gelir. İngilizlerin uygun gördüğü adla anılmasının yanı sıra, bu koca kentin başlangıçta 1687-88'de buraları ele geçiren Fransızlarca kurulan Thonburi kalesi karşısında, küçük bir askeri birliğin savunduğu bir köy olması da ilgi çekicidir.

İngilizlerin ve Amerikalıların *Burma* olarak adlandırdıkları, Türkiye'de bizim, Fransızlar gibi, *Birmanya* adıyla tanıdığımız ülke ise, XX. yy'ın sonlarına doğru, ülke halkının kendi dillerindeki *Myanmar* adıyla anılmaya başlamıştır. Benzer biçimde bizim yüzyıllardır Habeşistan olarak bildiğimiz, Afrika'nın hiçbir çağda sömürge olmamış bu en eski bağımsız ülkesi de *Etiyopya* adını bize sonunda zorla benimsetmeyi başarmıştır. Onların *Etiyopya* yerine *Habeşistan* adını kullanmamıza karşı çıkmalarının geçerli bir nedeni vardı: *Habeş* sözcüğü *köle* anlamına geliyordu.

Avusturalya'da uçsuz bucaksız çorak bir düzlüğün ortasında kıpkızıl yükselen o koca *Ayers Kayası* Avrupalılarca ilk kez 1852'de görülmüştü. *Kanguru*[79] ve yerli halk *aborijinler*'in kullandıkları *bumerang* gibi Avustralya'nın simgelerinden biri olan bu kayaya, daha sonra, Güney Avustralya eski başbakanı Ayers'in adı verilmişti. Bütün atlaslarda, ansiklopedilerde, Aborijinlerin kutsal saydıkları bu kaya Ayers kayası olarak adlandırılmıştır.[80] Artık sayıları iyice azalmış bulunan Aborijinler'in bu kutsal doğa varlıklarına şimdi artık saygıyla yaklaşmak isteyen Avusturalyalılar, son birkaç yıldır, bu kayanın adı olarak Aborijinler'in *Uluru* sözcüğünü benimsiyorlar.

Kimileyin bir devrim sonrasında, devrimi gerçekleştiren önderlerin adları verilen kentler ise, yeni yönetim ve onun ilke ve değer yargıları bir gün çökerse ya da gözden düşerse, aradan yetmiş yıl geç-

---

[79] Yalnızca Avustralya'da bulunan, bu anakaranın *yerli* hayvanı *kanguru*'nun adı, yerli Aborijin dilinden, doğal olarak yeryüzünün bütün dillerine girmiştir. *Panda, Koala* (Çin), *iguana, piranha, lama, puma, jaguar, mustang* (Amerika) yine yerli halkların dillerinden dünya dillerine giren hayvan adlarıdır. Bu adların birçoğunun tecimsel marka olarak kullanılması ilgi çekicidir. *Orangutan* ise Malezya dilinde "orman adamı" anlamına gelir.

[80] "Kırmızı Rüya, Orta Avustralya", Ali Murat Atay, *Atlas*, sayı: 80, Kasım 1999.

miş olsa bile yeniden eski özgün adlarıyla anılmaya başlamaktadır. Örneğin 1917 Ekim Devrimi sonrasında Sovyetler Birliğinde Lenin (*Leningrad*), Gorki (*Gorki*), Sverdlov (*Sverdlovsk*), Kuybişev (*Kuybişev*) gibi önderlerin adlarıyla adlandırılan milyonluk kentlerin, 1989'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bugün Rusya Federasyonu'ndaki adları yeniden *Saint Petersburg, Nijni Novgorod, Samara* ve *Yekaterinburg* olmuştur. Benzer biçimde, Kırgızistan'ın başkenti ortaklaşmacı dönemde yoldaş Frunze'nin adıyla anılırken şimdi *Bişkek*'tir.

Büyük Fransız yazarı Victor Hugo'nun, başkent Paris'e bir gün kendi adının verileceğini tutkuyla düşlediği de anlatılır. Paris'in adı hiçbir gün *Hugo* ya da *Hugoville* olmamıştır ama Paris'in ve bütün Fransız kentlerinin önemli ana yollarına bu büyük yazarın adı verilmiş, bütün bu kentler Victor Hugo ve öteki Fransız sanatçılarının anıtlarıyla bezenmiştir. Türkiye'de de, *Atatürk Bulvarı* ya da *Atatürk Caddesi* olmayan, *Atatürk Anıtı* bulunmayan kent bulamazsınız. Ayrıca İstanbul'un *Ataköy, Atakent, Ataşehir* gibi yeni çağdaş kentsel bölgeleri de bu büyük adamın adını yaşatmaktadır. Türkler İstanbul'daki en büyük uluslararası hava limanlarına Atatürk'ün adını vermişler, Fransızlar Paris'in *Charles de Gaule Havalimanı*'yla, Amerikalılar New York'un *John Fitgerald Kennedy Havalimanı*'yla, İtalyanlar ise Roma'nın *Leonardo da Vinci Havalimanı*'yla kendi büyük adamlarının anılarını yaşatmak istemişlerdir. Türkiye'de *Akçakoca, Konuralp, Hacıbektaş, Aydın* gibi yer adları hâlâ Anadolu'nun Türkleşme dönemindeki önderlerin adlarını taşır. Bunun gibi *Alanya* (*Alaiye*, Selçuklu Sultanı *Alaattin*'in adından), *Turgutlu, Salihli, Ahmetli, İhsaniye* gibi adlar kişi adlarından gelir.[81] Hele İstanbul'un semt adları Osmanlı tarihinin bir adlar geçidi gibidir: *Fatih, Bayazıt, Sultanahmet, Yavuzsultanselim, Selimiye, Kocamustafapaşa, Haydarpaşa, Mahmutpaşa, Atikali(paşa), Gaziosmanpaşa, Bayrampaşa.* İstanbul'un Türklerce alınmasından 785 yıl önce, bu kenti 668-669'da kuşatan müslüman Arapların buraya gelişinin anısını ise, Eyyub El-Ensarî'nin gömüldüğü sanılan yerde, üzerinde *Kabr-i Eba Eyyub* yazılı bir taş bulunduğunu öğrenen Fatih Sultan Mehmet'in isteğiyle

[81] Kimileyin bir kişiye bir yer adı verildiği de olmuştur. Örneğin İnönü savaşlarını kazanan İsmet Paşa'ya *İnönü* soyadı verilmiştir. Mustafa Kemal'e *Atatürk* soyadının verilmesi ulusal düzeyde benimsenen bir gönül borcunun dile getirilişidir. Çağımızda benzer bir adlandırmayı Türkmenler, Cumhurbaşkanları Saparmurat Niyazov'a *Türkmenbaşı* soyadını vererek benimsemişlerdir.

yaptırılan *Eyüpsultan Camisi*'yle birlikte, *Eyüp* ilçesi beş yüzyıldır yaşatmaktadır.[82]

Semt adlarından kimileri de kentten çıkış yollarına açılan eski sur kapılarıyla ilişkilidir: İstanbul'da *Edirnekapı, Belgradkapı, Silivrikapı, Topkapı, Ahırkapı, Mevlanakapı, Yenikapı,* Belgrad'da *İstanbul Kapıya,*[83] Paris'te *Porte d'Orléans, Porte de Vincennes* (Fr. Orléans Kapısı, Vincennes Kapısı), 5 km uzunluğundaki kara bazalttan görkemli surlarıyla ünlü Diyarbakır'da *Harput Kapısı* ya da *Dağ Kapısı, Mardin Kapısı, Urfa Kapısı, Yeni Kapı* ya da *Dicle Kapısı* gibi adlar, kentlerin çevreleriyle, çevrelerindeki kentlerle ilişkilerine verdikleri önemi gösterir.

Son olarak, çevrenin ekin bütünü içinde gittikçe artan önemine burada değinmek gerekiyor. Yirminci yüzyılda hızla artan nüfus ve gittikçe belirginleşen "daha çok üretim, daha çok tüketim" eğilimi sonucunda doğal kaynakların hızla kirlenmesi, tükenmesi olgusunun ayrımına varan insanoğlu, doğal çevreyi korumanın gerekliliğini iyice kavramıştır. Birçok toplumda *çevreci* "sivil toplum örgütleri" ortaya çıkmış, kamu yönetiminde *Çevre Koruma Genel Müdürlüğü, Çevre Müsteşarlığı, Çevre Bakanlığı* gibi örgütlenmelere gidilmiştir. Bununla da yetinilmeyip siyasal yapılanmada *çevre bilinci*'ni toplum için en önemli değer sayan *yeşiller* kendi siyasal partilerini kurmuşlar, kimi ülke yönetimlerine ortak olmayı bile başarmışlardır. Tıpkı Bilişim Çağı'nda bilgi, bilim, iletişim ve teknikbilimin önem kazanması gibi, çevre bilinciyle ilgili bu gözlem de, kanımızca, kimi toplumsal / ekinsel kurumların belli bir çağda ortaya çıkan yeni koşullarda ne denli önem kazanabileceğini, dolayısıyla toplumların

---

[82] *Meydan-Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, "Eyüpsultan Camii" başlığı, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1971.

[83] *Kapı, saat, meydan, yorgan, maymun, çekiç* gibi Türkçeden kalıt yüzlerce sözcük Sırpça, Hırvatça, Boşnakça, Makedonca gibi Eski Yugoslavya dillerinde ve Romence, Macarca gibi öteki Balkan dillerinde kullanılmaktadır. Örneğin Macarca *zsebembe sok alma van* (*jebembe şok alma van* okunur) cebimde çok elma var anlamına geliyor. Bunun gibi *csizme* (çizme), *kapu* (kapı), *bugdaj* (buğday) gibi sözcükler de bugünkü Macarcada kullanılıyor. Belgrad'da *Teraziye, Taş Maydan, Kale Megdan, İstanbul Kapıya* semtlerini anımsarım. *Kapıya, yorgancıya* gibi sözcüklerde yer alan *ya* soneki, Batı dillerinde ve Arapçada adların başında kullanılan Fr. *le/la/l'/les*, İt. *il/lo/la/l'/i/gli/le*, İsp. *el/la/l'/los/las*, Ar. *al*, Alm. *der/die/das*, İng. *the* gibi ad tanımlama biçimbirimidir. İşin ilginç yanı, İtalyancaya çok yakın bir dil olan Romencede bu biçimbirimin karşılığı olan *ul* sonekinin, İtalyancadaki gibi adın başında değil, İslav komşuların dillerindeki gibi adın sonunda yer almasıdır: *sportul, institutul* gibi.

dilleriyle ekinleriyle ne denli hızlı bir biçimde değişip gelişebileceklerini gösteren çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır.

Bilim ile Teknikbilim

Bilimsel düşünce'nin taşıyıcısı dildir. Dilin bilime sağladığı yarara karşılık, bilim de dillerin gelişimine büyük bir katkıda bulunmuştur. Nitekim günümüzde *bilim dilleri*'ndeki *terimler*'in sayısı öteki sözcüklerin sayısından büyüktür. Ulusal dillerdeki sözcük sayısının 10.000-90.000 dolaylarında olmasına karşın, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Ekin Örgütü UNESCO'nun bildirdiğine göre uluslararası terimler gömüsünde 900.000 dolayında bilimsel teknik kavramın bulunduğuna Birinci Bölüm'de "Terimler" başlığı altında değinmiştik.

Genellikle Batı Avrupalı bilim adamları ve araştırmacılarca geçen birkaç yüzyılda, o zaman moda olan Eski Yunanca ve Latince köklerden üretilen bu terimlerin çoğunluğu, Hint-Avrupa dil öbeği içerisinde bir dilden ötekine değişmeyen, uluslararası sözcükler gibi algılanmaktadır. Goethe'nin "sanat ve bilim bütün dünya'nındır, onların önlerinde, bütün ulusçuluk duvarları yıkılır" diye dile getirdiği özdeyişi böylece gerçeklik kazanmış sayılmaktadır. Oysa Hint-Avrupa kökenli olmayan Türkçe, Macarca, Fince, Japonca, Korece, Arapça, Çince vb. diller için *uluslararası terim* kavramının alanı doğallıkla iyice daralmaktadır. Böylece Japonlar, Araplar, Macarlar, Türkler gibi dillerine özenen uluslar kendi bilimsel terim dizgelerini, uluslararası terim kavramının dışında, kendi anadillerine uygun biçimde oluşturabilmişlerdir. Anadilleri İngilizce olan Amerikalıların bile, yirminci yüzyılda gelişen bilişim ve bilgisayar bilimleri gibi çağdaş bilim dallarındaki terimleri, eskiden olduğu gibi Eski Yunanca ve Latince köklerden üretmek yerine, yalın halk dilinde, giderek köylü dilinde yaşayan sözcüklerden ürettiklerine, Almanların da bu çağdaş yaklaşımdan yararlandıklarına yukarıda andığımız "Terimler" bölümünde değinmiştik.

Uluslararası sayılan bilimsel terimlerin çoğu Eski Yunanca köklerden (*psikosomatik, kibernetik (güdümbilim), mani, fobi, plankton, terapi, antibiotik, paleontoloji, izotop, atom*), bir bölüğü Latince köklerden (*felis leo, sternum, radyo, video*) türetilmiştir. Yunanca ve Latinceden başka Arapçadan (*zenit, nadir, cebir, alkol, alkali, kimya*), Almancadan (*ohm, röntgen, weber*), Fransızcadan (*amper, nikotin*), İtalyancadan (*influenzo, malaria, volt*), Çekçeden (*robot*), İngilizceden (*watt, farad, radar*) ya da yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı

üzere, bu uluslardan bilginlerin özel adlarından (Ohm, Röntgen, Weber, Ampère, Volta, Watt, Faraday) çıkan bilimsel terimler de çoktur.[84] Hemen bütün dillerde kullanılan *kamera* sözcüğü İt. *camera oscura* (karanlık oda) deyiminden gelir, çünkü daha XV. yy'ın sonlarında Leonardo da Vinci, XVI. yy'ın ortalarında Giovanni Battista, karanlık bir odada iğne deliği gibi küçük bir delikten giren ışığın, odanın karşı duvarında ters bir görüntü yarattığını biliyorlardı.[85] Kimileyin de bir yöneticinin, bir yazarın, bir gezginin ya da bir yasanın ilk taslağını hazırlayan bir bürokratın adı bilimsel bir terime ya da ulusal dillerde kullanılan bir sözcüğe dönüşebilmektedir. Örn. Bugün hemen bütün dillerde bilinen *linç (linç etmek)* söz-

---

[84] Yeni buluşların, bu buluşları yapan bilim adamlarının adlarıyla anılması süreci bugün de sürmektedir. Örneğin tıpta "*Behçet Sayrılığı*" (ya da Lat. *Morbus Behçet*), 1947'de Cenevre Tıp Kurultayı'nda Zürih'li Prof. Mischer'in önerisiyle, *frengi*'ye benzeyen bu sayrılığı, üzerinde 25 yıl çalışarak tanımlayan Türk hekimi Dr. Hulûsi Behçet'in (1889-1948) adıyla adlandırılmıştır.

Gençler için çok uyarıcı olduğuna inandığım bir başka örneği burada özellikle vermek isterim: Japonya'da, sanırım 1970'lerde, bir posta dağıtıcısının 14 yaşındaki ortaokul öğrencisi oğlu, okulda öğrendiği optik bilgisinden yola çıkarak, cep harçlıklarıyla satın aldığı merceklerden yaptığı teleskopla gözyüzünü incelerken, edinebildiği gökbilim atlaslarında bulunmayan bir yıldızı ilk kez gözlediğinin ayrımına varmıştı. Bu buluşunu bildirdiğinde, Japonya'nın ilgili bilim kurulu, hiç kimsenin daha önce gözlemediği bu yıldıza, gökbilimsever genç öğrencinin adını vermişti. Bilimin ezbere bilgiden değil, *gözlem* ve *araştırma*'dan, *ilgi* ve *merak*'tan kaynaklandığını gösteren bu örnek, yazarı derinden etkilemiştir.

Bilimsel başarının öncelikle bir özenme ve derin ilgi olduğunu gösteren bir başka örnek Schliemann'dır. 1873'te Eski Troya'nın yerini (ve kral Priamos'un altın gömülerini) bulan Alman tecimen, gezgin Heinrich Schliemann'ın (1822-1890) bir kazıbilimci olmadığı, ancak Homeros'un İlyada'sını ezbere bilen, eski Yunanca, Yunanca, Rusça ve Türkçe de içinde, sekiz (kimi yazarlara göre on üç) dili okuyup yazabilen bir kazıbilimsever olduğu bilinir. İlyada'nın dizelerinde anlatılan yeri, doğal çevreyi görür görmez tanıyabilen Schliemann'ın serüveni, yine gözlem, araştırma ve derin bir ilgiyle beslenen bilginin, ezber'den bile kimi yerde nasıl yararlanılabileceğinin güzel bir örneğidir.

[85] XVI. yy'da İtalyan ressamlar, resmini yapmak istedikleri görünüme bakan bir yere, çadır biçiminde taşınır bir "karanlık oda" kurup, bir ayna ile karşı duvara izdüşümü düşen görüntüyü, üzerinde çalıştıkları bir masa üzerine yansıtır, görüntüyü kalemle kâğıt üzerine geçirirlerdi. Böylece, ressam gerçekten karanlık bir odada çalışırdı. *Perspektif* de bu yöntemle bulunmuştur. Sonradan ışığa duyarlı filmin bulunmasıyla karanlık oda küçülüp fotoğraf makinesi dediğimiz karanlık kutuya, şimdilerde de elektronik bir makineye, *sayısal* bir makineye dönüştü; ancak bütün bu makinelere bugün hâlâ *kamera* diyoruz. *Fotoğraf* Elence "ışıkyazı" anlamına gelir. Türkçede *kamara* sözcüğü ise oda sözcüğünün İspanyolcası olup gemicilikte kullanılır.

mek) sözcüğü, bir sanığın, suçluluğu yargı yoluyla kesinleşmeksizin genellikle halk kalabalağınca öldürülmesine izin veren bir yasa dolayısıyla, bu yasayı ABD'de 1782'de hazırlayan "gönüllü *gözcü*'ler kurulu" üyesi William Lynch'in adından gelir. İngilizcede *lynch* sözcüğü, bugünkü linç etmek anlamında 1836'dan beri kullanılmaktadır.[86] Kimi araçların ya da aygıtların adları da bunları tasarlayan ve yapımını gerçekleştiren kişilerin adlarından kalıtır. Böylece Fransız Dr. *Guillotin*'in[87] adından dolayı *giyotin*; Amerikalı sanayici *Gillette*'in[88] adından dolayı "traş bıçağı" yerine *jilet*; Alman silah yapıncı *Von Mauser*[89] kardeşlerin adından dolayı da "tüfek" yerine *mavzer* sözcükleri birçok dilde kullanılagelmiştir. Buzdolabı yerine bir buzdo-

---

[86] Bkz. *Webster's Ninth New Collegiate Dictionary*, Merriam-Webster Inc., Publishers, Springfield, Massachussets, ABD, 1990. ABD iç savaşı sırasında William Lynch gibi gönüllü gözcülere *vigilante* (İsp. gözcü) denirdi.

[87] Fransız anotomi profesörü ve saylavı Dr. Joseph Ignace Guillotin (*giyoten* okunur, 1738-1814), ölüm cezalarının uygulanışında insanların acı çekmelerine dayanamadığı için, kendi adıyla anılan bu makineyi geliştirmişti. (Fr. *guillotine*, bir makine söz konusu olduğu için onun adının *dişil* biçimidir). Dr. Guillotin, 1791'de Fransa'da ölüm cezalarında *giyotin* kullanılmasını öngören yasanın benimsenmesi sırasında, bu ölümcül makinenin kendi adıyla anılmasına karşı koymuş ama sözünü dinletememişti. (*Meydan-Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, "Guillotin" başlığı).

Benzer biçimde, Fransa'ya tütünü sokan kişi olarak bilinen Fransa'nın Portekiz büyükelçisi olmasının yanı sıra bir bilgin olarak da tanınan ve tütündeki *nikotin*'i ilk kez ayrıştıran Jean Nicot'nun (*niko* okunur, 1530-1600) adından dolayı, bu zararlı öğeye, *nikotin* (Fr. *nicotine*) adı verilmiştir.

Nitrogliserini ve dinamiti geliştiren İsveçli Alfred Nobel'in (1833-1896) adı ise, bir kaza sonucunda kardeşinin de ölümüne yol açan bu yıkıcı gücün savaşlarda kullanımından, buluşu yapan bilgin'in acı duyması sonucunda, ölümünde bıraktığı isteğiyle, bu buluştan kazandığı parayı her yıl beş dalda verilmek üzere koyduğu bilim, yazın ve barış ödüllerine adamış olması dolayısıyla, *Nobel* adı ölüm ve savaş bağlamında değil, tersine bilim, yazın ve barışa katkı veren insanların adlarıyla birlikte anılmaktadır. 102 atom sayılı *element*'e onun ölümünden çok sonra, Stokholm'de Nobel Enstitüsü'nde elde edildiği için *nobelium* adı verilmiştir (Meydan Larousse, a.g.y., "Nobel, Nobel ödülleri ve nobelium" başlıkları).

[88] Amerikalı buluşcu ve sanayici King Camp Gillette (1855-1932), 1901'de Boston'da *Gillette Safety Razor Company*'yi kurmuş ve *ustura* yerine kullanılmak üzere ürettiği güvenli "traş makinesi" ve "traş bıçağı" ile büyük başarı kazanmıştı (*Meydan-Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, "Gillette" başlığı).

[89] Wilhelm (1834-1882) ve Paul von Mauser kardeşlerin 1870'te Obendorf'ta kurdukları fabrikada ürettikleri tüfekler 1945'e değin kullanılmıştır (*Meydan-Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, "Mauser" ve "mavzer" başlıkları).

labı markası olan *Frigidaire*'den *frijder* sözcüğü, bilgisayar donanımı üreticisi *IBM*[90] firmasının adından dolayı da, bu kısaadın okunuşu olan *ayhiem* sözcüğü de, halkın gündelik konuşma dilinde, ilkin "bilgi işlem makinesi" ya da "elektronik beyin" ve daha sonra bizim 1969'da önerdiğimiz "bilgisayar" yerine Türkçede bir süre kullanılmıştır.

Kimi bilimsel-teknik terimler ise yer adlarından gündelik dilimize girmişlerdir. Buna en güzel örnek Türkiye'in bugünkü *Manisa* (eski *Magnesia*) kentinin adından gelen İng. *magnet*, *magnetic*, Türkçe *mıknatıs*, *manyetik* sözcükleridir. Eski yurttaşlarımız Manisa dağlarında buldukları demir filizlerindeki mıknatıslık özelliğinin ayrımına varmışlar, doğadaki bu özelliği *magnet* (ya da *Magnesia taşı*) biçiminde adlandırmışlardır.[91]

Yer adlarının terim biçiminde kullanımına başka bir örnek: Tarımda kullandığımız *turfanda ürün* deyimi Çin'in *Sincan Uygur* özerk bölgesindeki *Turfan* kentinin sıcak iklimiyle ilişkili olabilir.[92] Oysa biz bugün ne orada yaşayan Uygurları, ne de Türkçedeki *tarım* sözcüğünün kökeni olarak Taklamakan çölünün kıyısındaki bu bitek toprakları sulayan Tarım Irmağı'nı anımsamayız bile.[93] Ama Türkiye'de

---

[90] *IBM: International Business Machines.*

[91] Türkçedeki *mıknatıs* Elence *magnetis* sözcüğünün Arapçalaşmış biçimidir. Elektriğin temeli olan bu özelliğin Türkiye'deki okullarda Manisa kentimizin adıyla bağlantı gösterilmeden okutulmasını anlamak güçtür. *Elektrik*, *elektronik* sözcükleri ise Yunanca kehribar anlamına gelen *elektron* sözcüğünden gelir. Yüzük, tesbih vb. yapımında kullanılan bir yarı değerli taş olan kehribara yünlü kumaş sürtüldüğünde oluşan kıvılcımlar çok eskiden beri gözlenmiştir. Bu yüzden Arapçada elektrik (mühendisliği) için *kelıribariye* sözcüğü kullanılıyor.

[92] Kimi kaynaklarda bu sözcüğün Farsça *türfende* ya da *terfende* sözcüğünden Türkçeleştiği belirtiliyor. Farsça sözcükler türkçeleştiğinde kalın ünlüler hep ince ünlüye dönüşürken (örn. Fars. *gul*: gül), terfende/türfende sözcüğünün Türkçede *turfanda* biçimine dönüşmüş olması bende sözcüğün kökeninin *Turfan* olduğu doğrultusunda kuşku uyandırıyor.

[93] Türkçede *Tarım* ırmağının adıyla anılan *tarım* kavramı, Batı dillerinde *tarla bakımı* olarak adlandırılır (Fr./İng. *agriculture*). Türkçe *uygarlık* sözcüğünün de bu bölgede yaşayan Uygur halkının adıyla ilişkili olduğuna değinmiştik. Batı Türkçesini oluşturan Oğuzcada başka bir deyişle Türkçe, Azerice, Türkmence, Özbekçede sözcük başlarındaki *y* sesinin, Kuzey Türkçesini oluşturan Kıpçaklarda, Tatarcada *c* (*yol, yürek, yılan,* yerine *col, cürek, cılan*), Kazakça ve Kırgızcada *j* sesine (*jol, jürek, jılan*) dönüşmesine karşılık, Doğu Türkçesinin başlıca örneğini oluşturan Uygurcada yine *y* sesiyle söylenmesi, bu dilin biz Türklerce daha kolay anlaşılmasını sağlamaktadır. Uygurların bayrakları da biçim olarak Türk bayrağının açık mavi üzerinde beyaz ay yıldızlı bir

bizim *toz şeker* dediğimize, kum çölünün kıyısında yaşayan Uygurlar *kum şeker* derler.

Birinci Dünya Savaşından önce bilim teknik dilleri arasında birinci sırada olan dil Almancaydı. Fransızca ikinci, İngilizce ise uzaktan üçüncü geliyordu. Bugünse bilim dilleri arasında İngilizce su götürmez bir üstünlük sağlamış, bilim dillerinin önem ve öncelik sırası değişmiş, bu arada öğretim ve bilime önem veren birçok ulusun dili de Fransızca, İtalyanca, Almanca, İspanyolca gibi köklü dillerin yanı sıra, bilim dili niteliği kazanmıştır. Rusya'nın bilim alanında sağladığı büyük başarıyla birlikte Rusça da bilim dili olarak önem kazanmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde, eski ortaklaşmacı ülkeler arasında Rusça, uluslararası bilimsel iletişim dili olarak yaygın biçimde kullanılmakta, Batı'da da öğrenilmekteydi. Sürmekte olan geçiş döneminin bocalamalarına karşın, Rusya'nın sağlam bilimsel ve teknik altyapısı Rusçanın bilim dili özelliğini kuşkusuz etkilemeyecektir.

Bir dilin "bilim dili" olarak hangi koşullarda yetkinleştiğini, birkaç örnekle göstermek üzere İngilizce, İtalyanca, Almanca, Macarca, Fransızca gibi seçilmiş birkaç bilim dilinin gelişme dönemlerine ilişkin kısa bilgi Üçüncü Bölüm'de "Bilim Dili" başlığı altında verilmiştir. Bu örnekler incelendiğinde, bir bilim dilinin gelişmesinin, bir toplumda bilim ve teknikbilimle uğraşan bilim adamlarının çabalarının yanı sıra, büyük ölçüde devlet yönetimi ile eğitim kurumlarının örgütlenişiyle ilgili olduğu ortaya çıkıyor.

Diyebiliriz ki bir toplumun kazandığı teknikbilimsel-bilimsel birikim toplumun bütün öteki kurumlarıyla etkileşimler yarattığı gibi, ulusal dille de pek önemli bir etkileşim yaratır. Uluslararası bilimsel adlandırmaya giren terimleri, ulusların her biri kendi uyanış, güçleniş dönemlerinde attıkları adımlar sonucu vermişlerdir. *Yenidendoğuş*'un arkasında Mısır, Anadolu, Yunan, Roma, Arap, Batı Avrupa uygarlıklarının birikimleri yatıyordu. Eski Yunancanın bilim dillerine verdiği katkı bu bakımdan anlamlıdır. Arapların bilime katkıları da benzer biçimde, bütün kurumlarıyla dayanıklı bir toplumsal yapı kurup güç kazandıkları döneme rastlar. Dilleri bu

---

benzeri olup "bizim al bayrak" deyimimiz gibi "gök bayrak" sözcükleriyle anılıyor. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından birkaç yıl önce Uygurca yazıda Çince kavramçizilerin kullanımı bırakılmış ve İslam dini dolayısıyla Arap abecesi benimsenmişti. Daha sonra Türk dilleri için Latin tabanlı ortak abece oluşturma çalışmalarına Uygurlar da katılmışlardır.

süreci hazırlamış, hızlandırmış, sonuç olarak da bu süreçten etkilenmiştir.

Bilimde önde giden ve Hint-Avrupa dillerini kullanan Batı toplumları, yeni kavramlara kendi dillerinin köklerinden ya da Eski Yunanca, Latince köklerden türetilmiş adlar verdiklerinden, yeni kavramları gereğince tanımayan öbür toplumlar bu sözcükleri olduğu gibi alıp bilimsel ve teknik bir konunun anlatımında *yamalı bohça*'ya dönen kendi dilleri içinde kullanmaktadırlar. Oysa bunların anlamlarını bilmeyen insanların elindeki yabancı kökenli terimler, anlamları ne denli kesin, eksiksiz olursa olsun, kavramlarla adlar arasındaki *yabancı dil duvarı* yüzünden, iyice anlaşılamamakta, bunların gösterdiği yeni kavramlar da halk yığınlarınca açıkça anlaşılamadığından, bilimsel düşünce bu ülkelerde bir türlü yaygınlaşamamaktadır.

Batı ekinini benimsediğimize göre, bu düşünceyi yakalayabilmemiz için okullarımızda Türkçeyle birlikte Eski Yunanca, Latince de okutmalıyız diyen Ataç'ın çıkış noktası buydu. Öte yandan bu ancak onların bulduğu kavramları anlamamızı sağlayabilirdi. Oysa teknikbilimsel bulguları kendi ekinimize özümsemek, yepyeni kavramlar bulabilmek üzere gerekli bilimsel düşünce devingenliğini kazanmak için bu sözcükleri kendi anadilimizin sözük ve kavramlar dizgesi içinde yeniden yaratmamız gerekirdi. Bilim ve teknikbilim üretebilmek, yeni bulgulara, özgün buluşlara ulaşabilmek için Türk'ün bir kavramı kendi anadilinde adlandırması, o kavramla doğal biçimde buluşması, aracısız görüşmesi, kendi mantık örgüsüyle hiçbir noktada boşluk duymadan, kavramı kendi öz benliğinde, bilinçaltının derinliklerinde iyice duyumsaması, algılaması gerekir. Kullanılan *bilimsel* dilin mantığı, bu dili bir *yabancı dil* olarak kullanan öğrencinin, bilim adamının ya da araştırmacının mantığından biraz ayrıldı mı, *kavramada boşluklar* ya da *sıkışıklıklar* baş gösterir. *Çeviri*'ler, *uyarlama*'lar, bilim çevreleri arasında iletişim kurmak için vazgeçilmez önemdedir, ama bu çabalar bilimin özümsenip geniş halk yığınlarına yayılması sorununu ancak görünüşte çözer ya da daha doğru bir deyişle, uluslararası iletişime çok değerli bir katkı sağlamakla birlikte derin kavrayış için ancak başlangıç niteliğinde bir ilk yaklaşım sağlayabilir.[94] Yabancı dilden

[94] İtalyanca "çevirmen ihanet edendir" anlamına gelen *traduttore traditore* atasözü'nde yer alan bu iki sözcüğün söylenişindeki benzerlik de şaşırtıcıdır: *tradurre:* çevirmek (karşı'ya götürmek), *tradire:* ihanet etmek (karşı'ya söylemek).

öğrenilmiş bir bilginin, ancak bunu anadilimle, üstelik olabildiğince öz bir dille anlattığım zaman bence tüm anlamıyla kazanıldığını, benimsendiğini kendi öğrenim ve öğretim yaşantımda, elle tutulur bir biçimde gördüm. Tanıklık edebilirim ki birden çok yabancı dili ileri düzeyde iyice öğrenmek olanaklı; ama anadili tek. Yabancı dillerde ne denli ustalaşırsa ustalaşsın, anadilinden ötede insan artık kendisi olamıyor ki yaratıcı olabilsin!

Teknik dilin erdemi *doğa*'nın gizlerini çözümleyip "doğayı insanın denetimine sokan" ya da daha doğrusu "insanın doğa'ya *uyum* gösterebilmesi"ni sağlayan *bilimsel düşünce*'yi olanaklı kılmasındadır.

Eğitim

Eğitim toplumun yeni üyelerinin, kurulu toplum düzenine uygun biçimde ekinsel insan olarak yetiştirilmesi görevini yüklenen kurumdur. Ekin yumağının bebeği sarışını incelerken gözden geçirdiğimiz ilişkilerde, aile içindeki ilk eğitimde dilin yerini gördük. Çocuğun anadilini öğrenmesi, bunu yapmakla edindiği soyutlama olanakları, düşünüş biçimi, değer yargıları, ona toplumunun ekinsel özelliklerini tanıtır. Deyimlerin, atasözlerinin yargılayıcı, buyurucu özelliklerini, geleneklerin dille olan ilişkilerini incelerken gördük. Tıpkı aile gibi geleneklerin de eğitim kurumuyla yakın bir etkileşimi vardır.

Düzeni koruyucu nitelikteki devlet/din kurumunun da eğitimle etkileşimi önemlidir. Devletin toplum adına eğitim görevini açıkça yüklendiği çağdaş toplumlarda bile, bütün öteki kurumların eğitimle olan ilişkileri sürmektedir. Kuşaklar değiştikçe, gençlerin eğitimi de yeni yeni bireylerce sağlandığından eğitimin *düzeni koruma* görevi yüklenen devlet kurumları aracılığıyla yapılması bile ekin örtüsünün uzun sürede tümüyle özdeş kalmasına olanak vermiyor.

Bir dilin *devlet dili* olma niteliği gibi *eğitim dili* olma niteliği de önemlidir. Çağdaş bilim ve teknikbilimin her düzeyde öğretimi bugün, her ülkede ulusal dilde yapılmayabiliyor. Özellikle teknikbilimde gözlenen başdöndürücü gelişme, yeni kavramları karşılamak üzere yığınla yeni terim doğururken, ortaya çıkan birçok yeni bilim ve teknikbilim dalının ulusal dillerde öğretim olanakları yer yer bulunamıyor. İngilizce, Fransızca, Rusça vb. dillerde öğretime başvurulabiliyor. Giderek, gündelik yaşamımıza giren yeni buluşlarla ilgili adlar da birçok Batı kaynaklı sözcüğü halk diline sokuyor. Oysa bilim ile teknikbilim de, özellikle eğitim gibi, önemli birer ekinsel kurum. Bu ekinsel kurumların bir yabancı dile dayalı

olarak örgütlenmesi, özde, bu kurumların pek önemli işlevlerini her toplum içinde yer alan, ayrıcalıklı bir *seçkinler* sınıfı yararına kullanmayı istemekle birdir. Din eğitiminde kullanılan yabancı dil için de durum budur. Eğitimin her düzeyde halkın dilinde yapılmadığı bir ülkede, halkın dilinin devlet dili olma niteliği de yara almış sayılabilir.

Bu konuda, Türkçenin öğretim dili olarak gelişmesinde gözlenen aşamalar, çok konuşkan bir örnek oluşturduğu için özellikle incelenmeye değer.

Türkçe üzerinde yabancı dil etkisinin arttığı ve üstünlük kurduğu dönemde açılan çok sayıda *medrese*'de *tedrisat*[95] Arapça yapılmıştır. Türkiye'de eğitimin geçmişini inceleyen bir tarihçinin değerlendirmesi şöyledir: "Bu medreselerin memlekette Türklüğe ve bilim dünyasına ne hizmeti ve yararı olmuştur? Bellibaşlı hangi bilginleri yetiştirmiştir? Bunları uzun uzun aramaya gerek yoktur. *Hiç kimseyi yetiştirememiştir* demekle yetinmek daha uygun olur".[96] "Bu örgütler Fatih devrinde devletin yoksun bulunduğu çeşitli yönetim ve sanat adamlarını da yetiştirme yeteneğinden yoksundu. Böyle bir durumda devletin kendisi için... *Enderun Okulu* kuruldu... Okulda Arap ve Fars dilleri okutulmakla birlikte... askerlik siyaset ve teknik başta geliyordu. Yazın ve müziğe de yer verilmişti. Okulun başlıca özelliği bütün bu derslerin Türkçe okutulmasıydı. Bu sayede, Enderun'dan sadrazamlar, kaptanpaşalar, yeniçeri ağaları, eyalet valileri, sancak beyleri, daha başka hizmetler için ünlü kişiler, ayrıca şairler, yazarlar, ressamlar, mimarlar, müzikçiler, tarihçiler ve daha bunun gibi medresenin yetiştiremediği bilginler de yetişmiştir".[97] Buradaki çelişki de Enderun Okuluna yalnızca *devşirme* çocukların alınmasıydı. Türk çocuklarının okuyabildikleri "medrese kuşku yok ki Türkçenin en büyük düşmanı idi, Türk kültürünün gelişmesine, karakterini bulmasına karşı bir Çin seddi gibi gerilmiş bulunuyordu"[98].

Çağdaş eğitimde Türkçenin öğrenim dili olarak kullanılması 1773'te *Deniz Harp Okulu*'nun kurulmasıyla başlar (*Mühendishane-i*

---

[95] *Medrese* sözcüğü Ar. *ders* kökünden türevdir (Kşz. *tedris, tedrisat*).

[96] *Türkiye Maarif Tarihi*, O. N. Ergin, İstanbul, 1939, s. 94. Kimi sözcükler Türkçeleştirilerek alınmıştır.

[97] "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", Enver Ziya Karal, *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılı Yayınları, TTK, Ankara, 1978, s. 32-33. Kimi sözcükler Türkçeleştirilerek alınmıştır.

[98] Karal, a. g. y., s.48.

Bahrî-i Hümayun). Okulu Fransız Baron de Tott ile Cezayirli Hasan Efendi kurmuşlardır. Baron de Tott Türkçe öğrenmişti, derslerini Türkçe vermekteydi.[99] İngilizce ve İtalyanca bilen Cezayirli Hasan Efendi de gemicilik bilgisini Türkçe öğretmekteydi.[100] 1793'te kurulan *Kara Harp Okulu*'nda ise (*Mühendishane-i Berrî-i Hümayun*) öğrenimin yalnızca Türkçe yapılmakla kalmayacağı, özellikle ilk sınıflarda, *kaba Türkçe* (konuşulan Türkçe) ile yapılacağı açıklanmıştır. Arapça, Farsça yerine, yabancı dil olarak Fransız öğretmenlerce okutulan Fransızca dil dersleri konmuş, Batı dillerinde 400 kitaptan oluşan bir kitaplık kurulmuştur. Padişah Üçüncü Selim'in ayrıca askerlik bilim ve sanatı üzerine Fransızca kitapların Türkçeye çevrilmesini sağladığı da biliniyor. Türkçenin bilim ve öğretim dili olarak kullanılması için çabalar İkinci Mahmut döneminde, özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra da sürdürülüyor. Fransızca öğrenen İshak Efendi, 4 tutamlık matematik kitabının yanı sıra, makine, fizik ve ideoloji kitapları da yazıyor, Padişah bilim kitaplarının Türkçeye çevrilmesi için bir çeviri bürosu kuruyor. Mahmut II de Selim III de kendilerine sunulan yazılarda olanakların elverdiği ölçüde Türkçe sözcüklerin kullanılmasını istemekteydiler.[101]

Bilim ve öğretimde Türkçenin kullanılması gereğini İkinci Mahmut 1839'da *Tıbbiye*'nin açılışında öğrencilere yaptığı konuşmada şöyle belirtmiştir: "Tıp bilimini bütünüyle dilimize alıp gerekli kitapları Türkçe olarak yazmaya çalışıp çaba göstermeliyiz. Sizlere Fransızca okutmaktan benim amacım, Fransız dilini öğretmek değildir. Ancak tıp bilimini öğretip giderek kendi dilimize almaktır ve ondan sonra ülkenin her yanına Türkçe olmak üzere

---

[99] Baron de Tott'un çabalarıyla ilkin Hasköy / İstanbul'da 1773'te açılan "Hendesehane"nin kurulmasına karşı çıkan medreseli hendesecilerin (Ar. *hendese*: geometri, *mühendis* sözcüğü de bu kökten türevdir) bilgilerini ölçmek için yapılan sınavda elde edilen sonucu, tarihçilerimiz korkunç olarak nitelendirmişlerdir. "Bir üçgenin açılarının toplamı kaç derecedir?" sorusunu medrese kökenli hendeseciler yanıtlayamamışlar, epeyce duraksamadan sonra aralarından birinin verdiği yanıt ise şu olmuştur: "üçgenine göre değişir!" (*Türkiye'nin Akıl Çağına Geçmesi, Atatürkçü Düşünce*, Ahmet Mumcu, s. 759-767'den aktaran: Mahmut Tevfik Birsel, *Hedefimiz Akdeniz*, Tepekule Kitaplığı Yayınları: 3, İzmir, Haziran 2000, s. 52. Özgün kaynaklar olarak (a) *Osmanlı Tarihi*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, cilt IV, s. 480; (b) "Ottoman Source of Information on Europe in the Eighteenth Century", V. Aksan, *Archivum Ottomanicum XI*, 1988, s. 5-16 gösterilmiştir.)

[100] Karal, a. g. y., s.48-49.

[101] Karal, a. g. y., s.48-53.

yaymaktır... Hocalarınızdan hekimlik bilimini öğrenmeye çalışın ve yavaş yavaş Türkçeye alıp dilimizde kullanılmasına çalışın".[102, 103]

Türkçenin bağımsızlığı için çalışmalar Tanzimat döneminde başlamış, Cumhuriyetle gelişmiş, Atatürk'ün Dil Devrimiyle siyasal ve toplumsal bir eylem olarak gerçekleşmiş, 1932'de bir dernek olarak kurulmuş Türk Dil Kurumu'nun, 1983'te bir devlet dairesine dönüştürülmesine değin geçen 51 yıllık çalışma döneminde olgunlaşmıştır.

1876 Anayasası hazırlanırken Osmanlı İmparatorluğunun dilinin Arapça mı Türkçe mi olacağı çok tartışılmış, Sultan Abdülhamit'in direnmesine karşın Türkçeciler ağır basmışlar, resmi dil Türkçe olarak benimsenmiştir. Sonradan Sultan Abdülhamit'in "Arapça güzel lisandır, keşke eskiden resmi dil Arapça kabul edilseydi... Arapçanın resmi dil olmasını ben teklif ettim. O zaman Sait Paşa başkâtip idi, direndi. Sonra Türklük kalmaz dedi. O da boş laf idi. Neden kalmasın? Aksine Araplarla daha sıkı bağıntı olurdu" biçiminde yakındığı bildirilmiştir.[104] 1876 Anayasasından sonra Türkçe öğretim ilkokullarda ve ortaokullarda zorunlu kılındı.[105] Bilim ve öğretim dili olarak Türkçenin kullanılmasından yana çıkan Ziya Gökalp de "yeni terimler alınacağı zaman ilkin halk dilindeki sözcükler arasında aramak, bulunmadığı takdirde, Türkçenin *kıyas edatlarıyla* ve *kıyas terkip ve tasrif usulleriyle* yeni sözcükler yaratmak" gerektiğini, bu sözcük türetme yollarıyla da sorun çözülemiyorsa ancak o zaman yabancı sözcüklere başvurmak gerektiğini söylüyordu.[106] Türkçenin kaynakları elde bulunmadığı için kendisi Arapçadan *hars* (ekin, kültür), *mefkûre* (ülkü, ideal) gibi, birçok terim üretmişti.

Bütün bu çabalara karşın Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyıl başında

---

[102] *Türkiye Maarif Tarihi*, O. N. Ergin, İstanbul, 1939, s. 238.

[103] "Türkçede Terim Üzerine", Mehmet Deligönül, *Türk Dili*, c. XLV, 1982, s. 24.

[104] "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", Enver Ziya Karal, *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılı Yayınları, TTK, Ankara, 1978, s. 62.

[105] Karal, a. g. y., s. 77-78.

[106] *Türkçülüğün Esasları*, Ziya Gökalp, Varlık Yayınları: 1238, Altıncı Basılış İstanbul, 1966, s.145.

ülke birçok ülkenin (özellikle İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika'nın) siyasal-ekinsel etkilerine açık durumdaydı[107].

Kapuçin, Cizvit ve Fransisken din örgütlerince desteklenen Fransız okullarının yerleri ve sayıları XX. yüzyıl başında şöyledir (yalnızca Asya Türkiyesinde): Adana (1), Amasya (4), Diyarbakır (2), Filistin (7), Harput (5), Havran (4), Kadıköy (1), Kayseri (1), Lübnan (29), Malatya (3), Mardin (1), Mersin (1), Samsun (1), Sivas (1), Suriye (3), Tokat (1), Trabzon (1), Şebinkarahisar (2), Urfa (1).[108]

XX. yy başında, öğretimin İngilizce yapıldığı Amerikan okullarının yerleri ve sayıları ise şöyledir (yine yalnızca Asya Türkiyesinde): Adana (1), Adapazarı (3), Amasya (10), Amman (20), Ankara (4), Antep (1), Biga (1), Bitlis (2), Boğazlıyan (1), Bursa, (3), Dersim (2), Diyarbakır (3), Ergani (2), Ertuğrul (2), Erzurum (1), Geyve (1), Harput (9), İzmir (2), İzmit (2), Malatya (1), Manisa (1), Maraş (2), Mardin (3), Mersin (1), Muş (2), Sivas (20), Siirt (3), Sungurlu (1), Suriye (27), Şebinkarahisar (1), Talas (1), Tarsus (2), Tokat (1), Urfa (1), Van (2), Yozgat (2).[109]

Görüldüğü gibi Asya Türkiyesinde Fransızca öğretim yapan 69 okula karşın İngilizce öğretim yapan Amerikan okullarının sayısı bunun 2 katıdır (140). Fransız ve Amerikan etkisinin odaklaştığı Suriye, Lübnan ve Filistin'deki okullar dışarıda tutulursa, Anadolu'da 30 Fransız okuluna karşılık bunun 3 katının üzerinde (93) Amerikan okulu bulunmaktadır. Amerikalı J. Strong'un 1893 tarihli *Yeni Dönem ya da Geleceğin Devleti* kitabında işlenen *"İngilizce uluslararası dil olmalıdır"* ilkesi[110] uygulanmaktadır. Gerekçe açıktır: buluşların çoğu Amerikalılarca yapılmaktadır; bilim adamlarının çoğunluğu Amerikalıdır. Öte yandan Amerikan temsilciler meclisi üyesi Everett (1794-1865) "Kurumlarımızın dayandığı ilke genişlemedir" demekte,[111] yirminci yüzyılda gerçekten İngilizce en önde gelen uluslararası bilim dili niteliği kazanmaktadır.

---

[107] *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, Tevfik Çavdar, Ant Yayınları: 29, İstanbul, 1970, s. 85.

[108] Çavdar, a. g. y., s. 89-92.

[109] Çavdar, a. g. y., s. 102-103.

[110] *The New Era or the Coming Kingdom*, J. Strong, New York, Baker and Taylor, s. 54-80'den aktaran: Türkkaya Ataöv, *Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu*, Doğan Yayınevi, Ankara,1970, s. 35.

[111] Senator Beveridge ise 1898'de şöyle diyordu: "Bizimle ticaret yapan büyük sömürgeler kurulacak, kurumlarımız ticaretin kanatları altında bayrağımızı izleyecektir". Osgood, *Ideals and Self Interest in America's Foreign*

Bilim ve öğretim dilinin Türkçeleşmesi Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün *Öğretimin Birliği Yasası* (1924) ve *Dil Devrimi*'yle kesin bir biçimde çözülmüş oldu. Türk Dil Kurumunun 12 tutamlık *Derleme Sözlüğü*, Türkiye'nin tüm illerinde halkın kullandığı sözleri, 8 tutamlık *Tarama Sözlüğü* eski Türkçe yapıtlarda geçen sözleri, anlamları ve tanıklarıyla Türkçeyi benimseyen bilim adamlarının bilgisine sundu.[112] 51 yılda yayınlanan 102 terim sözlüğü ile hemen tüm bilim alanlarındaki kavramlara Türkçe karşılıklar önerildi.[113]

Ne yazık ki, XX. yy'ın sonlarına doğru ilköğretimden yükseköğretime değin yabancı dilde öğretim yapan okulların yeniden el üstünde tutulduğu Türkiye'de, bu durum kamuoyunun ilgisini bile çekmemektedir. Oysa, ülkenin siyasal-ekinsel bağımsızlığının uzun dönemde korunamaması gibi pek önemli bir çekincenin yanı sıra, bir yabancı dilin eğitim/öğretim aracı olarak kullanımından doğan somut gündelik sorunlar da söz konusudur. Yabancı dille eğitim ortamında teknikbilimin, bilginin ve bilimsel düşüncenin içimize sindirilmesi, özümsenmesi, kendimize mal edilmesi güçleştiği gibi öğrencilerin yaratıcılık yetenekleri de baltalanır, en azından daha güç gelişir. Özetle, çağdaş teknikbilim, bütün çabalarımıza karşın, bir türlü bizim ekinimizin toplam kurumlarıyla bütünleşemez. Başkasında görüp ödünç aldığımız bir nesne gibi, davranışlarımızda, düşüncelerimizde, kimliğimizde eğreti durur. Çağdaş eğitimin başlıca ilkesi olan *bilginin yaygınlaştırılması* ise doğallıkla gerçekleşmez.

Bir toplumun ekini, tanımladığımız üzere, o toplumdaki ekinsel kurumlar olan eğitim, bilim, teknikbilim, din/devlet vb. değişkenlerden oluşuyorsa, Cumhuriyetle birlikte *devlet dili* olduktan sonra, *öğretim dili*, *sanat dili* olarak da gelişen Türkçenin, bilim ve teknikbilimde yetersizliği öne sürülerek Atatürk devrimlerini izleyen tepki döneminde eğitim dili olarak horlanması, dilimizin geleceğini *ekin dili* olarak da baltalayacak önemli bir olay sayılmalıdır. Gerçekte, din ve özellikle bilim ve teknikbilim ile ilgili eğitimde yeniden yabancı dillere kayma, bir *karşıdevrim* eylemidir. Ulusal eğitimin yabancı dille yapılmasının yanlışlığı, bunu yaygınlaştırma tasarılarının olanaksızlığı üzerinde başka yerde durmuş, bunun bir

---

Relations: The Transformations in the Twentieth Century, Chicago University Press, 1964'ten aktaran Ataöv (a. g. y., s.79).

[112] *Kültür Kuramında Bütüncülük Sorunu üzerine Bir Deneme*, Bozkurt Güvenç, Hacettepe Basımevi, 1970.

[113] "Elli Yıl Boyunca Türk Dil Kurumu Terim Kolu Çalışmaları", Aydın Köksal, *Türk Dili*, c. XLVII, 1983, s. 269-278.

çıkmaz yol olduğunu, bu eğilimin güç kazandığı 80'li yıllarda, yayınlar, topluçalışmalar ve açık oturumlarla Türk kamuoyuna göstermeye çalışmıştık.[114] 1980-2000 döneminde gerçekten yaygınlaşan yabancı dille öğretim eğiliminin Türkiye'nin büyük bir yanılgısı olduğunu, ortaya çıkan sorunlar düzeyinde bugün gözlemleyebiliyoruz.[115]

Eğitimin dille olan ilişkisi kuşkusuz en önemli düzeydedir.

Ekonomi ile İletişim

Ekonominin üretim ile hizmet ilişkileriyle ilgili olması, bu kurumla iletişim kurumu arasındaki etkileşimi göstermeye yeter. Tecimde büyük başarılar kazanmış olan Fenikelilerin, bu ekonomik eylemleri sırasında Orta Doğu ile Akdeniz ülkeleri arasında ne denli önemli bir etkileşime yol açtıkları bilinen bir gerçektir. En eski ekin alışverişini tecimsel amaçlarla gerçekleştiren bu toplum, örneğin *yazı*'nın yayılmasını ve *kavramçizi*'lerden *abece*'ye geçilmesini sağlamak gibi iletişimle dile pek önemli bir katkıda da bulunmuştur. Doğu Akdeniz'in yeryüzünün başlıca ekinsel gelişim bölgelerinden biri olmasında bu ülkelerin tarımsal, ekonomik zenginliklerinin kolaylaştırdığı ekinlerarası ilişkilerin yeri büyük olmak gerekir.

Günümüzde de ekonomik yaşam, üretim tekniklerinin yayılması, taşıma, duyurma, pazarlama gibi eylemler iletişim kurumunun en yetkin biçimde örgütlenip işlemesiyle sağlanmaktadır. *Ulaştırma* ve özellikle *iletişim araçları*'nın olağanüstü gelişmeler göstermesiyle yeryuvar her yanı kolayca erişilebilen bir bütün, bir *elektronik köy* durumuna girmiştir. İş ilişkileri dolayısıyla yapılan gezilerin artması, pazarlama yöntemlerinin insan ilişkilerine, toplumsal, davranışsal etmenlere önemle eğilmesi, *bilişim dizgeleri*'nin, *bilgisayar ağları*'nın olağanüstü yaygınlaşması, uluslararası bilişim ağı *İnternet* üzerinden elinin altında (ya da dizinin üstünde[116]) bir kişisel bilgisayar bulunan

---

[114] "Öğretim Dili Olarak İngilizcenin Benimsenmesiyle İlgili Sorunlar ve Türkçenin Geleceği", Aydın Köksal, *FDE Yazın ve Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, cilt 4, sayı 14, kış 1984, H.Ü. Fransız Dili ve Edebiyatı Derneği yayını, s. 75-102.

[115] Bkz. *Yabancı Dille Öğretim: Türkiye'nin Büyük Yanılgısı*, Aydın Köksal, Öğretmen Dünyası, Ankara, Mayıs 2000.

[116] Kişisel bilgisayarların, bir çanta gibi *taşınır*, göreli olarak daha küçük ve yeğni olanlarına *dizüstü* bilgisayar deniyor; yolculukta, otelde de artık herkes, bu dizüstü bilgisayarları kullanarak, evinde ya da işyerindeymiş gibi çalışabiliyor.

herkesin, telefon ağı üzerinden yeryüzünün herhagi bir yerindeki herhangi bir başka kişisel bilgisayar kullanıcısıyla, tecimsel, bilimsel ya da eğitimsel ya da yalnızca özel amaçlarla anında iletişim kurabilmesi, *ekinlerarası iletişim*'i pek etkin kılmıştır. Bütün bu teknikbilimsel gelişmeler sonucu *yabancı dil öğrenme* eğilimi de, *ulusal diller*'in varlığının pekişmesi de yaygınlaşmış, uzaktan bakınca *elektronik köy* gerçeğiyle çelişkili gibi gözüken *mikroulusçuluk* akımlarının ortaya çıkışı bile bu dönemde gözlenmiştir. Bu, insanoğlunun toplumsal/ekinsel örüntüsünün, *tarım* ve *yapım* devrimlerini izleyen bir *devrim*'le yeni bir uygarlık biçimine, *bilişim toplumu*'na dönüşmesi anlamına gelmektedir. Basın-yayın'ın, iletişim hizmetlerinin inanılmaz gelişmeler göstermesi sonucu, uluslararası ekonomik topludurumda böylece *küreselleşme* eğilimi ortaya çıkmış, tecimsel ortaklıklar uluslararası birleşmelerle *çokuluslu ortaklıklar*'a dönüşerek bunlar ekonomik yaşama yeryuvar ölçeğinde egemen olmaya başlamışlardır. Ortaya çıkan uluslararası siyasal düzene *Yeni Dünya Düzeni* deniyor, bu yeni düzenin kuralları kuşkusuz egemen güçlerce oluşturuluyor.

Doğallıkla, bütün bu ilişkilerde sözlü dille yazılı dilin önemi daha da belirgin bir biçimde ortaya çıkıyor.

Uluslararası ilişkilerde, başta İngilizce olmak üzere, Fransızca, İspanyolca, Almanca, Japonca, Rusça, Çince ve birçok başka ulusal dil, geniş insan yığınlarının yabancı dil olarak konuştuğu diller durumuna gelmiştir. Dilimizi ülkemizde ve yeryüzünün önemli ekonomi odaklarında etkin biçimde öğretebilecek merkezlerin örgütlenmesini sağlayabilsek, Türk ekonomisinin gelişmesi ve bağımsızlıklarını kazanan öteki Türkçe konuşan ulusların Avrasya ekonomik bütünleşemesi ve küreselleşme dorultusunda gelişmeleri göz önünde tutulursa, yakın bir gelecekte Türkçenin de bu diller arasına katılacağında kuşku yoktur. Bilişim toplumunun bireyleri artık bir değil üç beş yabancı dil konuşuyorlar. Teknikbilimin aktarılması konusunda da etkin ve hızlı bir biçimde anadili olanaklarını ve bir ya da birkaç yabancı dili iyi düzeyde öğretme sorunu,[117] çeviri

[117] *İyi düzeyde yabancı dil öğretme* sorununa *yabancı dille öğretim* yöntemiyle çözüm bulunamayacağına yukarıda değinmiştik. Yabancı dille öğretim ortamında, ne yabancı dil gereken iyi düzeyde öğretilebilmekte, ne de öğretimin vazgeçilmez önemdeki içeriği... Fizik, kimya, matematik vb. bütün konuların bilimsel temellerini sağlam biçimde öz benliğinin derinliklerinde kavrayamamış, demek ki bu kavrayışın sağlayacağı ussal düşünce yeteneğinden ve anadiliyle yaratıcı biçimde düşünme olanağından yoksun, dolayısıyla doğanın ve toplumun kurallarını iyice algılayamadığı için kendi davranışlarını

sorunu, yüksek nitelikli özdevimli çeviri sorunu, teknik terimlerin, betiklerin, yönergelerin, raporların, araştırmaların gittikçe kabaran sayısı karşısında yeryüzüyle hızlı ve etkin biçimde *iletişim kurabilme*[118] sorunu, çok önemli, yaşamcıl düzeyde önemli bir büyük sorun olarak ortaya çıkıyor.

İletişim ile *dil*, ekonomik yaşamın gelişmesini sağlayan, sağlıklı bir biçimde sürdürülmesini güvence altına alan en önemli iki toplumsal kurum.

Ekinsel Kurumlararası İlişkiler

Ekin yumağının bebeği sarış sürecini incelerken *kurum* adını verdiğimiz birtakım *ekinsel değişkenler*'le karşılaştık ve gördük ki insanı saran *ekin yumağı*, her toplumda gözlenebilen bu kurumların örgüsüyle, başka bir deyişle, bunların etkileşimlerinin yarattığı dengeyle insanı ekinsel bir varlık olarak bütünler.

çevre'siyle uyumlu kılmada güçlük çeken, anadilinin olanaklarını iyice bilmeyen, üstelik tek bir yabancı dili bile çok iyi bir düzeyde kullanamayan yurttaşlardan oluşan bir toplumun, *bilişim toplumu* düzeyine çıkmış *küresel* bir uygarlık aşamasında siyasal, ekinsel, ekonomik bağımsızlığını uzun süre koruyamayacağı besbellidir.

[118] *İletişim* kavramı ile ilgili olarak Türkçede üçüncü binyılın *Bilişim Çağı*'na girerken kullanmakta olduğumuz sözcüklerin sayısı şaşırtıcı olup dilbilim, anlambilim, ekinsel insanbilim bakımlarından da ilginçtir. (1) *Muhabere,* Ar. *haber* kökünden Arapça türev, askerlik terimi; (2) *haberleşme,* Ar. *haber* kökünden Türkçe eklerle türev, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde ve başka saygın üniversitelerimizde elektronik mühendisliğinin bir dalı ve ilgili bölümlerin adı; (3) *komünikasyon,* Fr./İng *communication*, daha çok Türk okullarında yabancı dilde eğitim görmüş yurttaşlarımızın sözlü ve yazılı iletişimlerinde genellikle yeğledikleri terim; (4) *telekomünikasyon,* Fr./İng. *Telecommunication*, Türk Telekomünikasyon A. Ş.'nin adında yer alan terim, *uziletişim* ya da *uzak iletişim* anlamında; (5) *telekom,* Fr./İng. *telecommunication* sözcüğünden kısaltma; örn. *Türk Telekom*; (6) *iletişim,* Türkçe *ilet* eylem kökünden Türkçe eklerle türettiğimiz *yeni* sözcük, bilişim ve bilgisayar bilimleri alanında ve genel dilde yaygın biçimde kullanılan, elektronikte, insan ve toplum bilimlerinde de kullanılan terim, ayrıca hemen bütün üniversitelerimizde son yıllarda açılan ve daha çok basın-yayın, *toplu iletişim araçları* vb. konularda insangücü yetiştiren *iletişim fakülteleri*'nin adında yer alan terim, (7) *bildirişim,* bir dilbilim profesörümüzün *iletişim* sözcüğünü beğenmeyip kullandığı terim... Biraz daha ileri gidersek; (8) *medya,* Latince *medium:* araç, aracı sözcüğünün çoğulu *media,* "toplu iletişim araçları" ya da başka bir deyişle "basın-yayın" anlamında kısaltma gibi kullanılıyor; (9) *medyum,* Lat. *medium:* araç, aracı, *cin*'lerle insanlar arasında iletişim kuran aracı; "izlenme oranında başarı" ya da kısaca *reyting* (İng. *rating:* oranlama) ardında koşan *medya*'mızın yüzyılımızın son yıllarında halkımız arasında ün kazandırdığı *Medyum Memo*, *Medyum Keto* gibi yıldızlarımız (!) var.

Ailenin, dinle devletin, geleneklerin, tekniğin, bilimin kuşaklardan kuşaklara aktarılma özelliği bir bakıma bu kurumlarla *eğitim* dediğimiz kurum arasındaki etkileşim demektir. Burada geniş anlamda ele alınan eğitim, ailede başlayıp okulda süren, yaşam boyunca toplum içinde bitmeyen bir süreç olarak düşünülmelidir. Eğitimi böyle görmek ona ekin yumağında özel bir yer vermektir. O zaman tıpkı dilin "taşıyıcı araç" niteliği gibi, eğitimin de bir *süreç* olma niteliği üzerinde durulabilir. Dilin toplumsal kurumlar karşısında pek önemli bir yeri var. Çünkü dil bütün gelenekleri, bilimi taşıyan *araç*. Ancak dil aracılığıyla bir insan deneyimlerini bir başkasına aktarabilir. Sözlü olsun yazılı olsun, insanın içinde bulunduğu ekin yumağını oluşturan kurumlararası ilişkiler, etkileşimler örgüsü içinde dil bu örgünün örülmüş olduğu iplik gibidir. Örnekleri birbirine bağlayan, düğümleri oluşturan hep o ipliktir. Yaşambilimsel insan kendini saran *ekin örtüsü*'nü de el yordamıyla değil, dil yardımıyla tanır, yorumlar, anlamaya çalışır, benimser. Öteki kurumların bakışımsız durumlarına, ekinden ekine iyice değişen ilişkilerine karşı, dil bütün kurumlara göre bakışımlı bir noktada, hepsini birbirine bağlayan, kavramları, bilgileri, davranış kurallarını, gelenekleri taşıyan, öteki kurumlarla olan etkileşimiyle, "üzerinde uzlaşılmış, kendi içinde tutarlı dizge" niteliğine uygun biçimde bir "yapısallık" gösteren başlıca varlıktır.

Dilin öteki kurumlara karşı olan "taşıyıcı" niteliği devlet/din, sanat kurumlarında da görülür. Devlet/din kurumunun bir denge olarak korumaya çalıştığı, sanatın yumuşatarak insanın özgür, bağımsız, bireysel varlığıyla bağdaştırdığı, toplumsal düzenin yasalarını dil "taşır", onların eğitimle, bilimle, aileyle olan ilişkilerinde dil, taşıdığı değer yargılarını ve yasaları, kavramları etkileyen, onlarca da etkilenen, demek ki kendi de *ekinsel kurum* niteliği taşıyan vazgeçilmez araçtır.

Bilimde de sanatta da bilgiyi, deneyimleri, duyguları, istemleri hem bir bireyden ötekine, hem de bir kuşaktan ötekine taşıyabilme niteliği, *iletişim*'in, ekinsel kurumlar arasındaki önemli yerini belirler.

Birey yaşamı boyunca kazanmış olduğu tüm bilgi ve deneyimlerini, duygularını yavrularına ve içinde yaşadığı toplumun bütün öteki bireylerine aktarma olanağını dile dayalı sesli ve yazılı iletişimle bulmuştur. Canlıların doğal seçim ortamında evrimini inceleyen yaşambilimci Ali Demirsoy'a göre, türlerin evriminde "bu, bilgi birikiminin ilk adımı ve *insan olmanın başlangıcı*'dır. Bir gelişmenin

sağlanması için artık milyonlarca yıl yaşambilimsel dönüşüm[119] ve seçme düzeneğinin işlemesini beklemek gereksizleşmiştir. Çünkü her bireyin kazandığı bilgi ve deneyim hem kendi kuşağının, hem gelecek kuşağın ortak malı olmaya başlamıştır. Başka birinin ne öğrendiğini *merak* etme de insanla hayvan arasındaki en belirgin ayrımı oluşturmuştur."[120]

Sözlü iletişimin anlam ve içeriğinin kalıcı bir ortam üzerine işlenmesi olan *yazı*'nın ortaya çıkışından çok önce, *sözlü iletişim*, bütün canlılar içinde yalnızca insan türünde gelişti. "Çünkü sözlü bilgi aktarımının ana koşulu, ünlü sesleri çıkarabilecek gırtlak yapılarının o canlıda bulunmasıdır. Bunun en çarpıcı örneğini geçmişteki insan fosillerinde görmekteyiz. Avrupa'da bulunan ve *Homo neandertalensis* denen bir insan ırkının fosillerinde, beyin oylumu bugünkü insanlardan yaklaşık 300–400 cm^3 daha büyük (1300-1700 cm^3) ve kazanılmış anı ve deneyimlerin saklanma merkezi olan büyük beyin (korteks) ve üzerindeki kıvrımlar (yani yüzeyi) çok daha gelişmiş olmasına karşın, [bu insan ırkı] bir zaman sonra ortadan kalkmıştır. Bunun nedeni 1978 yıllarına kadar çözümlenememiştir. Yapısal olarak çok daha zeki olması gereken bir insan ırkı neden ortadan kalkmıştır? *Philip Lieberman* adlı bir fonetikçi ve *Edmuna Crelin* adlı bir anatomist *Homo neandertalensis* fosillerinin üzerinde yaptıkları ayrıntılı çalışma sonucu, bu insan ırkında, ünlü sesleri üretecek ses tellerinin gelişmediği, dolayısıyla *Homo neandertalensis*'in konuşamadığını saptamışlardır. Bu nedenle toplumsal olarak bu soyun bireyleri arasında etkili bir bilgi aktarımı sağlanamadığı gibi, tehlike ve benzeri olayların da bireylere zamanında aktarılamaması tüm bu ırkın ortadan kalkmasına neden olmuştur. Çünkü doğudan (büyük bir olasılıkla Hazar Denizi'nin güneyinden) gelen *Cro-Magnon* adamı dediğimiz, gırtlağında ünlü sesleri çıkaran ses tellerine sahip, konuşmayı geliştirmiş, bununla birlikte beyin oylumu daha küçük ve kıvrımları daha az, yani daha az zeki bir insan ırkı tarafından ortadan kaldırılmıştır. Yeni gelenler konuşma yeteneklerinden dolayı aralarında daha etkili bir iletişim sağlamışlardır. Bu, sosyo-psikolojik olarak, gelişmede iletişimin,

[119] Yazar, burada yeğlediğimiz *yaşambilimsel değişim* sözcükleri için özgün metinde *biyolojik mutasyon* terimini kullanmıştır.

[120] "İletişimin Biyolojik Evrimi", Ali Demirsoy, *Bilişim*, sayı: 15, 21 Haziran 1982, s. 20-22.

zekâdan, yani biyolojik yapıdan çok daha önemli olduğunun en çarpıcı örneğidir."[121]

Erdem, insanın iletişimselliğini, dolayısıyla toplumsallığını, ethos'u, toplumsal özü, *ekin*'i sürdüren dildedir. Erdem, *ekinlenme*'yi, bütün öteki *ekinsel değişim* süreçlerini, *toplumsal değişim*'i sağlayan dildedir. 1972'de dokuz yüzüncü yılını kutladığımız *Divanü Lûgat-it-Türk*'teki "*erdem başı tıl*" savının anlamı budur; 1069-70'te Yusuf Has Hacib'in Kaşgar'da yazdığı *Kutadgu Bilig*'de anlatılan "*til erdemi*"nin de anlamı budur.

[121] Ali Demirsoy, a. g. y., s. 21.

Bölüm 3

TEKNİK

7. İLETİŞİM KURAMI VE BİLGİ

İnsanlar arasında iletişimin yalnızca sözlü dille sağlanabileceğini düşünmek yanlış olur. Türlü nedenlerle sözlü dille hiçbir ilişkisi olmayan iletişim araçları da kullanılagelmektedir. Örneğin denizcilerin kullandıkları *semafor*, kızılderililerin dumanla dağdan dağa gönderdikleri bilgiler, İspanya'nın Kanarya adalarında, Fransız Pireneler'inde, Türkiye'de Giresun'a bağlı Kuşköy'de kullanılan *ıslık dili,*[1] telgrafçıların *Mors abecesi* gibi değişik iletişim araçları sayılabilir. Körlerin kullandığı *Braille abecesi*'nde harfler dokunma duyusunun algılayabileceği kabartma noktalarla "yazılmaktadır". Sağır-dilsizlerin ses yerine el ve yüz devinimleriyle nasıl anlaştıklarını da çoğumuz görmüşüzdür. İnsan haklarına, bu arada işitme engellilerinin de haklarına toplumların saygı gösterdikleri çağımızda, televizyon haber özetlerinin ve başka izlencelerin, sağır-dilsizler için, el ve yüz devinimlerine dayalı bu dille de yayınlandığını görüyoruz. Sözlü dil yeteneği olan kimselerde bile el ve yüz deviniminden az çok yararlanılır. Örneğin İtalyanlar, Polonyalılar genellikle böyle konuşurlar (*parlare con le mani*[2]).

İletişimin Öğeleri

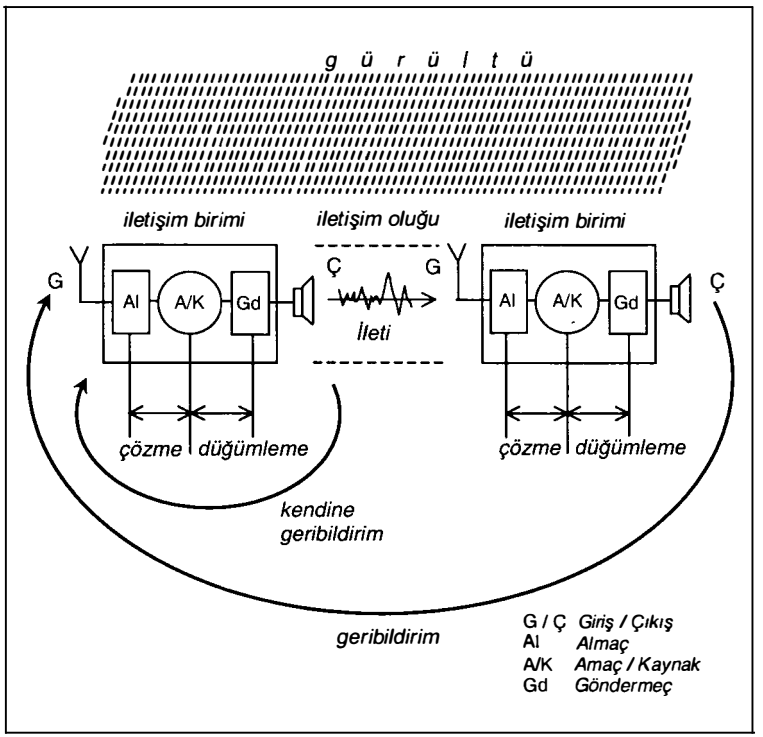
İletişim türü ne olursa olsun, bir ses, bir düzlem üzerindeki birtakım çıkıntılar, birtakım ışıklar, telgraf tellerinden geçen akım ya da radyo dalgaları gibi iletiyi taşıyan bir nesnenin ya da gücün varlığı gerekir. Bu nesne ya da güçteki değişiklikler ya da biçimler, üzerinde uzlaşılmış bir *düğümleme dizgesi*'ne göre anlam taşır. *İleti*'yi alabilmek

---

[1] *Lengüistik Metodu*, Özcan Başkan, Çağlayan Kitabevi, 1967, s. 141. İletişim araçları denince düşünülen telefon, televizyon, radyo, telgraf vb. araçlardır. *Islık dili*, özde sesli dilin, *Mors abecesi* yazılı dilin yansımaları olmakla birlikte, örneğin *yüz devinimleri* sesli dilden bütünüyle bağımsız bir iletişim olanağıdır. Burada kullanılan anlamda *iletişim araçları* yerine *iletişim olanakları* ya da *iletişim düğümleri*'nden de söz edebiliriz.

[2] "Ellerle konuşmak" anlamında İtalyanca deyim. Bir Polonyalı, telefonla konuşmak için bir eliyle alıcıyı tutacağı, öteki eliyle numarayı çevireceği kendisine anlatıldığında, "peki o zaman nasıl konuşacağım?" diyesiymiş. Ellcriyle konuşmayı utanç sayan bir İngilizin ise, böyle konuşan biri karşısında, "bu koşullarda sizinle konuşmam olanaklı değil" dediği anlatılır.

için ilkin taşıyıcı ortamı algılayabilen bir duyu aygıtı ya da *almaç*'ın bulunması gerekir (Çizim 3.1).

Çizim 3. 1. Elektronikçi gözüyle iletişim.

Semafor örneğinde taşıyıcı güç *ışık*, almaç ise *göz*'dür. Görülen ışıkların biçiminden bunlarda gizli anlamı çıkarabilmek için, iletiyi gönderenle aramızda uzlaştığımız bir *düğüm* bulunması gerekir. Anlamın simgeler biçiminde nasıl gösterileceğini belirleyen ve hiçbir belirsizlik taşımayan kurallar kümesine *düğüm* denir. Eğer düğümü biliyorsak *düğümçözme* adı verilen süreci uygulayarak *ileti*'yi algılayabiliriz. Karşımızdaki iletişim birimine biz bir *bilgi* (*ileti*) göndermek istersek yapmamız gereken iş bunun tersidir. Bilginin ilkin düğümlenmesi sonra bir *göndermeç* aracılığıyla taşıyıcı gücün bu düğümlere uygun biçimde işlenmesi gerekir. *İleti*'nin karşı birime ulaşması için de iki birim arasında bir *iletişim oluğu*'nun bulunması gereklidir.

Genellikle göndermeçten çıkan bilgi ile almaçta elde edilen bilgi arasında tam bir özdeşlik ummak güçtür; türlü nedenlere bağlı olarak belli bir bilgi yitimi hep söz konusu olacaktır, başka bir deyişle yüzde yüz verimli bir iletişimin olanaksızlığı bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Sözlü iletişimde örneğin korku, sevinç ya da herhangi bir çoşku nedeniyle insanın kan basıncındaki değişiklikler almaç ya da göndermeçte yanlışlara yol açabileceği gibi iletişim oluğunda da taşıyıcı güç baltalanabilir. Örneğin gürültülü bir ortamda iki kişinin konuşmasında, konuşanın ağzından çıkan ses olduğu gibi duyulamaz. Neden olursa olsun, kaynaktan çıkan bir iletinin, amaç birime gidene dek uğrayabileceği öngörülmedik herhangi bir rasgele değişikliğe *gürültü* adı verilir.

İletişimde kullanılan taşıyıcı güç ister ses, ister ışık, ister radyo dalgaları olsun, gürültünün iletişimi onulmaz biçimde yaralaması, ters sonuçlara yol açması *geribildirim* denilen süreçle önlenir. *Geribildirim* bütün denetim dizgelerinin başlıca öğesidir, iletişimin ne denli sağlandığını denetleme olanağı verir. Geribildirim, karşıdaki iletişim biriminin iletiyi alıp anlamasından sonra göstereceği tepkiyi ya da *karşı ileti*'yi yanıt olarak göndermesiyle birinci iletişim birimine dönüp kapanan bir *döngü*'dür. Kaynak birim, ilettiği bilginin ne denli başarılı olarak amaç birime ulaştığını, aldığı geribildirimden anlayabilir. Sonucun olumlu olmadığı durumda iletisini *yeniden* gönderir. Gürültü sürse de, etkisini *rasgele* gösterdiğinden belki yeni ileti başka biçim bir bozulmaya uğrayacak ya da bu kez başarılı olarak amaç birime varabilecektir. Karşılıklı iletişim, sonuç alınana dek yinelenir.[3] Beri yandan iletiyi gönderen birim de, kendi çıktısını bir başka geribildirim döngüsü biçiminde yine kendi, *girdi* olarak alabilmektedir. *Kendine geribildirim* dediğimiz bu denetim öğesi, konuşma olayında "ağzın söylediğini kulağın duyması" gibi düşünülebilir. Eğer alınan ileti, kaynağın (konuşan insanın) göndermeyi amaçladığından ayrı bir biçime dönüşmüşse, yeni bir iletiyle bunu düzeltme yoluna gitmek olanaklıdır. Böylece "hoşgörü" demek isteyen bir kimse, bir *dil sürçmesi*'yle bu sözcüğün, ağzından "horgörü" ya da buna yakın bir biçimde çıktığını duyarsa, daha karşısındakinden *yanıt* (ya da *geribildirim*) beklemeden, çoğu kez de bağışlanmasını dileyerek, bunu hemen düzeltir.

---

[3] *İletişim* sözcüğünün *ilet* kökünden dönüşlü eylem olarak *(i)ş* ek'iyle türetilmesi, olayda görülen bu karşılıklılığı, geribildirim döngüsünü ya da dönüşlülüğü çağrıştırması bakımından uygun düşmektedir. *İletişim* art arda karşılıklı iletimlerle sağlanabilen *karmaşık* bir olaydır.

Hoşgörü/ horgörü karışması, anlamların iyice ayrı olmasına karşın, sesbirimlerden çoğunun özdeş olması yüzünden, düşük bir gürültü düzeyinde bile ortaya çıkabilir. Türkçede karşıt anlamlar için kullandığımız *ayrı/aynı, nitelik/nicelik, soyut/somut, sanık/tanık, yarar/zarar* sözcüklerinde de durum böyledir. Bu örnekler bize iletişimde *artık bilgi* kavramının önemini gösterebilir. Bunun için dillerde sesbirimlerin bütün olası örüntüleri kullanılmaz, gürültü nedeniyle bozulabilecek ya da yitirilebilecek birtakım sesbirimlerin ya da yapıbirimlerin, amaç birime varan öteki ses ya da yapı öğeleri arasında bulunan *artıklık*'ların sağladığı ipuçlarıyla kestirilmesi ve yerlerine konulması olanak kazanır. Örneğin Türkçede *eğ, eh, ek, el, em, en, er, es, eş, et, ev, ey, ez* damga dizgileri anlam taşır, buna karşılık *eb, ec, ed, ef, eg, ej* dizgileriyse kullanılmaz. Bu örnekte yalnızca ikinci damgada gördüğümüz artıklık 13'e karşılık 6'dır. *Uç, uf, um, un, ur, us, ut, uy, uz* damga dizgilerinin kullanılıp *ub, uc, ud, ug, uğ, uh, uj, uk, ul, up, uş, uv* dizgilerinin kullanılmadığı ikinci bir örnekte ise, yine iki harfli bir dizginin ikinci damgasındaki artıklık daha büyüktür (9'a karşılık 13). Düğüm içinde düşünülebilecek birtakım yapı özellikleri de *gürültü*'nün doğurduğu bozulmaları *onarma* olanağı sağlar. Dil genelinde *düğümleme dizgesi* dilin *sözcükler*'i, *sözdizim*'i, *dilbilgisi*'dir. Dil de, üzerinde uzlaşılmış bir dizge olarak doğrudan doğruya bir *düğüm*'dür. Bu düğümde, *artık bilgi* olanaklarının yanı sıra, yapısal özellikler de *bilgi yitimi*'ni önlemektedir. Başka bir deyişle, bütün sesbirimlerin bütün olası örüntülerinden sözcükler yapılmadığı gibi, herhangi bir sözcük de tümce içinde rasgele bir yerde bulunamaz. Dolayısıyla, gürültüyle bozulmuş bir tümcenin doğrusunu sezmek ya da kestirmek olanaklıdır. Tümcenin genel anlamı bakımından, *bağlam* buna katkıda bulunur.[4]

[4] Gürültüyle bozulabilecek bir tümceyi alıcıya doğru biçimde iletmede bir yol da eşanlamlı birkaç sözcük kullanarak iletide daha büyük bir artıklık yaratmaktır. Toplumda birden çok dilin konuşulduğu ortamlarda, giderek bu, herkes daha kolayca anlasın diye, bir kavram için birden çok dildeki eşanlamlı sözcükleri yan yana söyleme alışkınlığına da yol açabiliyor. Türkçede *akıllı uslu, kul köle (olmak)* deyimleri buna güzel birer örnek oluşturuyor (Ar. *akıl*: us; Ar. *kul*: köle). Zamanla Osmanlıcada *akıl* sözcüğü yeğlendiğinden, bunun Türkçe karşılığı olan *us* sözcüğü pek kullanılmaz olmuş, oysa bu kökten bir türev olan *uslu* sözcüğü, özelleşmiş bir anlam yükü kazanarak, *(işe) yaramaz* sözcüğünün uğradığı anlam kayması sonucunda, bugünkü *yaramaz* sözcüğünün karşıtı olarak daha çok *uslu çocuk* deyiminde kullanılır olmuştur. Özellikle *b* sesbirimiyle başlayan Türkçe sözcüklerin, örn. *bıyık mıyık, binmek minmek* biçiminde kullanılması da Oğuzcadaki (örn. Türkçe, Azerice, Türkmence vb.) *b* sesbiriminin kuzeydeki Kıpçak Türkçelerinde (örn. Kazakça,

İletişim birimlerinin ikisi de iletişime konu olan olayı biliyorlarsa, bu olaya ilişkin benzer yaklaşımlar içindeyseler, gürültü etmeninin engellemesine karşın, *bağlam* iletişimi olanaklı kılar. "Kokteyl parti sorunu" adı verilen durum buna güzel bir örnektir. Çağrılıların kendi aralarında çoğu zaman hep bir ağızdan konuştuğu çok sayıda kümeden oluşan, dolayısıyla *gürültü*'nün gerçekten çok yoğun olduğu kalabalık bir ortamda insanların nasıl olup da anlaşabildiklerini açıklamak ilk bakışta güçtür. Oysa çelişkili biçimde bilinir ki, kokteyl partiler insanların çetin konularda "bir gülümseme, birkaç sözcükle" kolayca birbirlerine açılabildikleri, aralarında kolayca uzlaşma sağlayabildikleri bir yaklaşım ortamı olarak değerlendirilir. Sözde iş konuşulmayan, ölçülü biçimde içki alınabilen, daha çok sanki bir *dinlenme,* bir *gevşeme* amaçlanıyormuş gibi herkesin karşılıklı gülümsediği bir dostluk ortamı, başka bir deyişle herkesin birbirine "*evet!*" demeye hazır olduğu böyle bir ortam, süregelen sorunların, önceki görüşmelerde yanlış seçilmiş sözcüklerin, gerginliklerin, sinirliliğin ya da yoğun gürültünün yaratabileceği bütün anlaşmazlıkları unutturur; bu "olumlu ortam" insanları karşılıklı *olumlu yaklaşımlar*'a doğru sürükler, pek çok iş bağlantısı ya da sorun çözümü için ilk adımlar çoğu kez kokteyl partilerde atılır.

Bilgi

Türkçeden başka dil bilmeyen Dursun Ağa'ya, köyünden geçmekte olan gezgin, susadığını anlatmak üzere "*water*" dediğinde, iletişim öğelerinden düğümleme dizgesi bilinmediğinden, Dursun Ağa gezginin çıkardığı sesi açık seçik duysa da tam bir *belirsizlik* karşısındadır. Karşısındakinin sesinin niteliğinden, yüzünün güleçliğinden kötü bir şey demediğini çıkarsa da, böyle bir karşılaşmada söylenecek sözlerin pek değişik olabileceğini bilmektedir. Birinin gelip, "Dursun Ağa, adam su istiyor" demesi, Ağayı bu belirsizlikten kurtaracaktır.[5] Gezgin bu soruyu eğer Almanya'da bulunmuş olan Yaşar'a sormuş olsaydı, İngilizce bilmediğinden *water* sözcüğünü Yaşar da anlamayacak, bununla birlikte Almanca *Wasser* sözcüğüne benzeterek, iyice bilemeden, "adamın belki de su istediğini" düşünecekti. Kuşkusuz, Dursun Ağa'nın karşı karşıya bulunduğu belirsizlik Yaşar'ınkinden daha büyüktür. Çocuğu ağlayan bir ana, bu iletiden bir anlam çıkarabilir. Bir belirsizlik vardır, ama büyük

---

Kırgızca) *m* sesbirimine dönüşmesinden dolayı, sözü toplumda bulunan Oğuz da Kıpçak da kolay anlasın diye kullanılan bir yöntem olmalıdır.

[5] *Uygulamalı Dil Psikolojisi Ders Notları*, Doğan Cüceloğlu, Hacettepe Universitesi, 1971.

bir olasılıkla çocuğun ya karnı acıkmış ya altı kirlenmiş ya da uykusu gelmiştir. Belirsizlik sınırlıdır.

Başka bir örnek, *yazı/tura oyunu*'dur. *Yazı* ya da *tura* gelme olasılığı yüzde ellidir. Zar atmadaysa belli bir sayının gelme olasılığı ancak altıda birdir. İki zar atıp sonucu doğru bilme olasılığının çok daha düşük olduğunu ise herkes bilir. Belirsizliğin ölçüsü büyümektedir.

Bilişim mühendisliği'nde[6] *bilgi*, giderdiği belirsizliğin ölçüsüyle tanımlanır. P_i belli bir sorundaki *i* seçeneğini karşılayan olasılık ise, *n* seçeneğin bulunduğu bir sorunda *bilgi'nin ölçüsü* şu deyimle bulunur:

$$H = -\sum_{i=1}^{n} P_i \log_2 P_i$$

Buna göre:

Yazı tura oyunu	H = 1 *ikili* ya da *ikil*,
Zar atma	H = 2,45 *ikili* ya da *ikil*,
İki zar atma	H = 5,13 *ikili* ya da *ikil* belirsizlik demektir.

Başka bir deyişle, yazı mı tura mı geldiğini belirten bir bilgi 2 değişik değer alabilen 1 basamaklık bir sayı olarak yazılabilir. Örneğin *0 ise yazı, 1 ise tura*.[7] Zar atıldığında gelen sayıyı ise yine iki tabanıyla ancak 3 basamakta gösterebiliriz:

---

[6] Bilişim (Fr. *informatique*, İng. *İnformatics*, Alm. *Informatik*, İsp./İt. *informatica*) kavramı 1966'da *Fransız Akademisi*'nce ilk kez şöyle tanımlanmıştı: "*Bilişim* insanoğlunun teknik, ekonomik ve toplumsal alanlardaki iletişiminde kullandığı ve bilimin dayanağı olan bilginin, özellikle elektronik makineler aracılığıyla, düzenli ve ussal biçimde işlenmesi bilimidir." *Bilişim* bilgi olgusunu, bilgi saklama, bilgi erişim dizgeleriyle bilginin işlenmesi, aktarılması, kullanılması yöntemlerini toplum yararı gözeterek inceleyen uygulamalı bilim dalıdır (*Bilişim Terimleri Sözlüğü*, Aydın Köksal, Türk Dil Kurumu Yayınları: 476, Ankara, 1981).

[7] *Bilgi birimi* olarak İngilizcede kullanılan *bit* sözcüğü İngilizce "ikili sayı" anlamına gelen "*bi*nary digit" sözcüklerinden, birinci sözcüğün ilk iki harfiyle ikinci sözcüğün son harfi birleştirilerek yapılmıştır. *Onlu sayılar*'da bir basamağa 0/1/2/3/4/5/6/7/8/9 gibi on ayrı değer yazabilmemize karşılık, *ikili sayılar*'da bir basamağa yalnızca 0/1 gibi *iki* ayrı değer yazabiliriz. Yazarın 1977'de türettiği bir bilişim terimi olan *ikil* sözcüğü, *ikili sayı* ya da İngilizce *uydurma* sözcük *bit* yerine *bilgi birimi* olarak Türkçede kullanılmaktadır.

Geçmişte insanoğlu yukarıda açıkladığımız *ikili* ve *onlu* sayıları kullandığı gibi, *altılı*, *onikili* sayıları da kullanmıştır. İngilizler XX. yy'ın sonlarına değin para birimlerinde ve uzunluk ölçülerinde onikili düzeni kullanagelmişler,

001 ise 1
010 ise 2
011 ise 3
100 ise 4
101 ise 5
110 ise 6

Görüleceği gibi üç basamakta ayrıca 000 ve 111 gibi başka seçenekleri bildirmek de olanaklıdır. Demek ki zarın 8 yüzü olsaydı, sonuç tam üç *ikil*'lik bir bilgi olacaktı. 6 yüzlü zar için sonuç 2 basamağa sığmaz, 3 basamağın hepsini de doldurmaz. Bu 2,45 *ikil*'lik bir bilgidir. iki zarın sonucu ise 5 basamağa sığmaz. İkili sayılar olarak sonuçlardan birini örneğin 010110 biçiminde yazabiliriz.[8]

Bilgi'yi, giderdiği belirsizliğin ölçüsü ile ölçmek, örneğin savaş sırasında bir casusun getirdiği bilginin giderdiği belirsizliğe göre değerlendirilmesine benzer. Bilinen bir bilgiyi getirmesi hiçbir önem taşımaz. Kendisine ödenen para da yine "giderilen belirsizlik"le orantılıdır.

12'nin 2'ye, 3'e, 4'e ve 6'ya bölünebilmesini bir üstünlük olarak savunmuşlardır. Böylece, İngiltere'de onlu düzenin benimsendiği 1971 yılına değin 12 *penny* (çoğulu *pence*) bir *shilling*, 20 *shilling* de bir *pound* y a d a *İngiliz lirası* (*sterling*) ediyordu. Şimdi 100 *penny* bir *pound* sayılıyor. Bugün artık onlu *metre* dizgesi benimsenmiş olsa da, Birleşik Krallık'ta ve ABD'de hâlâ uzunluk ölçüsü olarak 12 *parmak* (İng. *inch*, Fr. *pouce*: başparmak, 25,4 mm) eşittir bir *ayak* (*foot*), 3 *ayak* eşittir bir *yarda* gibi geleneksel ölçüler de kullanılmakta. Buna koşut olarak İngilizce ve Almancada sayılar da 1'den 12'ye değin değişik adlarla söylenir: on bir için İng. *ten one*, on iki için *ten two* denmez, *eleven*, *twelve* denir; benzer biçimde Almancada *ein und zehn* ya da *zwei und zehn* denmez *elf*, *zwölf* sözcükleri kullanılır. Fransızcada da *onaltılı* düzenin kalıntısı diyebileceğimiz biçimde on bir, on iki vb. yerine *onze*, *douze*, *treize*, *quatorze*, *quinze*, *seize* sözcükleri kullanılır. Türkçe *düzine*, İng. *dozen* sözcükleri, Fr. *douzaine*: onikilik sözcüğünden gelir.

Son olarak bir saatin 60 dakika, bir dakikanın 60 saniyeye bölünmesi de bize ilk yazıyı armağan eden Sümer'den kalıttır. Onlar sayılarında altılı düzeni kullanıyorlardı (Bkz. "İki Binli Yılların Sümer Tanrıçası Muazzez İlmiye Cığ", Firdevs Gümüşoğlu, *Türk Dili Dergisi*, yıl 15, cilt 15, sayı 85 Temmuz/Ağustos 2001, s. 38). Bu arada bir günün, saatlerimiz üzerinde 2 kez 1'den 12'ye sayılarla gösterildiğini de unutmayalım. Sonuçta iki elimizde 10 parmağımızın bulunmasından ve saymada parmaklarımızı kullanma kolaylığından olmalı, onlu düzen ağır basmış gözüküyor. Türkçede eskiden beri onlu düzen kullanılmış olmalıdır: biz "on, on bir, on iki" diye sayarız.

[8] *Bilgisayar belleği*'nde bilgi ancak *ikili* sayılar olarak saklanabilir (her bir basamak için *akım geçti/geçmedi*). Bu yüzden burada tanımlanan *ikili basamak sayısı*, aynı zamanda, böyle bir bilgiyi bilgisayar belleğinde barındırabilecek *bellek sığası*'nı da, *ikil* (İng. *bit*) olarak vermektedir.

İletişim doğrudan doğruya "bilginin iletişimi" ya da kısaca *bilgi iletişim* olarak düşünülmelidir. Çünkü her türlü iletişimin amacı "bir belirsizliğin giderilmesi"nden başka bir şey değildir. Birer *ileti* gibi düşünmemiz gereken sözlerimizse, fiziksel ses dalgaları biçiminde *bilgi taşıyan titreşimler*'dir. Gerisi, *iletişim kuramı*'nın, yukarıda sözünü ettiğimiz bütün öğelerini kullanarak, konuştuğumuz kişilerle aramızda *sözcükler* aracılığıyla *sesli* bir iletişim kurabilmeyi başarmak üzere karşılıklı çaba göstermemizle ilgilidir.

İletişimin Koşulları

İletişimin sağlanması için gerekli koşullar, iletişim öğelerinin ve bilgi kavramının tanımlarında gizlidir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Almaç ve göndermeç *özdeş türde bir güç*'le çalışmalıdır. Bir kör, denizcilerin kullandıkları semaforu kulağıyla alamayacağı gibi, bir sağır da uzaktan bağıran bir kimsenin iletisini alamaz. Göndermeç bir radyo vericisiyse, bunu almak üzere yalnızca bir radyo alıcısından yararlanılabilir. Ses, ışık, radyo dalgaları ayrı ayrı güçlerdir.

Taşıyıcı gücün *dalga sıklığı* göndermeçle almaçta özdeş olmalıdır. Örneğin göndermeç olarak kulanılan gereç kızılberisi ya da morötesi ışınlar gönderiyorsa, ancak kızıldan mora uzanan ışıkların dalga sıklığına duyarlı olan gözlerimizden, bu iletileri almak üzere almaç olarak yararlanamayız. Bunun için bu sıklıklardaki ışınlara duyarlı özel almaçlar kullanmamız gerekir. Belli bir radyo yayınını almak üzere yaptığımız seçim de almacımızın dalga sıklığını, dinlemek istediğimiz vericinin dalga sıklığına uyarlamaktan başka bir şey değildir.

Kaynak birimle amaç birim arasında üzerinde uzlaşılmış *ortak bir düğüm* bulunmalıdır. Kullanılan gücün türüne uygun düşen birtakım simgelerde saklı anlam ancak bu uzlaşmayla ortaya çıkar. Yoksa ileti şaşırtıcı bir simgeler kalabalığından ötede bir anlam taşımaz.

İletişim birimleri arasında *iletişim hızı* ile *sığası* konusunda uyuşma olmalıdır. Örneğin, sözcüklerin aşırı hızlı söylenmesi durumunda algılama hızı buna elverişli olmayan bir kimse duyduklarından hiçbir anlam çıkaramayabilir. Aşırı yavaş konuşan bir kimseyi anlamak da aradan geçen zaman içinde sözün başı unutulduğundan güçtür. Genellikle, anlayış sığası geniş, düşünme hızı yüksek bir kimseyle anlayışı kıt, düşünme hızı düşük, yavaş bir kimsenin iletişim kurabilmesi de olanaksızdır.

İletişim birimleri "olağan çalışma durumunda" bulunmalı, bir *aksaklık, bozukluk* ya da *sakatlık* söz konusu olmamalıdır. İletişim birimlerindeki türlü işlevlerden biri ya da birkaçı çalışmıyorsa iletişim olanaksızdır. Radyonuz bozuksa yayını alamazsınız, kütük gibi sağır biri sözlü iletişim ortamında söylenenleri anlayamaz.

Gürültü, "olabilen en düşük düzeyde" bulunmalıdır. Gürültü düzeyi yükseldiğinde, belli bir sınırın ötesinde iletişim tümüyle baltalanabilir. Düşman radyo yayınlarının *baltalanması* için gürültü yaymak amacıyla çalışan özel göndermeçlerin kullanıldığını hepimiz biliriz. Doğal koşullarda da gürültü nedeniyle iletişim sağlanamayabilir.

Son olarak, kaynak birimle amaç birimin *ortak yanlar*'ı ne denli çoksa iletişim o denli kolaylaşır. Başka başka çevrelerin insanları, özdeş bir dil konuşsalar da varlıkları bütünüyle başka başka biçimlerde koşullanmış olduğundan aralarında iletişim sağlayamayabilirler. Sözcüklerin *anlam*'larında, kişilerin *değer yargıları*'nda ya da *ilgi konuları*'nda benzerlik bulunmayınca geribildirim döngülerinin varlığına karşın amaç sağlanamaz. Kuşaklar arasında, değişik ekinler arasında iletişim bunun için güçtür. Fransızcadan İngilizceye çeviri kolayca yapılabileceği halde Rabindranath Tagore'un yapıtları Bengalceden İngilizceye bunun için güçlükle çevrilir. Ekinlerarası ayrımın büyüklüğü nedeniyle Tagore, yapıtlarından kimi kesimlerin Batı dillerine çevrilmemesini; çünkü bunlardaki iletinin Batı ekinince anlaşılması olanağının bulunmadığını savunmuştur. Benzer bir biçimde İkinci Dünya Savaşında Japonlarla acımasız bir savaşa, ardından da yoğun bir ekonomik ve tecimsel işbirliğine giren Amerikalıların, iki *kavramlar dizgesi*, iki *değer yargıları dizgesi* arasındaki büyük uçurumdan dolayı Japonlarla iletişim kurmada çektikleri güçlük de bunu doğrulayan başka bir örnektir.

Bütün bu koşullardan ve gözlemlerden ortaya çıkan gerçek, iletişimin ancak bir *uzlaşma çabası*, bir *örgütlenme* sonucu olanak kazandığıdır. İletişim rasgele koşullarda, düzensizlik içinde kendiliğinden ya da kolayca gerçekleşebilen bir olay değil. İletişim için gerekli yoğun çabayı gösteren, karşısındakinden gelen iletiyi öncelikle kendinin yanlış anlamış olabileceğinden hep kuşku duyup bir dizi geribildirimle doğru algılanan iletinin gerçek derin anlamını yakalayabilmek üzere uzun ve yoğun bir arayış çabasını sürekli biçimde gösteren, duyma eşiği fiziksel olarak çok düşük bir *işitme engelli*'nin çevresiyle en iyi iletişim kurabilen "yetenekli" bir kişi gibi

iş yaşamında başarı kazandığına bile tanık olmuşumdur. Eski Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bu konudaki başarısı da bilinir.

İletişim *yapısallık* demek, *sürekli işbirliği* demek. Bu da aralarında iletişim kurmak isteyen her iki kişinin *öğrenme* isteklerini de içeren yoğun *çaba*'larını gerektiriyor. Ekin kavramındaki *toplumsal yapı*'dan, iletişim kurumunun kendi içindeki yapısallığa değin, bilgisayarların, bilişim düşüncesinin geliştirdiği olanaklardan *toplu iletişim*'e değin, iletişimin *dizge* kavramıyla ilişkisi var. *Yapısalcılık*'ın, bir iletişim aracı olan dil incelemelerinde belirginleşmesi, ekinsel yapıyla dil arasındaki ilişki ya da bu Bölüm'ün sonunda tanımlamaya çalıştığımız *toplumsal entropi* kavramıyla dil ve iletişim arasındaki bağlantı bundan dolayı anlam kazanıyor.

8. YAZI VE DÜĞÜMLEME YÖNTEMİ

İletişim kuramı'nda, ne tür iletişim olursa olsun, göndermeçle almaç arasında, taşıyıcı adını verdiğimiz bir gücün, iletinin anlamına göre biçimlendirilmiş olduğunu, almaçla aldığımız iletinin anlamının, üzerinde uzlaşılmış kurallara uyan bu biçimlenişten çıkarıldığını gördük. Sırayla *düğümleme* ile *çözme* (ya da *düğümçözme*) adını verdiğimiz[9] bu iki öğe her türlü iletişimde bulunur. Düğüm, çocukların saklambaç oynarken kullandıkları "elma dersem çık, armut dersem çıkma" örneğindeki uzlaşmaya benzer. İki arkadaş bir kez *elma* ile *armut* sözcüklerinin (düğümlerinin) üzerinde uzlaştılar mı, saklanmış olan çocuğa "armut" diye bağıran arkadaşı, ona *düğümlü* (*şifreli*) bir biçimde çıkmaması gerektiğini bildirebilmektedir. Saklanmış çocuğu arayan ebe, bu düğümün hangi anlama geldiğini bilmediğinden gönderilen iletinin anlamını çıkaramaz. Buradaki "çık", "çıkma" sözcüklerinin "elma", "armut" sözcüklerinden tek ayrımı birincilerin anlamını herkesin bilmesidir. Türkçe bilmeyenler arasında bu sözcükler de tıpkı *elma*, *armut* sözcükleri gibi birer "şifre" niteliğine bürüneceklerdir.

Yalnız sözcüklerin anlamları bakımından değil, tümcelerin anlamları bakımından da dil başlı başına bir düğümleme dizgesidir. Ancak bu düğüm yalnızca sözcüklerin nesnelerle bire bir ilişkisi gibi yalınç bir uzlaşma değildir. Dil bütün dilbilgisi ve sözdizim kurallarından oluşan bir dizgedir, ama iletişim kuramında tanımlanan *düğüm*'ün bütün görevlerini de yüklenir. Türkçe "bir, iki, üç..." diye sayarken kullandığımız sesler, önceleri bir kişi, iki kişi, üç kişi... gibi saydığımız somut varlıkların karşılığı olarak kullanılırdı. Üç kişi, üç elma, üç parmak gibi somut nesnelerdeki ortak soyut kavramı yakalayan insan, yavaş yavaş yalnız başına "üç" kavramını da

[9] "Düğüm", "düğümleme" için, *kod, kodlama* sözcüklerinin yanı sıra Türkçede *şifre, şifreleme* sözcükleri de kullanılır. Teknikbilimsel terim olarak *kod* kullanılmaktaysa da özellikle *gizli* tutulması istenilen bir bilginin düğümlü biçimine *şifre* denir (Fr. *chifre:* rakam, o da Ar. *sıfir*'dan gelir). Savaşta gizli bilgilerin iletiminde de *şifre* kullanılır. Uygulanan teknik tümüyle özdeştir. Batı dillerinde *code* sözcüğü "yasa" anlamına gelir, *code civile* Fransızcada *yurttaşlar yasası* demektir. Düğümlemede de, simgeyle ileti (anlam) arasındaki ilişkiyi tanımlayan bir tür *yasa* söz konusudur.

düşünebildi. Bununla birlikte sayarken bir yanlış yapmamak üzere parmaklarını kullanıyordu. Bu yüzden örneğin bugün İngilizcede kullanılan *digit* sözcüğü Latincede parmak anlamına gelen *digitus* sözcüğüdür. Nitekim Romalılarda sayılar elin parmakları gibi gösterilirdi:

I II III IV V VI VII VIII

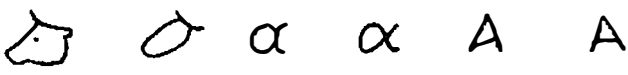
Buradaki V imi bir elin beş parmağının gösterimidir. Örneğin yedi'yi bugün elimizle gösterecek olsak, VII'ye benzer biçimde gösteririz. On anlamına gelen X imi ise iki elimizi birden açık olarak götermek üzere iki kolumuzu çapraz tutmamız anlamına gelir. Bizim kullandığımız *Arap sayıları* da sözlü dilimizdeki sayı adlarına koşut başka bir düğüm dizgesidir. Yazarken dilimizdeki bütün sesbirimleri tek tek düğümlediğimiz halde, sayıları ayrıca, Çincenin kavramçizileri gibi, doğrudan *kavram* olarak düğümleme yoluna da gitmişiz:

Bir	iki	üç	iki yüz beş	üç bin iki yüz otuz iki
1	2	3	205	3232
I	II	III	CCV	MMMCCXXXII

Hemen görüleceği gibi bu üç düğümden biri, kendi başına birer düğüm olan sesleri yeniden düğümleyerek elde edilmektedir. Ötekiler ise doğrudan doğruya kavramın düğümüdür. Bugün kullandığımız yazı, sözlü dilin seslerini düğümler niteliktedir. Buna karşılık, Çincede bir tümcenin sesleriyle bunun yazısı arasında hiçbir ilişki yoktur. Tıpkı sayılarda yaptığımız gibi, onlar dildeki bütün kavramlar için doğrudan simgeler tanımlamışlardır. Böylece "ev" kavramı, hangi dilde nasıl söylenirse söylensin, temelde evin yalın görüntüsü olan bir simgeyle gösterilebilir. Böylece, sözlü olarak birbiriyle anlaşamayan iki kişi, bizim yalnızca sayılar konusunda başardığımız biçimde, başka başka sesleri benzer biçimde yazıp anlaşabilirler. Nitekim bu tür bir yazı dizgesini binyıllardan beri kullanmakta olan Çin toplumu, ülkede konuşulan birbirinden ayrı dillere karşın yazılı dil aracılığıyla ortak bir ekin olarak gelişebilmiştir.

Kavramçizisel olarak niteleyeceğimiz bu tür yazı aslında bütün yazı türlerinin başlangıcında kullanılan yöntemdir. Eski Mısır yazısı *hiyeroglif*'te, kavramların görüntüleri çizilmekteydi. Böylece yazılı dil sözlü dilden bütünüyle bağımsız bir biçimde başladı. Bugün bu bağımsızlık Çincede, Japoncada, Korecede sürerken, Fenikeliler görüntüleri yalınlaştırıp yeğnilterek, bunları, başlangıçta karşıladıkları

kavramın sözlü dillerindeki karşılığı olan *sesler* ya da *sesbirimler* için kullanmaya başladılar. Böylece örneğin "öküz başı" örüntüsü *öküz* anlamına gelen *alef* sözcüğü dolayısıyla "*A*" sesini karşılamak üzere Çizim 3.2'deki biçimlere girdi. Öteki harflerimizin kaynağını da yine eski kavramçizilerde bulmaktayız.

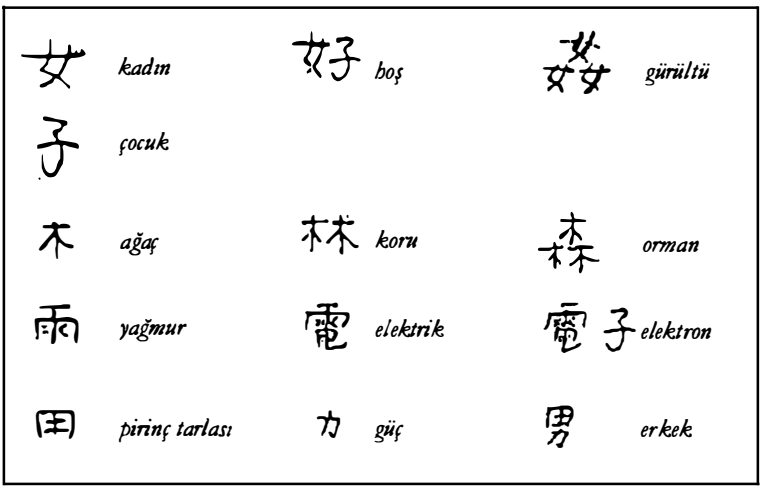

Fenike dilinde *alef* öküz demektir; bundan dolayı *a* sesini gösteren simgeye İbranca *alef*, Arapça *elif*, Yunanca *alfa* denmiştir.

Çizim 3. 2. Kavramçiziden sesçil simgeye geçiş.

Başlangıçta nasıl sesli dilde soyut kavramlar somut nesnelerle tanımlanıyor idiyse, yazılı dilde de, soyut kavramlar için yine somut nesnelerden yararlanılmaktadır. Ayrı ayrı diller olan Çince, Japonca, Korecede *sevgi*, benzer biçimde, iki insanın (kadınla çocuk) birbirine bağlanmasıyla yazılır (Çizim 3.3). Doğallıkla bu tür yazıda kullanılan simgeler kavramın nasıl seslendirileceğini göstermez. *Kavramçizi*'yi gören herkes kendi dilinde seslendirebilir. Dolayısıyla, kendi bölgesel sözlü dillerini konuştuklarında birbirleriyle anlaşamayan Çinliler, yazılı dil aracılığıyla bir ulus olarak aralarında birlik sağlayabildikleri gibi, bütünüyle değişik olan dillerini Çince kavramçizileri kullanarak yazan Japonlar, Koreliler gibi uluslarla da kavramsal düzeyde anlayış birliği sağlayabilmişler, bu uluslar, aralarında belirgin bir ekinsel yakınlaşma yaratabilmişlerdir. Böylece, bir Japon ya da Koreli, kimi kavramçizilerin ayrıntılarını tanımasa bile, genel olarak Çince bir gazeteyi, bir Çinli de örneğin Japonca bir gazeteyi, kavramları herkes kendi dilinde seslendirerek "okuyabilmekte" ya da daha doğrusu, okumadan anlayabilmektedir. Böylece Çincede, bizim bildiğimiz *abece* söz konusu değildir. *Kavramçiziler* doğrudan doğruya *kavramla birlikte* öğrenilir. Bunun için yaşlandığı halde hâlâ gazetedeki damgaların ancak yarısını sökebilen kimselerle karşılaşmak olanaklı olsa gerektir. Abece düzeninde, simge sayısı sesbirimlerle sınırlı olduğundan, sözlü dilin yeniden düğümlenmesi anlamına gelen sesçil yazıyı "okumak" pek kolayca öğrenilen bir iştir. Ne var ki sözcük ya da tümceye ilişkin sesçil düğümü çözmek kavramı öğrenmek anlamına gelmez. Kavramın tanımı öğrenilmeden de bu kavramı gösteren sözcük dile getirilebilir. Örneğin "demokrasi" kavramını bilmediği halde bu sözcüğü kolayca

"okuyabilen" bir kimsenin, bu kolaylık nedeniyle demokrasinin ne olduğunu hemen öğreniverdiği düşünülemez. Bu yönden bakılınca Çince, Japonca, Korece gibi dillerin yazılışı belki daha tutarlı görülebilir.[10]

Çizim 3. 3. Japonca kavramçizi örnekleri
(Çince kökenli Kanji damgaları)

[10] Çincenin kavramçizilerle (*kanji* damgaları ile) yazılışı, ayrıca bu dilin *ayrışık dil* özelliğiyle de bağdaşmaktadır. Tek heceli sözcüklerin, hiçbir ek almadan, değişmeden yan yana dizilmesiyle tümcelerin üretildiği Çince, "sözdizimsel artıklık" yaratıp sözlü iletişimi kolaylaştıran sesçil desteklerden yoksundur. Çinli örneğin *evin kapısı* yerine *ev kapı*, ya da *geldim* yerine *ben dün gelmek* demek zorundadır. Böylece sözlü iletişim yeteneği çok kısıtlı Çince, toplumu zorunlu olarak yazılı iletişime, yazılı ekine daha çok önem vermeye yöneltmiştir. Buna karşılık Çince, yazılı dil olarak olağanüstü ölçülerde yetkinleşmiştir. Türkçe gibi *yanaşık dil* özelliği gösteren Japoncanın yazılmasında, bu ulus, Çincenin 36.000 dolayındaki kavramçizilerinden (*kanji* damgaları) yalnız 2.851'ini benimsemiş, Türkçedeki gibi sözcüklerin sonuna bitişen durum ve çekim eklerini ise, yazıda bu Çince kavramçizilerle yan yana kullandığı 51 hecelik sesçil *kana* (ya da *kata-kana*) abecesi ile yazmıştır. Yaygın olmamakla birlikte, Japoncada kullanılan 51 heceyi gösteren ve *hiragana* da denilen bu sesçil *kana* damgalarıyla Japonca bütünüyle sesçil olarak da yazılabilir. *Kana* damgalarıyla girilen sözcükleri, anında *kanji* kavramçizilerine dönüştüren bilgisayar yazılımının Japoncada kullanılan Çince kökenli *kanji* kavramçizilerinin bilgisayar ortamına girilmesi ile ilgili soruna ne denli büyük bir kolaylık sağladığını düşünebilirsiniz. Bu olanak 16 ya da 32 ikillik çağdaş bilgisayar yapısıyla daha da kolaylaşmakta ve hızlanmaktadır. Sesçil bir *çevriyazım* niteliğindeki Latin kökenli Japon abecesi ise, standart bir biçimde, yalnızca yabancılarca kullanılıyor.

Sesçil damgalar yerine kavramçiziler kullanıldığında yazı, kendi de bir düğüm olan "sözlü dilin ikinci elden bir düğümü" olmak durumunda değil. Böylece sözlü dille yazılı dil arasındaki *sesçil* ilişkiler de düşüyor. Örneğin Çince şiir ses, ölçü, uyak temeline dayanarak seslice okunduğunda güzelliği ortaya çıkan bir "müzik parçası" olmak yerine, kavramçizilerin kâğıt üzerindeki dağılışı, ilişkileri, benzerlik ve ayrılıklarıyla biçimlenir. Başka bir deyişle sesli uyak yoktur, yazının biçimlenişinde uyak vardır. Doğallıkla böyle bir şiirin güzelliğini sergilemek üzere yüksek sesle okunması da pek anlamlı değildir. Bunun yerine *bakılması, üzerinde düşünülmesi* gerekir. Anlamlar "bakıp" gördüğümüz kavramçizisel simgelerin derinliğindedir, uyumundadır.

Buna karşılık Çince kavramçizilerin (ya da *kanji* damgalarının), bir kavrama, bizim alıştığımız anlamda abece sırasına göre erişme olanağı sağlamadığı da bilinmelidir. Kavramlara erişim, ancak onların arasındaki anlamsal ilişkilerin, sınıflamalar yoluyla öğrenilmesi yoluyla sağlanabilir. Böylece Çince kökenli *kanji* yazısını oluşturan *kavramçizi*'ler (Çincede yaklaşık 36.000 damga) dilin *sözcük gömüsü* ile özdeşleşmektedir.

Yazılı Dil

Gelenekleri, bilimi, bilgileri taşıyan sözlü dil, taşıdığı nesneler karmaşıklaştıkça görevini yapmada zorlanmaktadır. Bugünün bilimini sözlü olarak düşünmek olanaksızdır. Benzer biçimde geçmiş çağlardaki gelenek, bilim ve teknikler, inançlar, dinler, sanatlar da binyıllarca babadan oğula sözle aktarıldıktan sonra değişmelere uğramış, kimisi de yitirilmiştir. Yazının kullanılmasıyla bunlardan yazılı olanlar, gelecek kuşaklara kesin ve yanılgısız bir biçimde aktarılabilmiş, böylece insan anlağının, sezisinin verileri yitirilmeden birikme olanağı bulmuştur. Kuşakların kuşaklara omuz vermesiyle insanlık güç kazanmıştır. Bugünün, insanı ayda, uzayda dolaştıran bilim ve teknikbilimi de yazıyla gerçekleşen bu dayanışmanın sonucudur.[11]

Toplumların yaşantısında, tıpkı ailelerde, bireylerde olduğu gibi, güçlü dönemlerden sonra güçsüzlük dönemleri de olur. Güç, göreli bir kavram olduğu için, yerinde saymaya başlayan, değişme

[11] Bkz. Zimmerman, *Yeni Sosyoloji Dersleri*, çeviren Âmiran Kurtkan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1964. "Devrim Mahiyetindeki Teknik Değişme", s. 124; "Yazılı Talimat ve Yeni Kelimeler", s. 125.

gizilgücünü yitiren bir ekin, çok geçmeden özgürlüğünü yitirir. Benliğini sürdürememe çekincesiyle karşılaşır. Bu durumdaki bir ulusun atılımlara girişebilmesi için bir zamanlar kazanılmış değerlerini, tekniklerini, yöntemlerini yitirmemiş olması gerekir. Betikler toplumların benliğini koruyan, saklayan özlerdir. Soyutlamanın ve düşüncenin en üst basamağına yazıyla çıkılabileceği de ayrıca savunulabilir.

Homeros'un *Odysseia* ve *İlyada*'sının anlamı bu özü saklayışındadır. Bir betik kimileyin bir ulusu ölümsüz kılar. Arapların *Kuran* gibi büyük bir başyapıtlarının olması onlar için en iyi yaşam güvenliğidir. Farsların *Şehname*'leri de bu niteliği taşır. Eğer Mevlana Celalettin Rumi yapıtını Türkçe yazsaydı Türk diliyle Türk ekini de daha o çağlarda böyle bir başyapıta kavuşacaktı. Dante, Goethe, Schiller, Cervantes bu yolda uluslarını ölümsüzleştiren ululardır. Arapların Hint Okyanusundan Atlas Okyanusuna uzanan ilhanlıkları bir bakıma dilin, betiğin övgüsüdür. Çağımızın Amerika'sı, İngilizcenin yarım milyonu aşkın terimi kapsayan bir bilim ve teknik dili olarak gelişmesi ve olağanüstü boyutlarda bilimsel ve teknik yayının üretilmesiyle birlikte güç kazanıyor.

Sözlü Türk ekinini yazılı Türk ekinine çevirme çabası sürüyor. 1961 Anayasasının getirdiği göreli düşünce özgürlüğü ortamında yayınlanan yüzlerce araştırma, inceleme, deneme türünden yazınsal yapıtlar umut verici olmuştur. Bunda göstereceğimiz başarı yalnız yazabilmemizde değil, bizi, öz benliğimizi yazmamızdadır. Dilimiz onun için yetkinleşsin istiyoruz.

Osmanlıcanın yerine *devlet dili* olarak Türkçenin benimsenmesiyle birlikte başlayan gelişme süreci, günlük yaşamımız ile yazınımız bakımından bugün Türkçeyi övünülecek düzeyde yetkin, sağlıklı bir dil durumuna getirmiştir. Bu, bir yandan halkın kullandığı dili yazın dili olarak kullanmakla, öte yandan Osmanlıcanın baskısı sonucu gerileyen Türkçenin unutulmuş eski köklerinden yeni kavramlar için sözcükler türetmekle başarıldı.[12] Oysa bugün Türkçe yeni bir baskı ile karşı karşıya. Batı kökenli bilimsel terimlerin baş döndürücü hızla çoğalması, bilimsel yaşamımızda bunları kullanıverme kolaylığına sapmamız, Türkçenin *bilim dili*, *eğitim dili*, dolayısıyla *çağdaş ekin dili* olmasını engellemekte. *Yazılı ekin* yaratma sorunumuz bugün Türkçenin bilim ile teknik dili olarak gelişmesine bağlı. Bu da on binlerce, yüz binlerce terim üretebilme yeteneğine.

[12] TDK yayınlarından çoğu bu konuda bilgi verir.

Sözlü ekinimizde, sayfaları dağılmış tek bir betik Türkçenin yazın dili olarak yetkinleşmesinde en büyük katkılardan birini sağlamıştır. On birinci yüzyılda yazılan *Türk Dilleri Sözlüğü*'nün (*Divanü Lûgat-it-Türk*) tek el yazması Meşrutiyetin ilk yıllarında İstanbul'da Sahaflar Çarşısı'nda görülmüş, Ali Emirî'ce üç altın liraya satın alınıp saklanmış, Kilisli Rifat Bilge eliyle üzerinde çalışılıp baskıya hazırlanmış ve 1915-17'de üç tutamlık bir betik olarak bastırılmıştır. O çağın Maarif Nezareti ise, betiği üç altın lira değerinde bulmadığı için, sahaflardan satın almak istememişti.

Tıpkı bakımını yapıp koruyamadığımız, başka bir deyişle değerini hiç bilmediğimiz o güzelim ağaç yapılara dayalı geleneksel ev mimarlığımızın, kent dokularımızın kalıcılığını sağlayamamış olmamız gibi, anadilimizle başyapıt niteliğinde kalıcı betikler yaratamamış, bunları koruyamamış olmamızdan ötürü, ekinimizin sözlü olmasından ötürü de, dilimiz, belki de ekinimiz pamuk ipliğine bağlıymış!

9. MAKİNELERİN DİLİ

Dil konusunu "ekin" kavramı aracılığıyla toplumbilimsel bir yaklaşımla incelerken yirminci yüzyılın toplum düzenine, toplumsal insana getirdiği yenilikler, *yapım toplumu*'nun, bunun koşutunda *yeni insan*'ın, *yeni aydın*'ın[13] ortaya çıkışına yol açan bir sürece değinmemek olanaksız. Hiçbir toplumsal kurumun tek başına ekin bütününü belirleyemeyeceği yolundaki yaklaşım ne denli doğruysa, on dokuzuncu yüzyıldan bu yana görülen birinci devrim olan *yapım devrimi*'nin ve ikinci devrim olan *bilişim devrimi*'nin itici gücü olan teknikbilimsel bulgu ve gelişmelerle, *bilim* ile *teknik* etmenlerinin ekin bütünü içindeki önemli yerleri de o denli açık. Çağımızın yaşam düzeyi yüksek, ileri toplumlarında gözlediğimiz "*yapım toplumu*" niteliği, kol gücünün makineleşmesi deyimiyle özetleyebileceğimiz gerçek bir toplumsal devriminin sonucu. Devrim, ekinin bütünüyle değişmesi, bütün toplumsal kurumların değişmesi ya da değişimden etkilenmesi demek. Böyle bir değişimin tek bir etmene bağlanması da düşünülemez. Doğallıkla bu, yapım devrimi bakımından, üretim sürecinde *makine*'nin önemli yerini yadsımayı da gerektirmez. Bu nedenle, öteden beri kullanılan araçlara göre çok gelişmiş, karmaşık görevler üstlenmiş, yetkinleşmiş araçlar olan makinelerle insanlar arasındaki ilişkiye eğilmekte yarar var.

İnsan-makine ilişkisi öncelikle bir *iletişim sorunu* biçiminde ortaya çıkar. İnsanın yaptırmak istediğini makineye şu ya da bu yolla "bildirmesi" gerekir. Elindeki makineyi amacına uygun biçimde kullanarak ona istediğini gereğince yaptırabilen ustanın "*makinenin dili*'nden anladığı" söylenir. Nitekim makine genellikle karmaşık bir dizgedir; yalın birtakım denetim öğeleriyle insan istediği işi makineye "anlatarak" karmaşık ya da güç bir işin başarılmasını sağlar. Bu güdüm kimileyin birkaç düğmeye basmakla, kimileyin bir kolu çekmekle ya da belli bir yere getirmekle sağlanır. Örneğin otomobil sürmek otomobilin hızlanmasını, durmasını, istediğimiz yöne yönelmesini sağlamak üzere bu isteklerimizi "makine"ye iletebilmek demektir.

---

[13] *Yeni Sosyoloji Dersleri*, Zimmerman, s. 71-72, 77-80.

Bilişim Devrimini Yaratan Özdevin

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkıp ilk yirmi yılda ve onu izleyen otuz yılda art arda görülmemiş gelişmeler göstererek olağanüstü ölçülerde küçülen, ucuzlayan ve koşut biçimde gelişen iletişim olanaklarıyla mutlu biçimde bütünleşerek ilkin bütün iş yerlerimize, ardından evlerimize girip yeryüzüne yayılan *bilgisayar* da, kuşkusuz öncekiler gibi insanın buyruğunda çalışan bir makine. *Beyin* ile bir ilgisi olmadığı halde, ilk dönemlerde "elektronik beyin" adıyla da anılan bu yeni makinenin toplum yaşamını bütünüyle etkilediği, bir *bilişim devrimi*'ne yol açtığı düşünülüyor. İnsanoğlunun *avcılık/toplayıcılık düzeni*'nden *tarım toplumu*'na geçtiği *tarım devrimi*'nden sonra yaşanan ikinci büyük devrim olan *yapım devrimi*'nde "kol gücünün makineleşmesi" gerçekleşmişti. *Bilişim devrimi*'nde ise bu kez "beyin gücünün makineleşmesi" söz konusu. Yeryuvar tek bir *elektronik köy*'e dönüşüyor, yeryuvar ölçeğinde bütünleşen ekonominin *küreselleşme*'sinden söz ediliyor. Böylece çağdaş ileri toplumlarda *yapın ötesi toplum* ya da *bilişim toplumu* adı verilen yeni bir *ekin örüntüsü*, *yeni bir uygarlık* ortaya çıkmış bulunuyor.

Bilgisayarı, hangi olağanüstü, inanılmaz işlerin bu makineyle ne denli kısa sürelerde yapılabildiğini sergileyerek burada anlatmak gereksiz. Ancak bilgisayarın özellikle insan ile makine arasındaki iletişimde çığır açan üstün makine olduğunu belirtmeliyiz. Gerçekten bilgisayar, insanın *dil aracılığıyla* ilişki kurduğu ilk makine. Bilgisayar *dil bilen* makine. *Bilgisayar dilleri* ya da *biçimsel diller*, doğal dillere pek benzeyen özellikleri olan iletişim araçları. Bilgisayarı bütün öteki makinelerden ayıran, onu toplumsal bir devriminin öncüsü kılan ayırıcı özelliği işte bu "dilden anlama" yeteneği. Üstelik bilgisayar gücü artık öylesine ucuzladı, öylesine küçüldü ki, otomobilden, çamaşır makinesine, oradan her türlü yapınsal üretimde kullanılan *robotlar*'a[14] değin, bütün makinelerde yer alan, kullanıcının dışarıdan

[14] *Robot* sözcüğü, bugünkü anlamında ilk kez bir Çek yazarı olan Karel Çapek'in *Rossum'un Evrensel Robotları* adındaki bilimkurgu romanında 1924'te kullanılmıştı. Sözcük, Çekçe, Rusça gibi İslav dillerinde *işçi* anlamına gelir. Bu örnekte de bir yazarın uçarı düşlemi yarım yüzyılı biraz aşan kısa bir sürede, bilişim çağında gelişen *özdevin* kavramıyla birlikte, yeryüzünün vazgeçilmez üretim araçlarından biri durumuna gelmiştir. Bugün *robotbilim*, bilişim ve bilgisayar bilimleri mühendisliğinin en önemli dallarından biridir. Yeni bir buluşun adının, bu buluşu gerçekleştiren ulusların dillerinden değil de, bunun ilk kez düşünü kuran bir yazarın dilinden bütün ulusların dillerine yayılmış olması ilginçtir. Bilim dili, teknik terimler gibi konular tartışılırken kanımızca bunun da anımsanması gerekir.

görmediği *gömülü bilgisayar*'lar aracılığıyla artık bütün makineler bu "dilden anlama" yeteneğine kavuşmuş bulunuyor. Bütün örgütlerin yönetiminde, her türlü kamusal hizmette kullanılan *bilişim dizgeleri*'nin bütün yaşamı saran yaygınlığı da göz önünde tutulursa, bu yeteneğin, ulusların doğal dillerini, yaşam biçimlerini, dolayısıyla ekinlerini etkilemesi de kaçınılmaz bir sonuç.

Beyin gücünün makineleşmesi kavramı, makinenin yapacağı işlemleri, sırası geldikçe tek tek insandan bekleyeceği *komutlar* almaksızın, *bilgisayar belleği*'ne önceden yerleştirilen bir *izlence* uyarınca, makinenin kendiliğinden uygulayabilmesine bağlıdır. Devrim, yine insanın yazdığı böyle bir *izlence* doğrultusunda işlemleri, öngörülen sırayla makinenin kendiliğinden uygulayabilmesindedir. Böylece bilişim dilinde *özdevin* adı verilen olanak doğmakta, *makinelerin güdümü* yine makinelerce yapılabilmektedir.

Özdevin (Fr./İng. *automation*) kavramı ve sözcüğü, bilgisayar'ın sağladığı bilgi işlem ve denetim/güdüm olanaklarının fabrikalarda üretim ortamında ve örgütlerin yönetimiyle ilgili bilgi işlem hizmetlerinde kullanılmaya başlamasıyla, yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte dokumacılıkta, kumaş tasarımında yer alan renkli örneklerin, bir kâğıt şerit üzerinde, kullanılacak ipliğin rengini belirten "delikler dizisi" ile belirlendiği "Jacquard dokuma tezgâhları" 1805'ten beri kullanılmaktaydı. Bu da kuşkusuz *özdevin* idi. Bu bakımdan, ABD'de Hermann Hollerith'in 1890'da gerçekleştirdiği "delikli kart" ile çalışan *çizelgeleyici* makinesinden önce, Fransız Joseph-Marie Jacquard'ın bu dokuma makinesi de bilgisayar'ın gerçekleştirilmesiyle sonuçlanan buluşlardan biri sayılır. Jacquard'ın dokuma tezgâhında kullandığı delikli kartı, 1830'da "çözümleyici makine" olarak adlandırdığı hesap makinesi tasarımında İngiliz Charles Babbage da kullanmıştı.

Daha eskilere baktığımızda ise insanoğlu'nun Ortaçağ'dan beri "kendi kendine işleyen düzenekler" anlamında "*özdevinirler*" (Fr. *automates*, İng. *automata*) diye adlandırılan makineler yaptığını görüyoruz. Örneğin, Batı'da Al-Cazari, Türkçe yazımla El-Cezeri (Cizreli) olarak bilinen Eb-ül-İz'in geliştirdiği su saatleri, su kaldırma düzenleri, aptes alma düzenleri, fıskiyeler, müzik özdevinirleri gibi düzeneklere ilişkin ayrıntılı bilgi, İstanbul Topkapı Sarayı III. Ahmet Kitaplığı'nda 1206 tarihli Arapça elyazması'nda, *minyatür* biçiminde renkli çizimler ve açıklamalarla verilmiştir. Yapıtta 50 ilginç düzen yer almaktadır. Yapıtının önsözünden, Diyarbakır Artuklu Sarayı'nda 25 yıl (1181-1206) *baş mühendis* olarak çalıştığını öğrendiğimiz Cizreli'nin, hava ve su gücüyle devinen mekanik düzenlerle

ilgili olarak, kendinden önce yaşamış Eski Yunan, Bizans ve Arap bilginlerinin yapıtlarını incelediği, tartıştığı, bunlara katkılar getirdiği anlaşılmaktadır.[15] Cizreli'nin "uygulamaya dönüşmeyen bilim, doğru ile yanlış arasında bir yerdedir" düşüncesi, bu Türk mühendisinin ne denli ileri bir bilim anlayışını çağımızdan yaklaşık 800 yıl önce dile getirdiğini göstermektedir.[16]

Yapma Dil ile İzlenceleme: Yazın'dan Yazılım'a

Bir *iş yönergesi* biçiminde görebileceğimiz *izlence*'yi hazırlarken kullanılan dile *bilgisayar izlenceleme dili* denir. Böyle bir dilde, örneğin *GELİR'İ NÜFUS'A BÖL* gibi bir komutu, belleğinden *veri* olarak okuyan bilgisayar, bu tümceyi, makine diline çevirmek üzere, sözdizimsel çözümlemelerden geçirir, sonucu *makine dili* olarak belleğine yerleştirir. Bütün komutlar art arda çevrilip bellekte bir izlence olarak derlendikten sonra, makine bunları sırayla belleğinden okuyup uygulayabilecektir.[17] Böylece insan, bitmez tükenmez *0/1* dizilerinden

---

[15] *Cizreli*'nin açık adı *Badi'al-Zaman Abu-al-İzz İsma'il al Razzaz al-Cazari*'dir. Bkz. **(a)** "Büyük Türk Mühendisi Cizreli Eb-ül-İz'in Özdevingenler Kitabı", Atilla Bir, *Bilişim*, sayı: 12, s. 55-57; **(b)** "8 Asır Evvel Türk Sarayları Makineleşmişti", İsmail Hakkı Konyalı, *Tarih Hazinesi*, 4 Ocak 1951, s. 1-4; **(c)** "Sekiz Yüzyıl Önce Otomatik Makine Yapan Türk Bilgini Eb-ül-İz", Toygar Akman, *Bilim ve Teknik*, Nisan 1974, sayı: 77, s. 1-4; **(ç)** "İlk Türk Sibernetik Bilgini Eb-ül-İz", Toygar Akman, *Bilim ve Teknik*, Haziran 1976, sayı: 103, s. 1-6.

[16] Cizreli'nin bu düşüncesi, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Türk Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV) ve Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği'nin (TÜSİAD) 1997'den beri her yıl ortaklaşa veregeldikleri ödüllerden "*1999 Teknoloji Ödülleri*" için dağıtılan tanıtmalıkta *savsöz* olarak kullanılmıştır.

[17] Bilgisayar örn. "*GELİR'İ NÜFUS'A BÖL*" komutunu makine dilinde ilkin *ab/* işlemler dizgisine çevirir (*a*: "*GELİR*" adlı verinin bulunduğu bellek yerinin *adresi* ya da *konum sayısı; b*: "*NÜFUS*" adlı verinin bulunduğu bellek yerinin *adresi* ya da *konum sayısı*, */*: bölme işlemine ilişkin *işleç*'tir). *Uygulama* ya da *yürütme* aşamasında, bilgisayar, sırayla, ilkin belleğin *a* konumundaki veriyi alıp üzerinde işlem yapılacak *1. yazmaç*'a taşır, sonra *b* konumundaki veriyi *2. yazmaç*'a, sonra da */* işlecini *işlem yazmacı*'na taşır; ardından işlemi yapar; sayısal sonuç *2. yazmaç* olarak tanımlanmış donanım birimini oluşturan *ikil*'lerde belirir.

Burada bu ayrıntıya girmemizin nedeni şudur: Komutların *ab/* biçiminde tanımlandığı makine dilinin sözdizimi tıpkı Türkçenin sözdizimine benzemektedir: Türkçede *eylem*'in tümcenin sonunda yer alması gibi, bilgisayar makine dilinde de işleç (işlemi gösteren sözcük) sondadır. Bu yapıyı ilk kez öneren, adı güç söylenir bir Polonyalı matematikçi olduğu için, bilimsel yazında buna *Polonyalı gösterimi* (İng. *Polish notation*) ya da *işleç sonda*

oluşan *makine dili*'ni kullanmak yerine kendi doğal diline benzer, fakat çok daha düzenli bir *izlenceleme dili*'yle işi tanımlamakta, bunu bilgisayarın anlayacağı dile çevirme görevini de, *derleyici* adı verilen bir *çevirici izlence*'yi bir kez hazırladıktan sonra, yine bilgisayara yüklemektedir.

Makineler için düzenlenmiş bir dil doğallıkla hiçbir *belirsizlik* taşımamak zorundadır. Bundan başka, makineler için tanımlanacak öğesel işlemler, insanoğlunun konuştuğu *doğal diller*'deki kavram varsıllığıyla karşılaştırılamayacak ölçüde sınırlıdır. Bunlar, dilbilgisi hiçbir belirsizlik taşımayan, deyimlerin kesin ve bir tek anlama geldiği *yapay* dillerdir. *Biçimsel diller* olarak da adlandırılan bu diller, Noam Chomsky'nin *doğal diller* için önerdiği *üretici dilbilgisi* kavramının, bilgisayar izlenceleme dillerinde geniş bir uygulama alanı bulmasıyla gelişmiştir. Doğal dillerin üretici dilbilgisini biçimsel olarak tanımlamak, bunların içerdiği karmaşıklık düzeyi ile belirsizlikler nedeniyle pek güç gözüktüğü halde, bilgisayar izlenceleme dilleri *matematiksel* olarak tanımlanabilmiş,[18] *dilbilgisi* kavramı da bir *matematik* aracı olarak bilgisayar bilimleri dalında öğretilmeye başlamıştır.

Bilgisayardan yapması istenen işin adımları ilkin bir algoritma[19] biçiminde kâğıt üzerinde tanımlanıp sonra bu adımlar bir

---

gösterim denir. Gençliğimizde bilgisayarı tanır tanımaz bunun düpedüz Türkçenin doğal sözdizimi olduğunun hemen ayırdına varıp, bu "bilgi"yi öğrencilerimizle ve Türkçe bilen bilmeyen herkesle paylaşmışızdır. Daha karmaşık bir örnek vermek gerekirse, *E=((A+B)*2–C)/D* gibi bir hesaplama, makine dilinde, Türkçeye benzer bir biçimde, *ab+2*c-d/e=* gösterimiyle belleğe yerleştirilir ve "*a*'yı *b*'ye topla, 2'yle çarp, *c* çıkar, *d*'ye böl, (sonucu) *e*'ye taşı" biçiminde okunup, öğesel işlemler bu sırayla yürütülür.

[18] *Üretici dilbilgisi* kavramı doğal diller üzerinde ilk kez 1956'larda Noam Chomsky'ce ortaya atılmış, bir *biçimsel dil*'in ilk kez matematiksel olarak tanımlanması ise, *ALGOL* bilgisayar izlenceleme dilinin 1960'ta Backus-Naur gösterimiyle gerçekleştirilmişti.

[19] *Algoritma* (İng. *Algorithm*) bir işin, hiçbir belirsizliğe yer vermeyen işlem adımlarıyla nasıl yapılacağını belirleyen tanımına verilen addır. Bu kavramı ve *cebir*'i ilk kez kullanan Orta Asya'nın Harezm bölgesinde Hive kentinde doğmuş, VIII ve IX. yüzyılda Hindistan'da ve Bağdat'ta yaşamış Türk bilgini Harizmi'nin adından gelmektedir: "*Harizmi Yöntemi*" bu ünlü matematikçi'nin *Al-Quarizmi* biçiminde yazılan adı dolayısıyla *algorithm*, *algoritma* biçimine dönüşmüştür. *Th* batı dillerinde Arapça *peltek z*'nin çevriyazımı olarak kullanılır (İsp. *z* sesbirimi de benzer biçimde Arapçadaki *peltek z* ve İngilizcedeki *peltek th* gibi söylenir); baştaki *al* ise tanımlama sözcüğü olup *cebir* için Ar. *al-cebr*'den Fr. *algèbre*, İng. *algebra*; Ar. *al-kuul*'dan Fr. *alcool*; İng. *Alcohol*; Ar. *al kasr*'dan (kasır, köşk) İsp. *alcazar*, Ar. *al-kasaba*'dan İsp. *el alcazaba* (Türkçe'deki *kasaba*, kale) örneklerinde olduğu

izlenceleme dili aracılığıyla bilgisayar komutları biçiminde belleğe yüklenebildiğinden, bilgisayarı yazabileceğimiz izlence sayısınca işe koşmak olanaklıdır. Buna *genel amaçlılık* özelliği diyoruz. Tıpkı doğal dillerdeki genel amaçlılığın insan ilişkilerine getirdiği esneklik gibi, izlenceleme dillerinin genel amaçlılığı da, bilgisayara, herhangi bir işe koşulabilecek olağanüstü bir makine niteliği kazandırıyor. Bilgisayarın bir "elektronik beyin" gibi düşünülmesinin nedeni, kuşkusuz, bu genel amaçlılığı ona sağlayan "dil"inden gelmekte. *Dilden anlama* yeteneği olan bir makinenin yeni bir *devrim* yaratması şaşırtıcı değil. Doğallıkla, transistorun, tümleşik çevrimlerin bulunmasıyla elektronik teknikbiliminde görülen olağanüstü gelişme de bu devrimin gerçekleşmesini olanaklı kılmıştır.[20] Yine de uygulama alanlarının yaygınlığı bakımından bilgisayarı bilgisayar yapan, dil olanaklarının başarıyla kullanılmış olmasıdır.

Doğal dil *İngilizce*'ye öykünülerek yapılmış bir bilgisayar dili olan olan *COBOL*[21] dilinde yazılmış bir izlencede yer alan bir *yordam*'ı örnek olarak gözden geçirelim:

---

gibi sözcükle bütünleşmiştir (*Harezmli* ile *algoritma* sözcüğü üzerinde İkinci Bölüm'de "Terimler" başlığı altında daha ayrıntılı bilgi verilmişti).

[20] Bilgisayarın bir dizi işlemi, gerekirse milyonlarca kez yineleyerek, büyük bir hızla, üstelik kesinlikle yanılmadan, gereğince uygulayabilmesi, işin makineye dil aracılığıyla tanımlanabilmesi ve genel amaçlılık gibi özelliklere büsbütün güç katmaktadır. Böylece, 10 tutamlık bir ansiklopedideki bütün bilgileri (20 milyon damga diyelim), bilgisayarın mıknatıslı yardımcı belleklerinden tek bir mıknatıslı şerit makarasına, 1970'lerde beş-on dakika içerisinde aktarmak olanaklıydı. XXI. yy'ın başında, şimdi ise böyle bir ansiklopedi tek bir *kapsar disk* üzerine yazılabiliyor, hem de bütün renkli resimleri, *ses* (*audio* ya da *müzik*) ve *görüntü* (*video* ya da *sinema*) örnekleriyle birlikte, kullanıcının gereksinme duyabileceği her türlü arama ve erişim kolaylığını da sunarak. Yazının, okumanın, *bilgi erişim*'in bu denli hızlısı, uluslararası sınırları ortadan kaldıran her türlü iletişim olanakları da buna eklenince, araçsız-gereçsiz çıplak insanın kendi doğal yetenekleri artık gülünç durumda kalıyor. Oysa bilgisayar bu işleri yine insanın buyruğuyla, onun için yapmakta. Otomobilin, uçağın insanın boyutlarını geliştirmesi gibi, bilgisayar da bu boyutlara yepyeni olanaklar katan bir *araç*. Aradaki tek ayrım bu aracın bir yandan yapılan işin "kol gücü" yerine "beyin gücü" gerektiren türden olması, öte yandan iletişimin olağanüstü gücüyle bütünleşmiş olması.

[21] *COBOL*, İng. *Common Business Oriented Language* sözcüklerinin baş harflerinden oluşmuş bir *kısaad*'dır. Bu dil, İngilizceye benzemesi bakımından, anadili İngilizce olanlarca kolayca öğrenilmiş, kolayca kullanılmıştır. Bilgisayarı yapanlar onun dili olarak da kendi dillerine benzer diller önerdiler; *COBOL, FORTRAN* (*For*mula *Trans*lator), *ALGOL (Algo*ritmic *L*anguage), *PL/I (Programming Language I), Pascal* (Niklaus Wirth'çe tasarlanıp tanımı yapılmış "bilimsel üstünlükleri olan *yapısal* dildir), *BASIC* (*B*eginers' *A*ll

```
BAŞLA.
    OPEN INPUT KİŞİ OUTPUT SONUÇ.
    WRITE YAZI FROM BAŞLIK
        AFTER ADVANCING TO CHANNEL 1.
    WRITE YAZI FROM KOLONBAŞLIĞI
        AFTER ADVANCING 1 LINE.
    MOVE 0 TO NÜFUS, TOPLAM-GELİR.
OKU.
    READ KİŞİ AT END GO TO SON.
    ADD GELİR TO TOPLAM-GELİR.
    ADD 1 TO NÜFUS.
    GO TO OKU.
SON.
    DIVIDE TOPLAM-GELİR BY NÜFUS GIVING ORTALAMA-GELİR.
    MOVE TOPLAM-GELİR TO TOPLAM-GELIR-YAZ.
    MOVE NÜFUS TO NÜFUS-YAZ.
    MOVE ORTALAMA-GELİR TO ORTALAMA-GELİR-YAZ.
    WRITE YAZI FROM SATIR AFTER ADVANCING 2 LINES.
    CLOSE KİŞİ SONUÇ.
    STOP RUN.[22]
```

Binlerce, giderek on binlerce, yüz binlerce komuttan oluşan izlencelerin hazırlanmasını sağlayan bilgisayar dilleri, böylece olağanüstü düzeyde karmaşık işlerin bilgisayara "buyurulmasını" da olanaklı kılmaktadır.

Tıpkı geçmiş kuşakların tüm bilgilerini, deneyimlerini, geçmişlerini, beklentilerini, düşlerini binlerce yıldan beri *yazın* biçiminde

---

*S*ymbolic *I*nterchange *C*ode) gibi diller üzerinde uzlaşarak bu dillerin yeryüzüne yayılmasını sağladılar. Bilgisayar izlenceleme dilleri XX. yy'ın son onyıllarında okullarda herhangi bir doğal dilden çok daha yaygın biçimde öğretilmekteydi. Şimdilerde burada örneği verilen "üçüncü kuşak izlenceleme dilleri"nden çok daha karmaşık "dördüncü kuşak diller" ve "yazılım geliştirme ortamları" daha yaygın biçimde kullanılmaktadır.

[22] Örnek olarak verilen *COBOL* yordamında, dilin anahtar-sözcükleri ile sözdizimi, dilin tanımı gereği İngilizceye benzemekte, birtakım *bilgi adları*, *komut adları* ise Türkçeye benzemektedir. Bunlar da İngilizce olarak verilse, izlenceleme dili İngilizceye daha yaklaşacaktır. Ancak bu adlarda, dili kullanan izlenceleyicinin isteğine uygun biçimde seçilme olanağı bulunduğu için, anadili İngilizce olmayan ülkelerde doğallıkla örnekte verilen türde izlenceler yazılagelmiştir. Dilin yapaylığını, uzlaşımsallığını belirginleştiren bu tutum, bir bakıma *yapay* Osmanlıcayı da andırmıyor mu?

biriktirdikleri gibi, tıpkı yaşayış biçimini belirleyen yönergelerini, yönetmeliklerini, yasalarını yazıya döküp "yasal düzenlemeler" adı altında yine *yazın* biçiminde biriktirdikleri gibi, insanoğlu bilişim çağında bütün bunları şimdi artık *yazılım* biçiminde biriktirmektedir... Kendi yeteneklerinin bir uzantısı olan bilgisayar ve bilişim dizgelerini işe koşarak kolaylaştırdığı yaşamının bütün bilgisini, deneyimini, yönergelerini insanoğlu bu kez, özdevimli dizgeleri çalıştıran ve onlarla iletişim içinde yaşarken kuşkusuz kendi davranışlarını ve uymak zorunda olduğu kuralları da belirleyen *yazılım* biçminde biriktirmektedir. Şiirlerden, mitoslardan, öykülerden, romanlardan oluşan *yazın*, yapım devriminden sonra, nasıl makinelerin tasarımını, kullanımını, işletmelerin yönetimini, yönetim bilimini ve bütün öteki bilim alanlarını kapsayan ve çığ gibi büyüyen sayıda bilimsel bildiri, tez, araştırma raporundan oluşan *bilimsel yazın*[23] ile bütün toplumsal kurumları kapsayarak *ekinsel* bir bütünlüğe eriştiyse, insanlığın yaşadığı üçüncü devrim olan *bilişim toplumu* aşamasında da *yazın* -bilimsel ve teknikbilimsel yazın da içinde olmak üzere- ekinsel bütünlüğün yeni deyimlenişi olan *yazılım* biçiminde (yeni çağın kitaplıkları olan) bilgisayar belleklerine yüklenmiştir. Bilgisayar beleğine yüklediğimiz bu birikimlerimize de

---

[23] Türkçede *yazın* sözcüğü, tıpkı Osmanlıcadaki Arapça kökenli *edebiyat* sözcüğü gibi, şiir, masal, öykü, roman, pek pek bilimkurgu için kullanılmakta, bilimsel yazın söz konusu olduğunda, nedense, *(bilimsel) literatür* denmektedir. Anlaşılan biz Türkler, bilimi gereksiz biçimde yüceltip, *bilimsel yazın*'ı kendi ekinimizin dışında yorumluyoruz. Fr. *littérature*, İng. *litterature*, İt. *letteratura* sözcükleri, *harf* anlamına gelen İt. *lettera*, Fr. *lettre* kökünden türevdir ve damga damga harflerden oluşan her türlü yazı birikimine *yazın* denir.

Benzer bir yabancı terim şaşırtmacası da, yine Türkçede göze çarpan *mütercim / tercüman* sözcükleri arasındaki yapay ayrımdır. Bu Osmanlıca sözcükleri kullananlara göre, sözde biri *sözlü*, öteki *yazılı* çeviri yapan çevirmenmiş. Oysa bu iki sözcük de Arapça *tercüme* sözcüğünden türevdir ve bildiğimiz bütün dillerde tek bir *çevirmen* kavramının karşılığıdır (Alm. *Übersetzer*, Fr. *traducteur*, İng. *translator*, İt. *traduttore*). Kendi anadilini küçümsediği için yabancı sözcüklerde "derin ince anlamlar" olduğunu sanan ve bu yüzden bilimsel terimlerde yabancı sözcüklerin kullanımını zorunlu görenler, örneğin Fr./İng. *information* sözcüğünün iki anlamının da Türkçe *(a) bilgi* (herhangi bir ortamda bulunan ya da kullanılan bilgi'nin içeriği) ve *(b) bilişim* (kullanıcıların gereksinimlerini karşılamak üzere bir ortamdan başka bir ortama akan bilgi, akışkan bilgi, bu bilgi akışını sağlayan yöntem ve araçlar topluluğu, buna ilişkin uğraş ve bilim alanı) sözcükleriyle karşılanamayacağını, dolayısıyla *enformasyon* sözcüğünü kullanmak zorunda olduğumuzu, 30 yılı aşkın süredir savunagelmişlerdir. Kşz. İkinci Bölüm'de "Eğitim" başlığı altında dipnotta değindiğimiz, *iletişim* kavramı karşılığında kullandığımız 8 sözcük.

yazılım kitaplığı demiyor muyuz? Marshall McLuhan'ın öngördüğü gibi, eski teknikbilim, bir kez daha, bir sonraki *yeni* teknikbilim'in içeriği oluyor. *Söz, yazı*'nın, yazı *baskı teknikbilimi*'nin, basılı yazın *sinema teknikbilimi*'nin, sinema da *televizyon teknikbilimi*'nin içeriği olmuştu.[24] Şimdi genel olarak *yazın / basın-yayın* ve önceki teknikbilimlerin hepsi birden, *bütün önceki ekinsel öğeler* bir arada, *yazılım / bilişim teknikbilimi*'nin içeriği durumundadır. İçeriğe göre *çevre*'yi, başka bir deyişle *ortam*'ı oluşturan *bilişim*'i, içinde yaşarken bu yüzden biz algılayamayız. Eskiden ortam olan yeni içerik ise, bilişim toplumunda artık *sanat* durumuna yükselir.[25]

Yapma dil konusunu burada, "Teknik" olarak adlandırdığımız bölüme uygun biçimde, bilgisayar izlenceleme dilleri ya da biçimsel diller boyutunda ele aldık. Oysa çokuluslu ortamlarda daha kolay iletişim sağlamak amacıyla, doğal diller yerine kullanılmak üzere *yapma diller* de geliştirilmiştir. Daha önce belirttiğimiz *Esperanto* ile, bir bakıma sonuçta ona benzeyen, hiçbir halkın anadili olmayan yapay bir *saray dili* niteliğindeki *Osmanlıca*'yı burada anmakla yetiniyoruz.

[24] *Understanding Media: The Extensions of Man*, Marshall McLuhan, Signet Books, New York, 1964, s. viii-xi.

[25] *Bilişim Toplumu* konusunda kısa bilgiye, bu bölümün sonunda ayrı başlık altında yer verilmiştir.

10. ÖZDEVİMLİ ÇEVİRİ

İzlenceleyici'nin, bilgisayara yaptırmak istediği işi kolayca anlatabileceği biçimsel bir dil olan *izlenceleme dili*'ni kullandığını, bu dilde yazılmış komutların ilkin bilgisayarca *makine dili*'ne çevrildiğini, sonra uygulandığını anlatmıştık. Örneğin COBOL dilinin noktası virgülüyle, türlü sözcük türleri, yazım kurallarıyla İngilizceye benzediğini gördük. Dolayısıyla bu dilde yazılmış bir izlencenin, *derleyici* adı verilen başka bir izlence aracılığıyla makine diline çevrilmesi, kuralları yalınlaştırılmış, sözcük gömüsü çok kısıtlanmış bir tür özel İngilizcenin başka bir dile bilgisayar ile çevrilmesi olarak da değerlendirilebilir.

Gerçekte İngilizcenin başka bir dile çevrilmesi yukarıdaki çeviriyi yapmaktan kuşkusuz çok daha *karmaşık* bir iştir. Bununla birlikte tümcelerin yapısını ortaya çıkarmak üzere gerekli *sözdizim çözümlemesi*, sözcüklerin *anlam*'larının bulunması, sonra da amaç dildeki tümcede kullanılacak sözcüklerin saptanması, bu dilin sözdizim kurallarına göre amaç tümcenin kurulması her iki işin ortak adımlarıdır. Bununla birlikte, doğal dillerde sık sık karşılaşılan belirsizlikler, *eşanlamlılık*, *çok anlamlılık* gibi sorunlar, dilbilgisi kurallarının karmaşıklığı, içerik olarak işlenebilecek konuların sonsuzluğu, dilin genel kullanımını zorlayan *kişisel söz*'lerin varlığı vb. nedenlerle, doğal dilden doğal dile *özdevimli çeviri*'de başarı kazanmak iyice güçleşmektedir. Gerçekten Rusça, İngilizce, Fransızca, Çince gibi diller arasında yıllardır sürdürülen çalışmalarda, sağlanan bütün gelişmeye karşın, yine de ancak çeviri için *ilk taslak* denilebilecek bir çıktı elde edilebilmekte, çevirinin üstün bir niteliğe kavuşturulması için buna sonradan insan eliyle çeki düzen verilmesi gerekmektedir. Terimlerin anlamlarındaki kesinlik, bunların başka dillerdeki karşılıklarıyla bire bir ilişki içinde tanımlanmış olmaları, bilimsel yazıların özdevimli çevirisinde başarı olasılığını arttırmaktadır. Bu da, yığınla bilimsel yapıtın kabaca, ama hızla, çevrilmesini sağlayabilir. Bu ilk çevirinin eksiklikleri sonra kolayca giderilebilir, yapıtlar yayına elle hazırlanabilir.

Özdevimli çeviri çalışmalarına özellikle ABD, Kanada, eski SSCB, şimdi Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinden Rusya ve Avrupa Birliği ülkeleri içinde Fransa gibi ülkeler önem vermiş,

Çince-İngilizce, İngilizce-Çince üstün nitelikli çeviri üzerinde de yoğun biçimde çalışılmıştır. Kanada da, son yıllarda özdevimli çeviriye önem vermeye başlamıştır. Çünkü ulusal kamutayı iki dilde çalışan bu ülke, geniş oylumlu çevirilerin günü gününe yetiştirilmesi sorunu ile karşı karşıyadır. Bunlardan başka daha birçok dilin *söz gömüsü* bilgisayar belleğine yüklenmiş olup bunlar üzerinde, özdevimli çeviri amacının berisinde, türlü araştırmalar için *bilişimsel dilbilim* teknikleri uygulanmaktadır.[26]

Özdevimli çevirinin dilbilime en büyük katkısı, çeviriyi bir ölçüye dek sağlamanın yanı sıra, çeviri izlencelerini hazırlamak için gereken dilbilgisel araştırmalara yol açmasıdır. Kaynak dildeki *tümcenin çözümlenmesi* sonucunda elde edilen bütün dilbilgisel bilgiler ilkin hiçbir belirsizlik taşımayan, *uzlaşımsal* bir dile çevrilir. Böyle bir ara dile *dilötesi* diyoruz. Çözümleme adımından sonra girişilen *bireşim* adımında, dilötesinden amaç dile ikinci bir çeviri yapılarak sonuç elde edilir.[27] Gerek çözümleme, gerek bireşim adımları bakımından,

---

[26] Türkçe üzerinde de bu tür çalışmalara oldukça erken girişmiştik. Bkz. (a) *Statistical Investigations on the Turkish Language Using Digital Computers*, Ersin Töreci, Master Tezi, ODTÜ, 1974; (b) "Türkçenin Bazı Özelliklerinin Bilgisayarla Sayımsal Çözümlenmesi", Güney Gönenç ve Ersin Töreci, *Bilişim*, sayı 9 , yaz 1975, s. 42-78; (c) *A First Approach to A Computerized Model for the Automatic Morphological Analysis of Turkish*, Aydın Köksal, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1975; (ç) "Doğal Diller Alanında Bilgisayar Kullanımı", Güney Gönenç, *Bilişim'76, Bildiriler*, TBD 1inci Ulusal Bilişim Kongresi 18-20 Ekim 1976 , s. 1-10; (d) "Türkçenin Özdevimli Biçimbilgisi Çözümlemesi", Aydın Köksal, *Bilişim'76, Bildiriler*, TBD 2inci Ulusal Bilişim Kurultayı, 18-20 Aralık 1978 , s. 148-165. Bu doğrultudaki çalışmalar daha sonra Ankara'da Bilkent Üniversitesindeki bilişimciler eliyle sürdürülmüştür.

[27] Kavramların Çince kökenli *kavramçiziler* ya da *kanji* damgalarıyla yazıldığı, bununla birlikte, Çinceden bütünüyle değişik biçimde, bu kavramlara Türkçedeki gibi bitişen durum ve çekim eklerinin, Japoncada kullanılan 51 heceyi sesçil olarak gösteren *kana* ya da *kata-kana* damgalarıyla yazıldığı Japoncanın bu özelliğinin, bu dilin özdevimli çeviri için doğal bir dilötesi olarak kullanılabileceğini düşündürmektedir. (Bkz. *Risques Industriels des Langues Alphabétiques Face aux Langues Idéographiques*, Henri Hudrisier, enseignant à l'université Paris VIII, Paris le 23 Novembre 1987, mimeographe). Yazılı Japoncada durum ve çekim eklerini gösteren *kana* damgalarının süzgeçten geçirilmesinin, doğrudan örüyü oluşturan kavramlara erişmek ve bu kavramları tanımak, başka bir deyişle biçimbilgisi çözümlemesini sonuçlandırmak anlamına geldiği de kuşkusuzdur. Kavramların ve bunlar arasındaki anlambilimsel ilişkilerin tanımlandığı *sözcükler gömüsü*'nün, doğrudan *kanji* kavramçizilerini öğrenen öğrencinin belleğine yerleşmiş olan kavramları tanımlama düzeniyle özdeş olduğu da açıktır.

yukarıda saydığımız bütün diller, dilbilimcilerce didik didik edilmiş, bunların daha önce bilinmeyen birçok yapısal özellikleri, anlamsal özellikleri bulunmuştur. Dilötesi kavramının kullanılışı da doğallıkla dilbilgilerinin tanımlanmasında uygulanan türlü biçimsel yaklaşımların geliştirilmesine yol açmıştır. Özdevimli çeviri için doğal dilbilgilerinin incelenmesi konusu ile daha önce andığımız *biçimsel diller*'in (ya da bilgisayar izlenceleme dillerinin) gelişmesi, gittikçe daha üst düzeyde, doğal dile yaklaşan, *soruna yönelik izlenceleme dilleri*'nin gerçekleştirilmesi arasındaki koşutluk da bir raslantı değildir. Kimileyin bir işin yapılmış olması elde edilen beklendik sonuçtan daha önemli yan sonuçlara yol açar. Yalnız özdevimli çeviri konusunda değil, bilgisayar kullanılan hemen bütün konularda da bu böyle olmuş, bir yandan çalışmalara başlanırken saptanan amaçlar gerçekleşirken, bunlardan daha önemli sonuçlar, işin o zamana dek nasıl yapıldığının en ince ayrıntılara inilerek gözlenmesi sonucu elde edilmiştir. Bu çözümlemeler konuların, alışılmamış birtakım yeni öğeler, yeni ölçütlerle yeniden ele alınmasını gerektirdiğinden, yepyeni bir dizge anlayışı iş yönetiminden kamu yönetimine, hastanelerden kitaplıklara, eğitimden dilbilime, iletişime, ulaştırmaya ve düşünülebilecek her türlü ortama uygulanmaya başlamıştır.

İnsanın yaptığı, "dilden anlayan makineler", baş başa söyleşiye girdikleri insanoğlunun sonuçta kendine yepyeni bir toplum düzeni yaratmasına yol açıyor. *Bilişim toplumu* denilen bu yeni düzende *iletişim*'in *dil*'in yeri büsbütün önem kazanıyor.

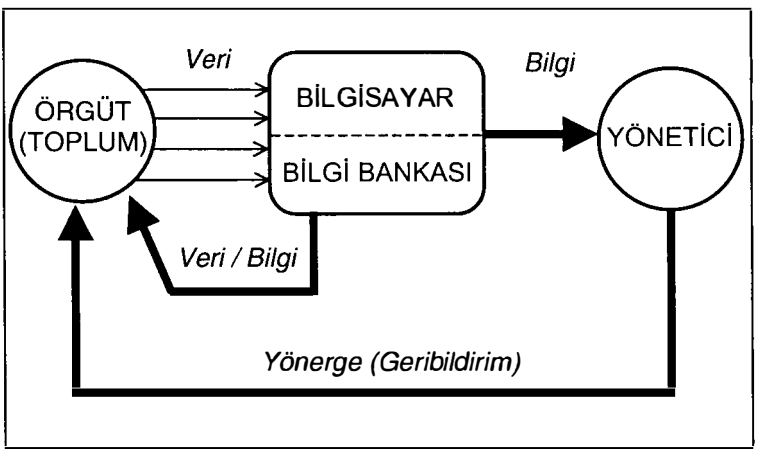
Bu arada, Latin kökenli sesçil abecesi, *kanji* artı *kana* damgalarından oluşan Japon yazısından tümüyle ayrı olmakla birlikte, *yanaşık* ya da *bitişken dil* yapısıyla Türkçenin de, tıpkı Japonca gibi anlam taşıyan kök biçimbirimlerinin sözcüklerin başında hiçbir zaman değişmeden kendilerini belli etmeleri ve türetme, durum ve çekim eklerinin, sözcüklerin sözdizim içindeki işlevlerini gösterecek biçimde, ayrıcalık içermeyen matematiksel bir düzen içinde art arda sıralanmalarıyla bir *dilötesi* özelliği taşıdığını söyleyebiliriz. Bu gözlem, Beşinci Bölüm'de "Anadolu'nun Dili" başlığı altında andığımız Max Müller'in 1891'de Türkçenin düzenli yapısı için yazdığı övgüyle buluşmaktadır. Öte yandan, Türkçenin -ve Japoncanın- "eylem sonda" sözdiziminin bilgisayarların hesaplama çevrimlerinde kullanılan ve "Polonyalı gösterimi" denilen komut sözdizim yapısıyla özdeş olduğunu ise bu bölümün "Yapma Dil ile İzlenceleme: Yazım'dan Yazılım'a" başlığı altında açıklamıştık.

11. TOPLUMUN GÜDÜMÜ

Toplumsal kurumlarla bunlar arasındaki ilişkileri incelerken iletişimi de saydık. Çağdaş teknikbilimin yarattığı *iletişim araçları*'nın ortaya çıkışına dek insanlık başlıca iletişim aracı olarak dilden yararlanmış, "baskı makinesi"nin gelişmesiyle de sözlü dilin bir uzantısı niteliğindeki yazılı iletişim, el yazması betiklerin sınırlı dağılımını birden bire yaygınlaştırmıştı. Bununla birlikte okuryazarlığın yaygın olmaması yüzünden *bilgi* büyük insan yığınlarına uzun süre ulaşamamıştır. Günümüzün toplumlarında ise, bir yandan bütün bireylerin okuryazarlığı sağlanırken, bir yandan da gazete, radyo, sinema, televizyon gibi araçlarla iletişim, yığınları etkileyen bir kurum niteliği kazanmaktadır. Pek güçlü bir *güdüm aracı* olan *toplu iletişim* olanakları, ilerici, devrimci yönetimlerce bir toplumsal kalkınma aracı olarak kullanılabileceği gibi, başkalarınca toplumu uyutmak, avutmak üzere de kullanılabilir. Batı basınının önemli bir kesiminde başarı (!) ile kullanılan SSS (*Seks Spor Sansasyon*) uygulaması ünlüdür. General Franco İspanya'sında, Salazar Portekiz'inde SSS'nin karşılığı FFF'dir (*Fado Flamenko Futbol*). Bizde de, toplu iletişim aracılığıyla, SSS'nin yanı sıra, bir tür "Spor Toto / Loto / lotarya ekini" oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Hemen bütün büyük gazetelerimiz "kupon" dağıtmakta, okuyucu yığınlarını, haberler vermekle yükümlü oldukları günlük gerçekler yerine, boş umutlarla beslenen düşler içinde yaşatmak istemektedirler. Bebeklerimizin "ana", "baba" gibi sözcükler yerine, televizyonda duyurulan margarin ya da sabun tozu markalarını söyleyerek konuşmaya başlamaları gibi inanılmaz gözlemler, toplu iletişim olanaklarının *ekinlendirme* gücünü göstermeye yeter.

Bilişim dizgeleri'nin ortaya çıkışı, her şeyden önce, yönetimde *denetim* öğesinin bilgisayarın getirdiği olanak ve yaklaşımlardan yararlanılarak pek başarılı bir biçimde güçlendirilmesi bakımından önemlidir. Bir *bilişim dizgesi*'nin en önemli öğesi, "İletişim Kuramı ve Bilgi" başlığı altında anlatılan *geribildirim döngüsü*'dür. Özdevimli her dizgede, aya giden uzay gemisinde ya da üç beş kişi ile çalışan koca bir kimya fabrikasında işlerin denetimi hep bu geribildirim döngüsüyle sağlanır. Bir *yönetim bilişim dizgesi*'nin herhangi bir örgütteki (toplumdaki) görünümü Çizim 3.4'te görülmektedir.

Genellikle, örgüt olarak bir yapımevi, bir tecimevi, bir hastane, bir üniversite, bir bakanlık ya da herhangi bir toplum düşünülebilir. Yöneticiden de türlü yönetim katlarındaki yöneticilerin tümünü anlamak gerekir. Örgütü bir an için "toplum" olarak düşünelim. Yöneticiler bilişim dizgeleri kurarak, her türlü iletişim olanağından yararlanarak sayısız *veri*'yi bilgisayar gücü aracılığıyla işleyip *bilgi*'ye dönüştürmekte, bu bilgileri sürekli biçimde günleyip bir *bilgi bankası* biçiminde bütünleştirerek bilgisayar belleklerinde biriktirmektedirler. Dönem dönem ya da gereksedikçe bilgi bankasındaki istedikleri *güncel bilgi*'ye *çevrimiçi* ortamda anında erişebilen yöneticiler, bu bilgilerin ışığında amaç olarak saptadıkları düzeni sağlamak üzere bireylere ve topluluklara iletecekleri kararları, demeçleri ve yönergeleriyle topluma yön verebilirler.

Çizim 3. 4. Yönetim bilişim dizgesinde geribildirim kavramı.

Toplumdaki verilerin bilgi bankalarında biriktirilip yöneticilere bilgi olarak verilmesi, yöneticinin topluma bunların ışığında vermeyi isteyeceği yön ve yönetilenlerin özel yaşamlarındaki gizliliğin ortadan kalkması bakımından ilginçtir. Günümüzde kısaca *medya* ya da *basın-yayın* diye adlandırılan basın, radyo, televizyon gibi *toplu iletişim araçları*, yöneticilerin ellerindeki bilgi bankalarından aldıkları bilginin ışığında bu yönergeleri toplumu bütünüyle kavrayacak biçimde göndermelerini sağlayabilen araçlardır. Böylece *güdümlü dizgeler*'deki geribildirim döngüsü sağlanmaktadır ki bu da, yöneticinin toplumu istediği yöne kolayca yöneltme olanağı kazanması demektir. Geribildirim döngüsü güdümlü dizgelerin en önemli öğesidir.

Özde, çağdaş toplu iletişim olanaklarının gelişmesi pek değişik sonuçlar verebilir. Eğer özgürlükçü demokratik süreç içerisinde bireylerle toplumun gelişmesi *amaç* olarak saptanabilmişse, toplum bunu sağlayabilecek olanaklara kavuşmuş demektir. Tersine, devlet gücünü elde tutan egemen sınıflar yalnızca kendi çıkarlarını koruma amacını güdüyorlarsa, toplumu bu amaca göre koşullandırma olanağı söz konusudur. Başka bir deyişle, dev bilgisayar bellekleri̇nde biriken bilginin, bunu gerekseyen kişiye seçimli olarak çok kısa sürede iletilebilmesi, iletişimin boyutlarını olağanüstü ölçüde büyütebilir, kişi öngörülmedik biçimde bilinçlenir, güçlenir. Bilginin kamuya mal olması, başka bir deyişle herkesçe anında erşilebilmesi *demokratlaşma*'dır. Böylece kişiler kamu yöneteminin karar alma sürecine, yönetim sürecine sık sık ve etkin biçimde katılabilirler. Kişilerin araştırmaya dönük *bireysel girişkenlikleri* gelişir, *araştırma ve sorun çözme yetenekleri* kamçılanır. Ancak bilginin *kamusal bilişim dizgeleri*'yle herkese açılması yerine, tek yanlı gizli bilgi toplamayı amaçlayan bir düzenlemede ise yurttaşlar kolaylıkla "fişlenir", halkın "soluk alışı izlenir", demokrasiden onulmaz biçimde uzak-laşılır, bireyler köleleştirilmeye çalışılır.

Şunu da hemen eklemek gerekir ki iletişim kurumu toplumsal kurumlardan ancak biridir. Bütün öteki kurumlarla bir ilişkiler, çelişkiler, etkileşimler dengesi söz konusudur. Bu dengenin *evrim* ya da *devrim* türünden değişimleri söz konusudur. Bu nedenle bütün öteki ekinsel kurumların yarattıkları olanaklar da, toplu iletişim olanaklarının yanı sıra, bireyleri, toplumu etkiler durur.

Doğal olarak elektronikteki *güdüm* ya da *denetim* kavramıyla bir toplumun yönetiminde uygulanması gereken *denetim* ya da *güdüm* kavramı arasında, olayın *karmaşıklık* düzeyi bakımından, büyük ayrımlar bulunacaktır. Burada *güdüm* sözcüğünün kullanımı, *geribildirim* kavramını, bu bölümün başlığına uygun biçimde, elektronik mühendisliğinden yalınç "teknik" bir benzetmeyle anlatmak istedik. Yoksa biliyoruz ki, öngörülmedik hiçbir bağımsız ya da özgür davranış göstermeyecek bir makine (örneğin bir otomobil) söz konusu olduğunda Türkçede *sürmek*, buna karşılık bir sürüyü oluşturan bireylerin arada sırada beklenmedik özgür davranışlar gösterebildiği başka bir deyişle daha karmaşık davranışlar sergileyen bir koyun sürüsü ya da sığır sürüsü söz konusu olduğunda *gütmek* eylem adı kullanılır. Bütünüyle özgür bireylerden oluşan, dolayısıyla çok daha karmaşık davranışlar sergileyen bir örgüt ya da toplum söz konusu olduğunda ise *yön vermek*, *yöneltmek* sözcükleriyle yakın anlamlı *yönetmek* sözcüğü kuşkusuz yeğlenmesi gereken uygun sözcüktür.

Öte yandan, bireylerin özgür davranışlarından hoşlanmayan toplamcı yönetimlerin SSS/FFF uygulamaları ya da George Orwell'in 1984'te anlattığı "Ağabey" devleti için *güdüm* sözcüğü gerçekten uygun düşüyor. Türkçede *yönetim* sözcüğünün eşanlamlısı olarak seyrek de olsa yer yer hâlâ kullanılan Osmanlıca *idare* sözcüğü ise günümüzde, başka birçok Osmanlıca sözcük gibi anlam kaymasına uğramış, *yönetmek*'ten çok "yönetir gibi yapmak, kendi haline bırakmak, uğraşmamak, görmezlikten gelmek, gerekeni yapmamak" gibi olumsuz çizginin ağır bastığı bir anlam yükü kazanmış bulunuyor. Bu, Atatürk devrimlerini benimseyip çağdaş bir "yurttaş" kimliği kazanmış insanlarımızın bireysel sözlerine yansıyan bir yeğlemedir: Toplum, Osmanlı davranış biçimini ve değer yargılarını yadsıdığını, başlangıçta bireylerin *söz*'lerinde, daha sonra *ulusal dil*'de, çağdaş *anlamlar ve kavramlar dizgesi*'nde göstermektedir.

Bu gözlemleri yöneticinin ya da önderin tutum ve davranışları konusunda, *yöneylem araştırması*'nın ünlü adı ABD'li Russell Ackoff'un yaptığı bir sınıflamayla ilişkilendirmekten kendimi alamıyorum: (a) *eylemsiz*: hiçbir şey yapma; (b) *tepkici*: bekle gör (yaşamdan sağ çıkmayı amaçlayan özgürlükçü (İng. *liberal*), insancı yaklaşım); (c) *öneylemli* ya da *öngörücü*: kestirim yap, önlem al, planla (geleceği öngörmeye yönelik bilimsel yaklaşım); (ç) *etkileşimci*: olmasını sağla, geleceği yarat! (kendi kendini gerçekleştirmeyi amaçlayan köktenci yaklaşım).[28] Ackoff'a göre eylemsiz yönetici *ilkel*, tepkici ve öneylemli yöneticiler *azgelişmiş*, etkileşimci yönetici ise *ileri* düzeydeki yöneticidir.

Şimdilerde *yönetmek* sözcüğünü yetersiz bulan kimi düşünürlerin İngilizce *management*, Fr. *gestion* sözcükleri yerine etkileşimi vurgulamak üzere sırayla *governance* ya da *gouvernance* sözcüğünü yeğlediklerini, Türkçede de bu bağlamda yeni türetilmiş bir sözcüğün kullanıldığını görüyoruz: *yönetişim*... Davranış örüntüleri, sözcükler, diller, giderek ekinler durmadan değişiyor. Uygarlığa ayak uyduramayan kimi "idareci"lerimiz tepkiciliğin, giderek eylemsizliğin ilkelliğinde çakılıp kalabiliyorlar; birgün geliyor, toplum artık onları istemiyor.

---

[28] Devlet Planlama Teşkilatı'nın çağrılısı olarak Türkiye'ye geldiğini anımsadığım Prof. Dr. Russell Ackoff'un Ankara'daki bir üniversitemizde 9 Kasım 1971 günü yaptığı "planlama" konulu bu çok uyarıcı ve etkileyici konuşmasından yöneticilik ve öğretim yaşamımda çok yararlandım. Bu sınıflamayı, "yönetim bilişim dizgeleri" ve "tasarı yönetimi" konularındaki derslerime giren herkese de öğrettim. Yine de bu çok uyarıcı konuşmayı yalnızca beş kişinin izlemiş olması bugün bile bana acı verir. Bu örnek, toplum ne denli ilgisiz de olsa, yalnızca bir kişinin gösterdiği anlık bir ilgiyle bile, şöyle ya da böyle bilginin hep yayıldığını bana otuz yıl sonra bugün yeniden düşündürüyor.

12. TOPLUMSAL ENTROPİ

Fizikte gazların var oluş yasaları incelenirken *entropi* adı verilen bir kavram tanımlanır. *Entropi*, belli bir gaz kümesi içinde *ısı* ya da *erke* gibi niteliklerin, kümenin her kesimine düzgün olarak dağılmasının ölçüsü olarak düşünülebilir. *Isıl devingenlik* anlamına gelen *termodinomik* biliminin ikinci yasasına göre, kapalı bir dizgede *entropi* hep artma eğilimi gösterir.[29] Örneğin değişik basınçlarla bir kaba doldurulan bir gazın molekülleri, kabın her yanına eşit yoğunlukta dağılarak düzgün bir basınç ya da dağılım yaratmak eğilimindedir. Entropinin azalması ancak dizgenin kapalı dizge olma niteliğinin bozulmasıyla olanaklıdır. Örneğin biri sıcak, biri soğuk iki bardak suyun bir termosa konmasından sonra, kapalı dizge durumundaki karışımın ilkin düşük olan entropisi, ısının her yana eşit yayılma süreciyle gittikçe artar. Sonuç olarak elde edilen düzgün ısı dağılımında, entropi değeri en büyüktür. Entropinin azalması için termosun ağzını açıp içeri bir buz parçası atmak ya da kaynar su eklemek gerekir.

Entropi kavramını anlatırken kullandığımız ısı değişkeni, *güç* ya da *yoğunluk* gibi başka bir değişken olarak da düşünülebilir. Bu bakımdan *termodinomik* sözcüğü yerine "gazlar dinamiği , "erke dinamiği" ya da "dizge dinamiği" gibi bir adlandırma da kullanılabilirdi. Söz konusu yasa, genellikle kapalı bir dizgedeki olumlu nitelikte varlığın düzgün dağılım sağlamak üzere gösterdiği doğal eğilimdir.

---

[29] Birinci Bölüm'de "Terimler" başlığı altında andığımız, uzun yıllar ABD'deki Yale Üniversitesi'nde kuramsal kimya alanında çalışmış ve ün kazanmış Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu'nun, "öğretimin ve bilimin anadille ve anadilinin sözcükleriyle yapılması gerektiği" doğrultusundaki düşüncesini açıklarken, burada ısıl devingenlik anlamına geldiğini belirttiğimiz *termodinamik* sözcüğü karşılığında *ısıdevinge*, gaz moleküllerinin düzgün dağılma eğilimi anlamına geldiğini belirttiğimiz *entropi* sözcüğü karşılığında *dağı*, *molekül* sözcüğü karşılığında da *özdecik* sözcüklerini önerdiğini burada yeniden anımsatmak isterim. Prof. Dr. Sinanoğlu'nun ve İstanbul Boğaziçi Üniversitesi'nde Prof. Dr. Bülent Sankur'un kuramsal kimya, fizik, elektronik konularında 1980'lerde 1990'larda yaptıkları çalışmalar, 1966'dan başlayarak 1970'lerde yaygın biçimde kullanılmaya başlayan Türkçe bilişim terimlerinde kazanılan başarının toplumda ne denli hızlı ve kapsamlı etkileşimlere yol açtığının birer göstergesi sayılabilir. Bkz. *Bir Nev-York Rüyası "Bye Bye" Türkçe*, Otopsi Yayınevi: 9, İstanbul, Temmuz 2000, s. 37, s. 424.

Entropiye gücün ya da özdeğin her yana eşitçe, rasgele dağılması görüşüyle de bakabiliriz. Entropinin karşıtı olarak tanımlayabileceğimiz *negentropi*[30] ise, bir dizgedeki *yapısallık*'tır. Bir dizgede sıcak ve soğuk kesimlerin bir arada bulunmasıdır. Gücün birtakım ayrıcalıklı yerlerde yoğunlaşmasıdır. Entropi *karmaşa* ise negentropi *yapı*'dır, *örgüt*'tür. Entropinin sürekli olarak artma eğiliminde olduğunu saptayan termodinamik yasası ise, kendi başına bırakılmış, dışarıya kapalı bir dizgede, giderek her türlü yapının *çökme*, her türlü örgütün *dağılma* eğilimi göstereceğini dile getirir.

Toplumun da bir dizge olduğunu düşünürsek, toplum içinde devingenlik gösteren birtakım öğeler bulabiliriz. Örneğin *siyasal güç* ile *yetki* kavramlarını erke kavramına, gazların devingenliği kavramını *toplum devingenliği* kavramına, *bilgi akımı*'nı ısı akımına benzetebiliriz. Böyle bir benzetmede yöntem, *toplumsal entropi* kavramını tanımlamak, bu kavramdan yararlanarak toplumsal örüntüde yapısallığa yönelik olan ya da yapısallıktan uzaklaşan değişimleri toplumun dış iletişim olanaklarıyla irdelemek olabilir. Nitekim bu tür benzetmeden yola çıkan Natan Katzman, "toplum kapalı bir dizge olarak kaldıkça toplumsal entropi artar" diyor.[31] Dışarıyla iletişime açık olan bir toplumda, tıpkı termosa konulan buz parçası ya da sıcak su gibi, topluma giren "bilgi" ya da herhangi bir başka girdi, toplumu "yeni bir dizge" biçimine sokar. Bu dizgede *negentropi* ya da *yapısallık* artmıştır (Çizim 3.5). Çünkü dışarıyla olan bu iletişim sonunda dizgeyi oluşturan kimi öğeler (bireyler) toplumun öteki bireylerine dağılmış bulunan bilgiden değişik yeni bilgiler edinmişler, belki uzmanlaşmışlar, yeni araçları, yeni gereçleri benimsemişlerdir.

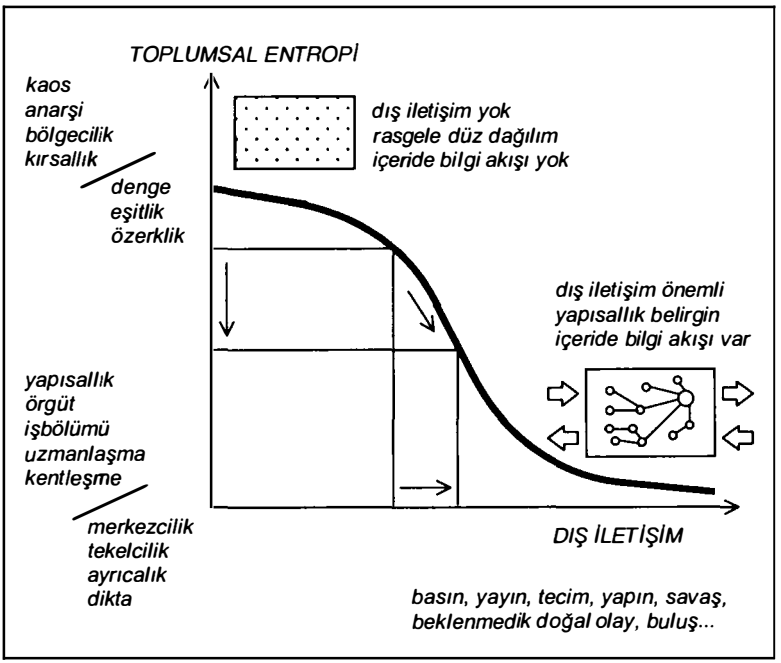
Toplumsal entropi ile çevreyle iletişim arasındaki bağlantıyı durgun, salt bir ilgi biçiminde göstermek yanlış olur. Bu *devingen* bir ilgidir. Başka bir deyişle, belli bir toplumun yeni iletişim olanakları edinmesi sonucunda toplumsal entropi değerindeki azalmayı anlatmaktan ötede bir anlam taşımaz. İletişim yollarını kapatıp kendi kabuğuna çekilen bir toplumun içinde ise çağ ilerledikçe bilginin, olanakların yavaş yavaş ayrıcalıksız biçimde herkese dağılacağı, ayrımların, sivriliklerin azalacağı söz konusudur. Bu noktada *entropi*

---

[30] *Negentropi*, İngilizce *negative entropy* deyiminden yapılmış bir ad, *entropinin karşıtı* olarak kullanılır.

[31] *Communication Flow and Social Entropy,* Dr. Natan Katzman, Assistant Professor at the College of Communication Arts, Michigan State University (çoğaltma).

kavramıyla birlikte düşünülen *kaos, anarşi* gibi kötü anlam taşıyan sözcüklere karşın, iyimser bir bakışla bunun *eşitlik, denge, toplumsal tüze* gibi olumlu kavramlara yaklaştırılması da olanaklıdır. Benzer biçimde *negentropi* kavramı da *merkezcilik, tekelcilik, ayrıcalık, gücün, bilginin mutlu azınlıklar elinde toplanması* gibi olumsuz yorumlara açık olduğu gibi, *uzmanlaşma, işbölümü, yapısallaşma, örgütlenme* gibi olumlu yorumlara da açıktır. Burada amaç, tanımlanan *entropi* kavramı ilişkisiyle değer yargılarına varmak değil, şu ya da bu yöndeki toplumsal değişimlerle toplumun çevresiyle kurduğu iletişim olanaklarındaki değişimler arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktır. Bağlantı, iki etmenin değişimleri arasındaki bağlantıdır.

Çizim 3. 5. Toplumsal entropi ile dış iletişim arasındaki bağlantı.

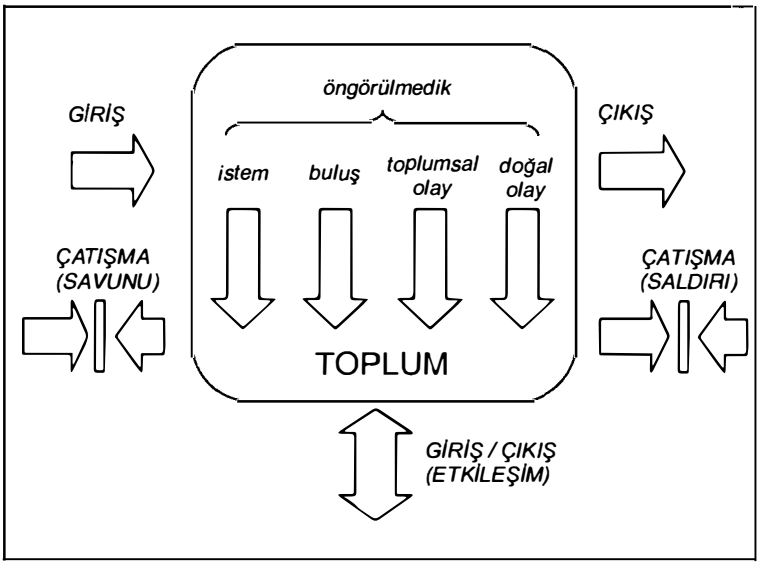
Toplumun çevresiyle ilişkisi yalnız başka toplumlarla olan iletişimi olarak da görülmemelidir. Devingen anlamda iletişimin, toplumun kurulu düzeninde (ekin örüntüsünde) öngörülmedik bir öğenin belirmesi ile ortaya çıktığı düşünülürse, yapılan benzetme daha sağlam bir geçerlik kazanır. Nitekim yabancı bir toplumla gerçekleştirilen bir iletişim sonucunda edinilen bir bilgi, yöntem, gereç, üretim aracı ya da teknikbilim, *toplum* olarak tanımladığımız

dizgeye göre nasıl bir yenilik (*girdi*) ise, toplum içindeki bir bireyin öngörülmedik bir buluşu, bağımsız istemi de kurulu düzene göre öngörülmedik bir yeniliktir. Benzerlikle, çevrenin fiziksel koşullarından oluşan değişik bir durum, toplumsal düzen içinde öngörülmeyen bir olaysa, bu da toplumun dizge olarak dışarıyla olan bir etkileşimi sayılmalıdır. Sorunu böyle ortaya koyarsak, toplumsal entropinin değişimi bakımından toplumun değişime yol açan iletişim olanaklarını Çizim 3.6'daki gibi toplamak olanaklıdır. Görülen iletişim türlerinin varlığı, bunların yeğinliği topluma yapısallık getirici ya da toplumsal entropiyi azaltıcı bir etmendir. Bunların yokluğu ya da önemsiz düzeyde olmaları durumunda ise toplum, *kapalı dizge* olarak entropinin artması biçiminde evrilir, yapısallığından yitirir.

Toplumsal entropinin artma ya da azalma eğiliminde olmasını etkileyen dış iletişimde alışveriş bakımından denge bulunmayabilir. Bu konuda Katzman'ın verdiği örnekler ilginçtir (Çizim 3.7). Örneğin Amerika'da bulunan İtalyan kökenli göçmen topluluğu, büyük kentin *eritme kazanı*'nda Amerikan toplumunun dilini göreneklerini, teknikbilimini almakta, buna karşılık *pizza*'sını içinde bulunduğu çevreye vermektedir. 1960'ların Birleşik Amerika'sı Vietnam Savaşı dolayısla *çatışma* türünden geniş bir etkileşimi sürdürürken Batı Avrupa ile dengeli, geniş çapta, ortaklaşmacı ülkelerle yine dengeli ama küçük çapta bir iletişim kurmuştu. Gelişmekte olan ülkelerle ise dengesiz bir alışveriş söz konusuydu. Amerika'daki karaderili topluluğun Amerikan toplumu ile olan iletişimi ise uzun süre bir yandan *ırk ayrımı* olarak adlandırılan çatışma, bir yandan da dengeli bir alışveriş olarak gelişti. Bir köyün çevre ile iletişimi genellikle pek sınırlıdır.

Ondokuzuncu yüzyılın *yapım devrimi* insanlığı geleneksel *tarım toplumu*'nun *yüksek entropi* değerli yaşamında buldu. Kentleşme, basın-yayın araçlarının gelişmesi, toplumlararası iletişim olanaklarının artması, dünya savaşları entropiyi azaltıcı etmenlerdi. O çağa değin göreli olarak *kapalı dizge* görünümünde evrilen toplumlara birden pek geniş iletişim yolları açıldı. Toplumlarda *kentleşme*'yle birlikte yepyeni bir *işbölümü, uzmanlaşma* görüldü. Teknik bilgi *yeni bir toplumsal sınıf* yaratacak ölçüde önem kazandı, dev örgütler kuruldu. Teknik olanakların gelişmesi, iletişimdeki, ulaşımdaki dev adımlar pek büyük örgütlerin *tek merkezden güdüm*'ünü olanaklı kıldı. Üretim araçlarıyla teknik bilgiyi elinde tutan sınıf, ana yolların uçlarındaki büyük kentlerde toplanan *ayrıcalıklı* kimseler, toplumun güçlü *düğüm noktaları* durumuna geldi. *Yapım devrimi*'ni yaşayan ileri ülkeler bütün bu olayların içinde kendi aralarında yeni bir büyük toplum

durumuna geldiler. İşte bu büyük toplum, kendi başına dışarıya kapalı bir dizge gibi davranmaya başlayıp kendi gelişmesini gözetmeye başlayalı beri de bu büyük toplumda entropinin yeniden artma süreci görülmeye başladı.

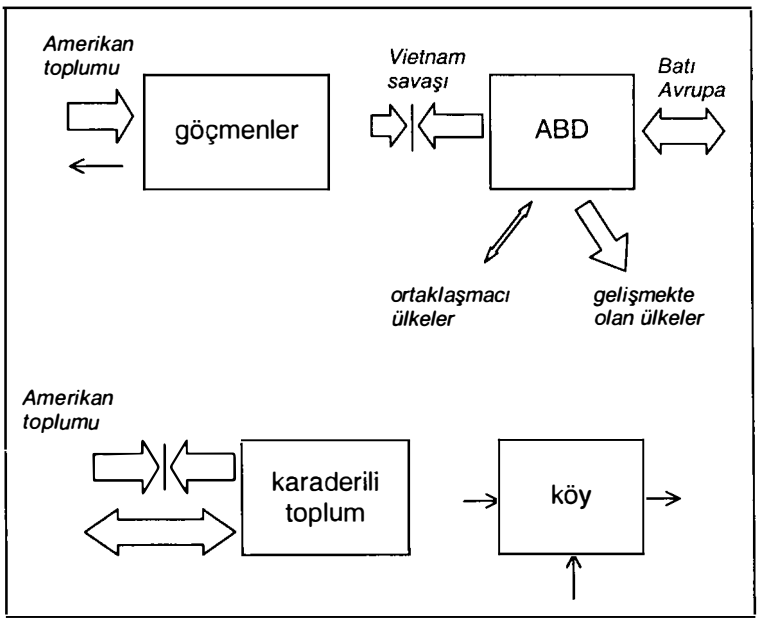

Çizim 3. 6. Toplumun dış iletişim yolları

Katzman, Birleşik Amerika'nın 1970'lerde bir entropi artışı süreci içinde olduğunu gözlüyordu. Nitekim, başlangıçta bir ayrıcalık konusu olan otomobil şimdi artık bütün ülkeye, bölgesel ayrım kalmadan, rasgele yayılmış, elektrik gücü bütün yurttaşların malı olmuştu. Ülke yapınının ürünleri, tümüyle tüketim toplumuna dönüşen ulusun her kesiminde bolluk içinde kullanılmakta, teknik bilgi üniversitelerle yüksek okullarda yaygınlık kazanmakta, basın-yayın araçları toplu iletişim olanaklarıyla bütün ulusa yönelebilmekteydi. Başlangıçta yapısal nitelik taşıyan anayollar, yavaş yavaş ülkenin bütünü karayolu ağlarıyla kaplanınca yapısallıktan çıkıp, yeni bir rasgele düzgün dağılıma yaklaşmaktaydı.

Örnekseme ne denli tutarlı gibi gözükürse gözüksün, toplumsal entropinin en yüksek noktada bulunduğu bir toplum düşünebilmek olanaksız. Böyle bir toplum varsıllığın, bilginin, gücün, her türlü olanağın eşitçe, dengelice dağıldığı bir toplum olurdu. Oysa hiçbir yapısallığın, işbölümünün, dolayısıyla uzmanlığın bulunmadığı

böyle bir toplumda, insanların örgütlenmeyi gereksemeden, "tam bağımsız bireyler" olarak yaşamaları da olanaklı değil. Kaldı ki, entropi değeri yüksek, yapısallıktan uzak örgütlenmemiş toplumların bireylerinin bağımsızca, özgürce mutlu yaşadıkları da geçerli olamayan bir varsayım. Bu durumdaki nice "kapalı toplum", en büyük baskılar altında, sözü yasa sayılan "başbuğ"ların ya da "ağabey"lerin buyruğunda inim inim inlemekte. Karmaşık yapısal düzenler içinde yaşayan yapında ilerlemiş birtakım ülkelerse, bireylerine özgürce, mutluca yaşama olanağı sağlayabilmekte.

Çizim 3. 7. Toplumların dış ilişkilerine birkaç örnek (Katzman'dan).

Buradaki amacımız, bir toplum içinde ve toplumlar arasında, iletişim etmeninin yerini, bir doğa yasasıyla ilgili fiziksel bir örneksemeden yararlanarak göstermektir. *İletişim* burada bir *toplumsal değişim etmeni* olarak ortaya çıkıyor. Yoksa insan bireyi, yaratıcı düşünme gücü, bağımsız istemiyle, doğallıkla, gaz moleküllerine benzetilemez. Bunun için, kapalı dizgelerde toplumsal entropinin sürekli olarak arttığı yolundaki gazlar yasası, doğanın hep doğrulanacak vazgeçilemez yasası olsa da, yönetimler ne denli baskı uygularsa uygulasın, insanoğlu kendi kişiliğinde, toplumu kapalı dizge durumundan çıkaracak bir iletişim kapısını hep bulacaktır.

Ulaşım ve iletişim olanaklarının yeryuvarın her yanını sanki bir *elektronik köy*'de yaşıyormuşuz gibi pek kısa sürelerde *erişilir* kılması, XX. yy'ın ikinci yarısında ilkin posta, telgraf, telefon ve toplu iletişim kolaylıklarının hızla gelişmesi ve yaygınlaşması, sonra da üçüncü binyıla girerken ortaya çıkan *bilişim toplumu*'nda artık her eve giren bilgisayar gücüyle bütünleşen, böylece *ses, görüntü ve sayısal veri*'yi tek bir ortamda saklayan ve ileten *İnternet* gibi yeryüzü ölçeğindeki bir *sayısal iletişim ağı*'nın sağladığı elektronik posta (*e-posta*), elektronik tecim (*e-tecim* ya da *e-ticaret*), iş yerine gitmeden *uzaktan çalışma*, okula gitmeden *uzaktan öğretim* gibi olağanüstü olanaklar, bireyler arasında, ulusal sınırları da tanımayan çok yakın ilişkilerin doğmasına yol açmıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, uluslararası ilişkiler de karmaşıklaşan siyasal topludurum ve teknikbilimsel sorunlarla birlikte gelişmiştir. Gerek siyasal, gerekse bilimsel gelişmelerle İngilizce önde gelen *uluslararası iletişim dili* niteliği kazanırken, Japonca, Rusça, Fransızca, İspanyolca gibi diller yabancı dil olarak geniş ölçüde öğrenilmeye başlamış, *Bilişim Çağı*'na ayak uydurabilen bütün ulusal diller de yeniden *çokdilli* bir *bilişim toplumu*'nun vazgeçilmez ve kalıcı araçları durumuna gelmişlerdir. Yapın toplumlarının, üretimlerini geniş pazarlara sunmaları, bunu yaparken giriştikleri duyuru, tanıtma çabaları da değişik bir iletişim türünün doğmasına yol açmıştır. *Uluslararası gezin*'in de özellikle yabancı ekinleri tanıma özlemi taşıyan gençler arasında yayılmasıyla, insanlar ve toplumlararası iletişim pek karmaşık, çok yönlü bir niteliğe bürünmüştür. Çağımızda dil olayının pek büyük önemle ele alınması, dilbilimin bütün öteki toplumsal bilimlere öncülük edecek ölçüde gelişmesi, sağladığı iletişim olanakları bakımından bilgisayarların kazandığı önem boşuna değildir.

13. BİLİM DİLİ

Bir bilim dilinin, en genel anlamda, bilimi oluşturan veri ve bilgileri sözlü ve yazılı olarak başkalarına aktarmada sürekli bir biçimde kullanılır durumda olması gerekir.

Belirli bir dilin *bilim dili* sayılması için, bütün bilim alanlarının hepsinde birden bilimsel çalışma sürdürme zorunluğu yoktur. Yalnız belli bir ya da birkaç alandaki bilimsel araştırmaların bulgularını dünyaya ilk kez ulusal dilde açıklamak, bu açıklamaların *bilim alanlarına göre dizinler*'inin uluslarası *bilgi erişim dizgeleri*'nde[32, 33] yer almasını, örneğin Fransa'da CNRS, Türkiye'de TÜRDOK / TÜBİTAK gibi bu işten sorumlu olabilecek ulusal bir kurumca sağlamak, özellikle de, bütün öğretim düzeylerinde ve tüm bilim alanlarında, üniversite ve yüksekokullarda öğretim dili olarak kullanmak, bunun için gerekli özgün ve çeviri kaynak kitapların yayınlanmasını sağlamak, bir ulusal dilin *bilim dili* sayılması için yeterli ölçütlerdir.[34, 35, 36]

Yeni bilimsel araştırmaların bulgularını dünyaya ilk kez açıklamada yaygın biçimde kullanılan dillere "*uluslararası bilim dili*" denir. Çağımızda bilimde öncülük yapan ülkelerdeki araştırma takımları, araştırma alanlarında uzmanlaşmış bilimsel dergilerde yeni çalışmalarını bilim dünyasına duyururlar. Kendi ulusal dillerinde bu tür bilimsel dergiler yayınlayacak sıklıkta özgün bilimsel çalışma üretmeyen ulusların bilim adamları da, yapabildikleri daha az sayıda çalışmayı, öncülük yapan ulusların dillerini kullanarak, onların yayın

---

[32] *Bilgi Erişim Sorunu ve Bir Belge Dizinleme ve Erişim Dizgesi Tasarım ve Gerçekleştirimi*, Aydın Köksal, Doçentlik Tezi, Ankara, 1979; xi+306 s. (çoğaltma).

[33] "Tümüyle Özdevimli Deneysel Bir Belge Dizinleme ve Erişim Dizgesi: TÜRDER", *Bilişim 80, Bildiriler*, TBD, Ankara, s. 37-44.

[34] "Öğretim Dili Olarak İngilizcenin Benimsenmesiyle İlgili Sorunlar ve Türkçenin Geleceği", Aydın Köksal, *FDE Yazın ve Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, cilt 4, sayı 14, kış 1984, H.Ü. Fransız Dili ve Edebiyatı Derneği yayını, s. 75-102.

[35] "Bilim Dili Türkçe", Aydın Köksal, *Bilim Dili Türkçe, Yazın Dili Türkçe*, Dil Derneği Yayınları sayı 2, Ankara, 1989, s.38-56.

[36] "Bilim Dili", Aydın Köksal, *Türk Dili*, cilt XLVI, sayı 373, 1983, s. 8-15.

ortamlarında açıklarlar. Uluslararası düzeyde toplanan bilimsel kurultayların çalışma dilleri genellikle bu durum göz önünde tutularak seçilir, bildiriler ancak bu nitelikte birkaç dilde sunulur ve yayınlanır. *İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Arapça* ve *Rusça* günümüzde bu tür uluslararası bilim dillerine örnek gösterilebilir. Birçok bilim alanında bu dillerden birini bilmek dünyada yapılan ve önemli sayılan hemen tüm bilimsel araştırmaları izleme olanağı sağlar. Karşılıklı çeviri anlaşmalarıyla, tüm yayınlar taranarak, önemli sayılanlar çeviri dergilerinde birkaç hafta içerisinde yayınlanabilmektedir.

Bilim ve öğretim dili olarak kullanılan büyük ulusal diller arasında Almanca, İtalyanca, Çince, Japonca, Korece, Türkçe gibi dilleri sayabiliriz.

Bilim ve öğretim dili olarak kullanılan küçük nüfuslu ulusal diller arasında ise Macarca, Romence, Çekçe, Danca, Portekizce, Hollandaca, İsveççe, Norveççe, Fince, Bulgarca, Yunanca (Elence) gibi dilleri sayabiliriz.

Bir dilin "bilim dili" olarak benimsenmesi için, yalnız belli bir ya da birkaç alandaki bilimsel araştırma bulgularının ilk kez bu dilde açıklanması yeterli sayılabilir. Böylece, tüm bilim alanlarında yeterli sayıda araştırmacı insangücü bulunmayan uluslardan kimileri, belirli bir bilim alanında öncülük görevi üstlenmeyi başarabilmişlerdir. Böyle alanlarda yoğun bir yayın çalışması ulusal nitelikte dergilerle sürekli biçimde canlı tutulmaktadır. Böylece ilgili bilim alanını izlemek isteyen bir bilgin, hangi ulustan olursa olsun, o alanda öncülük yapan ulusun dilini öğrenmek zorundadır. Başka dillerde yayınlanan bu alandaki önemli çalışmalar da kısa sürede bu dile çevrilip yayınlandığı için bu dili bilmek, yeryüzündeki hemen hemen bütün çalışmaları ve temel kaynakları izlemek için genellikle yeterli olmaktadır. Kaldı ki o alanın bilim sözlerini de öncülük yapan ulus kendi anadilinin sözcükleri ile oluşturmaktadır. Örneğin Meksika'daki *Tropikal Hastalıklar Enstitüsü*'nün çalışmaları bu tür öncülüğe örnek olarak gösterilmiştir. Böylece *İspanyolca, Fransızca, Almanca, Japonca, İtalyanca*, giderek *Çekçe, Macarca* ve daha birçok ulusal dil, felsefeden davranışbilime, müziğe, dilbilime, sesbilime, oradan doğubilime, Türklükbilime değin uzanan bilimler dizisinde bir ya da birkaç bilim alanında "bilim dili" niteliği kazanabilmiştir.

Yukarıdaki koşulların hiçbirini yerine getiremeyen bir ulusun, anadilini hiç olmazsa ilk, orta ve yükseköğretim düzeyinde *bütün bilim alanlarında öğretim dili* olarak kullanması bile, o ulusal dilin "bilim dili" sayılması için yeterlidir. Çağdaş anlamda bilimsel çalışma,

hep en ileri uçta, insanlığa yeni buluşlar sunan düzeyde olmayabilir. Bilimin halk yığınlarına yayılması ve ekinsel bütünün gittikçe daha büyük önem kazanan bir birleşeni olarak toplumsal yaşamla bütünleşmesi için yapılan yayın ve öğretim çabası da bilimsel çalışmadır.

Ancak burada yeryüzü ölçeğindeki *standart*'ın korunması, en son gelişmelerin gecikmesiz izlenebilmesi önkoşuldur. Bu önkoşul çağdaş araştırmaların verilerini, bulgularını içeren temel yapıtların ulusal dilde kesintisiz yayınlanmasını, bunlarda, uluslararası düzeyde üreyen yeni bilim sözlerinin, ulusal dilin tutarlılığı bozulmadan hızla oluşturulabilmesi, değişik dallar arasında çelişkilerin dilde uzun süre taşınmadan giderilmesi gibi sorunlar ortaya çıkar. Gelişmekte olan kimi ülkelerin, kısa sürede bütün bu sorunların üstesinden gelmenin güçlüğü karşısında, yükseköğretimi (kimilerinin giderek ortaöğretimi, ilköğretimi) tarihsel-ekinsel-siyasal ilişkilerinin yoğun olduğu yabancı bir bilim dilinde yapmaktan çekinmediklerini gözlüyoruz. Bu tür davranışa Cezayir, Hindistan, Filipinler, Kenya, Nijerya, Uganda, Tanzanya gibi *eski sömürge, yeni bağımsız* ülkeler örnek gösterilebilir.[37]

Bilim Dillerinin Oluşması

İngilizce'nin bugün önde gelen bilim dili olduğuna kimse karşı çıkmaz. Oysa, XVII. yüzyılda bile ünlü İngiliz bilgini Francis Bacon, bilimsel yapıtlarını İngilizce yazamıyor, bilim dili olarak Latinceyi kullanmak zorunda görüyordu kendini. Ondan üç yüz yıl önce, Jül Sezar'ın gün bilgisinin yanlış olduğunu gösteren, ışığın yansıma ve kırılma yasalarını bulan, gökkuşağı olayını açıklayan, gemi, uçak gibi birçok mekanik buluşun temel ilkelerini anlatan, özetle *skolastik*

[37] Üniversitelerinden en az birinde İngilizce eğitim yapılan ülkelerde, İngilizce öğrenim gören öğrenci sayısı yüzdeleri şöyledir: Arnavutluk %12, Bangladeş %2, Bulgaristan %2, Etiyopya %100 (yalnızca 2 üniversitesi var), Filipinler %36, Gana %99, Hindistan %19, Kenya %100, Macaristan %0,4, Mısır %5, Nijerya %100, Pakistan %11, Sudan %4, Tanzanya %53, Uganda %97. (*The World of Learning*, 1998'den aktaran: İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ümit Şenesen, "Başka Ülkelerde İngiliz Dilinde Öğretim", *Bütün Dünya 2000*, Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, sayı: 2001/04, Nisan 2001, s. 30-34). İngilizcenin bugün de resmi dilleri arasında kullanıldığı, eski İngiliz sömürgesi bir ülke olarak, toplam 140 üniversitesinden 33'ünde yalnızca İngilizce öğretim yapılan Hindistan'da 107 üniversitede öğretim Assam, Bengali, Gujarati, Hindu, Kannada, Malayaam, Marathi, Oriya, Punjabi, Sanskrit, Tamil, Telugu ve Urdu dillerinde yapılmaktadır (a.g.y., s. 32).

düşünce'nin baskısından kurtularak *deneye dayanan bilimsel düşünce*'yi savunan Roger Bacon da tüm yapıtlarını Latince yazmıştı. Bilginlerin ve din adamlarının dili Latincenin yanı sıra, Normanların egemenliği dolayısıyla İngiltere'de yönetim dili, XIV. yy sonlarına değin, üç yüz yıl boyunca Fransızcaydı. İçin için yaşayan halk dili ancak ada siyasal bağımsızlığa yönelirken değişmeye ve yavaş yavaş ulusal dil olmaya başladı. Okullarda İngilizce 1350'de Fransızcanın yerini aldı; 1362'de tüze dili olarak yasalarda kullanıldı. 1399'da ise Kral IV. Henry Parlamento'da ilk kez İngilizce konuştu. Yine o çağda Wyclif *İncil*'i halk diline çeviriyor, Thomas Moore'un 1516'da Latince yazdığı *Utopia* adlı yapıtı ise ancak kırk yıl sonra 1556'da İngilizce'ye çevriliyordu. Halk dilinin yönetim ve yazın dili olarak iki yüz yıl önceden beri benimsenmiş olmasına karşın Francis Bacon XVII. yy başlarında *Cogitata et Visa de Interpretatione Naturae, Novum Organum Scientiarum* gibi bilimsel başyapıtlarını yine de Latince yazıyordu. Çünkü İngilizcenin bilim dili olarak kullanılabileceğine inanmıyor, yapıtının kalıcı olmasını istiyordu. Bilim dili tanımında ne değişti, İngilizce nice gelişti ki İngiliz bilginlerin bile küçümsedikleri halk dili bugünün önde gelen bilim dili oldu. Latince ise bugün hiçbir toplumun dili değil. Bırakın bilim dili olmayı, artık yaşamıyor bile.

Latince'yi bir yana bırakıp ölümsüz yapıtı *Divina Commedia*'yı halk dilinde veren, böylece *İtalyanca*'yı daha XIV. yy başlarında ekin ve yazın dili yapan Dante'nin *De Volgari Eloquentia* (Halkça Söz Söyleme Üzerine) başlıklı yapıtı *Yenidendoğuş*'ta halk dilinin hızla gelişmesi yönünde büyük bir coşkunluk yarattı. Dante'nin, Petrarca'nın, Boccaccio'nun kullanıp geliştirdikleri halk dili, *bayağı İtalyanca* Yenidendoğuş'tan başlayarak bilim ve sanat dili olarak bugüne ulaştı. Ne oldu, kim hangi yanlışı yaptı ki Latince kendi anayurdunda yenik düştü, söndü (*Latium* bugün *Lazio* oldu).

Almanlar'ın halk diline yönelmeleri İtalyanları izlemiştir. Martin Luther'in XVI. yy başlarında halk diliyle Kilise'ye karşı yaptığı yayınlar ve *İncil*'i halk diline çevirişi *Almanca*'nın XVI. ve XVII. yy süresince gelişmesinin başlangıcını oluşturdu. Ortaçağdaki din baskısına karşı ortaya çıkan *Yenidenbiçimleyiş* (ya da *Reform*) ile birlikte Almanca da halk dili olarak bilim, sanat ve felsefe dili olarak gelişti. Ulusal birliği sağlamak üzere Almancanın özleşmesini, arılaşmasını amaçlayan *Die Fruchtbringende Gesellshaft* (Ürün-veren Kurum) 1617'de kuruldu. Bundan, yetmiş yıl sonra Leipzig Üniversitesi felsefe ve tüze profesörü Christian Thomasius 1687'de üniversitedeki dersini ilk kez halk diliyle veriyor, 1688'de

Monatsgesprache (Aylık Söyleşi) adıyla ilk Almanca bilimsel dergiyi çıkarıyor, 1691'de Almanca felsefe kitabını yayınlıyordu. XVIII. yy başlarında Halle ve Marburg Üniversitelerinde felsefe ve matematik profesörü Wolff, felsefe terimleri olarak kullanılan Latince *attentio* yerine *Aufmerksamkeit* (dikkat), *consientia* yerine *Bewußtsein* (bilinç), *mens* yerine *Verstand* (anlak) sözcüklerini ilk kez derslerinde kullanıyor, bu eğilim benimseniyordu. Bununla birlikte XVIII. yy başlarında Almanca öylesine Fransızca etkisindeydi ki soylulara karşı egemenliğini korumak isteyen Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm bunu "Ich *stabiliere* die *Souverainité de l'Etat* wie einen *Rocher de Bronce*" biçiminde yabancı sözcüklerle söylüyordu[38]. Ama bu Lessing, Goethe, Schiller gibi ozan ve yazarların tümüyle Almanca sözcüklerden oluşan yapıtlar verebilmelerini, Fransa'ya karşı yapılan 1870-71 savaşından sonra Alman posta örgütünde, demiryollarında, ordusunda, eğitim örgütünde yönetmelik ve yönergelerin halk diline dayanılarak türetilen sözcüklerden oluşan bir Almanca ile yazılabilmesini engellemedi. Almanca, bu ülkenin yetiştirdiği çok sayıda felsefeci ve bilim adamının yapıtlarıyla on binlerce bilim sözü üreterek zenginleşti, önde gelen bilim ve felsefe dillerinden biri oldu. Almanca ile bilim ve felsefenin ince anlam ayrımlarını anlatmanın söz konusu olamayacağını düşünenlerin geçmişteki yanılgıları nereden kaynaklanıyordu? Bilim ve felsefede ne değişti, Almanca'da ne değişti ki, bu dil bilim ve felsefeyi anlatmada yeterlik kazandı?

Macar dil devrimi'nin de birden değil, aşama aşama olduğunu J. Eckmann 1948'de belirtmiştir.[39] Burada işe Latinceden çok sayıda yapılan çevirilerle başlanmıştır. XVI-XVII. yy yazarları bilimsel kavramlar için Macarca yeni sözcükler yapma gereğini görmüşlerdir. Geleji Katona István (1589-1649) Horatius'un *Licuit semperque licebit... producere nomen*" sözlerini Macarcaya uygulayarak "Nesneleri doğru bir biçimde anlatabilmek için sözcük yapmak her zaman geçerli olduğu gibi şimdi de geçerlidir" ilkesini savunmuş, Medgyesi Pál bilim dilinin kaynağı olarak halk dilini göstermiş, Apácai Csere János türlü bilimleri Macarca olarak tanıtmak amacıyla bir ansiklopedi hazırlamıştır (1653). Bugát Pál birçok anatomi ve tıp yapıtı ve

---

[38] "Devletin egemenliğini, tunçtan bir kaya gibi yerleştiriyorum" anlamına gelen bu tümcede, yalnızca *ich* (ben), *die* (tanımlama sözcüğü), *wie* (gibi) ve *einen* (bir) sözcükleri Almancadır.

[39] *Türk Dili Belleten*, TDK, seri III, s. 12-13, Ocak-Aralık 1948. Bu kaynak, *Alman ve Macar Dillerinde Özleşme* başlığı altında TDK'ca 1972'de yeniden yayınlanmıştır.

kırk bini aşkın sözcük içeren bir *Doğa Bilgisi Sözlüğü* yayınlamıştır (1843). *Macarca Sözcük Yapma Bilgisi* adlı yapıt da onundur (1857). Böylece Macar dil devriminde ilkin bilim dilinin Macarcalaşması, sonra yazın dilinin yetkinleşmesi, sonra meslek dillerinin ulusallaşması adımları gözlenmektedir. Devrimci devlet adamlarından Széchenyi István (1791-1860) "uluslarda yaşlılık ve ölümün bir belirtisi varsa o da dillerinin ölü olması ya da artık ilerleyememesidir" diye yazmıştır.

Gelelim Almanların ve İngilizlerin bilim dili, tüze dili olarak uzun süre özendikleri *Fransızca*'ya. Yenidendoğuş'ta özellikle İtalyanca sözler Fransızcaya akın etmişti. Du Belley'in *Deffence* (bugünkü yazımla *Défense*) *et Illustration de la Langue Française* (Fransız Dilinin Savunulması ve Değerlendirilmesi) adlı yapıtı (1549) ve XVII. yy başında Malherbe'in *dilin arınması (épuration de la langue)* yolundaki önderliği anımsanır. XVI ve XVII. yüzyılın bilim ve sanat adamlarının çokluğu Fransızcanın gerçekten yetkin bir dil olarak gelişmesini sağlamıştır. Ne var ki Amerikalıların 1945'te denedikleri ilk atom bombası ile İngilizcede kullanılan *fission* sözcüğüne karşı Fransızcada *fissure* var diye tutucu Fransızlar direnmişler, "yere inmek" anlamına *attérir* sözcüğünü örnekseyerek "aya inmek" anlamına gazetecilerin yaptığı *alunir* sözcüğünü de sözlüklerine almak istememişlerdir.[40] Yine 1945 sonrasında, bilgisayarın gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkan binlerce bilişim terimi "*le software*", "*le hardware*" biçiminde İngilizce olarak kullanılmış,[41] bilimde önderliğin ABD'ye geçmesi nedeniyle Amerikan halk dilinden alınan binlerce terim akın akın Fransızcaya girmiştir. Böylece ortaya çıkan İngilizce kırması bir Fransızcayı profesör Etiemble "*Franglais*" diye adlandırarak konuyu alaya almıştır. Sonuç olarak 1970'lerde Fransızcanın bilim dili olarak yeterliğini korumak üzere yeni sözcükler yapma ve bunları duyurma amacıyla *Fransız Dilini Koruma ve Yayma Yüksek Kurulu* oluşturulmuş, İngilizce olarak kullanılanların yerine yeni türetilen Fransızca sözcükler dizelgeler biçiminde

[40] *Anadili İlkeleri ve Türkiye Dışındaki Başlıca Uygulamalar*, A. Dilâçar, TDK, 1978.

[41] Bu sözcüklerin Fransızca karşılıklarının *le logiciel, le matériel* olarak 1974'te kullanılmaya başlaması, bu kavramların Türkçe karşılıkları olan *yazılım, donanım* sözcüklerinden sekiz yıl sonra olmuştur. İtalyanların *i sistemi logici*, İspanyolların *el logical* sözcükleri ise Fransızların Elence *logos* (söz) sözcüğünden 1974'te türettikleri *logiciel* sözcüğünden esinlenmiş olmalıdır.

Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.[42] Fransızlar bu işi önemle ele almakta onca haklıdırlar ki ABD'deki NASA yetkilileri bir tek uzay mekiği *Columbia*'nın gerçekleştirilmesi için 15.000 dolayında yeni terim üretildiğini açıklamışlardır. Yeryüzündeki tüm bilimsel kavramlar için günümüzdeki terim sayısının ise 900.000 dolayında olduğunu UNESCO yayınlarından öğrendiğimize göre, bir bilim dilinde bunların hepsinin karşılığı bulunmak zorunda mı? Öyleyse Fransızca da bilim dili değil mi?[43]

Bu konuyu bitirirken, Türkçenin öğretim ve bilim dili olma yolunda geçirdiği aşamalara da, çok öğretici ve ilginç bir örnek olarak, "Erdem" başlığını taşıyan İkinci Bölümde, ekinsel kurumlardan "Eğitim" başlığı altında yer verdiğimizi anımsatmakla yetiniyoruz.

---

[42] Örneğin "Terminologie de l'Informatique", *Journal Officiel*, 12 Ocak 1974, Paris (***Bilişim*** terimleriyle ilgili dizelge).

[43] "Bilim Dili", A. Köksal, *Türk Dili*, c. XLVI, sayı 373, 1983, s. 8-15'ten alınan "Bilim Dili " başlıklı bu kesime aşağıdaki yayınlarda da yer verilmiştir: (a) "Öğretim Dili Olarak İngilizcenin Benimsenmesiyle İlgili Sorunlar ve Türkçenin Geleceği", Aydın Köksal, *FDE Yazın ve Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, c. 4, sayı 14, kış 1984, H.Ü. Fransız Dili ve Edebiyatı Derneği yayını, s. 75-102; (b) "Bilim Dili Türkçe", Aydın Köksal, *Bilim Dili Türkçe, Yazın Dili Türkçe*, Dil Derneği Yayınları, sayı 2, Ankara, 1989, s.38-56; (c*) Yabancı Dille Öğretim: Türkiye'nin Büyük Yanılgısı*, Aydın Köksal, Öğretmen Dünyası, Ankara, Mayıs 2000 (213 s.).

Bölüm 4

TOPLUM

14. TOPLUMSAL İNSANBİLİM KURAMLARI VE HISIMLIK ADLARI

Toplumsal insanbilimde toplum yapısını, ekin kavramını açıklayan dizgeler arasında başlıca üç kuram üzerinde durabiliriz. Kroeber, Benedict, Mead gibi yazarların geliştirdikleri *örüntü kuramı*'na göre toplumlar barışçı, savaşçı, estetik, nevrotik, psikotik toplumlar diye sınıflandırılabilir. Bu kuramda sıralanan ayırıcı niteliklerin ne gibi koşullar altında gözlenebileceğini, bir toplumun *estetik* ya da *savaşçı* sayılabilmesi için ne gibi ölçütlerin kullanılabileceğini saptamak gerekir. Bu gibi niteliklerin saptanışında dilden geniş ölçüde yararlanılabilir. Eğer Eskimoların dilinde "savaş" sözcüğü yoksa, bu onların savaşçı bir toplum olmadığını gösterir.

Toplumsal insanbilimde öne sürülen kuramlarından biri olan, Bronislaw Malinowski'nin geliştirdiği *görevsel okul*'da ekin, yaşamcıl gereksinimleri karşılayan bir dizge olarak düşünülür. Bu gereksinimler *yiyecek, giyecek, kullanacak, barınak, savunma, üreme, çocuk yetiştirme*'dir. Dil yalnız başına bir gereksinim olarak öne sürülemezse de, gereksinimleri karşılamak için elverişliliği yadsınamaz. İlk üç gereksinimle dil arasındaki ilişkileri ayrı ayrı inceledik. Çocuk yetiştirmeyle aile, eğitim gibi kurumların da birbirleriyle ilişkili konular olduklarını, bunların varlığında dilin yerini de göstermeye çalıştık.

Toplumsal insanbilimde öne sürülen kuramlar içinde dil kurumuna özellikle önemli bir yer tanıyan okul, *yapısal-görevsel okul*. Radcliffe-Brown'un önderliğini yaptığı İngiliz yapısal-görevsel okuluna göre yaşambilimde kemikler dizgesi, kaslar dizgesi gibi altdizgelerin örneğin memeliler dizgesine göre belirleyici durumu neyse, ekin bütünü içindeki bir *görevsel yapı*'nın da toplumsal dizge için durumu odur. Görevsel yapı olarak dili incelediğimizde toplumsal yapının bütününe ilişkin bir düşünceye varabilmemiz gerekir.

Claude Lévi-Strauss'un önderliğini yaptığı Fransız yapısal-görevsel okuluna göre bütün toplumlarda geçerli *evrensel yasalar* vardır, bunları bulmak olanaklıdır. Yalnız bu yasaları somut deneylerle bulmak, gözlemlerden genellemelere varmak güçtür. Bunlar bütün toplumu her bir kurumla ortaklaşa etkileyen, ona yön veren toplumsal bilinçaltında saklıdır. Bir toplumsal çözümleme yaparak

toplumun bilinçaltındaki bu yasaları ortaya çıkarmak gerekir. Levi-Strauss buna *toplumçözüm* diyor.[1]

Claude Lévi-Strauss'un, ortaya koyduğu *toplumsal bilinçaltı* kavramını benimsedikten sonra, toplumsal çözümlemenin başlıca ipucu olarak dile başvurması doğal. Dilden başka, yasaları iyice açık seçik bilinen, gerçekten toplumunun olan (dili yapanlar bilinmez, dili herkes geliştirir), toplumun bireylerce ve bireylerarası ilişkiler bakımından sürekli olarak değinim içinde bulunduğu başka bir varlık yok.

Lévi-Strauss'un dile yönelişi iki ayrı bakımdan anlamlı. Önce *toplumçözüm* yapılabilecek, toplumsal yasaların saklı bulunduğu tek varlık dil olduğu için. Bir de, dilbilim, bütün toplumsal bilimler içinde gerçekten bilim niteliğini kazanmış tek bilim dalı olduğuna göre, ortaya olumlu bir yöntem konup çözümleme konusu olarak ele alınan olguların yapısını gerçekten tanıyabilecek tek toplumsal bilim dalı *dilbilim* olduğu için. Hele sesbilimle birlikte dilbilimin toplumsal bilimlere katkısı daha da ileri gitti: "Olumlu bilimlere getirdiği yenilik bakımından *çekirdek fiziği* fiziğe göre neyse, toplumsal bilimlere göre de *sesbilim* odur. Toplumsal bilimler dilbilimin yöntemlerini kendi alanlarına uygulamak yolunda adımlar atmışlardır. Davranışbilimciler, toplumbilimciler dilbilimle sesbilimden, toplumsal olguların olumlu biçimde tanınmasına götüren yolu, yöntemi öğrenmek istemişlerdir."[2]

Sesbilim'in babası Troubetzkoy'a göre bu yöntem dört temel adımda yürütülür:

1. Bilinçli dilbilim olaylarından, onların bilinçsiz altyapısına geçilir.
2. Terimler bağımsız varlıklar olarak çözümlenmek yerine, temel sorun olarak terimlerarası ilişkiler çözümlenir.
3. Dizge kavramı ortaya konur; sesbirimlerin içinde bulundukları dizgeler bulunup gösterilir.
4. Tümevarım / tümdengelim yöntemleriyle genel kurallar bulunmaya çalışılır.

---

[1] *Toplumçözüm*'ü Freud'un *ruhçözüm* yöntemiyle karşılaştırınız. Freud'daki bireyin bilinçaltı gibi Lévi-Strauss'ta toplumun bilinçaltı söz konusu.

[2] *Anthropologie Structurale*, Claude Lévi-Strauss, Plon. İngilizcesi: *Structural Anthopology*, Anchor Books, New York, 1967 (1963).

Claude Lévi-Strauss Troubetzkoy'un adımlarını olduğu gibi uygulamak isteğinde. Bunun için, kendine sınırlı bir konu seçiyor. *Sesbirimler*'e karşılık *hısımlık adları*'nın incelenebileceğini, aradaki benzerliklerle ayrılıkları belirterek göstermeye çalışıyor.

Sesbirimler gibi hısımlık adları da anlam öğeleridir. Onlar gibi ancak dizgeler içinde bütünleşince anlam kazanır, onlar gibi usun bilinçsiz düşünce katında işlenirler. Son olarak, benzer hısımlık biçimlerine, evlenme kurallarına, hısımlar arasında kimi tutumlara yeryüzünün birbirinden pek uzak yerlerinde rastlanması, gözlenen olayların birtakım genel fakat gizli yasalara uygun olarak geliştiğini düşündürür. "Başka bir gerçeklik düzeyinde, hısımlık olayları dil olaylarıyla özdeş türden olaylardır". İçerik ayrı olsa da, biçimce benzer bir yöntem kullanarak, toplumbilim de dilbilimin başarısını elde edebilir.

Öte yandan, Lévi-Strauss'a göre, sesbilimin yöntemini toplumbilime uygularken bir güçlük çıkıyor. Bir dildeki sesbirimler çizelgesiyle, bir toplumdaki hısımlık adları çizelgesi arasında çok derin bir ayrım var.

Dilin görevi, besbelli: *iletişim.* Fakat dilin bu görevi nasıl, hangi araçla yerine getirdiği uzun süre anlaşılmadı. Bu boşluğu ancak sesbilim aydınlattı. Görev belliydi, dizge bilinmiyordu.

Toplumbilimde hısımlık adlarının bir dizge oluşturduğu biliniyor; fakat bu dizgenin görevinin ne olduğu bilinmiyor.

Bu bakımdan hısımlık dizgelerinin yapısal çözümlemesi çoğun, *besbelli olanı tanıtlayıp, bilinmeyeni atlamak*'tan ileri gidemiyor.

Bunun için dilbilim yöntemleriyle "sözcükler toplumbilimi"ninkiler arasındaki ilişkilerin belirsizlik taşıdığı unutulmamalı. Benzerliği yalınç bir örnekle göstermek bu bakımdan yararlı olur.

Hısımlık yalnızca bir adlandırma düzeni değildir. Hısımlık adlarını kullanan bireyler hısımlarına karşı birtakım davranışlarla tutumları göstermek zorundadırlar da: saygı, yakınlık, hak/ödev, sevgi/çekingenlik. *Adlar dizgesi*'nin altında bir *tutumlar dizgesi* yatar. Adlar dizgesi bizi sesbilim dizgelerinin anlamından ayrı yere götürdüğü halde, tutumlar dizgesi için bu yöntemleri uygulamakta güçlük çıkmaması gerekir; çünkü tutumlar dizgesindeki görev açıktır: Takımın iç bağlarını, dengesini sağlamak. Bununla birlikte ayrı tutumlar arasındaki ilişkilerin yapısını göremiyoruz. Durum tıpkı dildeki gibi: Görev belli; dizgeyi bilmiyoruz.

Radcliffe-Brown terimlerle dizgenin geri kalan kesimi arasında tam bir karşılıklı bağımlılık ilişkisinin varlığını bildiriyor. Lévi-Strauss bunu benimsiyor, fakat yapısal dizgeler olarak terimler dizgesiyle tutumlar dizgesi arasındaki ayrımı da bildiriyor. Karşılıklı bağımlılık bir dizgenin bir öğesi ile öbür dizgenin bir öğesi arasında değildir, "tutumlar dizgesi adlar dizgesinin devingen biçimde bir bütünleşmesidir" diyor.

Hısımlık tutumlarının incelenmesiyle, dilbilimsel düşünüş arasındaki benzerliği göstermek için şu benzetmeyi yapalım: Bireylerarası davranışların türleri nasıl sonsuz denebilecek ölçüde ayrı olabilirse, yeni doğan bebeğin de, dili öğrenmeden önce çıkardığı sesler pek değişiktir. Dil kazanıldıkça bunlar belli bir dizgeye göre ayıklanır, yalnızca birkaçı bireyin dilinde yerleşir. Bireyler arası tutumda da, benzer biçimde, sayısız olası tutum arasından, yalnız belirli tutumlar toplumda gerçeklik kazanır. Sorun bu seçimin nedenlerini bulabilmekte.

Claude Lévi-Strauss hısımlık tutumları ile hısımlık adları konusunda örnek olarak *dayı*'yı inceliyor. Bunu yaparken Radcliffe-Brown'un çoğunlukla benimsenmiş temel savlarından yararlanıyor. Radcliffe-Brown'a göre "dayı" sözcüğü çelişen iki tutumu deyimlendirir. Birincisine göre, dayı ailede *yetke* demektir. Yeğen ondan korkar, onun sözünü dinler. Dayının yeğen üzerinde hakları vardır. İkinci tutuma göreyse, yeğenin dayı ile senlibenli olma ayrıcalığı vardır, giderek yeğen dayıyı az çok kendi "*kurban*"ı gibi tutar. Ayrıca dayıya karşı olan tutumla, babaya karşı olan tutum arasında da bağlantı vardır. Dayının ağır bastığı durumlarda çocuk baba ile senlibenlidir, babanın ağır bastığı durumlardaysa dayıdan korkusu yoktur. Sesbilimcinin deyimiyle iki tutum bir *karşıt-ikili* meydana getirir.

Lévi-Strauss, Radcliffe-Brown'un çizeneğini benimsemekle birlikte, eksik buluyor. Hısımlık ilişkisi birim olarak dört öğeden kurulu olursa ancak bir dizge içinde gözlemleri değerlendirebiliriz diyor: Bir erkek kardeş, bir kız kardeş, bir kayın, bir yeğen. Malinowski'nin verdiği bilgiye göre Trobriand adalarında karı-koca karşılıklı bir içtenlik içinde yaşarlar; buna karşılık kız kardeş - erkek kardeş ilişkileri pek güçlü bir *yasak* durumundadır. Çerkezlerde ise karı-koca birlikte insan içine çıkmamacasına birbirlerinden uzak dururlar; oysa kız kardeş - erkek kardeş ilişkisi pek sıkı fıkıdır. Erkek kardeşi olmayan kızlar bile bu işi görecek bir "kardeşlik" bulurlar. Trobriandlıya kız kardeşine benzediğini söylemek ona sövmektir, Çerkeze ise karısının sağlığından bile söz açılamaz.

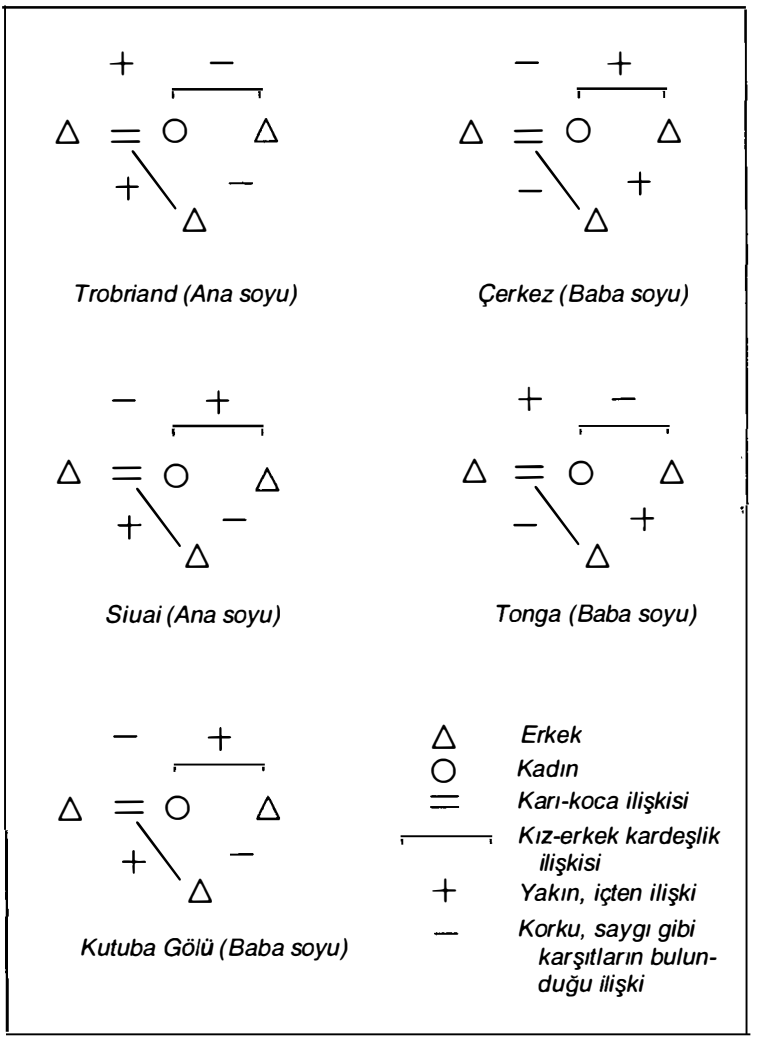
Bu örnekler bizi şu yasaya götürür: *İki öbekteki dayı-yeğen ilişkilerine göre, kız kardeş - erkek kardeş ilişkilerinin durumu, baba-oğul ilişkilerine göre karı-koca ilişkilerinin durumuna benzer.* Öyle ki bir ilişki çifti bilindiğinde, bundan, bilinmeyen iki ilişki ikilisini çıkarmak olanaklıdır.

Başka örnekler: Çerkezler gibi baba soyu izleyen *Tonga*'da (Polinezya) karı-koca birbirlerine yakındır. Dayı-yeğen de senli-benlidir. Oysa baba-oğul ilişkisi yasaktır. Benzer biçimde kız-erkek kardeşler bir çatı altında bile bulunamazlar. Baba soyu izleyen ve baba evinde oturan Yeni Gine'de *Kutubu Gölü* çevresindeki yerli ailelerde ise bundan ayrı bir yapı görülür. Baba-oğul ilişkisi pek yakındır. Karı-koca ilişkisi ise pek serttir; kadın erkek kardeşinde bir sığınca bulur. Bu dizgede dayı-yeğen ilişkisi yeğen bakımından korku ile karışık bir saygı biçiminde görülür. Ana soyu izlenen *Siuai*'lerde kız-erkek kardeşler ile baba-oğul arasında sevgi, yakınlık, dayı-yeğen arasında sıkıdüzen, saygı, karı-koca arasındaysa kuşku, kıskançlık gibi sorunlar vardır.

Beş örnek gösteriyor ki aile çizgisi üzerinde durmaktan çok, dört öğe arasındaki ilişki türleriyle ilgili bir yasa aramak gerekiyor. Bunun için Lévi-Strauss, yasasını Çizim 4.1'deki gibi gösteriyor. Lévi-Strauss, eşzamanlı bağlantılar için ileri sürdüğü yasayı zaman içindeki değişimlerin yönelimlerini göz önünde tutarak da doğrulamak istiyor: Ortaçağdaki aile ilişkilerinin gelişiminde erkek kardeşin kız kardeş üzerindeki etkisi azalırken, kocanınkinin arttığını, öte yandan baba-oğul ilişkisi sönerken dayı-yeğen ilişkisinin güçlendiğini gösteriyor.

Lévi-Strauss'un yukarıya aldığımız yasaya ek olarak vardığı sonuç şu: Dayı-yeğen ilişkisini ancak bir ilişkiler dizgesi içinde düşünmek anlamlı olur. Dizgede dört öğe vardır: erkek kardeş, kız kardeş, baba, oğul. Her iki kuşakta zorunlu olarak bir olumlu, bir olumsuz ilişki bulunur. Bu dörtlü yapı düşünülebilen en yalınç hısımlık yapısıdır. Buna *hısımlık birimi* diyebiliriz. Nitekim bu birimde, hısımlık ilişkilerinin üç türü de var: *bir kan bağı, bir evlilik bağı, bir anababa-çocuk bağı.* Aslında evrensellikle gözlenen *ensest yasağı*, bir erkeğin evlenebilmek için zorunlu olarak başka bir erkeğin kızını ya da kız kardeşini gereksemesi, doğrudan doğruya dayılık tutumunu doğurur. Dayılık tutumunun ortaya çıkışı, hısımlık ilişkilerinin toplum ilişkileriyle çatışmamasını sağlar. Aile, ensest yasağı olmadan kendi kendine yetebilseydi aileler birbirlerini gereksemeksizin varlıklarını sürdürebilirler, *toplum* biçiminde birbirlerine bağlanamazlardı

(*toplumun sakınımı* sağlanamazdı). İşte bu bakımdan, *ensest yasağı* dolayısıyla, *çekirdek aile*'de bulunmayan dayının, hısımlık ilişkilerinde pek önemli bir yeri olabiliyor. Benzer biçimde, hısımlık ilişkileri yönünden ailelerin toplumun varlığı için yan yana gelmelerini, *hısımlık birimi* olarak dörtlü bir öğesel dizgeden yola çıkarak anlatmak gerekir.

Çizim 4. 1. Hısımlık ilişkilerine birkaç örnek (Lévi-Strauss'tan).

Bununla birlikte dayılık ilişkileri evrensel olmadığından bu dizge kimi durumlarda hısımlık ilişkileri dizgesini anlatmak üzere uygulanamayabilir, diyor Lévi-Strauss. Çünkü "hısımlık dizgesi bir dildir". Bu dil evrensel olmayabilir. Başka adlandırma dizgeleri, başka diller, buna yeğ tutulabilir.

Ayrıca toplum hısımlık "atom"larının yanyana gelmesiyle türetilebileceği gibi bunların daha karmaşık görüntüleriyle de kurulabilir. Öyle bir görüntü ki, bunun karmaşıklığında kimi durumlarda birtakım ilişkiler yitirilebilir ya da görülmeyecek ölçüde silinebilir.

Claude Lévi-Strauss, dilbilimcilerin yapısal yöntemlerini uygulayarak çizdiği hısımlık birimi modelinin kendi verdiği yalınç biçimden biraz daha karmaşık olabileceğini, olumlu/olumsuz ilişkilerin ötesinde, karşılıklılık (±), ortaklık (=), hak (+), ödev (-) gibi ilişkilerin de kullanılabileceğini belirtiyor.

Hısımlık adlarıyla ilgili olarak çağdaş toplumlardaki ayrımlar için kimi somut örnekleri "Erdem" başlıklı İkinci Bölüm'de, ekinsel kurumlardan "Aile" konusu bağlamında incelemiştik.

15. TOPLUMSAL KİŞİLİK

Ekinsel kurumlardan biri olan iletişim'de araç olarak kullanılan deyi'nin (konuşma yetisi'nin) kurumsal özelliklerini, öteki kurumlarla etkileşimini, ekin örüntüsü içindeki özel yerini gözden geçirdikten sonra, deyinin gerçekleşmesi demek olan dillerin her birinin insanla (ekinle) olan ilişkisine bir göz atalım.

Hayakawa'nın soyutlama basamaklarını anlatırken soyutlama ile dil arasında bir bağlantı olduğunu gördük. Soyutlama ile düşünce arasındaki ilişkileri gözden geçirip dilin yaşantımızla, davranışlarımız, inanışlarımız, çevremizi algılayış biçimimizle yakın bir ilişkisi olduğunu da gördük.

Finlandiya'da yerleşmiş Türklerden zengin bir ailenin on iki yaşındaki oğlu, öğrenim için Türkiye'ye geldiğinde öğretmenine *yanlış* bir yanıt verince "*yalan* söyledim" diyordu. Yeni çevresindeki arkadaşlarından duyduğu "yalan" sözcüğünü, bildiği davranış biçimleri arasında en çok "yanlış"la bağdaştırmış, daha "güncel" bir sözcük gibi gördüğü "yalan söylemek" sözünü "yanlış söylemek" yerine kullanıyordu. Büyüdüğü zaman izini yitirdiğim genç, yeni sözcükten sonra yeni kavramı da çoktan öğrenmiş, belki de benimsemiştir.

Napoli limanında, şaşılacak ölçüde İstanbullu kabadayılara benzeyen kimselere rastladığımda gerçekten şaşırmıştım. Boynun öne eğik duruşu, el devinimleri, konuşma biçimi pek benziyordu. Daha ileri giderek, bunların aralarındaki ilişkilerde, yabancıya karşı davranışlarında da benzerlikler bulmak olanaklıydı. İstanbul'a döndüğümde gözüme çarpan ilk şey, bizimkilerin dilindeki İtalyanca sözcükler oldu: *racon* (*raggione*), *mostra*, *morto*... Acaba sözcüklerle birlikte davranışlar da mı gelmişti? Yoksa İstanbul'un kabadayılığı Cenevizlilerden, Venediklilerden mi kalıttı? Kabadayı ağzında, sözcük Türkçe de olsa, İtalyanca gibi *r*'lerin üstüne basıla basıla söyleniyordu. Kabadayılık bir davranış biçimi. Fakat kabadayılık etmek istiyorsanız, ilkin o ağızla konuşun. "Ağzınızı" herkes tanır, gerçek anlaşılıp "*racon*"unuz bozulana dek sizi kabadayı bilir. Hiç olmazsa başlangıçta öteki davranışlarınız şaşırtıcı biçimde ikincil önemde kalır.

Eski Türk tiyatrosu sayılabilecek *Karagöz*'de de bu gözlemi yineleyebiliriz. Türlü topluluk özelliklerinin kesin çizgilerle belirlendiği Karagöz'de ilk vurucu etki, *söz* (ya da *ağız*) aracılığıyla gerçekleştirilir. *Laz*'ın belirli davranışları vardır (alt ekin). Bunlar perdede canlandırılacaktır. Ne var ki *Lazın Lazlığı*'nı duyuran, seyirciye uyanık olmasını, şimdi *Laz*'ın inceleneceğini önceden bildiren onun ağzıdır. Ağızsız Karagöz oyunu olmaz. Okuryazar Hacivat eğitimsiz *halk ağzı*'yla, okulsuz Karagöz okumuş *çelebi ağzı*'yla konuşursa, davranışları ne olursa olsun kişiler iyice çizilemez. Tuzsuz Deli Bekir'den tutun da Arnavuta, Kayseriliye, Rumeliliye, Kürde değin bu böyledir. Ortaoyununda *Pişekâr* ile *Kavuklu*'nun ağızları da, Karagöz'deki gibi, oyunda önemli bir yer tutar.

Bugünkü tiyatromuzda, romanımızda Arnavut, Ermeni, Yahudi pek görülmüyor. Ama Kemal Bilbaşar'ın *Cemo*'sundaki dilin yerine İstanbul ağzını koyarsak Cemo destansılığını yitirir. "Kurban Can" demeyen ağızlar artık Cano, Memo, Cemo değildir. Yaşar Kemal'in oyunu *Teneke*'de, daha nice oyunda bölgesel ağızların korunması gerilimi pekiştiren öğedir. *Teneke*'de İstanbul ağzıyla Zeyno Bacı'nın, Memedali'nin ağzı oyunun gerilimini yaratan çelişki. Memedali "*Zeyno Baaci dogriy söyliy!*" demeli ki bunun *gerçek* olduğu anlaşılsın. Orada yalan söylemek bilmeyen tek "ağız" Memedali'ninki, öbür ağızların ne söyliyeceği belli değil. Gerilimin bir ucundaki Kaymakam (Ağanın okumuşu gibi) İstanbul ağzıyla konuşuyor.

Halkla yöneticinin ağızlarının (giderek dillerinin) ayrı olması yönetici sınıfların öteden beri aradığı şey değil mi? İngiliz Sarayı'nda ta on beşinci yüzyıla değin bu yüzden Fransızca konuşulmuştur. Osmanlıcanın da "*racon*"u bu. (Osmanlıcada "*Türk*" zaman zaman aşağılayıcı bir sözcük gibi kullanılmış.[3]) Niyazi Berkes *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz* adlı yapıtında *Duyun-u Umumiye* ağlatısını anlatırken halkın anlamadığı bu tür bir Osmanlıca deyişin halkı nasıl "uyuttuğunu", elini kolunu bağladığını, olan bitenden hiçbir şey anlamamasını sağladığını pek güzel açıklar. Cumhuriyet'in otuzuncu yılından sora ortaya çıkan borçlanma döneminde de "Türkiye'ye Yardım *Konsorsiyum*'u"nun ne idüğünü çoğumuz

[3] Osmanlıcadaki eski yöneticilerimizin dilindeki "*Kavm-i necib-i Arab, etrak-ı bi-idrak*" deyimi bu aşağılamanın açık bir örneğidir: "Soylu Arap kavmi, algılamadan yoksun Türkler (!)"

anlayamamışızdır. "Yurdumuzda Amerikan *üs*'leri yok, *tesis*'leri var" incisi de benzer türden aldatmacaların bir başkasıdır.[4]

Hemen bütün dillerde başka uluslardan insanların, bu ulusların toplumsal kişilikleriyle özdeş tutulduğu sözcükler, deyimler vardır. Fransızın gözüyle Türk güçlüdür (Fr. *fort comme un turc:* Türk gibi güçlü); öte yandan bu dilde herkesin yumruk attığı "Türk başı" (Fr. *tête de turc*) deyimini de herkes bilir. İtalyanlara ise "Türk" sözcüğü "*Mamma gli Turchi!*" deyiminde savaşçı Türklerin akınları karşısında duyulan korkuyu anımsatır (*Anneciğim Türkler!*).[5] Avusturyalılar, 1683 Viyana kuşatması sırasında Türklerden öğrendikleri *kismet!* sözcüğünü belirsizlik karşısında bugün de Türkleri (artık dostlukla) anarak kullanırlar.[6] Fransızlara göre, Alman hem köylüdür, hem bilim tutkusu uğruna ruhunu şeytana satan *Dr. Faust.* İspanyol'un aşırı onuru, onu Fransız'ın gözünde alay konusu bir *Don Quichotte* (İsp. *Don Quijote*) yapar.[7] Bunun gibi yahudi korkak cimri ama çok başarılı iş adamı olarak şimşekleri üstüne çeker; İskoç da cimrilikte ondan aşağı kalmaz. Vikinglerin torunları Kuzey Avrupalılar denizcidirler, Vandallar ise uygarlıkları yakıp yıkan ilkeller (*vandalizm*). Türklerde saygı uyandıran ve düzeni çağrıştıran *ordu* sözcüğü, Batı

---

[4] *Tesis* sözcüğü Arapça *üss* kökünden türemiştir, kabaca özdeş bir anlam taşır. Türkçede de *üs* biçiminde kullanılan bu sözcük *üss* eylem adının (*fi'l* ya da *fiil*'inin) "*tef'il*" *bab*'ı ya da kalıbıdır, (tıpkı yine bu kalıba göre *şeref*'ten türetilen *teşrif* ya da *sınıf*'tan türetilenen *tasnif* gibi).

[5] Galatasaray futbol takımının 2000 yılı baharında UEFA kupasında kazandığı art arda başarılar üzerine ünlü bir İtalyan spor gazetesinin, bir korku çığlığı olan *Mamma gli Turchi!* yergisini, kocaman puntolarla *Mamma che Turchi! (Anneciğim ne Türkler!)* biçiminde bir beğeni ve övgü ünlemine dönüştürerek kullanması da ilginçtir.

[6] Viyana'yı uzun süre kuşatan Türklere kente girip giremeyeceklerini sorulduğunda "kısmet!" diyorlarmış; kuşatma uzadıkça, kuşatma altındaki Viyanalılar da işin sonunun nereye varacağı sorusunu "kismet!" sözcüğüyle karşılamaya başlamışlar. Viyanalıların sık sık kullandığı bu sözcük, Almanya'daki insanların konuşma dilinde yer almıyor. Kahveyi ve *kahve* sözcüğünü de Avrupalılar bu kuşatmada öğrenmişlerdir.

[7] *Söz* anlamına gelen Fransızca *parole* sözcüğünün İspanyolca'daki karşılığı *palabra*'dır. Fransız kendi dilindeki sözcüğe en değerli anlamı verirken (örn. *parole d'homme*: erkek *sözü*), bu sözcüğün İspanyolcadaki karşılığına, Türkçedeki *palavra* sözcüğünün olumsuz anlamı gibi bir değer biçer (Fr. *palabre*). Türkçedeki *palavra* sözcüğü İspanyolcadaki *b* sesbiriminin *v*'ye çok yakın biçimde söylenişinden dolayı bu biçimde yazılır ve okunur. Bu sözcüğün İtalyancası olan *parola* sözcüğü ise Türkçede *anahtar-sözcük* ya da *şifre* anlamında kullanılır.

Toroslu Kitaplığı

dillerinde kullanılan (örneğin Fr. *horde*[8]) biçimiyle, yağma amacıyla yakıp yıkan "düzensiz insan sürüsü" anlamına gelir. Osmanlıcada *ordu*'nun düzeni dışındaki *sivil* kişiler için kullanılan *başıbozuk* sözcüğünün Fransızcada *bachibouzouk* biçiminde doğrudan sövgü sözcüğü olarak kullanıldığını da sevimli, ama sömürgeci çizgi roman kahramanı Belçikalı *Tintin*'nin serüvenlerini okuyanlar anımsayacaklardır. Fransızca'daki "*İngiliz gibi*" deyimi ise (örn. *filer à l'Anglaise*: İngiliz gibi savuşmak) "olağandışı, acayip, tuhaf, anlaşılmaz" olarak yorumlanır. Türk'e göre Yunanlı, "yaramaz, yaygaracı, şımarık bir kardeş"tir. Yunanlı'ya göre Türk ise "her an kendisini cezalandırabilecek, korkulan, güçlü bir ağabey". Japonlar, İkinci Dünya Savaşında Amerikalıların kendilerini ve öteki Asyalıları insan yerine koymadıklarını, o dönemde kullandıkları aşağılayıcı *gook* sözcüğünü anımsadıkça bugün bile unutamazlar; onların kendilerine kısaca *Jap* demelerinden bile alınırlar, irkilirler. Amerikan karaderilileri ise, beyazların kendilerine renkli (İng. *coloured*) ya da *kara* (İng. *black*) demelerinden alınmazlar[9], ama bu sözcüğün İspanyolcası olan *negro* (İsp. kara) ya da bunun Amerikan argosundaki bozulmuş biçimi olan *nigger* sözcüğünü kullanmalarını bir sövgü gibi algılarlar; çünkü bu sözcük onlara geçmişte yüzyıllarca katlandıkları köleliklerini anımsatır.[10] Kocaman bir Sibirya ayısı gibi gösterilen Rus, Avrupalıların gözünde genellikle "kaba saba bir köylü"dür. *Moğol* sözcüğü ise, Cengiz Han'ın o sınırsız her yeri ele geçirme tutkusu, o sınırsız gücü dolayısıyla, çağımızda birçok dilde, yeryüzü ölçeğinde ekonomik imparatorluklara egemen olan çok güçlü iş adamları için kullanılmaktadır (İng. *mogul:* moğol). Bu sözcüğün, *mongol* biçiminde yazımıyla, hiçbir gelişme gösteremeyen doğuştan engellilere bir bilim terimi olarak ad verilmesi ise, insanlık tarihinde önemli yer tutan bu saygıdeğer ulusu aşağılayıcı, çelişkili bir davranış değil mi? Çalışma konusunda, uğraşında olağanüstü başarı kazanan yeni bir çığır açan öncü kişiler için de,

[8] Örneğin *Altın Ordu*, Fransızca *Horde d'Or* adıyla, doğrudan bu sözcükle adlandırılır. Fransızcada *Hun* sözcüğü de sövgü olarak kullanılır (örn. espèce de Hun!).

[9] Amerika'nın karaderili yurttaşları, kölelik koşullarının bütünüyle ortadan kalktığı çağımızda, beyazlara göre yine çok daha yoksul da olsalar, özgür yurttaşlar olarak *kara* renkleriyle övünmektedirler: Onlar şimdi artık karanın *güzel* olduğunu düşünüyorlar (İng. *black is beautiful*: kara güzeldir).

[10] Buna karşılık ırk ayrımı yapılmayan Meksika'da durum değişiktir: Bir törende beklenen komutanı gören ABD'li konuğun, "ama bu bir negro!" diye şaşkınlığını belli ettiğinde, yanındaki Meksikalı subayın "hayır, negro değil... o bir general" biçiminde tepki gösterdiği anlatılır.

Hindistan'daki Brahmacı eğitimde "öğretici, yol gösterici" anlamına gelen Sanskritçe *guru* sözcüğü kullanılır.

Bir ulusun toplumsal kişiliği ile ilgili olarak başka ulusların yakıştırdığı özelliklerin yanı sıra, kimileyin uluslar kendileri için de olumlu olumsuz *kişilikler* ya da *imgeler* benimseyebiliyorlar. Fransızların ataları olarak gördükleri Galyalıların tarihteki en büyük ulusal kahramanları *Vercingétorix*'in (İ.Ö.72-46) serüvenlerini nasıl karikatürleştirerek *Astérix* adı altında çizgi romana dönüştürdükleri, bu yolla kendi geçmişleriyle nasıl alay ettiklerini herkes bilir. Benzer biçimde özgün bir davranış biçimi sergileyen Karadenizli Türk Temel'in baş oyuncu olduğu *Laz* fıkralarının yaratıcıları da doğrudan Karadenizlilerdir. Doğu Karadeniz'in biraz doğusunda Hazar Denizi kıyılarındaki insanları anlatan İranlı *Raşdi* fıkraları da böyledir. Türkler arasında "ne olacak bu memleketin hali?" ya da "bu millet adam olmaz!" türü olumsuz yaklaşımlar kahvehanelerin gözde söyleşi konularını oluşturur. Buna karşın Atatürk'ün söylevinde yer alan "Ne mutlu Türküm diyene!" çağrısı bu ezikliği dengeler, kimileyin de "bir Türk on düşmana bedel!" söyleminde ince alaya dönüşür.

Olumlu/olumsuz bütün bu kimlik/kişilik arayışları az çok bütün uluslarda görülür. Bu arayışın en çarpıcı bir örneğini büyük ozan Octavio Paz'ın olağanüstü renkli anlatımıyla Meksikalıların ulusal kimliğini incelediği *Yalnızlık Dolambacı*[11] adlı yapıtında görüyoruz: *Viva México, hijos de la Chingada! (Yaşa Meksika, ırzına geçilmiş ananın çocukları!)* Bu hem bir "savaş çağrısı", hem de "ezilmiş bir ulusun çığlığı"dır. İspanyol Fatih (İsp. *conquistador*) Cortés'in tahtından indirdiği, önce işkence ettiği, sonra öldürdüğü genç Aztek İmparatoru, onuru kırılmış *Cuauhtémoc*'un, çarmıha gerilmiş İsa gibi yarası hep kanayan "Düşen Kartal" *Cuauhtémoc*'un çığlığı... Irzına geçilmiş, aşağılanmış, kızoğlan kız "Malinche'nin oğulları", "orospu çocukları".[12] Malinche, saldırının tarihsel simgesi, Cortés'in aldatıp

[11] *Yalnızlık Dolambacı*, Octavio Paz, çeviren: Bozkurt Güvenç, Bayraktar Yayınevi, Ankara, İkinci Baskı, 1982 (1978). Yapıtın özgün adı: *El Laberinto de la Soledad*, Octavio Paz, Cuadernos Americanos, Mexico, 1950.

[12] "Malinche'nin Oğulları", adı geçen yapıtın 4. bölümünün başlığı. Bu bölümde Octavio Paz, Dario Rubio'nun *Anarquía del Lenguaje en la América Española* (İspanyol Amerikası'ndaki Dil Kargaşası) başlıklı denemesine gönderme yaparak *chingar* sözcüğünün kaynaklarını araştırıyor. Tanrıya yönelik "küfür"lerden ve belden aşağı sövgülerden kaçınmayan, "eziyet etmede ve acı çektirmede uzmanlaşmış", Tanrısına inandığı için ona sövüp sayan Meksikalının kullandığı İspanyolca sözcükler aracılığıyla Meksikalı kimliğinin çö-

bıraktığı yerli sevgilisi Dona Malinche... Ressam Clemente Orozco'nun Ulusal Hazırlık Okulu duvarından *Meksikalı Havva* olarak boyadığı "Chingada'ya küfürü basınca Meksikalı [dünyayla] ilişkisini koparır, köklerini yadsır, dünyadan uzaklaşıp kendi yalnızlığını yaşamaya başlar."[13] İçip içip *çingar* çıkarır. İspanyolca'da *chingar* sözcüğü Türkçede de kullandığımız *çingar* sözcüğünün ta kendisidir. (*Çingar* çıkarmak: kavga çıkarmak, gürültü patırtı çıkarmak)... Octavio paz, Meksikalı'nın bu sözcüğe yüklediği anlamları incelerken sözcüğün belki Aztekçe'den geldiğini de düşünüyor: *chingaste* (tortu, artık, posa, çöp), *xiachtli* (bahçe tohumu) ya da *xinaxtli* (bir içki). Alkolün Meksika'daki adı *chinguere* ya da *chingana* meyhane. İspanya'da *chingar* çok çok içip kendinden geçmek, dağıtmak. Şili ve Arjantin'de bomba patlamayınca *se chinga* deniyor. Başlanıp bitirilemeyen atılamlara *(se) chingan* diyorlar. Kolombiya'da *chingarse* düş kırıklığına uğramak. *Vestido chingado* yırtılmış, parçalanmış giysi. Buna karşılık *chingon* ya da *gran chingon* (koca bıçkın, büyük çingon), politikada, suç işlemede ya da kadınlar katında *maço erkek*. Görüldüğü gibi meksikalı kendini hem ırzına geçilmiş Malinche Ana'nın, *La Chingada*'nın ezilmiş, aşağılanmış çocuğu gibi görüyor, kendini iyiden iyiye dağıtmış, başarısız; hem de *maço* ama *umarsızca kabadayı,* bıçkın... *Anası ağlamış* onun: O ananın bir adı da *la Llorona* (İsp. ağlayan kadın, *llorar*: ağlamak).

Kişiliğin, kişinin adıyla ya da *sözcük*'lerle ortaya çıkıp belirginleşmesi gibi ulusçuluk da ulus adıyla uyanır. Osmanlı *kozmopolit*'tir. Türklerde ulusçuluk *Türk* adının aşağılayıcı bir sözcük olmaktan çıkıp okumuşlarca da benimsenmesinden sonra uyanmıştır. Nitekim, *Jön Türkler*'den birine (*Genç Türkler* denemiyor, nedense) Paris'te ulusu sorulunca, *Türk* olduğunu bir türlü anımsayamıyor. Osmanlılığı, Müslümanlığı düşünebiliyor. Fransızın yardımıyla türklüğünü anımsadığında, büyük bir buluş yapmış gibi bunu Türkiye'ye yazıyor, herkese bildiriyor. Türk ulusçuluğu "Türk" diye bir sözcük benimsenmeden doğamazdı.

Ulusçuluk için addan da ötede bütün bir dil gerekir. G. Paloczy Horvath *Dün köleydik, Bugün Halkız* adlı yapıtında, kölelik devrinde

---

zümlemesinin yapıldığı olağanüstü uyarıcı bir dil-ekin araştırması yapıyor sözcük ustası büyük ozan (a.g.y., s. 82-108). Bu yapıtı okurken, aramızdaki benzerlikleri yakaladıkça, çoktandır yalnız başıma yaşadığım "Türk olmanın dayanılmaz karmaşıklığı" duygusunun tadını çıkardım; yeryüzünde pek de yalnız olmadığımı anladım.

[13] A.g.y., s. 106-107.

Macar köylüsünün nasıl ezildiğini, insanlık onuru ile özsaygısı da içinde, her şeyini nasıl yitirdiğini, ayrıntıları uzun uzun betimleyerek anlatıyor. Boyuna yeniden andığı bir tek gözlemi var: "Onlar Macarcalarını korudular. Bütün insanlıklarını, benliklerini, her şeylerini bu dilin içinde sakladılar. Her türlü yenilgiye uğradılar, fakat dillerini bırakmadılar." Bu onların yaşayış biçimlerinin, davranış biçimlerinin, inançlarının, benliklerinin, insanlıklarının sarsılmaz bir bütün biçiminde anıtlaştığı bir varlıktı. Macarlar kölelikten kurtulduklarında, dilleriyle birlikte bütün varlıklarını saklamış olduklarını anladılar.

Ölümünden bir yıl önce Turgeniev anadilinin gücünü şöyle değerlendiriyor: "Ey büyük, güçlü, özgür Rus dili; kendimi kuşkulara kaptırmış, üzgün, vatanımın geleceğini düşünürken sen benim tek avuntum, tek dayanağımsın. Sen olmasan bizde olup bitenden nasıl umutsuzluğa düşülmez? Fakat böyle bir dilin büyük bir ulusa verilmediğine inanmak olanaklı değil."[14]

Drina Köprüsü'nde İvo Andriç özgürlüğü, "köprü başında, yakalanma korkusu olmadan Sırpça şarkı söyleyebilmek" gibi göstermiyor mu? Çünkü Sırpça şarkı söyleyebilmek, Sırp'ça var olmaktır.

Çekler, saldırgan olmaksızın bağımsız, Çek'çe var olabilmek için öz adlarını bile, Çekçe yeniden uydurmadılar mı? Atatürk'ün "Ne mutlu Türküm diyene!" çağrısına uyarak biz Türkler de yeni doğan bebelerimize yeniden Dede Korkut'un, Oğuz Han'ın koyduğu adları koymadık mı? Soyadlarımızı benimserken de öyle yapmadık mı?

Yahudiler, dinleriyle birlikte İbrancalarını için için yaşattılar. Bugün binlerce yılın ötesinden canlanıp yaşamaya başlayan bu dil, bir biçim olarak Yahudi özüne iyice uymasından ötürü, onlara benliklerini yeniden vermek üzere canlanmadı mı?[15]

Bugün bütün dünyanın ulusları dillerini özleştirerek, benliklerini daha iyi duymaya çalışmıyorlar mı? İşte Farslar, işte Araplar, işte

[14] *Premier Amour, Nouvelles et Poèmes en Prose*, Tourguéniev, Le livre de poche-classique No. 497, s. 272.

[15] Benliklerini açıkça ortaya koyamadıkları çağlarda Yahudiler dillerini bıraktılar: Toplumun kıyısındaki işadamı için yitirilecek fırsat yok! Ama yalnız başlarına karşı karşıya bulundukları dinleriyle birlikte, dilleri de için için yaşadı.

Almanlar, Finliler, Macarlar... İngilizlerde de,[16] Fransızlarda da[17] bu akım var. Bunu *dillerin sağlığı* adı verilen bir kavrama bağlayabiliriz. Bu kavrama göre, sağlıklı diller, yabancı sözcük ya da öğeleri doğal olarak benimsemezler, bunları atmaya çalışırlar.[18]

Dillerin sağlığı kavramına burada bir de ekinlerin, ulusların sağlığı kavramını eklemeliyiz.

[16] İngilizce'de bile Latince kökten türemiş sözcükler yerine Anglosakson kökenli sözcüklerin kullanılmasını yeğleyen bir akım yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır: *Preface* yerine *foreword* istenmektedir. Oysa İngilizce sözcüklerin belki yarısından çoğu Latince kökenlidir. Değişik diller için bkz. Dilâçar, A., *Anadili ilkeleri ve Türkiye Dışındaki Başlıca Uygulamalar*, TDK, 1978.

[17] Bkz. *Parlez-Vous Franglais?*, Etiemble, Idées dizisi. Fransız dilinin varsıllaştırılmasına ilişkin 7 Ocak 1972 gün ve 72-19 sayılı kararnameyle, Fransızcada yaygınlaşma eğilimi gösteren yabancı sözcükler yerine, Fransızca kökenli sözcüklerin bulunarak kullanılması istenmiş, daha sonra birçok yeni Fransızca sözcük üretilerek değişik bilim ve üretim alanları için listeler biçiminde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. (Örn. *bilişim terimleri* için bkz. "Terminologie de l'Informatique", *Journal Officiel du 12 Janvier 1974*, Paris.) Bu arada Fransızlar Atatürk'ün Türk Dil Kurumu'na başvurarak Türkçede kazanılan başarı dolayısıyla, bu konuda benimsenmesi gereken yöntem konusunda yazılı görüş de istemişlerdir. Son olarak, 6 Mart 2000 günkü *United Press International* (UPI) haberleri arasında, Fransız Maliye Bakanlığı'nın bütün resmi yazışmalarda bundan böyle *e-mail* ve *startup* gibi İngilizce sözcüklerin kullanılmasını yasakladığı, bunların yerine Fransızca kökenli *courrier électronique* (e-posta) ve *jeune pousse* (genç sürgün, başka bir deyişle yeni bitki, yeni firma) deyimlerinin kullanılması gerektiği duyuruluyordu.

[18] Grimm'den aktaran Ali Püsküllüoğlu, *Öz Dilimiz*, TDK Yayınları.

16. DİLDE ULUSÇULUK

Kimileyin başka dillere karşı koyu bir hoşgörmezlik biçiminde ortaya çıkan dilde ulusçuluk, anadilinden başka dil bilmeyenin, sözcüklerle anlamları bağımlı gibi görerek kendiliğinden vardığı bir sonuçtur. Elenler bu bakımdan dillerini anlamadıklarının topuna *barbar* adını vermişlerdi.[19] İslavlar Germenlere dilsizler anlamında *nemets*[20] derlerdi. Benzer biçimde, 1960'larda Batı Anadolu'nun bir köyünde Fransız arkadaşlarımla anlaşamayan birkaç köylünün "bunlar konuşmak bilmiyor" yolunda yakındıklarını anımsıyorum.

İspanyolca konuşulan ülkelerin hepsinde yaşayanlara *İspanyol* (*Español*) denmez. Yine de bu, İspanyolların, Madrid'in ortasına bir *Cervantes Anıtı* dikerek karşısına bütün İspanyolca (giderek Portekizce) konuşan devletlerin bayraklarını dizmelerine engel olmaz. Böylece ispanyolca konuşanlar, bir *dil ulusu* yaratırlar (*El Día de la Raza*, İsp. *Irkın Günü*). Bu bütünlüğü anlatmak için de *Español* sözcüğünden ayrı olarak *Hispano* sözcüğünü kullanırlar. Birbirinden ayrı birçok dilin, ağzın konuşulduğu *Hispano* soyutlamasına karşın Generalissimo Franco, Cumhuriyetçilerin desteklediklerini Katalanca ile Baskça öğretimini yasaklama gereğini duymuştur. Mario Pei, benzer biçimde, bütün "uluslararası" olma savlarına karşın Rusların İkinci Dünya Savaşı sırasında yayınlanan bir çocuk öyküsünde "Ruslar, Rus ekmeğine *brot* (Alm. ekmek) denmesini hoşgörmezler. Kendi dilimizi işitirsek özgürce soluruz. Rusça düşünürüz. Rusça yazarız" dendiğini bildiriyor.

---

[19] *Barbar* sözcüğü kuş sesine öykünerek söylenen *barbaroy*'dan gelir. Kuş gibi anlaşılmaz sesler çıkaran bir yabancının onu Elenlerden ayıran en önemli ekinsel özelliği ayrı dil konuşması olmuştur. Buna göre, Elenler dillerini konuşabilen kimseyi yabancı saymamış olmalıdırlar. Herodotos, Homeros vb. gibi Elence bilen İyonyalıların (Anadolulların) Yunanlı sayılması da böylece daha kolay anlaşılır.

[20] Osmanlıcada Almanya için kullanılan *Nemçe* sözcüğünün kökeni İslavcada "dilsizler" anlamına gelen bu *nemets* sözcüğünün Türkçeleşmiş biçimidir. Almanca ve Alman kavramı için değişik dillerde kullanılan sözcükler türlülük gösteriyor: Türkçe *Alman* (ya da konuşma dilinde *Alaman*), Fr. *Allemand*, İsp. *Alemán*, İng. *German*, İt. *Tedesco* ve Alnı. *Deutsch*... Alm. *Deutsch* sözcüğünün İngilizcede Hollandalı anlamına gelen *Dutch* sözcüğüne yakınlığı da bu iki ulusun hısımlığının bir göstergesi gibidir.

Bir toplumu özgürce solutan bu varlığa *toplumsal öz* diyebiliriz. Toplumsal öz Hegel'in deyişiyle "*nesnel öz*",[21] bir toplumu biçimleyen bireyler üstü, toplumsal varlıktır. Bir ulusun nesnel özünün en büyük parçası dildir. Toplumsal öz, bireyleri biçimleyen, bireysel varlık olan "*bireysel öz*"lerce oluşturulur, bireysel özler, toplumsal özü taşır. *Bireysel öz* kişinin içinin dışa vurmasıyla, başka bir deyişle, dille ortaya çıkar. De Saussure'ün "*deyi, dil, söz*" ayrımında beliren bireye bağlı *söz* kavramı, bireyin diliyle *bireysel öz* olarak ortaya çıkar ve nasıl bireysel sözler "dil"i (örneğin Türkçeyi) taşırlar, dil onlarsız olamazsa, bireysel özler de tolumsal özü taşır, toplumsal öz de bireysel özsüz olamaz. Hegel'in tanımladığı "*toplumsal öz*" kavramını Aristo'nun "*ethos*" kavramına, Claude Lévi-Strauss'un "*toplumsal bilinçaltı*" kavramına yaklaştırmak olanaklıdır. Adı ne olursa olsun, düşünürlerce, bir toplumun ya da ulusun birliğini gösteren, *dil* ile yakın bağlantısı olan bir kavram söz konusu edilmiştir. Schiller, "dil bir ulusun aynasıdır. Bu aynaya baktığımızda orada kendimizin en gerçek yansımasını görürüz" diyor. Albert Camus, "yurdum Fransız dilidir" diyor. Yahya Kemal Beyatlı anadilini "Türkçe ağzımda anamın ak sütü" olarak değerlendirirken, Fazıl Hüsnü Dağlarca da anadilini "ses bayrağım Türkçe" dizesiyle *toplumsal öz*'ün bayraklaşan bir simgesi olarak yüceltiyor. Türk ulusçuluğunu "Bize ulussever derler. Fakat biz öyle ulusseverleriz ki, bizimle işbirliği yapan bütün uluslara saygılıyız ve onlara uyarız. Onların bütün ulusallıklarının gereklerini tanırız. Bizim ulusseverliğimiz her halde bencil ve kurum satan bir ulusseverlik değildir."[22] tümceleriyle açıklayan Atatürk, öte yandan ulusal dil konusunda şöyle demektedir: "Türk demek dil demektir. Ulusallığın çok belirgin niteliklerinden birisi dildir. Türk ulusundanım diyen insanlar, her şeyden önce ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan, Türk kültürüne, toplumuna bağlı olduğu savında bulunursa buna inanmak doğru olmaz!"[23]

Türkçenin özleşmesi olayının kırk yıldan beri bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalara, direnmelere yol açması, birçok başka

---

[21] *Nesnel öz*: *objektive Geist* (Fr.: *esprit objectif*). Burada *nesnel*, "öznel olmayan, salt" anlamına alınmalı. "*Bireysel öz*" diye andığımız varlığa da Hegel'in deyişiyle *öznel öz* (Alm. *subjektive Geist*, Fr. *esprit subjectif*, demememiz gerekirdi.

[22] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I*, s. 101'den aktaran: Şerafettin Turan, "Atatürk Ulusçuluğu", *Bilişim Türkiye 1983 Yıllığı*, sayı 17, s. 20 – 21.

[23] Mustafa Baydar, *Atatürk Diyor ki*, s. 44'ten aktaran: Şerafettin Turan, "Atatürk Ulusçuluğu", *Bilişim Türkiye 1983 Yıllığı*, sayı 17, s. 20 – 21.

atılımda sonuç iyi kötü benimsenebildiği halde, dil konusunda konunun güncelliğini kırk yıl sürdürebilmesi, dilin *ethos*, *toplumsal öz* ya da *toplumsal bilinçaltı* gibi toplum bütünüyle ya da *ekin*'le olan derin bağlantısı yüzündendir.

Yabancı sözcüklerin kimileyin öz dildekilerden daha güzel olduklarını söyleyenlere karşı Prof. Kessler "tavuk tavuskuşu tüyleriyle süslenirse gülünç olur" diyor.[24] İsrail'li Dr. Heyd, Türk dil devrimini Türkiye'de oluşan toplumsal, ekinsel değişmelerin ayrılmaz bir parçası olarak görüyor, daha da ileri giderek, *bisiklet, şöför* gibi sözcüklerin henüz dilden atılmamış olmasını eleştiriyor. Nitekim Arapçada, İbrancada, Almancada uygulanan özleştirmede pek çok uluslararası sözcük de atılmıştır. Dillerini Almancadan arındırmak isteyen Çekler bu işe o kadar önem vererek sarılmışlardır ki, *tiyatro* sözcüğü bile Almanca'nın etkisi gibi düşünülüp buna İslav çıkışlı bir sözcük uydurulmuştur. Bir yazar, "bu titizliğin sonucu olarak, Çekçe bir bütün gibi düşünülebilecek Avrupa dil yakınlaşması içinde, tek başına, anlaşılmaz bir dil gibi kaldı" demektedir.

Grimm'in tanımladığı "*dillerin sağlığı*" kavramına yukarıda değinmiştik. Dilde ulusçulukla birlikte düşünülmesi gereken *dilde özleşme* akımı, bu sağlığın doğal sonucu olmak gerekir.

Örneğin bizde, Tanzimat'ta girişilen atılımlardan beri sürüp giden toplumsal kurumlara sağlık kazandırma çabalarına koşut olarak, dile sağlık getirme çabaları da görülmüştür. Kavramlara *Türkçe karşılıklar* bulma denemelerinden tutun da *yazı değişikliği*'ne değin, türlü düşünceler öne sürülmüştür. Bunlar arasında en çok tanınan Ziya Gökalp'ın Türkçe üzerindeki düşünceleridir. Gökalp'ın anlayışı bugünkü dil sağlığı anlayışımızla bağdaşmasa da, Gökalp'ın oluşturduğu Türk ulusçuluğunda anadili bilincinin yadsınmaz yerini biliyoruz.

Türk Dil Kurumu üyelerinden, başlangıçtan beri yalın bir Türkçe ile yazmaya özen gösteren Yakup Kadri Karaosmanoğlu bile, Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının çabalarıyla ortaya çıkan "*yeni lisan*" akımına karşı çıkarak, *Fecriâti*'nin bir bakıma sözcülüğünü yapmıştı. Bu konuda, çok sonra, kendisine yöneltilen bir soruya yanıt verirken Karaosmanoğlu şunları söylüyor: "Özde ben bu harekete karşı değildim. Yalnız *Yeni Lisan* deyimini pek gülünç bulmuş, bunu alaya almıştım. *Yeni Lisan* neyi ifade eder? Türkçeden

[24] *Öz Dilimiz*, Ali Püsküllüoğlu, TDK Yayınları, 1966.

başka bir dil mi? Hem *lisan*'ı sadeleştirmek istiyorlar, hem de *dil* yerine *lisan* sözünü kullanıyorlardı. Ve buna bir de *yeni* sıfatını takınca insanı acaba *Esperanto* gibi bir dil mi icat etmek istedikleri kuşkusu içinde bırakıyorlardı. Nitekim Ziya Gökalp, sade Türkçe davasını bunların elinden alıp bir *Fecriâti*'li olan Fuat Köprülü'ye teslim etmişti"[25] Çok sonra siyasal erki halkın oylarıyla elde eden yöneticilerden eski *Fecriâti*'li Fuat Köprülü, dil devriminden pek büyük bir ödün için olur vermiş, *genel kurmay başkanlığı* yerine *erkân-ı harbiye-i umumiye riyaseti*, *anayasa* yerine *teşkilât-ı esasiye kanunu* denmiş, Türkçe okunan ezan yerine yeniden *Arapça ezan*'a dönülmüştür. Ancak anadilinden kendisini yeniden yoksun bırakmayı göze alanlara karşı halkın gösterdiği tepki öylesine güçlü olmuştur ki, başlangıçta halkça benimsenip benimsenmediği seçkinler çevresinde tartışılan *dil devrimi*, 1960'larda umulmadık yoğunlukta ve genişlikte yığınsal bir halk desteği bulmuş, bu dönemde Türkçe görülmemiş bir doğal gelişme göstermiştir. 1932'de *Türkçe Sözlük*'te Türkçe kökenli sözcük oranı % 42, yazı dilinde bunların kullanım sıklığı % 35 iken 1960'ların sonlarına doğru Türkçe Sözlük'teki Türkçe kökenli sözcük oranı % 58'e, bunların kullanım sıklığı % 72'ye yükselmiştir.[26] Bugün bu oranlar çok daha yüksektir.

Arap abecesinin Türkçeye uymadığı daha 1863'te, Yenişehirli Avni Bey'in bir yazısında ortaya atılmıştı. Bu gerçek, Türk abece devriminin (1928) bir Batı öykünmeciliği olduğunu savunanlarca 70 yıl sonra bugün bile yer yer yadsınmakta, Latin kökenli Türk

---

[25] "Zoraki Diplomat'ın Dedikleri: Yeni Lisancılar", Röportaj: Mustafa Baydar, *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1970. Örneğin *Ortaçağ* deyimi gibi çok başarılı buluşlarıyla, yalın anlatımıyla Türkçenin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu dildeki arınma konusunda şunları da ekliyor. "Dilimizin sadeleşmesi ve yabancı kelimelerden arınması hareketli, Tanzimat'tan beri başlamıştır. Mesela Şinasi, Namık Kemal'in üstadı veya ondan evvel gelmiş edebiyat hocası olarak telâkki edilir. İki mısraı vardır: *Yoktur tapacak/ Çalaptır ancak*... Ondan sonra Ali Suavi de Türkçenin sadeleşmesinin taraftarı idi. Bu konuda birçok yazıları vardır. Ayrıca Ahmet Vefik Paşa da bu fikirde idi... Ben İzmir'de İdadi talebesi iken *Hizmet* diye bir gazete çıkardı. Orada, Nevzat Bey adında Jön Türklerden biri sade Türkçe ile baş makale yazardı. Onun bir arkadaşı vardı Necip Bey, Edirneli. Bu Türkçenin reformu teorilerini kuran adamdı. Yani meşrutiyetten birkaç yıl önce... Sonra sürüldü bunlar, politik suçlar yüzünden" (a.g.y.). Düşünenler, çalışanlar sürülünce, doğallıkla akım bir süre için sönüyor. *Edebiyat-ı Cedide* döneminde, *eskiye dönüş* güç kazanıyor. (*Edebiyat-ı Cedide*, çelişkili biçimde *Yeni Yazın* demektir!)

[26] Emin Özdemir, *Dil Devrimimiz*, TDK Yayınları, 1969, s. 55.

abecesinin *inkılap, istiklal* gibi Arapça kökenli sözcükleri yazmada yetersiz kaldığı öne sürülmektedir. Oysa, her adın 3 ünsüzden oluştuğu, türevlerin bu 3 ünsüze uygulanan kalıplarla üretildiği ve yalnızca tek bir ünlünün (*a* ya da *elif*) kullanıldığı *kaynaşık* (ya da *bükünlü*) bir dil olan Arapça için gerçekten çok uygun olan Arap abecesi, 8 ünlünün köklerin anlamlarını birbirinden ayırdığı ve bu köklerin hiçbir biçimde değişmediği *yanaşık* (ya da *bitişken*) bir dil olan Türkçeye hiç mi hiç uymuyordu. Gerçi *q* harfinin bulunmadığı yeni abeceyle Ar. *qlb*'den (kalıp) türev *inqilab* yerine *inkilab* yazılınca, bu sözcüğün Ar. *klb*'den (Ar. *kelb*: köpek) yapılmış bir sözcük gibi okunma çekincesi doğacaktı, ama Atatürk, bunun Türk abecesi olduğunu belirterek *q* harfini özellikle atmış; Arapça *inkilap* ve *istiklal* sözcükleri yerine Türkçe *devrim* ve *bağımsızlık* sözcüklerinin kullanılmasını yeğlemiştir.

1990'lı yıllarda, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Türk Dilleri'nin benimseyecekleri ortak abece çalışmaları sırasında, oturmuş Türk abecesini en çok kötüleyip -yazarın da aralarında olduğu Atatürkçü üyelerin savunmalarına karşın- *q, w, x* (Rus abecesinden, *hırıltılı h*), *ə* (Azericede açık *e*) yazaçlarının bu ortak abeceye alınmasını özellikle destekleyenler Türkiye adına kurula katılan Atatürk karşıtı kimi bilim adamlarımız olmuştur. Yine de Kırgızlar gereksinme duymadıkları *ğ* dışında Türk abecesinin kalan 28 harfini, Kırgız abecesi olarak benimsemişlerdir.

Arap abecesiyle yazılan Türkçenin karman çorman görüntüsünü kavrayabilmek için aşağıdaki okunaksız yazıyı bir bilmece gibi çözmeye çalışmak yeter.

"hrf anklaby nh yapty?"

"ansanavgly hbrlşmdh şbhsyz avvla vcvdv aylh yaptgy mhtlf aşartlry ast'mal atmş, bvnv mtaakban çkrdgy sslrh br antzam vrhrk aşrtlrh mayyn ss kymtlry atfatmk surty aylh kvnvşmay aycad aytmyşdr. çk avzvn br mddt tmaman şfahy avlan mdnyt y bşr, balhassh zraatyn zhurndn svkrh artn br svrtdh sabt br zbt systmnn ahtyacny hsaytmgh başlamşdr. zbt aydlck şylr abtda zraat mhsvlaty, tcary kydlr v baz dyny akydhlrdn abartdy. balhash dyn admlry krvn avlydh ayny zmandh hy'tşnas avldklrndn syyarh v ancamn mhrklrny hsb aylmak ayçvn fvkaladh dkyk mşahdh kydlrna ahtyac gvstryvrlrdy. svmrdn, msrdn babldn bzlrh antkal aydn mfssl hyt dftrlry bv msaynn mhsvlvdr. valhasl, mzkvr ahtyaclr nhayt sabt br takym aşrtlrn kyl tblhtlry yahvd papyrvs

avzrynh gçrlrk zbt aydlmlrnh sbb avldv. aşth yazv bv svrtlh aycad aydlmş bvlnyvrdv."[27]

Celal Nuri İleri 1917'de yayınlanan *Türkçemiz* adlı yapıtında, o sırada İzmir'de yayınlanan günlük *Köylü* gazetesinde pek değişik bir Türkçenin kullanıldığını bildiriyor. "Bu işe yollar hazırlayanlara yardım esirgemeyen hükümete yalvarmalarımızı sunarız" ya da "içine düşeceğimiz yoksulluk kaçınacağımız esirlikten ayırtısız kalamaz"[28] gibi tümcelerin 1917'de bir günlük gazetede kullanılması, dil devrimi öncesinin Osmanlıcasını bilenler için şaşırtıcı. Yine Celal Nuri Bey'in 1927 dolayında yayınladığı *Türk İnkılâbı* adlı yapıtında, kimi bilimsel terimlere karşılık olarak, sanki yeni bir oyunun kurallarını uygulayarak oyalanıyormuşcasına sıralayıverdiği şu sözcüklere bakınız[29]:

Otomobil: *Kendigider*	Obstrüksiyon: *Engelleme*
Bisiklet: *Çiftekerek*	Gardiyan: *Bekçi*
Telgraf: *Uzakyaz*	Polis: *Yasakçı*
Fotograf: *Işıkyaz*	Anonim: *Adsız*

---

[27] "Harf Devrimi Bizi Neden Kurtardı? Zümrütten Akisler", A.M.C. Şengör, *Cumhuriyet Bilim Teknik*, sayı: 647, 14 Ağustos 1999, s. 5 ve 20. Arap abecesiyle yazılmış bu çevriyazımın, bugünkü Türk abecesine göre Türkçesi aşağıdadır:

"HARF İNKİLABI NE YAPTI?"

"İnsanoğlu haberleşmede şüphesiz evvela vücudu ile yaptığı muhtelif işaretleri istimal etmiş (kullanmış), bunu müteakiben çıkardığı seslere bir intizam vererek işaretlere muayyen (belirli) ses kıymetleri atfetmek (vermek) sureti ile konuşmayı icad etmiştir. Çok uzun bir müddet tamamen şifahi (sözlü) olan medeniyyet-i beşer (insan uygarlığı), bilhassa ziraatın zuhurundan (ortaya çıkmasından) sonra artan bir surette sabit (değişmez) bir zabıt (kayıt) sisteminin ihtiyacını hissetmeğe başlamıştır. Zabt edilecek şeyler iptida (önce) ziraat mahsulatı (ürünleri), ticaret kayıtları ve bazı dini akidelerden (inanç, dogma) ibaret idi. Bilhassa din adamları kurun-u ülada (ilk çağda) aynı zamanda hey'etşinas (astronom) olduklarından seyyare (gezegen) ve encamın (yıldızların) mahreklerini (yörüngelerini) hesabeylemek için fevkalade dakik (duyarlı) müşahade (gözlem) kayıtlarına ihtiyaç gösteriyorlardı. Sümer'den, Mısır'dan Babil'den bizlere intikal eden mufassal (ayrıntılı) hey'et (astronomi) defterleri bu mesainin (çalışmanın) mahsulüdür (ürünüdür). Velhasıl, mezkûr (zikredilen) ihtiyaçlar nihayet sabit birtakım işaretlerin kil tabletleri yahut papirüs üzerine geçilerek zapt edilmelerine sebep oldu. İşte yazı bu suretle icad edilmiş bulunuyordu."

[28] "Celal Nuri İleri ve Dilimiz," Sami Özerdim, *Dilcilere Saygı*, TDK Tanıtma Yayınları Çeşitli Konular Dizisi: 2.

[29] A.g.y., s. 344.

Fotografi: Işıkyazı
Fonograf: *Sesyaz*
Tiyatro: *Görüm*
Sinema: *Kımıldak*
Vapur: *Buğu*
Teleskop: *Uzakgör*
Mikroskop: *Yakıngör*
Asit :*Ekşi*
Tayyare: *Uçak*
Pülverizatör: *Püskürgeç*
Kronometre: *Çağölçü*
Sismometre: *Sarsölçü*
Vinç: *Çeke*
Proje: *Taslak*
Suflör: *Üfleyici*
Masaj : *Oğma*
Sifon : *Fışkırgaç*
Komandit: *Ismarlama*
Sivil: *Başıbozuk*
İstasyon: *Durak*
Kompartıman: *Bölme*
Asansör: *Çıkaç*
Akümülatör: *Toplangaç*
Kostüm: *Takım*
Pardösü: *Üstlük*
Daktilografi: *Parmakyazı*
Tirbuşon: *Tıpaçek*
Astronomi: *Gökbilgi*
Coğrafya: *Yerbilgi*
Psikoloji: *Canbilgi*
Botanik: *Otbilgi*
Meteoroloji: *Havabilgi*
Antropoloji: *İnsanbilgi*

Eğer dilimiz o çağda *sayrı* idiyse -ki Osmanlıca dil sağlığı kavramına göre doğuştan sayrıydı- bu sayrılığın giderilmesi, doğrudan doğruya, *hasta adam* adıyla ün kazanmış bütünüyle *sayrı toplum*'umuzun Mustafa Kemal devrimleriyle sağlığına kavuşturulması işlemiyle iç içe gerçekleşiyordu. Osmanlıcanın bırakılması, Türkçenin devlet dili olması ile dil sağlığı, gerek yazısıyla, gerek sözcükleri, sözdizimi, kökler-ekler işlekliğiyle ulusçuluk çizgisinde sağlanıyordu.

Claude Lévi-Strauss'un "dil toplumun bilinçaltıdır" önermesi, ulus-toplum bağlamında Osmanlı çağının Türk toplumuna uygulanırsa, *sayrı adam*'ın, özdeksel sayrılığı yanı sıra, ruhsal bakımdan da sayrı olduğu anlaşılır. Sayrı olan, İmparatorluğun tümü değildi. Siyasal bakımdan bağımlı öğeler gün geçtikçe sağlıklarını kazanırlarken egemen toplum sayılan Türk öğesi sağlığını yitirmişti. Nitekim toplum duyuncu, Lévi-Strauss'un deyimiyle konuşursak, *toplumun bilinçaltı* on sekiz yaşında Sırp gencine, Sırpça şarkı söylemeyi insan gibi, özgürce var olmak gibi duyumsatırken, bütün öteki Türk olmayan öğeler kendi ulusal dillerini konuşurlarken, Türk öğesi her bakımdan tutarsız bir *yapma dil*'i anadili bilincinden üstün tutmaya çalışmaktaydı. Bu ruhsal bir sayrılık durumuydu. Bilinçaltında yaşayan sayrılık bilinç düzeyinde çok kolayca tanınan belirtilerle ortaya

çıktı, sayrılığa *tanı* kondu. Osmanlıcanın sözcüklerindeki, kurallarındaki *üçbaşlılık*, *yapaylık*, bu dili dildir diye konuşup yazanların söyledikleri her sözde, attıkları her adımda onların tarih önündeki değerlerini gösteren sonuçları doğurdu. Dil *toplumun bilinçaltı* ise, bilinçaltı böylesine karışık bir toplumun varacağı sonuca varıldı. Her şey, bütün düzen çöktü. Böyle düşünürsek, Mustafa Kemal'in yaptığı, en iyisinden bir *ruhsal çözümleme* yoluyla sayrılık nedenlerini giderme değil mi?

İster ulus düzeyinde olsun, ister bir ulus içinde belirli bir topluluk düzeyinde olsun, ulusal ya da toplumsal bilinç *dil*'e ilgisiz olamıyor. İsraillilerin yüzyıllar boyunca türlü toplumların kıyısında köşesinde yaşadıktan sonra, *Tevrat*'tan alıp yaşattıkları İbrancalarını niçin ve nasıl *devlet dili* durumuna getirdiklerini gördük. Bu toplu bilinç bireyleri öylesine etkilemiştir ki, İsrail'e göçmeyi düşünmeyen Yahudiler bile türlü ülkelerde kendi aralarında İbranca eğitimine girişmişlerdir. Bugün İbranca tek bir betik dışında uzun süren bir yok oluştan sonra, yeniden yaşayan işlek bir dil; yazınıyla, bilim sözleriyle, yeryüzünün yabancı dillerden en az alıntı yapmış dillerinden biri olarak sağlıklı bir yaşarlık içinde.

İsrail'in bir devlet olarak benimsediği yol insanı nice şaşırtsa, *Cumhuriyet Gazetesi*'nden aktardığım aşağıdaki haber ölçüsünde şaşırtmıyor:

"ZENCİLER, İNGİLİZCE YERİNE SUVAHİLİ DİLİ KONUŞUYOR"

"Son günlerde Amerikan zencileri beyazlara karşı yepyeni bir direnişe geçmeye başlamışlardır. Yetkili çevreler tarafından verilen bilgiden anlaşıldığına göre, başta "Kara Panterler" ve "Zenci Müslümanlar" olmak üzere milliyetçi zenci teşekkülleri kendi ırktaşları arasında İngilizce konuşmayı vatana ihanet saymaya başlamışlardır. Nitekim, son zamanlarda aralarında İngilizce konuşan zenciler aşırı unsurların saldırılarına uğramakta ve feci şekilde hırpalanmaktadırlar.

"Bu konuda belirtildiğine göre, Amerikalı zenci teşekkülleri, ırktaşları arasında Afrikanın Doğu kıyısında çok yaygın bir hale gelmiş bulunan "Suvahili" dilinin konuşulmasını sağlama çabasındadırlar ve bunda da büyük başarı elde etmiş gibidirler. Nitekim, şimdiden, milyonlarca zenci bu dili konuşmaya, hattâ beyazlara da bununla hitap etmeye başlamışlardır.

"Bilindiği gibi, Suvahili dilinin kökü Bantuca olup Arapça ve Farsçadan da geniş ölçüde yararlanmış ve bunlardan pek çok kelime almıştır.

Bundan başka onaltıncı yüzyıldan bu yana yazı diline de geçmiştir. Arap harfleriyle yazılan bu dil son zamanlarda Latin harflerine dönmüştür."[30]

Amerika Birleşik Devletleri'nde karaderililer sözde evrensel dil İngilizceye, gerçekte yüzyıllardır kendi anadilleri olmuş İngilizceye[31] karşı, ekinsel hiçbir ilişkileri kalmamış Afrika dilini benimseme çabasındalarken, bütünleşme sürecini yaşayan Avrupa da bu "evrensel" olma savındaki İngilizceye karşı direniyor. İşte 1971'de bir gazetenin "Dünyada Bugün" köşesinde bir başlık: "İngilizceye Dil Uzatıldı". Yazar günde 5 milyon basan bir İngiliz gazetesinin "*Ici on parle Français!*" (Fr.: Burada Fransızca konuşulur!) diye başlık attığını bildiriyordu. Çünkü, Fransız Cumhurbaşkanı Pompidou, İngiliz BBC televizyonuna verdiği demeçte şöyle demişti: "Fransızca Ortak Pazarın çalışma dilidir. Umarız ki bunu herkes benimseyecektir. Ayrıca, İngilizce yalnızca İngiltere'nin değil, Amerika Birleşik Devletleri'nin de dilidir. Eğer Avrupa kendine dönmek istiyorsa, yapısını Amerika'dan ayırabilmelidir!" Kamuoyu ateş püsküredursun, günün İngiliz Başbakanı Heath, siyasal görüşmeler yapmak üzere Paris'e giderken bir saylav: "Ortak Pazara hele bir girelim; sonra onların dilini de değiştirip İngilizce yaparız" diyordu.[32]

---

[30] Bir gazete kesiği olarak sakladığım bu ilginç alıntının üzerine, "Cumhuriyet" notunu düşmüş olmakla birlikte, ne yazık ki tarih atmayı unuttuğum için, haberin yayınlandığı günü belirleyemedim. Ancak 60'ların son yıllarında ya da 70'lerin hemen başlarındaki bir eğilimi yansıttığı kesin. Bu çizgide ABD'li birçok ünlü karaderilinin, kendilerine kölelik dönemlerini anımsatan kiliseden ayrılıp İslam dinini benimsediklerini, kişisel adlarını da buna uygun biçimde Arapça adlarla değiştirdiklerini biliyoruz. Yumrukoyununda ünlü dünya şampiyonu Cassius Clay'ın Muhammed Ali adını benimseyip bu konuda verdiği savaşım ve sepettopu yıldızı Kareem Abdul Jabbar'ın adı en tanınmış olanlardır.

[31] Karaderili eski köleler bugün Afrika kökenli eski anadillerini tümüyle unutmuş bile olsalar, onların dillerinden kimi sözcüklerin de İngilizceye (daha doğrusu Amerikancaya) girmemiş olması şaşırtıcı olurdu. Argoda da olsa, Amerika'da çok yaygın biçimde "çok iyi, çok güzel, yetkin" gibi anlamlarda kullanılan *cool* (İng. serin) sözcüğünün, olasılıkla, Batı Afrika dillerinde "yetkin" anlamına gelen *kul* sözcüğü olarak bugüne değin geldiğini sonunda Amerikalı bir dilbilimcinin *Bir Dil Tarihi* adlı kitabından öğreniyoruz (Bkz. *A History of Language*, Steven Roger Fisher, Reaknon Books'tan aktaran "And the Word is God", *The Economist*, 29 Ocak 2000, s. 112). Yazının başlığının Türkçesi: "Sözcük Tanrıdır".

[32] "Dünyada Bugün: İngilizceye Dil Uzatıldı", Mehmet Barlas, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1971.

Bu yorumdan yıllarca sonra, yüzyılın sonlarında, Batı Avrupa Ortak Pazarı *Avrupa Birliği*'ne (*AB*) dönüştükten ve Avrupa'nın kuzeyine, doğusuna ve güney doğusuna değin yayıldıktan sonra, bu kez Finlandiya'nın en kuzeyinde Saariselka'da yapılan Dışişleri Bakanları toplantısında ortaya çıkan "dil kavgası"nı başka bir gazetede şöyle okuyoruz:

"AB Dışişleri Bakanlarının toplantısında İtalya ile Almanya arasında dil kavgası patlak verdi. Almanya'nın bir süreden beri resmi diller Fransızca ve ingilizce'nin yanı sıra Almanca da konuşulmasında ısrar etmesi üzerine İtalya öfkelendi. İtalya Dışişleri Bakanı Dini 'Almanlar Almanca konuşursa ben de İtalyanca konuşurum' dedi. Dil kavgası henüz tatlıya bağlanmadı ama toplantılarda 4 dil konuşulması Finli yetkilileri epey sıkıntıya soktu."[33]

Bu konuyu kapatırken, dille ulus arasındaki ilişkiyi özetlemek üzere Macar yazarı Széchenyi'nin şu sözünü de aktaralım: "Uluslarda yaşlılığın ya da ölümün bir belirtisi varsa, o da dillerinin ölgünleşmesi ya da artık gelişememesidir."[34]

[33] "AB ile Yeni Dönem, Notlar: Zirvede Dil Kavgası", Gila Benmayor, Zeynel Lüle, *Hürriyet*, 5 Eylül 1999.

[34] *Türk dili Belleten*, TDK, seri III, s. 12-13, Ocak-Aralık 1948. Bu kaynak, *Alman ve Macar Dillerinde Özleşme* başlığı altında TDK'ca 1972'de yeniden yayınlanmıştır.

17. TOPLUMUN KAVRAMLAR DİZGESİ

Bireyin kişiliği anadiliyle sıkı sıkıya bağımlıdır. Prof. Nermi Uygur'un "Anadilin Bağlayışı" adlı yazısında sözünü ettiği gibi "anadilden ötede, barınağından dışarı uğruyor insan; yalpalıyor, şaşırıyor, kekemeleşiyor, dilsizleşiyor. Kendisi olamıyor artık. Üstelik yabancı dil ne denli iyi bilinirse bilinsin, iki anadilli insan olamıyor".[35] Ünlü bilgin Albert Schweitzer de, bütün ulusçu düşünceleri yadsımakla birlikte, kaç dil konuşursa konuşsun, bir kişinin iki dile birden anadili gibi bakamayacağını belirtmiyor mu?

Pek yakın bir arkadaşımda bir türlü vazgeçemediği birtakım davranış özellikleri vardı. Bu yüzden sık sık anlaşmazlıklara düşer, arkadaşımızın bir kez söylediğini her ne pahasına olursa olsun geri almama alışkanlığı yüzünden işin içinden çıkamazdık. Günün birinde Fransızlarla Fransızca konuşurken arkadaşımın çok değişik davranışları olduğu gözüme çarptı. Gözlemlerimi çoğaltmaya çalıştım. Doğruydu: Türkçeyle oluşmuş kişiliğini düzeltmek istese de düzeltemiyorken, yeni bir dille istediği yeni kişiliği kazanabiliyordu. Ne yazık ki arkadaşım o anda benim bildiğim arkadaşım olmaktan çıkıyordu. Yeni bir dille, yeni bir kişi vardı karşımda. Arkadaşımı yeniden karşımda bulmak için Türkçe konuşmak zorunluydu.

Bu gözlemi başkaları üzerinde çoğaltmayı denediğimde gördüm ki Fransızlarla Fransızca konuşan insan, davranışları bakımından Fransızlaşıyor, Kendisini Türk olarak, böyle bir anda gözleyebilirse, sanki birtakım "yapınışlar" içinde suçüstü yakalıyor; bu tutumlar, hiç kimsenin göremeyeceği bir biçimde, sanki için için yüzünü kızartıyor. İtalyanlarla İtalyanca konuşurken, İngilizlerle İngilizce konuşurken de durum değişmiyor.

Anadilinden başka bir ya da birkaç dil öğrenmek yalnızca anadiliyle kazanılmış kavramların eşdeğerlerini bellemek değil, yeni birtakım kavramlara, yeni birtakım ince anlam ayrımlarına açılmak demektir. Sorunlara yaklaşım biçimi, çağrışımlar, türlü durumları yansıtmak üzere seçilen imgeler, deyimler, atasözleri kullanılan dille birlikte değişmek zorundadır. Bir yabancı dili konuşan bir kişi, bu dilin kavramlar dizgesi yerine, yalnızca bu dilin sözcüklerini

[35] Ali Püsküllüoğlu, *Öz Dilimiz*, Sayfa 75-6.

kullanıyorsa, bu sözcükleri kendi anadilinin kavramlar dizgesindeki en yakın saydığı anlamlara yakıştırarak kullanıyorsa, bu kişinin başarılı bir iletişim sağlayabilmesi pek kuşkuludur. Bir yabancı dili böyle kullanan birinin genellikle dili iyi bilmediğini düşünebiliriz. İyi bilen birinin ise yukarıda sözünü ettiğimiz "yapınışlar içine düşmesi, düşüncelerini duygularını özde kendinin saymadığı bir kavramlar dizgesinden anlamlar seçerek konuşmak zorunda kalmasındandır. Sorun bir *sözcük* sorunu değil *anlam* sorunudur.

Kavram dizgeleri birbirine yakın komşu ekinlerde, kullanılan sözcükler iyice ayrı da olsa, anlaşma kolayca sağlanır. Giderek birbirinden ayrı diller konuşan toplumlar arasında, kavram yakınığı varsa, dil ayrılığı büyük bir sorun yaratmaz. Böylece belli bir kavramlar dizgesini benimseyen, değer yargıları, duyguları, yaşayış biçimleri benzeşen İsviçreliler dört ayrı dili anadili olarak konuşan dört topluluk oluşturmalarına karşın sağlam bir ulus bilinci edinebilmiş, birlikte yaşamlarını yüzyıllardır hiçbir anlaşmazlığa düşmeksizin kolayca sürdürebilmişlerdir. Çünkü onlar iyice yerleşmiş gelişkin bir *kavramlar dizgesi*'ni, bir *anlamlar örgütü*'nü ortaklaşa benimsemiş olmakla anadilleri dışında konuştukları öteki dillerle aralarında iletişim kurmakta sıkıntı çekmiyorlar. İsviçre'de tek bir devlet biçiminde göze çarpan bu *kavramsal bütünleşme* özde bütün Batı ve Orta Avrupa karasında görülebilir.

Kavram dizgelerinin iyice ayrıldığı Japon ile Amerikan ekinleri arasında dil sorunu ise ilişkilerin gelişmesinde kimileyin başlı başına bir engel durumunda. İlk bakışta bu bir dil sorunu gibi düşünülebilirse de, tecimsel işbirliği ve ekonomik eşgüdüm sağlamak üzere harcanan bütün çabalara karşın iki ülke yöneticilerinin kendi dillerinde verdikleri demeçlerin, imzaladıkları belgelerin karşı dile çevrilmesinde bir türlü istenilen düzeyde başarı sağlanamadığı, kavramlar yanlış anlaşıldığı için iletişimin anlaşmaya varılacak düzeyde gerçekleştirilemediği Amerikan dergilerinde yakınma konusu yapılıyor. Japon Başbakanı *zenşo şimas* (elimden geleni yapacağım) dediğinde Amerikalı bunu "evet, öyle yapacağım" anlamına alıyor, oysa Japonya Amerikan önerisini yadsımıştır. Seksen yıl önce Amerikalı bir bilim adamı şunları yazmış: "Japonca sözlükteki bütün sözcükleri öğrenebilseniz bile, Japon gibi düşünmeyi öğrenmedikçe, yani gerisin geriye, (düşünceleri) alt-üst ederek, içini dışına çıkararak düşünmedikçe, Japonca konuşmakla düşüncenizi onlara anlatamazsınız".[36]

[36] "Misunderstanding Japan", Bernard Krisher, *Newsweek*, 6 Ağustos 1978, s. 17.

Tokyo'daki bir Amerikan diplomatı "Dört uzmanın doğru olduğunda anlaşabildikleri tek bir Japonca-İngilizce çeviri görmedim" diyor. Amerikalılara göre, Japonlar sözcüklerin sözlükte yazılı anlamlarından çok ilişkiler ve izlenimlerle aktarılan ince anlam ayrımlarını kullanmaya özenirler iletişimde. *Söylenmemiş* birçok şey karşıdakine *iletilmiş* sayılır. Anlaşma güçlüğünü böyle yorumlayınca, Japonlarla anlaşabilme konusunda iyimser olmak Amerikalılar için gerçekten güç. Giderek Japonların, işlerine gelmediği için kendilerini bu yolla sık sık atlattıklarını bile düşünebiliyorlar. Oysa sorun ne "atlatma" sayılabilecek denli yüzeysel, ne de yalnızca bir dil ayrılığı sorunu söz konusu. Sorunun bir kavramlar, değer yargıları dizgesi sorunu, bir *ekin ayrılığı* sorunu olduğu Ruth Benedict'in "Japon ekin örüntüleri"ni incelediği ünlü yapıtı *Kasımpatı ve Kılıç* okununca kolayca anlaşılır.[37] İyice ayrı yapıda bir dil olan Çince ile Japonca arasında benzer bir güçlük bulunmayışı, sözcükler ile sözdizim bütünüyle ayrı da olsa, kavram dizgelerinin yakınlığı ile açıklanabilir.[38]

Çeviriyi pek güç bir *sanat* kılan dillerin yapısal değişikliği değil, bu dilleri kullanan toplumların anlam örgülerinin başkalığıdır. Bir bakıma ekinsel ayrılıklarla ilgilidir bu. Hint Filozofu Rabindranath Tagore'un Bengalce yazdığı birtakım yapıtlarını İngilizceye çevirirken, birçok kesimi yeniden yazarcasına değiştirdiğini, birçok kesime de İngilizce çeviride hiç yer vermediğini Üçüncü Bölüm'de "İletişimin Koşulları" başlığı altında anmıştık. Ona göre bu kesimleri anadili İngilizce olan okuyucuya anlatma olanağı söz konusu olamazdı. "Çeviren, ihanet eden" diyen İtalyan atasözünü de (*traduttore traditore*) o bölümde aktarmıştık.

Türk toplumunda okumuşların yüzyıllarca devlet dili olarak benimseyip Türk halkının karşısında onunla alay edercesine kullandıkları Osmanlıca, Türk insanını "iki dilli" yaşamak zorunda bırakmıştı. *Anlam Sorunu* başlıklı bir yazısında Niyazi Berkes bu konuda ortaya çıkan kısır çelişkiyi *Karagöz-Hacivat anlaşmazlığı*'yla

---

[37] *The Chrysanthemum and the Sword, Patterns of Japanese Culture*, Ruth Benedict, Charles E. Tuttle Company, 24. bası, 1972 (1946).

[38] Çince, hiçbir ek almayan tek heceli sözcüklerden oluşan *ayrışık* bir dildir. Japonca ise, Türkçe gibi, *sonek*'lerin sözcüklere bitiştiği, *sözdizim*'i de Türkçeye benzeyen *yanaşık* (ya da *bitişken*) bir dildir. Gerçekten bu iki dil arasında ne yapısal, ne de sözlüksel hiçbir benzerlik yoktur. Buna karşılık, Japon kavramlar dizgesi, değer yargıları dizgesi, çok eski Çin ekininden ilk çağlardan beri büyük ölçüde yararlanmış, Çincenin *kavramçiziler*'den oluşan çok eski yazı düzenini de çok eski çağlardan beri benimsemiştir.

örneklendiriyor: "İkisi arasında anlaşamama komedisi, Osmanlı düzen yapısının çerçevesi içinde yüzyıllar boyu sürdü... Karagöz gerçek, somut kişidir. Hacivat soyut kişidir. Gerçekte yoktur, yalnız kişi Osmanlı kişi olduğu an Hacivatlaşır. Hacivat'ın kendisi gibi dili de *yapma*'dır, *doğal dil* değildir. Zengin, ama halksal açıdan sınırlı, sanki anlamsız bir dildir. Sözcük kuyumcularının işlediği, ancak Osmanlı yönetici katının kişilerinin kendi aralarında kullandığı bir *kuş dili*. Bu, Osmanlı toplum-devlet örgütlenişine özgü olan düzenin dildeki görünüşüdür... Osmanlıca gibi süslü bir dil olmadığı, *kaba* bir dil sayıldığı halde padişahından vezirine kadar anadili Türkçe olanlar özel yaşamlarında, devlet dışı yaşamlarında gene de Türkçe konuşurlardı. En çetrefil dilli devlet belgelerinin kimi kez başına padişahların kendi elleriyle yazdıkları, çoğu kez *kaba Türkçe*'dir. Onlar istediklerinde Hacivatlaşma zorunluğunun üstünde olabilirlerdi. Onların dışındakiler, *Reaya* katından çıkıp da Osmanlılık katına yükselenler ellerine kalemi aldılar mı, bir resmi yazı yazmaya kalktılar mı, bir kaside ya da gazel yazacaklar mı, bir padişah huzuruna çıkacak ya da vezirin eteğini öpecekler mi hemen Hacivatlaşırlardı. Evlerine, doğal yaşamlarına, haremlerine döndüklerinde yine *Karagöz'ün dili*'ne dönerlerdi. Biri doğal, biri de yapma iki çeşit dilleri vardı.[39]

Niyazi Berkes dil sorununu bir anlam sorunu olarak değil de bir sözcük sorunu olarak gören "*üç dil ideolojisi*"nden[40] sonra, Türkçenin bir "*anlam devrimi*[41]" aşamasına geldiğini belirtmişti. Bununla birlikte, bilim ve teknik dili olarak Türkçenin yeterince gelişmemiş olması, ülkede yabancı dilde orta ve yükseköğretim yapan kurumların işlevlerini sürdürmeleri, bu okullardan çıkanların yabancı dil bilgileri dolayısıyla ayrıcalık kazanmaları, Türkiye'de bugün de *iki dilli* bir azınlığın varlığını sürdürmesini sağlıyor. İngilizce terimler ve sözcüklerle yüklü bir Türkçeyi, İngilizcenin anlamlar dizgesine yaslanarak konuşmayı okumuşluk sayan bu küçük azınlık için İngilizcenin kimi anlam inceliklerini Türkçe sözcüklerle iletme olanağı yok. Oysa bu tutum dolaylı olarak bireylerde bir *değer yargıları karmaşası* yaratıyor. Ekinsel kurumlarda bu tür bozulma *iki dilli topluluklar*'da özellikle karşılaşılan bir olay. Bozulma, yozlaşma kimileyin *anadilinin bütün bütüne yadsınması*'na değin gidebiliyor.

---

[39] "Anlam Sorunu", Niyazi Berkes, *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1975.

[40] "Üç Dil İdeolojisi", Niyazi Berkes, *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1975. *Üç dil ideolojisi* şunlar: (a) *Aşırı Arapçacılık* (*Galatatçılık*), (b) *Çağdaş Osmanlıcacılık* (Gökalp), (c) *Dil şovenizmi* (*Tasfiyecilik*).

[41] "Anlam Devrimi", Niyazi Berkes, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1975.

İngilizce konuşmayı yeğ tutan ünlü bir Hollandalı, anadilini "*hayvan böğürmesine en yakın dil*" olarak nitelendirebiliyor.[42]

Bozulmuş bir aile yapısına örnek olarak Zimmerman'ın incelediği Perulu *Cholo*'ların davranışları, Peru yerlilerinin geleneksel davranışlarına uymuyor.[43] Onlar için bütün ekin örüntüsü değişmekte, her inanç, gelenek soysuzlaşmaktadır. Bu olaydaki bütüncü yanı gözden kaçırmıyorum. Ancak, pek büyük bir özenle kendi toplumlarının dillerinden sıyrılıp seçkinlerin İspanyolcasını benimseyen bu insanlar, öteki kötü etkili öğelerle birlikte bu *kişilik ikiliği*'nin, *kişilik yırtılması*'nın güçsüz kölesi durumuna düşüyorlar. Bu ikilikte yüzü kızarmayan adamın hiçbir yerde yüzü kızarmaz.

[42] "NATO Genel Yazmanı Luns: Hayvan böğürmesini andırdığı için Hollandaca konuşmuyorum." Fransızca *Le Monde* gazetesinden aktaran: *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1974.

[43] *Yeni Sosyoloji Dersleri*, Zimmerman. Çeviren: Dr. Amiran Kurtkan, İ. Ü. Yayınları, 1964. S. 285-306.

18. BİLİŞİM TOPLUMU

Bilim ve teknikbilim, özellikle bilişim teknikbilimi, XX. yy'ın ikinci yarısında olağanüstü hızlı bir gelişme gösterdi. Bireylerin birbirleriyle ilişkilerini, çalışma ortamlarını, ekinsel, tecimsel, bilimsel etkileşimlerini, iletişimlerini etkileyen bu gelişme, XXI. yüzyıla girerken insanlığı, dokuz bin beş yüz yıl öncesinin *tarım devrimi*'nden, son iki yüzyılın *yapım* ya da *endüstri devrimi*'nden sonra, şimdi üçüncü bir devrimle karşı karşıya getirdi; mikroelektroniğin ve iletişim olanaklarının artan gelişme hızıyla ivme kazanan, bilgisayar gücünün evlerimizde gündelik yaşamımıza değin girmesiyle, "yeni bir yaşam biçimi", "yeni bir toplum düzeni" ortaya çıktı: *bilişim toplumu*.[44]

Bu yeni toplum biçiminde, bir toplumun *ekin*'ini oluşturan bütün *kurumlar* ister istemez değişikliğe uğramakta, her bir toplum için bu kurumların sürekli etkileşiminden oluşan ve evrilen ulusal ekinler ile birlikte, uygarlık yeniden biçimlenmektedir. Bu hızlı toplumsal dönüşüm çağında da, her çağda olduğu gibi, insanlığı temsil eden en ileri düzeydeki toplumların ekinlerine *uygarlık* diyoruz.

İçinde bulunduğumuz bu dönüşüm çağında, bilişim konusunun önemini erken algılayan ve bu alanda önemli bir teknikbilimsel birikim sağlayan herhangi bir ülkenin, *bilişim toplumu*'nu doğru yorumlayıp planlı bir sıçrayışla hızla gelişen bir merkez ülke kimliğine kavuşabilmesi olasıdır. Bunu gerçekleştirebilecek bir ülke, böylece, bilişim devriminin insanlığa sağlayabileceği olanaklardan yararlanmanın yanı sıra, gelişmekte olan ülkeler için çekincelerle

[44] "Bilişim Toplumu" başlıklı bu kesim, bilişim toplumuna dönüşüm aşamasında toplumsal kurumlar arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan etkileşimlerin tartışıldığı bir bilimsel kurultayda "Bilişim Toplumu: Bir Tanım Denemesi" başlığı altında sunulmuştur. Bkz. *Bilişim Toplumuna Giderken... Psikoloji, Sosyoloji ve Hukukta Etkiler Sempozyumu 2001*, 23-24 Mart 2001, Türkiye Bilişim Derneği (TBD) Yayınları: 14, Ankara, 2001 (s. 37-49). Kurultay TBD ve T.C. Kültür Bakanlığı'nca ortaklaşa düzenlenmiş ve Ankara Barosu, Bahçeşehir Üniversitesi, Başkent Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Derneği, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK-BİLTEN), Türk Hukuk Kurumu ve Türk Psikologlar Derneği'nce desteklenmiştir.

dolu *küreselleşme*'nin yalnızca merkez ülkelere sunabileceği olanaklardan kendi ulusal çıkarları doğrultusunda yararlanmayı da başarabilecektir.[45]

Japon yazarlarca, bilgisayarın çok sınırlı bir biçimde kullanıldığı 1960'lı yılların ortalarından başlayarak irdelenen bir kavram olan *bilişim toplumu*'nun[46] gerçekliğinden, XXI. yy'ın başında artık hiç kimsenin kuşkusu kalmamış olmakla birlikte, bu çok yönlü ve karmaşık kavramın tanımı konusunda her toplumun, giderek her yazarın ayrı ayrı olguları, yaklaşımları vurgulayan değişik düşünceleri olması doğaldır.

Nesnel Bir Tanım İçin Yaklaşımlar

Toplum yaşamını biçimlendiren bütün değişkenlerin, bütün toplumsal kurumların hızla değiştiği bir ortamda beliren yeni bir uygarlık aşamasını nesnel ölçütlerle, doğru ve gerçekçi bir biçimde tanımlarken birden çok yaklaşım bulunması doğaldır. Her biri ayrı bir inceleme konusu olabilecek bu yaklaşımlardan birkaçı kabaca şöyle sıralanabilir:

- Değişimin bireyi etkileyen özelliklerinin öne çıktığı *davranışbilimsel yaklaşım.*
- Üretim süreçlerini etkileyen ve verimliliğin öne çıktığı üretim ilişkileri, üretim araçları, işgücü ve çalışma koşullarındaki değişimi vurgulayan *endüstriyel yaklaşım.*
- Değişimin gerektirdiği tüzel düzenlemeleri ve devlet yönetimleriyle ilgili boyutları vurgulayan *tüzel/ siyasal yaklaşım.*
- Değişimin gerektirdiği yeni bir insangücü türünü ve bu değişime uyum gösterebilecek yurttaş tanımını vurgulayan *eğitimsel yaklaşım.*
- Bilişim toplumunda, bölgesel, ulusal ya da küresel düzeyde ekonomide ortaya çıkan yeniden yapılanma süreçlerinin vurgulandığı *ekonomik yaklaşım.*

---

[45] Bunu yapabildiğinde, bilişim toplumunun özellikleriyle birlikte, çağdaş uygarlığın koşullarına da uyum göstermiş olacak bir Türkiye'nin de parlak bir geleceğe adım atacağından kuşku duymuyoruz. Bkz. "Türkiye'nin Geleceğiyle İlgili İyimser ve Kötümser Senaryolar", *Yabancı Dille Öğretim: Türkiye'nin Büyük Yanılgısı*, Aydın Köksal, Öğretmen Dünyası, Ankara, Mayıs 2000, s.167-183.

[46] Jap: *jōhōka shakai*, İng. *information society*, Fr. *société informatisée.*

- Bilişim devrimiyle bağlantılı olarak ulusal devletlerin ve ekonomilerin bölgesel düzeyde, giderek yeryuvar ölçeğinde bütünleşmeleri olgusunu vurgulayan *küresel yaklaşım.*
- Değişimin itici gücü olan bilişim ve iletişim alanlarındaki teknikbilimsel altyapının belirlediği yeni yaşam biçimini ve etkileşimleri vurgulayan *teknikbilimsel yaklaşım.*
- Toplumun yaşayışını etkileyen ve toplumsal kurumların yeniden yapılanmasını gerektiren boyutların vurgulandığı *toplumbilimsel yaklaşım.*
- Yeni ortaya çıkan çağdaş uygarlık aşamasında, toplumların etkinlerinin, onları öteki toplumlardan ayıran ve çağdaş uygarlık karşısındaki konumlarını belirleyen değişkenlerin vurgulandığı *toplumsal insanbilimsel* (ya da *ekinsel*) *yaklaşım.*

Bütün bu yaklaşımlar içinde, değişimin itici gücünü ve altyapısını öne çıkaran *teknikbilimsel yaklaşım*, bilişim toplumu tanımı için nesnel bir ölçü, nesnel bir temel oluşturabilen yaklaşımdır. Ancak bu tanımın, doğru algılanabilmesi için, bütün öteki yaklaşımlara ilişkin çıkarımlar ve etkileşimlerle desteklenerek açıklanması ve yorumlanması da gerekir.

Bilişim Toplumu Tanımı

Bilişim Toplumu, bütün kamusal ve özel örgütlerin, kuruluşların ve bütün bireylerin, yaşamlarını sürdürürken ve görevlerini yaparken karşılaştıkları karar aşamalarında, (a) *bilişim dizgeleri*'nin hizmetlerinden yararlanabildikleri, gerekseme duydukları her türlü bilgiye *bilişim dizgeleri, bilgi erişim dizgeleri* ve *bilgi tabanlı uzman dizgeler* aracılığıyla erişebildikleri; (b) bunu, *İnternet* vb. *iletişim ağları*'ndan yararlanarak kendi kişisel ortamlarında olduğu gibi, içinde yaşadıkları toplumun yakın çevresini oluşturan yerel ortamlarda, ulusal, uluslararası, bölgesel ortamlarda ve yeryuvarın tümünü kapsayan küresel ortamda da yapabildikleri; (c) bu hizmetlerin yanı sıra, araştırma-geliştirme ve üretim kesimlerinde *benzetim* teknikleri ve *robotlar* ile her türlü *özdevin* olanaklarının ve *süreç denetim* tekniklerinin yaygın biçimde kullanıldığı *endüstri-ötesi toplum* düzenine verilen addır; insanoğlunun, uygarlık geçmişinde gerçekleştirdiği *tarım toplumu* ve *yapım* ya da *endüstri toplumu* aşamalarından sonra, XX. yy'ın sonlarında ve XXI. yy'ın başlarında eriştiği yeni bir *ekin örüntüsü* ya da *uygarlık aşaması*'dır.

Doğal olarak *bilişim dizgesi, bilgi erişim dizgesi, bilgi tabanlı uzman dizge, iletişim ağı, özdevin, süreç denetim, robot, benzetim* vb. kavramların tanımlarını vermek gerekir.[47]

Geniş anlamda *bilişim dizgesi* kavramı, tanımı gereği bilgisayar gücüne ve iletişim ağı altyapısına dayalı olarak düşünüldüğünden, bu hizmet türlerinin hepsini kapsar biçimde de kullanılabiliyor. *Bilişim toplumu* kavramı için 1990'ların sonlarına doğru yer yer kullanıldığını gözlediğimiz "bilgi toplumu" deyiminden, bu kavramı ilk kez duyan hiç kimsenin buna benzer bir anlam çıkarabileceğini sanmıyorum. "Bilgi'nin en önemli değer sayıldığı bir toplum" gibi bir tanım ise yanlış olmasa da, yetersiz ve çok genel kalırdı.[48]

İşte bütün bireylerin ve kuruluşların en geniş anlamda yaşamın her kesiminde elektronik bilgisayarlara ve iletişim ağlarına dayalı bilişim dizgelerinden -ve bilgi erişim dizgelerinden, bilgi tabanlı uzman dizgelerden, süreç denetim dizgelerinden- yararlandıkları ve akışkan *bilgi*'nin, tıpkı *anapara*, *emek*, işlenen *toprak*, üretimde kullanılan *erke* gibi, toplum yaşamının dayandığı başlıca değer olduğu çağdaş uygarlığımızın yeni toplum düzenine *bilişim toplumu* diyoruz.

Ekonomi ve yönetim açısından baktığımızda, ülkenin bütün kesimlerinde kullanılmakta olan veri tabanlarında biriken bilgilerin bir bilişim ağı ortamında bütünleşmesi ve herkesçe erişilebilmesiyle, durumun ulusal düzeyde herkesçe saydam biçimde izlenebildiği,

---

[47] Bu kavramlara ilişkin ayrıntılı tanımlar için bkz. "Bilişim Toplumu: Bir Tanım Denemesi", *Bilişim Toplumuna Giderken... Psikoloji ve Hukuk'ta Etkiler Sempozyumu, 2001*, 23-24 Mart 2001, Milli Kütüphane, Ankara, Yayın Değişim Hakları: TBD, Mart 2001, Ankara, s. 37-49.

[48] *Bilişim Toplumu* kavramı için günümüzde kimi yazarların kullandıkları *Bilgi Toplumu* deyimi yeni toplum biçimini anlatmakta çok genel kalıyor; giderek kavramın yanlış anlaşılmasına da yol açıyor. Zamanımızdan 9.500 yıl önce yaşanan "Tarım Devrimi" de, 200 yıl önce yaşanan "Yapım Devrimi" de kuşkusuz *bilgi*'ye dayalıydılar. Bu toplum biçimlerine de "bilgi toplumu" diyebiliriz. Bunun için yaşamakta olduğumuz bu üçüncü devrimle ortaya çıkmaya başlayan toplum biçimi için "Bilişim Toplumu" adını, bu kavramı ilk kez Japonlardan öğrendiğimiz 70'lerin başından beri kullanageldik. *Bilişim* sözcüğü 1971'de kurduğumuz Türkiye Bilişim Derneği'nin adında da geçer, derneğin Türkiye'de bilişim toplumunun yaratılmasını ve bir bilişim ekininin gelişmesini amaçlayan yayın organı *Bilişim* dergisinin adında da. "Bilgi Toplumu" deyimi, son yıllarda, çok genel ve herkesin bildiğini sandığı *bilgi* sözcüğünün sağladığı kolaylığa sığınma gibi bir nedenle yayıldı sanırım. Tıpkı *bilgisayar* sözcüğüne karşı çıkan çok değerli bir öğretim üyesi ağabeyimizin, işin içinden çıkamayıp, 1980'lere girerken, "ben artık *bilgisayar* yerine *makine* sözcüğünü kullanacağım" demesini anımsatıyor "bilgi toplumu" deyimi.

yakın-orta-uzak geleceğin öngörülüp, benzetim vb. yöntemlerden de yararlanan yazılım gücü ve modelleme olanaklarıyla ekonominin planlandığı ve devletin bu bilgiler ışığında ussal biçimde ve katılımcı demokrasi çizgisinde yönetildiği, oturmuş, dengeli/istikrarlı, gönençli, özgürlükçü yeni bir toplum düzenine *bilişim toplumu* diyoruz.

Ulusal ekonomi ve devlet yönetimi yerine, ülke içinde yöresel bir ekonominin (örn. Türkiye'de Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Kalkınma Projesi (DOKAP) vb.), çokuluslu bir bölgesel ekonominin (örn. Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Özgür Tecim Bölgesi (NAFTA), Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Örgütü vb.) ya da küresel ekonominin yönetimi de söz konusu olabilmektedir. Ulusal devletlerin egemen oldukları bir dünya yerine, çokuluslu ortaklıkların egemen olabilecekleri *küreselleşme* ortamında, bu yeni ekonomik güçlerin *yeni bir dünya düzeni* kurgulayıp bunu gerçekleştirmeyi planlamadan geri durmaları beklenemezdi; olaylar da bu yönde gelişti.

Öte yandan, çelişkili bir biçimde, ulusal / bölgesel ekinini, dilini, ekonomisini sürdürme isteğini duyan en küçük toplumdan en büyüğüne değin bütün uluslar, giderek ulusal topluluklar da, yukarıda verdiğimiz tanıma göre bilişim toplumunun teknikbilimsel dayanağı olan bilişim dizgelerinin sağladığı olanaklar nedeniyle, kendi ulusal/bölgesel ekinlerini, dillerini, ekonomilerini geliştirme ve küresel ekonomiyle bir bütünlük içinde, uygarlığı oluşturan değerli bir yapıtaşı olarak güçlü biçimde yaşatma olanağına kavuşmaktadırlar. Bilişim çağında da, önceki devrimlerde olduğu gibi, hızla değişip teknikbilimsel devrime ayak uydurabilen toplumlar güçlenecek, bunu yapamayan ve değişimin hızına yenik düşenler adım adım güçsüzleşerek, bağımsızlıklarını (başka bir deyişle, dillerini, ekinlerini, geleneklerini, devletlerini, kimliklerini) yitirecek, uygarlık yarışında geride kalacaklardır.

Böylece, bağımsız varlığını çağdaş uygarlık düzeyinde sürdürme istencini güçlü bir biçimde yaşama geçirebilen bir ulus ya da ulusal topluluk için bilişim teknikbiliminin çok güçlü bir araç olduğu apaçık ortadadır.

Bilişim çağının ulusal ekinleri evrenselleştirmesi,[49] ulusal ekonomileri yönlendirmesi, bilişim teknikbiliminin üretim ve verimliliğe

[49] *Bilgi Çağı, Bilgi Çağının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Etkileri*, Prof. Dr. Hasan Tekeli, Simavi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 106-109.

katkıları, yönetim ve örgütlenmeye getirdiği yenilikler, yönetimle ilgili değer yargılarında izlenen değişimler gibi önemli etkileşimler, yeryüzünün bilişim toplumuna geçişi yaşayan ileri ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de birçok yayında ayrıntılı biçimde incelenmiştir.[50]

Bu etkileşimler bir bütün olarak göz önünde tutulduğunda Bilişim Toplumu'nun çok kısa bir tanımı da "ekonomisini bilgiye dayalı olarak yöneten bir toplum" biçiminde özetlenebilir.

Bilişim toplumunun özelliklerinin ilkel toplum, tarım toplumu ve yapım toplumunun özellikleriyle karşılaştırılması da, bu yeni toplum biçimi ve bilişim devriminin ne denli büyük bir değişim anlamına geldiğini anlayabilmemiz için önemli ipuçları vermektedir.[51]

Bilişim ve iletişim teknikbilimlerinde gerçekleştirilen ve yeryuvarı, Marchall McLuhan'ın deyimiyle bir *elektronik köy*'e dönüştüren olağanüstü gelişmenin sonucunda, *yeni ekonomik dünya düzeni* biçiminde karşımıza çıkan *küreselleşme* kavramı ile ilgili tanım ve yorumlara da, bu Bölüm'ün sonunda yer verilmiştir.

Bilişim Devrimiyle Yaşanan Değişim ve Gelecek

Doğal olarak bir bilişim toplumundaki bütün kurumlar önceki toplum düzenleri olan tarım toplumunun ve yapım toplumunun kurumlarından değişik özellikler gösterecek, bu kurumlar arasındaki etkileşimlerin ivmesi ve biçimlenişi ile bu kurumların işleyişinde ve aralarındaki ilişkilerde dilin ve iletişimin yeri ve önemi de değişikliğe uğrayacaktır.

XX. yy'ın sonunda yeryuvarın tümünü saran bir veri iletişim ağı, *İnternet*, uluslararası telefon ağı altyapısı kullanılarak oluşturulmuş; bilgisayarın *kişisel bilgisayar* (ya da *PC: P*ersonal *C*omputer) adı altında boyutları küçülmüş, ucuzlamış, çok güçlü ve kullanışlı bir örneği bütün okullara, işyerlerine, evlere girmiş; İnternet aracılığıyla bütün kurum, kuruluş ve bireyler yeryüzü ölçeğinde birbirlerine bağlanmış bulunmakta. XX. yy'ın sonunda kullanılmakta olan 300 milyonu aşkın kişisel bilgisayarın, onyıl içinde hızla çoğalarak, uygarlığın erişebildiği bir milyarı aşkın bireyi birbirlerine bağlayacağında kuşku yok.

---

[50] Hasan Tekeli, a.g.y., s. 183-195.

[51] Bu tür karşılaştırmalar için Türkçe kaynaklar arasında bkz. *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, Prof. Dr. Hüsnü Erkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Türkiye İş Bankası 1992 Yılı Toplum ve İnsan Bilimleri Büyük Ödülü), İkinci Baskı, 1994, s. 96-113.

Bugün gençlerimiz evlerindeki kişisel bilgisayar başında İnternet ortamında söyleştikleri gençlerle tanışıp aralarında arkadaşlık kuruyorlar. Artık *flört* (İng. *flirt*) etmiyorlar, *çet* (İng. *chat*) yapıyorlar ya da çok yadırgadığımız bir sözcükle, *çetleşiyorlar*. Bu yöntemle tanışıp evlenen birçok çift var bugün Türkiye'de. Telefonla iletişim kurma, *gezgin telefon* ya da *cep telefonu*[52] bireyler arasındaki yazışma geleneğini daha önce ortadan kaldırmıştı. Herhangi bir belgenin görüntü olarak *tıpkı benzeri*'ni telefon ağı üzerinden gönderebildiğimiz *faks* aygıtları da bu arada ucuzladı ve yaygınlaştı (İng. *fax* ya da İtalyanca kökenine uygun biçimde *facsimile*). Şimdi İnternet üzerinden elektronik posta ya da *e-posta* (ya da İng. *e-mail*) gönderme çok daha *moda*, hem de daha okunaklı, daha kullanışlı, kolay ve ucuz. Kişisel posta kutunuza gönderilen iletiler ve belgeler, *sanal* posta kutunuza bilgisayarınız kapalıyken de girip, sizin oraya bakmanızı bekliyorlar. Gerekirse bütün bir raporu, şartnameyi, sözleşme taslağını ya da bir yapıtı, İnternet üzerinden istediğiniz adrese, çok hızlı bir biçimde, neredeyse anında ve çok ucuza gönderebiliyorsunuz. Karşınızdaki kişi, aldığı iletiyi ya da belgeyi istediği biçimde (büyüterek, küçülterek, kullanım amacına göre kesip biçip değiştirerek, ya da başka belgelerle birleştirerek) kendi kişisel bilgisayarı üzerinde istediği gibi kullanabiliyor. Bilgisayar ortamında olmayan bir yazıyı, *tarayıcı* ile *damga tanıma* yoluyla ya da bir belgeyi renkli görüntü olarak yine tarayıcıyla çok hızlı bir biçimde sayısal ortama geçirebiliyorsunuz. Sesli iletiyi sayısal ortamda yazıya dönüştürebiliyorsunuz ya da bilgisayar ortamındaki yazıyı (sayısal bilgiyi) sesli iletiye dönüştürebiliyorsunuz. Bütün bu kolaylıklar *e-posta*'yı öylesine kullanışlı kılıyor ki artık *posta-telgraf* hizmetleri pek kullanılmaz oldu. Böylece bütün dillerdeki *PTT* ya da *Posta-Telgraf-Telefon* örgütleri özelleştirme sürecinin de katkısıyla, hızla ortadan kalkıyor: Çok önem kazanan dolayısıyla çok kazançlı *iletişim* hizmeti, *Türk Telekom* (Türk İletişim Örgütü), *Lattelekom* (Latvia ya da Letonya İletişim Örgütü) vb. kazançlı işletmeler olarak özelleştirilirken, anlamsızlaştığı için artık hiç kazançlı olmayan *postaneler* ve *posta işleme merkezleri* bu kamu hizmetini yine de şimdilik e-posta olanağı bulamayanlar için sürdürüyorlar.

E-posta ile gönderdiğiniz ya da aldığınız ileti, mektup, yazı ya da belgeleri, ayrıca kâğıt ortamına dökmeden bilgisayarınızın belleğinde saklayabileceğiniz gibi, saklanmaya değer bulmadıklarınızı

[52] Ya da kısaca *cep* deniyor. Örneğin, *cebinden ara, cepten ara*, ya da *cebin var mı?*, *cebin kaç?* diye konuştuklarını duyuyoruz gençlerin.

okuduktan sonra silebilir (ya da *sanal çöp sepeti*'ne atabilir) ya da disket vb. yardımcı bellek ortamına aktarıp belgeliğinizi oluşturan *disket* kutunuzda saklayabilirsiniz. Sildiğiniz bir belgeye sonradan gereksinme duyacak olursanız bilgisayarınız kendi "çöp sepeti"nden bunu arayıp bulma olanağını da sağlayabiliyor.

Toplu gönderimler e-posta ortamında iyice kolaylaşıyor, çünkü gerekli adresleri dizelgeler biçiminde disk belleğinizde saklarsanız, iletinizi örneğin bütün iş arkadaşlarınıza, bütün hısımlarınıza, ya da bütün meslektaşlarınıza ekleriyle birlikte göndermesini, tek bir "gönder" komutuyla, bilgisayarınızdan isteyebilirsiniz.

İnternet üzerinde bir de *web sayfası* (ya da *yeri, sitesi*) tanımlama olanağınız var ki, bu da istediğiniz her türlü bilgi ve belgeyi, hiç kimseye göndermeden, yeryüzünde bunlara ilgi duyabilecek bütün İnternet kullanıcılarına açma anlamına geliyor. İsteyen herkes sınır tanımadan, sizin *sayfanıza, yerinize* ya da *sitenize* giriyor (*ziyaret* ediyor da deniyor), okuyor, bilgi alıyor. Sitenize kaç kişinin ve kimlerin girdiğini görebiliyor, isterseniz onlarla iletişim kurabiliyorsunuz; isterseniz bu tanımadığınız kişilerin size göndermek isteyebilecekleri iletileri oracıkta ekranlarına yazarak size gönderme olanağını da onlara tanıyabiliyorsunuz. Örneğin sizin *web* ortamında açıkladığınız düşüncenizi eleştirebilirler, sizi kutlayabilirler, size soru yöneltebilirler ya da bildirdiğiniz eder karşılığında yapıtınızın ya da örneğin bir yazılım ürününüzün kendi e-posta adreslerine gönderilmesini sağlayabilirler. İnternet yeryuvarı öylesine bir *elektronik köy*'e dönüştürmüş olmalı ki *web* adı (İng. *web*: örümcek ağı) bu işler için uygun düşmüş. Böylece bütün tecimsel kuruluşlar (örn. *www.ibm.com*, ya da *www.arcelik.com.tr*) bütün devlet kuruluşları (örn. *www.defense.gov.fr* ya da *www.kultur.gov.tr)*, bütün eğitim kuruluşları (örn. *www.hun.edu.tr*) yeryüzü ölçeğindeki bu örümcek ağı üzerinde bir *sayfa, yer* ya da *site* adresine sahipler (İng. *world wide web* ya da *www*: yeryüzü ölçeğinde örümcek ağı; Türkçe "üç çift ve" biçiminde okunmasını öneriyorum).

Tecimsel kuruluşların adreslerinde *com* (İng. *commerce*: tecim), devlet kuruluşlarının adreslerinde *gov* (İng. *government*: hükümet), yükseköğretim kurumlarında *edu* (İng. *education*: eğitim), ortaöğretim kurumlarında *k12* kısaltması kullanılıyor. Askeri kurum ve kuruluşlar için *mil* (İng. *military*: askeri), İnternet hizmeti sunan kuruluşlar için *net* (İng. *net*: ağ), öteki kuruluşlar için *org* (İng. *organization*: örgüt), bireylerin kullanımı için *nom* (İng. *nominal*: adla ilgili) ya da *gen* (İng. *generic* ya da *general*: genel) kısaltmaları kullanılıyor.

Ülkelerin oluşturduğu adres bölgeleri için ikişer damgalık kısaltmalar yetiyor (örn. *fr*: Fransa, *de*: Almanya, *it*: İtalya, *tr*: Türkiye); ülke belirtilmediğinde ABD anlaşılıyor. Belli bir örgütteki bir kullanıcının kişisel bilgisayarındaki posta kutusunun adresi ise örneğin *aydin@bilisim-ltd.com.tr* ya da *aydinkoksal.gen.tr* gibi belirtiliyor; @ damgası İngilizce yer belirten *at* (adres'in *a*'sı) sözcüğüne karşılık olarak kullanıldığından bu, "Türkiye'deki tecimevlerinden adresi Bilişim-Ltd'de Aydın" ya da "Türkiye'deki genel adreslerden Aydın Köksal" olarak okunuyor.[53]

Bilmediğimiz adreslere girip çıkarak *web* sitelerinde dolaşmayı sağlayan yazılım ürünlerini kullanarak ilgilendiğiniz alanlarda *gezinti yapmanız* da olanaklı. Buna *sörf yapmak* da deniyor.[54] Bu tür yazılım ürünlerine *browser* (İng. *browse*: ayrıntıya girmeden gözden geçirmek, örn. kitap karıştırmak) adı veriliyor.[55]

İnternet'te *gezinen (dalga geçen* ya da *araştırma yapan)* girişken bir gencin, nerede olursa olsun sınır tanımaksızın, yeryüzünün her-

---

[53] Ne yazık ki İnternet adreslerinde şimdilik yalnızca İngilizce abecenin 25 yazacına karşılık gelen damgalar kullanılabiliyor; öteki ulusal dillerde kullanıcılar *bilişim* yerine *bilisim*, *aydın.köksal* yerine *aydin.koksal* örneklerinde olduğu gibi yalnızca bu 25 damgayı kullanarak adres belirtmek durumundadır. İletilerin içeriğinde bu zorunluk yok, çünkü gönderilen iletilerde ulusal abecelere özgü damgaların kullanımı, iki uçta karşılıklı kullanılan bir düğümleme/düğümçözme yazılımıyla sağlanabiliyor.

[54] İng. *surfing*: okyanus dalgaları üzerinde bir tahta üzerinde dolaşma. Gerçek dalgalar üzerinde değil de, *İnternet*'in yeryüzü ölçeğindeki örümcekağı *www* üzerinden eriştiğiniz sayfalar üzerinde, bilgisayar göstericisi başında ilgilendiğiniz alanlarda saatlerce dolaşarak *gezinmek* ya da *sörf* yapmak, bana Türkçedeki "aylakça dolaşmak" ya da "zaman geçirmek" anlamına gelen *dalga geçmek* deyimini anımsatıyor. İngilizce kökenli *sörf* sözcüğünün karşılığı olan kavramı Türkçe düşünmeye çalışsak *dalga kayağı* yapmak mı demeliyiz bilmiyorum. İngilizce *water skiing*'e su kayağı dediğimiz gibi *wind surf*'e de belki *yelkenli dalga kayağı* ya da kısaca *yel kayağı* diyebiliriz. *İnternet'te sörf* yapmaya da belki kısaca *İnternet'te gezinmek*, *dolaşmak* ya da belki de gençliğin sevdiği söyleşi diline yakın durup, *İnternet'te dalga geçmek* diyebiliriz.

[55] İng. *browser* sözcüğünün belirttiği yazılım türüne de Türkçede *tarayıcı* deniyor. Görüldüğü gibi 1990'lara girerken IBM'in 12.000 bilişim terimine karşılık bulmuş da olsanız, hızlı gelişen teknikbilim dur durak bilmeden yeni kavramlar için yeni sözcükler üretiyor. Burada verilen İng. *surfing* ve *browser* örneklerinde olduğu gibi, bu yeni teknik kavramları üreten en ileri ulusların dillerinde, bunlar için halk dilinde gençliğin kullandığı *uçarı* sözcükler oldukları gibi teknik terim olarak benimseniyor. Biz de öyle yapmalıyız; yaşama *uçarı* ve *sportmence* yaklaşıp dalga geçmenin tadını bilimsellik ardında koşarken de yaşayabilmeliyiz. Verimliliğe ve yaratıcılığa giden yol budur.

hangi bir yerindeki herhangi bir kişiyle iletişim kurduğunda başlayabilecek *özel bilgi akışının ve işbirliğinin* doğurabileceği olumlu sonuçları, gerçek yaşamda olan biteni gözlemeden düşleyebilmemiz bile güçtür. İşte size Türkiye'de yaşanmış bir örnek: Serbest dalış dünya rekorunu 1999'da 68 metre ile kıran ODTÜ Matematik Bölümü 2. sınıf öğrencisi Yasemin Dalkılıç, dalış yapmadaki amacının başlangıçta yalnızca "doğadaki uyumu algılama"yla ilgili olduğunu, Kübalı çalıştırıcısıyla, İnternet'te gezinirken tanıştığını, kendisiyle televizyonda yapılan bir söyleşide açıkladı. Yasemin'in ilettiği verilerden, onun dünya rekorunu bile kırabilecek bir yeteneğe sahip olduğunu düşünen Kübalı, Yasemin'i bu amaçla çalıştırabileceğini bildiriyor; onun e-posta adresine haftalık çalışma programları gönderiyor, Yasemin de ona çalışmalarda elde ettiği sonuçları... Başlangıçta yalnızca "doğadaki uyumu yaşamak" isteyen genç kız, şimdi artık bir dünya rekoru sahibi olarak "insanoğlunun sınırlarını daha da geliştirmeyi" düşlüyor.[56]

Bütün bu kolaylıklar yeryüzündeki bütün bireylere telefon ağı üzerinden sunulunca bakın çağdaş uygarlığımızda toplumumuzun ekin örüntüsü nasıl değişti: Yeryüzünün en varlıklı kişisi artık bir petrolcü, otomobil üreticisi ya da silah yapımcısı değil, bilgisayar donanımı üreticisi de değil, kişisel bilgisayarların *Windows işletim dizgesi* yazılımını (İng. *windows*: pencereler) tasarlayıp gerçekleştiren *Microsoft* ortaklığının kurucusu Bill Gates. Yeryüzünün en büyük kitabevi olan ABD'li bir *gerçek* kitabevi, hiçbir fiziksel varlığı olmayan *www.amazon.com* adresli *sanal* kitabevinin bugün onda biri gibi küçük bir satış düzeyinde bulunuyor. Çünkü *www.amazon.com* adresine yeryüzünün herhangi bir noktasından erişen herkes, seçtiği herhangi bir yapıtı anında ısmarlayabiliyor; yapıtın ederi istemcinin banka hesabından, *kredi kartı* numarasını bildirmesi karşılığında düşülüp *www.amazon.com*'un banka hesabına ekleniyor; ısmarlanan yapıt sanal ortamdaki bu işlemler dışında hiçbir *gerçek kişiyle* iletişime gerek kalmaksızın en hızlı biçimde istemcinin adresine gönderiliyor.

Kendi *sanal mağaza* ortamında e-tecim, *sanal gerçeklik*'ten de yararlanabiliyor. Çok yakın gelecekte, bugünkü renkli, üç boyutlu ve

[56] 23 Aralık 1999 günü izlediğimiz televizyon programından, Kübalı çalıştırıcının İstanbul'a işin sonunda yalnızca rekor denemesinin yapılacağı günlerde gelip öğrencisi Yasemin Dalkılıç'la yüz yüze tanıştığını rekoru kutlayıp ülkesine döndüğünü, çalışmaların İnternet üzerinden sürdürüleceğini öğreniyoruz.

devinimli görüntülerle de yetinilmeyecek. Diyelim Koç Holding'in Türkiye'deki mağaza zinciri Migros'ta satılan ürünleri, örneğin bir pastayı, istemci evindeki kişisel bilgisayarı başında sanki mağazada o pastayı *gerçekten* inceliyormuşçasına üç boyutlu ortamda, ekranda görebildiği gibi, giderek beş duyuyla duyumsanan algıları sağlayacak eldiven, maske gibi araçlarla *o pasta*'nın örneğin kokusunu, tadını, sertliğini bulunduğu yerden *duyumsadıktan* sonra hangi ürünü ısmarlayacağına karar verecek. Yaz dinlencesi için otel seçerken, kiralık ev seçerken *e-tecim* ortamının *sanal gerçeklik* düzenlerinden yararlanılabilecek. Ismarlanacak ürün bir yapıtsa, ekranda bunun biçimini görmek, sayfalarına bir göz atmak, *sanal gerçeklik* ortamında kolayca sağlanabilecek. Kısa bir süre sonra, kâğıt ortamında yapıt yerine, istemciye olasılıkla yapıtı oluşturan *sayısal veri kütüğü*, doğrudan istemcinin kendi bilgisayarının belleğine gönderilecek; o bunu ekran üzerinden okuyacak, saklamak isterse küçük bir *kapsar disk* (İng. *compact disk* ya da *CD*) üzerine yazıp kutusuna koymakla yetinecek. Şimdiden Türkiye'de ve bütün uygar ülkelerde bellibaşlı günlük gazeteler ve süreli yayınlar, İnternet ortamındaki *web siteleri* dolaşılarak okunuyor. Örneğin ABD'deki bir tanıdığımız Türkiye'ye ilişkin önemli bir gelişmeyi İnternet'teki *Hürriyet Gazetesi*'nde bizden önce, bilgi İnternet ortamına sunulur sunulmaz okuyabiliyor.

E-tecimi destekleyen en önemli önkoşul, *e-bankacılık*, çoktan hazır durumda. Türkiye'de ve yeryüzünün bütün ileri ülkelerinde hemen hemen bütün bankaların *özdevimli vezne makineleri* (İng. *Automatic Teller Machine* ya da *ATM*) ve kredi kartları ile ödeme için dükkânlarda ve mağazalarda kullanılan *satış noktası uçbirimleri* (İng. *Point of Sale* ya da *POS*) en uzak bölgelere değin yayılmış durumda.[57] *Ev bankacılığı* hizmetleri ise telefonu öylesine etkin bir hizmet aracı durumuna getiriyor ki, bir Türk bankasının televizyon için hazırlanmış tanıtma izlencesinde, İngilizce dersinde telefonu gösterip "*what is this?*" diye soran öğretmene, bilişim toplumuna uyum sağlamış öğrencisi "*this is a bank!*"[58] yanıtını veriyor; birbirine karışan kavramlar karşısında orta yaşlı öğretmen, alaylı bir biçimde, gençliğin (ve bilişim çağının) gerisinde kalmış gösteriliyor.

---

[57] Bankalararası Kredi Kartları Merkezi'nin (BKM) bildirdiğine göre, 1999 sonunda Türkiye'deki ATM sayısı 9.939, POS sayısı ise 188.957'dir. 1999'da kredi kartı kullanımı bir önceki yıla göre %107 artarak 5,32 katrilyon TL'ye yükselmiştir (yaklaşık 9,8 milyar dolar). Bunun 3,8 katrilyonu alışveriş için, 1,52 katrilyonu nakit avans çekimi için gerçekleşmiştir ("5 Katrilyonluk Kart Kullandık", *Sabah*, 4 Şubat 2000).

[58] İng. Bu nedir? Bu bir bankadır!

Okulda öğretmen-öğrenci ilişkisine gelince... Doğal olarak okullar belki ortadan kalkmayacak, öğretmene gereksinme de bir yerde sürecek, ama bütün bunların işlevleri değişecek, okulun yanı sıra *Bilgisayar Destekli Eğitim (BDE)* ve *uzaktan öğretim* çok yaygın biçimde kullanılacak ve eğitim/öğretim, bütün bireylerin eşitçe ulaşabilecekleri biçimde yaşam boyu süren bir sürece dönüşecek.

Türkiye'de 1984'ten beri konuşulan, yazılıp çizilen *Bilgisayar Destekli Eğitim* kavramı 1990'dan beri "öncü uygulamalar" ile gündemde; "bir milyon bilgisayar", "her okula, her eve bilgisayar" gibi savsözlerle topluma tanıtılan ve Dünya Bankası kredileriyle desteklenen bu atılım, 2000'li yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı'nca eğitimin yeniden yapılandırılması çizgisinde yürütülecek. *Tasarı*'nın başarısı mali kaynaktan çok, eğitimin içeriğiyle ilgili olduğundan, ulusal düzeyde başarı kısa sürede sağlanamasa bile, bu olanağın, bireylerin kendi seçtikleri konuları, istedikleri zamanda, kendi yeteneklerine uygun bir hızla öğrenebilmeleri için çok değerli bir ortam yaratacağından kimsenin kuşkusu yok. Benzer biçimde, türlü uğraş alanlarından başvuran öğrencilere Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Uzaktan Öğretim Programı *İDEA*, "bilgisayar okuryazarlığı" düzeyinde ilk başarı belgelerini, yüzyılın sonunu beklemeden 1999'da verdi bile. Bu yöntemde, uzak noktadaki bir öğrenci yeryüzündeki herhangi bir ülkeden seçtiği bir öğretim izlencesinde yer alan konuları, seçtiği öğretmenlerden İnternet ortamında, kendi evindeki bilgisayar aracılığıyla iletişim kurarak alabiliyor. Yeryüzünün bütün kitaplıklarındaki başvuru kaynaklarına, tezlere, araştırma raporlarına İnternet ortamında erişebiliyor, eposta ile dilediği herkesle bilimsel iletişim kurabiliyor. Eğitim kurumu gerçekten işlev ve biçim değiştiriyor. Bütün uygar ülkelerin ulusal dilleri ve birikimleri yeryüzünde yaşayan bütün bireylerin ortaklaşa kullandığı bir insanlık birikimine dönüşüyor.

Bir mimar, bir yapı mühendisi, bir makine mühendisi ya da yoğrumsal sanatlarla uğraşan bir grafikçi, dokuma ustası ya da moda kesiminden bir tasarımcı, çizimlerini bugün Türkiye'de ve yeryüzünün bütün ülkelerinde artık "Bilgisayar Destekli Tasarım" yazılımlarını kullanarak, evindeki kişisel bilgisayarında ya da yanında taşıdığı *dizüstü bilgisayar*'ında yapıyor. Uzmanların görevlerini yapmak üzere işyerine gitmeleri bile birçok durumda gereksizleşiyor, çünkü bir uzmanın yandaki odada çalışan bir başka uzmana düşüncesini bildirmek ya da tasarımını göstermek istediğinde yapması gereken veri gönderme işiyle, başka bir kentteki ya da ülkedeki bir uzmana benzer amaçla veri göndermek için yapması

gereken iş bütünüyle özdeş... Bilişim toplumunda uzaklıklar ortadan kalkıyor; küreselleşen yeryuvar artık gerçekten bir "elektronik köy".

Yüksek çözünürlüğü olan bilgisayar grafik ekranında bin bir rengi ve biçimi *sanal palet*'inden ve *veri tabanı*'ndan çekip alan ve kullanıveren bir tasarımcının üretebileceği sanatsal ürün, sanatçı için artık başka tür bir eğitim, başka bir yaratıcılık, başka bir kişilik ve kimlik gerektiriyor. Yeni müzikler yaratan bir bestecinin kullanmak istediği ses öğeleri de bilgisayar belleğinde saklandıktan sonra üst üste seslendirilip birleştirilerek, türlü çalgılar için üretilmiş yapay sesler kullanılarak kısaca *MIDI* adı verilen *Müzik Aletleri Sürücü Arabirimi* (İng. *Musical Instruments Digital Interface*) yazılımıyla işlenerek, beste bilgisayar ortamında elektronik aygıtlarla üretiliyor ve seslendiriliyor.

Bilişim Çağı'nda yalnızca hizmet ve tüketim ilişkileri değişmekle kalmıyor. Özellikle üretim ilişkileri de değişiyor. İlkel toplayıcı/avcı toplumda, herkesin gelir düzeyi birken, tarım toplumunda, gelir düzeyleri birbirinden ayrılan iki yeni sınıf daha oluşmuştu, *toprak işçileri* ve *toprak sahipleri*. Yapım toplumunda da yeni bir sınıf ortaya çıktı: *yapım işçileri*. Böylece yapım toplumunun üç sınıfı şunlar: (a) *tarım işçileri* (en düşük gelir düzeyi, iş değiştirme olanağı bulunmadığı gibi dinlence de yok); (b) *yapım işçileri* (orta gelir düzeyi, kısıtlı bir iş değiştirme olanağı yılda bir kez dinlence); (c) *toprak sahipleri* ve *üretim araçları sahipleri* (yüksek gelir düzeyi, çalışma zamanında özgürlük). Bilişim toplumunda ise yepyeni bir toplumsal sınıfın daha ortaya çıktığı gözleniyor Silikon Vadisi'nde: *Bilişim kesimi çalışanları*. Bunlar yapım kesimi çalışanlarının gelir düzeyinden çok daha yüksek bir gelir düzeyine sahip, iş devingenliği ortalama yaklaşık 3 yılı aşmayan, çalışma zamanında ve yerinde özgürleşmiş yeni bir toplumsal sınıf.[59]

---

[59] Yarının *bilişim toplumu*'nun bugünden gerçek bir örneğini yaşayan Kaliforniya/ABD'deki *Silikon Vadisi*'nde yıllardır mesleğini, birçok Türk genciyle birlikte, yazılım kesiminde sürdüren eski öğrencilerimizden Bs. Müh. Cengiz Erbaş (HÜ, 1989), 23 Aralık 1999 günü Ankara'da yaptığımız görüşmede, Bilişim Toplumu'nun başlıca ayırıcı özelliği olarak nitelediği bu ayrımı, Silikon Vadisi'nde açık seçik gözleyebildiğini bildirmişti.

Onun bu görüşlerini, Türkiye'deki gözlemlerimizle birleştirerek tartışma olanağı bulduk. Bkz. "On the Socio-economic Impact of Information Revolution", Cengiz Erbas. *The Future of Software Engineering in the Networked World*, Conference held in North Dallas/Addison, Texas in June 4-8, 2000 (Conference sponsored by *Society for Design and Process Science*

Uzaklıkların artık anlamsızlaştığı, birçok uğraş alanında çalışanların görevlerini evlerinde üretebildikleri, iş yaşamıyla ya da özel yaşamla ilgili her türlü iletişimin e-posta ile yapıldığı, öğrencilerin evlerinde uzaktan öğrenim görebildikleri, gazetelerin İnternet ortamından okunduğu, alışverişin büyük bir bölümünün e-tecim ortamında yapıldığı, banka işlemlerinin telefon aracılığıyla ya da özdevimli vezne makineleriyle uzaktan yürütüldüğü, özel arkadaşlarla söyleşilerin İnternet ortamında yapıldığı, giderek yeni arkadaşlarla tanışıklıkların bile bu ortam üzerinde yoğunlaşmaya başladığı bir toplumda, kuşkusuz bugünkü kentlerimizin de değişik biçimde, çok daha esnek ve özgür bir biçimde, olasılıkla yeniden doğayla iç içe, sessizlik ortamında ya da kuş sesleri ve herkesin kendi seçtiği güzel müzikler ortamında, mutlu yaşamaya elverişli bir biçimde yeniden örgütlendiğini göreceğiz. Bilişim toplumunda yaşayan bireylerin evleri de bugünden *anlayışlı ev*'ler olarak tasarlanmakta ve üretilmekte. Bir yandan güvenlik konuları önem kazanırken, öte yandan çok daha verimli "anlayışlı" ısıtma, soğutma vb. düzenekleriyle örneğin evde bulunmayacağımız sürelerde ısıtma kendiliğinden duracak, dönüşümüzün beklendiği saatte evimizin sıcaklığı kişisel bilgisayarımız denetiminde, biz evde yokken istediğimiz düzeye çıkarılabilecek. Anlayışlı buzdolabımız yiyecek içecek gereksinmelerinizi planlayacak, bunlar e-tecim olanaklarıyla özdevimli olarak ısmarlanabilecek. Sayısal televizyon, etkileşimli biçimde kullanılacağından, yeryüzünde olan biten güncel olayları ve yeryüzündeki bütün insanlığın her türlü bilgi ve sanat birikimini herkes özlediği ve her an yeniden tanımlayabileceği kişisel ilgileri çizgisinde yönlendirerek izleyebilecek. Böyle bir ortamda yayınlara ne herhangi bir kısıtlama ya da yasaklama uygulanabilecek, ne de zararlı yayın kavramından söz edilebilecek. Olsa olsa veri iletişim ağlarında ve *bilgi otoyolları*'nda *veri trafiği* tıkanmasın ve bütün insanlığın ortak bilgi ve bilişim altyapısını oluşturan kaynaklar savurgan bir biçimde anlamsızca tüketilmesin diye her yurttaşın uyması gereken *İnternet iletişim töresi* ortaya çıkacak.[60] Ayrıca bu toplum düzeninde ortaya çıkan *bilişim suçları*'nın[61] ulusların yasama erki eliyle

---

and *Software Engineering Society*, incorporating *IEEE International Conference on Systems Integration*).

[60] 14-18 Aralık 1999'da İstanbul'da yapılan XVI. TBD Ulusal Bilişim Kurultayı'nda (Bilişim '99) "İnternet Töresi" konulu bir açık oturum yapılmış, bir çalışma takımı oluşturulmuştur.

[61] Bkz. *Panel: Bilişim Suçları*, T.C. Adalet Bakanlığı, Hâkim ve Savcı Adayları Eğitim Merkezi Başkanlığı, Ankara Açık Cezaevi Matbaası, 28 Şubat 2001 (84 s.).

bilişim toplumu'nun *tüzel* düzenini oluşturacak ayrıntılı yasalarla tanımlanması, her suçun cezalar ve caydırıcı yaptırımlarla önlenmesi, bireysel insan haklarının bu bağlamda gözden geçirilmesi, *kişisel gizlilik*, başkalarına *bilgi/veri kirliliği* ile zarar verme, *yazılım iyelik hakları*, daha genel anlamda *düşünsel ürünlerle ilgili iyelik hakları* gibi yeni sorunlarla kalıcı tüzel düzenlemeler sağlanması gibi sorumluluklar da toplumsal kurumlardan *devlet*'e düşen yeni görevler.

Bilişim Devrimi'nin geçiş döneminde neden olabileceği sıkıntıları ve olumsuz gelişmeleri önleyebilmek, Bilişim Toplumu'nun gerektirdiği teknikbilimsel altyapının ve tüzel üstyapının oluşmasını hızlandırabilmek ve bütün bu çalışmaların maliyetini anlamlı bir düzeye indirebilmek amacıyla devletlere, yerel yönetimlere ve sivil toplum örgütlerine düşen görevlerin işlendiği çok sayıda kaynak 1970'lerden bu yana Türkiye'de de yayınlanmış bulunuyor.[62]

14-19 Aralık 1999'da İstanbul'da yapılan TBD 16. Ulusal Bilişim Kurultayı'nın kapanışında insanoğlu'nun bu geleceği *e-gelecek*,

---

[62] Şu temel kaynakların kolay kolay eskimeyeceğini düşünüyorum: **(a)** *Kalkınmada Bilgisayar Teknikbilimi*, önsöz/çeviri: Aydın Köksal, TBD, Ankara, 1974. (Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Toplumsal İşler Bölümünün 1971'de New York'ta yayınladığı *The Application of Computer Technology for Development* başlıklı E.71.II.A.1 sayılı yayınının tam metni); **(b)** *L'informatisation de la Société, Rapport à M. le Président de la République*, Simon Nora, Alain Minc, La Documentation Française, Paris 1978; **(c)** *Informatique et Libertés, Textes et Documents*, Journal Officiel de la République Française, Commission National de l'Informatique et des Libertés, 2e Edition, Paris, 1980; **(ç)** *Yazılım: Doğmakta Olan Bir Endüstri*, çeviri editörü: Aydın Köksal, yardımcı çevirmenler: Cesur Baransel, Mustafa Aykut, Sosyal Planlama Başkanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Ankara, Mart 1990 (OECD'nin Bilişim, Bilgisayar, İletişim Politikası (ICCP) Grubunca Aralık 1985'te Paris'te yayınlanan İng. *Software: An Emerging Industry* ya da Fr. *Les Logiciels: L'Emergence d'une Industrie* başlıklı 9 sayılı yayının tam metin Türkçe çevirisi); **(d)** *Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Yazılım Endüstrisi*, Editör: Ersin Töreci, TBD, Ankara, 1991; **(e)** *Turkey: Informatics and Economic Modernisation (A World Bank Country Study)*, The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, Washington, 1993; **(f)** *Bilgi Teknolojileri Türkiye için Nasıl Bir Gelecek Hazırlamakta*, Yurdakul Ceyhun, M. Ufuk Çağlayan, 1996 Bilişim Teknolojileri Büyük Ödülü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları sayı: 361, 1997; **(g)** *Türkiye Bilişim Stratejileri Çalışma Raporu*, Türkiye Bilişim Vakfı (TBV), İstanbul, 1996 (*www.tbv.org.tr*); **(ğ)** *Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Anaplanı (TUENA) Sonuç Raporu*, Koordinasyon: T.C. Ulaştırma Bakanlığı TUENA Projesi, TÜBİTAK BİLTEN, Ankara, 1999 (*www.tuena.tubitak.gov.tr*); *Türkiye Bilgi Toplumu 2010, TUENA*, TÜBİTAK BİLTEN, Ankara, Ocak 2000, CD kabında 28 sayfalık özet.

toplumsal kurumlar da *e-ekonomi, e-kent, e-toplum, e-devlet* sözcükleriyle nitelendirildi. Umudumuz odur ki, birçok yazarın "kol gücünün makineleşmesi" diye yorumladığı endüstri devriminin ortaya çıkışında, uzun süren geçiş dönemi boyunca altyapısız ve hazırlıksız bir biçimde büyüyen kentlerin sağlıksız koşullarında, bu büyük devrimin karşılığını ödeyen nice kuşakların yaşadığı büyük sıkıntıların benzerlerini, "düşünce gücünün makineleşmesi" diye yorumlanan bilişim devriminde insanoğlu, toplumsal kurumların tümünde yaşanacak sarsıntıları, gelecek yaratıcı bir planlamayla önleyebilsin; bilişim toplumunun sağlayacağı "barış ve mutluluk çağı"nın bedelini, geçiş döneminde uyum güçlüğü çekecek birkaç kuşak, yitik yaşamlarıyla ödemesin. Bilişim kavramındaki düşünsel özün bunu olanaklı kılacağına inanıyorum; sorun'un bütüncül özünü gözden kaçırmadan, başta eğitim düzenimizdeki sorunları kısa sürede çözebilmemiz koşuluyla.[63]

Sonuç olarak *ekonomi* ile *iletişim*'den başlayarak, yoğunluğun ürün ve para akışından elektronik bilgi akışına kaydığı *tecim*'e, *eğitim*'den *bilim* ile *teknikbilim*'e, *kentler*'imizin, *evler*'imizin düzenlenişinden gündelik *yaşayış biçimi*'mize, oradan aile ilişkilerimize, yarınki toplumu sürdürecek gençlerimizin İnternet üzerinden kentlerindeki, ülkelerindeki, giderek yeryüzündeki bütün gençlerle bilgi alışverişi ve arkadaşça iletişim kurma olanaklarına, söyleşilerine, flörtlerine, bilimsel araştırma amacıyla ya da merakları dolayısıyla, durmadan kabaran yeni teknikbilimsel buluş dalgaları üzerinde sanki yelken açıp özgürce dolaşarak gezinmelerine ya da, yaratıcılığın ardında gönüllerince dalga geçmelerine olanak tanıyan ve hemen bütün toplumsal kurumları etkileyen köklü bir *ekinsel devrim* yaşamaktayız.

---

[63] Bu konuda bkz. **(a)** "Bilişim 'Evrim'in Çalkantısını Yaşıyor", Prof. Dr. Mübeccel Kıray'la Söyleşi: Hülya Küçükaras, *Bilişim*, Türkiye Bilişim Derneği (TBD), sayı: 67, yaz-güz 1997, s. 40-44; **(b)** "Türkiye 2023", TBD 15. Ulusal Bilişim Kurultayı (Bilişim '98) Kapanış Oturumunda Panel, yöneten: Aydın Köksal, katılanlar: Cemal Kutay (tarihçi), Prof. Dr. Özer Ergenç (tarihçi), Av. Ayla Babila (Türk Hukukçu Kadınlar Derneği üyesi ve Uluslararası Hukukçu Kadınlar Federasyonu Konseyi üyesi), Tamer Levent (Türkiye Devlet Tiyatroları Opera ve Balesi Çalışanları Vakfı TOBAV Başkanı), Ruhi Esirgen (Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Genel Müdürü), Hülya Küçükaras (TBD Yönetim Kurulu Üyesi), Prof. Dr. Orhan Güvenen (DPT Müsteşarı), yayına hazırlayan: İ. İlker Tabak, *Bilişim*, Eylül 1999, sayı: 71, s. 44-53.

İşyerlerinin, bankaların, okulların fiziksel yerleşimlerinin öneminin azaldığı, bireylerin banka ilişkilerini, işleriyle ilgili görevlerini, öğrenimlerinin büyük bir bölümünü yapmak üzere kurmaları gereken iletişimlerini evlerinden ya da bulundukları herhangi bir yerden yürütebildikleri bir toplumda, bireylerin gönülleri öyle isterse, *aile yaşamları*'nın da *ev ortamında* ve *bireysel ilgilere göre* odaklanabileceği apaçık ortada.

Bütün bunlara ek olarak zaman tüketici ve yaratıcı olmayan bütün ağır ve tatsız işlerin *robotlar*'ca yapıldığı ve denetlendiği, fabrikalardaki üretimin *süreç denetim* teknikleriyle yürütüldüğü bir toplumda bireylerin, dinlenme için, spor için, her türlü kişisel merakları için gündelik yaşamlarında kendilerine çok daha büyük bir zaman ayırabileceklerinde de kuşku yok. Yer değiştirme ve yolculukların bundan böyle daha çok değişik bölgelerdeki insanlarla yüz yüze tanışma, araya herhangi bir elektronik araç girmeden, doğrudan görüşme (bir bakıma kucaklaşma), ülkeleri, ekinleri, kendi ortamlarında bulunarak tanıma, spor vb. konularda yarışma, kısacası, görevden çok, doğrudan "gezi" amacıyla yapılacağı da besbelli.

Böylece örneğin XXI. yy'ın ortalarında artık çoğalmayacak 90-95, bilemediniz 100 milyon kişilik Türkiye'nin ışıl ışıl güneşli kıyılarına, dağlarına, ırmaklarına, geçmiş uygarlıklardan bize kalıt ören yerlerimize ve yemeklerimizle, geleneklerimiz, müziğimiz, alışkanlıklarımız, güler yüzümüzle bizi, yüz yüze tanımaya, her biri bir barış elçisi gibi yılda bir o kadar kişinin, dinlenmek, spor yapmak, yer görmek, arkadaşlıklar kurmak gibi amaçlarla *gezgin* kimliğiyle konuk geleceğini sanıyorum. İş yaşamından esirgenen çalışma süresi, artan bir ivmeyle özel yaşam doğrultusunda, gerçekten barışçı bir biçimde kullanılacak. Gelişen bilişim hizmetlerinin sağlayacağı olanaklarla gittikçe daha çok kişisel ilgilere göre düzenlenebilen toplumsal örgütlenmelerle, bilişim devrimine erken ayak uydurabilecek uygar toplumlar bağlamında, insanoğlunun geleceğinde güvenilir ve sürekli bir barış ve mutluluk çağı başlıyor.

Küreselleşme

Küreselleşmeyi tanımlamak güç. Bununla birlikte genel olarak benimsenen yorumlarda bu olayın teknikbilimsel boyutu öne çıkıyor. Örneğin Gencay Şaylan'ın tanımı şöyle: *Küreselleşme*, temelde önce *teknikbilimsel devrim*'den [demek ki *bilgi işlem* ya da *bilişim* ve *iletişim* alanlarındaki devrimden], sonra da Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla [ortaya çıkan durumdan kaynaklanan] evrensel bir süreç.[64] Osman Ulagay da, küreselleşmeyi, "Üçüncü Endüstri Devrimi'nin [demek ki bilişim devriminin] bir uzantısı, teknikbilimdeki yeni atılımın bir sonucu" olarak yorumluyor; dolayısıyla, yarattığı bütün olumsuz etkilere karşın, küreselleşmeyi durdurmanın ya da tersine çevirmenin olanaksızlığını vurguluyor.[65] Ulagay'a göre, küreselleşmenin birinci yüzünü "insan yaşamının hemen her alanını etkileyen, teknoloji güdümlü bir dönüşüm ve değişim süreci oluşturuyor. İkinci boyutta ise bu dönüşüm ve değişimin sarsıcı etkilerine karşı ortaya çıkan tepkileri görüyoruz... [Bu sarsıcı etkilerden bağımsız olarak] birinci boyutta yer alan ve bizi bilgi toplumuna [bilişim toplumuna] götüren kapsamlı değişimin kendine özgü dinamikleri var."[66]

Bir yandan çokuluslu ortaklıklar, küreselleşme ortamında artan güçleriyle ulusal devletlerin egemenliğine ortak olurlarken, öte yandan iki Almanya'nın birleşmesiyle yeniden ortaya çıkan *Orta Avrupa* (Alm. *Mitteleuropa*) ekonomik bölgesiyle birlikte gelişen mikroulusalcılık akımı, yalnızca Orta Avrupa'da değil, yeryuvar ölçeğinde de, siyasal güçlerle ekonomik güçlerin karşı karşıya kaldıkları yeni bir *belirsizlik ortamı* yaratmıştır. İskoçya'nın Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı'ndan bağımsızlığını istemesi, Valonlar'la Flamanlar'ın anadilleri doğrultusunda Belçika'da ortaya çıkan birbirlerinden ayrılma eğilimleri, Basklar'la (Bilbao) Katalan'ların (Barselona) yine anadilleri doğrultusunda İspanya'da güttükleri mikroulusalcılık, giderek Kuzey İtalya'da Lombardiya ağırlıklı bir *Padanya Cumhuriyeti*'nin kuruluşunun duyurulması, *Milano* Anakent Başkanı'nın davranışları ve girişimleriyle,

---

[64] *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Gencay Şaylan, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 113-141; 150-163'ten aktaran: *21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul, İkinci Basım, Nisan 1999 (Birinci Basım Mart 1999), s. 684.

[65] *Quo Vadis? Küreselleşmenin İki Yüzü*, Osman Ulagay, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2. Baskı, Ocak 2000 (Ekim 1999), s. 132, 136.

[66] Osman Ulagay, a.g.y., s. 117.

İtalyan birliğine bağlı olmaktan çok, kendini bir Orta Avrupa başkentinin yöneticisi gibi duyumsadığını göstermesi, *Venedik* ve *Trieste* kentleri'nin de geleceklerini, tıpkı Ljubljana (Slovenya) ve Zagreb (Hırvatistan) gibi Orta Avrupa ekonomik bütünleşmesi içinde görmeleri, *küreselleşme*'nin ve *Yeni Dünya Düzeni*'nin temelinde yatan *teknikbilimsel devrim*'le (*bilişim devrimi*'yle) birlikte, başta Avrupa olmak üzere bütün yeryüzünde, bin yıl önce de yaşanan yeni bir *bulanıklık çağı*'nı başlatıyor. Böylece, 1970'lerde *bilişim toplumu*'nun koşullarını ve sorunlarını irdeleyen yapıtlarıyla Fransa'da ve yeryüzünde ün kazanan çözümleyici Alain Minc'e göre, Avrupa bir "*kaos kıtası*"na dönüşmekte, ortaya çıkan *bunalım*'ların çözümünde "*gri*" toplumlar ağırlık kazanmakta, yeni bir düzen arayışında, kendisinin "*Yeni Ortaçağ*" diye adlandırdığı bir "*Bulanıklık Çağı*", sancılı bir "*Kasınma Çağı*" başlamaktadır.[67] Bir yandan Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika'yla *Kuzey Amerika Özgür Tecim Bölgesi* (*NAFTA*[68]) doğrultusunda bütünleşirken, Avrupa'da da siyasal birlikten önce, yeni bir *ekonomik* Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu mu, yoksa küreselleşmenin daha geniş ölçeğinde yeni bir *Avrasya Ekonomik Bölgesi* ya da *Avrasya Uygarlığı* mı biçimlenmektedir, bunu çağın akışı içinde, kendimiz de geleceği bir ölçüde belirleyecek oyuncular olarak, yaşayıp göreceğiz. Burada, Alain Minc'in yapıtının son bölümünde yer verdiği, *Yeni Ortaçağ kaosu* ya da *karmaşıklığı* içinde "Fransa'nın Şansı" bölümünde, *birimsel* (Fr. *unitaire*) devlet yapısının Fransa'yı en güçlü ülke konumuna getirdiği sonucuna vardığını anımsatmakla yetinelim. Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu, Federal Almanya gibi büyük devletlerin hepsi *federal* devletlerdir. Özerk devletlerden ya da ekonomik bölgelerden oluşmaktadırlar. Bu anlamda "Avrupa'nın en büyük *bölgesi* Fransa'dır: Onu ne diye yabancı *Land*'lara[69] bölmeli... federalizmle flört etmenin hiçbir anlamı yok."[70]

---

[67] *Yeni Ortaçağ*, Alain Minc, Çeviren: Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge Kitabevi, Ankara, 1995. Yapıtın özgün adı: *Le Nouveau Moyen Age*, Editions Gallimard, 1993. Minc, bu önemli yapıtının son bölümünde Fransa'nın şansını, Avrupa'nın en üniter (birimsel) devleti olarak, bu ülkenin kendine özgü *yurttaşlık felsefesi*'ne bağlılığında görüyor.

[68] Kuzey Amerika Özgür Tecim Bölgesi, *NAFTA* (İng. *North American Free Trade Area*).

[69] *Land*: Almanca *ülke* anlamına gelir. Federal Almanya *Bayern (Bavyera)*, *Baden-Württemberg*, *Rheinland-Pfalz*, *Hessen*, *Sachsen*, *Brandenburg*, *Schleswig-Holstein* vb. gibi, her birinin parlamentoları ve hükümetleri olan ülkelerden (*Land*'lardan) oluşur.

[70] Alain Minc, a.g.y., s. 209.

Küreselleşmenin koşulları, yalnızca bu değişimden kuşkusuz en çok yararlanabilecek ileri ve güçlü merkez ülkelerle, onların edilgen pazarı durumuna düşebilecek azgelişmiş ve ekonomisi güçsüz küçük ülkeleri değil, özellikle bilişim teknikbilimiyle ilglili altyapısını erken gerçekleştirdiği için bu devrime ayak uydurmayı başarma olasılığı bulunan, bu iki öbek arasında değişim sancıları çeken, özel konumdaki ülkelerin geleceğini de belirleyecektir.

Bilişim Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan bulanıklık ve belirsizlik çağına Osman Ulagay *yanılma çağı* adını veriyor. *Küreselleşmenin iki yüzü*'nü incelediği yapıtında, "Olan biteni kavrama ve yorumlama yeteneğini yeniden kazanmak, 'yanılma çağı'nı aşmak istiyoruz... Bana öyle geliyor ki biz bugün bunları düşünmezsek ve tartışmazsak yarının dünyasında kendimizi büsbütün pusulasız bulacağız" diyor.[71] Düşüncesini şöyle sürdürüyor: "Bugünün dünyasında 'büyük resme' baktığımız zaman kaotik bir manzarayla karşılaşıyoruz. Parçalanmış, adeta bir yap-boz gibi binlerce parçaya bölünmüş bir tablo var karşımızda ve bu parçaların nasıl bir araya getirilebileceğini bilen de yok sanki. Belki de yeni parçalar bulup yeni bir tablo oluşturmak gerekecek."[72]

Öte yandan, *Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken* adlı yapıtında ulusal devletin geleceğini Paul Kennedy şöyle yorumlamakta: "Son birkaç yüzyılda siyasal ve uluslararası işlerin özerk baş oyuncusu durumunda olan *ulus-devlet* yalnızca denetimi elden kaçırmış ve bütünlüğünü yitirmiş görünmekle kalmayıp, yeni koşullara yanıt verecek örgütlenme türleri arasında *yanlış seçim* olma özelliğini de korumaktadır... Yetkenin ulus-devletten hem yukarıya hem dışa doğru devredilmesi... sadece büyük şirketler ve bankalar gibi uluslararası oyuncuların yeniden ortaya çıkması ya da büyük ölçüde hükümetlerin denetimi dışında kalan küresel bir iletişim dizgesi ile değil,... önde gelen endüstri demokrasileri arasında daha geniş bir işbirliği ve danışma süreci (G-7), Birleşmiş Milletler, UNESCO, Dünya Bankası, IMF[73] gibi uluslararası kuruluşların oynadığı roller" ile de ilişkilidir.[74] "Yetkenin ulus-devletten küçük birimlere

[71] Osman Ulagay, a.g.y., s. 17.

[72] Osman Ulagay, a.g.y., s. 45.

[73] IMF, İng. *International Monetary Fund*: Uluslararası Para Fonu.

[74] *Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken*, Paul Kennedy, Çeviren: Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995, s. 169. Yapıtın özgün adı: *Preparing for the Twenty-First Century*, 1993; copyright Paul Kennedy 1993 (Bu kaynaktan alıntılanan birkaç sözcük yazar eliyle Türkçeleştirilmiştir).

devredilmesinin de temelinde ekonomik ve teknikbilimsel gelişmeler yatmaktadır... Avrupa'da bir baştan öbür başa sınırların yıkılması, evvelce ulusal gümrük ve tarife sistemlerince yasaklanan yerel ekonomik bölgelerin doğmasına (çoğu zaman da yeniden doğmasına) olanak sağlamıştır... Slovenya Avusturya ile alışverişini arttırmış, Sırbistan'la alışverişini azaltmıştır, Alsace-Lorraine Paris'ten çok Baden-Württemberg ile bütünleşme yolundadır."[75] Paul Kennedy, gelecekte mikroulusalcılığın yaygınlaşacağına inandığını gösteren bütün bu yorumlarına karşın, sonuçta yine de "ulus-devlet birçok insan için kimliğinin birinci dereceden merkezi olma özelliğini hâlâ korumaktadır... Devletin özerkliği ve işlevleri uluslaraşırı eğilimlerin etkisiyle aşınmaya uğrasa bile, küresel değişime karşı duyarlılığı ortaya koyabilmek bakımından kilit birim olarak devletin yerine konabilecek yeterli özellikleri taşıyan bir 'başka öğe' henüz ortaya çıkmamıştır"[76] diyerek Alain Minc'in yorumuna katılmaktadır.

Satınalma gücü eşliğine göre kaba ulusal üretimiyle XXI. yy başında Fransa'nın ancak üçte biri ölçüsünde bir ekonomik büyüklüğe sahip olan bir Türkiye, kaosla düzenin eşiğinde[77] *karmaşık* davranışlar sergileyen, göreli olarak küçük ve bir türlü ekonomik uçuşa geçemeyen bir Türkiye, bir yandan bilişim toplumunu gerçekleştirme çabalarını arttırır, bu doğrultuda ulusal bir yazılım endüstrisi geliştirebilirse, öte yandan anadiliyle öğretim ve öğretimin birliği gibi Atatürkçü ilkelerine yeniden sarılarak yurttaşlık temeline dayalı ulusal birliğini, küreselleşme olgusu karşısında, "Yeni Dünya Düzeni"nin olumsuz koşullarına karşın koruyabilirse, geleceğin en büyük birimsel bölgelerinden biri olarak "Yeni Ortaçağ"ın kaosundan ya da karmaşıklığından, bütünlüğünü ve bağımsızlığını yitirmeden, belki de Üçüncü Binyılın en önemli merkez ülkelerinden biri olarak çıkabilecektir.[78]

---

[75] Paul Kennedy, a.g.y., s. 170.

[76] Paul Kennedy, a.g.y., s. 172-173.

[77] Bkz. *Karmaşıklık, Düzen ve Kaosun Eşiğinde Bilim,* M. Mitchell Waldrop, Çeviren: Zülfü Dicleli, Türk Henkel Dergisi Yayınları, Aralık 1997, İstanbul. Yapıtın Özgün adı: *Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos,* Touchstone/Simon & Schuster, Penguin, 1994.

[78] "Türkiye'nin Geleceğine İlişkin Senaryolar ve Belirleyici Etmen Olarak Ulusal Yazılım Endüstrisi", Aydın Köksal, *Bilişim 2001, Bildiriler*, TBD XVIII. Ulusal Bilişim Kurultayı, TBD, İstanbul, 2001 (baskıda).

Bölüm 5

TOPRAK

19. AVRUPA'YI DOĞURAN ASYA

Dil ile ekin kavramlarının türlü özelliklerini ve aralarındaki ilişkileri görmek amacıyla alıp verdiğimiz bunca sözden sonra, şimdi artık ayağımızı yere basalım; sıra geldi toprağa. Başka toplumların kıyısında yaşayan birtakım ekinler dışında, dili, bilimi ve öteki kurumlarıyla ekinleşmiş toplumların çoğu için bir *yurt* söz konusudur. Ekinsel yapı içerisinde *yurtseverlik* duygusuna verilen önem birçok toplumlarda en başta gelir. Bu durum, yurda yönelen bir saldırı karşısında özellikle belirginleşir.

Biz burada, dil ile ekin bakış açısından yurt kavramını incelerken, böyle bir incelemenin aşırı soyut kalmasından çekindiğimiz için, bakışlarımızı yeryüzünde belli bir toprağa çevirmeyi yeğ tutacağız. *Toprak* olarak Türkiye'yi inceleyeceğiz. Gerçekten Türkiye'nin ana dili Türkçe ile Türk ekini üzerinde kısaca durmak, bunlar arasındaki ilişkiler üzerinde biraz düşünmek, soyut genellikleri somutlaştırarak örneklendirmek bakımından ilginç olabilir. Sanırım bu örnek, gereğince ayrıntılı biçimde incelenebilse, yeryüzünün başka bölgeleri üzerinde yapılabilecek gözlemlerden daha geniş kapsamlı, derinlemesine bir kavrayış sağlar. Yine de örneğin İspanya/ İber yarımadası, Galya / Fransa, Meksika ya da bugünkü Rusya toprakları da bu amaçla seçilip incelenebilirdi. Örneğin İspanya'nın en yüksek dağı *Mulhacen* bugün hâlâ, *Endülüs*'ün son Arap komutanı *Mulay Hasan*'ın adıyla anılıyor, 781 yıllık (711-1492) Arap egemenliğinin sonuda *Granada*'nın anahtarını, kalıcı bir barış süreci dileyerek İspanyol komutanına törenle veren Arap Komutanının adıyla... İber yarımadasının en büyük ırmağının adı bugün hâlâ *Guadalquivir* (Ar. *Wadi Al-Kebir*[1]: Büyük Vadi ya da Büyük Irmak); *el alcazaba* (kasaba, kale), *medina* (kent), *aceituna* (zeytin) İspanyolcada çok büyük bir oranda kullanılan Arapça kökenli sözcüklerden birkaçı.

[1] *W/v* sesbirimi ile *g* sesbirimi arasında birçok yerde birinden ötekine dönüşüm görülür; *b/v* sesbirimleri ise İspanyolcada tek bir sesbirimin *başkayazımları* gibi birbirlerinin yerini tutacak biçimde kullanılır. Örneğin İng. *warranty/guarantee* (*gu*'daki *u*, özü *uv olan w*'nin içindeki *u*'dur), *garderobe/wardrobe*, İsp. *Vasco/Basco*, Fr. *Gascon*, İsp. *Vizcaya/Biscaya*, *La Havana/La Habana* vb. Böylece İsp. *Guadalquivír* ve Ar. *Wadi Al-Kebir* yazımları büyük ölçüde benzer biçimde okunur.

Örneğin *Málaga* kentinin anıtsal yerel yönetim binasının gişinde, *Andalucia* ya da *Endülüs*'lü bu tarihsel liman kentinin ne denli karmaşık bir uygarlıklar beşiği olduğunu uzun uzun dile getiren mermer üzerine kazılmış yazıtı okurken gençliğimde ne denli etkilendiğimi bugün de coşkuyla anımsarım. Yazıtta şuna benzer birtakım sözler dile getirilmiş olmalıydı: "Doğu Akdenizlilerin kurduğu *Málaga*, hem bir *İber-Kelt*, hem bir *Fenike*, hem bir *Alan, Süev, Vandal* kentidir, *Málaga* bir *Vizigot*, bir *Kartaca*, bir *Roma* kentidir, hem de bir *Arap* kenti, bir Müslüman kenti, bir Hıristiyan kenti, bir Yahudi kenti, bir İspanyol kenti; sonuç olarak bunların hepsinin bir toplamı, bir bireşimi demek olan bir *İspanyol* kenti". Sonraki ilişkilerimde "toprağın geçmişine bağlı bu onurlu ve insancıl yurtseverlik bilinci"nin, ülkede uygulanan çağdaş eğitimle de pekiştirilmiş olarak, İspanyollarca büyük ölçüde paylaşıldığına tanık oldum.

Bütün olası seçenekler arasında, "Toprak" başlıklı bu bölümde biz amacımız için en iyi örnek olarak, Türkiye toprağını incelemeyi yeğledik. Çünkü, bir Türk olarak bu konuyu daha iyi bilmemiz dışında, gerçekten Anadolu gibi ekinler beşiği, diller kavuşağı topraklarının sayısı hem azdır, hem de bunların hiçbirinin uygarlık geçmişlerinin süresi Türkiye'ninki ölçüsünde uzun değildir. Doğallıkla bizim bu deneme çerçevesinde konuyu tüm tarihsel boyutlarınca inceleme olanağımız yok. Bununla birlikte bilinen verileri, dil ile ekin bakış açısından gözden geçirmek ilginç olabilir.[2]

Yeni yapılan kazılardan öğrendiğimize göre Anadolu'nun uygarlık geçmişi çağımızdan dokuz bin beş yüz yıl öncesine değin uzanmakta. Konya yöresinde *Çatalhöyük* ekini (İ.Ö. 7500 dolayları), Burdur yöresinde *Hacılar* ekini (İ.Ö. 5500 dolayları) bu uzun uygarlık geçmişinin, çağımızda kalıntıları yeniden gün ışığına çıkan örnekleridir. Sıvalı evleriyle boyalı keramikleriyle bu ekinler *Mezopotamya*'yı bile aşmaktadır.[3] Anadolu'nun, eski taş döneminden bu yana yoğun insan topluluklarını barındırdığı anlaşılıyor.[4] Eski taş

---

[2] Batı dillerinde tarih anlamına kullanılan *historia* (Fr. *histoire*, İng. *history*, İsp. *historia*) sözcüğü "tarihin babası" olarak ün kazanmış Herodotos'un yapıtının adıdır. Bu sözcük o çağda araştırma, inceleme kavramlarını gösterirdi. Bugün bile anlatı, öykü anlamında Batı dillerinde bu sözcük ya da bunun değişik biçimleri kullanılır (Fr. *histoire*, İng. *story*, İsp. *historia*).

[3] *Halikarnassos ve Bodrum Kalesi*, İ. Akşit (Bodrum Müzesi Müdürü), A. Ertan ve Z. Akşit, Doğruluk Matbaacılık ve Ticaret, İzmir, 1977 ?, s. 6.

[4] Roma İmparatoru Augustus çağında, Anadolu'da yapılan ilk nüfus sayımında, Anadolu nüfusunun 21.000.000 (yirmi bir milyon) olduğu anlaşılmıştır

döneminde yaşayan Anadolululular Antalya yöresinde, *Karain* mağarası duvarlarını hayvan resimleriyle süslemişler. Yeni taş dönemine rastlayan *Çatalhöyük* ekini ise örneğin çağın *Mezopotamya* ekininden daha ileri ve kazıbilimin saptayabildiği en eski tarım ekini. Taş döneminden çıkıp maden dönemine girerken gelişen Çanakkale yöresinde *Troya*, Denizli yöresinde *Beycesultan*, Orta Anadolu'da *Alişar*, *Alacahöyük*, *Pazarlı* gibi ekinlerden de artık Anadolulların mağara dışında kurdukları köylere yerleşerek *tarım*'a başladıklarını anlıyoruz. Maden döneminin başlangıcında tunç çağında *Troya, Alişar, Alacahöyük, Boğazköy* krallıkları İ.Ö. 2500-2000 yılları arasında parlak dönemler yaşamışlar; örneğin *Troya* Mısır ile, Mazopotamya ile tecimsel, ekinsel ilişkiler kurmuş. Bu çağda, örneğin Avrupalılarca Batı ekininin beşiği olarak benimsenen Yunanistan'da bir ekine rastlanmaz.[5]

Orta Anadolu'da Konya yöresindeki yaklaşık 9500 yıllık, yuvarlarsak belki de "on bin yıllık"[6] *Çatalhöyük* ekininin (İ.Ö. 7500 dolayları), *tarım ekini*'nin başladığı en eski yer olduğu konusunda, XX. yy'ın sonlarına doğru artık kimsenin duraksaması kalmamıştır. Üstelik Hint-Avrupa dillerinin yayılmasının, büyük bir olasılıkla, toplu göçlerle ya da savaşlarla değil, ilk kez *Çatalhöyük* ekininde görülen *tarım tekniği*'nin, başka bir deyişle, buğday ve arpa ekim tekniğinin, koyun ve keçi yetiştirme tekniğinin, *barışçı bir biçimde yavaş yavaş* çevreye yayılmasıyla gerçekleştiği düşüncesi ağırlık kazanmaktadır.[7] İngiliz kazıbilimci Renfew'ya göre, "belli bir bölgede tarımın başlaması, o çağda belki kilometre kareye 0,1 kişi olan nü-

---

(Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Tanrıları*, Yeniden Gözden Geçirilmiş ve Sadeleştirilmiş Üçüncü Baskı; Yeditepe Yayınları, 1975, s. 5.).

[5] Halikarnas Balıkçısı, a.g.y., s. 7.

[6] 1965'ten kalma bir şiir denememde, bütün çağdaşlaşma sorunlarımıza ve ekinsel kimlik bunalımımıza karşın Türkiye'nin geleceğine karşı beslediğim umudu "*On bin yıllık ekin toprağı yağız yer / Çağ geçer daha kim bilir ne çiçekler açar*" dizeleriyle anlatmak istemişim. Bkz. "Benim Ütopyam Türkiye", Aydın Köksal, *Index*, sayı: 16, 4 Mayıs 1995, s. 82-84.

[7] Bkz. **(a)** "La Dispersion des Langues Indo-Européennes", Colin Renfew, *Dossier pour la Science, Edition Française de Scientific American, Dossier Hors-Série: Les Langues du Monde*, Octobre 1997, s. 61-63; **(b)** "L'aube des Langues Indo-Européennes", Thomas Gamkrelidze et Vjacheslav Ivanov, *Dossier pour la Science, Edition Française de Scientific American, Dossier Hors-Série: Les Langues du Monde*, Octobre 1997, s. 54-60. Colin Renfew *Cambridge Üniversitesi*, İngiltere'de kazıbilim Profesörüdür. Thomas Gamkrelidze *Tiflis Üniversitesi*, Gürcistan'da *Dilbilim Enstitüsü*'nü yönetmekte, Vjacheslav Ivanov ise *Moskova İslav ve Balkan İncelemeleri Enstitüsü*'nde dilbilim profesörü olarak ders vermektedir.

fus yoğunluğunun 50 kat artmasına yol açıyordu. 18 yaşına varan her çiftçinin, ortalama 18 km uzakta kendi çiftliğini kurmak üzere, baba evinden ayrılarak herhangi bir yöne gidip boş topraklara yerleştiği varsayılsa bu, 'tarım devriminin yılda yaklaşık 1 km hızla yayılması' demektir. Bu hız da tarım tekniğinin ve barışçı bir yolla bunu taşıyan Anadolu kökenli Ön-Hint-Avrupa dilinin (bugün *Anadoluca* adı altında toplanan Hititçe ve onun yakın hısımı olan dillerin) 1500-2000 yılda Orta Anadolu'dan Avrupa'nın batısına ve kuzeyine doğru yayılmasıyla sonuçlanmıştır."[8] Tarım tekniğine ilişkin *söz*'lerle birlikte, bu tekniği öğreten Eski Anadolulların dilleri de, tarım öncesi Avrupa'sının çok seyrek nüfusunca benimseniyor, tarımın yerleştiği her yeni bölgede yaşanan yeni bir nüfus patlamasıyla teknik, dil ve uygarlık Anadoludan çevreye yayılıyordu. İ.Ö. 6000-4000 yıllları arasında bir kol Marmara boğazları üzerinden Trakya'ya, Yunanistan ve Balkanlar'a, oradan da bütün Orta, Batı ve Kuzey Arupaya yayılırken, başka bir kol da Balkanlar'dan Karadeniz'in Kuzeyine, Doğu'ya yönelmiştir. İşin ilginç yanı, tarım tekniklerinin bu yayılma hızının, bütün bu geniş coğrafyada yapılan kazılardan sağlanan buluntularla, tarım araç-gereçlerinin Karbon-14 yöntemiyle tarihlendirilmesiyle şaşmaz bir uyum göstermesidir.

Tarım devriminin yayılmasında, *Çatalhöyük* ekinine yakın olan iki tarım odağı daha var: Güney Doğu Anadolu'dan (Kafkas Dağlarının güneyine düşen Kuzey Mezopotamya'dan) başlayıp Doğu Akdeniz Kıyılarına (*Eriha* ya da *Jerico*) uzanan *Bitek Ay* ve bugünkü Türkiye-İran-Irak sınırından başlayan *Zagros Dağları*'nda *Ali Koş* ekini. Tarım devrimi *Eriha*'dan (*Jerico*) güneye, oradan Mısır'a ve bütün Kuzey Afrika'ya benzer biçimde yayılmış, tarımın *Çatalhöyük*'ten İspanya'ya varışından yüzyıl dolaylarında kısa bir süre sonra da, Akdeniz'in güneyindeki dar kıyı şeridini izleyerek, bu kolu taşıyan *Sami* diliyle birlikte Atlas ülkesi kıyılarına, *Fas*'a ulaşmıştır. Tarım tekniğinin ve Anadolu kökenli Ön-Hint-Avrupa dilinin *Ali Koş* ekininden İran'a ve oradan Hindistan'a ulaşması da benzer biçimde olmuştur.

Gürcü dilbilimci Gamkrelidze ile Rus dilbilimci Ivanov da bütün bu savları desteklemekte, Hint-Avrupa dilleri bağlamında "*Anadolu Beşiği*"nden söz etmektedirler. *Kayın* ya da *gürgen* anlamına gelen Hint-Avrupa kökenli sözcük (Fr. *hêtre*), Hint-Avrupa dillerinin Avrupa'dan çıkarak yayıldığını savunanların önemli kanıtlarından biriydi. Çünkü Baltık Denizi'ni Karadeniz'in batısına bağlayan

[8] Colin Renfew, a.g.y., s. 62.

Gdansk-Tuna Ağzı çizgisinin doğusunda *kayın/gürgen* ağaçları bulunmadığı, bitkibilimcilerce saptanmıştı. Oysa bu ağaçlardan iki türünün (*Fagus orientalis* ve *Fagus sylvatica*) Türkiye'de yaygın biçimde bulunduğu gözden kaçmıştı. Üstelik Türkiye'nin özgün ağacı olan *meşe*'nin (Fr. *chêne*), buzullar sonrası dönemde Kuzey Avrupa'da bulunmadığını, Anadolu kökenli bu ağacın güneyden kuzeye doğru İ.Ö. dördüncü ve üçüncü binyılda yayıldığını, eski çağları inceleyen bitkibilimciler bildirmektedirler.[9]

Tekerlekli arabalarla ilgili sözcükler de, Hint-Avrupa dillerinin kökeninin Kafkasya'nın güneyinde, Doğu Anadolu'da olduğunu göstermektedir: tekerlek (**rotho-*), dingil (**hakhs-*), koşum (**iuk'om*), at (**ekhos*), tay (**pholo*). Arabalarda kullanılan madeni parçaların adları, giderek maden alaşımlarına ilişkin adlar da ilk kez bu bölgede kullanılmıştır. Atlarla çekilen tekerlekli arabaların taş üzerine kazınmış (Fr. *pétroglyphe*) en eski görüntülerine de, İ.Ö. üçüncü ve ikinci binyılda, Güney Kafkasya ile Yukarı Mezopotamya arasında, Van ve Urumiye gölleri arasında rastlanmaktadır. Demek ki İ.Ö. dördüncü binyıldan beri, (Gamkrelidze ve Ivanov'un kullandıkları deyimle) "*Anadolu Beşiği*"nde, at evcilleştirilmişti. İ.Ö. üçüncü ve ikinci binyıllarda, Hazar Denizi çevresinden dolanan göçlerle *tekerlekli atlı araba kullanımı* bütün Balkanlar, Avrupa ve Orta Asya'ya yayılmış, bu da büyük bir *ekinlenme* sağlamıştı. Örneğin, Sami dillerinin ve Hint-Avrupa dillerinin hepsinde insan toprakla özümlenmiştir: İbranca *adam* (insan), *adamah* (toprak), Fr. homme (adam), humus (toprak) sözcükleri, Latince yoluyla, *dheghom- (toprak yaratığı) sözcüğünden gelir. Rus bitkibilimcisi Nikolai Vavilov'a göre, Rusçada üzüm anlamına gelen *vinograd* sözcüğü, İt./İsp. *vino*, Fr. *vin*, Alm. *Wein* (şarap), sözcükleri gibi Hint-Avrupaca **woi-no* ya da **wei-no* sözcüğünden gelir, tıpkı Ön-Samice **wajnu*, Mısırca **wns*, Kartvelce **wino*, Hititçe **wijana* sözcükleri gibi.[10]

Birtakım yazarlar, Yunanistan'da bulunan en eski ekin olan *Akha*'ların da İ.Ö. 2300 dolaylarında Denizli yöresinde yaşadıklarını, sonra Yunanistan'a geçtiklerini savunuyorlar. Nitekim *Hitit* yazıtlarında da Batı Anadolu'da bulunduğu anlaşılan *Ahiyava* ülkesinin *Akha* ülkesi olduğunu düşünmek olanaklı.[11] Özde, bu konunun bizim burada incelediğimiz konuyla önemli bir ilgisi de yok.

[9] Thomas Gamkrelidze ve Vjacheslav Ivanov, a.g.y., s. 58.

[10] Thomas Gamkrelidze ve Vjacheslav Ivanov, a.g.y., s. 59.

[11] Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi* (s.122), Arif Müfit Mansel de *Ege ve Yunan Tarihi* (s. 63) adlı yapıtlarında bu konuya yer vermektedirler.

Önemli olan, Anadolu'nun yazılı tarihten de önceye inen *uygarlıkların beşiği* oluşu.[12]

"Uygarlıklar beşiği Türkiye" deyimi genellikle hemen benimsenmekle birlikte, bu sözlerin taşıdığı anlam üzerinde durup da Anadolu'nun hangi uygarlıkların ne bakımdan beşiği olduğunu konuşmak, birçok çevrelerce bugün bile "tartışma konusu" sayılan bir alanda desteksiz görüşler ileri sürmek gibi görülmekte. Bu durum Batı'nın her türlü uygarlık tohumunun Yunanistan toprağında filizlendiği yolundaki yanılgısından gelen bir *koşullanma* olarak da yorumlanmıştır. Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu'nun Sesi* adlı yapıtında bu koşullanma üzerinde durur.[13] Nitekim Alman Schliemann Troya'yı elinde Homeros'un *İlyada*'sı sanki iz sürerek bulduğunda, çağın kazıbilimcileri *Troya* diye bir yer olmadığı, olsa da bunun Anadolu'da olamayacağı inancındaydılar. Anadolu'ya karşı ilgisizlik o denli büyüktü ki "bir zamanlar *Hitit* uygarlığı bile gidilmiş, Mezopotamya'da aranmış, sonra çıkılmış çıkılmış yukarılara da Kızılırmak'ın yayı içine gelinince kabul edilmek bile istenmemişti."[14] Anadolulu olanı benimsememe alışkanlığı Batı'da bugün de sürüyor. Bunun nedenleri bilinmekle birlikte, Türklerin de bu koşullanmaya yatkınlık göstermeleri insanı şaşırtıyor.[15]

"Oysa *Hellenistan* [bugün *Yunanistan*] özgün olarak hiçbir şeyin kaynağı değildi... Nesi varsa hep *Anadolu*'dan gelmiştir"[16] diyor Halikarnas Balıkçısı. Örnek olarak *mimarlık biçemleri*'ni ele alıp inceliyor. En ilkel ve kaba bir ağaç kütüğünün doğrudan toprağa oturtulmuş biçimi olan *Dor* sütununa karşılık "İyonyalıların Hititlerden esinlenerek sütunlarını doğrudan tabana oturtmak yerine yük-

---

[12] Tarih İsa'dan yaklaşık dört binyıl önce Mezopotamya'da yazının ortaya çıkışıyla başlar diyelim. "Tarihin babası" sayılan Anadolulu (Bodrumlu) Herodotos ise İ.Ö. 484 yılında doğmuştur.

[13] "Tarih ve Hellenizm, Anadolu'nun Sesi", Halikarnas Balıkçısı, *Cumhuriyet*, 16-30 Ağustos 1967.

[14] "Anadolu Aşığı Bir Dev Göçtü Dünyadan", Orhan ilhan, *Milliyet Sanat Dergisi*, 19 Ekim 1973.

[15] Günümüzde, Ankara'nın ortasına anıt boyunda dikilen *Hitit Güneşi*'ni, birçok Anadolulunun sözde Atatürkçü olup da benimseyememesi ise daha az şaşırtıcı değil. Bu tür bilinçsizlik bize, Avrupa'da Yenidendoğuş öncesinde, on ikinci yüzyılda beliren ve yüzyılımıza değin gelen şu düşünceyi anımsattı: "Biz devler omuzunda yaşayan cüceleriz." (Bkz. **(a)** *Decline of the West*, Oswald Spengler, **(b)** *Yeni Sosyoloji Dersleri*, Zimmerman, s. 43-46).

[16] "Tarih ve Hellenizm, Anadolu'nun Sesi", Halikarnas Balıkçısı, *Cumhuriyet*, 16-30 Ağustos 1967, sayı 11.

sekçe bir kaide üzerine kondurduklarını" bildiriyor. Aşırı bir süs kaygısı olmayan bu dengeli ve "uçarı" biçem karşısında, Yunanistanlıların İyonya'dan alıp gereksizce süse boğdukları *Korent* biçemi ise neredeyse "rokoko olur".[17] Balıkçı *İyonya biçemi*'ni Batılıların Yunan saydıktan başka, örneğin Anadolu'nun *Aeolya* biçeminden, Mısır, Pers vb. biçemlerinden söz bile etmediklerine değiniyor. *Kemer*'in ilk kez Anadolu'da Halikarnas *Mausoleum*'unda kullanıldığını anlatıyor. Yunanlı sayılan, oysa Yunanistan'dakilerle karşılaştırılamayacak ölçüde daha güzel Anadolu yontularının üstünlüğünü anlatıyor. *Çatalhöyük*'te bundan dokuz bin beş yüzyıl öncesinden kalma *Ana Tanrıça* yontularını anıyor. En büyük ozan Homeros'la tarih babası Herodotos'un Anadolulu olduklarını herkes bilir. Buna karşılık "yalnız dramatik piyes ve komedide Hellenistan Anadolu'ya üstün çıkmıştır". Oysa "komediler de, trajediler de Tanrı *Bakhos*'a tapınıştan gelme ve gelişmedir. Euripides'in *Bakholar* piyesinde iyice belirttiği gibi, bu ikisinin de kaynağı *Anadolu* ve *Lidya*'dır."[18]

Bakhoların severek tükettikleri şarap, oynadıkları Zeybek gibi müziğin kökeninin de Anadolu olduğu bilinir. *Kaval*'iyla bütün canlıları büyüleyen öncü, Frigyalı *Pan*'dan başkası değildir. *Müzik* (Fr. *musique*), *mızıka* (İt. *musica*), *musiki* (Ar. *musiki*) sözcüğünün kökeni, eski Frig kenti *Apameia* (şimdiki Dinar) yakınlarında Büyük Menderes Irmağını besleyen kaynaklardan biri olan *Marsyas*'ta (şimdiki adıyla *Suçıkan*'da) Pan'ın esinlendiği yarı Tanrı *musa*'lara dayanır. *Pan flütü, flüt, kaval* bugün de kullanılan üflemeli çalgılar. Öte yandan, İzmir'deki *Klazomenai* (*Kilizman*, bugünkü Urla) kentinin kazı kurulu başkanı Güven Bakır, Klazomenai kazıları sırasında, "yedi notalı" Avrupa müziğinin kökeninin Batı Anadolu olduğuna ilişkin güçlü kanıtlara rasladıklarını bildirmektedir. Bakır, ünlü kazıbilimcimiz Ekrem Akurgal'ın yıllar önce *Bayraklı* ve *Çandarlı*'da yaptığı kazılarda İ.Ö. VII. yüzyıla tarihlenen *7 telli lir* kabartmaları bulduğunu anımsatarak, Urla'da bulunan *lir* kabartmalarıyla

---

[17] A.g.y., sayı 11. Balıkçı, *Korent biçemi* için Michelangelo'nun "*là dove c'è più lavoro, c'è poco arte*" (nerede çok iş varsa orada az sanat vardır) sözüne yollama yapıyor.

[18] A.g.y., sayı 11. Anadolu Zeybeklerinin "*ibakhe*"lerden geldiğini Halikarnas Balıkçısı "Eski Anadolu İnançlarından Zeybeklere" başlığı altında yayınladığı incelemesinde ayrıntılarıyla açıklamıştır (*Cumhuriyet*, 18-26 Temmuz 1965).

Akurgal'ın Batı müziğinin Anadolu'da doğduğu savının böylece pekiştiğini belirtmektedir.[19]

Tanrılara gelince... Herodotos kendinden dört yüz yıl önce Homeros ile Hesiodos'un Yunanlılara Tanrılarını yaratıp verdiklerini söyler.[20] İzmirli Homeros'un *İlyada*'sı bu Tanrıların çoğunun ne denli *Anadolulu* olduklarını, anlatılan insanca davranışları, duyguları, yan tutmalarıyla açıkça doğrulamaktadır. *Anadolu Tanrıları* adlı yapıtında Halikarnas Balıkçısı, her Tanrıyı tanıtırken Yunanca olmayan adlarını en başta açıklıyor. İşte adı Yunanca kökenli olmayan Tanrılardan birkaçı: *Hera, Poseidon, Apollon, Artemis, Hermes, Ares, Hefaistos, Atena... Zeus* adı bile Yunanca kökenli değil. Bütün bu Tanrıların geriye doğru izlerini sürüp kaynaklarına indiğimizde, Hititlere, Sümerlilere, Babillilere varıyoruz. Frigyalı Toprak Ana *Kibele*, Eskiçağın anaerkil aile düzeni ile birlikte bütün Tanrıların anası.[21] Daha sonra ataerkil aile düzenine geçilirken, *Kibele*'ye *Zeus*'u Girit'te doğurmak onuru verilmiş. Tanrının anası Kibele *Efes*'te, çok sonraları, *Artemis* kişiliğiyle tapkı görürken, orada İ.S. 431 yılında toplanan *Kurul*'un *Meryem Ana*'yı "Tanrının Anası" olarak benimsemesi Anadolulu *Ana Tanrıça* ekininin Hıristiyanlık döneminde bile baskın çıkmasıyla açıklanabilir. *Kibele*'den başkası olmayan *Artemis*'e bağlı Efesliler bu konuda o denli direttiler ki *Meryem*'in *Tanrı*'nın değil, *İsa*'nın anası olduğunu savunan Patrik Nestorius oracıkta *aforoz* edildi.[22] *Efesli Artemis*'in (ki sonradan Roma'da *Diana* adıyla anıldı) *Kibele* olduğunu, onun da tıpkı *Meryem Ana* gibi kızoğlan kızken kendiliğinden gebe kalıp ana olduğunu Muller de yazar.[23]

---

[19] "7 notalı Avrupa müziğinin kökeni: Anadolu", *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1999; "Batı müziğinin kaynağı Anadolu", *Hürriyet*, 19 Ağustos 1999. Güven Bakır İzmir'deki Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı öğretim üyesidir.

[20] Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Efsaneleri*, Yeniden Gözden Geçirilmiş ve Sadeleştirilmiş Üçüncü Baskı, Yeditepe Yayınları, 1974, s. 16.

[21] Anadolu'da kadının toplumdaki yeri eski çağda *Kibele*'nin onuruna yakışacak biçimde önemli. Buna örnek olarak Herodotos'un kenti Halikarnas kraliçesi I. Artemisia'nın *Salamis* deniz savaşında Atina donanmasını nasıl yendiğini gösterebiliriz. Savaştan sonra Pers kralı Kserkses (Serhas) "erkekler bugün kadın gibi, kadınlar erkek gibi davrandılar" demişti. Başka bir örnek, Anadolu'nun savaşçı *Amazon*'larıdır.

[22] Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Efsaneleri*, s. 7-8.

[23] Herbert J. Muller, *The Loom of History*, Mentor Book, 1961, s, 172.

Öte yandan Halikarnas Balıkçısı'na göre *Kibele*, Muhammet'ten çok önce, Arabistanda *Mekke*'ye de götürülerek, İslam öncesi, çok eski bir tapınak olan *Kâbe*'ye konulmuş olmalıdır. Buna göre, Müslümanların namaz kılarken yüzlerini döndükleri *kıble* yönü *Kibele*'nin adıdır.[24] Bu ad Hititlerde, Anadolu'nun başka bölgelerinde ve çevresinde görülüyor: *Kupapa, Kübebe, Kübele, Kibele, Kıble, Hepa, Hebe, İvi, Eve, Eva, Havva*... Yine *Toprak Ana*'nın iyice değişik adları: *Lat, Leto, Rhea, Ge, Artemis*, hepsi özdeş, tek bir *Ana Tanrıça*. "Bir masal var, öz Anadolu masalı, hem de ne eski, *Havva*'lar, *Beatrice*'ler, *Leyla*'lar, *Dülsine*'ler, *Gretchen*'ler olmazdı, o olmasaydı" diye düşünüyor Azra Erhat.[25]

Anadolu'nun *Toprak Anası*'ndan doğup *Olimpos Dağı*'nın tepesinde göğe yakın oturan Yunan Tanrılarını gökte bırakıp biz yine, ayağımız yerde, toprağa eğilelim. Anadolu'da ne denli eskiye gittiğine yukarıda değindiğimiz *tarım ekini* Anadolu'dan gitme Yunanistan'a. Nitekim, Yunancada ne üzümün, ne şarabın, ne incirin, ne de zeytinin adlarının da Yunanca köklere bağlanmadığı, Anadolu kökenli oldukları anlaşılmış.[26] Burada, *yazı*'nın da Yunanistan'a Anadolu yoluyla geçmiş olabileceğine değinmek gerek: "Anadolu'dan Yunanistan'a getirilmiş bir iki önemli şey arasında, *Fenike*'den alındığı savunulan bir de *abece* vardır. Bu *sesçil* abece, ilk önce Anadolu'da kullanıldı. O çağda Yunanistan yazıya yeğin bir gereksinme duymayacak denli geri idi. Hatta orası bütünüyle ekinsiz ve vahşi bir yer sayılabilirdi. Ve böyledir ki, Homeros ve ondan iki yüzyıl sonra babasıyla birlikte Anadolu'dan Yunanistan'a göç eden Hesiodos, düşlerini anılarını ve düşüncelerini, ancak *İyon* lehçesiyle yazabildiler."[27]

Son olarak gözleme dayalı ussal bilimin hemen hemen bütün büyük adları Anadoluludur. "Anatominin, fizyolojinin, astronominin, trigonometrinin, matematiğin (ve öteki bilimlerin: tarih, coğrafya, tıp vb.) babaları hep Anadolu'dan çıkmışlardır."[28] İyon-Elen ekinlerinin iyice ayrı, giderek karşıt yönlerde gelişmelerine karşın,

---

[24] A.g.y., s. 7.

[25] Azra Erhat, *İşte İnsan, Ecce Homo*, Remzi Kitabevi, 1969, s. 78.

[26] Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Tanrıları*, Yeditepe Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, s. 15.

[27] A.g.y., s. 16. Ayrıca bkz. *Herodot Tarihi*, Düzenleyen ve Türkçesi Tarık Dursun K., Altın Kitaplar Yayımevi, 1969, s. 125.

[28] Herbert J. Muller, *The Loom of History*, Mentor Book, 1961 (1958), s. 186.

İyonca-Elence etkileşimi ve başta *çatışma* olmak üzere öteki ekinsel ilişkiler nedeniyle, Yunan uygarlığı adı altında koskoca dev bir Anadolu uygarlığının nasıl olup da ayrıca üzerinde durulmadan geçiştirilebildiğini incelemek ilginç olurdu.

Anadolu'nun bir adının da "Küçük Asya" olduğunu herkes bilir. Nitekim coğrafya'da Asya'nın batıya uzanan bir uç ülkesi gibidir Anadolu. Oysa "Asya" sözcüğü uzun süre yalnız Batı Anadolu'nun adı olarak kullanılmıştır. Daha da önce, Homeros'un *İlyada*'sında yalnız *Gediz Ovası* için kullanılmaktadır.[29] *Avrupa (Europa)* adı da başlangıçta yalnız Yunanistan'ın adı olarak kullanılırdı. *Asia* gibi *Europa* da bir mitologya kişisi. "Zeus bir ilkbahar sabahı gökteki sarayında oturmuş tembel tembel yeryüzünü gözetliyordu. Gözleri ansızın, kendisi için çok ilginç bir yaratığa ilişti. Güzel *Europa*, uykudan uyanmış, gördüğü düşü yorumlamaya çalışıyordu. İki kıta, kadın kılığında, kendisini paylaşmak istemişlerdi düşünde. *Europa*'yı doğurduğunu ileri süren *Asia*, onu kendisi almak istemişti. Öteki kıta ise *Zeus*'un *Europa*'yı kendisine verdiğini söylemişti".[30] Mitologya böyle diyor. Mitologya'ya göre Elenlerin baş Tanrıları *Zeus*'u doğuran da *Frigya*'lı Toprak Ana *Kibele* değil mi?

---

[29] *Mitoloji Sözlüğü*, Azra Erhat, Remzi Kitabevi, 1972, s. 76'da "Asya" başlığı (Bkz. İlyada II, 459 v.ö.). Sözlükten, *Asya*'nın *Okeanus* (Okyanus) ile *Tethis*'in sayısız kızlarından biri olduğunu öğreniyoruz. Eskiçağda pek çok yer adı bu tür mitologya kişilerinin adlarına bağlanırdı.

[30] A.g.y., s. 137'de "*Europa*" başlığı. Kendisi Anadolulu olup yapıtını Yunanca yazan tarih babası Herodotos'un yapıtından *Birinci Kitap: Clio*'nun Birinci Bölümü'nün başlığı "Avrupalılarla Asyalılar Üzerine"dir (*Herodot Tarihi*, Altın Kitaplar, 1969. Düzenleme ve Türkçesi Tarık Dursun K.).

20. EKİNLER DİLLER KAVUŞAĞI

İzmirli Homeros'tan, Bodrumlu Herodotos'tan öğrendiklerimize göre Eskiçağ'da Anadolu'da çok sayıda "ulusal toplumlar" vardı. Yerleşime elverişsiz dağlık bölgelerde nüfus yoğunluğu az olduğuna göre, bu bölgelerde, toplulaşmamış çok sayıda küçük ekinler söz konusu olabilir, ama verimli ovaların bulunduğu, tarıma olduğu gibi ulaşımla iletişime de elverişli bölgelerde, geniş alanlara yayılmış güçlü krallıkların varlığı su götürmez. Örneğin Herodotos, Lidyalıların Batı Anadolu'da güçlü bir devlet durumuna geldikleri dönem için Eski Anadolu uluslarının sayım dökümünü şöyle yapıyor: "Krezus, Kızılırmağın batısındaki bütün ulusları egemenliği altında aldı. Likyalılarla Kilikyalılar bağımsız yaşamlarını sürdürdüler. Öbür bütün boylar Krezus'un boyunduruğu altındaydılar. Bunlar Lidyalılar, Frigyalılar, Misyalılar, Maryandiyanlar, Çalipyanlar, Paflagonyalılar, Tisiyalılar, Bitinyalılar, Trakyalılar, Karyalılar, İyonyalılar, Doryalılar, Aeolyalılar ve Pamfiyalılardı".[31, 32] Bu

[31] *Herodot Tarihi*: Altın Kitaplar, 1969. Düzenleme ve Türkçesi Tarık Dursun K., I. 1. 28, s. 41. Eski Anadolu'nun ulusal topluluklarını barındıran bölgelerden birkaçı şunlardır: *Likya* (Dalaman Çayı ile Antalya arası), *Pamfilya* (Antalya yöresi), *Kilikya* (Çukurova-İçel bölgesi), *Kapadokya* (Nevşehir-Kayseri-Sivas yöresi), *Hitit, Hatti* ya da *Eti* ülkesi (özellikle Kızılırmak yöresi), *Paflagonya* (Kastamonu yöresi), *Frigya* (Afyon-Dinar yöresi), *Psidya* (Isparta-Burdur Göller Bölgesi), *Bitinya* (Bolu-İznik-Bursa yöresi), *Misya* (Balıkesir yöresi), *Troya* ya da *Troas* (Çanakkale yöresi), *Aeolya* (*Aeolya* adının bugünki Türkçeleşmiş biçimi olan *Ayvalık*, Dikili yöresi), *İyonya* (İzmir yöresi), *Lidya* (Manisa-Gediz yöresi), *Karya* (Muğla yöresi) ve bugün de kullandığımız adıyla *Trakya*. Bugün *Küçük Asya*'nın bütünü için Elence *Doğu Ülkesi* anlamına gelen *Anatolia* sözcüğünün Türkçeleşmiş biçimi olan *Anadolu* adını, özgün biçimiyle kullandığımız *Trakya* adıyla birlikte çok yaygın biçimde, yurdumuza akın eden gezginler dolayısıyla da *Kapadokya* adını zaman zaman kullanıyoruz.

[32] Herrodotos'tan yaklaşık 2500 yıl sonra, ulusal birliğin sağlanmış olduğu çağımızda da Türkiye'de yaşayan etnik topluluk sayısının kırka yakın olduğu bildiriliyor: Türkler, Yörükler, Türkmenler, Tahtacılar, Abdallar, Azeriler, Karakalpaklar, Uygurlar, Kırgızlar, Özbekler, Tatarlar, Balkanlar, Karaçaylar, Kumuklar, Göçmenler, Dağıstanlılar, Sudanlılar, Estonlar, Yahudiler, Kürtler, Yezidiler, Zazalar, Ossetler, Ermeniler, Hemşinliler, Arnavutlar, Kazaklar, Molokanlar, Polonezler, Çingeneler, Rumlar, Almanlar, Araplar, Nusayriler, Süryaniler, Keldaniler, Çerkesler, Gürcüler, Lazlar vb. (*Ethnic Groups in the*

ulusal toplulukların kendilerine özgü *dilleri* olduğu da biliniyor. Bu dillerin hepsinin özelliklerine değgin olarak elde geniş bilgi bulunmamakla birlikte, bunların *Hint-Avrupa* dil öbeğinin bir kolu sayılması gerektiği konusunda uzlaşıma varılmıştır. Coğrafyaya dayalı olarak dilbilimde "*Eski Anadolu Dilleri*" adı altında toplanan bu dillerden birkaçı *Etice, Hititçe, Luvice* (Kilikya dili), *Palaca* (Paflagonya dili), *Hurrice, Lidyaca, Likyaca* olarak sayılabilir.[33] Bunlara Anadolu'nun yerli dilleri olarak kısaca *Anadoluca* denmektedir.[34] Azra Erhat *İlyada* çevirisinin önsözünde şöyle yazmaktadır: "*İlyada*'da anlatılan durum açıktır: Boğazların kilit noktasında bulunmakla bütün hinterlanda egemen olan *Troya* kenti Yunanistan'dan gelme birleşmiş kavimlerin saldırısına uğramıştı. Bu saldırışa *Troya* tek başına değil, *Trakya* ve *Anadolu*'da oturan kavimlerin birleşmiş kuvvetleri ile karşı koyuyor. *Troas* ve *Misya* gibi komşu bölgeler de, *Trakya, Paflagonya, Likya, Frigya* gibi uzak bölgeler de

---

Republic of Turkey, Andrews, Peter Alford, Dr. L. Reichart Verlag, Wiesbaden, 1989'dan çeviren: M. Küpüşoğlu, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, Ant Yayınları, İstanbul 1992'den aktaran: Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları*, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 365.)

[33] Yalnız *Hitit Yazıtları*'nda kullanılan dil sayısı sekiz. Bu bakımdan Hitit devletinin çokdilli yapısı üzerinde durulmuştur. (O.R. Gurney, *The Hittites*, Penguin Books, 1969 (1952), s. 177). *Hititçe*'nin Hint-Avrupa dili oluşu sözcüklerinin benzerliğinden çok ad ve eylem çekimlerinde göze çarpıyor. Bununla birlikte, örneğin Latincede *me, te, se* biçimindeki adıllar Hititçede *mu* (bana), *ta* (sana), *si* (ona) biçiminde gözükmekte. Hititçe *watar* (su, İng. *water*, Alm. *Wasser*), *akw-anzi* (içiyorlar, Lat. *aqua*, İt. *acqua*, İsp. *agua*, Fr. *eau*: su), *genu* (diz, Lat. *genu*, Fr. *genou*, İt. *ginocchio*), *kwis* (kim, Lat. *quis*, Fr. *qui*, İt. *chi*) gibi sözler de bu ilişkiyi doğrulamakta. *Etice* Hititçeden ayrı dil. Hititçe *Adanawanai* (Adanalılar) diye anılan Çukurovalılar ise Hititçeye çok benzeyen *Luvice* konuşmakta, *çivi yazısı* yerine *Hitit Hiyeroglifi* denilen özgün resim yazısını kullanmaktaydılar. Güney Batı Anadolu kıyılarında kullanılan *Likyaca* da *Luvice*'nin birçok ağzından biri görünümünde. Anadolu'nun birçok yer adı özel adlardan yer adı yapmada kullanılan Luvice *assis, assos* gibi eklerle yapılmış. Örneğin *Halikarnassos* gibi yer adları bu bakımdan öz Anadoluca. *Hurrice* ise *Urartu Krallığı*'nın dili olan *Vanca* ya da *Kaldece*'nin eski biçimi. *Babil*'in ünlü *Gılgamış Destanı*'nın *Hurrice* çevirisinden parçalar bulunmuş. *Mitanni* yöneticilerinin kullandıkları dilin ise *Sanskritçe* ile ilişkileri var: *aika-wartanna* (bir dönüş, Sans. *eka vártana-m*), *tera* (üç, Sans. *tri*), *panza* (beş, Sans. *panca*), *satta* (yedi, Sans. *sapta*). Hititler uluslararası yazışmalarınrında *Akatça* kullandıktan başka, *Sümerce* kavramçizileri de kendi yazıları içinde bir tür "*steno*" kolaylığı gibi kullanmışlar (Bkz. Gurney, a.g.y., s. 117-30).

[34] Özcan Başkan, *Lenguistik Metodu*, Çağlayan Kitabevi, 1967, s. 41.

Troya'ya yardımcı göndermişlerdir. Böylece Yunanistan'lılara yıllarca dayanan koca bir ordu meydana gelmiştir".[35]

Halikarnas Balıkçısına göre, "Homeros çağından çok önce -hele Anadolu'da- ırklar bir bulamaç halinde karışmıştı".[36] Anadolu'nun "doğudan batıya yönelmesi... üç kıtanın ortasında oluşu... (yanı sıra), iki bin deniz mili uzunluğunda kıyıları girip çıkan insan kalabalığına kapılık etmiştir. Anadolu'nun bu özellikleri, kan ve soy karışımına başka her yerden çok yardım etmiştir".[37] *Ekin* kavramının kişiyi de, toplumu da nasıl sardığını, bu denemenin önceki bölümlerinde incelediğimize göre, bizim için "kan ve soy karışımı" kavramının önemi pek yoktur. Önemli olan bunun çevreyle ekinsel alışverişi en yoğun biçimiyle, Anadolu toprakları üzerinde geliştirmiş olmasıdır. Bu çevre, uygarlıkların kaynaştığı bir Doğu Akdeniz çevresidir. Doğu Akdeniz yeryüzünün "altıncı kıta"sı denilen Akdeniz'in özü, başlangıcı olan yöresidir. Çünkü yalnız Eskiçağ'da bile "Doğu Akdeniz ve çevresi *Sümer, Akad, Babil, Asur, Mısır, Hitit, İran, Minos, İyonya ve Yunan* uygarlıklarıyla göğüs kabartabilir".[38] Bütün bu uygarlıkların verileri Anadolu toprakları üzerinde bireşime vardı. Pek önemli birçok buluş, yöneliş burada oluştu. *Troya*'yı savunmaya gelen dilleri, oyunları, giyimleri ayrı ayrı uluslardan askerlerin birleşmeleri gibi, Anadolu'da *Persler*'in egemenlik kurdukları çağda çevredeki pek çok ulusun askerleri bu kez Kserkses'in bir milyon yedi yüz bin kişilik[39] ordusunda birleşti. Herodotos Kserkses'in seferine katılan ulusları tek tek sayar: "*Persler, Medler, Cissialılar, Asurlular, Baktriyalılar, Sakalar* ya da *İskitler, Hintliler, Partlılar, Horasmialılar, Sugdlular, Gandarialılar, Dadicalılar, Hazerliler, Paktialılar, Utialılar, Meycialılar, Paricanialılar, Araplar, İtobialılar, Libyalılar, Paflagonyalılar, Likyalılar, Matienialılar, Mariandiyalılar, Suriyeliler, Kapadokyalılar, Frigyalılar, Ermeniler, Lidyalılar, Dysialılar, Trakyalılar, Cabalialılar, Mylialılar, Moskialılar, Mareler, Colchisler,*

[35] Homeros, *İlyada*, Türkçesi: Azra Erhat, A. Kadir; Sander Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1975, s. 29.

[36] Halikarnas Balıkçısı, *Andalolu Tanrıları*, Yeditepe Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1975, s. 9.

[37] "Tarih ve Hellenizm, Anadolu'nun Sesi", Halikarnas Balıkçısı, *Cumhuriyet*, 16-30 Ağustos 1967, sayı 2. Balıkçı Anadolu Efsaneleri adlı yapıtının önsözünde "Biz Amerikalılardan da melez sayılırız" diyor (s. 12).

[38] A.g.y., sayı 2.

[39] *Herodot Tarihi*, Yedinci Kitap: Polymnia, II, 23. Altın Kitaplar Yayınevi, 1969, s. 208.

Alarodialılar...".[40] Persler Çanakkale Boğazı geçilirken kullanılan köprüyü kurarken *Fenikeliler*'in ak ketenden halatlarla iki kıyı arasında bağlantı kurdukları, *Mısırlılar*'ın da papirustan ördükleri halatlarla köprüyü bağladıkları Heredotos'un yapıtında yazılı.[41] Herodotos, bütün halkların birbirine karıştığı bu savaşı bir *Doğu-Batı çatışması* olarak ele almıştır.[42]

Ekinlerin ne denli karıştığını gösteren bir başka örnek, bu savaşlardan önce, *Pers* egemenliğine karşı *İyonya* ayaklanmasında görüldü: Bu ayaklanma üzerine "çok zulüm edip, çok cana kıyan, hazineleri yağmalayan *Persler,* Hititler ve Asurlular'dan kalma bir geleneğe uyarak *Milet* halkını *Önasya*'ya sürüp *Dicle* boylarına yurtlandırdılar".[43]

Bu olaylardan yaklaşık bir buçuk yüzyıl sonra, *Makedonyalı* Büyük İskender yönetiminde yeni bir ordu bu kez batıdan girdi Anadolu'ya. Daha önce Yunanistanı egemenliği altına alan İskender, Anadolu'dan sonra bütün Doğu Akdeniz kıyılarına, Mısır'a, İran'a ve İndus, Oksus ırmakları yöresine de egemen oldu. *Doğu-Batı ekin kaynaşması*'na büyük önem verdi. Askerlerinin Anadolulu kızlarla evlenmelerini istiyor, evlenenlere çok para veriyordu.[44] Kendi de Anadolu ve İranlılarla *hısımlık ilişkileri* kurdu. Türlü Asya uluslarının temsilcilerine verdiği bir şölende bir tastan içki içildi, İskender *harmonoia* (yüreklerin birleşmesi) için Tanrılara yakardı.[45] Değişik uluslardan toplulukların birlikte yaşamaları için yeni kentler kurdu.[46] İskender'den sonraki döneme "Hellenistik Dönem" adı verilir, ama İskender'in Asya ekinlerine olağanüstü değer veren ve

---

[40] A.g.y., Yedinci Kitap: Polymnia, III, 1-13, s. 209-11. Ulus adlarını, adı geçen Türkçe kaynaktaki yazımlarıyla aktarıyorum. Amaç Anadoludan geçen ulus kalabalığını göstermek olduğu için bunların kimliklerine ilişkin bilgi vermeyi gereksiz sayıyorum.

[41] A.g.y., Yedinci kitap: Polymnia, II, 4.

[42] A.g.y., "Tarih Olayları Karşısında Heredot", Tarık Dursun K., s. 25.

[43] A.g.y., s. 23.

[44] Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Tanrıları*, Yeditepe Yayınları, üçüncü Baskı. İstanbul, 1975, s. 29.

[45] Herbert J. Muller, *The Loom of History*, Mentor Book, 1961, s. 28.

[46] *Meydan-Larousse*, "İskender" başlığı. İskender'in kurduğu çok sayıda kentten en ünlü birkaçı arasında Mısır'da *İskenderiye*, Anadolu'da *İskenderun*, Türkmenistan'da *İskenderiye* (bugünkü *Merv*) sayılabilir.

bunları benimseyen siyasası gözönünde tutulursa, bu pek karmaşık alışverişin hangi yönde olduğunu kestirmek güçtür.[47]

Daha sonra hemen bütün Akdenizi tek bir siyasal birlik içinde görüyoruz: Roma İmparatorluğu. Ancak Roma da "kendinden önceki yapıları köklü bir biçimde değiştiremedi... Özellikle Küçük Asya'nın... daha büyük bir direnç gösterdiğini söyleyebiliriz".[48] Bununla birlikte tıpkı İskender döneminde *Anadolu'nun Elenleştirilmesi* gibi, Roma döneminde de *Romalılaştırılması* söz konusu edilir. Anadolu'ya çok sonraları *Diyar-ı Rum* ya da Rumeli (Roma Eli) denmesi boşuna olmasa gerek. Bugün bile kullandığımız Latince yer adlarıyla, Türkçeye iyice özümlenmiş Latince sözcüklere ayrıca değineceğiz.

395'te Roma'nın ikiye bölünmesinden sonra *Doğu Roma* ya da başkentinin adıyla *Bizans*, bir yandan Yunan, bir yandan Roma ile, öte yandan Anadolu ve Doğu krallıklarının dil, ekin, ekonomi, yönetim biçimi vb. konulardaki etkileşimleri, çekişmeleriyle doludur.[49] Örneğin ekonomik yapı bakımından özgün kır topluluğuna dayalı merkezci eğilimle, büyük mülk sahiplerinin merkezden

---

[47] Nitekim İskender'in egemenliğinin yüzeyde kaldığı çok geçmeden anlaşıldı. Perslerden önceki krallıkların yerini *Fiadokhos* denilen ve İskender'in ölümünden sonra İmparatorluğu bölüşüp *özerk yönetimler* kuran generaller aldı. (Stefanos Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye 1. Bizanstan Tanzimata*, Çeviren: Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, 1974, s. 27).

[48] Stefanos Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, 1. Bizanstan Tanzimata*, çeviren: Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974, s. 26.

[49] Bir yandan *Doğu Roma*'ya, başkenti *Bizans*'ın adından dolayı *Bizans İmparatorluğu* adı verilirken, öte yandan başkent *Bizans* da *İkinci Roma* ya da halk arasında *Yeni Roma (Nea Roma)* olarak adlandırılmıştır. *Bizans*'a daha sonra *Konstantinopolis* dendi, Türkler ise şimdi bütün dünya ile birlikte *İstanbul* diyorlar. *Üçüncü Roma* ise, ikincisinden yaklaşık on iki yüzyıl sonra yeni bir büyük siyasal güçle birlikte bu kez Doğu Avrupa'nın kuzeyinde kendini belli etti: Moskova prensi Dmitri Donskoy'un Kulikovo savaşında Altın Ordu'yu bozguna uğratıp Rusları Moğol-Tatar egemenliğinden kurtarmasından yaklaşık yüz yıl sonra, XVI. yy'da Moskova'nın gücünü iyice pekiştirdiği dönemde, Rus devleti başkent *Moskova*'yı "*Üçüncü Roma*" olarak duyurmuştu; hem de bunu izleyecek başka bir *Yeni Roma*'nın bundan böyle olmayacağı koşulunu da belirterek! (Bkz. *Jivopisı / Paintings, Tretyakov Gallery, Russian Museum / Peinture, La Galérie Trétiakov, le Musée Russe*, Vadim Olchevsky, Novosti Press Agency Publishing House, 1979, s. 7-8). Rusların Moskova'yı *Üçüncü Roma* olarak adlandırmalarından çok daha önce, *1453'te Yeni Roma*'nın (İstanbul) Türklerce alınışından sonra, Avrupalıların Moskova'yı *Üçüncü Roma* olarak adlandırdıklarını da Fransız kaynaklarından öğreniyoruz (*Meydan-Larousse* "*Roma (Üçüncü)*" başlığı, s. 658).

kopmacı eğilimi arasında bitmez tükenmez bir savaşım söz konusu.[50] Bu arada 22 Ağustos 476'da barbarların (ya da kendilerini Romalı saymayan yabancıların, Doğu *Got*'ların ya da *Ostrogot*'ların) kralı Odovakar'ın (Fr. Odoacre) son imparator Romulus Augustus'u başkent Ravenna'da sessizce devirmesi ve imparatorluğun simgelerini kalıt olarak *Bizans*'a (*Yeni Roma* ya da şimdiki İstanbul'a) göndermesiyle *Batı Roma* çöktü, tarihten silindi.[51] Onun yerini Ravenna'yı kendi başkenti yapan Ostrogot Krallığı ile merkezden kopan başka küçük krallıklar, derebeylikler, kent yönetimleri aldı. *Bizans* ise, tek merkezden yönetilen devleti sürdürmek üzere her türlü *evrim*'e *bin yıl daha* karşı koydu. Bu nedenle de Doğu, hemen hemen her kentin yazgısına doğrudan kent halkı, kent yönetimi sahip çıktığı için sonraki yüzyıllarda gelişen Batı'nın yavaş yavaş ekonomik baskısı altına girdi.[52]

Derken Anadolu'ya daha doğudan dalga dalga Türk boyları gelmeye başladı. Daha önce, ilk ilişkilerde "Bizanslılar bu boyları *Hun, Utiger, Kutigur* vb. adlarla anar ya da genel bir deyim olarak bunlara *İskit* ya da *Hun* derlerdi. *Türk* adı *Göktürkler*'le bir hayli genellik kazanır... Bizans kaynaklarında ilk kez 1083'te *Türkmen* adı geçer... Yerleşik yaşama geçen ve kentlerde oturan *Türkler*, kendilerine "*Türk*" denmesini *sövgü* sayıp buna karşı çıkarlardı. Onlar kendilerini *Buharalı, Semerkantlı* sayarlar, Anadolu'ya geçince de *Rumi*, yani *Romalı* olurlardı... Avrupalıların Anadolu'ya *Türkiya* (İt. *Turchia*) demesi, XII. yüzyılda Alman İmparatoru Barbarossa'nın *Haçlı Seferi* sırasına rastlar. Ama *Selçuklular* ve daha sonra *Osmanlılar* için Anadolu *Rum*, yani *Roma* ülkesidir".[53] Selçuklular döneminde

---

[50] Stefanos Yerasimos, a.g.y., s. 83.

[51] Bkz. "La Plus Grande Révolution Géopolitique d'Occident", *l'Histoire*, Mai 2001, s. 34-43.

[52] Doğu Roma (Bizans İmparatorluğu), merkezi yönetim yapısıyla yaklaşık bin yıl sürdükten sonra, bu aşırı merkezci yönetim yaklaşımı beş-altı yüzyıl da Osmanlı İmparatorluğu altında sürmüştür. Böylece, bugünkü Hırvatistan/Bosna-Hersek sınırından geçen Doğu-Batı Roma ekinsel ayrışımı daha sonra Osmanlı-Avusturya karşıtlığı olarak sürmüş, bu sınırın iki yanında yaşayan bir yanda Sloven, Hırvat öte yanda Boşnak, Sırp, Makedon, Slavon, Karadağlı, olmak üzere, Eski Yugoslavya (sözcük anlamıyla Güney Slavya) halklarının, dil ve din yakınlığına karşın (Katolik/Ortodoks ayrımıyla birlikte bugün çoğu hıristiyandır, iyice azınlıkta kalan Müslümanların siyasal ağırlıkları kalmamıştır), yirminci yüzyılın sonunda bugün hâlâ, Doğu-Batı ekin çatışmasını, nasıl birbirlerini boğazlayarak sürdürdüklerine şaşkınlıkla tanık oluyoruz.

[53] Doğan Avcıoğlu, "Türklerin Tarihi", *Cumhuriyet*, 4-15 Aralık 1977, sayı 1.

Batı'nın ekonomik baskısına karşı devleti ve toplumsal yapıyı olduğu gibi koruma kaygısına düşen *Ortodoks Hıristiyan Bizans*, öte yandan Orta Asya'dan gelederan *Müslüman Türkmenler*'le karşı karşıyadır. Anadolu yeniden yüzyıllar süren bir *ekinlenme süreci*'nden geçer. Bütün soyların, bütün ekinlerin yeniden iç içe yaşamaya başladığı bu dönemde, Anadolu ve çevresinin geçmişinden esinler taşıyan, ama yepyeni, *birleştirici* ve *dindışı* bir *insancı düşünce*'nin filizlendiğini görüyoruz. Bu konu üzerinde "Ortaçağda İnsancılık" başlığı altında ayrıca duracağız. "Anadolu'da (bu çağda) Türk toplumunun varlığı, göçebe bir halkın kendine bir yurt arayışı olduğu gibi, bir başka halkın, kendine yabancı bir sömürü biçimiyle yakın bağı olan yeni bir üretim biçimini toptan yadsımasının sonucudur. Bu halklar kaynaşmasının içinden doğan Türk-İslam yönetici sınıfı, denebilir ki Bizans yönetici sınıfının yerine getiremediği görevi üstlendi".[54]

Osmanlıların ilk döneminde de yönetici sınıf eski toplumsal ekonomik yapının sürdürülmesi amacıyla Batılı etkilere karşı savaşımı sürdürme görevini benimser.[55] Osmanlılar daha sonraki çağlarda kendi yarattıkları yeni bir düzeni sürdürürken bile (toprakların devletleştirilmesi vb.), yine Batı'ya karşı Bizans'ın savunmasını sürdürür gibidirler. "Bir sorumluluk duygusunu, miras alınmış bir ülkeyi, bir imparatorluğu sürdürme yükümlülüğünü, Fatih Sultan Mehmet'in kişiliğinde açıklığa kavuşan böylesine bir duyguyu varsayabiliriz".[56] Osmanlı için Anadolu başlangıçta *Rum ülkesi*'dir. Daha sonra da, Bizans'ın Anadolu'daki on dört yönetim bölgesinden biri olan "*Thema Anatolika*" yerine bugünkü Batı Anadolu'yu kapsayan "*Anadolu Eyaleti*" kurulur.[57]

---

[54] Stefanos Yerasimos, a.g.y., s. 1978. Yerasimos yerli toplumun yadsıdığı "yeni bir sömürü biçimini" şöyle açıklıyor: "Bizans yönetici sınıfı feodalizme doğru evrimleşir ve Batı burjuvazisiyle işbirliğine girişirken kendi halkına iki kat ihanet etmiş oluyordu. Kendi sömürülmesini daha da ağırlaştırmaktan başka bir işe yaramayacak olan bir üretim biçimine yönelen her türlü evrimleşmeye karşı dirençli bu halk, birçok kez, kendi yöneticilerinden kaçıp Türklerin aynı ölçüde bunaltıcı olmayan otoritesine sığınmıştı." Ayrıca bkz. "Constantinople, la Nouvelle Rome", Stéphane Yérasimos, *l'Histoire*, Mai 2001, s. 44-45.

[55] Stefanos Yerasimos, a.g.y., s. 206-207.

[56] Stefanos Yerasimos, a.g.y., s. 351.

[57] Doğan Avcıoğlu, "Türklerin Tarihi", *Cumhuriyet*, 4-15 Aralık 1977, sayı 1. Bu ad bugün, "Küçük Asya" deyimiyle birlikte, daha geniş bir coğrafyayı adlandıran "Anadolu yarımadası" deyiminin yanı sıra, Eskişehir'deki Anadolu Üniversitesi'nin adında da yaşıyor.

Osmanlıların *İslam* dolayısıyla benimsedikleri *Arapça*'yı, Anadolu'ya Horasan'dan gelen Türkçe konuşan Türklerden kimilerinin yazın dili olarak getirdikleri *Farsça*'yı, *Elence*'den, *Latince*'den, Anadolu'nun eski dillerinden gelen kalıntılarla birlikte iyice karıştırıp devlet dili *Osmanlıca*'yı nasıl yarattıkları pek ilginçtir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan çok sayıda ulus, ulusal toplum ve öteki etnik grupların on dokuzuncu yüzyılda ulusal duygularının birer birer nasıl geliştiği, buna karşılık Türk ulusal bilincinin nasıl geciktiği de ilginçtir. *Türkiye* sözcüğünün devlet adı olarak kullanılması ise, Türkçe'nin *devlet dili* olarak benimsenmesiyle bir arada Mustafa Kemal Atatürk'ün 1920'de kurduğu *Türkiye Cumhuriyeti*'nin (*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin*) yepyeni bir kişilikle ortaya çıkmasıyla oldu.

21. US ÇAĞINA İLK ADIM

Büyü, Bilim ve Din adlı yapıtına ünlü insanbilimci Bronislaw Malinowski şöyle başlar: "Ne denli ilkel olursa olsun, dini, büyüsü olmayan hiçbir topluluk yoktur. Yalnız, hemen şunu da söyleyelim: ikide bir ileri sürülürse de, bilimi ya da bilimsel davranışı olmayan hiçbir ilkel ırk da yoktur. Güvenilir ve yetkili gözlemcilerce incelenmiş olan her ilkel toplulukta, birbirinden kesin olarak ayrılan iki alan görülmektedir: *Kutsal alan* ile *kutsaldışı alan*; yani, *büyü* ve *din* alanıyla *bilim* alanı."[58] Bu iki alanı, yalnız Malinowski'nin "ilkel" diye adlandırdığı toplumlarda değil, gelişmiş birtakım toplumlarda da, belli bir çağda, yan yana görüyoruz. Bununla birlikte konuyu insanlığın gelişme çizgisinde artzamanlı olarak incelediğimizde görüyoruz ki, İlkçağdan beri, bireylerin, giderek toplumların davranışlarını belirleyen birincil öğe, kutsal alan kapsamından çıkmış, yer yer geri dönüşler yaparak da olsa, yavaş yavaş kutsaldışı alana doğru kaymıştır. Çağımızda birçok toplumun ve bu toplumları oluşturan bireylerin yaşamı bütünüyle kutsaldışı alanda biçimlenmekte. Örneğin *dindışı devlet* kavramı bu yolda önemli aşamalardan biri. Birtakım yazarlar yaşamı biçimlendiren birincil öğelere bakarak, örneğin (a) *büyü çağı*, (b) *din çağı*, (c) *bilim çağı*, (ç) *özdevin çağı* diye birbirlerini izleyen çağlar saptamak istiyorlar. Bu tür bir ayrımı, örneğin Aurel David, (a) *büyü*, (b) *teknik*, (c) *güdümbilim çağları* olarak sayıyor.[59] Orhan Hançerlioğlu ise, *Başlangıcından Bugüne Erdem Açısından Düşünce Tarihi* adlı yapıtını, Malinowski'nin kutsal ve kutsaldışı alanlarını andırır biçimde, (a) *Gök Ölçüsü*, (b) *Yer Ölçüsü* başlıkları altında iki bölüme ayırmış.[60] Ayrımı nasıl adlandırırsak adlandıralım, insanlığın kutsal büyü/din alanından çıkıp kutsaldışı doğa araştırmasına, deneysel gözleme dayalı *ussal bilim*'e yönelişi, bugün *doğayı egemenliği altına almayı* ya da daha doğrusu *doğaya uyum göstermeyi* başaran uygarlığımızı yaratan yöneliştir. İşte bu yöneliş ilk

[58] Bronislaw Malinowski, *Büyü, Bilim ve Din*, Çeviren: Ender Gürol, Varlık Yayınevi, 1964, s. 3.

[59] Aurel David, *La Cybernétique et l'Humain*, Gallimard, Idées, 1965, s. 14-15.

[60] Orhan Hançerlioğlu, *Başlangıcından Bugüne Erdem Açısından Düşünce Tarihi*, İkinci Basılış, Varlık Yayınları, 1966 (1963).

kez Anadolu'da ışıdı, insanlık us çağına ilk adımını "İyonyalı fizikçiler"in doğayı gözleyen araştırıcı bakışları, soru soran, kendi tanımladıkları sorunları çözen özgür düşünceleriyle attı.

İyonya, bugünkü İzmir dolaylarından başlayarak Büyük Menderes Irmağına değin uzanan bölgenin eski adı. Eskiçağ'da "Pan-Ionium" adıyla Samsun Dağı'nda kurulan, bugün *Tüm-İyonyalılar* diyebileceğimiz birlik, on iki kentten oluşan bir topluluktu. Bu on iki kent arasında *Milet, Efes, Kolofon, Priene* gibi bugüne ancak ören yerleri kalan kentlerle, *Kilizman* (eski *Klazomenai*, şimdi Urla), *Foça*, *İzmir* gibi günümüzde de varlıklarını sürdüren kentleri sayabiliriz.[61] İyonya'nın güneyinde *Karya*'da ise altı kent, *Halikarnas* (Bodrum) önderliğinde o çağda *Heksapolis* denilen birliği gerçekleştirerek, Datça yarımadasının ucundaki *Knidos*'ta Anadolulu Tanrı *Apollon*[62] adına bir tapınak kurmuşlar, burada toplanırlardı. *Atina, Isparta, Tebai* vb. gibi Elenistan kentlerinden gelenler, İyonyalılarca da Karyalılarca da yabancı sayıldıkları için, bunların *Pan-Ionium*'a ve *Knidos*'ta *Apollon* toplantılarına katılmaları yasaklanmıştı. Onlar da kendilerinin İyonyalılarla bir tutulmasını hoşgörmez, kendilerine *Hellen* ya da *Elen* derlerdi.[63] İnsanlığın us çağına adım attığı çağda İyonya'da kullanılan dile de *İyonca* diyebiliriz.[64]

---

[61] Pan-Ionium'a katılan öteki kentler arasında, Anadolu'nun kara sahanlığında bulunan *Samos, Sakız* (*Khios*) adaları da bulunmaktaydı.

[62] Hrozny, *Civilisation des Peuples Hittites et Sumériens*, s. 179-212'den aktaran Halikarnas Balıkçısı, "Tarih ve Hellenizm, Anadolu'nun Sesi", *Cumhuriyet*, 16-30 Ağustos 1967, sayı 3. *Apollon*, Hitit Tanrısı *Apulunas* ile özdeştir. Homeros onu *Lykegnenes* (Likya doğumlu) diye anar.

[63] Halikarnas Balıkçısı, "Tarih ve Hellenizm, Anadolu'nun Sesi", *Cumhuriyet*, 16-30 Ağustos, 1967, sayı 3. Oysa Türkçede kullanılan *Yunan* sözcüğü *İyon*'dan geliyor. *Tevrat*'ta *Yafes*'in her biri bir ulusun atası olan yedi oğlundan biri *Yavan*, "İyon" adı da buradan geliyor. *Yunanistan* sözcüğü ise *Pers* (*Fars*) dilinde kullanılan sözcük (a.g.y., sayı 4). Yunanlılar bugün de kendilerine *Elen*, ülkelerine *Ellas* diyorlar. *Grek* sözcüğünün ise Batılı dillerde kullanıldığını görüyoruz (Fr. *Grec, Grecque*, İng. *Greek*, İt./İsp. *Greco, Greca*). "*Grekoromen* stilde güreş" böylece *Yunan-Roma güreşi* anlamına geliyor.

[64] Herbert J. Muller, *The Loom of History* adlı yapıtında *Ionic* sözcüğünü kullanıyor. Yunanistan'da ve İyonya'da ayrı ayrı diller konuşuluyordu. Herodotos İyoncanın dört ayrı ağzı bulunduğunu bildiriyor (a.g.y., s. 138). Halikarnas Balıkçısına göre "*İyon Lehçesi*"nin Hellenistan'a aktarılması Anadolulu *Apollon*'un *Delphoi*'ye taşınması ile gerçekleşmiştir (a.g.y.). Elence ile İyonca arasında ağız ayrılığı iyice belirginse de, Ege Denizi'nin iki kıyısında yaşayanların benzer dilde yapıtlar bırakmaları, özde birbirinden iyice ayrı, giderek karşıt iki ekinin, doğudan bakanlarca tek bir Yunan, batıdan bakanlarca

Bütün Batı ekinini büyük ölçüde etkilemiş olan İzmirli Homeros'un İ.Ö. 850 dolaylarında yarattığı *İlyada* destanı, İyonca, o çağdan yaklaşık dört yüzyıl önce geçmiş *Troya savaşı*'nı anlatıyor. Homeros'un anlatımında daha o çağda olayları, insanları ussal biçimde gözlediğini anlıyor, gönülden kendi yurdu saydığı Anadolulu savaşçıların yanını tuttuğunu, daha *insancıl* bulduğu bu insanları sevecenlikle andığını seziyoruz.[65] "İlyada dünyanın ilk *laik* [*dindışı*[66]] sanat yapıtıdır... Yani *sanat yapıtı* deyince ilki Homeros'unkidir".[67]

İ.Ö. yedinci yüzyılın son çeyreği ile altıncı yüzyılın yarısında yaşayan *Miletli Tales* doğanın gizlerine usuyla yaklaşmak istedi, yerölçümde, gökbilimde pek çok buluşlar yaptı. Bir çember içine üçgen çizme sorununu çözdü, bir yapının (bu arada Mısır piramitlerinin) gölgesinden yüksekliğini hesaplamayı, Kızılırmağın çığırını değiştirmeyi başardı. Üçgen açıları arasındaki bağlantıları buldu. Ters açıların eşitliğini doğruladı. Lidya dağlarındaki birtakım demir filizlerinin başka demir parçalarını çektiğini ilk kez gözledi; ilk gözlenen, belki de kullanılan *mıknatıs*'tı bu.[68] Tales'in çok büyük ün kazanması ise, İ.Ö. 28 Mayıs 585 günü gerçekleşen ve Anadolu kıyılarından gözlenen tüm güneş tutulmasının gününü hesaplaması ve bir yıl önceden, doğru olarak bildirmesi sonucudur.[69] Bugün orta

---

da tek bir Elen ekini olarak bir arada düşünülmesine yol açmış olmalı. Dil bu denli önemli.

[65] Homeros, *İlyada*, Türkçesi Azra Erhat, A. Kadir, Üçüncü Baskı, Sander Yayınları, 1975. Tıpkı *Yunus Emre* vb. Anadolu uluları gibi yedi ayrı kent Homeros'un kenti olarak övünür.

[66] *Laik* sözcüğünün açıklaması olarak ayraç içinde *dindışı* sözcüğünü alıntıyı yapan yazar eklemiştir. Altı çizgili yerleri de yazar vurgulamaktadır.

[67] Azra Erhat, *Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı*, Çağdaş Yayınları 1976, s. 219-20.

[68] Lidya bölgesinin bugünkü başkenti olan *Manisa*, Cumhuriyet dönemine değin *Mağnisa* biçiminde yazılır, böyle söylenirdi. Bu adın eski biçimi *Magnesia* olup bu sözcük Batı dillerindeki *magnet, magneto, magnetic, magnetism* gibi sözcüklerin kökenidir. Arapçalaşarak dilimize giren *mıknatıs* sözcüğü de budur. Mıknatıs "Manisa taşı" olduktan başka, bunu ilk kez görebilenin de *Miletli*, diyelim *Aydınlı* bir Anadolulu olması ilginçtir. Çelişkiye bakınız ki elektriğin ilk dersinde ortaokullarda bütün çocuklarımıza hem onları ezberden kurtaracak *bilimsel düşünce* adına, hem de hiç olmazsa *yurtseverlik* adına öğretmemiz gereken "Manisa taşı"nın biz Türkler okullarımızda adını anmazken, Avrupalılar, örneğin öğretimde kullandıkları betiklerini incelediğim Avusturyalılar, çocuklarına bunu Batı Anadolu haritasında Manisa'nın yerini de göstererek (ama Yunanlılara gönderme yaparak) öğretmektedirler.

[69] Genel olarak uğursuz gelişmelere yol açacağından korkulmasına karşın İ.Ö. 28 Mayıs 585 günü gerçekleşen bu güneş tutulması olumlu bir sonuç do-

öğretimde çocuklarımıza okuttuğumuz "bir üçgenin bir kıyısına çizilen her koşutun, öteki kıyılar üzerinde eşit oranda kesimler ayırdığı" ya da "bir yarım çember içine çizilen herhangi bir üçgenin dik üçgen olduğu" yolunda yerölçümle ilgili gerçekleri de ilk kez Tales'in bildirdiği söylenir. Tales, evrenin ilksel özdeğinin *su* olduğunu her şeyin sudan oluştuğunu da savunmuştur.[70]

Doğal olayları birer tansık saymak yerine, kutsal inançları, Tanrıları bir yana bırakıp bunları, nedensellik ilişkisi içinde usa vurma yolu, böylece ilk kez İyonya'da, Milet'te açıldı[71]. Güneş tutulmasını doğru olarak öngördüğü için ünlenen Tales'in öğrencisi *Anaksimandros* ilksel nedenin yer yüzünü dört yanından kuşatan "belirsiz bir töz" olduğunu savundu. Tales ile başlayan bilimsel araştırma ve incelemeleri sürdürdü. Güneş ekseninin eğriliği, güneş saati gibi buluşlarla birlikte *ilk dünya haritası*'nı yaptığı ve göklerin *demirkazık yıldızı* çevresinde döndüğünü de ilk kez onun gözlediği düşünülür. Bütün bunlardan başka evreni oluşturan belirsiz tözün doğum / ölüm, soğuk / sıcak gibi karşıtlıklardan oluştuğunu ileri sürmesi bakımından *Herakleitos*'un, "insanın balıktan geldiğini, çünkü balığın insanın yapısından daha kolay açıklanabildiği"ni ileri sürmesi bakımından da çağımızın *evrim kuramı*'nın habercisi sayılabilir.[72]

Anaksimandros'un öğrencisi *Anaksimenes* (İ.Ö. 550-480) ise yine Milet'te, öğretmeninin açıklamaya çalıştığı "belirsiz töz"e *kosmos* adını verdi.[73] Kosmos'un ilksel özdek olarak *su* değil *hava*'dan oluştuğunu düşündü. Hava'nın genleşmesi ya da yoğunlaşmasıyla

---

ğurmuştu. Lidyalılar İranlı Medlerle uzun süredir savaşmaktaydılar. Savaşın beşinci yılında, Çamlıbel/Yozgat'ta Kerkenes dağı dolaylarındaki savaş alanında, Heredotos'un deyimiyle "parlak gün gece oluverince" savaşçılar bir anda silahlarını bıraktılar, savaş son buldu; bir barış antlaşması yapıldı ve iki kral aralarında kız alıp vererek düzenledikleri ikili düğünle bu barışı kutladılar. Anadolu-İran halkları arasında savaş ortamında gelişen etkileşim böylece barış ve hısımlık ilişkileriyle süregeldi. Güneşin tutulacağını İyonyalılar bir yıl öncesinden Tales'in açıklamaları dolayısıyla biliyorlardı, ama Lidyalılar ve Medler bu olay karşısında büyük bir şaşkınlığa uğramışlardı.

[70] Bkz. **(a)** H. J. Muller, a.g.y., s. 152, **(b)** Orhan Hançerlioğlu, a.g.y., s. 44, **(c)** *Meydan-Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, **(ç)** Azra Erhat, *İşte İnsan, Ecce Homo*, s. 109. **(d)** Halikarnas Balıkçısı , a.g.y., sayı 6.

[71] H. J. Muller, a.g.y., s. 151-152.

[72] (a) *Meydan-Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, (b) Orhan Hançerlioğlu, a.g.y., s. 44.

[73] Orhan Hançerlioğlu. a.g.y., s. 44.

od, su, toprak oluşur dedi. Suyun bir birleşim olduğunu ileri sürdü. Havanın devinimi üzerinde de durdu.[74]

Milet okulunun son öğretmeni Anaksimenes'ten sonra doğa (fizik) düşüncesini onun Urla'lı öğrencisi *Anaksagoras* (İ.Ö. 500-428) sürdürdü. Anaksagoras'a göre "başlangıçta *kaos* vardı, sonra "*an*" (ya da "*us*") geldi, her şeyi düzene soktu". *Doğa Üzerine* adlı yapıtında özdeğin birbirine benzer, sayısız *ilkel parçacıklar*'dan oluştuğunu, türlü öğelerin bunların değişik biçimde birleşimlerinden ortaya çıktığını ileri sürdü. "Bu öğelerden ne bir şey yitebilir, ne de yeni öğeler ortaya çıkabilir" diyordu. Ona göre, "hiçbir nesne yoktan var olmaz, var olan hiçbir nesne yok olmaz"dı.[75] *Olmak* yerine *birleşmek*, *ölmek* yerine *ayrışmak* diyordu.[76] *Atina*'ya gidip bir felsefe okulu açtı, burada *Perikles, Euripides*, beki de *Sokrates* öğrencileri arasındaydılar.[77] Anaksagoras ay ışığının güneş ışığının ay yüzündeki yansıması olduğunu ileri sürerek güneş tutulmasını da ilk kez açıklamış, ayrıca güneşin o çağa dek inanıldığı gibi *Tanrı* değil, "olasılıkla tüm Elen ülkesi denli büyük, *akkor* durumunda bir taş" olduğunu ortaya koymuştur.[78] Ayrıca hayvan ölülerini kesip açarak incelemeler yapmış, beyin anatomisini araştırmış, balıkların solungaçlarıyla "soluduklarını" da gözleyebilmişti.[79] Ne yazık ki bu araştırmaları *Tanrısızlık*'la suçlanmasına yol açtı ve Anaksagoras Atina'da, daha sonra *Sokrates*'in başına geldiği gibi *ölüm cezası*'na çarptırıldı, kaçmak zorunda kaldı. Oysa Tanrıları yadsımak suçundan Anadolu'da kimse yargılanmazdı. "Homeros Tanrıları alaya alır. Homeros'un Tanrıları Atina'da ciddiye alındı. Eğer Homeros Atina'ya gitseydi, onu [da] Tanrılarla alay etti diye öldürmeye kalkışırlardı" [80]

Anadolu çevresindeki hemen bütün ülkeleri, *Babil*'i, *Susa*'yı, *Mısır*'ı, *Libya*'yı, *İskitya*'yı, *Trakya*'yı, *Elenistan*'ı "yan tutmayan açık düşünceli bir toplumsal insanbilimci gibi" gezen Halikarnaslı *Herodotos* (İ.Ö. 484-420) da *Tanrılara inanç* yerine *us* yolunu seçen başka bir

---

[74] *Meydan-Larousse*, a.g.y., "Anaksimenes" başlığı.

[75] Anaksagoras'tan 2400 yıl sonra Fransız kimyacı *Lavoisier*'nin ünlü ilkesi de budur.

[76] Orhan Hançerlioğlu, a.g.y., s. 45-46.

[77] Platon'un *Phaidon* adlı yapıtında *Sokrates* Anaksagoras'ın dersini anlatır (Bkz. *Meydan-Larousse*, a.g.y.).

[78] H. J. Muller, a.g.y., s. 152.

[79] *Meydan-Larousse*, a.g.y., "Anaksagoras" başlığı.

[80] (a) Halikarnas Balıkçısı, a.g.y., sayı 5; (b) H. J. Muller a.g.y., s. 159.

Anadoluludur. "Tarihin babası" olarak ünlenen Hero-dotos yapıtında, Milet'in geçmişi üzerine daha önce bir yapıt bırakan Miletli *Kadmus*'a, Pers Savaşlarını anlatan, Miletli *Dionysios*'a, ilk coğrafyacı ve budunbilimci diyebileceğimiz yine Miletli *Hekateus*'a sık sık başvurur. Herodotos birçok yerde söylencelerde dile getirilen kutsallıklara inanmadığını açıklar. Örneğin Kserkses'in Çanakkale Boğazı'ndan geçişini anlatırken "fırtına üç gün üç gece sürdü, kurbanlar kesildi, fırtına dindi. Ama bana kalırsa yel, [sunulan kurbanlarla değil] kendiliğinden durdu" der.[81] Halikarnas Balıkçısı Herodotos için şunları da yazıyor: "Homeros'un deyişine göre dünyanın o zamanlar bilinen yerlerinin bir *okyanus*'la çevrili olduğu sanılırdı. Heredotos, 'ben bu iddiaya gülümserim' der. Bunu söylemekle Homeros ve Hesiodos gibi kutsal sayılan inançlara meydan okuyor demekti. Yunanistan'ın en büyük tapınaklarından *Delphoi tapınağı*'nın kadın kâhinlerinin *rüşvet* olarak istenilen biçimde kehanette bulunduklarını yazıyordu. O gün bunu savunmak, günümüzde *hükümetin manevi kişiliği*'ne ulu orta hakaret etmekten çok daha ağır bir suç sayılırdı. Herodotos bu iddiasıyla kutsallığın ta özüne saldırıyordu".[82] Muller de Herodotos'un *İyonca* yazdığını, onda gördüğümüz kuşkuculuğun *İyonya* düşünürlerinden kalıt olduğunu, bu kuşkuculuğun Yunanlılarda (*Greeks*) hiçbir durumda görülmediğini "ağzından kaçırıyor".[83] Nitekim *Hekateus*, Herodotos'tan önce, "Yunanlıların öyküleri kat kattır ve bence gülünçtür" diye yazmıştı.[84]

Herodotos yabancıların ekinlerine de saygılı olmakla birlikte kendisini *Anadolulu* saymakta, Pers savaşını bir *Avrupa-Asya savaşı* gibi görmektedir.[85] Herodotos'un verdiği ayrıntılı bilgiler arasında

---

[81] Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Efsaneleri*, s. 15-6

[82] Halikarnas Balıkçısı, a.g.y., s. 15.

[83] Herbert J. Muller, *The Loom of History*, Mentor Book, 1961, s. 162-163.

[84] H.J. Muller, a.g.y., s. 163.

[85] Muller'e göre bu Herodotos'un İyonyalılara yaptığı büyük bir haksızlıktır. Çünkü, ona göre Yunan ekin bütünlüğü içinde düşünülmesi gereken İyonya'nın *Asya* olarak *Avrupa*'nın karşısında yer aldığı gerçeği salt coğrafyaya dayalı olmaktan öteye gidemeyen ve "Herodotos yüzünden" ortaya çıkan "tümüyle yapay bir ayrım"dır (a.g.y., s. 169). Oysa, İyonyalıların *karmaşık* düşüncelerini (bunlar usa dayanan fizikçilerin bilimsel düşünceleridir) soyut felsefeyle uğraşan Atinalıların "salt çözülme, gerileme" gibi gördüklerini, örneğin *Sokrates*'in "boş oturup Asya'nın Avrupa'dan daha çok gönendiğini, zenginlediğini görmek ne tatsız" dediğini yine kendisi aktarıyor (a.g.y., s. 169). "Boş oturup göksel felsefelere kafa yormak" *yücelik*, "somut yersel işlerle uğraşmak" *aşağılık* sayılıyor olmalı o çağda Atina'da. İyonyalıların Yu-

örneğin *Lidyalılar*'ın *şalvar* giydikleri, başlarına *sarık* sardıkları, savaşçı değil *barışçı insanlar* oldukları vb. gibi Anadolu insanının yakın çağlara dek sürdürdüğü özellikler de bulunuyor.

İyonya'nın yetiştirdiği en önemli düşün adamlarından biri de İzmir yöresinde Kolofon'lu *Ksenofanes*'tir. İ.Ö. altıncı yüzyılda yaşayan Ksenofanes'in yerbilim alanında büyük buluşları vardı. Yer yuvarlağının yaşını bulmak üzere taşılları inceliyor, sonuçlar çıkarıyordu.[86] Ksenofanes Homeros'un anlattığı Tanrılarla alay etmesiyle ünlüdür. Ona göre atların, öküzlerin, eşeklerin elleri olup da resim yapabilseydiler ya da konuşabilseydiler *üstünat, üstünöküz, üstüneşek* biçiminde Tanrılar uydururlardı.[87] *Kosmos* diye adlandırdığı *ilk neden* değişmezdi ama ondan çıkanların hepsi değişiyorlardı. Doğumları ölümler kovalıyordu, odun yanarak yok oluyordu, küçük balıklar büyüyorlardı. Daha sonra Yunanistan'a giden Ksenofanes orada *Elea*'lı *Parmenides*'in öğretmeni oldu. Bakın Yunanistanlı öğrenci, İyonyalı öğretmeninden öğrendiklerini kendi ekini içinde nasıl yozlaştırdı: *var olan vardır, var olmayan yoktur, var olan değişmez, devinim bir kuruntudur, gerçeği gözlemle değil, düşünerek anlarız.* Parmenides'in

---

nanlılara karşı nasıl duygular beslediklerini bilemeyiz ancak imgeleyebiliriz, ama "Atinalıların ve Ispartalıların emperyalist hırsları"ndan İyonyalıların yeterince acı çektikleri de gerçektir diye ekliyor Muller. Ayrıca Batı uygarlığına etkisi bakımından *İyonya* ekininin, üzerinde bunca durulan Atina'nın *Perikles* dönemi'nden çok daha önemli olduğunu da belirtiyor (a.g.y., s. 169-170). Anadolu ekininin özgünlüğünü ve usçuluğunu, ince ayrıntılarıyla sergileyen bu yapıt, sanki Atatürk'ün ya da Halikarnas Balıkçısı'nın *özgün Anadolu ekini* savlarını desteklemek için derlenmiş bin bir tarihsel kanıtla dolu. Ne var ki, Muller gerçeği görüp hemen arkasından her şeyi *Yunan* (*Greek*) sözcüğünün büyülü değneğiyle yadsıyıveriyor. *İyonya*'yı, giderek *Anadolu*'yu bile Yunan sayıyor. Halikarnas Balıkçısı'nın "Batı'nın bile bile yanlış koşullanmışlığı" demeye getirdiği işte bu olsa gerek. Herodotos'un ya da Homeros'un kendilerini hangi ekinden saydıklarını, ekinlerin, bilgilerin ve duyguların karşıtlığını görmezlikten gelmek gerek(!)... Herodotos savaşımı *Asya-Avrupa* (burada *Anadolu-Yunanistan*) karşıtlığı gibi gösterip kendini Anadolulu sayınca, onun bu duygusunun yanlış olduğunu görüp Herodotos'a "Yunanlı olduğunu, kendisini böyle bilmesi gerektiğini" bildirmek görevi Muller vb. gibi Batılı çağdaş yazarlara düşüyor. Eski Anadolu uygarlıklarının, çevreden gelen katkılarla ekinlenerek süregeldiği düşüncesi XX. yüzyılda Mustafa Kemal'in açtığı bir çığırdır.

[86] Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Tanrıları*, s. 24.

[87] **(a)** H. J. Muller, a.g.y., s. 153 (İng. *Superdonkey*: üstüneşek!), **(b)** Azra Erhat, *İşte İnsan, Ecce Homo*, s. 59, (c) Halikarnas Balıkçısı, "Tarih ve Hellenizm Anadolu'nun Sesi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 16-30 Ağustos 1967, sayı 1.

bu düşüncesiyle Yunanistanda fizikötesi düşünce başladı.[88] *Platon*'un "büyük" diye anıp saydığı *Parmenides*[89] onu etkilemiş ve *Platon* ve *Aristoteles*'in yapıtları sonuç olarak İyonya'da ışıyan fizik düşüncesi aydınlığını sonraları *Yeni Platonculuk* ve *Hıristiyanlık*'la birlikte karanlığa boğmuştur.

Ksenofanes'in aydın düşüncesini ve özdekçiliğini Yunan ekini böylece yorumlayıp düşünce ortamını karartadursun, Anadolu'da Efesli *Herakleitos* (İ.Ö. 540-480) Ksenofanes'in öz düşüncesini iyice geliştirip "evren yaratmayla yok olmanın sonsuza dek birbirini kovalamasıdır" demekteydi. Ona göre "her şey akar". "Bir ırmağın suyuna iki kez girilemez". "Her şey ancak karşıtların çatışmasından doğar. Yenilmesi gereken *kötülük* olmazsa onu yenebilen *erdem* de olamaz."[90] Birkaç bin yıl sonra *Hegel*'in geliştirdiği *eytişimsel düşünce*'nin tohumu Herakleitos'un öğretisidir. Hegel'in eytişim yöntemini *özdekçi* bir biçimde yorumlayan *Marx'ın özdekçiliği*'nin ilk tohumunun da İyonya fizikçilerinin özdekçiliğinde bulunduğu gibi.

Gelelim şimdi Ege'nin karşısındaki Yunan felsefesine... Ksenofanes'ten ne öğrendiğini gördüğümüz Parmenides'in düşüncelerini pek beğenen Atinalı *Platon*'un ve *Aristoteles*'in dev yapıtlarında ortaya çıkar bu felsefe. *Platon*'un (İ.Ö. 428-348) *mağara mitosu*'nu Birinci Bölüm'de "Soyutlama" başlığı altında anmıştık. *Devlet* adlı ünlü yapıtında anlattığı bu mitosa göre biz gerçekleri değil ancak içinde yaşadığımız mağaranın duvarlarına düşen gölgeleri görebiliriz. Dış dünyada gözlediğimiz, gerçekte gökte bulunan "*idea*"ların[91] birer *imge*'sidir.[92] *Gorgias, Phaidon, Devlet* gibi birçok yapıtında da

---

[88] Bkz. Orhan Hançerlioğlu, a.g.y., s. 44. Parmenides'in öğrencisi *Zenon* "siz bir okun uçtuğunu sanırsınız. Oysa uçması için art arda dizilmiş birtakım noktaları aşmak, bunları aşmak içinse, bunları birer birer kaplamak gerekir. Bir noktayı kaplamak durgun olmaktadır. Şu halde ok durgundur, *devinim bir görüntüden başka birşey değildir*" diyecektir (a.g.y., s. 44). Öğretmeni gibi *Elea*'lı (Yunanistan) olan Zenon'un daha birçok bu tür buluşları *devinimin olmadığını, her şeyin durgun olduğunu ve hep öyle kaldığını* kanıtlamaya dönüktür.

[89] *Meydan-Larousse*, a.g.y., "Parmenides" başlığı.

[90] Orhan Hançerlioğlu, a.g.y., s. 44-5.

[91] *İdea* sözcüğünün kökeninin *eidos* (güzellik) soyutlamasından (A. Erhat, *İşte İnsan, Ecce Homo*) ya da göksel, Tanrısal anlamında *İdea* (*İda*'lı, Türkiye'deki *Kazdağ*'lı) sözcüğünden (Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Tanrıları*, s. 76) geldiği söyleniyor.

[92] Sinop'lu *Diogenes* (413-327) ise Platon'un ülkücülüğüne karşı çıkarak "masa"yı anlarım ama *masa ideası*'nı anlamam diyordu. (Halikarnas Balıkçısı, *Tarih ve Hellenizm, Anodolu'nun Sesi*, sayı 1). Anadolulu *Diogenes* Yunan

Platon, ölümden sonra ruhun öbür dünyaya göçtüğünü söylemiştir.[93] Böylece "Platon'un *Apologia*'sında ve *Devlet*'te siftah olarak dünyada ölümsüz ruh düşüncesi ortaya çıkıyor". Oysa "Anadolu'da öldü dendi miydi bitti demekti".[94] Değişmez ve sürekli öz gerçeklerin bulunduğu öbür dünya, gerçeğin boş ve değersiz bir imgesi niteliğindeki bu dünya, beden-ruh ikiliği hep Platon'un buluşları.[95] Tıpkı Anadolu fizikçilerinin, atomcularının özdekçi, usçu bir ekin ortamından el aldıkları kalıt gibi, Platon da İyonya ekiniyle taban tabana karşıt Yunanistan ekininin kalıtından el aldı. Bu kalıtta olumlu ussal düşünce payı birazcık varsa bu da Anadolu ile ilişkilerden dolayı kazanılmışa benziyor.[96]

---

ekinini o denli yadırgamış olmalı ki, Yunanlıların düşüncelerini yadsımak üzere Atina'da gün ışığında elinde fenerle adam aramaya çıkmıştı. Benzer biçimde, "her şey olduğu gibi durur, devinim yoktur" diyen Yunanlı *Zenon*'un dersinde, onu yalanlamak üzere ayağa kalkıp *yürümüştü*. (Bkz. *Meydan-Larousse*, a.g.y.) *Diogenes*, kendisinden bir dileği olup olmadığını soran Büyük İskender'i "gölge etme, başka bağış istemem" diye yanıtlamasıyla ünlüdür. Atinalılar, kendisinden çekinmekle birlikte, Diogenes'le alay ederlerdi, oysa Sinoplular kentlerine onun bir anıtını dikmişlerdi.

[93] *Meydan-Larousse*, a.g.y., "Eflatun" başlığı.

[94] Azra Erhat, *Mektuplarıyle Halikarnas Balıkçısı*, s. 219.

[95] *Heidegger*'e göre bütün "Batı metafiziği" Platonculuğa dayanır. Bkz. *Meydan-Larousse*, a.g.y., "Plantonculuk" başlığı.

[96] Burada Platon öncesi Yunan düşüncesini yalnızca *Parmenides* ile anmayı yeterli saydık. Bu bile Yunan ekininin tekdüze çizgisini gereğince açıklamıştır sanırım. Bununla birlikte, durum Yunanistan'da bu örneğin gösterdiğinden de geridir. Örneğin Sisamlı *Pitagoras* (İ.Ö. altıncı yy.), İyonya'da yaptığı pek değerli matematik buluşlarından sonra gittiği Yunanistan'da işi peygamberliğe dökmüş, önceleri ussal biçimde uğraştığı *sayılar kuramı*'na dayalı bir *din* oluşturmuştur. Sonradan *orfik* ya da *batını* diye adlandırılan bu din yolu, mutluluğu Tanrı *Dionysos*'a kavuşmak sayıyordu. *Orfizm*'in Tanrıya tapınma törenleri sayabileceğimiz "*orgia*'lar orman yangını gibi Atina ve dolaylarında parlayıp Yunanistan'ı sarmaya koyuldu. Dionysos'a tapanlar, geceleri dağ tepelerinde toplanıyorlar, sırtlarında geyik postu, ellerinde meşaleler ve *thyrsos* denilen üzerlerine sarmaşık dolanmış çubuklar sallayarak, alabildiğine davullar ve tefler gümbürdetip ve flütler öttürüp kıyametler koparark, kutsal kurbanlarını elleriyle paramparça yırtıyor, kanlı ve dumanlı parçaları diri diri yiyorlardı. Böylece mistik bir cezbe yoluyla (yani *orgia* ile) *Dionysos*'a kavuşuyorlar, başka bir deyimle *fenafillah mertebesi*'ne ve *mutlak saadet*'e ulaşıyorlardı". (Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Tanrıları*, s. 21). İng. *orgia*, Fr. *orgie* sözcükleri günümüzde, her türlü cinsel ilişkinin topluca yapıldığı, her türlü aşırı davranışın hoşgörüldüğü "aile toplantıları"na takılan ad! Eski çağdaki *orfizm* salgınına karşı yıllarca yılmadan köy kent dolaşarak insanlara us yolunu göstermeye çalışanlar başta *Ksenofanes* olmak üzere Anadolu fizikçileriydi. Anadolu ne *Zeus*'u ne de *Dionysos*'u benimsemiş,

Atina'da *Akademos*'ta[97] yirmi yıl süreyle Platon'un derslerini izleyen *Aristoteles* (İ.Ö. 384-322), daha sonra *Lykeion*[98] denilen kendi okulunu açtı. Büyük İskender'e de öğretmenlik yapan *Aristoteles*, onun ölümünden sonra Atina'da öldürüleceğinden korkarak Eğriboz Adası'na çekildi. Nitekim *ölüm yargısı* giydi.[99] Aristoteles Platon'un ruhçuluğundan ve ülkücülüğünden büyük ölçüde etkilenmekle birlikte, kendisinden bir buçuk yüzyıl önce yaşayan Anadolulu *Herakleitos*'un *özdekçi ve eytişimci düşünce*'sini de öğrenmiştir. Bu bakımdan, Platon'un gizemciliğini eleştirebilmiş, onun daha çok söz ustalığı göstererek sürdürdüğü düşüncesini bırakarak *biçimsel mantık*'ın temellerini oluşturmuştu. Aristoteles'in *Politika, Ethika, Tekhne Retorike, Metaphysika, Meteorologika, Kategoriai* vb. başlıklar taşıyan birçok yapıtı bugün Batı için pek çok kavramın adını ve tanımını içerir. Örneğin Batı dilbilgisi geleneğinin bütünüyle Aristoteles'ten kaynaklandığını Birinci Bölüm'de görmüştük. Ona göre "bir erek vardır, özdeği, canlıyı ereğe doğru iten bir güç vardır, *erek* her özdeğin daha yetkin daha güzel biçimidir, *idea*'sı, *morphe*'si... *Salt biçim* Tanrının kendisidir, öncesiz-sonrasız, bitimsiz, ölümsüz varlık, yani *Tanrı*'dır bu... Gözleme, deneye gerek yoktur, düşünen kafa ereği kavradıktan sonra, gerçek de ona uygundur elbet. *Tanrı* 'en yüksek biçim' olduğuna göre, en yüksekte yani göğün dibinde bulunur. Aşağıya doğru basamaklanma da şöyle olur: Tanrıya en yakın *devinmez yıldızlar* vardır, ki bunlar Tanrısal varlıklardır, onların altında *gezegenler*, onların altında *güneş*, onun altında *ay*, en altta da *yer* yani bizim küremiz, bitimli, ölümlü canlılar dünyası. Gök yetkin, o halde devinimi de yetkin devinim olan daire devinimi, yer yetkin değil, o halde devinimi de doğru çizgi üstünde gelip geçici, bitimli bir devinimdir, yani doğum ve ölüm... Yer dönmediğine göre yerli yerinde kalır, ondan daha üstün biçimler *sphairos*

Dionysos ekini'ne iyice karşıt *Apolllon ekini*'ni yaratmıştır. Etili *Apulunas*'tan başkası olmayan *Apollon* Troya'da Anadoluluları korumuş, Yunanlı Akhilleus'u öldürmüştür. *Platon* da İyonyalıların *Zeus*'u değil *Apollon*'u *Patroos* (*Baba*) saydıklarını *Sokrates*'in ağzından yazmıştır. (Halikarnas Balıkçısı, a.g.y., s. 14-15).

[97] *Akademi* sözcüğünün kökeni *Platon*'un okulunun adı olan *Akademos*'tur.

[98] *Lise* sözcüğünün kökeni *Aristoteles*'in okulunun adı olan *Lykeion*'dur.

[99] Aristoteles, Sokrates'in düşünceleri yüzünden öldürülmesinden sonra, Atinalıları felsefeye karşı ikinci bir suçtan korumak için kaçtığını söylüyordu (*Meydan-Larousse*, "Aristoteles" başlığı). Görüldüğü gibi, İyonya'da kökleşmiş *düşünce özgürlüğü* Atina'da Aristoteles çağında bile ortaya çıkamamıştır.

denilen saydam küreler yerin çevresinde dolanır. Güneş de bunlardan biridir."[100]

Aristoteles her şeyi düşünmüştü, biçimsel bir mantık yapısı kurarak düşünceyi durdurmuştu. Bu çizgiyi daha sonra İskenderiye'de *Ptolemaios* sürdürdü. Anadolu'da Karadenizli *Herakleides*, Sisamlı *Aristarkhos* "merkez yer değil güneştir, yer onun çevresinde dönüyor" diyecek oldularsa da Platon'un Aristoteles'in ve Ptolemaios'un biçimcilikleri insanlığın İyonya'da başlattığı özgürce ussal düşünme çağını yüzyıllar boyunca engelledi. *Platon'un ülkücülüğü*'nden büyük güç alan *Hıristiyanlık*'ta, insanın kendi başına iyiyi kötüyü ayırt etmeye kalkışması bile onun ilk ve en büyük günahı sayıldı.[101] Daha sonra yine bu çizgide koskoca bir *Ortaçağ*, Batı'da koskoca bir *Skolostik* dönemi düşünce özgürlüğünü bütün bütüne ortadan sildi.[102] "Devinimi açıklamayan, açıklayamayan bir *Aristo mantığı* yirminci yüzyıl Batı'sının sömürgeci düzeninin statükoculuğu için geçerli kanıtların kuruculuğunu yaparken, öte yandan Anadolulu *Herakleitos* 'her şey akar' diyor ve bu sözüyle *devinim*'i, *evrim*'i ve (giderek) *devrim*'i açıklayan *eytişimsel mantık*'ın babalığını ediyordu."[103]

İnsanlığın us çağına ilk adımı Anadolu'da nasıl attığını göstermeye çalışırken, İyonyalı fizikçilerin en eskisi *Tales*'ten başlayıp daha çok *Milet Okulu* düşünürlerinden birkaçını tanıtmakla yetindik. Oysa Anadolulu fizikçilerin yanı sıra, sözgelimi özdeğin "bölünmez en küçük parçacıklar"dan (*atom*'lardan) oluştuğunu, devinimin özdeğin içinde de bulunduğunu ileri süren *Demokritos* ve öteki *atomcular*'ı da anlatabilirdik. Burada amacımız, gözlem ve deneye dayalı bilimsel özgür düşünceyi yaratan İyonya ekiniyle, Hıristiyanlığı ve Ortaçağ Skolastiğini doğuran Elen ekininin ne denli karşıt

---

[100] Azra Erhat, *İşte İnsan, Ecce Homo*, s. 114.

[101] Azra Erhat, a.g.y., s. 115-116.

[102] "*Skolastik* dediğimiz Hıristiyan okulu düşünürleri, yüzyıllar boyunca, *Platon*'la *Aristoteles*'i gevelemekten başka birşey yapmamışlardır" (Orhan Hançerlioğlu, a.g.y., s. 77). *Skolastik* sözcüğü, "okul'a değgin", "okullu" demektir (İt. *scuola*, İng. *school*, Alm. *Schule*, Fr. *école*: okul). Çağdaş uygarlığımızın altında yatan *aydınlanma*, iki bin yılı aşkın bir süre *Aristoteles düşüncesi* ve ona dayandırılan *Hıristiyanlık düşüncesi* öğretilen okullardaki *ezber* ve *inanma* yaklaşımı bütünüyle bırakılarak (başka bir deyişle *skolastik* ya da *okullu* yaklaşım bütünüyle dışlanarak), bunun yerine, eğitimin, *dindışı* bir ortamda, bütünüyle gözleme, özgür düşünceye, ussallığa ve yaratıcılığa dayalı *olumlu bilim*'e kaydırılmasıyla gerçekleşmiştir.

[103] Halikarnas Balıkçısı, *Tarih ve Hellenizm, Anadolunun Sesi*, sayı 1.

olduklarını göstermekti. "Bir Hint uygarlığı, bir Mısır uygarlığından ne denli başka ve ayrıysa Elen uygarlığı da Anadolu İyon uygarlığından o denli uzak ve başka yönlere dönüktür. Birisi gizemciliğe, Hıristiyanlığa, barbar - barbar olmayan, vatandaş - vatandaş olmayana, sömürgeciliğe, öteki ise bilime, maddeye, pratiğe açıktır. Bilime, maddeye, pratiğe açık olduğu için de, tüm insan mutluluğuna açıktır. Birisi *idea*'ları, ruhları, Tanrılar karmaşıklığını, ve bir köle düzenini öngörürken, Anadolu aklı, maddeyi, pratiği gözetir".[104] *Özgür ussal düşünce* yüzyıllar boyu Anadolu toprağından ışıdı. Yalnız *İyonya* değil, hemen bütün Anadolu bu *ekinleşme* çizgisindeydi.[105] Anadolu düşüncesi yalnızca küçük bir seçkin azınlığın uğraştığı soyut düşünce de değildi. Hemen bütün buluşlar uygulamaya ve kılgısal sonuçlara dönüktü. Örneğin günümüzde bile azgelişmiş ülkelerde sağlanamayan birtakım hizmetlerin uygulamaya konulduğu düzenli kentler ilk kez Anadolu'da geliştirilmişti. Bunların lağım düzenleri bile vardı. Bütün düşünce ürünleri gündelik yaşamı kolaylaştırmaya, insanların somut koşullarını iyileştirmeye dönüktü.[106] *Farrington*'a göre bu bir "*halkçı aydınlanma devinimi*" idi.[107]

---

[104] A.g.y. Balıkçı şunu da belirtiyor: Batı uygarlığının başlıca özelliklerinden, daha doğrusu üç kökünden birisi *Hıristiyanlık*, ötekiler ise *sömürgecilik* ile *denemeye dayanan bilim ve bulum*'dur" (a.g.y., sayı 1). Ayrıca şu düşünce de onun: "*Buda* dininde ve Çin düşüncesinde, bir de Anadolu kentlerinde ırkçılık ve *bağnaz ulusçuluk* (*şovinizm*) yoktu. Atina'da vardı.... Babil, Mısır vb., hepsinde de bu vardı, ama bunun töresel bir değer olarak biçimselleştirildiği yer *Tevrat*'tır.... Üç *Sami* dini, önce ufak tefek yararlarına karşın büyük bir musibet oldu. Anadolu'nun o rüzgârlı, özgür, sevinçli uygarlığını zehirledi." (Azra Erhat, *Mektuplarıyle Halikarnas Balıkçısı*, Çağdaş Yayınları, 1976, s. 230).

[105] Sinoplu *Diogenes*'ten söz etmiştik. Örneğin Amasyalı coğrafyacı *Strabon*, Bursa'lı tarihçi *Ariannos* vb. daha birçokları üzerinde de durulabilir. *Pers*'lerin egemenliğinden sonra Anadolulular bütün Akdeniz çevresine dağılmışlardır.

[106] Azra Erhat, *Mektuplarıyle Halikarnas Balıkçısı*, s. 239.

[107] Aktaran: H. J. Muller, a.g.y., s. 158. (İng. *a popular movement of enlightenment*).

22. ORTAÇAĞDA İNSANCILIK

Ortaçağ'ın 1453'te İstanbul'un Türklerce alınmasıyla kapandığını düşünenler olduğu gibi, 1571'de Avrupa'da Hıristiyanlığı *yeniden biçimleyiş* eylemlerine değin uzatanlar da var. Bu olayın *İncil*'in halk dillerine çevrilmesi ile başlaması, dilin çağ kapatıp çağ açan anahtar kurum niteliğini bir kez daha ortaya koyan bir örnek. Ortaçağ'ın bitimi hangi yıl ya da hangi olay sayılırsa sayılsın, bunun bir günde olmadığını, bir birikim sonucu adım adım gerçekleştiğini düşünebiliriz. Nitekim *Ortaçağ Skolastiği* daha son bulmadan 1348'de *Nicolas d'Autrecourt* Paris'te *Sorbonne Üniversitesi*'nde şu savı okuyor: "Doğayı incelemeliyiz. Geriliğimizin nedeni yüzyıllar boyunca o koca doğayı bir yana bırakıp Aristoteles'le Platon'la boşuna vakit geçirişimizdir. Doğayı incelemek bizleri kolaylıkla kesin bir bilime götürür."[108] On üçüncü yüzyılda İngiltere'de *Oxford* profesörlerinden *Roger Bacon* gözleme ve deneye önem vermiş, Fransa'da *Toulouse*'lu profesör *Raymond de Sebond* da "Tanrı'nın kitabı saydığı doğayı öteki kitaplardan üstün tuttuğunu" açıklamıştır.[109] Bunlar, pek koyu bir din baskısının ve bin yılı aşkın bir Aristoteles biçimciliğinin doğurduğu Skolastiğin astığı astık kestiği kestik biçimde egemenliğini sürdüğü bir çağda[110] *Yenidendoğuş*'u muştulayan yürekli davranışlardı.

Bu çağlarda, Anadolu'ya doğudan Türkmenler, Oğuzlar dalga dalga gelmişler, daha önceki yüzyıllarda Arapların güneyden girip ta İstanbul surlarına dayanmalarından ve batıdan gelip geçen birkaç Haçlı Seferi'nden sonra, doğudan gelen Türkler Anadolu'ya iyice yerleşmeye başlamışlardı. İşte Anadolu'ya özgü ekinler diller kucaklaşması bu bereketli ekin toprağı üzerinde, eskinin esiniyle tortusu, gübresi ve soylar hısımlığının yarattığı tohumla yeni bir ürün

---

[108] Orhan Hançerlioğlu, *Başlangıcından Bugüne Erdem Açısından Düşünce Tarihi*, İkinci Basılış, Varlık Yayınları, 1966 (1963), s. 83.

[109] Orhan Hançerlioğlu, a.g.y., s. 83.

[110] Örneğin on birinci yüzyılda *Abelardus* insan yaşamını sürekli bir kötülük gibi gören din anlayışına karşı çıkıp insanın istemi ile de ilgilenmeye kalkışınca, kendi yapıtı kendine yaktırılmış, kiliseden *afaroz* edilmişti (Orhan Hançerlioğlu, a.g. y., s. 79). Pek ünlü *Aquino'lu Thomas* ise bütün mutluluğunu *Aristoteles*'i incelemekte, onu yeniden anlatmakta bulmuştur (a.g.y., s. 80).

verdi: *İnsancılık*. Horasan'dan Konya'ya gelip yerleşen *Celalettin Rumi* ile başlayıp türlü koşullarda değişik kılıklara bürünen Anadolu'nun bu insancılık serüvenine göz atmadan Türk diliyle ekininin oluşumunu kavramak güçtür.

Mevlana Celalettin Rumi (1200 dolayları - 1273) kendisinden önceki düşünsel birikimi iyice öğrenmiş, Horasanlı düşünürlerin yapıtlarını iyice incelemiş,[111] Platon'un ülkücülüğünden, Aristoteles'in biçimciliğinden, Anadolulu fizikçilerin ussallığından da etkilenmişti.[112] Anadili olan Türkçe'den başka Arapça, Farsça ve Yunanca'yı iyi bilirdi. "Mevlana, Yunan-İran mitologyasını, *Batlamyus* (*Ptolemaios*) mesleğini, tefsir, hadis, kelam, mantık gibi klasik bilgilerle tasavvufu, *Kuran*'ın ve hadislerin hükümlerini, *Kuran* öykülerini, hatta bazan inanıyor gibi göründüğü, fakat çok kez inanmadığını açıkça bildirdiği "yıldız bilgisi" gibi aslı olmayan bilgileri, özetle Mısır'ı, Hind'i, İran'ı, bütün eski uygarlıkları ve yüzyılları bize aktarır".[113] Platon'dan Hıristiyanlığa, oradan "*tasavvuf*" yoluyla *İslam*'a geçen ülkücülüğüyle Yunanlı *Platon*'a vurgundur,[114] ama öte yandan tıpkı Anadolulu *Herakleitos* gibi konuşmakta, "yaşayış ve evreni, sürekli bir oluş, durmayan bir değişme ve yenilenme [olarak görmekte],... Eski mallar satanların nöbeti geçti, yeni şeyler satıyoruz, bu pazar bizim şimdi" demektedir.[115] Bunu deyende artık ne Platon'un göksel ülkücülüğü, ne Aristoteles'in ya da Ptolemaios'un donmuş biçimsel düşüncesi, ne de Skolastiğin bağnazlığı kalmıştır. Kendinden önceki hemen bütün bilgileri öğrenmiş olması, yapıtında

---

[111] "Biz Horasanlı Senai'nin, Attar'ın izinden geldik". Bkz. *Meydan-Larousse*, a.g.y., "Celaleddin Rumi" başlığı (Mevlana'nın felsefesi ve sanatı).

[112] *Platon*'u, *Aristoteles*'i, onların yanı sıra onlara karşıt *Herakleitos* ve Anadolulu düşünürleri öylesine benimsemiştir ki Mevlana, "Ey bizim Eflatun'umuz, ey bizim Kalinus'umuz!" diye seslenmektedir eskilere. (*Eflatun* Platon'un Arapçalaşmış söylenişi, *Kalinus* İ.Ö. 131'de ölen Bergamalı ünlü hekim). Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana, Hayatı, Eserlerinden Seçmeler*, Üçüncü Basılış, Varlık Yayınevi, 1963 (1954), s. 48.

[113] Abdülbaki Gölpınarlı, a.g.y., s. 39.

[114] Müslümanlıkta beliren *din felsefesi*'nin adı olan *kelam* sözcüğünün Yunanca bu anlama gelen *logos*'tan çevrildiği gibi, *tasavvuf* ve *sufi* sözcüklerinin de *felsefe*, *feyslesof* sözcükleriyle bir kökten, yani Yunanca bilgelik anlamına gelen *sofos* (*filosofos*: bilgeliksever) sözünden geldiğini bildiriyor Gölpınarlı (a.g.y., s. 21-22). "Zaman geçtikçe Hind-İran ve Bizans-Roma etkileriyle ve özellikle İslam filozoflarının Yunan felsefesini İslami bir biçime sokmaları yüzünden, bu felsefenin etkisiyle, tasavvufta, *varlık birliği inancı* temel öğe oldu" (a.g.y., s. 22).

[115] A.g.y., s. 38.

bunlara sık sık yollama yapmasıyla *klasik*'tir, ama salt soyut gerçek uğruna bilgiyi, sanat için sanatı yadsıması, insanın mutluluğunu çalışmada ve somut yararlı bilgiyi işe uygulamada görmesi, bütün yapıtını hangi dilde söylerse söylesin, halkça anlaşılmak, halka yararlı olmak üzere, halk ağzıyla söylemesiyle de *çağdaş*'tır.

"Mevlana'nın şiirinde, çağın bütün görenekleri, gelenekleri, deyimleri ve olayları görülmede. Beyler azametle bıyık burmada, padişahlar rüşvet almada, kölelerin belli olmaları için yüzleri dağlanmada. Askerler, savaş araçları, Moğol akını, yıkılan kentler, yanan köyler, hükümet daireleri, kâtipler, kadı, vali, dizdar, köprüden geçerlerken alınan ayakbastı parası, haraç ya da herhangi bir babayiğit yüzünden haraç alınamayan köy, karanlık sokaklar, geçit vermeyen dağlar, geceleri sokağa çıkma yasağı, kentlerde kurulan pazarlar, doğru ve eksik tartılar, hırsızlar, yankesiciler, kale duvarlarını süsleyen kesik başlar, kafes ardındaki kadınlar, delilere taş topaç atan ya da değneğe binip at koşturan sokak çocukları ve tekkeler, dogmatik bilginler, yalancı şeyhler, klasik bilim, meyhaneler, sarhoşlar, sınıf sınıf, türlü türlü insanlar, düğünlerde çalınan davul, zurna, dümbelek, sipahiler. Av, avcı, alıcı doğanlar, tavla, santranç düşkünleri, top ve çevgân oyunu. Zindan, uykudan medet uman tutuklular. Posta güvercinleri, güvercinlikler, ekmek, açlık, ekin, tarla, değirmen, yağmur ve kıtlık. Sonuç olarak bütün ülke, ülkedeki her şey onun şiirinde haşır neşir olmada."[116]

Gölpınarlı'ya göre Mevlana şiir söylemek için değil halka bir şey anlatmak, bir şey belletmek, bir şey duyurmak için yazar.[117] Nitekim, "Anadolu halkı şiir sevdiği için şiir yazıyorum, yoksa Horasan'da kalsaydım, bunca güçlükle elde ettiğim bilgimden halkı yararlandırmak için, ora geleneğine göre betik yazardım" der.[118] Bu tutumunu kullandığı dilde de gösterir. Başta Farsça, arada sırada da Türkçe, Arapça ya da Rumca söylediği bütün şiirlerde doğal, yapmacıksız bir halk ağzı onun damgasını taşıyan dildir. "Halkla konuşur sanki ve bu konuşma şiir olur onda... giderek köylülerin uzak yolu *ahancık* diye sakallarıyla göstermelerini bile şiirine almadadır."[119] Mevlana'ya göre şiirde ölçü, uyak dilde dilbilgisi değil, iletişimin en iyi biçimde sağlanmasıdır önemli olan. "*Harf (dilbilgisi) nedir? Üzüm bağının çitten duvarı / Harfi, sesi, sözü birbirine vurup parçalayayım*

[116] A.g.y., s. 42-43.
[117] A.g.y., s. 36, 105.
[118] A.g.y., s, 35.
[119] A.g.y., s. 40-41.

da seninle bu üçü de olmaksızın konuşayım" der.[120] İşe yaramaz soyut bilgi olarak dilbilgisini örneğin yüzmenin somut yararıyla karşılaştırdığı öykü ünlüdür.[121] Bir de Platon'un göksel *idea*'cılığını düşününüz.

Mevlana çağdaş bir "evrensel insan hakları savunucusu" gibi soy, dil, inanç, kadın-erkek, çocuk-erişkin ayrımı gözetmeden insanı insan olduğu için sayan bir anlayış getiriyordu. Bu saygısını dile getirebilmek için, kendisine saygı gösterip önünde "secde" eden kasabın, çocukların, orospuların karşısında o da yerlere kapanır, "secde" eder.[122] Herkesin tiksindiği cüzzamlıların yıkandığı ılıcada, onlarla bir havuza girip sevecenliğinden, insan kişiliğine saygısından ağlatır herkesi. Kadınların örtünmesine de, çokkarılılığa da, köleliğe de karşıdır. Yaşamı boyunca tek kadınla yaşadı, ne cariye kullandı ne köle. Ona göre padişahlık, beylik de halkın sırtından yaşamaktı. "At gibi özgür yürü, leş gibi halkın sırtına yük olma" diyordu.[123]

Mevlana'nın insancılığı kuşkusuz onu bütün dinsel inançların da üstüne çıkarıyordu. "Mevlana, birtakım *sufiler* gibi kerametlerden, melekler ve ruh aleminden söz etmez. Mevlana yeryüzüne basmıştır, ayakları yerdedir ve gözleri açıktır Mevlana'nın... 'Yolumuz baştan başa yaşayış yoludur, huzurdur, barıştır' der ve kendisine uyanların bir işle uğraşmalarını, ellerinin emeğiyle kazançlarını yemelerini, bu yolu tutmayanın kendisinden olmadığını ve bir işe

---

[120] A.g.y., s. 52 (Mesnevi, 1. Cilt).

[121] Bu öykü şöyledir: *"Bir dilbilgici gemiye binmişti. O kendini beğenmiş bilgin yüzünü gemiciye dönüp, / Sen dedi, dilbilgisi okudun mu? Gemici hayır deyince, eyvah dedi, yarı ömrün gitti. / Gemici bu söze kızdı, gönlü kırıldı, ama sustu. hemen yanıt vermedi. / Derken yel gemiyi bir burgaca düşürdü. Gemici dil bilginine bağırdı: Yüzme bilir misin? Dil bilgini bilmem dedi, bende yüzgeçlik arama. / Bunun üzerine gemici, dilbilgiciye dedi, gitti bütün ömrün. Çünkü gemi bu burgaçta batacak."* (A.g.y., s. 52-53, Mesnevi, 1. Cilt). Öykünün sonunda birkaç dizelik bir de öğrence var, kaskatı kurallar düşünüp dilin bu kurallardan başka bir şey olmadığını düşünen "kuramsal dilbilimciler"e: *"Ey bilgin, sen halka eşek diyorsun ama, şimdi eşek gibi buz üstünde kalakaldın."* Biraz ağır kaçıyor, ama okuyan bağışlasın, söyleyen ben değilim, Mevlana. *İşte Ortaçağ Skolastiği* sürerken Anadolu'da filizlenen *halkçılık, insancılık*. Senin de kulakların çınlasın koca Aristoteles!

[122] A.g.y., s. 28-29.

[123] A.g.y., s. 32-34. Kendisinden bir öğüt isteyen Padişah Rüknettin'e Mevlana şöyle demiş: "Ne diyeyim sana? Çoban ol demişler, kurt oluyorsun. Bekçilik et demişler, hırsızlık ediyorsun" (a.g.y., s. 34).

yaramayacağını söyler.[124] Gölpınarlı'ya göre o bir *reform (yeni-denbiçimleyiş)* eridir.[125] Mevlana'nın insana inancı o denli içtendir ki *Büyük Divan*'da şöyle yazar: "Gece kâfirliktir, iman mum. Ama güneş doğup parladı mı kâfirlik imana dedi ki: Kalk gidelim biz, yeter artık, işimiz kalmadı."[126] *Dörtlükler*'inde de şöyle der: "Biz aşk kâfirleriyiz Müslüman başkadır... Medreseyle minare yıkılmadıkça kalenderlik halleri düzene girmez... Aşık müslüman olamaz. Aşk mezhebinde küfür de yoktur, iman da."[127]

Mevlana'nın kırk dört yıllık Konya yaşamı son bulduğunda... halk bir kezcik olsun tabuta dokunabilmek için ara yollardan sel gibi akıyordu. Bilginler, sufiler, ahiler, fütüvvet (meslek) erleri, rintler, hükümet ricali (adamları) ve... ve Hıristiyanlar, Hıristiyan papazları, Yahudiler ve hahamlar, bütün insanlık Mevlana'yı baş üstünde taşıyordu. Papazlar, dinsel ayinlerini yapıyorlar, hahamlar *Tevrat* okuyorlardı. Bu aralık hamervahlardan biri Hıristiyanlarla Yahudilerin bu törene katılmalarını yasaklamak istedi. Feryat ettiler: O bizim Mesih'imizdi, o bizim İsa'mızdı. Musa'nın, İsa'nın sırrını biz onda gördük, onda bulduk. Güneşti o, güneş bir yeri değil, bütün dünyayı aydınlatır. Bir papaz, gözyaşlarını yeniyle sildi de, hıçkırıklarla bağırdı: Mevlana ekmeğe benzer, ekmekten kaçan aç var mıdır ki? [Ayrıca] "borular, neyler, rebaplar çalınıyor, defler dövülüyor, zillerin, davulların sesleri, çalgıların nağmeleri hıçkırıklarla boğuluyordu."[128]

Türlü türlü soyların, ekinlerin, dillerin bir arada yaşamak, yeni bir toplum yaratmak üzere bocaladıkları bir oluşum döneminde, *dindışı bir insanlık öğretisi* yayan Mevlana, ne yazık ki oğlu ve torunlarınca kurulan *Mevlevilik yolu*'nda, bir "din büyüğü" gibi tanıtılmış, düşüncesinin özü saptırılmıştır. Gölpınarlı'ya göre de, oğlu ve torunlarınca kurulan *Mevlevilik* yaşama dönük gerçekçi niteliğini yitirmiş, gizemli

---

[124] A.g.y., s. 26.

[125] "Ona göre dinler birdir, ayrılık gidiş yollarındadır. Hatta din yani inanç... bir araçtır. Gerçeğe ulaşan, ne dinle, ne inançla bağlıdır, ibadetler artık bu tür adama gereksiz bir bağdır (a.g.y., s. 27).

[126] A.g.y., s. 151 (*Büyük Divan*, LXXXI).

[127] A.g.y., s. 214-16 (*Birkaç Rubai*). Celalettin Rumi'nin *Mevlana* olması *Tebrizli Şems* ile karşılaşması ve onunla, iki ayrı sürede, toplam yaklaşık iki buçuk yıl arkadaşlığı sonucudur. *Müzik* ve *sema*'ya kendini kaptıran Mevlana'yı birtakım çevrelerce "dininden imanından eden" de Tebrizli Şems sayıldı. Bu nedenle onu öldürüp kör bir kuyuya attılar. Mevlana büyük acılar çekti, ama artık kendi yolunda yürüdü.

[128] A.g.y., s. 20.

bir biçim alarak içine gömülüp gitmiştir.[129] Mevlevilik içine kapanıp gitmiştir, Mevlana'nın kullandığı Farsça'nın yerini Arapça da, Rumca da değil Türkçe almıştır, ama Mevlana'nın dindışı yaşama dönük insancıl öyküleri unutulmuş değildir. Ne bu insancılığı ve yaşamcıllığı Türkçe söyleyen *Yunus*'un, ne *Hacı Bektaş Veli*'nin ne de *Pir Sultan Abdal*'ın deyişleri unutulmuş değildir. *Yunus* der ki:

Bu dünya bir gelindir
Yeşil kızıl donanmış
İnsan böyle geline
Bakar bakar doyamaz.

İzmirli Homeros üzerine birçok yapıtları bulunan *Robert*: "İnsancı çalışma önce başkalarının düşüncesini dile getiren metinleri titizlikle inceleyip kesin bir doğrulukla yayınlamak, böylece herkese açmak... bu yapıtları bugün konuşulan dillere çevirmektir" demiş, *İnsancılık, Tanımlama Denemesi* adlı yapıtında.[130] *Halikarnas Balıkçısı*'nın insancılığı da Anadolu'nun soylar, ekinler kucaklaşmasıyla Anadolu'nun Mevlana'da kişileşen insancı ekinsel özüyle ilişkili: "İnsanlar böylece birbirine uyar ve giderek ayrı ayrı edinilmiş bilgi ve becerilerini birbirlerine katarak gelişip yükselir" diye düşünür, Mevlana'dan el alan çağdaş koca insancı.[131]

[129] A.g.y., s. 35.

[130] Fernand Robert'in *Humanisme, Essai de Définition* adlı yapıtından aktaran Azra Erhat, *İşte İnsan Ecce Homo*, s. 85.

[131] Halikarnas Balıkçısı, "Tarih ve Hellenizm, Anodolu'nun Sesi" , sayı 2, *Cumhuriyet*, 16-30 Ağustos, 1967.

23. ANADOLU'NUN DİLİ

En eski özgün uygarlıkları doğuran, us çağına ilk adımın atıldığı, insancı düşüncenin ilk kez sevgiyle ışıdığı Anadolu toprağının özelliği, en eski çağlardan beri bir *ekinler diller kavuşağı* olması. Bitmek bilmeyen bir ekinlenme süreci içinde boyuna oluşan, değişen, yenilenen Anadolu ekinini önce bu özellik damgalar. Böylece günümüzün Türk insanı ne yalnızca *Etiler, Hititler, Frigyalılar, Lidyalılar, İyonyalılar* ya da *Urartular* gibi Eski Anadolu Uygarlıklarının, ne yalnızca *Elenler, Persler, Sümerler, Fenikeliler, Romalılar, Araplar, Mısırlılar* ya da *Moğollar, Hintliler, Çinliler* gibi eski komşularının, ne yalnızca *Yunanlılar, Bulgarlar, Romenler, Ukraynalılar, Ruslar, Gürcüler Ermeniler, İranlılar, Iraklılar, Suriyeliler* gibi bugünkü komşularının, ne yalnızca *Boşnak, Sırp, Hırvat, Makedon, Arnavut, Macar, Libyalı, Tunuslu, Cezayirli* vb. gibi bugün uzakta kalan dünkü Osmanlı yurttaşlarının, ne de yalnızca çağdaş *Azeriler, Tatarlar, Kazaklar, Özbekler, Kırgızlar, Türkmenler* ya da *Uygurlar* gibi öteki Türk dillerini konuşan toplumların doğrudan doğruya soydaşı sayılabilir. Bununla birlikte, bunların hepsinin birden ve belki de daha nicelerinin *ekinsel ve soysal hısım*'ıdır Türk insanı. Bu çok yönlü ve çağlara yayılan hısımlık ilişkisi, Türkiye'nin ekinsel bütünlüğünü kavramak isteyenleri kimileyin şaşırtır. Bütün bir çevrene yayılan gerçeği, dar bir bakış açısından gözleyerek kavramak isteyeceklerin yanlış değerlendirmelere yönelmelerini doğal karşılamak gerekir. Böylece Doğu Akdeniz ekinler çemberinin ortasında yer alan Türkiye topraklarında, daha geniş bir Avrupa-Asya-Afrika çevresiyle ekin alışverişinde sağlanan birikim gözden kaçırılıp kimileyin soyut bir *Turan* düşüncesi benimsenir. Bu birikim gözden kaçırılıp kimileyin yalnızca dinsel ve Arapçı bir *İslam* düşüncesi benimsenir. Kimileyin her şeyin salt *Osmanoğulları* ya da *Selçuklular*'la, yerden bitercesine birden başladığı düşünülür. Kimileyin yalnızca "*Türk İslam Sentezi*" ardında koşulur. Kimileyin birçok özellik *Bizans*'la açıklanmak istenir. Kimileyin *Etiler, Sümerler* ya da *İyonyalılar*'la neredeyse arı kan bir soy bağı düşünülür. Batı Avrupa - Doğu Avrupa - Orta Doğu üçgeninin ortasında, Batı uygarlığına karşı yaklaşım bile, ekonomik azgelişmişliğin yanı sıra, bütün bu şaşırtmacaların birleşkesi olarak ortaya çıkan türlü karmaşalarla yüklüdür. Oysa *Türk ekini*, yukarıda açıklamaya çalıştığımız çevre koşulları içerisinde, binlerce yıllık bir

tarihsel süreçle *Türkiye*'de oluşmuş *özgün* bir ekindir. Türkiye'de siyasal ve ekonomik bir birim olarak örgütlenip yaşayan toplumun bireylerine *Türk* denir. Bu Türklerin *ana yurtları* Türkiye'dir. Türkiye Türkçesi de, Orta Asya kökenli öteki Türk dilleri ile köksel hısımlığının yanı sıra, uzun bir dilsel etkileşim süreciyle Türkiye'de gelişmiştir. Bu yüzden bu toprağın ve çevre ekinlerinin de damgasını taşır. Türkçe o denli Türkiye'de oluşmuştur ki, yirminci yüzyılda Atatürk'ün *Dil Devrimi* ile başlayan pek hızlı bir gelişme süreci bugün de gene burada sürmektedir. Somut gerçeği gözleriyle görmek isteyenler için *Herakleitos*'un dediği gibi "gerçek burada ve şimdi." Anadolu'nun ekini Türkiye toprağının sesidir. Anadolu'nun dilidir bu.[132]

Şimdi örneğin *Eski Batı Anadolu Uygarlığı* üzerinde biraz düşünelim. *Eski Yunan Uygarlığı* denince Batı'da, Anadolu'yu da içine alan geniş bir alanda yeşermiş uygarlık düşünülür. Oysa Anadolu ve Yunan uygarlıklarının hiç de özdeş olmadıklarını gördük. Tersine İyonyalıların gelenekleri, davranışları, doğayı kavrayış biçimleri Yunanlılardan bütünüyle ayrı. Aradaki ortak yan, Ege Denizinin her iki yakasında yaşayan eskilerin Yunanca yapıtlar bırakmış olmaları. *Homeros, Herodotos, Herakleitos* İyonyalı, ama Yunanca yazdıkları için Batı hepsine "Yunanlı" demiş çıkmış. Ayrı ayrı düşünülmesi gereken iki ekinin bir görülmesi, Yunancanın yazı dili olarak ortaklaşa kullanılmasından ve iki ekin arasında sürekli bir etkileşimin varlığından kaynaklanmışa benzer. Batı uygarlığının temel direklerinden biri olan *Hıristiyanlık*'la, Yunan toprağının ekinsel damgasını taşıyan *Platon ülkücülüğü* arasındaki doğal ilişki nedeniyle Batı'nın ekinsel köklerini Yunanistan'a bağlaması biraz açıklanır. Daha da önemlisi, Avrupa yüzyıllar süren bir *Skolastik Çağı*'nı, *Aristoteles*'ten esinlenen *Ptolemaios* çizgisinde yaşamış, *Yeni Platonculuk* ile iyice gerilere düşmüştür. Daha sonra, uyanış döneminde Batı *Platon*'a, *Aristoteles*'e yeniden yönelince, eski köksel ekin bağları canlanacaktı kuşkusuz. Ayrıca, on dokuzuncu yüzyılda Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını sağlaması, topraklarını gittikçe genişletmesi, Avrupalı'nın gözünde birden eski "Büyük Yunanistan" imgesini yarattı. Sanki *Doğu Roma* ya da *Bizans* Yunanistandı. Sanki İskender'in Doğu'yu ta Hindistan'a değin

[132] Bu kesimin başlığında yer alan "Anadolu", Doğu Trakya'yla Doğu Anadoluyu ve Hatay'ı da kapsayan, başka bir deyişle Türkiye Cumhuriyeti topraklarının tümünü kapsayan "siyasal-ekinsel toprak bütünlüğü"nü belirtmek üzere kullanılmıştır. *Anadolu* sözcüğünün bu geniş anlamlı kullanımı toplumumuzda yaygındır.

"Elenleştirmesi" her yeri Yunanistan kılmıştı. Bu çoşkuyla Batı dillerinin hemen bütün terimleri Yunanca köklerden türetildi. Batı'da böylece başta *dil hısımlığı*'ndan ve ekinsel ilişkilerden doğan bir *koşullanma* oluştu. Anadolu'ya kimse dönüp bakmadı bile. Bütün Batı ülkelerinde ortaöğretim düzeyinde *Latince* ile birlikte *Eski Yunanca* da öğretildi. Eskiçağ'ın yazınsal ürünleri, kimlerce nerede nasıl üretildiklerine bakılmaksızın belletildi bütün çocuklara. Öylesine bir çoşkuyla ki Fransızlar Galyalı atalarının Yunan soyundan geldiğini iyice öğrendiler. Fransa'nın başkenti *Paris*'in adı, eski Kelt kabilesi *Parsii*'nin adından gelmekle birlikte, bir rastlantı sonucu, son Troya Kralı *Priamos*'un elli oğlundan biri olan *Paris*'in de adıdır: Üç güzeller *Hera, Afrodit* ve *Atena*'nın aralarında giriştikleri güzellik yarışmasında yargıç olup ödül olarak konan *altın elma*'yı *Afrodit*'e veren, bu yüzden *Atena* ile *Hera*'nın düşmanlığını Troya üzerine çeken, üstüne üstlük *Isparta* Kralı *Menelaos*'un güzel karısı *Helene*'yi kaçırarak Elen ordularının Anadolu'ya çıkmasıyla Troya savaşına neden olan, sonuçta, kendileri de Elen olan Tanrıların haksız yere Elenlerden yana çıkmalarıyla Troya'nın yok olmasına yol açan yakışıklı çoban *Paris*... Fransız liselerinde bu öyküler, ünlü *Fénelon*'un yazdığı *Télémaque*'ın serüvenleri vb. yazınsal kaynaklardan, yüzyıllardır bütün Fransız gençliğine okutulur. İngilizler de *Londra* kentinin *Troyalılar*'ca kurulduğunu yine okullarında öğretegeldiler. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına değin *Londra*'nın *Troynovant* (ya da *Yeni Troya*) olduğuna ilişkin birçok yazı yazıldı. Ne bilsinler ki *Troya* Anadolu'dadır ya da Galyalıların Anadolu'dan göçmüş bir soy olabilecekleri söz konusudur. Durum böyle olunca sonunda en iyi yöntemi buldular. Yunan ordusunu Batı Anadolu'ya çıkardılar. Kaç bin yıllık savaş yeniden başladı. *Savaşçı sömürgeci Avrupalı ekin*'le, *barışçı insancı Anadolu ekini* yine karşı karşıyaydı, yirminci yüzyılın başlarında. Avrupalı bu *koşullanmış düşünce*'sini çabucak nasıl değiştirsin. Sonra biz, topraklarını savunmak için gözlerini kırpmadan canlarını veren Türkler, yurdumuz toprağından fışkıran ekini daha ne zaman benimsedik ki, yabancıya karşı bu toprağı, altındaki ve üstündeki ekiniyle bir bütün olarak savunalım, bu anlamsız koşullanmayı bozalım. Bu yanlış koşullanma konusu Batı'nın birdenbire bize inanıvereceği konu değildir. Mevlana, "ham pişkinin durumundan anlamaz, öyleyse söz kısa söylenmeli" demiş.

Ekin ayrılığına karşın, dil hısımlığının ne denli önemli olabileceğine örnek olarak İyonya-Yunanistan karşıtlığını vurguladık. Bu konuda başka örnekler de çoktur. Mevlananın yapıtı *Farsça* olduğu için İranlılar onu kendilerinden sayarlar. Türk *Farabi* ile *İbni Sina*'yı

Batılılar Müslüman Arap ya da İran filozofları olarak değerlendirirler. Günümüzde de bütün araştırma ürünlerini İngilizce ya da Fransızca olarak veren azgelişmiş ülkelerin bilim adamları korkarım ileride *Amerikalı* ya da *Avrupalı* olarak anılmasınlar.

İmdi gelelim Türkiye toprağının sesine... Yunanlıların süslü söz söylemeye, felsefeye, aşırı soyutlamalara yatkınlıklarıyla *yazınsal* dilleri bağdaşıyordu. Anadolulular ise o çağda Tales, Anaksagoras, Herakleitos ve bütün öteki Anadolulu *doğacılar* gibi yere sağlam basan, somut gerçeklerle uğraşan özdekçi insanlar olduklarına göre, Yunancanın yapısı onlar için iyi bir biçim olamazdı. Bu yüzden göçler, akınlar gibi nedenlerle sürüp giden *ekinlenme süreci* sonunda, günün birinde Asya'dan gelen Türklerle karşılaşan, öteden beri ekinlenmeye alışkın eski Anadolulular,[133] Türkçeyi *ortak konuşma dili* olarak benimsediler. Türkçenin yeğni, dolambaçsız, düzenli yapısı, bireşimselliği biçim olarak onların ekiniyle uyuştu.

---

[133] Hititler, Lidyalılar, Frigyalılar, Kapadokyalılar, Kilikyalılar, Urartular, bütün ötekiler ekinlendiler. Örneğin Orta Anadolu'da, eski *Hitit kabartmaları*'ndaki yüzler bugün halk arasında rastlanan yüzlerdir. Kırşehir'de, Mucur'da, kabartmaların canlısı gibi yaşayan Hitit tiplerini halkın *İbiş*'in Hasan, *Kubuş*'un Halil, *Lalis*'in Sıddık diye Hititçe'ye benzer adlarla çağırması bir rastlantı olmasa gerek.

Günümüzde yaşayan bu Hititçe kişi adlarını, toprakları bol olsun, *İsmail Bumin* (kayın babam), *Halil Bumin* kardeşlerden aldım. Yedi kardeş kendileri de, bütün hısımları da Ankara'daki o olağanüstü *Eski Anadolu Uygarlıkları Müzesi*'ndeki kabartmalardan *taşıl canlandırma tekniği*'yle, *klonlama tekniği*'yle, ne derseniz deyin, sanki dört bin yıl geriden çağımıza *ışınlanmış* gibiydiler! Beden devinimleri, ağızları burunları, elleri, sofrada üzüm salkımını ellerinde tutuş biçimleri bile kabartmalardakiler denli Hititliydi. Bumin kardeşler bana, Hititlerle en büyük benzerliğin *Mucur*'un *Kurugöl, Aflak* köylülerinde göze çarptığını da bildirmişlerdir.

Dil ile Ekin'in Birinci Baskısı 1980'de yayınlandığında, çalışma odama büyük bir coşkuyla dalan, dilbilimci genç araştırma görevlisini nasıl unutabilirim: "Yapıtınızı karıştırırken kişi adı olarak *Kubuş*'lardan söz ettiğinizi gördüm, şaşırdım kaldım; işte o *Kubuş* benim! Ama siz bunu nereden öğrendiniz?" Karşımda pek uzun olmayan boyu, ama çok güçlü bedeniyle yere sağlam basan, yaşam dolu bir Hititli delikanlı duruyordu; tanımadığım, ama çağlardan arta kalmış klasik bir Ana Tanrıça yontusu gibi tanıdık! Yirmi iki yıl sonra dilbilimci meslektaşım Prof. Dr. Mehmet Demirezen ile bir bilimsel kurultayda karşılaştığımızda bu ortak anımızı, *Hititliliğimizi*, söyleşimizde yeniden yaşadık.

Hititlerin giydikleri yukarı kalkık sivri burunlu ayakkabılar *çarık* biçiminde, som ağaç tekerlekli arabalar *kağnı* biçiminde, ortası kabarık hamam taslarımız, çömleklerimiz, testilerimiz en az üç bin yıl aralıksız kullanılıp yirminci yüzyılda şimdi bizim olmadılar mı?

Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın *Malazgirt Ululaması*'nda "Dil Uyarlığı" başlıklı şu dizelerinde dile getirmek istediği de bu uyuşma olsa gerektir:

Bu sağrılar bu çalı
Türkçeye uydu güzel.
Sanki ulu dilimiz
Değer değmez buraya
Bir akar suydu güzel.

Yer yeşil gök sessizlik
Bahardı yüzümüze
Sanki gülümserdi hep
Yurdumuz mu ne dedik
Topraklar duydu güzel.

Ulaştık kıyı orman
Ülkeden ülkeye
Binlerce yıl aradık
Yeryüzünde güzeli
Besbelli buydu güzel.

Doğallıkla, "bu sağrılar, bu çalı" Anadolu ekinin somut birer simgesidir. Yerin yeşiliyle göğün sessizliğinde saklı *ekin*'le, yeni gelenlerin getirdiği *dil*'dir bağdaşan; *öz*'le *biçim*'dir. Yoksa sağrıların yeşili, suların mavisi karşılıklı bir süreç olan *ekinlenme*'de adlarını korumuş, ekinin özüyle Türkçenin yapısı, biçimi uyuşurken, Türkçe de pek çok sözcüğü bu yeni ekinsel ortamdan alıntılamıştır. *Feslegen*'ler, *lahana*'lar, *fındık*'lar bu yeşil yerde biten bitkilerin Türkçeleşmiş Elence adları.[134] Türk öğesinin Asya'dan Anadolu'ya katılmasıyla, Hititlerin, Frigyalıların, öteki eski Anadolu uygarlıklarının Elenlerce ekinlenmesi, sonra Romalılarca ekinlenmesi süreci yeni bir ekinlenmeye uğradı.

Anadolu'daki Elen ekinlenmesinin sonucunda Yunanca ülkede yayıldı, Yunan adı Ege Denizinin iki kıyısı için ortakça kullanılmaya başladı. Roma ekinlenmesi sonucunda da Latince büyük ölçüde kullanıldı, ülke *Diyar-ı Rum* (*Roma Ülkesi*) ya da Türkçe *Rumeli* (*Roma Eli*) adıyla anılır oldu.[135] Anadolu'nun Türk öğesiyle ekinlenme

[134] Suat Yakup Baydur, *Dil ve Kültür*, Türkçede yaşayan Yunanca sözler, s. 67. TDK Yayınları.

[135] *Rum* sözcüğü, *Roma* (*Doğu Roma* anlatılıyor), *Rumi* sözcüğü *Romalı* demektir. *Rumca* da böylece *Roma Dili* demek oluyor, ama çelişkili biçimde

dönemindeyken yetiştirdiği en büyük düşünürün adının yanına "*Romalı*" anlamına gelen *Rumi* sözcüğü eklendi;[136] ünlü *Mesnevi*'yi *Türk* Mevlana Celalettin Rumi *Farsça* olarak söyledi. Yapıtlarını Farsça bırakan, konuştuğu Türkçeden başka Arapça, Rumca da bilen, Orta Asya'dan "*Doğu*"ya[137] göçüp Konya'ya yerleşmiş "*Romalı*" büyük Türk, insanlığın şu yüce çağrısını, ülkede egemenlik kurma savaşımındaki İslam ortamında hangi güçle yapabildi:

Gel, gel, kim olursan ol, gel
Kâfir ol, ateşe tap, puta tap, yine gel,
Umutsuzlar tekkesi değil bizimki,
Yüz kez bozmuş ol tövbeni, yine gel.[138]

Rumi'nin *Mesnevi*'sini uzun bulan, "Ben olsaydım:

Ete kemiğe büründüm
Yunus diye göründüm

derdim olur biterdi" diye insanlığını Türkçe kısaca deyiveren Yunus Anadolu'nun *ekinlenme kazanı*'na sevgiler sevgiler katıyor, insanlarla ekinlerle kucaklaşıyor:

Latince değil de *Elence* ya da *Yunanca* anlamına geliyor. Özde burada anlamsal bir çelişki de yok, çünkü söz konusu olan gerçekten *Doğu Roma*'nın dili.

Sesbilim bakımından Latince ya da Yunanca'daki *o* sesbiriminin Doğu'da çoğu kez *u*'ya dönüştüğüne Birinci Bölüm'de değinmiştik. Örneğin giysi anlamında latince *roba*, Anadolu'da *uruba* biçiminde söylenmiştir. (Başa gelen *u* sesbirimi Türkçe'de *r* ya da *l* ile başlayan hiçbir söz bulunmamasındandır). Yunanca bilgelik anlamında *sofos* sözcüğü bizdeki *sufi* sözcüğünün kökenidir. Bunun gibi İtalya'dan eski *Daçya*'ya sürülen Romalıların torunlarına da *Romen* ya da *Rumen* (Fr. *Roumanie*) denir. İtalyanca ile yakın hısım olan Romencede *o* sesbirimleri genellikle *u*'ya dönüşür (*Giorgio* yerine *Giurgiu* ve *Dinicu, Popescu* vb.).

[136] *Rumi Takvim*'in *Roma Takvimi* anlamına kullanılması gibi.

[137] Anadolu Yunanca "*doğu*" anlamını taşıyan *Anatole* sözcüğünden gelir (Bkz. Yakup Baydur, *Dil ve Kültür*, TDK Yayınları). *Anadolu* yerine "*Doğu*" yazıverdim ki çelişkilerden oluşan tümce içinde, *Mevlana insancılığı*'nda insanlar, ekinler, toplumlar olduğu gibi yönler de birbirine karışsın.

[138] Günümüzün *dindışı* ortamında bile bu düşünce pek çoklarını ürkütüyor olmalı ki, ne yerli ne yabancı ansiklopedilerde, ne de Mevlana'yı tanıtan çoğu yapıtta bu deyiş hiç anılmamakta. Oysa bu çağrının Mevlana'nın olduğunu hemen bütün halkımız bilir. Mevlana insancılığının bir özeti olan bu *çağrı*'yı, *Konya İl Yıllığı*'nda ve Konya'daki *Mevlana Türbesi*'nde, çerçeve içinde Türkçe olarak okuyabiliyoruz.

Gelin tanış olalım
İşi kolay kılalım
Sevelim sevilelim
Dünya kimseye kalmaz.

Mevlana çağırdı, Yunus kucaklaştı, sonunda ülke Mustafa Kemal'in Cumhuriyeti ile *Türkiye* adını aldı. Avrupalıların Anadolu'ya on ikinci yüzyılda *Türkiya* (İt. *Turchia*) demeye başladığını daha önce anmıştık. Türkçe daha on ikinci yüzyılda Anadolu'da yaygınca kullanılmaya başlamıştı. O çağda, Türkçe, biçim olarak Elencenin, Latincenin, Arapçanın, Farsçanın her birine göre Anadolu ekiniyle daha çok uyuşum sağladığından olmalı, yavaş yavaş *Anadolu'nun sesi* durumuna geldi.

Ünlü dilbilimci Max Müller Türkçeyi şöyle övmüştür: *"Türkçenin bir dilbilgisi kitabını okumak, bu dili öğrenmek niyetinde olmayanlar için bile gerçek bir zevktir. Türlü dilbilgisel biçimlerin belirtilmesindeki ustalık, ad ve eylem çekimi sistemindeki düzenlilik ve bütün dil yapısındaki saydamlık ve kolayca anlaşılabilme yeteneği, insan zekâsının dil aracıyla beliren üstün gücünü kavrayabilenlerde hayranlık uyandırır... Alet olarak, Türk dilindeki duygu ve düşüncenin en ince ayrımlarını belirtebilme, ses ve biçim öğelerini baştan sona dek düzenli ve uygulu bir sisteme göre birbiriyle bağdaştırıp dizileme gücü, insan zekâsının dilde gerçekleşen bir başarısı olarak belirir. Birçok dillerde bu gibi olaylar gözden perdelenmiştir; onlar çözülmez kayalar gibi karşımızda durur ve ancak dilcinin mikroskopuyla dil yapısındaki organik öğeler ortaya çıkarılır. Türk dilinde ise, her şey saydamdır, açıktır. Dilin iç ve dış yapısı, billur bir arı kovanı yapısını seyrediyormuşuz gibi ortadadır. Ünlü bir doğu bilgini bu dil hakkındaki hayranlığını şöyle belirtmiştir: Türk dili, seçkin bir bilginler kurulunun uzun bir çalışma ve oylaşmasıyla yapılmış sayılacak düzgünlüktedir. Ne var ki, hiçbir kurul, Tataristan bozkırlarında kendi kendilerine yaşayan bu insanların, doğuştan edinilen ve yeryüzündeki benzerlerinden hiç aşağı olmayan dil duygusu kuralları ya da içgüdü ile ortaya koydukları gibi güzel bir dil yaratamazdı."*[139]

[139] *Lectures on the Science of Language I*, F. M. Müller, 1891, yeni bas. 1899, s. 421'den aktaran A. Dilâçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TDK, 1964, s. 39-40. Türkçenin düzenli yapısını ve iletişim aracı olarak gücünü dile getiren gözlemciler günümüzde de Max Müller'i doğruluyorlar. Otuz iki dil bildiği için "Babil Dünya Ödülü"nü alan, Belçika'nın *Gent Üniversitesi Doğu Dilleri ve Kültürleri Merkezi* Başkanı Dr. Johann Van De Walle, günümüzde Türkçeye neden ilgi duyduğunu şöyle anlatıyor: "Türkçe çok kısa bir zamanda öğrenilebilir. Satrançta kurallar mantıklı, basit ve az sayıdadır. Yedi yaşında bir çocuk bile satranç oynamasını öğrenebilir. Bu kolaylığa karşın, satranç

Karşılıklı ekinlenme süreci içinde doğallıkla Türkçe de değişti.[140] Yunan'dan Elence, Roma'dan Latince sözcükler Türkçenin düzenli yapısı içinde varlıklarını sürdürdüler. Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca, İngilizce sözcükler de ekinlenme süreciyle dile girdi.[141] Ankara'nın *Eski Anadolu Uygarlıkları Müzesi*'nde gördüğümüz

---

oynayan kişi yaşamı boyunca sıkılmaz. Oyun olanakları sınırsızdır. Aynı durumun Türkçe dilbilgisi sisteminde de bulunması çok büyülü bir özellik." Dr. Van de Walle, Türkiye'nin çekici bir gezi ve dinlence ülkesi ve ticaret ortağı olmasının, çok sayıda Batılıyı Türkçeyi öğrenmeye ittiğini de bildiriyor. Hollanda'daki *Tilburg Üniversitesi Çokdillilik ve Çokkültürlülük Araştırma Merkezi* öğretim üyesi Dr. Hendrik Boeschoten, Hollanda'da Türkçe öğretiminin göçmen Türklerin gelişinden çok daha önce başladığını, göçmen Türklerin gelmesinden sonra, akademik çevrelerin dışında pek çok kimsenin de Türkçe öğrenmeye başladığını bildiriyor. Dr. Hendrik Boeschoten, Türkçenin orta dereceli okullarda Hollandalı çocuklara yabancı dil olarak öğretilmesinin kararlaştırıldığını da bildiriyor. *Ankara Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi (TÖMER)* Başkanı Mehmet Hengirmen, yeryüzünde konuşulan beş bin dil içinde en çok kullanılan yedinci dil olduğunu bildirdiği Türkçeyi, "bilgisayara uyan, dünyanın en mantıklı dili" olarak niteliyor. Finlandiya'nın *Tampere Üniversitesi* öğretim üyesi Dr. Pertti Valtakari de Finlandiya'da Türk diline duyulan ilginin arttığını bildiriyor. (22 ülkedeki üniversitelerin Türkoloji kürsülerinden gelen 37 bilim adamının katılmalarıyla TÜBİTAK Feza Gürsoy Toplantı Salonunda yapılan "Dünyada Türkçe Öğretimi Semineri"ne ilişkin haber, bkz. "Türkçe En Çok Konuşulan 7. Dil", *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1999.)

[140] Herhangi bir dilin "binyıl yaşayan sözcük oranı"nı yaklaşık % 81 olarak saptayan *Lees*, bir kökten gelen dillerin ayrılış sürelerini de şu formülle hesaplamıştır: $z = log\ y\ /\ 2\ log\ h$ (*z*: ayrılıştan beri geçen zaman, *binyıl* olarak; *y*: iki dilde de "yaşayan" sözcüklerin *çekirdek sözlük*'teki toplam sözcük sayısına oranı, *yüzde* olarak; *h*: yaşama hızı, binyılda yüzde olarak, örn.: % 81). Özbekçe ile Türkçede 177 sözcük üzerinden 117'sinin ortak olarak yaşadığı göz önünde tutularak iki dilin ayrılış süresi 954 yıl bulunur. Azerice ile Türkçede 209 sözcük üzerinden 166'sının ortak olarak yaşadığı göz önünde tutularak 526 yıl bulunur. (Lees, "The Basis of Glotto-chronology", *Language*, 1953, vol. 29, no. 2'den aktaran Özcan Başkan, *Lengüistik Metodu*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1967, s. 161-164).

[141] Türkçe *biçimbirimler*'in (ya da *yapıbimler*'in) bilgisayara aktarılmış söz gömüsünde, özel adlar dışındaki kökbirimlerin kökenlere göre dağılımı şöyle (toplam 6.496 kök): Türkçe 2.774 (% 42,7), Arapça 1.666 (% 25,6), Fransızca 677 (% 10,4), Farsça 405 (% 6,2), Yunanca 350 (% 5,4), İtalyanca 262 (% 4), İngilizce 134 (% 2,1), öteki diller 228 (% 3,6). (Bkz. (**a**) *A First Approach to A Computerized Model for the Automatic Morphological Analysis of Turkish*, Aydın Köksal, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1975, s. 129; (**b**) "Türkçenin Özdevimli Biçimbilgisi Çözümlemesi", Aydın Köksal, *Bilişim '76 Bildiriler*, TBD 2inci Ulusal Bilişim Kurultayı, 18-20 Aralık 1978, s. 148-165). Bu çalışmada *maarif, mabet, mazi, merkep* vb. gibi kullanım sıklığı iyice düşmüş yabancı kökenli sözlere bilgisayar kütüğünde yer verilmemiştir.

Etilerin kullandıkları su testisi ya da hamam tasıyla birlikte Etice sözcükler de varlıklarını sürdürüyor olmalılar. Türkiye Türkçesinin toprakla alışverişini anlatmak üzere Sabahattin Eyuboğlu eskiden Anadolu'da ve çevresinde konuşulmuş diller için şöyle diyor: "Hepsinin tadı kalmış damağımızda. Aylarımızın, günlerimizin, köylerimizin, kentlerimizin adlarına bakın. Ne değişik eller, ne değişik halk oyunlarında tutuşmuş, ne horonlara, ne halaylara girmişiz. Doğuyla batı sarmaş dolaş olmuş bizim içimizde".[142]

Gerçekten Türkçe ay adlarından *Şubat, Nisan, Haziran, Temmuz* Süryanice; *Eylül, Kasım* Arapça; *Mart, Mayıs, Ağustos* Latince kökenlidir. Türkçe gün adlarıysa *Pazar, Çarşamba, Perşembe* Farsça; *Salı* İbranca; *Cuma* Arapça kökenlidir. Kentlerimizden kimileri eski çağdaki adlarıyla anılıyor bugün de: *Tarsus, Amasya, Sinop, Bergama, Foça, Silifke* (*Selevkia*) adları oldukları gibi kullanılıyor. Adana (Hitit: *Ataniya* ya da *Adana*), Ankara (Hitit: *Ankuva*, *Ankullo*), Malatya (Hitit: *Maldiya*, Asur-Urartu: *Milidya*, *Meliddu*), Maraş (Asur: *Markasi*, Bizans: *Marasion*), Mardin (Süryani: *Marde*, Arap: *Maridin*) Manisa (Lidya: *Magnesia*), Muğla (Karya: *Mobella*, Elen: *Mogola*), Muş (Urartu-Asur: *Muş*), Niğde (Hitit: *Nakida*), Siirt (Kalde: *Keert*), Sivas (Roma: *Sebasteia*), Trabzon (*Trapezus*), Urfa (Süryani: *Orhai*), Van (Urartu: *Biaini*) adları da eski çağların türlü uygarlıklarından kalma. Bergama Kralı *Attalos*'un adından Antalya (*Attaleia*), Roma İmparatoru Hadrianus'un adından Edirne (*Hadrianupolis*), Büyük İskender'in Generali Badlis'in adından Bitlis, Roma İmparatoru (ya da *Kayser*'i) Augustos'un anısına Kayseri (*Caesarea*), Bitinya Kralı Prusias'ın adından Bursa (*Prusa*) adları bizim olmuş. Gelibolu, Safranbolu, Hayrabolu, İnebolu'da da gördüğümüz Bolu adı Elence "kent" anlamına *polis*'ten bozulma; Lapseki *Lampsakos*'tan. Benzer biçimde birçok yerde gördüğümüz Ereğli adı da *Herakleai*'nin Türkçeleşmiş söylenişi. *Marmaris* (tıpkı mermer ocaklarının bulunduğu *Marmara Adası*, *Marmara Denizi* gibi) Yunanca *Mermer* demek. Marmaris'in karşısındaki Rodos şövalyelerinin yaptıkları ve San Petro'ya adadıkları *Petronium* Kalesi Bodrum, eski çağın *Kotyaion*'u Kütahya, *Kerasus*'u Giresun olmuş. İskenderun bize Büyük İskender'den kalıt. Ağrı ilimizin adı da, olasılıkla, *Nuh'un Gemisi*'nin Büyük Tufan'dan sonra konduğu Ağrı Dağı'nın Urartulardan kalan *Ararat* adından. Son olarak Erzurum "Roma Yeri" demek (Ar. Arz-ı Rum). Erzurum'u şöyle tanımlıyor Feridun Andaç: "Doğup

[142] "Bizim Anadolu", Sabahattin Eyuboğlu, 1956. *Mavi ve Kara, Denemeler,* İkinci Basım, 1973.

büyüdüğüm kent birçok kültürün kavşak noktasında yer alan, var olan kültürel tarihsel birikimi bugüne ulaştıran bir kent... Binlerce yıllık tarihi Hurriler, Asurlular, Urartulular (Ermeniler), Kimmerler, Bizanslılar, İranlılar, Araplar, Gürcüler ve Ruslar'dan; Selçuklular, İlhanlılar, Çobanlılar, Eretnalılar, Karakoyunlular, Timurlular, Çağataylılar, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar'a uzanan bir birikimin var oluşunu simgeleyen bir kentti Erzurum."[143]

İşte yabancı dillerden alıp Türkçemizde bugün bile kullandığımız sözcüklerden bir sürü örnek:

Arapçadan: aile, akıl, akraba, akrep, aktar, ama, aman, ambar, an, arsa, asker, asla, ayar, ayıp, aynı, bakkal, bakla, baytar, bazı, bedel, beden, bekâr, beyaz, bina, budala, buhar, cami, cem, cep, ceset, cetvel, ceviz, cilt, cin, cins, cuma, çorba, dakika, davul, derece, ders, devlet, dükkân, dünya, elbette, elbise, ender, esmer, esnaf, fakat, fal, faraş, fazla, fen, fırsat, fil, fiil, filiz, fitil, gurbet, haber, hafif, hak, hakem, hal, hala, hâlâ, halk, hallaç, hamal, hamam, hamur, hap, haraç, harç, harf, has, hasat, hasır, haşhaş, hatır, hava, havuz, hayvan, hazır, hedef, helâ, hesap, heves, heybe, hırka, hırs, hile, hortum, hukuk, huzur, ırk, ırz, ıtır, ibret, ilaç, ille, insan, izin, kadar, kadife, kafa, kahkaha, kale, kalfa, kalıp, kantar, karar, katar, katran, kaza, kebap, keder, kefen, kerpeten, keten, kılıf, kına, kınnap, kırmızı, kira, kule, kulunç, kumar, kumaş, kurban, kurna, kusur, kürsü, lehçe, lif, lokma, maaş, mağara, makam, makas, mal, mandal, mantık, masal, mavi, meclis, melek, merak, mercan, merhaba, merhem, merkez, mermi, meslek, metin, mevsim, mezar, mızrak, mide, miktar, mimar, mizah, muşamba, müdür, mühür, mühendis, mürekkep, müşteri, nabız, nakış, nal, namus, nane, nefes, nehir, nezle, niyet, nokta, nöbet, nüfus, nüfuz, nükte, ömür, özür, rahat, rakip, resim, rızk, rica, ruh, rütbe, rüya, saat, sabır, sabah, safra, sahan, sahne, saka, sakat, sandal, sandık, saniye, saraç, satır, sayfa, sedef, sedir, sefer, seher, sel, semt, senet, set, sevda, seyis, sıfat, sıfır, sıla, sınıf, sır, sırf, sicil, sihir, silah, siyasa, sofa, sofu, sokak, sur, sürahi, şafak, şal, şan, şebeke, şehit, şehvet, şerbet, şeref, şey, şiir, taksit, takvim, tam, tambur, tandır, tarih, tas, tatil, tayfa, terfi, terhis, terk, tesbih, tılsım, timsah, tirit, tövbe, tufan, türbe, ufuk, ut, ücret, üs, vade, vahşi, vali, vatan, ve, verem, vezne, yani, yemin, yetim, zahmet, zam, zaman, zamk, zarar, zarf, zayıf, zekâ, zembil, zenci, zevk, zeytin, zındık, zıt, zifaf, zift, zihin, zirve, zümrüt, zürafa.

---

[143] "Sözün ve Yazının Yurdunda Bir Yazar: Feridun Andaç", Halil Gökhan, *Cumhuriyet Kitap*, sayı: 496, 19 Ağustos 1999, s. 1.

Farsçadan: abanoz, aferin, ahenk, aptest, arzu, asayiş, ateş, ayin, ayna, azar, badem, bağ, bahane, bahar, bahçe, bahşiş, baht, bari, bedava, bedesten, bent, beraber, berbat, beste, beter, beygir, bezirgân, bostan, bülbül, cadı, cam, can, canavar, cenk, ciğer, cıva, çamaşır, çardak, çare, çark, çarmıh, çarşaf, çarşamba, çarşı, çengel, çerçeve, çeşme, çeyrek, çınar, çift, çile, çimen, çirkef, çoban, damat, derbeder, derhal, dert, destan, deste, dev, diğer, divan, dost, duvar, dürbün, düşman, efsane, eğer, ejderha, endam, erguvan, erişte, ezber, fıstık, fihrist, gonca, gâvur, gerçi, gerdan, gergedan, girdap, girift, güfte, gül, günah, hafta, haki, ham, hançer, han, hane, harman, hasta, havan, haya, hayhay, hem, hemşire, hengâme, henüz, her, hergele, herkes, hırdavat, hırızma, hiç, hoca, hor, hoş, hurda, huy, hüner, ibrişim, işkembe, işkence, kâğıt, kâgir, kâhkül, kâhya, kâr, kafes, kahpe, kahraman, kalender, kâse, kehribar, kelle, keman, kemer, kenar, kepaze, kepçe, kereste, kervan, kese, keşiş, keşke, keşkül, keşmekeş, kevgir, kezzap, kin, köfte, köhne, köse, köşe, kumru, külah, külhan, kümbet, künde, küspe, küstah, lacivert, laf, lades, lale, mala, marpuç, maya, meğer, mehtap, mehter, menekşe, merdiven, mert, mest, meyve, mıh, mihenk, mine, mintan, mum, murdar, muşta, müjde, naçiz, nadan, nadide, namaz, nar, narh, naz, nazik, neft, nekes, nem, nergis, nevruz, ney, nilüfer, nişan, nişasta, nohut, nümune, orospu, paha, pabuç, padişah, pak, palan, para, payanda, paye, pazar, pazu, peder, pehlivan, pehriz, pejmürde, pençe, perakende, perdah, perde, perende, pergel, peri, perişan, perşembe, pertavsız, perva, pervaz, pes, pespaye, peşkeş, peşkir, peşrev, peştemal, peydah, peygamber, peyk, peynir, pir, pişman, piyade, piyaz, post, pulat, put, rahvan, rast, rebap, rehber, rencide, rençber, rende, renk, reva, rıhtım, rüzgâr, sade, sahte, samur, saray, sarnıç, satranç, saye, sayvan, saz, sebze, sehpa, selvi, semender, serap, serbest, sermaye, sersem, serzeniş, sim, sine, sipahi, sipariş, siper, sirke, sitem, siyah, sümbül, sütun, süvari, şad, şahmerdan, şayan, şayet, şebboy, şebnem, şeftali, şehir, şirin, şive, şuh, tane, taç, taht, talan, tarumar, taze, tazı, ten, tencere, teneşir, tenha, terane, terazi, terzi, testere, testi, teşne, tezgâh, tıraş, tiz, tohum, tomar, turfanda, turşu, ustura, ümit, üstat, viran, yadigâr, yahni, yahut, yar, yasemin, yaver, zampara, zede, zehir, zemberek, zemin, zengin, zerdali, zerde, zerdeçal, zerzevat, zıh, zımpara, zırh, zırnık, zıvana, zil, zincir, zindan, zinde, zinhar, zira, ziyan, zor, zurna.

Yunancadan: afaroz, afyon, ahlat, ahtapot, akasya, amfi, anafor, anahtar, anason, aritmetik, astım, ayazma, barut, bodrum, boru, daktilo, defter, demet, diploma, dram, efendi, egzama, ekonomi, elektrik, elektron(ik), eroin, falaka, fanus, far, fasulye, fayton, fener, fesleğen, fındık, fizik, fok, fosfor, fotoğraf, gargara, gliserin, gönye, grafik, gram, gübre, harita, Hıristiyan, hora, hormon, hoyrat, huni, ırgat, ıskara (ya da ızgara), ıskarmoz, ıstakoz, istavroz, ipotek, iskelet, iskorpit, ispinoz, istavrit, istiridye, izmarit, kadırga, kaktüs, kalyon, kambur, kaos, karakter, karanfil, karides, katedral, kategori, kefal, keramik, kerata, kestane, kırat, kilise, kilit, kilo, kiremit, klinik, klor, kof, kolera, koma, koro, körfez, krater, kristal, krom, kuka, kukla, kulübe, küp, lahana, lakerda, lastik, lamba, levrek, liman, limon, litre, lodos, loğusa, manastır, mandıra, margarin, marul, matematik, mendirek, mengene, mermer, metelik, metre, midye, mikrop, mimik, miyop, monoton, mozaik, musiki, müze, narkoz, navlun, okaliptüs, oksijen, okyanus, omuz, optik, organ, orkestra, orkide, orkinos, ortodoks, ortopedi, otopsi, ödem, ökse (otu), palamar, palamut, panayır, pandomima, panik, pankreas, panorama, papaz, paragraf, paralel, parantez, parazit, patrik, pavurya, paydos, periskop, pide, pilaki, pilot, piramit, piskopos, plastik, polemik, polis, politika, poyraz, prizma, problem, program, salya, salyangoz, selentere, sempati, sentetik, sınır, sıra, sifon, siklamen, silindir, sinarit, sinema, sirto, sistem, sistire, şamandıra, şema, şırınga, takoz, tatanoz, taksi, takunya, teknik, telefon, telgraf, temel, tifo, tifüs, tiryaki, trahom, trapez, uskumru, vaftiz, vatoz, vernik, yakamoz, yortu.

Latinceden: ağustos, akvaryum, avlu, albüm, balina, balyoz, bezelye, çaçaron, çelebi, dekan, dekar, dinar, doçent, dümen, fırtına, fistan, goril, gümrük, imparator, iskele, iskemle, kalori, kireç, komita, konsolos, lavabo, lumbago, maksimum, mart, masa, mayıs, mika, mimoza, minimum, muşmula, ordinaryüs, ordinat, papirus, prospektüs, radyo, referandum, roka, salamura, sanatoryum, sedir, seminer, statüko, tabla, tavla, tenya, testi, tuğla, uruba, ültimatom, vakum, venüs, veto, virüs.

Batı kökenli sözcüklerimiz daha kolay ayırt edilebildiği için bunlardan örnekler vermeye gerek yok.[144] Bu sözcükler Türk toplumunun Tanzimat'tan beri içinde bulunduğu "Batılılaşma" süreciyle birlikte Türkçeye girmeye başlamış, bilim ve teknikbilim terimlerinin çoğalmasıyla sel gibi yayılmıştır. *Toplu iletişim araçları*'nın (ya da kısaca *medya*'nın) günümüzde evlerimize, yatak odalarımıza değin girmesi, bu sözcüklerin yapay Osmanlıcanın sözcüklerinde bile görülmemiş biçimde halk yığınlarınca benimsenmesine yol açmaktadır. Bilim, teknik ve öğretim de, bütün öteki kurumlarla sürekli bir etkileşim içinde bulunan birer ekinsel kurum olduğuna göre, terimlerin bir bölüğünün toplumsal ve yapısal gelişme ya da değişmeyle birlikte, zamanla *genel dil*'de de kullanılması doğaldır. Örneğin *betonarme, kalorifer, brülör, statik, jeneratör (üreteç), motor, jet, otomobil, tren, lokomotif, rafineri, fuel-oil (akaryakıt), elektrik, elektronik, radyo, televizyon, sinema, allerji, mikrop, anjin, enfeksiyon, enflamasyon (yangı), enflasyon (şişme), devalüasyon, pilot, hostes* vb. yüzlerce, binlerce terim bugünden genel dilin sözcükleridir Türkçede. Buna karşılık örneğin *bilişim ve bilgisayar bilimleri mühendisliği* konusunda 1960'ların ortalarından beri sürdürdüğümüz Türkçe terim geliştirme çabalarımız sonucunda bugün dilimizde yerleşmiş bulunan *bilgisayar, bilgi iletişim, bilgi işlem, işletmen, bilgi erişim, yönetim bilişim dizgesi, kütük, tutanak, günlemek, donanım, yazılım, çevrimiçi, çevrimdışı, bellek atama, benzetim, zaman bölüşüm* vb. gibi sözler uluslararası sayılan dillerden gelen terimler salgınına karşı ulusal dildeki gizilgücün kanıtı sayılabilir: Bugün elimizde *IBM Bilişim Terimleri Sözlüğü*'nde yer alan toplam 12.000 dolayında terimin Türkçe karşılığı bulunuyor. Ne var ki bütün bilim ve teknik alanlarındaki terimlerin toplam sayısı bugün 900.000 dolayında olduğuna göre bu savaşım pek geniş boyutlara uzanmaktadır. Kuşkusuz terimlerin olası *kullanım sıklığı* da bu çabada öncelikleri saptamada elden bırakılmaması gereken ipucu.

Kişi adlarına gelince: Doğan çocuklarımıza koyduğumuz adlar, dil devrimiyle birlikte Türkçe adlara gösterilen pek büyük ilgiye karşın bugün de çoğunlukla çevre ekinlerle etkileşimlerin izlerini

[144] Bununla birlikte örneğin *levent* sözcüğünün İtalyanca *levantino*'dan kaldığını çok kimse düşünmez. Doğulu anlamına gelen *Levantino* eskiden Venedik gemilerinde çalışan doğu ülkelerinden toplanmış paralı askere denirdi. *Levent* Osmanlılarda donanmada ya da kıyılarda görevli deniz eri'ne verilen addır. Bu sözcüğün Fransızca söylenişine benzer biçimde Türkçede kullanılan *Levanten* biçimi ise Doğu Akdeniz ülkelerinde uzun süre kalıp yerleşmiş Batı Avrupa kökenliler için kullanılır (Fr. *levantin:* doğulu). *Fırtına* sözcüğünün İtalyanca *fortunale*'den, *dümen* sözcüğünün yine İtalyanca *timone*'den geldiğini düşünmek de insanı şaşırtıyor.

yansıtıyor. Örneğin 1974'te yaptığımız bir sayımda en yaygın kullanılan birinci erkek adı Mehmet (% 7,12) ikincisi Mustafa idi (% 3,86). Bunlar İslamın elçisinin birinci ve ikinci adları (Muhammed Mustafa). Türk erkeklerinin % 60'ını kapsayan 133 en sık kullanılan ad içerisinde Türkçe kökenliler aşağıdaki listede yalnızca *italik* damgalarla dizilmiş olanlardı.[145]

Erkek adları: Mehmet[146] (binde 49,2), Mustafa (38,6), Ahmet (31,6), Ali (26,7), Hüseyin (20,2), Hasan (18,9), İbrahim (15,5), İsmail (14,6), Osman (11,9), Ömer (8,7), Süleyman (8,0), Kemal (7,8), Halil (7,6), Yusuf (7,5), Abdullah (7,4) -en sık kullanılan on beş adın birikimli toplamı erkek nüfusun %27,4'ünü kapsıyor, bunlar arasında Türkçe kökenli olan yok- *Orhan* (6,6), *Yaşar*, Mahmut (her biri 6,3), Metin, Ramazan (her bir 5,8), Bülent, Muzaffer (her biri 5,1), Recep (4,9), Celal (4,8), Adnan, Zeki, Salih, Murat, Selahattin, Mehmet Ali (her biri 4,7), *Erol* (4,6), *Cengiz*, Necati (her biri 4,1), Kadir, *Yılmaz* (her biri 3,9), Nihat, Bekir, (her biri 3,7), Faruk, Nurettin (her biri 3,6), Şükrü (3,5), İhsan, Necdet, İsmet (her biri 3,4), Nevzat, Cemal, *Erdoğan*, Ekrem (her biri 3,3), Hikmet, Muammer (her biri 3,2), İrfan, Abdurrahman, Kenan (her biri 3,1), Sedat, *İlhan* (her biri 3,0), Arif, Musa (her biri 2,9), Zafer, Fikret, Emin, *Atilla*[147] (her biri 2,8), Haluk, *Aydın*, Nuri (her biri 2,7), Sami, Mesut, Levent, Kâmil, *Erdal*, *Ayhan* (her biri 2,5), Feyzi, Sabri, Cemil, *Turgut*, Serdar, Kâzım, Mevlüt, Enver, Tahsin, *Bayram*, Muharrem (her biri 2,4), Adem, *Yalçın*, Vedat, Halit, *Dursun* (her biri 2,3), Yakup, *Yavuz*, Şaban, Niyazi (her biri 2,2), *Uğur*, Remzi, Burhan, Veli (her biri 2,1), Fahrettin (2,0), Hakkı, *Ertuğrul*, Şahin, Fahri, Fuat, Turan, Sadık, Haydar (her biri 1,9), Hayrettin, Ali Rıza, Sinan, Sabahattin, Suat, *Selçuk*, Naci, *Doğan* (her biri 1,8),

---

[145] Bu liste 1974 yılında Türkiye üniversitelerine girmek üzere *Üniversitelerarası Seçme Sınavı*'na (1974-ÜSS) başvuran 176.041 erkek adayın adları bilgisayarla taranarak elde edilmiştir. Toplam 14.740 değişik erkek adı arasında *Tebernuş* vb. gibi eski Mezopotamya mitologyasından günümüze gelen ilginç adlar da vardır. Her adın *kullanım sıklığı* ayraç içinde, *binde* olarak gösterilmiştir. Türkçe kökenli adlar *italik* damgalarla dizilmiştir.

[146] *Mehmet* tek başına en sık kullanılan ad olduğu gibi *Mehmet Ali* (binde 4,7), *Mehmet Emin* (1.6), *Mehmet Akif* (0,6), *Mehmet Zeki* 0,5) vb. gibi ikili adlarda da kullanılmaktadır (toplam *binde 22,0*). Böylece tek başına ya da ikili ad içinde *Mehmet* adını taşıyanların oranı toplam *binde 71,2*'yi bulmaktadır. Demek ki *her on dört erkekten biri*'nin adı *Mehmet*'tir. Türk erine boşuna *Mehmetçik* dememişler.

[147] *Atilla*'nın *başkabiçim* ya da *başkayazım*'ları olan *Attila* (0,5), *Atila* (0, 4) ile birlikte gerçek kullanım sıklığı *binde 3,7*'dir.

Yüksel, Ziya, Hamdi, Necmettin, Adil (her biri 1,7), Cafer, Ümit, Mehmet Emin, Cahit, İlyas, Aziz, *Ercan*, *Turgay*, Fatih, Bilal, Rıza (her biri 1,6), Selim, *Ünal*, *Çetin*, Şevket, Hamza, Hüsnü, Hilmi (her biri 1,5).

Erkek adlarında 1974'te gözlenen bu dağılımın zamanla değişikliğe uğrayıp uğramadığını araştırmak üzere 1999'da yaptığımız ikinci bir sayımın sonuçlarını "Türkiye'de 1974 ve 1983-99 Dönemlerinde Karşılaştırmalı Erkek Adları Kullanım Sıklığı Çizelgesi"nde, Ekler arasında sunuyoruz.[148] Bu karşılaştırma bize 25 yılda Arapça kökenli olanların kullanım sıklığının önemli ölçüde azaldığını ve bunların yerlerine, *Hakan, Erkan, Ayhan, Gökhan, Özgür, Erdal, Engin, Aydın, Erhan, Barış, Bayram, Tuncay, Selçuk, Yavuz, Özcan, Yüksel, İlker, Özkan, Taner, Oktay, Ersin, Alper, Onur, Şenol, Çetin, Tolga, Savaş, Önder, Tamer, Deniz, Soner, Yücel, Oğuz, Erdem, Birol* gibi Türkçe kökenli adların en sevilen erkek adları olarak daha sık kullanılmakta olduğunu göstermektedir.[149]

Kadın adlarında, genel olarak Türkçe kökenli sözcükler erkek adlarına göre daha çok benimsenmektedir. Türk kadınlarının % 60'ını kapsayan 153 en sık kullanılan ad içerisinde Türkçe kökenliler ile *Ay*/nur, Gül/*den* gibi içerisinde Türkçe kökenli hiç olmazsa bir biçimbirim bulunanlar aşağıda *italik* damgalarla dizilmiştir:[150]

---

[148] İncelenen örnek, 1983-99 döneminde Türkiye'deki üniversitelere başvuran 4.145.000 erkek öğrencinin adlarını kapsıyor.

[149] Erkek adlarında Arapça kökenli adlar yerine, dindışı Türkçe kökenli adların yeğlenişine ilişkin ayrıntılı değerlendirmemize, 1999'daki erkek adları kullanım sıklıklarının, 1974'teki durumla karşılaştırmalı olarak sunulduğu Ekteki Çizelge 1'in sonunda yer verilmiştir.

[150] 1974-ÜSS Sınavı'na başvuran toplam 52.385 kız adayın 6.595 değişik adları bulunduğu görülmüştür. Kız adlarında *Sevim, Aysel, Ayten, Sevgi, Serap, Filiz* vb. çekici anlamlı adların yüksek kullanım sıklığı ilginçtir. Her adın kullanım sıklığı, *binde* olarak, ayraç içinde gösterilmiştir. Türkçe kökenli adlar *italik* damgalarla dizilmiştir.

Toplam 228.426 ailenin soyadlarında da 1974'te 38.635 değişik biçim görülmektedir. En çok kullanılan soyadları sırayla *Yılmaz* (binde 12), *Öztürk* (6,9), *Kaya* (6,6), Şahin (6,4), *Aydın, Yıldırım* (her biri 6,3), *Özdemir* (5,5), *Çelik* (5,1), *Demir, Yıldız* (4,9), *Doğan* (4,3), *Arslan* (3,8 - başkayazımı *Aslan* (2,5) ile birlikte binde 6,3), *Özkan, Kılıç* (her biri 3,8), *Ünal* (3,2), *Erdoğan, Çetin* (her biri 3,1), *Özcan* (2,9), *Özer, Yüksel* (her biri 2,6), *Aslan, Yalçın, Kara* (her biri 2,5), *Yavuz*, Turan, *Aksoy* (her biri 2,4). Görüldüğü gibi Türklerin soyadlarının pek büyük çoğunluğu, kişi adlarının tersine, Türkçe kökenli sözcüklerden oluşmaktadır. Yukarıda listesini verdiğimiz en sık kullanılan 25 soyadından yalnızca ikisi (*Şahin* ve *Turan*) Türkçe kökenli olmayıp bunlar da

Kadın adları: Fatma (binde 21,9), Ayşe (21,6), Hatice (15,6), Emine (13,8), Nilgün (13,0), Hülya (12,4), *Meral* (10,7), Sema (9,2), Semra (8,9), Nesrin (8,6), Selma (8,3), Nevin (8,0), *Sevim* (7,8), *Aysel* (7,3), Asuman (7,1), Nurten (7,0), *Serpil*, Emel, *Ayten*, Necla (her biri 6,9), *Aynur, Tülay* (her biri 6,7), Nermin (6,6), Şükran (6,3), *Sevgi* (6,2), Serap (6,1), *Gülay* (5,9), *Gönül* (5,8), Leyla (5,7), Nuran (5,6), Zehra, *Ayla* (herbiri 5,4), Tülin, *Ayfer*, Füsun (her biri 5,3), Filiz, *Güler*, Nihal (her biri 5,2), Yasemin (5,1), Zeynep (4,8), Canan (4,6), *Nuray* (4,4), Neşe (4,3), Perihan, *Gülten* (her biri 4,2), *Türkân*, Handan (her biri 4,0), *Yıldız*, Süheyla (her biri 3,9), *Gülseren* (3,8), Saadet, Nilüfer (her biri 3,7), *Dilek, Gülşen*, Zerrin (her biri 3,6), *İnci, Sevil* (her biri 3,5), Kadriye (3,4), *Sevinç*, Mualla, Müzeyyen, (her biri 3,3), Neriman, Nazan (her biri 3,2), Jale, *Ayşen*, Melek (her biri 3,1), Zuhal (3,0)[151], *Nurhan*, Hayriye, Melahat (her biri 2,9), Mine, Semiha, *Gülsen*, Nimet, *Ülkü*, Havva (her biri 2,8), *Oya*, Nalan, Şule, Berrin (her biri 2.7), Seher, *Esin*, Suzan, Ümran, *Birsen*, Zeliha, Şerife (her biri 2,6), *Yüksel*, Lale, (her biri 2,5), Sibel, Meryem, *Çiğdem*, Hacer, Meliha, *Suna* (her biri 2,4), *Nursel*, Nurcan, Naciye, Münevver, Nebahat, Ayşegül (her biri 2,3), Sabahat, *Beyhan*, Figen, Nur, *Nurdan*, Müjgân, *Reyhan*, Sabiha, Hanife (her biri 2,2), Gülsüm, Nuriye, *Şengül* (her biri 2,0), *Nurşen*, Huriye, Betül, Ümit, *Gülden*, Saliha, Cemile (her biri 1,9), *Aysun, İlknur, Deniz*, Zühal, Zekiye, Nezihe, Vildan, *Şenay*, Asiye (her biri 1,8), Fahriye, Safiye, Lütfiye, Zübeyde, Alev (her biri 1,7), Sultan, Makbule, *Seval*, Nezahat, *Günay, Ülker* (her biri 1,6), Özden, Güner, Aliye, Hamiyet, *Bilge, Belgin*, Esma, Gülgün, Neslihan, Güzin (her biri 1,5), Mukaddes, Rabia, Rezzan (her biri 1,4).

XX. yy'ın son 25 yılında en sık kullanılan kadın adlarında da, erkek adlarındakine benzer bir değişim, yine Ekler'de sunduğumuz "1974 ve 1983-99 Dönemlerinde Karşılaştırmalı Kadın Adları Kullanım Sıklıkları Çizelgesi"nde verilmiştir.[152] Böylece *Özlem, Dilek, Serpil, Çiğdem, Nuray, Gülay, Pınar, İlknur, Songül, Aysun, Deniz, Burcu, Yeliz, Meltem, Şenay, Öznur, Birgül, Duygu, Sevilay, Belgin, Seval,*

---

halkın Türkçe olmadığını açık seçik göremeyeceği, Türkçe gibi algılanan, dindışı anlamlı sözcüklerdir. Doğallıkla bunun nedeni Cumhuriyet döneminde çıkan soyadı yasasıdır. 1974 yılında toplanan yukarıdaki bilgileri kapsayan ayrıntılı sonuçlar yayınlanmamış *bilgisayar çıktısı* olarak elimizdedir.

[151] *Zuhal* (3,0) ile *Zühal* (1,8) *başkabiçim* ya da *başkayazım*'ları toplam kullanım sıklığı binde 4,8'dir.

[152] İncelenen örnek, 1983-99 döneminde Türkiye'deki üniversitelere başvuran 2.517.000 kız öğrencinin adlarını kapsıyor.

Özge, İlkay, Eylem gibi Türkçe kökenli adların en sevilen kadın adları olarak, 25 yıl öncesine göre daha sık kullanılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Kadın adlarında gözlenen genel eğilim, çekici anlamlı sözcüklerin özellikle beğeni kazanması doğrultusundadır: 1974'te 53. sıradaki *Özlem*, 1999'da 4. sıraya, toprak ana Kibele'nin Fransızcalaşmış biçimi Sibel 90. sıradan 9. sıraya yükselmiştir. Filiz, Mehtap, Arzu gibi Türkçe kökenli olmamakla birlikte, Türkçenin dindışı yaşam çevriminde çekici anlamlar taşıyan adlar da yükselen sıklıkta kullanılma eğilimi göstermektedir. [153]

Anadolu'nun Türkiye oluşu ekinlene ekinlene sürdürdüğümüz, özellikler kazanıp kendimize adlar seçtiğimiz, diller beğendiğimiz uzun bir süreç. Onun için bizim kökümüz bu topraklardadır, ekinimiz bu topraklarda bitmiştir. "Bu memleket bizim olduğu için bizim, fethettiğimiz için değil. Aramızda dışarıdan gelmeler çoğunlukta olsa bile -ki değil elbette- kaynaşmış, halleşmiş hepsi. Fetheden de biziz artık, fethedilen de. Eriten biziz, eriyen de. Biz bu toprakları yoğurmuşuz, bu topraklar da bizi. Onun için en eskiden en yeniye ne varsa yurdumuzda öz malımızdır bizim... Yunus der ki, Pir Sultan da der ki, Karacaoğlan da der ki bu topraklar bizim, Ayasofya da bizim, Troya da bizim, Hattuşaş, Gordiyon, Bergama bizim, Divrik ulu camii, Emir Sultan, kayalara oyulmuş kiliseler, Artemis'in göğsünde kabaran memeler, türlü inançların taşlara kazdığı yazılar bizim, Erzurum'da Çifte Minare'nin hayat ağacı, ejderhası, Sivas'ta Gök Medrese'nin geyiği, ceylanı, tavşanı, Alaca Höyük'te yüce tapınağın çifte kartalı, Van Gölü'nde Ahtamar adasında öpüşen güvercinler, sıkışan eller, Ademler, Havvalar, Yunuslar, İsalar bizim, yüce dağ başlarında beş adam boyu Tanrı heykelleri, kilimlerde Doğuyu, Batıyı, gâvuru, Müslümanı, karayı akı, maviyi, kırmızıyı uzlaştıran köylü nakışları bizim."[154] Onun için ana yurdumuz Orta Asya değil Türkiye. Bu, dilimizin Asya kökenli Türkçe olmasıyla çelişkili değil. Dilimiz Türk halkının konuştuğu, kendi içerisinde tutarlı, onun bilimsel, ekinsel gereksemelerini karşılayacak yetkinlikte "Türkiye Türkçesi".

Uzun süreli bir ekinlenme süreci bu, insanlık yolunda doludizgin bir koşu. Hep Anadolu, hep o bitek toprak. Homeros, Mevlana, Yunus Emre, Yaşar Kemal insanlık yolunda el verip el

[153] Kadın adlarının kullanım sıklıklarında 25 yılda ortaya çıkan değişime ilişkin ayrıntılı değerlendirmemize de, yine Ekte sunduğumuz Çizelge 2'nin sonunda yer verilmiştir.

[154] Sabahattin Eyuboğlu, a.g.y., s. 15.

alıyorlar.[155] Ekinlenme yeni gelenle kucaklaşma, derken Mustafa Kemal, Troya'da yurdu savunuyor, sanki Hektor'un öcünü alıyor.[156] Zeybekler Eski Çağ çömleklerinden çıkıp oyuna duruyorlar. Hayda! Sonra Mustafa Kemal devrimleri, yeni bir insancılık. Türkiye Türk halkının. Sömürgeci Batı karşısında ezilen ulusların ilk yengisi. İlk ulusal kurtuluş eylemi. Bağımsızlığı koruyan subayların alınlarında defne dalından, meşe palamudundan onur çelengi, eski Anadolu yiğitlerinin başlarındaki çelenk. Türkiye, toprakları, o topraklarda biten örenleri, şarap içen Etilileri, zeybek oynayan Egelileriyle, onlara el veren esmer tenli Sümerlileri, Mısırlılarıyla Türk halkının. Bu topraklarda biten ekinleriyle Türk halkının. *Liman, körfez* Yunanca, *İskele* Latince, *gül* Farsça *insan* Arapça ama bu kucaklaşma içinde insan ormanımızın kardeşçesine söyleşip yaşattığı, tutarlı, sağlam, doludizgin Türkçe, bu ekinler kucaklaşmasının doğurduğu insancılıkta yeniden süren filiz: Bu, Mevlana'nın insancılığı, Mustafa Kemal'in devrimi, Yunus'un dili, hepsi birden Anadolu'nun ekini, Anadolu'nun dilidir.

---

[155] Azra Erhat'ın bir yazısının başlığı: "Homerosoğlu Yaşar Kemal".

[156] Sabahattin Eyuboğlu, küçükken Kütahya'da toplandıklarını gördüğü Kurtuluş Savaşında yurdu savunmaya koşan Anadolu insanlarının *İlyada*'da anlatılan insanlar olduğunu sonradan kavrıyor. ("Bir düşünürün ölümü", Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil. *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1973). *Montaigne* Homeros'u överken şunları yazıyor: "Yalnız belli bir ulus değil ulusların çoğu onun buluşlarında ararlar kökenlerini. Türklerin imparatoru İkinci Mehmet Papamız ikinci Pius'a yazarken: Şaşıyorum diyor, İtalyanlar nasıl bana karşı çıkıyorlar, Troyalılara dayanan ortak kökenimize ve Yunanlılardan Hektor'un öcünü almanın benim gibi onların da çıkarları olduğuna bakarak İtalyanların Yunanlıları tutmalarına şaşıyorum. Tiyatro alanı olarak bütün evrende oynanan soylu bir güldürü değil mi bu?" (*Les Essais*, Montaigne, Livre II, Chapitre XXXVI, Tome IV, la Renaissance du Livre, s. 203-204). Ancak bu mektubu doğrulayan başka bilgi yok elimizde. Öte yandan Papa İkinci Pius, Hıristiyanlığı benimsetmek amacıyla, İkinci Mehmet'e övgüler yazıyor: "[Hıristiyan olursan] Yer yüzünde senin ününü aşacak, senin gücüne erişecek hiçbir prens kalmayacak... Tüm Hıristiyanlar seni sayacaklar, aralarındaki çatışmalarda seni yargıç bilecekler... Birçokları kendiliklerinden sana boyun eğecekler... Tiranları bastıracak, iyileri destekleyecek, kötülere karşı çıkabileceksin... Bu koşullarda, savaşmadan, kan dökmeden birçok imparatorluğu kolayca alabilirsin... Senin düşmanlarına hiçbir zaman yardım etmeyeceğiz, tersine... senin koluna sığınacağız". (*Maometto il Conquistatore e il suo Tempo*, Franz Babinger, Giulio Einaudi editore, 1957, s. 301).

SONSÖZ

Jean-Paul Sartre, yazarlık yaşantısını anlattığı bir yapıtının sonunda, "Kılık değiştirdim ama kişiliğim değişmedi: hep yazıyorum. Başka ne yapabilirim ki? *Nulla dies sine linea*" (Yazısız hiçbir gün yok) diyor[1]. Bunu yapabilmek için bütün günlerini, gecelerini, masa başında harcadığını, seçtiği tek işin, ne elinde, ne de cebinde bir şey olmaksızın çalışmak ve inançla kendini kurtarmak olduğunu söylüyor, şöyle bitiriyor: "Yaptığım seçme bir anda herkesin üstüne yükseltiyordu beni: araçsız, gereçsiz, bütün bütün kurtarmak üzere... yapıtıma verdim kendimi. Eğer olanaksız kurtuluşu da yedek parça deposuna atarsam, ne kalıyor geriye? Bütün insanlardan yapılma, kendisi bütün insanlara değen, o insanlardan herhangi biri de kendisine değen, koskoca bir insan". Sartre'ın "yazıya övgü"yle biten bu güzel yapıtının adı: *Sözcükler*. Sözcükler yalnız yaşambilimsel, dirimsel insanla onun ekin örtüsünün birbirlerine değmesini sağlamıyor, bütün insanları bir yazara değdiriyor. Onları o, bu sözcüklerin ötesinden kucaklıyor. Araçsız gereçsiz değil Sartre. Bütün istediği değinimleri sağlayan sözcükleri var.

Kafka bir Çek Yahudisiydi, Almanca yazdı. Ben, bir Türk gibi duymayı bir an unutmadan, Kafka'yı Fransızca çevirilerden okudum, onun onulmaz acısını anlamaya çalıştım. İşte insanı koskoca yapan kucaklaşma bu. Sözcükler, diller toplumsal kişiliğin örüntüsünü taşıyor, bir ekinin bilinçaltını ortaya çıkarıyor. Ama ekinleri birbirinden ayıran bir duvar da örmüyor. Yine sözcükler aracılığıyla Sartre bütün insanlıkla kucaklaştığını duyabiliyor. Kafka bütün bir insanlık öyküsünün evrensel deyimlenişi olabiliyor.

Dante'ler, Yunus'lar... Cervantes'ler, Shakespeare'ler... Dostoyevski'ler, Nazım Hikmet'ler sözcükleriyle hep tüm insanlıkla kucaklaşmaktalar. Sevgiler, sömürüler, savaşlar, sevinçler... insanlar, diller, ekinler... Tek bir insan, bin bir dil, bin bir ekin... Homeroslar, Yaşar Kemal'ler, hepsi benzer biçimde evrensel. Ekinleri belirleyip ayıran dil, onların kucaklaşmalarını da sağlıyor.

---

[1] Sözcükler, *Jean-Paul Sartre*. Çeviren: Bertan Onaran, De Yayınevi, 1965, s. 177-79.

Uygarlık diller ekinler kucaklaşmasından doğan bir ürün. Bunun için de hiçbir soyun tekelinde değil. İnsanlığın yazınsal düşünsel ürünleri gibi bilimsel teknikbilimsel ürünleri de hiçbir soyun tekelinde değil. Kibele, Zeus, usçuluk, Platon, ideacılık, dinler, tasavvuf, insancılık, bilim, yapın, özdevin, bilişim çizgisi ortak insanlık geçmişinin çelişkilerle karşıtlıklardan beslenen eytişimi. Bu eytişim, çağımızda, insan haklarına, eşitliğe, düşünsel ve ekonomik özgürlüğe dayalı, toplumcu ve insancı bir özdekçilik çizgisinde gelişiyor. Çağdaş toplumlar hızla değişiyor, ekonomi, ulaştırma, iletişim, teknikbilim, üretim gibi altyapısal kurumlarla eğitim, sanat, devlet, din gibi üstyapısal kurumlar arasındaki etkileşim ivme kazanıyor. Bu etkileşim çok yönlü ve karşılıklıdır. Ancak biliyoruz ki uzun sürede ve son çözümlemede altyapı üstyapıyı belirler. İmdi altyapısal ya da üstyapısal bütün toplum kurumlarıyla çok yönlü ilişkilerini görmeye çalıştığımız dil bir altyapı öğesi midir, yoksa üstyapı öğesi mi? Ne o ne o. Dil ekin bütününü oluşturan altyapısal ve üstyapısal kurumlar arasında bir *aracı* da sayılamaz. Çünkü bu tür aracı öğelerin varlığını bilmiyoruz. Dil bütün toplumsal kurumlar arasındaki etkileşim ağının ortasında bulunan insanın özgül bir yeteneği, altyapısı üstyapısıyla ekin yumağının topuyla birlikte var olan bir değer. Eytişimsel özdekçiliğin çelişkilerden doğan sürekli oluşumları gibi her bireyin ağzında yeni sözlerle gerçekleşen, *hep akan*, değişip gelişen bir yapı. Dil ile ekini incelemek bunun için ilginç. Bu incelemenin sınırlarını çizebilmek bunun için güç. Bir toplumun gelişmesinde dil sorunu üzerinde durmak bunun için önemli.

"Eski bir İran inanışına göre her peygamberin bin yıllık egemenliğiyle gelişen devrimlerden sonra sonsuz cennet gelecek: o zaman dünya bir ova gibi dümdüz olacak; tek bir dil, tek yasa, tek yöntem altında insanlar altın çağlarının mutluluğunu yaşayacaklar."[2] Tek bir dil, tek yasa, tek yönteme ne gerek. Sözcükler, yasalar varsın değişik olsun, yeter ki insanlar anlaşabilsinler. Bin bir ekin bitsin, bin bir türkü uyum içinde birlikte söylensin. Seksen yedi yaşında ölümünden kısa bir süre önce, kendisiyle yapılan son görüşmede Halikarnas Balıkçısı şunları söylemiş: "Başka bir gezegenden dünyanın görünüşü, hani şu ay'dan dünyanın görünüşü kitabı demiştim ya, ona bir başlasam. Daha önce de sana söylemiştim, güzel bir görünümdür o. Oradan dünyaya bakanlar masmavi portakala

[2] Orhan Hançerlioğlu, *Başlangıcından Bugüne Erdem Açısından Düşünce Tarihi*, Varlık Yayınları, İkinci Basılış, 1966, s. 36-37 .

benzeyen cennette niye düşmanlıklar var diye hayıflanır... Bu som güzelliği cehenneme çevirenlere içerler. Bu som güzellik içerisinde ve kısa yaşam süresinde iyi şeyler yapmayı özler insan. İyi yaşamayı ister. Bütün dünyada tüm gençliğin söylemek istediği de, bunalımların gerçek nedeni de budur. Zaman durmuyor, zamanla birlikte insan kafası da gelişiyor. Yaşam geriye ve geçmişe bağlanmayı bağışlamaz. Yaşam yenilik ister. Ölen her insanın kafatası, yeni insanlığın yapısına taş olur. Çerçöpün yeni bitkilere gübre olması gibi bir şeydir bu... Böyle yükselir insanlık, böyle gelişir uygarlık".[3]

[3] Orhan İlhan, "Halikarnas Balıkçısı", *Milliyet Sanat Dergisi*, 19 Ekim 1973.

EKLER

Çizelge 1. Türkiye'de 1974 ve 1983-1999 Dönemlerinde Karşılaştırmalı Erkek Adları Kullanım Sıklığı

Çizelge 2. Türkiye'de 1974 ve 1983-1999 Dönemlerinde Karşılaştırmalı Kadın Adları Kullanım Sıklığı

Yaşamöyküm

Kaynaklar

Sözlük

Dizin

Çizelge 1. Türkiye'de 1974 ve 1983-1999 Dönemlerinde Karşılaştırmalı Erkek Adları Kullanım Sıklığı

(Kullanım Sıklığı Sırasında / Binde Olarak [1])

1974 yılında en sık kullanılanlar						*1983-99 döneminde en sık kullanılanlar*					
Sıra	**Ad**	**1974**		**1999**	**sırası**	**Sıra**	**Ad**	**1999**		**1974**	**sırası**
1	Mehmet	49,2		35,9	1	1	Mehmet	35,9		49,2	1
2	Mustafa	38,6		32,6	2	2	Mustafa	32,6		38,6	2
3	Ahmet	31,6	>	23,8	4	**3**	**Murat**	**25,1**	>	**4,7**	**28**
4	Ali	26,7	>	20,6	5	4	Ahmet	23,8	<	31,6	3
5	Hüseyin	20,2	>	15,9	6	5	Ali	20,6	<	26,7	4
6	Hasan	18,9	>	14,3	7	6	Hüseyin	15,9	<	20,2	5
7	İbrahim	15,5	>	13,1	8	7	Hasan	14,3	<	18,9	6
8	İsmail	14,6	>	12,7	9	8	İbrahim	13,1	<	15,5	7
9	Osman	11,9	>	9,1	12	9	İsmail	12,7	<	14,6	8
10	Ömer	8,7	>	8,5	13	***10***	***Hakan***	***11,7***	+		
11	Süleyman	8,0	>	6,3	19	**11**	**Fatih**	**9,4**	>	**1,6**	**124**
12	Kemal	7,8	>	5,0	27	12	Osman	9,1	<	11,9	9
13	Halil	7,6	>	5,7	21	13	Ömer	8,5	<	8,7	10
14	Yusuf	7,5	>	7,6	17	***14***	***Serkan***	***8,2***	+		
15	Abdullah	7,4	>	6,1	20	**15**	**Bülent**	**8,0**	>	**5,1**	**21**
16	*Orhan*	*6,6*	>	*5,4*	*25*	**16**	**Ramazan**	**7,7**	>	**5,8**	**20**
17	*Yaşar*	*6,3*	>	*4,0*	*40*	17	Yusuf	7,6	<	7,5	14
18	Mahmut	6,3	>	4,8	31	**18**	**Metin**	**7,3**	>	**5,8**	**19**
19	**Metin**	**5,8**	<	**7,3**	**18**	19	Süleyman	6,3	<	8,0	11
20	**Ramazan**	**5,8**	<	**7,7**	**16**	20	Abdullah	6,1	<	7,4	15
21	**Bülent**	**5,1**	<	**8,0**	**15**	21	Halil	5,7	<	7,6	13
22	Muzaffer	5,1	>	2,2	86	**22**	**Adem**	**5,6**	>	**2,3**	**81**
23	Recep	4,9	>	4,5	33	***23***	***Erkan***	***5,6***	+		
24	Celal	4,8	>	1,9	104	***24***	***Ayhan***	***5,4***	>	***2,5***	***69***
25	Adnan	4,7	>	3,3	52	*25*	*Orhan*	*5,4*	<	*6,6*	*16*
26	Zeki	4,7	>	2,3	76	**26**	**Serdar**	**5,0**	>	**2,4**	**74**

[1] Türkçe kökenli adlar ile en az bir Türkçe kökenli biçimbirimi bulunan adlar *italik* damgalarla gösterilmiştir. Sıralamadaki yeri 1999'da yükselen adlar **kalın** damgalarla gösterilmiştir. Sağdaki sıralamada, 1999'da bir adın yerinin yükseldiği **">" (daha büyük)** imi ile gösterilmiş; "<" daha küçük imi ise, 1974'ten beri adın daha arka sıralara düştüğünü göstermek için kullanılmıştır. **"+"** imi ile, 1974'te toplam erkek nüfusun %60'ına karşılık gelen en sık kullanılan 133 ad arasında bulunmayan, ancak 1999'da yükselerek bu çizelgeye giren, şimdilerde beğenilen adlar gösterilmiştir.

Çizelge'nin sol yanında 1974'teki kullanım sıklığına göre sıralamada ise, ilkin 1974 durumu gösterildiğinden, 1974'te daha küçük **"<"** ve 1974'te daha büyük **">"** imleri kullanılmıştır.

Çizelge 1. Türkiye'de 1974 ve 1983-1999 Dönemlerinde Karşılaştırmalı Erkek Adları Kullanım Sıklığı
(Kullanım Sıklığı Sırasında / Binde Olarak)
Devam

1974 yılında en sık kullanılanlar						*1983-99 döneminde en sık kullanılanlar*					
Sıra	**Ad**	**1974**	→	**1999**	**sırası**	**Sıra**	**Ad**	**1999**	←	**1974**	**sırası**
27	Salih	4,7	>	3,8	46	27	Kemal	5,0	<	7,8	12
28	**Murat**	**4,7**	**<**	**25,1**	**3**	***28***	***Uğur***	***5,0***	**>**	***2,1***	***90***
29	Selahattin	4,7	>	1,9	101	***29***	***Gökhan***	***4,9***	**+**		
30	Mehmet Ali	4,7	>	3,5	51	***30***	***Özgür***	***4,8***	**+**		
31	*Erol*	*4,6*	>	*4,3*	*38*	31	Mahmut	4,8	<	6,3	18
32	*Cengiz*	*4,1*		*4,7*	*32*	*32*	*Cengiz*	*4,7*		*4,1*	*32*
33	Necati	4,1	>	1,5	136	33	Recep	4,5	<	4,9	23
34	Kadir	3,9	>	4,3	36	***34***	***Ercan***	***4,5***	**>**	***1,6***	***122***
35	*Yılmaz*	*3,9*	>	*4,0*	*42*	**35**	**Levent**	**4,4**	**>**	**2,5**	**66**
36	Nihat	3,7	>	2,9	57	36	Kadir	4,3	<	3,9	34
37	Bekir	3,7	>	2,9	55	**37**	**Mesut**	**4,3**	**>**	**2,5**	**65**
38	Faruk	3,6	>	2,7	64	*38*	*Erol*	*4,3*	<	*4,6*	*31*
39	Nurettin	3,6	>	1,8	110	***39***	***Erdal***	***4,2***	**>**	***2,5***	***68***
40	Şükrü	3,5	>	2,0	97	*40*	*Yaşar*	*4,0*	<	*6,3*	*17*
41	İhsan	3,4	>	1,8	111	***41***	***Engin***	***4,0***	**+**		
42	Necdet	3,4	>	1,0	185	*42*	*Yılmaz*	*4,0*	<	*3,9*	*35*
43	İsmet	3,4	>	1.7	120	***43***	***Aydın***	***3,9***	**>**	***2,7***	***62***
44	Nevzat	3,3	>	1,5	130	**44**	**Sinan**	**3,8**	**>**	**1,8**	**105**
45	Cemal	3,3	>	2,4	72	**45**	**Ümit**	**3,8**	**>**	**1,6**	**117**
46	*Erdoğan*	*3,3*	>	*2,2*	*85*	46	Salih	3,8	<	4,7	27
47	Ekrem	3,3	>	2,2	87	**47**	**Kenan**	**3,6**	**>**	**3,1**	**52**
48	Hikmet	3,2	>	1,5	132	***48***	***Erhan***	***3,6***	**+**		
49	Muammer	3,2	>	1,7	121	**49**	**Zafer**	**3,6**	**>**	**2,8**	**57**
50	İrfan	3,1	>	2,4	71	**50**	**Sedat**	**3,5**	**>**	**3,0**	**53**
51	Abdurrahman	3,1	>	2,1	90	51	Mehmet Ali	3,5	<	4,7	30
52	**Kenan**	**3,1**	**<**	**3,6**	**47**	52	Adnan	3,3	<	4,7	25
53	**Sedat**	**3,0**	**<**	**3,5**	**50**	***53***	***Barış***	***3,2***	**+**		
54	*İlhan*	*3,0*	>	*2,8*	*58*	***54***	***Bayram***	***3,1***	**>**	***2,4***	***79***
55	Arif	2,9	>	2,4	75	55	Bekir	2,9	<	3,7	37
56	Musa	2,9	>	2,7	62	**56**	**Harun**	**2,9**	**+**		
57	**Zafer**	**2,8**	**<**	**3,6**	**49**	57	Nihat	2,9	<	3,7	36
58	Fikret	2,8	>	1,8	107	*58*	*İlhan*	*2,8*	<	*3,0*	*54*
59	Emin	2,8	>	1,8	116	**59**	**Volkan**	**2,7**	**+**		
60	*Atilla*	*2,8*	>	*1,8*	*108*	***60***	***Tuncay***	***2,7***	**+**		

Çizelge 1. Türkiye'de 1974 ve 1983-1999 Dönemlerinde Karşılaştırmalı Erkek Adları Kullanım Sıklığı
(Kullanım Sıklığı Sırasında / Binde Ol arak)
Devam

1974 yılında en sık kullanılanlar					*1983-99 döneminde en sık kullanılanlar*				
Sıra	**Ad**	**1974 → 1999 sırası**			**Sıra**	**Ad**	**1999 ← 1974 sırası**		
61	Haluk	2,7 >	0,9	187	***61***	***Selçuk***	***2,7 >***	***1,8***	***108***
62	***Aydın***	***2,7 <***	***3,9***	***43***	62	Musa	2,7 <	2,9	56
63	Nuri	2,7 >	1,7	123	***63***	***Yavuz***	***2,7 >***	***2,2***	***87***
64	Sami	2,5 >	1,3	151	64	Faruk	2,7 <	3,6	38
65	**Mesut**	**2,5 <**	**4,3**	**37**	**65**	**Yasin**	**2,6 +**		
66	**Levent**	**2,5 <**	**4,4**	**35**	**66**	**Cem**	**2,6 +**		
67	Kâmil	2,5 >	1,8	114	**67**	**Yakup**	**2,5 >**	**2,2**	**86**
68	***Erdal***	***2,5 <***	***4,2***	***39***	***68***	***Özcan***	***2,5 +***		
69	***Ayhan***	***2,5 <***	***5,4***	***24***	***69***	***Yüksel***	***2,5 >***	***1,7***	***111***
70	Feyzi	2,4 >	0,1	591	***70***	***İlker***	***2,5 +***		
71	Sabri	2,4 >	1,2	167	71	İrfan	2,4 <	3,1	50
72	Cemil	2,4 >	1,9	103	72	Cemal	2,4 <	3,3	45
73	*Turgut*	*2,4 >*	*1,4*	*144*	***73***	***Özkan***	***2,4 +***		
74	**Serdar**	**2,4 <**	**5,0**	**26**	**74**	**Bilal**	**2,4 >**	**1,6**	**126**
75	Kâzım	2,4 >	1,3	152	75	Arif	2,4 <	2,9	55
76	Mevlüt	2,4 >	1,7	124	76	Zeki	2,3 <	4,7	26
77	Enver	2,4 >	1,2	159	***77***	***Taner***	***2,3 +***		
78	Tahsin	2,4 >	1,1	174	**78**	**Selim**	**2,3 >**	**1,5**	**127**
79	***Bayram***	***2,4 <***	***3,1***	***54***	**79**	**Muhammet**	**2,3 +**		
80	Muharrem	2,4 >	2,2	82	**80**	**Vedat**	**2,3 >**	**2,3**	**83**
81	**Adem**	**2,3 <**	**5,6**	**22**	**81**	**Ferhat**	**2,3 +**		
82	*Yalçın*	*2,3 >*	*2,0*	*96*	82	Muharrem	2,2 <	2,4	80
83	**Vedat**	**2,3 <**	**2,3**	**80**	***83***	***Oktay***	***2,2 +***		
84	Halit	2,3 >	1,5	140	**84**	**Suat**	**2,2 >**	**1,8**	**107**
85	*Dursun*	*2,3 >*	*1,5*	*134*	*85*	*Erdoğan*	*2,2 <*	*3,3*	*46*
86	**Yakup**	**2,2 <**	**2,5**	**67**	86	Muzaffer	2,2 <	5,1	22
87	***Yavuz***	***2,2 <***	***2,7***	***63***	87	Ekrem	2,2 <	3,3	47
88	Şaban	2,2 >	1,9	102	**88**	**Emre**	**2,1 +**		
89	Niyazi	2,2 >	0,9	186	***89***	***Ersin***	***2,1 +***		
90	***Uğur***	***2,1 <***	***5,0***	***28***	90	Abdurrahman	2,1 <	3,1	51
91	Remzi	2,1 >	1,1	175	***91***	***Alper***	***2,1 +***		
92	Burhan	2,1 >	1,8	117	**92**	**İsa**	**2,0 +**		
93	Veli	2,1 >	1,5	135	***93***	***Onur***	***2,0 +***		
94	Fahrettin	2,0 >	0,9	209	***94***	***Şenol***	***2,0 +***		
95	Hakkı	1,9 >	1,1	173	**95**	**Yunus**	**2,0 +**		

Çizelge 1. Türkiye'de 1974 ve 1983-1999 Dönemlerinde Karşılaştırmalı Erkek Adları Kullanım Sıklığı
(Kullanım Sıklığı Sırasında / Binde Olarak)
Devam

1974 yılında en sık kullanılanlar					*1983-99 döneminde en sık kullanılanlar*				
Sıra	**Ad**	**1974 → 1999 sırası**			**Sıra**	**Ad**	**1999 ← 1974 sırası**		
96	*Ertuğrul*	*1,9*	*>*	*1,2 161*	*96*	*Yalçın*	*2,0*	*<*	*2,3 82*
97	Şahin	1,9	>	1,7 119	97	Şükrü	2,0	<	3,5 40
98	Fahri	1,9	>	1,1 176	***98***	***Çetin***	***2,0***	***>***	***1,5 129***
99	Fuat	1,9	>	1,5 139	**99**	**Ufuk**	**1,9**	**+**	
100	Turan	1,9	>	1,6 127	***100***	***Tolga***	***1,9***	***+***	
101	Sadık	1,9	>	1,3 156	101	Selahattin	1,9	<	4,7 29
102	Haydar	1,9	>	1,2 163	102	Şaban	1,9	<	2,2 88
103	Hayrettin	1,8	>	1,0 179	103	Cemil	1,9	<	2,7 72
104	Ali Rıza	1,8	>	1,3 150	104	Celal	1,9	<	4,8 24
105	**Sinan**	**1,8**	**<**	**3,8 44**	***105***	***Savaş***	***1,9***	***+***	
106	Sabahattin	1,8	>	0,4 325	***106***	***Önder***	***1,9***	***+***	
107	**Suat**	**1,8**	**<**	**2,2 84**	107	Fikret	1,8	<	2,8 58
108	***Selçuk***	***1,8***	***<***	***2,7 61***	*108*	*Atilla*	*1,8*	*<*	*2,8 60*
109	Naci	1,8	>	0,7 232	***109***	***Tamer***	***1,8***	***+***	
110	*Doğan*	*1,8*	*>*	*1,6 126*	110	Nurettin	1,8	<	3,6 39
111	***Yüksel***	***1,7***	***<***	***2,5 69***	111	İhsan	1,8	<	3,4 41
112	Ziya	1,7	>	0,9 200	*112*	*Turgay*	*1,8*	*<*	*1,6 123*
113	Hamdi	1,7	>	0,9 198	***113***	***Deniz***	***1,8***	***+***	
114	Necmettin	1,7	>	0,9 205	114	Kâmil	1,8	<	2,5 67
115	Adil	1,7	>	1,0 180	**115**	**Veysel**	**1,8**	**+**	
116	Cafer	1,6	>	1,0 177	116	Emin	1,8	<	2,5 59
117	**Ümit**	**1,6**	**<**	**3,8 45**	117	Burhan	1,8	<	2,1 92
118	Mehmet Emin	1,6	>	1,4 147	***118***	***Soner***	***1,7***	***+***	
119	Cahit	1,6	>	0,8 226	119	Şahin	1,7	<	1,9 97
120	İlyas	1,6	>	1,4 141	120	İsmet	1,7	<	3,4 43
121	Aziz	1,6	>	1,2 158	121	Muammer	1,7	<	3,2 49
122	***Ercan***	***1,6***	***<***	***4,5 34***	***122***	***Yücel***	***1,7***	***+***	
123	***Turgay***	***1,6***	***<***	***1,8 112***	123	Nuri	1,7	<	2,7 62
124	**Fatih**	**1,6**	**<**	**9,4 11**	124	Mevlüt	1,7	<	2,4 76
125	**Bilal**	**1,6**	**<**	**2,4 74**	***125***	***Oğuz***	***1,7***	***+***	
126	Rıza	1,6	>	0,9 195	*126*	*Doğan*	*1,6*	*<*	*1,8 110*
127	**Selim**	**1,5**	**<**	**2,3 78**	127	Turan	1,6	<	1,9 100
128	*Ünal*	*1,5*	*>*	*1,4 149*	***128***	***Erdem***	***1,6***	***+***	
129	***Çetin***	***1,5***	***<***	***2,0 98***	***129***	***Birol***	***1,5***	***+***	
130	Şevket	1,5	>	0,8 217	130	Nevzat	1,5	<	3,3 44
131	Hamza	1,5	>	1,1 168	**131**	**Serhat**	**1,5**	**+**	
132	Hüsnü	1,5	>	0,6 263	132	Hikmet	1,5	<	3,2 48
133	Hilmi	1,5	>	0,8 227	**133**	**Cüneyt**	**1,5**	**+**	

25 yıl arayla yaptığımız bu karşılaştırmalı değerlendirmeden, Türkiye'nin 1974'teki nüfusunun %60'ına karşılık gelen en sık kullanılan 133 addan 41'inin (%30,8) sıralamada ilk 133 ad arasında artık yer bulamadıklarını görüyoruz. Kullanım sıklığı önemli biçimde azalan bu erkek adları şunlar: Necati, Necdet, Haluk, Sami, Feyzi, Sabri, *Turgut*, Enver, Tahsin, Halit, *Dursun*, Niyazi, Remzi, Veli, Fahrettin, Hakkı, *Ertuğrul*, Fahri, Fuat, Sadık, Haydar, Hayrettin, Ali Rıza, Sabahattin, Naci, Ziya, Hamdi, Necmettin, Adil, Cafer, Mehmet Emin, Cahit, İlyas, Aziz, Rıza, *Ünal*, Şevket, Hamza, Hüsnü, Hilmi.

"Modası geçen" bu adlar arasında *Turgut, Dursun, Ertuğrul* ve *Ünal* gibi Türkçe kökenli 4 ad bulunmasına karşılık (%9,8), bu kümenin %90,2'sini kapsayan 37 adın Arapça kökenli olduğu hemen göze çarpıyor.

1974'te en sık kullanılan 133 erkek adı arasında bulunmayan ve 1999 sayımında en sık kullanılan 133 erkek adı arasına giren 41 ad ise, yine kullanım sıklığı sırasına göre şunlar: 10. *Hakan* (binde 11,7), 14. *Serkan* (8,2), 23. *Erkan* (5,6), 29. *Gökhan* (4,9), 30. *Özgür* (4,8), 41. *Engin* (4,0), 48. *Erhan* (3,6), 53. *Barış* (3,2), Harun, Volkan, *Tuncay*, Yasin, Cem, *Özcan, İlker, Özkan, Taner*, Muhammet, Ferhat, *Oktay, Emre, Ersin, Alper*, İsa, *Onur, Şenol*, Yunus, Ufuk, *Tolga, Savaş, Önder, Tamer, Deniz*, Veysel, *Soner, Yücel, Oğuz, Erdem, Birol*, Serhat, Cüneyt.

Demek ki şimdi "moda" olarak ön sıralara yükselen erkek adlarının 29'u (%70,7'si) Türkçe kökenli adlar iken, yalnızca 12'si (%29,3'ü) Arapça ya da başka bir yabancı dil kökenli. Bu 12 adın yarısı da, Türkçe kökenli sözcükler olmamakla birlikte, 11. Fatih (9,4), 59. Volkan (2,7), 66. Cem (2,6), 95. Yunus (2.0), 99. Ufuk (1,9), 131. Serhat (1,5) gibi kişi adı olarak kullanılmanın dışında günümüzün Türkçesinde dindışı gündelik yaşam çevriminde de kullanılmakta olan sözcükler. Böylece son yirmi beş yılda Türkçede en sık kullanılan adlar düzeyine yükselen beğenilen erkek adlarında Türkçenin yeğlenme oranı 6'ya karşılık 35'e ya da oransal olarak %14,6'ya karşılık %85,4'e yükseliyor.

Başka bir ilginç karşılaştırma da, 1974'te en sık kullanılan 133 erkek adından, bulunduğu sıraya göre 25 yıl sonra sıralamadaki yeri yükselen ve gerileyen adların incelenmesi olabilir. 1974 çizelgesinde ilk 133 ad arasında olup da, bulunduğu sıra gerileyen 100 addan

85'i yabancı kökenli (büyük çoğunluğu dinsel çağrışımlı Arapça kökenli), 12'si ise şu Türkçe kökenli adlar:

Orhan (1974'te 16., 1999'da 25.) *Yaşar* (17., 40.), *Erol* (31., 38.), Erdoğan (46., 85.), *İlhan* (54., 58.), *Atilla* (60., 108.), *Turgut* (73., 144.), *Yalçın* (82., 96.), *Dursun* (85., 134.), *Ertuğrul* (96., 161.), *Doğan* (110., 126.), *Ünal* (128., 149.).

1974'te en sık kullanılan 133 erkek adı arasında yükselen adların sayısı ise 26 olup bunun 11'i (%42,3'ü) şu Türkçe kökenli adlar: *Aydın* (62., 43.), *Erdal* (68., 39.), *Ayhan* (69., 24.), *Bayram* (79., 54.), *Yavuz* (87., 63.), *Uğur* (90., 28.), *Selçuk* (108., 61.), *Yüksel* (111., 69.), *Ercan* (122., 34.), *Turgay* (123., 112.), *Çetin* (129., 98.).

İslamın elçisi Muhammed Mustafa'nın adından Türkçeleşmiş Mehmet (1974'te binde 49,2; 1999'da binde 35,9) ile Mustafa (sırayla binde 38,6 ve 32,6), ilk iki sıradaki yerlerini korumakla birlikte, kullanım sıklıklarında düşüş görülen adlar arasındadır.

En sık kullanılan adlar listesine yeni giren *Hakan* (binde 11,7), Fatih (9,4), *Serkan* (8,2) gibi adların yanı sıra, 25 yılda 28. sıradan (binde 4,7'den) 3. sıraya yükselen Murat'ın kullanım sıklığı ise binde 25,1 gibi çok yüksek bir düzeye çıkmıştır.

Bu değerlendirmede 1974 yılına ilişkin veriler, o yıl Türkiye üniversitelerine girmek üzere *Üniversitelerarası Seçme Sınavı*'na (1974-ÜSS) başvuran 176.041 erkek adayın adlarını, 1983-99 dönemine ilişkin verilerse, bu dönemde Türkiye'deki üniversitelere başvuran 4.145.000 erkek öğrencinin adlarını kapsıyordu.

Çizelge 2. Türkiye'de 1974 ve 1983-1999 Dönemlerinde Karşılaştırmalı Kadın Adları Kullanım Sıklığı

(Kullanım Sıklığı Sırasında / Binde Olarak[2])

1974 yılında en sık kullanılanlar					*1983-99 döneminde en sık kullanılanlar*				
Sıra	**Ad**	**1974 → 1999 sırası**			**Sıra**	**Ad**	**1999 ← 1974 sırası**		
1	Fatma	21,9	24,5	1	1	Fatma	24,5	21,9	1
2	Ayşe	21,6	21,5	2	2	Ayşe	21,5	21,6	2
3	Hatice	15,6	17,2	3	3	Hatice	17,2	15,6	3
4	Emine	13,8 >	16,0	5	***4***	***Özlem***	***16,2*** +		
5	*Nilgün*	*13,0 >*	*4,6*	*37*	5	Emine	16,0 <	13,8	4
6	Hülya	12,4	12,9	6	6	Hülya	12,9	12,4	6
7	*Meral*	*10,7 >*	*5,6*	*29*	***7***	***Dilek***	***12,3 >***	***3,6***	***53***
8	Sema	9,2 >	5,6	30	**8**	**Yasemin**	**11,4 >**	**5,1**	**39**
9	Semra	8,9 >	5,4	34	**9**	**Sibel**	**10,9 >**	**2,4**	**90**
10	Nesrin	8,6 >	3,8	49	**10**	**Filiz**	**10,8 >**	**5,2**	**36**
11	Selma	8,3 >	6,7	19	**11**	**Arzu**	**10,1** +		
12	Nevin	8,0 >	2,8	82	**12**	**Zeynep**	**9,7 >**	**4,8**	**40**
13	Sevim	7,8 >	4,2	44	**13**	**Elif**	**9,2** +		
14	*Aysel*	*7,3 >*	*4,7*	*36*	**14**	**Ebru**	**8,0** +		
15	Asuman	7,1 >	2,1	111	**15**	**Derya**	**7,6** +		
16	*Nurten*	*7,0 >*	*3,1*	*67*	***16***	***Serpil***	***7,4 >***	***6,9***	***17***
17	***Serpil***	***6,9 <***	***7,4***	***16***	**17**	**Serap**	**7,1 >**	**6,1**	**26**
18	Emel	6,9 >	6,2	23	***18***	***Çiğdem***	***6,8 >***	***2,4***	***92***
19	*Ayten*	*6,9 >*	*3,5*	*56*	19	Selma	6,7 <	8,3	11
20	Necla	6,9 >	2,2	108	**20**	**Esra**	**6,6** +		
21	*Aynur*	*6,7 >*	*6,1*	*24*	**21**	**Ayşegül**	**6,6 >**	**2,3**	**101**
22	*Tülay*	*6,7 >*	*5,8*	*27*	***22***	***Nuray***	***6,4 >***	***4,4***	***42***
23	Nermin	6,6 >	3,1	69	23	Emel	6,2 <	6,9	18
24	Şükran	6,3 >	2,9	80	*24*	*Aynur*	*6,1 <*	*6,7*	*21*
25	*Sevgi*	*6,2*	*6,0*	*25*	*25*	*Sevgi*	*6,0 =*	*6,2*	*25*

[2] Türkçe kökenli adlar ile en az bir Türkçe kökenli biçimbirimi bulunan adlar *italik* damgalarla gösterilmiştir. Sıralamadaki yeri 1999'da yükselen adlar **kalın** damgalarla gösterilmiştir. Sağdaki sıralamada, 1999'da bir adın yerinin yükseldiği **">" (daha büyük)** imi ile gösterilmiş; "<" daha küçük imi ise, 1974'ten beri adın daha arka sıralara düştüğünü göstermek için kullanılmıştır. **"+"** imi ile, 1974'te toplam erkek nüfusun %60'ına karşılık gelen en sık kullanılan 153 ad arasında bulunmayan, ancak 1999'da yükselerek bu çizelgeye giren, şimdilerde beğenilen adlar gösterilmiştir.

Çizelge'nin sol yanında 1974'teki kullanım sıklığına göre sıralamada ise, ilkin 1974 durumu gösterildiğinden, 1974'te daha küçük **"<"** ve 1974'te daha büyük **">"** imleri kullanılmıştır.

Çizelge 2. Türkiye'de 1974 ve 1983-1999 Dönemlerinde Karşılaştırmalı Kadın Adları Kullanım Sıklığı
(Kullanım Sıklığı Sırasında / Binde Olarak)
Devam

1974 yılında en sık kullanılanlar						*1983-99 döneminde en sık kullanılanlar*					
Sıra	**Ad**	**1974 → 1999 sırası**				**Sıra**	**Ad**	**1999 ← 1974 sırası**			
26	**Serap**	**6,1**	**<**	**7,1**	**17**	***26***	***Gülay***	***6,0***	***>***	***5,9***	***27***
27	***Gülay***	***5,9***	***<***	***6,0***	***26***	*27*	*Tülay*	*5,8*	*<*	*6,7*	*22*
28	*Gönül*	*5,8*	*>*	*3,7*	*53*	***28***	***Pınar***	***5,8***	***+***		
29	Leyla	5,7	>	4,8	35	*29*	*Meral*	*5,6*	*<*	*10,7*	*7*
30	Nuran	5,6	>	3,1	70	30	Sema	5,6	<	9,2	8
31	Zehra	5,4	>	4,6	39	**31**	**Canan**	**5,6**	**>**	**4,6**	**41**
32	*Ayla*	*5,4*	*>*	*3,0*	*74*	***32***	***İlknur***	***5,6***	***>***	***1,8***	***122***
33	*Tülin*	*5,3*	*>*	*1,9*	*118*	***33***	***Songül***	***5,5***	***+***		
34	*Ayfer*	*5,3*	*>*	*3,3*	*63*	34	Semra	5,4	<	8,9	9
35	Füsun	5,3	>	1,2	174	35	Leyla	4,8	<	5,7	29
36	**Filiz**	**5,2**	**<**	**10,8**	**10**	*36*	*Aysel*	*4,7*	*<*	*7,3*	*14*
37	*Güler*	*5,2*	*>*	*2,4*	*97*	*37*	*Nilgün*	*4,6*	*<*	*13,0*	*5*
38	Nihal	5,2	>	3,8	50	**38**	**Meryem**	**4,6**	**>**	**2,4**	**91**
39	**Yasemin**	**5,1**	**<**	**11,4**	**8**	39	Zehra	4,6	<	5,4	31
40	**Zeynep**	**4,8**	**<**	**9,7**	**12**	**40**	**Neslihan**	**4,5**	**>**	**1,5**	**149**
41	**Canan**	**4,6**	**<**	**5,6**	**31**	***41***	***Aysun***	***4,4***	***>***	***1,8***	***121***
42	***Nuray***	***4,4***	***<***	***6,4***	***22***	**42**	**Nurcan**	**4,4**	**>**	**2,3**	**97**
43	Neşe	4,3	>	3,1	68	**43**	**Melek**	**4,4**	**>**	**3,1**	**66**
44	Perihan	4,2	>	1,8	130	*44*	*Sevim*	*4,2*	*<*	*7,8*	*13*
45	Gülten	4,2	>	2,5	94	***45***	***Deniz***	***4,0***	***>***	***1,8***	***123***
46	*Türkân*	*4,0*	*>*	*2,9*	*78*	**46**	**Selda**	**4,0**	**+**		
47	Handan	4,0	>	2,4	100	**47**	**Mehtap**	**4,0**	**+**		
48	*Yıldız*	*3,9*	*>*	*2,6*	*89*	**48**	**Funda**	**3,9**	**+**		
49	Süheyla	3,9	>	1,2	175	49	Nesrin	3,8	<	8,6	10
50	*Gülseren*	*3,8*	*>*	*1,8*	*129*	50	Nihal	3,8	<	5,2	38
51	Saadet	3,7	>	1,7	133	***51***	***Burcu***	***3,8***	***+***		
52	Nilüfer	3,7	>	3,3	60	**52**	**Hacer**	**3,7**	**>**	**2,4**	**93**
53	***Dilek***	***3,6***	***<***	***12,3***	*7*	*53*	*Gönül*	*3,7*	*<*	*5,8*	*28*
54	*Gülşen*	*3,6*	*>*	*2,7*	*86*	**54**	**Figen**	**3,7**	**>**	**2,2**	**104**
55	Zerrin	3,6	>	1,3	170	**55**	**Aslı**	**3,6**	**+**		
56	*İnci*	*3,5*	*>*	*1,3*	*160*	*56*	*Ayten*	*3,5*	*<*	*6,9*	*19*
57	*Sevil*	*3,5*	*>*	*2,7*	*84*	**57**	**Sultan**	**3,4**	**>**	**1,6**	**135**
58	Kadriye	3,4	>	2,7	83	**58**	**Sevda**	**3,4**	**+**		
59	*Sevinç*	*3,3*	*>*	*2,3*	*101*	**59**	**Yeşim**	**3,4**	**+**		
60	Mualla	3,3	>	0,4	318	60	Nilüfer	3,3	<	3,7	52

Çizelge 2. Türkiye'de 1974 ve 1983-1999 Dönemlerinde Karşılaştırmalı Kadın Adları Kullanım Sıklığı

(Kullanım Sıklığı Sırasında / Binde Olarak)

Devam

1974 yılında en sık kullanılanlar						*1983-99 döneminde en sık kullanılanlar*					
Sıra	**Ad**	**1974 → 1999 sırası**				**Sıra**	**Ad**	**1999 ← 1974 sırası**			
61	Müzeyyen	3,3	>	1,2	179	***61***	***Yeliz***	***3,3***	**+**		
62	Neriman	3,2	>	1,5	149	**62**	**Havva**	**3,3**	**>**	**2,8**	**76**
63	Nazan	3,2	>	2,4	99	*63*	*Ayfer*	*3,3*	*<*	*5,3*	*34*
64	Jale	3,1	>	0,9	208	**64**	**Mine**	**3,3**	**>**	**2,8**	**71**
65	*Ayşen*	*3,1*	*>*	*1,6*	*143*	***65***	***Meltem***	***3,3***	**+**		
66	**Melek**	**3,1**	**<**	**4,4**	**43**	***66***	***Şenay***	***3,1***	**>**	***1,8***	***128***
67	Zuhal	3,0	>	1,9	119	67	Nurten	3,1	<	7,0	16
68	Nurhan	2,9	>	1,7	134	68	Neşe	3,1	<	4,3	43
69	Hayriye	2,9	>	1,8	122	69	Nermin	3,1	<	6,6	23
70	Melahat	2,9	>	1,1	185	70	Nuran	3,1	<	5,1	30
71	**Mine**	**2,8**	**<**	**3,3**	**64**	**71**	**Şerife**	**3,0**	**>**	**2,6**	**87**
72	Semiha	2,8	>	1,3	162	**72**	**Aylin**	**3,0**	**+**		
73	*Gülsen*	*2,8*	*>*	*1,1*	*197*	**73**	**Demet**	**3,0**	**+**		
74	Nimet	2,8	>	1,4	156	*74*	*Ayla*	*3,0*	*<*	*5,4*	*32*
75	*Ülkü*	*2,8*	*>*	*2,2*	*109*	**75**	**Tuğba**	**3,0**	**+**		
76	**Havva**	**2,8**	**<**	**3,3**	**62**	**76**	**Zeliha**	**3,0**	**>**	**2,6**	**86**
77	*Oya*	*2,7*	*>*	*1,7*	*132*	**77**	**Gülcan**	**3,0**	**+**		
78	Nalan	2,7	>	2,2	104	*78*	*Türkân*	*2,9*	*<*	*4,0*	*46*
79	Şule	2,7	>	2,4	98	**79**	**Fadime**	**2,9**	**+**		
80	Berrin	2,7	>	1,8	121	80	Şükran	2,9	<	6,3	24
81	Seher	2,6	>	2,7	87	**81**	**Banu**	**2,8**	**+**		
82	*Esin*	*2,6*	*>*	*2,5*	*91*	82	Nevin	2,8	<	8,0	12
83	Suzan	2,6	>	1,5	150	83	Kadriye	2,7	<	3,4	58
84	Ümran	2,6	>	0,9	218	*84*	*Sevil*	*2,7*	*<*	*3,5*	*57*
85	*Birsen*	*2,6*	*>*	*2,2*	*107*	**85**	**Hanife**	**2,7**	**>**	**2,2**	**110**
86	**Zeliha**	**2,6**	**<**	**3,0**	**76**	86	Gülşen	2,7	<	3,6	54
87	**Şerife**	**2,6**	**<**	**3,0**	**71**	87	Seher	2,7	<	2,6	81
88	*Yüksel*	*2,5*	*>*	*0,9*	*217*	**88**	**Betül**	**2,6**	**>**	**1,9**	**116**
89	Lale	2,5	>	1,1	195	*89*	*Yıldız*	*2,6*	*<*	*3,9*	*48*
90	**Sibel**	**2,4**	**<**	**10,9**	**9**	**90**	**Berna**	**2,5**	**+**		
91	**Meryem**	**2,4**	**<**	**4,6**	**38**	*91*	*Esin*	*2,5*	*<*	*2,6*	*82*
92	***Çiğdem***	***2,4***	***<***	***6,8***	***18***	**92**	**Seda**	**2,5**	**+**		
93	**Hacer**	**2,4**	**<**	**3,7**	**52**	***93***	***Öznur***	***2,5***	**+**		
94	Meliha	2,4	>	1,2	180	94	Gülten	2,5	<	4,2	45
95	*Suna*	*2,4*	*>*	*1,9*	*117*	**95**	**Şengül**	**2,5**	**>**	**2,0**	**113**

Çizelge 2. Türkiye'de 1974 ve 1983-1999 Dönemlerinde Karşılaştırmalı Kadın Adları Kullanım Sıklığı
(Kullanım Sıklığı Sırasında / Binde Olarak)
Devam

1974 yılında en sık kullanılanlar						*1983-99 döneminde en sık kullanılanlar*					
Sıra	**Ad**	**1974 → 1999 sırası**				**Sıra**	**Ad**	**1999 ← 1974 sırası**			
96	*Nursel*	*2,3*	>	*1,6*	*144*	**96**	**Reyhan**	**2,5**	>	**2,2**	**108**
97	**Nurcan**	**2,3**	<	**4,4**	**42**	*97*	*Güler*	*2,4*	<	*5,2*	*37*
98	Naciye	2,3	>	1,1	187	98	Şule	2,4	<	2,7	79
99	Münevver	2,3	>	1,4	155	99	Nazan	2,4	<	3,2	63
100	Nebahat	2,3	>	1,1	184	100	Handan	2,4	<	4,0	47
101	**Ayşegül**	**2,3**	<	**6,6**	**21**	*101*	*Sevinç*	*2,3*	<	*3,3*	*59*
102	Sabahat	2,2	>	0,3	388	**102**	**Hilal**	**2,3**	+		
103	Beyhan	2,2	>	1,3	166	***103***	***Birgül***	***2,2***	+		
104	**Figen**	**2,2**	<	**3,7**	**54**	104	Nalan	2,2	<	2,7	78
105	Nur	2,2	>	0,8	231	**105**	**Nurgül**	**2,2**	+		
106	Nurdan	2,2	>	1,8	120	**106**	**Gülsüm**	**2,2**	>	**2,0**	**111**
107	Müjgân	2,2	>	0,9	224	*107*	*Birsen*	*2,2*	<	*2,6*	*85*
108	**Reyhan**	**2,2**	<	**2,5**	**96**	108	Necla	2,2	<	6,9	20
109	Sabiha	2,2	>	0,5	291	*109*	*Ülkü*	*2,2*	<	*2,8*	*75*
110	**Hanife**	**2,2**	<	**2,7**	**85**	**110**	**Bahar**	**2,2**	+		
111	**Gülsüm**	**2,0**	<	**2,2**	**106**	111	Asuman	2,1	<	7,1	15
112	Nuriye	2,0	>	1,3	169	**112**	**Tuba**	**2,1**	+		
113	**Şengül**	**2,0**	<	**2,5**	**95**	**113**	**Gamze**	**2,0**	+		
114	Nurşen	1,9	>	1,1	188	***114***	***Duygu***	***2,0***	+		
115	Huriye	1,9	>	1,3	165	**115**	**Gül**	**2,0**	+		
116	**Betül**	**1,9**	<	**2,6**	**88**	**116**	**Cemile**	**2,0**	>	**1,9**	**120**
117	Ümit	1,9	>	0,5	297	*117*	*Suna*	*1,9*	<	*2,4*	*95*
118	*Gülden*	*1,9*	>	*1,4*	*157*	*118*	*Tülin*	*1,9*	<	*5,3*	*33*
119	Saliha	1,9	>	1,5	146	119	Zuhal	1,9	<	3,0	67
120	**Cemile**	**1,9**	<	**2,0**	**116**	*120*	*Nurdan*	*1,8*	<	*2,2*	*106*
121	***Aysun***	***1,8***	<	***4,4***	***41***	121	Berrin	1,8	<	2,7	80
122	***İlknur***	***1,8***	<	***5,6***	***32***	122	Hayriye	1,8	<	2,9	69
123	***Deniz***	***1,8***	<	***4,0***	***45***	**123**	**Rukiye**	**1,8**	+		
124	Zühal	1,8	>	1,0	201	**124**	**Eda**	**1,8**	+		
125	Zekiye	1,8	>	1,2	178	***125***	***Sevilay***	***1,8***	+		
126	Nezihe	1,8	>	0,2	460	***126***	***Belgin***	***1,8***	>	***1,5***	***146***
127	Vildan	1,8	>	1,6	139	**127**	**Esma**	**1,8**	>	**1,5**	**147**
128	***Şenay***	***1,8***	<	***3,1***	***66***	**128**	**Asiye**	**1,8**	>	**1,8**	**129**
129	**Asiye**	**1,8**	<	**1,8**	**128**	*129*	*Gülseren*	*1,8*	<	*3,8*	*50*
130	Fahriye	1,7	>	0,5	298	130	Perihan	1,8	<	4,2	44

Çizelge 2. Türkiye'de 1974 ve 1983-1999 Dönemlerinde Karşılaştırmalı Kadın Adları Kullanım Sıklığı
(Kullanım Sıklığı Sırasında / Binde Olarak)
Devam

1974 yılında en sık kullanılanlar					*1983-99 döneminde en sık kullanılanlar*				
Sıra	**Ad**	**1974 → 1999 sırası**			**Sıra**	**Ad**	**1999 ← 1974 sırası**		
131	Safiye	1,7 >	1,3	168	***131***	***Seval***	***1,8 >***	***1,6***	***137***
132	Lütfiye	1,7 >	0,9	229	*132*	*Oya*	*1,7 <*	*2,7*	*77*
133	Zübeyde	1,7 >	1,7	135	133	Saadet	1,7 <	3,7	51
134	Alev	1,7 >	1,4	159	134	Nurhan	1,7 <	2,9	68
135	**Sultan**	**1,6 <**	**3,4**	**57**	135	Zübeyde	1,7 <	1,7	133
136	Makbule	1,6 >	0,9	207	**136**	**Sinem**	**1,7 +**		
137	***Seval***	***1,6 <***	***1,8***	***131***	**137**	**Didem**	**1,7 +**		
138	Nezahat	1,6 >	0,9	212	**138**	**Gülhan**	**1,6 +**		
139	*Günay*	*1,6 >*	*0,8*	*236*	139	Vildan	1,6 <	1,8	127
140	*Ülker*	*1,6 >*	*0,4*	*324*	**140**	**Melike**	**1,6 +**		
141	*Özden*	*1,5 >*	*1,0*	*203*	**141**	**Gülçin**	**1,6 +**		
142	*Güner*	*1,5 >*	*0,4*	*343*	**142**	**Gülşah**	**1,6 +**		
143	Aliye	1,5 >	1,0	200	*143*	*Ayşen*	*1,6 <*	*3,1*	*65*
144	Hamiyet	1,5 >	0,4	330	*144*	*Nursel*	*1,6 <*	*2,3*	*96*
145	*Bilge*	*1,5 >*	*1,1*	*186*	***145***	***Özge***	***1,6 +***		
146	***Belgin***	***1,5 <***	***1,8***	***126***	146	Saliha	1,5 <	1,9	119
147	**Esma**	**1,5 <**	**1,8**	**127**	***147***	***İlkay***	***1,5 +***		
148	Gülgün	1,5 >	0,4	320	**148**	**Şebnem**	**1,5 +**		
149	**Neslihan**	**1,5 <**	**4,5**	**40**	149	Neriman	1,5 <	3,2	62
150	Güzin	1,5 >	0,4	337	150	Suzan	1,5 <	2,6	83
151	Mukaddes	1,4 >	0,8	241	**151**	**Rabia**	**1,5 >**	**1,4**	**152**
152	**Rabia**	**1,4 <**	**1,5**	**151**	**152**	**Halime**	**1,4 +**		
153	Rezzan	1,4 >	0,2	493	***153***	***Eylem***	***1,4 +***		

Bu çizelgede, 1974'teki nüfusun %60'ına karşılık gelen en sık kullanılan 153 addan 48'inin (%31,8), yerlerini daha çok beğenilen yeni adlara bıraktığı görülüyor. Böylece, sıkça kullanılan adların sıralanışındaki değişimin, erkek ve kadın adlarında birbirine yakın olduğu görülüyor. Kadın adlarında kullanılan sözcüklerin, Arapça başta olmak üzere yabancı kökenli sözcüklerden Türkçe kökenli sözcüklere doğru kayması daha az belirgin: 1974'teki nüfusun %60'ına karşılık gelen en sık kullanılan 153 ad arasında 1999'da artık yer bulamayan 48 addan 9'u (%18,8'i) Türkçe kökenliyken, 39'u (%81,2'si) yabancı kökenli sözcükler olmakla birlikte, bunların

yerine kullanım sıklığı yükselerek ilk 153 ad arasına giren sözcüklerden yalnızca 10'unun (%20,8) Türkçe kökenli olmasına karşılık, 38'i (%79,2) yine yabancı kökenli sözcükler.

Bununla birlikte, yükselen sıklıkta kullanılan adlara baktığımızda, 1974'te binde 1,4 düzeyinde kullanımın altında kalarak ilk 153 ad arasında bulunmayan ve 1999'da binde 16,2 sıklıkla dördüncü sıraya yükselen *Özlem*, 1974'te binde 3,6 sıklıkla 53. sırada olup 1999'da binde 12,3 sıklıkla 7. sıraya yükselen *Dilek*, Yasemin (39., 8.) Sibel (Toprak ana Kibele'nin Fransızcalaşmış biçimi, 90., 9.), Filiz (36., 10.), Arzu, Ebru, Derya (153 dışından sırayla 11., 14. 15.), *Çiğdem* (92., 18.), *Pınar* (153 dışından 28.), *İlknur* (122., 32.), *Songül* (153 dışından 33.), *Aysun* (121., 41.), *Deniz* (123., 45.), Mehtap, Funda, *Burcu*, Sevda, Yeşim, *Yeliz*, *Meltem* (ilk 153 adın dışından sırayla 47., 48., 51., 58., 59., 61., 65.) gibi, doğanın ve duyguların güzelliklerinden alınan çekici adlar özellikle göze çarpıyor. Yine de İslam dininin çağrışımlarını dile getiren Fatma (binde 24,5), Ayşe (21,5), Hatice (17,2) üçlüsü, 1974'te gözlenen toplam binde 59,1 kullanım sıklıkları 1999'da daha da belirginleşip, toplam binde 63,2'ye yükselerek, 4. sıradaki yeni beğeninin parlayan adı *Özlem*'in önündeki yerlerini korumaktalar.

Değerlendirmede kullanılan 1974 yılına ilişkin veriler, 1974-ÜSS Sınavı'na başvuran 52.385 kız adayın adları, 1983-99 dönemine ilişkin verilerse, bu dönemde Türkiye'deki üniversitelere başvuran toplam 2.517.000 kız öğrencinin adlarıdır.

Yaşamöyküm

1940'ta İstanbul'da doğdum. Ortaokul ve liseyi Galatasaray'da bitirdim. Elektronik mühendisliğini ise, Galatasaray'daki okul birinciliğim karşılığında çağrılı olarak gittiğim INSA de Lyon'da, Fransa'da okudum. Bütün iş yaşamım bilişim alanında, bilgisayarlar konusunda çalışmakla geçti. Yedek subaylıktan sonra, Ankara'da bir bilgisayar firmasında çalıştım. Hacettepe Üniversitesi (HÜ) kurulurken planlanan Bilgi İşlem Merkezi'nin (BİM) kurucu müdürlüğünü 1967'de kabul edip 18 yılı aşkın bir süre HÜ'de bulundum. 1975'te "bilişimsel dilbilim" dalında doktor, 1980'de bilgisayar bilimleri dalında doçent, 1991'de bilgisayar yazılımı dalında profesör oldum. HÜ'de (1968-85), ODTÜ'de (1968-69), Ankara Üniversitesi SBF'de (1971-74), Gazi Üniversitesi İİBF'de (1990-95) dersler verdim. 30 yıllık hizmetten sonra, 1995'te üniversiteden emekli oldum.

1985'te, YÖK'ün tırmandığı dönemde, HÜ'den kendi isteğimle ayrılarak, Bilişim Ltd'i kurdum. Bugün, bilgisayar yazılımı üreten bu kuruluşun başındayım.

Gençliğimde Galatasaray Klübünde 4 yıl atletizm çalıştım, 400 metrede, 400 metre engellide yarıştım. Keman çalıştım, öğrenci arkadaşlarımla orkestralarımız oldu; İstanbul'da, Lyon'da konserler verdik. Yazından, resimden hoşlandım. Ama kendimi bütünüyle mühendislik mesleğime vermem gerekti: Yarışçılığım, elde kronometre, proje yönetmenliğine dönüştü; yazıncılığım "bilgisayar mühendisliği yazarlığı"na; dilciliğim "bilişim terimleri yapımcılığı"na. Sanatta soylu yapıt üretmek ne denli güçse, mühendislikte endüstri ürünü yaratmak da o denli güç. Başarabilmek için çok yoğun çalışmak, özveride bulunmak gerekti.

1967'den beri evliyim. HÜ'de beslenme Profesörü olan eşim Gülden'le ve öteki iyi insanlarla birlikte sırt sırta vermiş, sanki kötülükleri bitirecek, yoksulluğa, geriliğe son verecekmiş gibi çalışır dururuz. Otuz yıl aradan sonra, şimdi hafta sonlarında arada bir resim yapıyorum, tablolarım kırkı buldu.

25 yaşıma değin iyi düzeyde Fransızca, İngilizce ve İtalyanca öğrendim; Almanca, İspanyolca da iletişim kurabilirim. 190 dolayında

yazım, yapıtım, çevirilerim yayınlandı. *Dil ile Ekin* (TDK, 1980), *Bilişim Terimleri Sözlüğü* (TDK, 1981), *Yabancı Dille Öğretim: Türkiye'nin Büyük Yanılgısı* (Öğretmen Dünyası, 2000) kitaplarım dille ve Türkçeyle ilgili olanlardır. Ayrıca Ömer Asım Aksoy başkanlığında yayınlanan *Ana Yazım Kılavuzu*'na katkı verdim. *Bilişim*'in yanı sıra *Öğretmen Dünyası*'nda, *Mühendis ve Makina*'da, *Elektrik Mühendisliği*'nde, *Fransız Dili ve Edebiyatı FDE*'de, *Bilim ve Ütopya*'da, *Çağdaş Türk Dili*'nde, *Cumhuriyet*'te bilişimle, dille, Türkçeyle ilgili yazılarım yayınlandı. Dil Derneği'nin Prof. Akşit Göktürk'ün anısına düzenlediği *Bilim Dili Türkçe, Yazın Dili Türkçe 1. Bilimsel Kurultay* kitabındaki "Bilim Dili Türkçe" bölümünü yazdım.

Dil ile Ekin ile *Türk Dil Kurumu 1980 İnceleme Ödülü*'nü aldım. Aynı yıl, Tüm Öğretim Üyeleri Derneği'nin (TÜMÖD) yalnızca bir kez verilen *Fen ve Mühendislik Ödülü*'nü aldım (ödülü bölüştüğüm İTÜ'lü Prof. Tarık Özker o zaman çoktan bu dünyadan ayrılmıştı). Kuruluşunun 25. Yılında Türkiye Bilişim Derneği ile Türkiye Bilgi İşlem Sanayicileri Derneği'nin bilişim kesimi adına her yıl verilmek üzere ortaklaşa koydukları *TBD-TÜBİSAD Yaşam Boyu Hizmet Ödülü*'nün ilkini 1966'da aldım. Aynı yıl, Türkiye Döküm Sanayicileri Derneği'nin *TÜDÖKSAD Onur Üyeliği Ödülü*'nü aldım. Son olarak, TBD'nin kuruluşunun 32. yılında, 2003'te, "TBD Onursal Başkanı" sanıyla onurlandırıldım; bu sanın başkasına verilemeyeceği de derneğin tüzüğüne yazıldı.

HÜ'deki hizmetim sırasında Bilgi İşlem Merkezi Müdürlüğü (1967-80), Bilgisayar Bilimleri Mühendisliği Bölüm Başkanlığı (1980-85), DPT Bilgi İşlem Özel İhtisas (Uzmanlık) Komisyonu üyeliği (1975-87) ve Başkanlığı (1977-78), ÖSYM Bilgi İşlem Birim Başkanlığı (1974-80), TÜBİTAK Bilim Adamı Yetiştirme Grubu Yürütme Kurulu Üyeliği (1984-87), Türkiye Bilişim Derneği Başkanlığı (1971-75; 1981-87) ve Türk Dil Kurumu (Atatürk'ün TDK'sı) Yönetim Kurulu Üyeliği ve Terim Kolu Başkanlığı (1982-83) yaptım. Uluslararası örgütlerde (UNESCO, OECD, RCD vb.) Türkiye'yi yurt dışında 22 kez temsil ettim. Devletin TDK'ya 1983'te elkoymasından birkaç yıl sonra, Dil Derneği'nin kurulması doğrultusundaki çalışmaları yürüten 7 kişilik kurulda görev yaptım, Dil Derneği (DD) kurucu üyeliği (1987), Genel Yazmanlığı (1987-88) ve Yönetim Kurulu üyeliği (1987-92) yaptım. Daha sonra, Ulusal Eğitim Derneği'nin (UED) kurucu üyesi oldum (2003).

HÜ'deki BİM Müdürlüğü görevim sırasında "bilişimsel dilbilim" dalında *Türkçenin Özdevimli Biçimbilgisi Çözümlemesine ilk Yaklaşım*

adlı tezimle bilim doktoru oldum. Bilgisayar ortamında yapılan bu çalışma, dünyada bitişken diller üzerinde gerçekleştirilmiş ilk çözümdür. Türkçenin yapısındaki matematiksel güzellikten büyülendim.

1971'de, bugün 7.000'i aşkın üyesi bulunan Türkiye Bilişim Derneği'ni (TBD) kurdum, uzun süre Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı yaptım (1971-75; 1981-87); Türkiye'nin ilk bilgi işlem dergisi olan *Bilişim*'i çıkardım. 30. yılına erişen bu dergimiz bugün de sürüyor. *Bilişim*'in eski sayıları binlerce Türkçe bilişim teriminin ilk kez yazıya geçtiği bir belgeliktir. *Bilişim*'de ve TBD Kurultay kitaplarında bir kuyumcu sabrıyla işlediğimiz bilimsel metinler, Türkçe'nin üretkenliğinin, iletişimselliğinin parıltı saçtığı birer mücevher değeri taşır benim için.

1973'te HÜ Bilişim Enstitüsü'nü kurup, Türkiye'nin ilk Bilgisayar Bilimleri Mühendisliği Doktora Programı'nı başlatmanın sorumluluğunu üstlendim. O zamanın en iyi donatımlı Bilgi İşlem Merkezi'nin kadrosunu oluşturan iyi yetişmiş, üstün yetenekli meslektaşlarım arasından seçilmiş 8 adayı, 1974-79 döneminde, bir kuşakta, Bilgisayar Mühendisliği dalında Bilim Doktoru olarak yetiştirip, onlarla birlikte kurduğumuz Bilgisayar Bilimleri Mühendisliği Bölümü'ne 1977'de ilk öğrencilerimizi aldık, 1981'de ilk 7 bilgisayar mühendisimize diploma verdik. 2000 yılında 26 üniversitede her yıl yaklaşık 1.350 bilgisayar (bilimleri) mühendisi yetiştiriliyordu. Nitelikli eğitimin ancak anadiliyle yapılabileceğini yıllardır her yerde, yazılarımda, Dil Bayramlarında, radyoda, televizyonda savunur dururum.

1966'dan başlayarak Türkçe köklerden ürettiğim bilgi işlem, *bilişim, bilgisayar, donanım, yazılım, kütük, tutanak, damga, ikil, işletmen, işletim dizgesi* gibi iki bini aşkın sözcük birçoklarınca "uydurma" diye nitelendi, kimi yerde yasaklandı. Ama bu "yeni" sözcükleri kullanarak yazdığımız ders notlarıyla yetiştirdiğimiz öğrenciler, kendi çıkardığımız dergimizde yayınladığımız yazılarımızla, kendi yetiştirdiğimiz öğretim üyeleriyle, kendi kurduğumuz okulda yetiştirdiğimiz öğrenciler, bilgisayar mühendisi çıkıp yurt dışına gidince, ileri Avrupa'nın, Amerika'nın en iyi okullarında doktora yaparlarken çoğu derslerinden hep "A" alarak, birçok durumda ileri ulusların çocuklarının önüne geçtiler. Bu genç mühendisler Türkiye'de ve yurt dışında girişikleri işleri üstün başarılarla bitirdiler. Kanımca bir dilin bilim dili olmasının ölçütü budur. "Türkçe bilim dili olabilir mi?"

diyenlere, bu gençlerimizin bilişim alanındaki başarılarından daha iyi yanıt olabilir mi?

1990'lara girerken, IBM, yazılım ürünlerini dünyada İngilizce, İspanyolca, Fransızca, İtalyanca ve Almanca ile birlikte Türkçe olarak da pazarlamaya karar verdikten sonra, *IBM Sözlüğü*'ndeki yaklaşık 12.000 terime Türkçe karşılıklar önermemi istediğinde, çok az uyumayı göze alıp işi üstlendim. Türkçenin işlekliği öylesine eşsiz ki, 75 günde bitirdiğim çalışmada ortaya çıkan sonuç beni bile şaşırttı; bilim ve teknik dili olarak Türkçeye olan güvenim bir kat daha pekişti.

Türkçe bilişim terimlerinin yaşam çevrimine girmesi, Türkçenin gelecekte başka bilim alanlarında da ne denli etkin bir biçimde kullanılabileceğinin canlı bir kanıtıdır. Yüzlerce yeni sözcükten isterse yalnızca üçü-beşi tutsun, yeter" diye işe başladım, otuz yıl sonra bir de baktım ki hepsi tutmuş.

Bu arada başlangıçta öngöremedeğim büyük sevinçler de çıktı karşıma: Örneğin *yazılım* sözcüğünün, (ABD'de *hardware* karşıtı bir jargon olarak, ilk kez 1960 dolaylarında kullanılmış olan İng. *software* sözcüğünü saymazsak), yeryüzünde herhangi bir ulusun kendi anadilinde kullandığı ilk ulusal terim olduğunu yıllar sonra anladım. 1966'da kullanmaya başladığım *yazılım*'ı, bizden tam 8 yıl sonra Fransızca *le logiciel*, daha sonra İtalyanca *i sistemi logici*, İspanyolca *el logical* sözcükleri izlemişti.

XXI. yüzyılın en büyük endüstrisi olmaya aday yazılım endüstrisinin adını, kendi anadilinde koyan ilk ulus olmamızdan dolayı kıvanç duyuyorum. Gelecekte Türkler yazılım konusunda yeryüzü ölçeğinde başarılar kazandığında -bunu gerçekten umuyorum- Türkçe *yazılım* sözcüğünün ve öteki bilişim sözlerinin çağlar içindeki önceliğinin ne denli değer kazanabileceğini düşünmek benim için ne tatlı bir düş![3]

A.K. 1995/2003

[3] "Yaşamöyküm", Aydın Köksal, *Çağdaş Türk Dili Yaşamöyküleri Özel Sayısı*, sayı: 89-90, Temmuz-Ağustos 1995, Dil Derneği, Ankara, s. 82-84.

Kaynaklar

AKARSU Bedia, *Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

AKARSU Bedia, "Dil-Düşünme-Dünya İlişkisi", *Bilim ve Ütopya*, sayı: 80, Şubat 2001, s. 22-25.

AKMAN Toygar, "Sekiz Yüzyıl Önce Otomatik Makine Yapan Türk Bilgini Eb-ül-İz", *Bilim ve Teknik*, sayı: 77, Nisan 1974, s. 1-4.

AKMAN Toygar, "İlk Türk Sibernetik Bilgini Eb-ül-İz", *Bilim ve Teknik*, sayı: 103, Haziran 1976, s. 1-6.

AKSAN Doğan, *Anlambilim ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, 1971.

AKSAN Doğan, "Yazım, Önemi ve Yazım Sorunları", *Türk Dili*, sayı 307, Nisan 1977, s. 311-314.

AKSAN Doğan, "Köktürkçeden Bugüne, Türkçede Ödünçlemeler Üzerine Bir Sözcük İstatistiği Araştırması", *Türk Dili*, sayı 313, Ekim 1977, s. 344-347.

AKSAN Doğan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim 1*, TDK Yayınları, 1977.

AKSAN V., "Ottoman Source of Information on Europe in the Eighteenth Century", *Archivum Ottomanicum XI*, 1988, s. 5-16.

AKSOY Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler*, TDK Yayınları, Ankara, 1968.

AKSOY Ömer Asım, *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*, TDK Yayınları, Ankara, 1968.

AKSOY Ömer Asım, *Özleştirme Durdurulamaz*, TDK Yayınları, Ankara, 1968.

AKSOY Ömer Asım, v.ö. *Atatürk'e Saygı*, TDK Yayınları, Ankara, 1969.

AKSOY Ömer Asım, "Arapça Sözcüklerde Anlam Kaymaları", *Türk Dili*, sayı 308, Mayıs 1977, s. 461-466.

AKSOY Ömer Asım, "Elli Yaşında" *Türk Dili*, cilt XLV, TDK, 1982, s. 13-22.

AKSOY Ömer Asım, *Dil Gerçeği*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.

AKŞİT İ., ERCAN A., AKŞİT Z., *Halikarnasos ve Bodrum Kalesi*, Doğruluk Matbaacılık ve Ticaret, İzmir, tarih yok (1977 ?).

AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık 1988 (1986).

ANDREWS Peter Alford, *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Dr. L. Reichart Verlag, Wiesbaden, 1989. (Türkçesi: M. Küpüşoğlu, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, Ant Yayınları, İstanbul 1992).

ANDRİÇ İvo, *Drina Köprüsü*, çeviren: N.A. Ediz, N. Müstakimoğlu, Altın Kitaplar, İstanbul, 1962 (1961).

ASHBY W. Ross, *An Introduction to Cybernetics,* Science Editions, John Wiley & Sons, Inc., New York, 1956, Third Printing 1966.

ATALAY Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara, 1939.

ATAÖV Türkkaya, *Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu*, Doğan, Ankara, 1970.

ATAY Ali Murat, "Kırmızı Rüya, Orta Avustralya", *Atlas*, sayı: 80, Kasım 1999.

AVCIOĞLU Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969 (1968).

AVCIOĞLU Doğan, "Türklerin Tarihi" *Cumhuriyet*, 4-15 Aralık 1977.

AVCIOĞLU Doğan, *Türklerin Tarihi 1*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978.

AYDIN Özgür, "Prof. Dr. Aydın Köksal ile Türkçe Terimler ve Eğitim Dili Üzerine Bir Söyleşi," *Dil Dergisi, Language Journal*, Ankara Üniversitesi TÖMER, sayı: 44, Haziran 1996, s. 32-39.

BALABAN, İz, İmece Yayınları, Ankara, 1965.

BABINGER Franz, *Maometto il Conquistatore e il suo Tempo*, Giulio Einaudi Editore, 1957.

BARLAS Mehmet, "Dünyada Bugün: İngilizceye Dil Uzatıldı", *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1971.

BAŞKAN Özcan, *Lengüistik Metodu*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1967.

BAŞKAN Özcan, *Yabancı-Dil Öğretimi, İlkeler ve Çözümler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969.

BAŞKAN Özcan, "Bilgi-İletimde Ölçme Sorunu", *Türk Dili*, sayı 309, Haziran 1977, s. 536-539.

BAŞKAN Özcan, "Dil Çalışmalarında Etimoloji ya da Köken-Bilgisi", *Türk Dili*, sayı 319, Nisan 1978, s. 314-19.

BAŞKAN Özcan, *Bildirişim, İnsan Dili ve Ötesi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988.

BAYDAR Mustafa, "Zoraki Diplomat'ın Dedikleri", Röportaj, *Cumhuriyet*, 15-16 Aralık 1970.

BAYDUR Suat Yakup, *Dil ve Kültür*, TDK Yayınları, Ankara, 1964.

BAYRAV Süheylâ, *Yapısal Dilbilimi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1969.

BAZIN Louis, *Introduction à l'Etude Pratique de la Langue Turque*, Librairie d'Amérique et d'Orient, Paris, 1968.

BENEDICT Ruth, *Patterns of Culture*, Routledge and Kegan Ltd., London, 1968 (1935).

BENEDICT Ruth, *The Chrysanthemum and the Sword, Patterns of Japanese Culture*, Charles E. Tuttle Company, 24. bası, 1972 (1946).

BENMAYOR Gila, LÜLE Zeynel, "AB ile Yeni Dönem, Notlar: Zirvede Dil Kavgası", *Hürriyet*, 5 Eylül 1999.

BERKES Niyazi, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965.

BERKES Niyazi, "Anlam Sorunu", *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1975.

BERKES Niyazi, "Üç Dil İdeolojisi", *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1975.

BERKES Niyazi, "Anlam Devrimi", *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1975.

BERGMAN Peter M., *The Concise Dictionary of Twenty-six Languages in Simultaneous Translations*, Bergman Publishers, Avenel Books, New York, 1981 (1968).

BİLDİRİCİ Faruk, "Bozkurt Güvenç: Japonlar Depremle Birlikte Sallanma Tekniği Uyguluyor, Anadolu'da Deprem Geleneği Yok", *Hürriyet Cumartesi*, 28 Ağustos 1999.

BİLGİLİ Kenan, "Bilişim Toplumu Konusunda Aydın Köksal ile Söyleşi," *Ekonometri-Yorum*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü, sayı: 2, Mayıs 1993, s. 10-12.

BİNYAZAR Adnan, *Toplum ve Edebiyat*, Sinan Yayınları, İstanbul 1972.

BİR Atilla, "Büyük Türk Mühendisi Cizreli Eb-ül-İz'in Özdevingenler Kitabı", *Bilişim*, sayı: 12, s. 55-57.

BİRSEL Mahmut Tevfik, *Hedefimiz Akdeniz*, Tepekule Kitaplığı Yayınları: 3, İzmir, Haziran 2000.

BOZKURT Fuat, *Türklerin Dili*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

CASSIRER Ernst, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, çeviren: Necla Arat, Remzi Kitabevi, İstanbul, Aralık 1980.

CARNEGIE Dale, *Comment se Faire des Amis pour Réussir dans la Vie*, traduit et adapté par Denise Geneix, Livre de Poche Encyclopédique, Hachette, Paris, 1962.

CERAM C.W. (MAREK Kurt W.), *Tanrıların Vatanı Anadolu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.

CEYHUN Yurdakul, ÇAĞLAYAN M. Ufuk, *Bilgi Teknolojileri Türkiye için Nasıl Bir Gelecek Hazırlamakta*, 1996 Bilişim Teknolojileri Büyük Ödülü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları sayı: 361, 1997.

CHILDE V.G., *Man Makes Himself*, New American Library, Mentor Books, New York, 1951.

CHOMSKY Noam, *Syntactic Structures*, Mouton and Company, Gravenhage, 1963.

CLOUGH Shepard B., *Uygarlık Tarihi*, çeviren: Nihal Önol, Varlık Yayınevi, 1965.

COWDEN-CLARKE Mary, *The Complete Concordance to Shakespeare Being A Verbal Index to All the Passages in the Dramatic Works of the Poet*, London, 1881.

Cumhuriyet, "NATO Genel Yazmanı Luns: Hayvan böğürmesini andırdığı için Hollandaca konuşmuyorum", 13 Temmuz 1974.

Cumhuriyet, "Türkçe En Çok Konuşulan 7. Dil", 18 Mayıs 1999.

Cumhuriyet, "7 notalı Avrupa müziğinin kökeni: Anadolu", 17 Ağustos 1999.

Cumhuriyet, "Heykel Dediğin Çamur ve Taş", 4 Mart 2001.

CÜCELOĞLU Doğan, *Uygulamalı Dil Psikolojisi Ders Notları*, Hacettepe Universitesi, 1971.

CÜCELOĞLU Doğan, *Türkçe Türetme Sistemi Üzerinde Psikolinguistik Bir Çalışma*, Hacettepe Üniversitesi, 1973 (çoğaltma).

ÇAVDAR Tevfik, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, Ant Yayınları, İstanbul, 1970.

ÇIĞ Muazzez İlmiye, *Sumerli Ludingirra, Geçmişe Dönük Bilimkurgu*, Kaynak Yayınları: 183, Mayıs 1996.

DAVID Aurel, *La Cybernétique et l'Humain*, Gallimard, Idées, 1965.

DELAVENAY Emile, *La Machine à Traduire*, Presses Universitaire de France (Que Sais-je, no. 834), Paris, 1963 (1959).

DELİGÖNÜL Mehmet, "Türkçede Terim Üzerine", *Türk Dili*, c. XLV, 1982, s. 24.

DEMİRSOY Ali, "İletişimin Biyolojik Evrimi", *Bilişim*, sayı: 15, 21 Haziran 1982, s. 20-22.

DEWEY J., *Tecrübe ve Eğitim*, çevirenler: F. Başaran, F. Varış, 1966.

DİLÂÇAR A., *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TDK Yayınları, Ankara, 1964.

DİLÂÇAR A., *Dil, Diller ve Dilcilik*, TDK Yayınları, Ankara, 1968.

DİLÂÇAR A., *Türkiye'de Dil Özleşmesi*, TDK Yayınları, Ankara, 1969.

DİLÂÇAR A., *Anadili İlkeleri ve Türkiye Dışındaki Başlıca Uygulamalar*, TDK Yayınları, 1978.

DİZDAROĞLU Hikmet, *Ataç Üzerine*, TDK Yayınları, Ankara, 1962.

DİZDAROĞLU Hikmet, *Dilcilere Saygı*, TDK Yayınları, Ankara, 1966.

DOLEŻEL Lubomir ve BAILEY Richard (Ed.), *Statistics and Style*, American Elsevier, New York, 1969.

DUYGU Hüseyin, "Kopenhag'ı Tanıyalım" *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 2000.

ECKMANN J., "Macar Dili Devrimi", *Alman ve Macar Dillerinde Özleşme*, TDK Yayınları, 1972.

Economist, The, "And the Word is God", 29 Ocak 2000, s. 112.

EFLATUN, *Küçük Diyaloglar*, çeviren: Teoman Aktürel v.ö., Remzi Kitabevi, İstanbul.

Encyclopédie Française, Arts et Littératures, Œuvres et Interprétations.

ERAŞ Ekrem, *Türkçe'nin Gelişme Sorunları ve Parlak Geleceği*, Kutulmuş Matbaası, İstanbul, 1972.

ERBAS Cengiz, "On the Socio-economic Impact of Information Revolution", *The Future of Software Engineering in the Networked World*, Conference held in North Dallas/Addison, Texas in June 4-8, 2000 (Conference sponsored by *Society for Design and Process Science* and *Software Engineering Society*, incorporating *IEEE International Conference on Systems Integration*).

ERGENÇ İclâl, "Bilim Dili ve Anadili", *Bilim ve Ütopya*, sayı: 80, Şubat 2001, s. 12-13.

ERGİN O.N., *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1939.

ERHAT Azra, *İşte İnsan, Ecce Homo*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.

ERHAT Azra, *Mavi Anadolu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.

ERHAT Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.

ERHAT Azra, *Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1976.

ERHAT Azra, *Sevgi Yönetimi*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978.

ERKAN Hüsnü, *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Türkiye İş Bankası 1992 Yılı Toplum ve İnsan Bilimleri Büyük Ödülü), İkinci Baskı, 1994.

ETIEMBLE, *Parlez-Vous Franglais?* Gallimard (Collection Idées), Paris.

EYUBOĞLU Sabahattin, *Mavi ve Kara*, Denemeler, Çan Yayınları, 1973 (1940-1967).

EYUBOĞLU Sabahattin, *Sanat Üzerine Denemeler*, Cem Yayınevi 1974.

FLUTRE Fernand, *Esprit des Lois, Livre III, Montesquieu, Pages Choisies*, Librairie Hachette, Classiques Illustrés Vaubourdolle, Paris, 1935.

FREUD Sigmund, *Totem and Taboo, Some Points of Agreement between the Mental Lives of Savages and Neurotics*, authorized translation by James Strachey, Routledge & Kegan Paul, 1965 (1950). (*Totem und Tabu*, Hugo Haller, Wien, 1913).

GAMKRELIDZE Thomas, IVANOV Vjacheslav, "L'aube des Langues Indo-Européennes", *Dossier pour la Science, Edition Française de Scientific American, Dossier Hors-Série: Les Langues du Monde*, Octobre 1997, s. 54-60.

GEHLEN A., *İnsan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Konferansları, No. 2, İstanbul, 1954 (çoğaltma).

GIGLIO Paolo (Ed.), *Language and Social Context*, Penguin Books, 1976 (1972).

GLEASON H.A., *Introduction à la Linguistique*, çeviren: F. Dubois-Charlier, Larousse, Paris, 1969.

GOAD Harold, *Language in History*, Penguin Books, Londra, 1958.

GOLDWATER Robert, *Paul Gauguin*, Traduction de Daphné Money-Vaudoyer. Nouvelles Editions Françaises, 1961.

GÖKALP Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1966.

GÖKHAN Halil, "Sözün ve Yazının Yurdunda Bir Yazar: Feridun Andaç", *Cumhuriyet Kitap*, sayı: 496, 19 Ağustos 1999, s. 1.

GÖLPINARLI Abdülbaki, *Mevlana, Hayatı, Eserlerinden Seçmeler*, Üçüncü Basılış, Varlık Yayınevi, 1963 (1954).

GÖNENÇ Güney, "Doğal Diller Alanında Bilgisayar Kullanımı", *Bilişim 76, Bildiriler*, Türkiye Bilişim Derneği Yayınları, sayı 3, 1976, s. 28. 1-10.

GÖNENÇ Güney ve TÖRECİ Ersin, "Türkçe'nin Bazı Özelliklerinin Bilgisayarla Sayımsal Çözümlenmesi, *Bilişim*, sayı 9, yaz 1975, s. 42-78.

GRADSAIGNES d'HAUTERIVE R., *Dictionnaire des Racines des Langues Européennes (Grec, Latin, Ancien Français, Français, Espagnol, Italien, Anglais, Allemand)*, Deuxième Edition, Librairie Larousse, Paris, 1949 (1948).

GUIRAUD Pierre, *L'Etymologie*, Presses Universitaires de France (Que sais-je, No. 1122), Paris, 1967.

GUIRAUD Pierre, *La Stylistique*, Presses Universitaires de France (Que sais-je, No. 646), Paris, 1967.

GURNEY O.R., *The Hittites*, Penguin Books, 1969.

GÜLENSOY Tuncer, "Futbol, Biz Türklere Atalardan Emanet", *Milliyet*, 14 Mayıs 2001.

GÜMÜŞOĞLU Firdevs, "İki Binli Yılların Sumer Tanrıçası Muazzez İlmiye Cığ", *Türk Dili Dergisi*, yıl 15, cilt 15, sayı 85 Temmuz/Ağustos 2001, s. 38.

GÜVENÇ Bozkurt, *Kültür Kuramında Bütüncülük Sorunu Üzerine Bir Deneme*, Hacettepe Basımevi, Ankara, 1970.

GÜVENÇ Bozkurt, *İnsan ve Kültür: Antropolojiye Giriş*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1972.

GÜVENÇ Bozkurt, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1976.

GÜVENÇ Bozkurt, *Japon Kültürü (Nihon Bunka)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1980.

GÜVENÇ Bozkurt, *Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları*, 3. Basım, Remzi Kitabevi, 1995.

HAGÈGE Claude, *L'Homme de Paroles, Contribution Linguistique aux Sciences Humaines*, Librarie Arthème Fayard, 1985.

HALİKARNAS BALIKÇISI, "Eski Anadolu İnançlarından Zeybeklere", *Cumhuriyet*, 18-26 Temmuz 1965.

HALİKARNAS BALIKÇISI, "Tarih ve Hellenizm, Anadolu'nun Sesi", *Cumhuriyet*, 16-30 Ağustos 1967.

HALİKARNAS BALIKÇISI, *Mavi Sürgün*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.

HALİKARNAS BALIKÇISI, *Anadolu Efsaneleri*, Yeniden Gözden Geçirilmiş ve Sadeleştirilmiş Üçüncü Baskı, Yeditepe Yayınları, 1974.

HALİKARNAS BALIKÇISI, *Anadolu Tanrıları*, Yeniden Gözden Geçirilmiş ve Sadeleştirilmiş Üçüncü Baskı, Yeditepe Yayınları, 1975.

HANÇERLİOĞLU Orhan, *Başlangıcından Bugüne Kadar Erdem Açısından Düşünce Tarihi*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1966 (1963).

HARRIS M., *The Rise of Antrhropological Theory*, Thomas Y. Crowell Company, New York, 1968.

HARRIS M., Man, *Culture and Nature: An Introduction to General Anthropology*, Thomas Y. Crowell Company, New York, 1971.

HAYAKAWA S., *Language in Thought and Action*, Harcourt Brace and Company, New York, 1949.

HERDAN Gustav, *The Calculus of Linguistic Observations*, Mouton, The Hague, 1962.

HERDAN Gustav, *The Advanced Theory of Language as Choice and Chance*, Springer-Verlag, New York, 1966.

Histoire, L', "La Plus Grande Révolution Géopolitique d'Occident", Mai 2001, s. 34-43.

HOMEROS, *İlyada*, çeviren: E. Erhat ve A. Kadir, Sander Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1975.

HORVATH G. Paloczy, *Dün Köleydik Bugün Halkız: Bir Ülkenin 1500 Yıllık Köylü Hareketleri Tarihi*, çeviren: S. Belli, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1966.

HUDRISIER Henri, *Risques Industriels des Langues Alphabétiques Face aux Langues Idéographiques*, enseignant à l'Université Paris VIII, Paris le 23 Novembre 1987 (çoğaltma).

HUME David, *Din Üstüne*, çeviren: Mete Tunçay, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

HÜKÜM Uğur, "Türkün Türk Olmayan Rochefort'lu Dostları", *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1999.

Hürriyet, "Taliban Heykelleri Roketlerle Kırıyor", 2 Mart 2001.

HYMES Dell (Ed.), *Language in Culture and Society, A Reader in Linguistics and Antropology*, Harper International Edition, Harpen and Row Publishers, 1966.

IBM Corporation, *IBM Dictionary of Computing, Information Processing, Personal Computing, Telecommunications, Office Systems, IBM-specific Terms*; Eight Edition, Poughkeepsie, New York, 1987.

İLHAN Orhan, "Anadolu Aşığı Bir Dev Göçtü Dünyadan", *Milliyet Sanat Dergisi*, 19 Ekim 1973.

İLHAN Orhan, "Halikarnas Balıkçısı", *Milliyet Sanat Dergisi*, 19 Ekim 1973.

İLİN M., SEGAL E., *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, Rusçadan çeviren: Ahmet Zekerya, Yeni Dünya Yayınları, İstanbul, 1979.

İMER Kâmile, *Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi*, TDK Yayınları, 1976.

KARAL Enver Ziya, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılı Yayınları, TTK, Ankara, 1978, s. 32-33.

KATZMAN Natan, *Communication Flow and Social Entropy*, Assistant Professor at the College of Communication Arts, Michigan State University (çoğaltma).

K., Tarık Dursun, *Heredot Tarihi*, Altın Kitaplar, 1969.

KENNEDY John F, *Fazilet Mücadelesi*, çeviren: Arif H. Özbilen, Işık Kitapları, İstanbul, 1963. Yapıtın özgün adı: *Profiles in Courage*, Harper & Brothers, New York, copyright John F. Kennedy, 1955, 1956.

KENNEDY Paul, *Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken*, çeviren: Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995. Yapıtın özgün adı: *Preparing for the Twenty-First Century*, 1993; copyright Paul Kennedy 1993.

KESSLER Gerhard, "Almanyada Dil Tasfiyesi", *Alman ve Macar Dillerinde Özleşme*, TDK Yayınları, 1972.

KILAN N. Kaya, "Bilgisayar Programlamanın Kökeni", N. Kaya Kılan, *Bildiriler*, TBD 8. Ulusal Bilişim Kurultayı, Ekim 1990, Ankara.

KİLİ Suna, *Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, Yedinci Basım, Mart 2000.

KONGAR Emre, *Toplumsal Değişme*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.

KONGAR Emre, *21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, İkinci Basım, Nisan 1999 (Birinci Basım Mart 1999).

KONYALI İsmail Hakkı, "8 Asır Evvel Türk Sarayları Makineleşmişti", *Tarih Hazinesi*, 4 Ocak 1951, s. 1-4.

KÖKSAL Aydın, "Bilgi İşlem ve Yönetim", *Hacettepe Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, yıl 1, sayı: 1, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1971, s. 8-25.

KÖKSAL Aydın, *Bilgisayarların Getirdiği Olanaklar, Kullanım Alanları ve Türkiye'deki Durum*, Hacettepe Üniversitesi Bilgi İşlem Merkezi, Ankara, 1971 (çoğaltma).

KÖKSAL Aydın, "Türkçe Bilişim Sözleri", *Elektrik Mühendisliği, Bilişim Özel Sayısı*, cilt 15, sayı 176-177, Ağustos - Eylül 1971, s. 61-68.

KÖKSAL Aydın, "Kalkınma Sorunu ve Bilgisayarlar", *Türkiye Bilişim Derneği Haberleri*, yıl 2, sayı 6, TBD, Ankara, 1973, s. 36-51.

KÖKSAL Aydın, *Kalkınmada Bilgisayar Teknikbilimi*, önsöz/çeviri: Aydın Köksal, TBD, Ankara, 1974. (Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Toplumsal İşler Bölümünün 1971'de New York'ta yayınladığı *The Application of Computer Technology for Development* başlıklı E.71.II.A.1 sayılı yayınının çevirisi).

KÖKSAL Aydın, *A First Approach to A Computerized Model for the Automatic Morphological Analysis of Turkish*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1975 (çoğaltma).

KÖKSAL Aydın, "Türkiye'nin Bilimsel ve Teknik Bilgi Erişim Sorununa Bilişim Yaklaşımı", *Bilişim*, yıl 4, sayı: 9, TBD, Ankara, 1975, s. 28-41.

KÖKSAL Aydın, "Düzen değişikliği ve Toplumsal denge Sorunu", *Ekonomi-Hukuk Kongresi'ne Sunulan Tebliğler*, Barolar Birliği, Ankara, 28-30 Kasım 1975, s. 1-8.

KÖKSAL Aydın, "Bilim ve Teknik Dili Türkçe", *Elektrik Mühendisliği*, sayı 235, Temmuz 1976, s. 381-383.

KÖKSAL Aydın, "Bilişim Teknikbiliminin Toplumsal İşlevi ve Türkiye Bilişim Kurumu", *Bilişim '76, Bildiriler*, Türkiye Bilişim Derneği Yayınları, sayı 3, Ankara, 1976, s. 1.1-22.

KÖKSAL Aydın, "Yönetim Bilişim Dizgeleri: Tasarım Kuruluş ve İşletim İlişkileri", *Yöneylem Araştırması, Bildiriler '76*, Yöneylem Araştırması Derneği (YAD), Ankara, 1976, s. 196-210.

KÖKSAL Aydın, "Türkçenin Özdevimli Biçimbilgisi Çözümlemesi", *Bilişim'76, Bildiriler*, TBD 2inci Ulusal Bilişim Kurultayı, 18-20 Aralık 1978, s. 148-165.

KÖKSAL Aydın, "Bilim ve Teknik Dili Türkçe ve Bilişim Terimleri Denemesi", *Fizik Mühendisliği*, Ankara, 1978, s. 21-27.

KÖKSAL Aydın, *Bilişim Terimleri ve Öneriler Kılavuzu*, Türkiye Bilişim Derneği Yayınları: 5, TBD, Ankara, 1978.

KÖKSAL Aydın, *Bilgi Erişim Sorunu ve Bir Belge Dizinleme ve Erişim Dizgesi Tasarım ve Gerçekleştirimi*, Doçentlik Tezi, Ankara, 1979 (çoğaltma).

KÖKSAL Aydın, *Dil İle Ekin*, TDK Yayınları: 469, 1980.

KÖKSAL Aydın, "Tümüyle Özdevimli Deneysel Bir Belge Dizinleme ve Erişim Dizgesi: TÜRDER", *Bilişim 80, Bildiriler*, TBD, Ankara, 1980, s. 37-44.

KÖKSAL Aydın, *Bilişim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları: 476, 1981.

KÖKSAL Aydın, "Bilgisayar Mühendisliği Eğitiminin Başlatılmasında Hacettepe Üniversitesi Deneyi", *Bilgisayar Bilimlerinde Ulusal Planlama ve Gelişim Politikaları Sempozyumu, 7-8 Aralık 1981, KTÜ-Elektronik Hesap Bilimleri Enstitüsü Bülteni, Özel Sayı*, Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ), Trabzon, 1982, s. 69-86.

KÖKSAL Aydın, "Elli Yıl Boyunca Türk Dil Kurumu Terim Kolu Çalışmaları", *Türk Dili*, c. XLVII, 1983, s. 269-278.

KÖKSAL Aydın, "Bilim Dili", A. Köksal, *Türk Dili*, c. XLVI, sayı 373, 1983.

KÖKSAL Aydın, "Ulusal Bilim Dilinin Gelişmesi Bir Çağdaşlaşma Aracıdır", *Türk Dili*, cilt XLVI, 1983, s. 136-139.

KÖKSAL Aydın, "Kibernetik", *Bilişim*, sayı 18, TBD, Aralık 1984, s. 53-54. (Ayrıca *İktisat Ansiklopedisi*, PAYTAŞ, İstanbul, cilt 3'te, "Sibernetik" maddesi olarak da yayınlanmıştır.)

KÖKSAL Aydın, "Öğretim Dili Olarak İngilizcenin Benimsenmesiyle İlgili Sorunlar ve Türkçenin Geleceği", *FDE Yazın ve Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, cilt 4, sayı 14, kış 1984, H.Ü. Fransız Dili ve Edebiyatı Derneği, s. 75-102.

KÖKSAL Aydın, "Bilginin Değeri Üzerine", Bilişim, TBD, Ankara, sayı: 19-20, Mart-Haziran 1985, s. 6-8.

KÖKSAL Aydın, "Nasıl Bir Gençlik İstiyoruz", *Bilişim*, Türkiye Bilişim derneği (TBD), sayı: 23-24, Ocak-Mart 1987, s. 4-5.

KÖKSAL Aydın, "Bilişim Toplumuna Doğru Türkiye", *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1988.

KÖKSAL Aydın, "Dil-Sanayi İlişkisi", *Mühendis ve Makina*, s. 347, Aralık 1988, TMMOB, Ankara, s. 33-36.

KÖKSAL Aydın, "Bilim Dili Türkçe", *Bilim Dili Türkçe, Yazın Dili Türkçe*, Dil Derneği Yayınları sayı 2, Ankara, 1989, s. 38-56.

KÖKSAL Aydın, "Türk Yazılım Endüstrisi: Bir Gelecek Arayışı", *Bildiriler*, Bilgisayar Dergisi, 6. Türkiye Bilgisayar Kongresi, 29-31 Mayıs 1989, İstanbul, s. 97-102.

KÖKSAL Aydın, "Bilim Dili Olarak Türkçenin Gelişmesi ve Türk Abecesine İlişkin Düşünceler", *Çağdaş Türk Dili*, sayı: 54, Dil Derneği, Ağustos 1992, s. 1-6.

KÖKSAL Aydın, "Ortak Türk Abecesine İlişkin Bir Görüş", *Bilişim*, sayı: 38, TBD, Mayıs 1993, s. 29.

KÖKSAL Aydın, "Uluslaşma Süresini Durdurmanın ve Ortaçağa Geri Sıçrama Yapmanın En Etkin Aracı: Yabancı Dille Öğretim", *Öğretmen Dünyası*, yıl 16, sayı: 182, Şubat 1995, s. 16-17.

KÖKSAL Aydın, "Yaşamöyküm", *Çağdaş Türk Dili Yaşamöyküleri Özel Sayısı*, sayı: 89-90, Temmuz-Ağustos 1995, Dil Derneği, Ankara, s. 82-84.

KÖKSAL Aydın, "Benim Ütopyam Türkiye", *Index*, sayı: 16, 4 Mayıs 1995, s. 82-84.

KÖKSAL Aydın, "Yeni Yaşam", *Bilim ve Ütopya*, Mayıs 1997, s. 44-45.

KÖKSAL Aydın, "Merve Kavakçı Olayı", *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1999.

KÖKSAL Aydın, *Yabancı Dille Öğretim: Türkiye'nin Büyük Yanılgısı*, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara, Mayıs 2000.

KÖKSAL Aydın, "Türkçe Bilim Sözleri: Bir Deneyim", *Bilim ve Ütopya*, Sayı: 80, İstanbul, Şubat 2001, s. 14-21.

KÖKSAL Aydın, "Bilişim Toplumu: Bir Tanım Denemesi", *Bilişim Toplumuna Giderken... Psikoloji ve Hukuk'ta Etkiler Sempozyumu, 2001*, 23-24 Mart 2001, Milli Kütüphane, Ankara, Kültür Bakanlığı ve TBD (Yayın Dağıtım Hakları: TBD), Mart 2001, Ankara, s. 37-49.

KÖKSAL Aydın, "Küreselleşme Ortamında Türk Dilinin ve Türk Abecesinin Korunması", *Bilişim Toplumuna Giderken... Psikoloji ve Hukuk'ta Etkiler Sempozyumu, 2001*, 23-24 Mart 2001, Milli Kütüphane, Ankara, Kültür Bakanlığı ve TBD (Yayın Dağıtım Hakları: TBD), s.193-196.

KÖKSAL Aydın, "Türkiye'nin Geleceğine İlişkin Senaryolar ve Belirleyici Etmen Olarak Ulusal Yazılım Endüstrisi", *Bilişim 2001, Bildiriler*, TBD XVIII. Ulusal Bilişim Kurultayı, TBD, İstanbul, 2001 (elektronik ortamda: www.bilisim-ltd.com.tr).

KÖKSAL Enver, *Cumhuriyet Çağında Özlüğüne Kavuşan Türkçemiz*, 1973 (çoğaltma).

KRISHER Bernard, "Misunderstanding Japon", *Newsweek*, 6 Ağustos 1978, s. 17.

KROEBER A., *Configurations of Culture Growth*, University of California Press, Berkeley, 1944.

KROEBER A., *An Anthropologist Looks at History*, University of California Press, 1963.

KÜÇÜKARAS Hülya, "Bilişim 'Evrim'in Çalkantısını Yaşıyor", Prof. Dr. Mübeccel Kıray'la Söyleşi, *Bilişim*, Türkiye Bilişim Derneği (TBD), sayı: 67, yaz-güz 1997, s. 40-44.

LEES, "The Basis of Glotto-chronology", *Language*, vol. 29, no. 2, 1953.

LEFEBRE H., *Le Language et la Société*, Gallimard (Collection Idées), Paris, 1966.

LEHMANN Johannes, *The Hittites, People of a Thousand Gods*, translated by J. Maxwell Brownjohn, Collins, London, Glasgow, Sydney, Auckland, Toronto, Johannesburg, 1977 (1976). *Die Hethiter, Volk der tausend Götter*, Verlagsgruppe Bertelsmann GmbH, 1975.

LEHMANN W.P. ve STACHOWITZ R.A. (Ed.), *Feasibility Study on Full Automatic High Quality Translation, Final Technical Report*, vol. I-II, University of Texas, 1971.

LÉVI-STRAUSS Claude, *Analyse Structurale en Linguistique et en Antropologie*, 1945.

LÉVI-STRAUSS Claude, *Les Structures Elémentaires de la Parenté*, Presses Universitaires de France, Paris, 1949.

LÉVI-STRAUSS Claude, *Race et Histoire*, Editions Gonthier, 1961.

LÉVI-STRAUSS Claude, *La Pensée Sauvage*, Plon, 1962.

LÉVI-STRAUSS Claude, *Structural Anthropology*, Anchor Books, New York, 1967 (1963).

LÉVI-STRAUSS Claude, *Din ve Büyü*, derleyen ve çeviren: Ahmet Güngören, Yol Yayınları, İstanbul, 1983.

LEWIS G.L., *Turkish Grammer*, Oxford University Press, Londra, 1967.

MALINOWSKI Bronislaw, *Büyü, Bilim, Din*, çeviren: Ender Gürol, Varlık Yayınları, İstanbul, 1964.

MALINOWSKI Bronislaw, *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*, Galaxie Books, New York, 1964.

MALMBERG Bertil, *Structural Linguistics and Human Communication*, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, 1967 (1963).

MASSON-OURSEL Paul, *la Pensée en Orient*, Arman Colin, Paris, 1949.

McLUHAN Marshall, *Understanding Media: The Extensons of Man*, Signet Books, New York, 1964.

MEAD M., *Cultural Patterns and Technical Change*, Mentor Books, UNESCO, 1961.

Meydan-Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1969-73.

MENGÜŞOĞLU T., *Felsefi Antropoloji*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1971.

MILLER G.A., "Algebraic Models in Psycholinguistics" (özetleyen E. Goodwin), *Algebraic Models in Psychology, Proceedings of the NUFFIC*, International Summer Session in Science at Het Oude Hof, The Hague, August 5-17, 1968.

MILLS, C. Wright, *Toplumbilimsel Düşün*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 305, Ankara, 1979. Yapıtın özgün adı: *The Sociological Imagination*, Pelican Books, 1970 (Oxford University Press, New York, 1959).

MINC Alain, *Yeni Ortaçağ*, çeviren: Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge Kitabevi, Ankara, 1995. Yapıtın özgün adı: *Le Nouveau Moyen Age*, Editions Gallimard, 1993.

MINNIS Noel (Ed.), *Linguistics at Large*, Paladin, 1973.

MONTAIGNE, *Les Esasais*, livre 2, tome iv, la Renaissance du Livre, tarih yok (1580).

MORRIS Desmond, *The Naked Ape*, Corgi Edition, Londra, 1972 (1967).

MULLER Herbert J., *The Loom of History*, Harper and Brothers (Mentor Books) New York, 1961.

MÜLLER F.M., *Lectures on the Science of Language I*, 1899 (1891).

NORA Simon, MINC Alain, *L'informatisation de la Société, Rapport à M. le Président de la République*, La Documentation Française, Paris, 1978.

OECD, *Yazılım: Doğmakta Olan Bir Endüstri*, çeviri editörü: Aydın Köksal, yardımcı çevirmenler: Cesur Baransel, Mustafa Aykut, Sosyal Planlama Başkanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Ankara, Mart 1990 (OECD'nin Bilişim, Bilgisayar, İletişim Politikası (ICCP) Grubunca Aralık 1985'te Paris'te yayınlanan İng. *Software: An Emerging Industry* ya da Fr. *Les Logiciels: L'Emergence d'une Industrie* başlıklı 9 sayılı yayının tam metin Türkçe çevirisi).

OHRİ İskender, *Yurdumuzun Öyküsü*, Zafer Matbaası, İstanbul, 1977.

OLCHEVSKY Vadim, *Jivopisi / Paintings, Tretyakov Gallery, Russian Museum / Peinture, La Galérie Trétiakov, le Musée Russe*, Novosti Press Agency Publishing House, 1979.

ORWELL George, *1984*, Kelebek Yayınları, İstanbul, 1983. Yapıtın özgün adı: *Nineteen Eighty-Four*, Penguin Books, 1973 (1949).

OSGOOD, *Ideals and Self Interest in America's Foreign Relations: The Transformations in the Twentieth Century*, Chicago University Press, 1964.

OSGOOD C.E., "Semantic Differential Technique in the Comparative Study of Cultures", *American Antrohropologist*, 1964.

ÖRNEK S.Y., "Etimolojinin Tarihçesi, Başlıca Ekolleri, Görevleri", *Antropoloji*, Ankara Üniversitesi, DTCF IV (1967-1968), 1969.

ÖRNEK S.Y., *İlkellerde Din, Büyü, Sanat ve Efsane*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1971.

ÖZDEMİR Emin, *Dil Devrimimiz*, TDK Yayınları, Ankara, 1969.

ÖZDEMİR Emin, *Öz Türkçe Üzerine*, TDK Yayınları, Ankara, 1969.

ÖZDEMİR Emir, *Erdemin Başı Dil*, TDK Yayınları, Ankara, 1969.

ÖZERDİM Sami, "Celal Nuri İleri ve Dilimiz", *Dilcilere Saygı*, TDK Tanıtma Yayınları Çeşitli Konular Dizisi: 2, Ankara, 1966, s.316-318.

PAZ Octavio, "Meksikalı Aydınlar ve Dil", çeviren: Bozkurt Güvenç, *Türk Dili*, sayı 312, Eylül 1977.

PAZ Octavio, *Yalnızlık Dolambaca*, çeviren: Bozkurt Güvenç, Bayraktar Yayınevi, Ankara, İkinci Baskı, 1982 (1978). Yapıtın özgün adı: *El Laberinto de la Soledad*, Cuadernos Americanos, Mexico, 1950.

PEI Mario, *The Story of Language*, Mentor Books, 1960 (1949).

PIAGET Jean, *The Language and Thought of the Child*, Routledge and Kegan Paul Ltd., Londra, 1960 (1926).

PIERCE John R., *Simboli, Codici, Messaggi, la Teoria dell'Informazione*, Traduzione di Franco Caposio, Arnoldo Mondadori Editore, 1963.

PIKE K., *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behaviour*, Vol. 1, Summer Institute of Linguistics, Glendale, 1954.

PÜSKÜLLÜOĞLU Ali, *Öz Dilimiz*, TDK Yayınları, Ankara, 1966.

R.F. Journal Officiel, "Terminologie de l'Informatique", *Journal Officiel*, Paris, 12 Janvier 1974.

R.F. Journal Officiel, *Informatique et Libertés, Textes et Documents*, Journal Officiel de la République Française, Commission National de l'Informatique et des Libertés, 2e Edition, Paris, 1980.

RADCLIFFE-BROWN A.R., "The Study of Kinship Systems", *Journal of Royal Anthropological Society*, 1941.

RADHAKRISHNAN Sarvepalli (Chairman Ed.), *The Cultural Heritage of India, vol I, The Early Phases*, The Ramakrishna Institute of Culture, Calcutta, 1958.

RASHEVSKY N., *Mathematical Theory of Human Relations*, Bloomington, 1974.

RENFEW Colin, "La Dispersion des Langues Indo-Européennes", *Dossier pour la Science, Edition Française de Scientific American, Dossier Hors-Série: Les Langues du Monde*, Octobre 1997, s. 61-63.

RUSSELL Bertrand, *Din ile Bilim*, çeviren: Akşit Göktürk, Say Kitap Pazarlama, İstanbul, Dördüncü Basım, 1983 (1963).

RUSSELL Bertrand, *Bilimin Toplum Üzerindeki Etkileri*, çeviren: Erol Esençay, Özgün Yayınları, İstanbul (tarih yok).

RUSSELL Bertrand, *On Education, Especially in Early Childhood*, Unwin Books, London, New Edition 1960, Fourth Impression 1964 (1926).

Sabah, "5 Katrilyonluk Kart Kullandık", 4 Şubat 2000.

SAPIR Edward, *Culture, Language and Personality*, University of California Press.

SARTRE Jean-Paul, *Sözcükler*, çeviren: Bertan Onaran, De Yayınevi, İstanbul, 1965.

SAUSSURE Ferdinand de, *Genel Dilbilim Dersleri 1*, çeviren: Berke Vardar, TDK Yayınları, 1976.

SAYILI Aydın, "Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılı Yayınları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1978, s. 325-599.

SELÇUK Sami, *Önce Dil, Fransızca'da Özleşme Akımı ve Dil Yazıları*, Karşı Yayınlar, 1993.

SMITH G.E., *The Diffusion of Culture*, Watts, Londra, 1933.

SİNANOĞLU Oktay, *Bir Nev-York Rüyası "Bye Bye" Türkçe*, Otopsi Yayınevi: 9, İstanbul, Temmuz 2000.

SİNANOĞLU Suat, *Türk Hümanizmi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1980.

SOROKIN P.A., *Sociologial Theories of Today*, Harper and Row, New York, 1966.

STALİN J.V., *Marksizm ve Dil*, çeviren: Adil Onural, Sosyal Yayınlar, İstanbul (tarih yok).

STRONG J., *The New Era or the Coming Kingdom*, New York, Baker and Taylor, 1893.

ŞAYLAN Gencay, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

ŞENESEN Ümit, "Başka Ülkelerde İngiliz Dilinde Öğretim", *Bütün Dünya 2000*, Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, sayı: 2001/04, Nisan 2001, s. 30-34.

ŞENGÖR A.M.C., "Harf Devrimi Bizi Neden Kurtardı? Zümrütten Akisler", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, sayı: 647, 14 Ağustos 1999, s.5 ve 20.

TABAK İ. İlker, yayına hazırlayan, "Türkiye 2023", TBD 15. Ulusal Bilişim Kurultayı (Bilişim '98) Kapanış Oturumunda Panel, yöneten: Aydın Köksal, katılanlar: Cemal Kutay (tarihçi), Prof. Dr. Özer Ergenç (tarihçi), Av. Ayla Babila (Türk Hukukçu Kadınlar Derneği üyesi ve Uluslararası Hukukçu Kadınlar Federasyonu Konseyi üyesi), Tamer Levent (Türkiye Devlet Tiyatroları Opera ve Balesi Çalışanları Vakfı TOBAV Başkanı), Ruhi Esirgen (Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Genel Müdürü), Hülya Küçükaras (TBD Yönetim Kurulu Üyesi), Prof. Dr. Orhan Güvenen (DPT Müsteşarı), *Bilişim*, Eylül 1999, sayı: 71, s. 44-53.

T.C. Adalet Bakanlığı, *Panel: Bilişim Suçları*, Hâkim ve Savcı Adayları Eğitim Merkezi Başkanlığı, Ankara Açık Cezaevi Matbaası, 28 Şubat 2001.

TBD, *Bilişim Toplumuna Giderken... Psikoloji, Sosyoloji ve Hukukta Etkiler Sempozyumu 2001*, 23-24 Mart 2001, Türkiye Bilişim Derneği (TBD) Yayınları: 14, Ankara, 2001. Kurultay TBD ve T.C. Kültür Bakanlığı'nca ortaklaşa düzenlenmiş ve Ankara Barosu, Bahçeşehir Üniversitesi, Başkent Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Derneği, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK-BİLTEN), Türk Hukuk Kurumu ve Türk Psikologlar Derneği'nce desteklenmiştir.

TBV, *Türkiye Bilişim Stratejileri Çalışma Raporu*, Türkiye Bilişim Vakfı (TBV), İstanbul, 1996 (*www.tbv.org.tr*).

TDK, *Türk Dili Belleten*, seri III, s. 12-13, Ocak-Aralık 1948.

TDK, *XIII. Yüzyıldan Beri Türki yeTürkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Topla-nan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, TDK, Ankara, 1963-1977, 8 cilt.

TDK, *Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, TDK, Ankara, 1963-1982, 12 cilt.

TDK, *Türkçe Sözlük*, Genişletilmiş 7. Baskı, TDK, Ankara, 1983, 2 cilt.

TEKELİ Hasan, *Bilgi Çağı, Bilgi Çağının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Etkileri*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1994.

TEKELİ S., "Bilim Dillerinin Tarihsel Gelişimlerine Bir Bakış", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılı Yayınları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1978, s. 207.

TEKİN M. Talât, "Pantürkizm Ülküsü ve Dilde Birlik İddiası", *Türk Dili*, sayı 310, Temmuz 1977, s. 15-8.

TERROU Fernand, *L'Information*, Presses Universitcaires de France (Que sais-je, No. 1000), Paris, 1962.

THOMSON George, *İnsanın Özü*, çeviren: Celal Üster, Payel Yayınları, İstanbul, 1976.

THOMSON George, *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler: Tarih Öncesi Ege 1*, çeviren: Celâl Üster, Payel Yayınevi, İstanbul, 1983. Yapıtın özgün adı: *Studies in Ancient Greek Society, The Prehistoric Aegean*, Lawrence and Wishart, 1961 (1949).

TOURGUÉNIEV, *Premier Amour, Nouvelles et Poèmes en Prose*, Le livre de poche-classique No. 497, Paris, 1962 (Les Editions du Chêne, 1947).

TÖRECİ Ersin, *Statistical Investigations on the Turkish Language Using Digital Computers*, Master Tezi, ODTÜ, 1974.

TÖRECİ Ersin, GÖNENÇ Güney, "Türkçenin Bazı Özelliklerinin Bilgisayarla Sayımsal Çözümlenmesi", *Bilişim*, sayı 9, yaz 1975, s.42-78.

TÖRECİ Ersin, Editör, *Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Yazılım Endüstrisi*, TBD, Ankara, 1991.

TUĞLACI Pars, *Okyanus 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük*, Pars Tuğlacı, Pars Yayınevi, İstanbul, 1971.

TURAN Şerafettin, "Türk Dil Kurumu'nun İşlevi", *Türk Dili*, cilt XLV, 1982, s. 3-12.

TURAN Şerafettin, "Atatürk Ulusçuluğu", *Bilişim Türkiye 1983 Yıllığı*, sayı 17, s. 20 - 21.

TURAN Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi, Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

TURHAN M., *Kültür Değişmeleri*, İ.Ü. Yayını No. 479, İstanbul, 1951.

TÜBİTAK BİLTEN, *Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Anaplanı (TUENA) Sonuç Raporu*, Koordinasyon: T.C. Ulaştırma Bakanlığı TUENA Projesi, TÜBİTAK BİLTEN, Ankara, 1999 *(www.tuena.tubi-tak.gov.tr)*; *Türkiye Bilgi Toplumu 2010, TUENA*, TÜBİTAK BİLTEN, Ankara, Ocak 2000, CD kabında 28 sayfalık özet.

TÜTENGİL Cavit O., "Bir Düşünürün Ölümü", *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1973.

ULAGAY Osman, *Quo Vadis? Küreselleşmenin İki Yüzü*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2. Baskı, Ocak 2000 (Ekim 1999).

ULUENGİN Hadi, "Kravatlı Hayat", *Hürriyet*, 26 Şubat 2000.

UNESCO, *Informatics: A Vital Factor in Development, UNESCO's Activities in the Field of Informatics and its Applications*, UNESCO, 1980.

URAZ Murat, *Türk Mitolojisi*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1967.

UYGUR Nermi, *Dilin Gücü, Denemeler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, Dördüncü Basım, 1994.

VENDRYES Joseph, *Dil ve Düşünce*, çeviren: Berke Vardar, Yeni İnsan Yayınları, 1968.

VERCORS, *Les Animaux Dénaturés*, Bibliothèque Mondiale, Paris, 1956.

WALDROP Mitchell M., *Karmaşıklık: Düzen ve Kaosun Eşiğinde Bilim*, çeviren: Zülfü Dicleli, Türk Henkel Dergisi Yayınları, Aralık 1997, İstanbul. Yapıtın özgün adı: *Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos*, Touchstone/Simon & Schuster, Penguin, 1994.

Webster's Ninth New Collegiate Dictionary, Merriam-Webster Inc., Publishers, Springfield, Massachussets, ABD, 1990.

WEIN H., *Tarih, İnsan ve Dil Felsefesi Üzerine Altı Konferans*, çeviren: İsmail Tunalı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1969.

WELLS Calvin, *İnsan ve Dünyası*, çeviren: Erzen Onur, Remzi Kitabevi, İstanbul, Birinci Bakım, Ekim 1972. Yapıtın özgün adı: *Man in his World*, copyright Calvin Wells, 1971.

WORLD BANK, *Turkey: Informatics and Economic Modernisation (A World Bank Country Study)*, The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, Washington, 1993.

YAZICI Yasemin, (derleyen) "Türban'ın Öteki Adı", *Literary Review*'dan *Cumhuriyet Dergi*, sayı 715, 5 Aralık 1999, s. 20.

YERASİMOS Stefanos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, 1. Bizanstan Tanzimata*, çeviren: Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, 1974.

YERASİMOS Stéphane, "Constantinople, la Nouvelle Rome", *l'Histoire*, Mai 2001, s. 44-45.

YÜCEL Tahsin, *Dil Devrimi*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1968.

ZAMPOLLI Antonio, (Ed.) *Linguistica Matematica e Calcolatori* (Atti del Convegno e della Prima Scuola Internazionale, Pisa 16/VIII-6/IX 1970). Leo S. Olschki Editore, Firenze, 1973.

ZIMMERMAN Carle C., *Yeni Sosyoloji Dersleri*, çeviren: Âmiran Kurtkan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1964.

Sözlük

Dil ile Ekin İkinci Yayım 2003'te geçen sözcüklerden açıklanmasında yarar umulanlar sırayla Türkçe (gerekirse, Osmanlıca) - Fransızca - İngilizce karşılıklarıyla verilmiştir.

A

Adıl, zamir - pronom - pronoun
Ağ, şebeke - réseau - network
Ağız, lehçe - dialecte - dialect
Algı, idrak - perception - perception
Almaç - récepteur - receiver
Amaç dil - langage objet - object language
Altekin - sous-culture - subculture
Altdizge, altsistem - sous-système - subsystem
Altyapı - infrastructure - infrastructure
Anlak, zekâ - intelligence - intelligence
Anlambilim - sémantique - semantics
Anlatım, ifade - expression - expression
Artıklık, artık bilgi - redondance - redundancy
Aşkın - transcendant - transcendent
Atomculuk - atomisme - atomism
Ayıklanma - sélection - selection
Aykırılık, istisna - exception - exception
Ayrıcalık, imtiyaz - privilège - privilege
Ayrışık diller - langues isolantes - isolative languages

B

Bağdaştırıcı, adaptör - adapteur - adaptor
Bağlam - contexte - context
Bakışım, simetri - symétrie - symmetry
Başkabiçim - allomorphe - allomorph
Başkayazım - allographe - allograph
Belgelemek - documenter - document
Bellek, hafıza - mémoire - memory
Benzetim - simulation - simulation
Betik, kitap - livre - book
Biçimbilgisi, morfoloji - morphologie - morphology
Biçimbirim, morfem - morphème - morpheme
Bildirim kipi - mode indicatif - indicative mode

Bilgi, malûmat, enformasyon - information - information
Bilgi bankası - banque de données - data bank
Bilgi erişim dizgesi - système de recherche documentaire - information retrieval system
Bilgi işlem - traîtement de l'information - information processing
Bilgi tabanı - - knowledge base
Bilgisayar - ordinateur - computer
Bilinç, şuur - conscience - conscience
Bilinçaltı, şuuraltı - subconscience - subconscience
Bilişim, enformatik - informatique - informatics
Bilişim dizgesi, enformasyon sistemi - système d'information - information system
Bilişim kuramı - théorie de l'information - information theory
Bilişimsel dilbilim - linguistique mathématique - computational linguistics
Bireşim - synthèse - synthesis
Birörnek, üniform - uniforme - uniform
Birleşen - composant - component
Bitişken diller - langues agglutinantes - agglutinative languages
Boğumlanış - articulation - articulation
Buyurma kipi, emir sıygası - mode impératif - imperative mode
Bütüncülük - - holism
Bütünleşik - intégré - integrated

Ç

Çekince, tehlike - danger - danger
Çevirmek, tercüme etmek - traduire - translate
Çevrim, devre - circuit - circuit
Çıktı - sortie - output
Çizenek, şema - schéma - schema
Çizim, şekil - figure - figure
Çözümleme, tahlil - analyse - analysis
Çözümsel, tahlili - analytique - analytical

D

Dalga sıklığı - fréquence - frequency
Damga, karakter - caractère - character
Davranış - comportement - behaviour
Davranışbilim, psikoloji - psychologie - psychology
Değinim, temas - contact - contact
Demirkazık yıldızı, kutup yıldızı - étoile polaire - pole star
Denetim - contrôle - control
Derleyici - compilateur - compiler
Devingen - dynamique - dynamic
Devinim, hareket - mouvement - movement

Deyi - langage - language
Dil, lisan - langue - language, tongue
Dilbilgisi - grammaire - grammar
Dilbilim, lengüistik - linguistique - linguistics
Dilötesi - métalangue - metalanguage
Dindaşı, laik - laïc - laic
Dizge - système - system
Doğaüstü - surnaturel - supernatural
Donanım - matériel - hardware
Dölüt, cenin - embryon - embryo
Dönüşüm - transformation - transformation
Durgun ya da *durağan* - statique - static
Duyunç, vicdan - conscience - conscience
Duyurma, reklam - réclame - advertisement
Duyusal - affectif - affective
Düğüm - code - code
Düğümçözmek - décoder - decode
Düğümlemek - coder - code
Düzen, nizam - ordre - order
Düzenli, muntazam - régulier - regular
Düzlem, müstevi - plan - plane

E-F

Ekin, hars - culture - culture
Ekinlendirme - - enculturation
Ekinlenme - - acculturation
Ekinleşme - - culturation
Ekinsel, kültürel - culturel - cultural
Elektromıknatıslık - electromagnétisme - electromagnetism
Erk, iktidar - pouvoir - power
Erke - énergie - energy
Eşgüdüm - coordination - coordination
Eşzamanlı - synchronique - synchronic
Etkileşim - interaction - interaction
Etkin, faal - actif - active
Etmen - facteur - factor
Evrilmek, tekâmül etmek - évoluer - evolve
Eytişim - dialectique - dialectics
Fiziküstü - métaphysique - metaphysics

G

Gelenek, an'ane - tradition - tradition
Gereç, malzeme - materiau - material
Gerekircilik - déterminisme - determinism
Geribildirim - rétroaction - feedback

Gezin - tourisme - tourism
Girdi - entrée - input
Girişkenlik ya da *girişim* - initiative - initiative
Göndermeç - transmetteur - transmitter
Görecelik, izafiyet - relativité - relativity
Görevsel-yapısalcılık - structuralisme fonctionnel - functional structuralism
Görünüm - configuration - configuration
Gösterim, temsil - représentation - representation
Güdüm - contrôle - control
Güdümbilim - cybernétique - cybernetics

H-I

Halkerki, demokrasi - démocratie - democracy
Ira - caractère - character
Isıl, harari - thermique - thermal

İ

İçinde, dahil - inclus - included
İçgüdü, insiyak, sevkitabii - intuition - intuition
İçsel, deruni - intérieur - internal
İkil - bit - bit
İkili - binaire - binary
İleti - message - message
İletişim ağı - réseau de communication - communication network
İletişim, muhabere, haberleşme - communication - communication
İlhanlık, imparatorluk - empire - empire
İm, işaret - signe - sign, mark
İmgelem, muhayyile - imagination - imagination
İnsanbilim, beşeriyat - anthropologie - anthropology
İşbirliği, teşriki mesai - coopération - cooperation
İşlev - fonction - function
İyelik, mülkiyet - propriété - property
İzleksel, tematik - thématique - thematic
İzlence - programme - program
İzlencelemek, programlamak - programmer - program
İzlenceleyici, programcı - programmeur - programmer

K

Kalıt, miras - héritage - heritage, legacy
Kalıtım ya da *soyaçekim* - hérédité - heredity
Karmaşa - complexe - complex
Kavramçizi, ideograf - idéographe - ideograph
Kaynak dil - langue source - source language
Kaynaştık diller - langues flexionnelles - flexional languages

Kısaad - abréviation - acronyme
Kişilik, şahsiyet - personnalité - personality
Komut, talimat - instruction - instruction
Konum, vaziyet - position - position
Kökbilgisi, etimoloji - étimologie - etimology
Kurum, müessese - institution - institution

M

Mantıkberisi - paralogique
Mıknatıslı, manyetik - magnétique - magnetic
Morötesi - ultraviolet – ultraviolet

O-Ö

Olasılık, ihtimal - probabilité - probability
Oluşum, meydana geliş - genèse, formation - genesis, formation
Ortaç - participe - participle
Ortaklaşmacı ya da *ortakçı*, iştirakçi - communiste - communist
Oluk, kanal - canal, voie - channel
Oylum, hacim - volume - volume
Öbek, grup - groupe - groupe
Öğesel, elemanter-élémentaire-elementary
Öğrence, ders - leçon - lesson
Öğreti - doctrine - doctrine
Ölçüt, kıstas - critère - criterium
Öncelik - priorité - priority
Önerme, kaziye - proposition - proposition
Örnekseme - analogie - analogy
Örüntü - modèle - pattern
Öykünmek, taklid etmek - imiter - imitate
Öz - essence - essence
Özdek, madde - matière - matter
Özdeş, aynı - identique - identical
Özdevin, otomasyon - automation - automation
Özdevimli çeviri, otomatik tercüme - traduction automatique automatic translation
Özgün - original - original
Öznel - subjectif - subjective
Özsaygı, izzetinefis - amour-propre - self-esteem
Özümleme - assimilation - assimilation

R-S

Rasgele - aléatoire - random
Ruhçözüm, psikanaliz - psychanalyse - psychoanalysis
Sakıngan, ihtiyatkâr - prudent, réservé - prudent, reserved
Sakınım, muhafaza - conservation - conservation

Salt, mutlak - absolu - absolute
Sapma - déviation - deviation
Sav, iddia - thèse - thesis
Savsöz - slogan - slogan
Sayıbilim, istatistik - statistique - statistics
Sayışım, muhasebe - comptabilité - accounting
Sayrılık, hastalık - maladie - illness, desease
Seçenek - alternative - alternative
Sesbilgisi, fonetik - phonétique - phonetics
Sesbilim, fonoloji - phonologie - phonology
Sesbirim - phonème - phoneme
Sesçil - phonétique - phonetic
Sığa, kapasite - capacité - capacity
Sıkıdüzen - discipline - discipline
Sıradüzen - hiérarchie - hierarchy
Sızma - infiltration - infiltration
Simge, remiz - symbole - symbol
Soyutlama, tecrit - abstraction - abstraction
Söz bağlamı - concordance - concordance
Sözcük gömüsü ya da *sözcük dağarcığı* - vocabulaire - vocabulary
Sözdizim - syntaxe - syntax
Sözdizimsel - syntaxique - syntactic
Süreç, vetire - processus - process
Süreç denetim - contrôle de processus - process control

T

Tanıtlamak, ispat etmek - démontrer - demonstrate
Tecim, ticaret - commerce - commerce
Tekel, inhisar - monopole - monopoly
Teknikbilim - technologie - technology
Toplamca, totaliter - totalitaire - totalitarian
Topludurum - conjoncture - conjoncture
Toplumçözüm - socioanalyse - socioanalysis
Toplumsal tüze, sosyal adalet - justice sociale - social justice
Toplumsal insanbilim, sosyal antropoloji - anthropologie sociale - social anthropology
Töre, ahlâk - morale - moral
Tutam, cilt - volume - volume
Tümce, cümle - phrase - sentence
Tümdengelim - déduction - deduction
Tümevarım - induction - induction
Tümleşik çevrim, entegre devre - circuit entégré - integrated circuit
Tür, nevi - espèce - species
Türev - dérivé - derivative
Tüze, adalet - justice - justice

U-Ü

Ulusçuluk, milliyetçilik - nationalisme - nationalism
Us, akıl - intelligence - intelligence
Usavurmak, muhakeme etmek - raisonner - reason
Uzlaşım - convention - convention
Uzman dizge - système expert - expert system
Ünlü - voyelle - vocal
Üretici dilbilim - linguistique générative - generative linguistics
Üretici dönüşümsel dilbilgisi - grammaire générative transformationnelle - transformational generative grammer

V-Y

Veri - donnée - data
Veri tabanı - base de données - data base
Yabancılaşma - aliénation - alienation
Yadsımak, inkâr etmek - nier - deny
Yalınç, basit - simple - simple
Yanaşık diller - langues agglutinantes - agglutinative languages
Yapabilme bilgisi - savoir-faire - know-how
Yapı, bünye - structure - structure
Yapıbilim - morphologie - morphology
Yapıbirim, morfem - morphème - morpheme
Yapın, sanayi - industrie - industry
Yapısalcılık - structuralisme - structuralism
Yasak - tabou - tabou
Yaşambilim - biologie - biology
Yaşambilimsel-ekinsel - bio-culturel - bio-cultural
Yaşamcıl, hayati - vital - vital
Yaşantı - expérience vécue - experience
Yayılma - diffusion - diffusion
Yazılım - logiciel - software
Yazınsal, edebi - littéraire - literary
Yeğni, hafif - léger - light
Yenidenbiçimleyiş, reform - réforme, réformation - reformation
Yenidendoğuş - renaissance - renaissance
Yerölçüm, hendese - géometrie - geometry
Yeryuvar - monde - earth
Yeti, meleke - faculté - faculty
Yığınsal iletişim ya da *toplu iletişim* - communication de masse - mass communication
Yönerge, talimat - instruction – instruction

Toroslu Kitaplığı

Geçmişten günümüze gelen birikim...

Türk yayın dünyasında bir yayınevi olarak temel ilkemiz, okurlarımıza içeriği ve baskı tekniği açısından kaliteli kitaplar sunmaktır.

***Toroslu Kitaplığı*, kültür ve sanat konularında yerli ve çeviri kitaplar yayımlamaktadır.**

- Her yerli kitabımızı, mutlaka, o alanda uzmanlaşmış insanlarına hazırlatacağız; her çeviriyi de mutlaka her iki dili de çok iyi bilip kullanabilen kimselere yaptıracağız.
- Genel kültür yayınlarımızla, okurlarımızı bir yandan bilgilendirirken, öte yandan okudukları üzerinde düşünmeye de yöneltmeye çalışacağız.
- Sanat dallarıyla ilgili kitaplarımızda da ilkin, estetik bir kaygı güdüyoruz. Okurlarımızın sanat kitaplarından estetik tatlar devşirmesinin yollarını açacağız.
- Yayınlarımız, doğru ve güzel Türkçe'nin örnekleri olarak seçkin benzerleri arasındaki yerini alacaktır.
- Okurlarımıza yeni, özgün, çağdaş kitaplar sunma yolundaki çabamızı, hep kalite konusundaki titizliğimiz yönlendirecektir. Bu konuda okurlarımızın kılı kırk yaran eleştirilerinden de her zaman yararlanacağız.

***Toroslu Kitaplığı*, her bakımdan kaliteli yayınlarıyla kısa zamanda sizin de beğeninizi kazanacak, dostlarınız arasına girecektir.**

www.toroslu.com

Dizin

A

Abbaslılar 41, 96
ABD, Amerika, Amerikalılar 49, 54, 94, 125, 129-30, 133, 135, 143, 182, 202-3, 218, 230-1, 251, 257
Abdik, Ahmet xvi
Abdul Jabbar, Kareem 231
Abdulhamit, Sultan 142
Abdülaziz, Sultan 126
Abelardus 293
Aborijinler 130
Ackoff, Russell 188
adlandırma 82
adlar dizgesi 209
Afganistan 100
Afrika 230-1, 108, 113
aile 85
Akademos 290
Akatça 35
Akhalar 267-8
Akman, Toygar 174
Aksan, Doğan xv
Aksan, V. 141
Aksoy, Ömer Asım xvi, 54
Akşit, Z. 264
Akurgal, Ekrem 269
Alaattin, Sultan 131
Alacahöyük 265
Alanlar 264
ALGOL 176
algoritma 175
Ali, Muhammed 231
Ali Koş Ekini 266
Alişar Ekini 265
Almanlar, Almanca 36, 41, 55, 95, 101, 107-8, 111, 133-4, 137, 198, 200, 221, 223, 225, 232, 257, 317
Alsasça 97
Altın Ordu 218
Ampère, André 134
Ana Tanrıça 269
Anadolu 106, 137, 264, 273-80, 293-316
Anadoluca 266-7, 274
Anaksagoras 285
Anaksimandros 284
Anaksimenes 284-5
Andaç, Feridun 307
Anday, Melih Cevdet 54
Andersen, Hans Christian 109
Andrews, Peter Alford 274
Andriç, İvo 221
Anglosaksonlar 102
Anıt Kabir 80
anlak 73
anlam, anlam devrimi 233, 236
anlambilim 42
anlamlar örgütü 234
anlamsız tümce 47
Antiokhos II 128
Apollon, Apulunas 290
Arap abecesi 226-7
Arapça Ezan 226
Araplar, Arapça 36, 41, 54, 55, 98, 101, 106-7, 110, 122, 133, 136, 168, 198, 221, 225, 264, 307-8
Aristarkhos 291
Aristoteles 35, 119-20, 224, 288, 290, 293-4, 300
Arjantin 220
Armstrong, Louis 129
Arnavutluk, Arnavutça 114, 199
Artemis 270
Arrezzo, Guid' 102
artıklık, artık bilgi 156
Ashby, W. Ross xiii
Assam 199
Astérix 219
Asur, Asurlular 307
Ataç, Nurullah 54
Atalay, Besim 27, 42, 96
Ataöv, Türkkaya 143-4
atasözleri 89-91

Atatürk, Mustafa Kemal viii, xiv, 92, 131, 142, 144, 224, 229-30, 280, 305, 316
Atay, Ali Murat 130
Atina, Atinalılar 290
Attar 294
Augustus 264
Autrecourt, Nicolas d' 293
Avcıoğlu, Doğan 278-9
Avni Bey, Yenişehirli 226
Avrasya, Avrasyalılar xiv, 146, 257
Avrupa Birliği, Avrupa bütünleşmesi 100, 232
Avustralya 130, 217
Avusturya 112, 121, 217, 283
ayıklanma süreci 74
aykırı tümce 47
Aymara 120
ayrışık diller 36
Azerbaycan, Azeriler, Azerice 128, 136, 153, 156, 227
Aztekler, Aztekçe 219-20

B

Babbage, Charles 173
Babil 36, 270, 274
Babila, Ayla 254
Babinger, Franz 316
Bach, Johann Sebastian 100
Bacon, Francis 199
Bacon, Roger 200, 293
bakholar 269
Bakır, Güven 269-70
Balaban, İbrahim xvii, 76
Bangladeş, Bengalce 36, 98, 199
Bantular, Bantuca 230
barbarlık 223
Barbarossa, İmparator 278
Bardakçı, Murat 124
Bardot, Brigitte 117
Barlas, Mehmet 231
BASIC 176
Basklar, Baskça 97, 223, 256, 263
basın-yayın 185
Başkan, Özcan xv, 34, 36, 43, 47, 120, 151, 274, 306
Battista, Aziz Johannes 102
Battista, Giovanni 134
Baudelaire, Charles 69
Baydar, Mustafa 224, 226
Baydur, Suat Yakup 303-4
Beethoven, Ludwig van 100
Bégon, Michel 121
Behçet, Hulûsi 134
Belçika, Belçikalılar 127, 256, 305
Belon, Pierre 121
Benedict, Ruth 207, 235
Benmayor, Gila 232
benzetim xiv, 241
Bergman, Peter M. 101, 107
Berkes, Niyazi 216, 236
Beveridge, Senator 143
Beyatlı, Yahya Kemal 224
Beycesultan Ekini 265
Biçimbilim, biçimbirim 38
biçimsel dil 172, 175
Bilbaşar, Kemal 216
Bildirici, Faruk 124
Bilge, Kilisli Rifat 169
bilgi, bilgi yitini 156-9, 190
bilgi erişim dizgeleri 241-2
bilgi kuramı 77
bilgi tabanlı uzman dizgeler 241-2
bilgisayar 42, 123, 145
Bilgisayar Destekli Eğitim (BDE) 248
bilim 281, 318
bilim dilleri 52, 53, 104, 133, 137, 197-203
bilişim, bilişim devrimi 171, 318
bilişim dizgeleri 79, 145, 185, 241-2
bilişim suçları 252
bilişim toplumu 122-3, 146, 172, 239-55
bilişimci 79
bilişimsel dilbilim 182
Binyazar, Adnan xvi
Bir, Atilla 174
Birsel, Mahmut Tevfik 141
Bitek Ay 266
Bizans 104, 127, 277-9, 294, 300
Boccaccio, Giovanni 69, 200
Boeschoten, Hendrik 306
Boğazköy Ekini 265
Bolivar, Simon 125
Bolivya 120, 125
Bond, James 91
Bosna-Hersek, Boşnaklar, Boşnakça 132, 278
Bozkurt, Fuat 128
Brahmacılık 219
Brahms, Johannes 100
Braille abecesi 153
Brancusi, Constantin 100

Brazza, Pierre Savorgnan de 127
Bretonlar, Bretonca 97
Brezilya, Brezilyalılar 97, 118
Bruno, Giordano 100
Buda 100
Bulgarlar, Bulgarca 198-9
buluş 68
Bumin, İsmail ve Halil 302
Busbecq, Ogier Ghiselin de 121
büyü 67, 281

C-Ç

Cambronne, General Pierre 67
Camus, Albert 224
Carnegie, Dale 67
Cenevizliler 215
Cengiz Han 218
Cervantes, Miguel de 69, 98, 168, 223, 317
Ceyhun, Yurdakul 253
Cezayir 199
Cezayirli Hasan Efendi 141
Cherokee 63, 125
Cholo 237
Chomsky, Noam 43, 175
Cizreli Eb-ül İz (Al-Cazari, El-Cezeri) 173
Cizvit 143
Clay, Cassius 231
CNRS 197
COBOL 176-7
Commedia dell'Arte 103
Cortés 219
Cowden-Clarke 46
Crelin, Edmuna 149
Cuauhtémoc 219
cumhuriyet 93, 142-4, 280, 305
Cüceloğlu, Doğan xv, 157
Çağlayan, M. Ufuk 253
Çapek, Karel 172
Çatalhöyük Ekini xii, 264-5
Çavdar, Tevfik 143
Çekler, Çekçe 101, 107, 133, 172, 198, 221, 225, 317
çekirdek fiziği 208
Çerkezler 211-2
çeviri 42, 45, 48, 52, 54, 123, 138, 141, 147, 161, 181-3, 198, 200-1, 235, 274
çevre 120-33
Çinliler, Çince 34, 36, 105, 107, 113, 130, 133, 136, 164-7, 182, 198, 235

D

Dağıstan 125
Dağlarca, Fazıl Hüsnü 224, 303
Dalkılıç, Yasemin 248
Danimarkalılar, Danca 101-2, 107, 109, 124, 198
dans 100
Dante, Alighieri 69, 168, 200, 317
Darmar, Atila xvi
David, Aurel 281
Dede Korkut 67, 91
Deli Dumrul 91
Deligönül, Mehmet 142
Demirel, Süleyman xi
Demirezen, Mehmet 302
Demirsoy, Ali xvi 148-50
Demokritos 291
denetim 185, 187
Derleme Sözlüğü 144
Dervişoğlu, Ahmet xvi
devlet, devlet dili 93-9, 103, 144, 168, 230, 280
devrim, devrimcilik xvii, 98, 291
deyi 26, 81, 224
dil 26-7, 76-7
dil davranışbilimi 38
Dil Derneği xv
dil devrimi xii, xvii, xviii, 25, 104, 142, 144, 226, 300
dil felsefesi 38
Dilâçar, Agop 26-7, 202, 222, 305
dilbilgisi 38, 290
dilbilim 33, 42, 208, 213
dilburan 37-8, 92
dilin kökeni 33
dillerin sağlığı 225
din, dinler 93, 98, 281, 289, 318
dindışı, dindışı devlet 93, 122, 283, 297, 304
Dini 232
Diogenes 288
Dionysios 35, 286
Dionysos 289
dişil/eril ayrımı 86
Divan Edebiyatı 103
Divanü Lügat-it-Türk 27, 41-2, 96, 104, 116, 150, 169

dizge 51
dizge çözümleme 79
Doğu Roma 104
DOKAP 243
Don Quijote (Don Kişot) 217
Donskoy, Dmitri 277
Dostoyevski, Fedor Mihailoviç 68-9, 317
dölüt 81
Du Belley 202
Dursun K., Tarık 272-3, 276
Duygu, Hüseyin 109
düğüm, düğümleme dizgesi 154, 156, 163
dürtü 73
Düyun-u Umumiye 216

E

e-devlet 254
e-tecim 248-9
Edebiyat-ı Cedide 226
Efes, Efesliler 270
eğitim 81
Einstein, Albert 68
Ekber,Seyit Ali 116
ekin yumağı, ekin örüntüsü 73-6, 103, 147, 241
ekinleme, ekinlenme 97, 150, 279, 302-4
ekinlendirme 97, 185
ekinleşme 97, 129, 292
ekinsel değişim 78, 150
ekinsel kurumlar 74-7
ekler, ekbirimler 38
Ekvator 125
elektrik, elektronik 136
elektronik köy 144, 172, 195, 244
Elenler, Elence 110, 223, 288-91, 307
Emirî, Ali 169
Enderun 140
Endonezya 98
Endülüs 263-4
Enkizisyon 100
Ensarî, Eyyub El- 131
Ensest 89
Enver Paşa 126
Erbaş, Cengiz 251
Ercan, A. 264
Ergenç, Özer 254
Ergin, O. N. 140
Erhat, Azra 271-2, 274, 283, 288-9, 298, 316
Eriha (Jerico) 266
Erkan, Hüsnü 244
Ermeniler, Ermenice 36
Ersoy, Mehmet Akif 113
Ertan, A. 266
Ertegün, Ahmet 129
Esirgen, Ruhi 254
Eskimolar 120, 207
Esperanto 179, 226
Estonca 36
Ethos 119, 224-5
Etiler, Etice 306
Etiemble 202, 222
Etiyopya, Habeşistan, Habeşçe 36, 130, 199
Euripides 285
eytişimsel düşünce 288, 291, 318
Eyuboğlu, Sabahattin 98, 307, 316

F

Farabi 301
Faraday, Michael 134
Farrington 292
Farslar, Farsça 101, 111, 114, 117, 136, 168, 221, 282, 303, 307-8
Faust 217
Fecriâti 225-6
Fénelon, François de Salignac de la Moth- 301
Fenikeliler 144, 264
FFF 185
Fıkırkoca, Çağpar xv, xvi
Filipinler 199
Finliler, Fince 36, 107, 133, 198, 215, 222, 232, 306
Fisher, Steven Roger 231
Flamanlar 256
folklor 99
fotoğraf 134
Flutre, Fernand 93
FORTRAN 176
France, Anatole 65
Franco, General 185, 223
Fransızlar, Fransızca 36, 54-7, 93, 95, 101-2, 106-8, 111-9, 133, 137, 198, 202, 217-8, 222, 231, 257, 317
Fransisken 143
Freud, Sigmund 208
Friedrich, Kral I. 201
Frigya 269-72

G

G-7 258
Gagavuzlar, Gagavuzca 45
Galatça 35
Galbraith, John Kenneth 95
Galilei, Galileo 100
Galya, Galyalılar 120, 263, 301
Gamkrelidze, Thomas 265, 267
Gana 199
GAP 243
Gaskonya 97
Gates, Bill 248
Gauguin, Paul 68
Gaule, Charles de 131
geçersiz tümce 47, 96
Gehlen, Arnold 82
gelenekler 89-91
genel dizgeler kuramı 80
Geray, Cevat xvi
geribildirim 154-5, 185-6
Germenler 223
Gide, André 69
Gillette King Comp 135
Gitmez, Ali xv
Goethe 68-9, 168, 201
Gotlar, Gotça 36
Gökalp, Ziya 142, 225-6
Gökberk, Macit xvi, 55
Göktürkler 278
Gölpınarlı, Abdülbaki 294-8
Gönenç, Güney 104
Grandsaignes d'Hauterive, R. 56, 107
Grimm 225
Grönland 124-5
Guernica 99
Guillotin, Joseph Ignace 135
Gujarati 199
Gurney, O. R. 274
guru 219
güdüm 187
güdümbilim xiii
Gülensoy, Tuncer 116
Gülmezoğlu, Ekrem xv
güneş tutulması 283-4
Gürsoy, Ersay xvi
gürültü 154-5, 157
Güvenç, Bozkurt xv, 25, 75-7, 88, 104, 124, 144, 219, 274
Güvenen, Orhan 254

H

Hacı Bektaş Veli 298
Hacıbektaş 131
Hacılar Ekini 264
Hacib, Yusuf Has 150
Hacivat 216, 235
Haçaturyan, Aram 100
Haçlı Seferleri 278, 293
Hakateus 286
Halikarnas 264, 274
Halikarnas Balıkçısı 108, 265, 268-72, 275-6, 282, 285-8, 298, 318-9
Hançerlioğlu, Orhan 281, 284-5, 288, 293, 318
Harizmi (Harezmli) 58, 175
hasta adam 229
Haşhaşî Tarikati 124
Hatiboğlu, Tahir xvi
Havva 271
Hayakawa, S. I. 47-51, 54, 61-4, 215
Heath, Edward 231
Hegel, Georg Friedrich Wilhelm 223, 288
Heidegger, Martin 289
Hekateus 286
Hektor 316
Hellenistik dönem 276
Hengirmen, Mehmet 306
Henry, Kral IV. 200
Herakleides 291
Herakleitos 79, 284, 288, 290, 294, 300
Herodotos 264, 268, 270, 272-3, 275-6, 285-7, 300
Hesikios 35
Hesiodos 270
Heyd 225
Hıristiyanlık 68, 288, 291, 293, 300, 316
Hırvatlar, Hırvatça 101, 107, 112, 132, 257, 278
hısımlık adları, hısımlık dizgesi 34, 86-9, 209, 213
Hikmet, Nazım 317
Hintliler, Hindistan 35, 100, 105, 107, 127-8, 199, 218, 294
Hint-Avrupa dilleri xii, 34, 133, 137, 266-7, 274
Hint-Avrupa kökdili 36
Hispano 98, 223
Hititler, Hititçe xii, 99, 266-7, 270, 274, 302, 307

Hitler, Adolf 93
Hiyeroglif 164
Ho-Şi-Minh 127
Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi xiii, 52
Hollandalılar, Hollandaca 198, 306
Homeros 35, 69, 269, 283, 285, 298, 300, 316-7
Homo Cro-Magnon 149
Homo neandertalensis 149
Hopi 120
Horasan 294
Horatius 201
Horus adı 68
Horvath, G. Paloczy 220
Hrozny 282
Hudrisier, Henri 182
Hugo, Victor 69, 131
Hunlar 218, 278
Hüküm, Uğur 121

I-İ-J

IBM ix, 136, 311
IMF 258
ıslık dili 153
István, Geleji Katona 201
Ivanov, Vjacheslav 265
İberler 120, 263-4
İbni Sina 301
İbranca 98, 101, 221, 225, 230
içgüdü 73
içtepi 73
idea, idealar evreni 41, 62, 288, 292, 318
İleri, Celal Nuri 228
ilericinin erdemi 79
iletişim 77, 81, 147-62, 194, 209
iletişim ağları 241-2
İlhan, Orhan 268, 319
İlyada 134, 168, 274, 283
İncil 36, 200, 293
İngilizler, İngilizce 36, 56-7, 106-9, 112-3, 115-6, 136, 143, 198-200, 218, 222, 231
İnönü, İsmet 131, 162
insancılık 294-8, 318
İnternet 145, 195, 241, 244, 247-8,
İnternet töresi 252
İran 98, 110, 124, 219, 294, 301, 318
İsa 220, 297
İshak Efendi 141
İskender 128, 276-7, 300, 307
İskoçya 256
İslam 98, 100
İslavlar, İslavca 36, 132, 172
İspanyollar, İspanyolca 36, 56-7, 97-8, 100, 107, 124-5, 132, 137, 185, 198, 217, 220, 223, 263-4
İsrail, İsrailliler 98, 108, 230
İsveç, İsveççe 107, 198
İsviçre, İsviçreliler 113
İtalyanlar, İtalyanca 36, 56-7, 92-3, 95, 101-3, 106-7, 110-2, 132, 137-8, 153, 198, 200, 215, 217, 232, 311
İyonya biçemi 268-9
İyonyalılar, İyonca 282-292
İzlanda 124
izlence, izlenceleme 174-7
Jackson, Mahalia 129
Jacquard, Joseph-Marie 173
János, Apácai Csere 201
Japonlar, Japonca 36, 54, 92-3, 104, 107-8, 117, 123-4, 133-4, 165, 198, 218, 234, 240
jazz (caz) 129
Jones 36
Jön Türkler 220, 226

K

kabadayılık 215
Kâbe 271
Kadmus 286
Kafka, Franz 68-9, 317
Kafkasya, Kaf Dağı 91-2, 266-7
Kalde 307
Kalinus 294
Kana, Kata Kana, Hiragana 166
Kanada 182
Kanji 166, 182
Kannada 199
kaos 191, 257
Kapuçin 143
Karacaoğlan 104, 315
karaderililer 129, 218, 230-1
Karagöz 216, 235
Karain Mağarası 265
Karal, Enver Ziya 140-2
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 225-6
Karaören, Sami xvi
Karibler 67

karmaşıklık, karmaşıklık kuramı xiii, xiv, 187
karşıdevrim 144
Kartaca 264
Kaşgarlı Mahmut 41, 96, 116
Katalanlar, Katalanca 97, 223, 256
Katzman, Natan 190-4
Kavakçı, Merve 79, 114
kavramçizi 164-6, 182
kavramlar dizgesi 234
kaynaşık diller 36
Kazaklar, Kazakça vii, 104, 115, 136, 156
KEİ 243
Keloğlan 91
Keltler, Keltçe 97, 264
Kemal, Namık 226
Kemal, Yaşar 315-7
Kennedy, John Fitzgerald 131
Kennedy, Paul 258-9
Kenya 199
Kessler, kont Harry 225
Kıble 271
Kılan, N. Kaya 58
Kınal, Firuzan 267
Kıpçaklar 114, 136, 156-7
Kıray, Mübeccel 254
Kırgızlar, Kızgazca 104, 131, 136, 157, 227
Kırım Savaşı 102, 112
kızılderililer 125, 218
Kibele 99, 270-2, 318
kişilik yırtılması 237
kişisel bilgisayar 244
Klazomenai (Kilizman) 269
Kleopatra 126
Koçak, Sevinç xvi
Koçu, Reşat Ekrem 112
kokteyl parti sorunu 157
Kolomb, Kristof 125
Kolombiya 125, 128
Koman, İlhan 100
Kommagene 128
Konfüçyüs 98-9
Kongar, Emre 256
Kongo 127
Konya 74, 294, 297, 304
Korece 133, 165, 198
Korent biçemi 269
Köchel, Ludwig von 101
kökbilgisi 35
kökler, kökbirimler 38
Köksal, Arif 126
Köksal, Enver xv, xxii, 55
Köksal, Gülden xvi
Köksal, Semahat xv, xxii
Köprülü, Fuat 225
Kratylos Diyaloğu 31
Krezus 273
Krisher, Bernard 234
Kroeber, Alfred Louis 207
Ksenofanes 287
Kserkses (Serhas) 270, 275, 286
Kuçuradi, İoanna xvi
Kunanbay, Abay vii
Kuran 41, 98, 168
Kuran, Mustafa xvi
kurban 210
kurt çocuk 75
Kurtuluş Savaşı 126
Kutadgu Bilig 150
Kutay, Cemal 254
Kutuba Gölü 211
Küba 129
Kuzey Afrika 108, 113
Küçükaras, Hülya 254
Külebi, Cahit xvi
küreselleşme 79, 146, 172, 240-4, 256-9
Kürtler, Kürtçe 216

L

La Rochefoucauld, François duc de 65, 80
Laponya 74
Latince 35, 111, 118-9, 133, 154, 200, 301, 308
Lavoisier, Antoine-Laurent de 285
Lazlar, Lazca 216, 219
Lees 306
Leibniz, Gottfried Wilhelm 36
Léopold II 127
Lessing, Gotthold Ephraim 201
Levent, Tamer 254
Lévi-Strauss, Claude 34, 119, 207-13, 224, 229
Liberya 125
Lidyalılar 283-4, 287
Lieberman, Philip 149
logaritma 58
Lombardiya 256
Louis XV 125
Löringhof, Freytag von xvi

Lumumba, Patrice 127
luna park 103
Luns 235
Luther, Martin 41
Lübnan 110
Lüle, Zeynel 230
Lykeion 290
Lynch, William 135

M

Macarlar, Macarca, 36, 101, 107-8, 132-3, 198-9, 201, 221-2, 232
maço 220
mağara mitosu 41, 62, 288
Mahmut, Sultan II. 141
Makedonyalılar, Makedonca 128, 132, 276, 278
makine dili 171, 175
Malayaam 199
Malezyalılar 101, 130
Malherbe, François de 202
Malinowski, Bronislaw 207, 281
Mallarmé, Stéphane 69
Mançuca 36
Manisa (Magnesia) 136, 283
Mansel, Arif Müfit 267
mantık, mantıkberisi 69
Marathi 199
Marx, Karl 288
masallar 91
Massachussets 125
Mauser, Wilhelm ve Paul von 135
McLuhan, Marshall 99, 179, 244
Mead, Margaret 207
Medler 284
medrese 140
medya 185, 311
Mehmet, Fatih Sultan 131, 279, 316
Meiji 92
Meillet, Antoine 69
Meksika, Meksikalılar 107, 198, 218-20, 257
Meryem Ana 270
Mesnevi 296, 304
Mevlana Celalettin Rumi 168, 294-8, 301, 304, 316
Mezopotamya 34, 264-7
Mısır, Mısırca 34, 35, 68, 128, 137, 199, 265, 283
Michelangelo, Buonarroti 99, 269
mikroulusçuluk, mikroulusalcılık 146, 256
Mikrosoft 248
Milet, Miletliler 284-5
mimarlık biçemleri 268-9
mimikler 43
Minc, Alain 253, 257, 259
Mischer 134
mogul 218
Moğollar, Moğolca 36, 218, 277
mongol 218
Mohawk 125
monarşi 93
Monroe, James 125
Montaigne, Michel Eyquem de xxi, 316
Montesquieu, Charles de Secondat, baron de 93
Montgomery, sir Bernard Law 115
Moore, Thomas 200
Morris, Desmond 81
Mors abecesi 153
Mozart, Wolfgang Amadeus 100-1
Muhammet 98, 271
Mulhacen, Mulay Hasan 263
Muller, Herbert J. 270-1, 276, 282, 284-7
Mumcu, Ahmet 141
Musa 297
Mussolini, Benito 67
Musul 113
Mühendishane 140-1
Müller, Max 305
Müslümanlar, Müslümanlık 62, 230
müzik 99-102, 104, 269
Myanmar (Birmanya) 130

N

NAFTA 243, 257
NASA 203
Necip Bey, Edirneli 226
nesnel öz, toplumsal öz 224
Nevzat Bey 226
Nicot, Jean 135
Nijerya 199
Nizamülmülk 124
Nobel, Alfred 135
Nora, Simon 253
Normanlar 106
Norveçliler, Norveçce 107, 198
nota, notalar 102

O-Ö

Odovakar 278
Odysseia 168
OECD 95
Oğuz Han 221
Oğuzlar, Oğuzca 104, 136, 156-7, 293
Ohm, Georg Simon 134
Olchevksky, Vadim 277
Orff, Karl 100
Orfizm, orgia 289
Oriya 199
orkestra 103
Orozco, Clemente 220
Orta Asya 116, 175, 278, 300
Orta Avrupa 256-7
Ortaçağ 100, 211, 226, 291, 293
Ortak Pazar 231-2
Ortaoyunu 103
Orwell, George 94-6, 188
Osgood 143
Osmanlılar, Osmanlıca 94, 102-3, 105, 126, 156, 179, 216, 220, 223, 229-30, 279-80
Ostrogotlar 278
oyun 37, 83
öğrenme 82
Öğretimin Birliği Yasası 144
Ören, Tuncer 59
örüntü kuramı 207
Özbekler, Özbekçe 136
Özdekçilik 288
Özdemir, Emin xvi, 226
özdevimli çeviri 42, 181-3
özdevin 172-4, 241-2, 318
özdevinirler 173-4
özelleşme 74
Özerdem, İdil 68, 228
Özerdim, Sami 228
Özümleme 97

P-R

Padanya Cumhuriyeti 256
Pakistan 98, 128, 199
Pál, Bugát 201
Pál, Medgyesi 201
Pamfilya 125
Pan 269
Panama 125
Pânini 35, 43
Paris 301
Paris Dilbilim Kurumu 33
Parmenides 287, 300
Paz, Octavio 219
Pazarlı Ekini 265
Pei, Mario 45-6, 106, 223
Perikles 285
Persler 269-70, 275-6, 282, 286
persfektif 134
Peru, Perulular 120, 125, 237
Petrarca 200
Picasso, Pablo 99, 103
Pir Sultan Abdal 315
pişirme 105
Pitagoras 289
Pius, Papa II. 316
Platon 31, 41, 62, 69, 285, 288-91, 293-4, 300, 318
Polanyalı gösterimi 174-5
Polinezya 211
Polo, Marco 124
Polonya, Polanyalılar 107, 153, 174
Pompidou, Georges 231
Ponape 86
Ponka 63
Portekiz, Portekizce 97, 107-8, 118, 124, 185, 198, 223
Povard, Anna 121
Priamos 301
Priscianus 35
Provansça 97
Prusya 201
Ptolemaios 291, 300
Punjabi 199
Püsküllüoğlu, Ali 222, 225, 233
Radhakrishnan, Sarvepalli 35
Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 207, 210
reaya 236
Renfew, Colin 265-6
resim 99-100
Rhodes, sir Cecil 127
Rimbaud, Arthur 69
Rimskiy-Korsakov, Nikolay Andreyeviç 100
Robert, Fernand 298
robotlar 172, 241-2, 255
Rodin, Auguste 100
Roma, Romalılar 117, 120, 137, 164, 264, 277-80, 294, 303, 307
Romence 132, 198, 304
Romulus Augustus 278

Röntgen, Wilhelm Conrad 134
Rubio, Dario 219
Rum, Rumeli, Rumca 278, 303-4
Ruslar, Rusça 107, 111, 113-4, 131, 136, 172, 198, 218, 221, 223, 257, 263, 277
Rüknettin 296

S-Ş

Sabah, Hasan 124
sağır ve dilsizler 153
Salazar, Antonio de Oliveira 185
Samoyedce 36
sanal gerçeklik 248-9
San Domingo 121
sanat 99-105
Sancte İoannes 102
Sandwich, 4th Earl of 108
Sankur, Bülent 189
Sanskrit 35, 107, 199
sapma 97
Saraç, Tahsin xvi
Sartre, Jean-Paul 317
Saussure, Ferdinand de 26, 224
Sayın, Emel 126
Sax, Adolphe 101
Scaliger 36
Schiller, Friedrich 69, 168, 201, 224
Schliemann, Heinrich 134
Schweitzer, Albert 233
Seattle 125
Sebond, Raymond de 293
seçkinler 140
Selçuklular 126
Selim, Üçüncü 141
semafor 153
Senai 294
sesbilgisi 36
sesbilim, sesbirim 37, 208-9, 304
Seyfettin, Ömer 225
Shakespeare, William 46, 317
Sırplar, Sırpça 101, 107, 132, 221, 229, 278
Sızma 97
Silikon Vadisi 123, 251
Sinanoğlu, Oktay 59, 189
Siuai 211
Skolastik 199-200, 291, 293, 296, 300
Slovenya 257
Sofistler 35
Solmaz, Metin 127
Sokrates 31, 34, 285-6, 290
Soral, Erdoğan xvi
Sovyetler Birliği, SSCB 131, 137, 182, 226, 256
Soysal, Mümtaz 102
soyutlama 61-3, 82
soyutlama basamakları 64
sömürgecilik 199, 301
söz 27, 224
söz bağlamı 46
sözcüklerin üretimselliği 45-7
sözdizim 43
Spengler, Oswald 268
spor 115
SSS 185
Stoacılar 35
Stravinski, Igor 100
Strong, J. 143
Suavi, Ali 226
Sudan 199
Suvahili 101, 230
Széchenyi, István 202, 232
Süevler 264
Süleyman, Kanuni Sultan 121
Sümer, Sümerce 270
süreç denetim 241-2, 255
Süryanice 307
Sütlaş, Süleyman xvi
Şahin, Rafiye xxii
Şaylan, Gencay 256
Şam 113
Şenesen, Ümit 199
Şengör, A. M. C. 228
şiir 68
Şili 129, 220
Şinasi, İbrahim 226
Şuğle, Mehmet Ali xvi
Şvapça 97

T

Tabak, İ. İlker 254
Tagore, Rabindranath 161
Taliban 100
Takıyye 80
Taklamakan 136
Tales 283
Tamil 199
Tanganyika 127
Tanrısızlık 285
Tanzanya 127, 199
Tanzimat 142, 225-6

tapınma 99
Tarama Sözlüğü 144
Tarık bin Ziyad 108
tarım devrimi 264-7
Tasavvuf 294, 318
Tatarlar, Tatarca 136, 277
Tayland, Tai 115, 130
TBD, Türkiye Bilişim Derneği 239, 242, 253
TBV, Türkiye Bilişim Vakfı 253
TDK, Türk Dil Kurumu viii, xiii, xv, 34, 144, 225
Tekeli, Hasan 243-4
tekerlemeler 32
Tekin, Talat xv
Télémaque 301
Telugu 199
terimler 51-9, 124, 133, 144, 181, 201
termodinamik 189-90
Tevrat 98, 230, 282, 297
Thomas, Aquino'lu 293
Thomasius, Christian 200
Tıbbiye 141
Tibet 34
Timurlular 126
Tintin 218
Tolstoy, Lev 68-9
Tonga 211
toplu iletişim araçları (medya) 185-6, 311
toplumçözüm 208
toplumsal entropi 189-195
toplumsal/ekinsel kurumlar 25
toplumun bilinçaltı 208, 225, 229
toplumun sakınımı 211-2
Tott, Baron de 141
Töreci, Ersin 182, 253
Trakya 273
transistorlar 51
Trobriand Adaları 210
Troubetzkoy, Nikolay Sergeyeviç 208-9
Troya 134, 265, 275, 283, 301, 316
Troynovant 301
TTGV Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı 174
TTK, Türk Tarih Kurumu viii
TUENA Projesi 253
Tuğlacı, Pars 114
Tuncer, Ayşe xvi, xxii
Turan, Şerafettin xvi, 224
Turgeniev, İvan 221
tutucunun erdemi 78
tutumlar dizgesi 209
TÜBİTAK 174, 197, 239, 253
tümleşik çevrimler 51, 123
TÜRDOK 197
türevler 46
Türkçe bilişim terimleri viii, ix, 52, 54-5, 158, 189
Türkçe kişi ve soy adları 312-5, 323-34
Türkçe Sözlük 226
Türkistan xiii
Türkmenbaşı, Saparmurat (Niyazov) 131
Türkmenler, Türkmence 128, 136, 153, 156, 293
Tütengil, Cavit Orhan 316
TÜSİAD 174

U-Ü

Uganda 199
Ulagay, Osman 256-8
Uluengin, Hadi 112
ulusal dil 188
Ulusoy, Halis xvi
UNESCO 52-8, 100, 133, 203
Ural, Arzu xvi
Ural-Altay Dilleri 45
Urartu 307
Urdu 199
uygarlık 122, 239, 241, 266-8, 318
uygun tümce 47
Uygur, Nermi 233
Uygurlar, Uygurca 122, 136
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 141
Üner, Ersin xvi
Ünlü, Şemsettin xvi
üretici dilbilgisi 38, 43, 175
üretici dönüşümsel dilbilgisi 43

V-W

Valonlar 256
Valtakari, Pertti 306
Vandallar 217, 264
Vardar, Berke xv
Vefik Paşa, Ahmet 226
Vendryes, Joseph 33, 64-6
Venedikliler 112, 125, 215, 311
Venezuela 125
Vercingétorix 219

Verdi, Giuseppe 100
Verlaine, Paul 69
Vespucci, Amerigo 125
Vietnam 120
Vikingler 217
Vinci, Leonardo da 131, 134
Vizigotlar 264
Volta, Alessandro 134
Voltaire, François-Maire Arouet 65
Waldrop, M. Mitchell xiv, 259
Walle, Johann Van De 305
Watt, James 134
web, www 246
Weber, Wilhelm Eduard 134
Wilhelm, Friedrich I. 201
Wittgenstein, Ludwig 77
Wolff, Christian von 201
Wyclif, John 200

Z

yabancı dil 146
Yahudiler 98, 221, 230, 317
yanaşık diller 36
yapıbilim, yapıbirim 37, 38
yapısal dilbilim 38
yapısal görevsel okul 207
yapısallık, yapısalcılık 34
yapma dil 174, 179, 229
yasak 210
yaşambilimsel insan 75
Yaşin, Mehmet 126
yayılma 97
yazı, yazılı dil 163-7
Yazıcı, Yasemin 121
yazılım 122, 174, 178-9
yazın 174
Yemen 114, 117, 124
yeni aydın 171
Yeni Dünya Düzeni 79, 146, 243-4, 257, 259
Yeni Gine 211
Yeni Lisan 225
Yeni Ortaçağ 257, 259
Yeni Zelanda 107
Yeniçeriler 141
Yenidenbiçimleyiş 200, 293
Yenidendoğuş 137, 200, 202, 293
Yerasimos, Stefanos 277-9
yetke 210
yontu 99-100
YÖK, Yüksek Öğretim Kurulu 59
yönetim bilişim dizgesi 185
yönetişim 188
yöneylem araştırması 187
Yugoslavya 109, 111, 278
Yunanlılar, Yunanca 93, 107, 110, 117, 133, 136-7, 198, 218, 267, 294, 300-1, 304, 307-8
Yunus Emre 69, 298, 315-7

Z

Zagros Dağları 266
Zaire 127
Zambiya 127
Zenci Müslümanlar 230
Zengibar 127
Zenon 289
Zerdüşt 128
Zeus 272, 289, 318
zeybekler 269, 316
Zimbabuve 127
Zimmerman 167, 171, 237

www.toroslu.info

DİL İLE EKİN

Prof.Dr.
Aydın KÖKSAL

"Sözcükler, diller toplumsal kişiliğin örüntüsünü taşıyor, bir ekinin bilinçaltını ortaya çıkarıyor. Ama ekinleri birbirinden ayıran bir duvar da örmüyor. Sözcükler aracılığıyla bir yazar bütün insanlıkla kucaklaşabiliyor".

Dil ile Ekin, çağlar boyu süren çelişki ve etkileşimlerden oluşan uygarlık süreci içinde, değer yargılarımızın, düşünme yeteneğimizin, kısaca bilimin, tekniğin ve sanatın sözcükler ve diller aracılığıyla nasıl oluştuğunun uçarı bir anlatımıdır. Hiç durulmayan bir etkileşim ve değişim süreci içinde, çağlar boyu süregelen bir toplumsal alışverişin, Türk bilişim dünyasının öncüsü, "bilgisayar"ın isim babası Prof. Dr. Aydın Köksal'ın kaleminden, tanıklığıdır.

TÜRK DİL KURUMU İNCELEME ÖDÜLÜ
-1981-

TOROSLU kitaplığı

ISBN 975-6342-00-5

9 789756 342008

Kapak resmi: Horon (Veysel GÜNAY)